

02

1-79

Л. А. ДУБОВИНА
О. С. ОВІЩЕНКО

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА
В УКРАЇНІ
В XX СТОЛІТТІ

Д. 19

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Інститут рукопису

Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко

**Бібліотечна справа
в Україні в ХХ столітті**

І8692

Київ 2009

ББК Ч733(4УКР)6
УДК 02(477)“19”
Д79

карбовачки вношено
9.12.09

Дубровіна, Л.А., Онищенко, О.С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті [Текст] / Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.

У монографії висвітлюються основні тенденції розвитку й доля бібліотек та бібліотечної справи в Україні в ХХ ст.: функціонування в різних суспільно-політичних умовах, фундаментальні зміни в організації книгозбірень та їх роль у суспільстві, традиції та інновації в діяльності бібліотек, формування бібліотечної мережі, бібліотечні фонди, інформаційні ресурси, науково-довідковий апарат, обслуговування, культурно-інформаційна та видавнича діяльність. Розглядаються види та типи бібліотек, правові засади бібліотечної справи, професійна освіта, створення громадських організацій тощо. Значна увага приділена розвитку бібліотечної науки – книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, теорії та практиці бібліотечної справи.

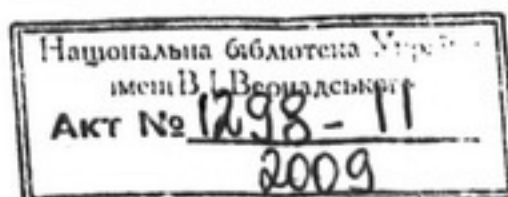
Відзначено роль бібліотек у розвитку української державності, національної освіти, науки, культури.

Розраховано на фахівців – бібліотекознавців, книгознавців, бібліографознавців, а також на широке коло читачів.

Рецензенти

П. Т. Тронько, акад. НАН України
Г. В. Боряк, д-р іст. наук, проф.

*Затверджено до друку Вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*

ISBN 978-966-02-5286-8

© Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко, 2009

Від авторів

Розвиток бібліотек як соціальних інституцій, що забезпечують матеріальний та духовний поступ суспільства, в ХХ ст. віддзеркалив усі ті складні зміни та глибокі катаклізми, що були притаманні цьому історичному відрізку часу.

На початок ХХ ст. склалися три типи бібліотек за призначенням: спеціальні, публічні та наукові. Цей поділ, переважно, залежав від мети діяльності, а також від особи ініціатора чи засновника. За складом фондів утворилася система універсальних та спеціалізованих бібліотек. Вони започатковувалися в державних, громадських (створених різними товариствами, спілками, об'єднаннями), приватних (родинних, сімейних, окремих діячів науки та культури) інституціях та установах духовного відомства. Бібліотечний фонд України перебував у різних формах власності і був організований на різних засадах – одні бібліотеки були широко доступними для всіх категорій читачів (публічні бібліотеки), в інших могли працювати тільки спеціалісти (спеціальні, галузеві, наукові тощо). Враховувалися також вікові особливості (бібліотеки для дорослих та бібліотеки для дітей), соціальний склад (бібліотеки для народу, певних прошарків населення), профіль діяльності (державницька, промислова, сільськогосподарська, військова, релігійна, просвітницька, наукова тощо), національні особливості за складом читачів (українські, російські, польські, єврейські, татарські тощо). Тоді ж виникли і перші бібліотеки для сліпих та осіб з обмеженими можливостями.

У 1910-х роках створюється національна школа бібліотекознавців, бібліографів та книгознавців, започатковуються професійні бібліотечні громадські об'єднання та товариства, в бібліотеках відкриваються структурні бібліотекознавчі підрозділи, актуалізуються питання спеціальної освіти, розглядається проблема створення бібліографічного репертуару української книги та історії книги.

Україна, як відомо, не мала власної території, як і національних установ в галузі науки, освіти, культури. Тому на початку ХХ ст. українські бібліотеки були репрезентовані лише народними бібліотеками та бібліотеками різних громадських об'єднань, зокрема, "Просвіт", "Громад",

Наукового товариства ім. Шевченка та Українського наукового товариства, де збиралися великі фонди українознавчої літератури й існувала потужна школа фахівців, які працювали на національну українську книгу.

Нові соціальні умови для розвитку бібліотек та бібліотечної справи в Україні виникають у період визвольних змагань 1917–1920 рр.: діяльність Центральної Ради та проголошення державності, розбудова національно-культурної сфери українського суспільства викликали формування концепції національної реформи бібліотечної справи, зокрема, створення мережі публічних бібліотек з метою загальнокультурного виховання та освіти народу на національно-державних засадах.

У 1918 р. започатковується Національна бібліотека Української держави: її бібліотечний фонд увібрав у себе дореволюційні зібрання та колекції; був започаткований фонд “Україніка”; цінними надбаннями стали передані в дар чи придбані приватні бібліотеки та колекції, передусім самих засновників Бібліотеки. Одночасно створюються інші національні інституції, пов’язані із бібліотеками та книжковим рухом – Книжкова палата, Український науковий інститут книгознавства, Бібліографічна комісія при Всеукраїнській академії наук тощо.

За часів радянської влади відбулися докорінні зміни, пов’язані з політикою централізації та методологічною уніфікацією управління та засад бібліотечної справи, переорієнтацією на пріоритетну роль масових загальнодоступних бібліотек, звуженням та специфікацією наукових бібліотек, впровадженням принципів керівної ролі комуністичної партії в бібліотечній справі, яка розглядалася як складова ідеологічної діяльності, база для розгортання масово-політичної та пропагандистської роботи серед народних мас, їх залучення до соціалістичних перетворень у народному господарстві і культурі. Початок було покладено націоналізацією бібліотек усіх видів і типів, ліквідацією недержавних бібліотек. На засадах адміністративно-територіального принципу та єдиних методичних розробках почала вибудовуватися мережа державних бібліотек, яка розвивалася впродовж усього ХХ ст.

У 20-х роках в Україні сформувалася наукова школа в галузі бібліотекознавства, бібліографії, історії та теорії книги, передусім, української. Однак політичні репресії 1930-х років фактично знищили цей самостійний напрям, здійснили перерозподіл у кадровому складі бібліотек на користь вихованців нової генерації, почалося формування радянських бібліотечних технологій, теорії та практики бібліотечної справи.

Значні руйнації у справу бібліотечної розбудови принесла Друга

світова війна. Окупація України завдала величезних збитків як матеріальному, так і кадровому потенціалу книгосховищ, через пересортування та вивезення фондів нацистами, тотальне знищення радянської літератури розпорошила історично складений національний бібліотечний фонд. Ці наслідки відчувалися до початку 60-х років, коли відбудова бібліотечної мережі закінчилася, і бібліотеки почали знову активно розвиватися.

У 50–60-х роках відбувається послідовна централізація методологічних та методичних засад функціонування як масових, так і наукових бібліотек, здійснювана відповідними союзними керівними органами та головними всесоюзними бібліотеками. Українська бібліотечна справа втрачає індивідуальні риси. В бібліотекознавстві та бібліографії починає домінувати науково-практичний напрям, пов'язаний з технологічними питаннями організації бібліотечної справи та укладання рекомендаційної бібліографії, поширений переважно в масових бібліотеках; в наукових бібліотеках превалює “керівництво читанням” та ідеологічний контроль за бібліографічними виданнями. Центр уваги переноситься з теоретичних питань на проблеми практичної діяльності бібліотек, описування та використання книжкових фондів. Наукові бібліотеки переважно займаються укладанням ретроспективних та поточних бібліографічних покажчиків за галузями знань та науковими напрямками.

У 70-х роках здійснюється спроба ґрунтовного упорядкування бібліотечної мережі на принципах централізації та планової організації, створення єдиної системи бібліотек усіх типів, видів та відомчої приналежності. Та з'являються й позитивні зрушення, зокрема, в структурі бібліотек: у 1975 р. відкривається Державна республіканська бібліотека для юнацтва в м. Києві, в 1979 р. – Державний інститут культури Міністерства культури УРСР у м. Рівному на базі культурно-просвітницького факультету Київського державного інституту культури ім. О.Є. Корнійчука, започатковуються нові районні та міські бібліотеки.

Інтенсифікується розвиток загальнодержавної системи науково-технічної інформації, чому сприяє діяльність Міжвідомчої комісії з координації роботи наукових, технічних та інших спеціалізованих бібліотек при Державному комітеті з науки та техніки. У 1973 р. створюються великі загальносоюзні бібліотеки – Бібліотека з природничих наук АН СРСР та на базі Фундаментальної бібліотеки суспільних наук – Інститут наукової інформації з суспільних наук. Прискорення темпів науково-технічного прогресу спричинило до створення галузевої системи не лише науково-технічної інформації, а й інформації з культури та мистецтва (з 1982 р.); в центрі та республіках створюються

відповідні інформаційні служби координації керування бібліотечною справою та розвитком науково-дослідної роботи.

У цей період започатковуються союзні, республіканські та обласні бібліотеки-депозитарії, продовжується структурне формування бібліотечного фонду.

У 70–80-х роках розпочинається автоматизація бібліотечних процесів: так, в сфері науково-технічних бібліотек організовуються відділи механізацій та автоматизації для проведення роботи з проблем автоматизації управління бібліотеками, створення бібліотечних інформаційних ресурсів, опрацювання книжок, підготовки бібліографічних покажчиків, формування електронних каталогів.

Тотальна суспільна криза радянської держави, відповідно, розповсюджується також і на бібліотечну справу. Стає очевидним відставання радянських інформаційних технологій в бібліотечній галузі знань. Відмова від міжнародних стандартів в бібліотечній та інформаційній сферах спричинила до замкненості СРСР відносно до стрімких світових інтеграційних процесів. Як наслідок, – виникнення гострого протиріччя між потребою в суспільно-політичній та культурній інформації та можливостями її використання у зв'язку з попередніми ідеологічними обмеженнями на інформацію.

Наприкінці 80-х років у країні почалися важливі процеси, які, з одного боку, руйнували всі усталені методологічні принципи організації бібліотечної справи, а з іншого – вимагали напрацювання принципово нових засад бібліотечної справи на базі новітніх інформаційних технологій управління бібліотечною справою, організації технологічних процесів, формування бібліотечно-інформаційних ресурсів та їх повноцінного використання.

У 1991 р. в Україні починається етап незалежного національно-державного будівництва, який дозволив сформувати нові умови для розвитку бібліотек, бібліотечної справи та науки. Бібліотека як органічна частка державної інфраструктури трансформує свої функції відповідно до потреб нового суспільства, розвитку української державності, національної освіти, науки, культури. Поступове вивільнення від заборони на інформацію поставило перед бібліотеками завдання наукового опрацювання неактуалізованих у попередні роки історико-культурних рукописних та книжкових фондів, вдосконалення науково-пошукового апарату, інноваційних методів і форм обслуговування читачів. Ці ж умови поставили нові завдання перед бібліотечною освітою.

Законодавче забезпечення бібліотечної справи також зазнало фундаментальних змін. Воно почало розвиватися в комплексі законів про

культуру, про бібліотеки і бібліотечну справу, про обов'язковий примірник, інформацію та інших нормативно-правових актів, міжнародних угод, ратифікованих Верховною Радою України, за якими бібліотека стала розглядатися як фактор історико-культурного середовища. Вдосконалюється система бібліотек, і поступово формується нова інфраструктура бібліотечно-бібліографічних установ. У комплексі з новими процесами реалізується одна з найважливіших функцій держави в галузі науки, освіти, культури – створення національних установ, серед котрих національним бібліотекам відводиться почесне місце. Так, Центральній науковій бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України було повернуто статус і назву “Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського” (1996), Державній бібліотеці Міністерства культури України надано статус Національної парламентської бібліотеки України (1993) тощо.

На нових засадах об'єднується і розвивається бібліотечна спільнота. В 1992 р. пройшов I Всеукраїнський конгрес бібліотекарів, на якому були актуалізовані сучасні завдання стосовно бібліотечної справи та діяльності бібліотек з урахуванням новітніх суспільно-політичних умов та розвитку інформаційного суспільства.

За 90-ті роки ХХ ст. бібліотечна справа пережила інтенсивний розвиток і фундаментальні зміни в організації бібліотек та їх функціях, формуванні бібліотечної мережі та бібліотечних ресурсів – оновлюються теорія та практика бібліотечної справи, удосконалюються традиційні та розробляються інноваційні завдання бібліотек. Інформаційний розвиток суспільства в 70–90-х роках викликав зміни в бібліотечних технологіях та змісті документно-інформаційної та соціокультурної діяльності бібліотек, їх трансформації від книгосховищ до сховищ знань, від сховищ знань до інформаційних ресурсів.

Сьогодні бібліотеки України орієнтовані на розбудову глобального вільного інформаційного суспільства, забезпечення загального доступу до інформаційних ресурсів, збільшення засобів комунікації, декоммерціалізацію інформації, що є загальною спадщиною людства. Пріоритети розподілені між розвитком бібліотечної та архівної інфраструктури, службами, мережами, створенням мультимедійних центрів на базі інтелектуального співробітництва з метою розповсюдження універсальних цінностей, підвищенням ролі творчої інтелігенції в позитивній конвергенції культур через виявлення їх спільних культурних цінностей.

Цілком зрозуміло, що запропонована книжка не може охопити всієї різноманітності та багатоаспектності розвитку бібліотек, бібліотечної справи та бібліотечної науки й освіти у ХХ ст., не в змозі висвітлити доробок усіх фахівців; вона лише аналізує основні тенденції,

що так чи інакше спрямовували роботу бібліотечних установ. Маємо надію на те, що видання спонукає істориків культури, широке коло бібліотекознавців та книгознавців, які сьогодні поповнили когорту фахівців вищої кваліфікації, до продовження досліджень різних аспектів історії та сучасного стану українських бібліотек як органічних компонентів і духовної основи суспільства.

РОЗДІЛ 1

Бібліотеки України в складі Російської імперії, стан бібліотечної справи (кінець XIX ст. – 1917 р.)

1.1. Бібліотеки на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., їх види і типи, бібліотечні фонди

У кінці XIX – на початку XX ст. територія України була поділена між двома великими державами – Російською імперією та Австро-Угорщиною. Обидві держави були багатонаціональними, що накладало свій відбиток на всі сфери суспільного життя, в тому числі й на розвиток бібліотек, їх види і типи, склад фондів, функції, організацію діяльності. Цей період характеризувався важливими соціально-економічними та політичними процесами на території України, які, незважаючи на декілька наступів реакції щодо національно-культурного руху, мали вплив на інтенсифікацію соціокультурних процесів, розвиток науки та освіти, активізацію бібліотечної діяльності та стан бібліотечної справи взагалі.

На території Російської імперії склалися різні типи та види бібліотек: за статусом – організацією, функціонуванням та призначенням. Перший показник бібліотек Росії був укладений Г. Геннаді в 1864 р.¹

Бібліотеки, відкриті офіційними державними установами, мали статус державних. Вони створювалися, як правило, в установах органів державної влади та управління, міністерствах та відомствах, при урядових комітетах, органах самоврядування, судово-адміністративних та військових установах тощо на кошти цих установ і не передбачали публічний доступ до своїх фондів, або цей доступ був дуже обмеженим. Комплектувалися державні бібліотеки переважно виданнями законодавчого характеру, обіжниками, статутами, відомчою літературою, фаховими методичними та періодичними виданнями, хоча в фонді могла бути й загальнонаукова та художня література.

Губернські, намісницькі, окружні та повітові управління, місцеві

органи влади мали свої бібліотеки, наприклад, Київське генерал-губернаторство.

У свою чергу, державні бібліотеки поділялися на галузеві та відомчі.

Бібліотеки галузевого профілю мали професійне спрямування. Так, у Києві на початку 90-х років XIX ст. було відкрито бібліотеку Управління Південно-Західної залізниці, що швидко стала однією з найзначніших галузевих бібліотек, яка комплектувалася літературою з різних питань стосовно залізничного транспорту, безпеки руху на залізницях, економіки, будівництва залізниць²; до бібліотеки при Гідрографічному депо в Миколаєві надходила література з географії, гідрології, картографії.

Бібліотеки установ освіти, науки, культури та навчальних закладів перебували у віданні Міністерства народної освіти (МНО). Україна була поділена на учбові округи. Попечитель округу опікувався системою освіти і, відповідно, бібліотеками, що функціонували в системі вищої та народної освіти, а також публічними, шкільними та народними бібліотеками, хоча видавав дозвіл та здійснював нагляд за публічними бібліотеками губернського, повітового і сільського рівня особисто губернатор, який мав право на їх закриття.

Публічні бібліотеки належали до найпоширенішої категорії бібліотек, в яких доступ до користування фондами був відкритий всім верствам населення. Вони поділялися на народні та громадські і постійно знаходилися під наглядом та контролем з боку царського уряду і місцевої влади (губернаторів). Фонди публічних бібліотек склалися переважно з російської художньої літератури, белетристики, масової періодики. Через недостатнє фінансування комплектування, як правило, було фрагментарним. Незважаючи на це, бібліотеки були культурно-просвітницькими осередками, де проводилися лекції, концерти, вистави. У цей період почалося становлення бібліотечної звітності³.

Серед публічних були: бібліотеки, що існували на державний кошт; приватні (наприклад, "кабінети для читання"); бібліотеки громадських організацій та товариств (народні, безкоштовні), а також органів місцевого самоврядування (земств, міських дум, сільських общин)⁴. Так, у Сімферополі існувала Бібліотека Таврійського губернського земства ("Тавріка"), яка відкрилася в 1873 р. як бібліотека для широких земських слухань при Таврійській губернській земській управі⁵.

У кінці XIX – на початку XX ст. переважна більшість публічних та громадських бібліотек функціонувала у великих містах, зокрема, – у Києві (публічна), Харкові (громадська), Одесі (публічна), Полтаві (громадська), Олександрівську (громадська), Вінниці (публічна ім. М. Гоголя), Катеринославі (громадська та публічна), Житомирі (публічна),

Кам'янці-Подільському (публічна), Херсоні (громадська), Єлисаветграді (громадська), Чернігові (громадська), Луганську (громадська), Акермані (громадська), Проскурові (публічна) тощо.

Переважна більшість публічних бібліотек утримувалася на благодійні пожертви або на кошти засновника. Як правило, вони були платними. Однак і в бібліотек, які перебували на державному фінансуванні, бюджет не перевищував коштів, необхідних на утримання будинку та на заробітну платню бібліотечним працівникам.

Оплата за користування бібліотекою розподілялася на декілька категорій, у залежності від платіжної спроможності різних верств населення. Відсутність єдиних правил давала можливість кожній бібліотеці практично самостійно встановлювати оплату на рік, місяць, добу. Так, у різних бібліотеках і в залежності від розряду оплата коливалася від декількох карбованців до 15 коп. на місяць. Читачі могли користуватися абонементом та брати книжки додому. Кількість книжок залежала від вартості абонементу: від чотирьох до однієї книжки. Наприклад, у Харківській громадській бібліотеці, найбільш відомій в Україні та добре організованій, наприкінці XIX ст. абонементом користувалися близько 700 осіб, а читальню відвідували майже три тисячі читачів на рік⁶.

Кожна бібліотека мала свій склад читачів. Так, у публічних книгозбірнях вирізнялися такі групи відвідувачів:

- найчисленніша – студенти та школярі (від 35 до 50 %);
- викладачі вузів та шкіл, спеціалісти з різних галузей знань, держслужбовці;
- лікарі, юристи та представники інших професій, передусім творчих;
- торгові представники, духовні особи;
- ремісники, майстри, кухарі тощо (6–10 %).

Окрема статистика велася стосовно жінок-читачів. Так, у Харківському промисловому регіоні налічувалося 7–10 % відвідувачок, а в Єлисаветградській, Катеринославській, Херсонській та деяких інших губерніях було до 25 % жінок-читачок. Серед представників майже всіх груп великий попит мала художня література (до 75 %)⁷.

У міських публічних бібліотеках були кваліфіковані працівники, які розуміли необхідність загальної освіти для народу, для пробудження його прагнення до знань, розвитку наукових і культурних уподобань. Почали складатися списки рекомендаційної літератури, а в одній із найстаріших публічних бібліотек України – Одеській – в 10-х роках XX ст. велася активна пропаганда наукової літератури на противагу захопленню місцевої публіки літературою розважальною⁸. У прогресивних бібліотечних установах було виокремлено книжки українською

мовою, принаймні в Харківській громадській бібліотеці в 1913 р. вийшов "Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки".

Земства відігравали важливу роль в організації бібліотек як осередків народного просвітництва. Так, Київське губернське земство провело значну роботу для відкриття народних бібліотек, організації народних читань, вечірніх занять з дорослими. В 1907 р. у 12 повітах губернії працювало 45 земських народних бібліотек із загальним фондом 22 699 книг, а в кінці 1910 р. діяло вже 122 бібліотеки із загальним книжковим фондом 76 759 од. Найбільша кількість книгозбірень була в Київському (12), Канівському (13) та Чигиринському (11) повітах⁹.

На формування фондів земства виділяли бібліотекам по 170 руб. у рік заснування і надалі по 30 руб. щорічно. Бібліотекарю виплачували 60 руб. на рік. Завідували земськими народними бібліотеками народні вчителі, яких затверджував на цю посаду губернатор. Завідувачі бібліотек також обслуговували користувачів двічі-тричі на тиждень, отримуючи винагороду в 60 руб. на рік¹⁰.

Платня бібліотекарів на ті часи була мізерною, тому на цих посадах працювали самовідданні, свідомі важливості своєї професії фахівці, такі, як, наприклад, М.Ф. Яшек, який віддав роботі в народній бібліотеці Харківського товариства грамотності понад десять років свого життя і здобув визнання як один з найвідоміших бібліографів. Згодом він працював у таких знаних наукових закладах, як Харківський науководослідний інститут ім. Т.Г. Шевченка, Книжкова палата, Харківська наукова бібліотека ім. В. Короленка¹¹.

У 1912 р. у Київській губернії було 166 бібліотек, у Волинській – 73, Подільській – 70, на Чернігівщині – 146, на Полтавщині – 285¹². Кількість бібліотечних установ швидко зростала завдяки підготовці до запровадження загальної початкової освіти. Наприклад, у 1917 р. у Подільській губернії функціонувала вже 131 бібліотека¹³.

За народними бібліотеками був встановлений дуже суворий контроль ще в останній чверті XIX ст. Їх діяльність регулювалася "Правилами про безплатні народні читальні та порядок нагляду за ними" 1888 р., що передбачали наявність спеціального цензора, який був зобов'язаний стежити за комплектуванням і складом бібліотечних фондів. Верховний цензурний комітет почав публікувати каталоги періодичних видань (так звані міністерські каталоги), в яких подавалися списки літератури, рекомендовані для використання. Здебільшого це була монархічна, релігійно-моралістична література, а також офіційні та довідкові видання міністерств, що значно збіднювало фонди публічних бібліотек¹⁴.

Досить реакційними також були "Тимчасові правила для публічних бібліотек" міністерств внутрішніх справ та народної освіти, "Алфавітні списки творів друку, що не повинні бути дозволені в публічних бібліотеках" 1890 та 1894 рр. та "Алфавітні списки творів друку, які заборонялось поширювати в публічних бібліотеках". Ними, окрім іншого, заборонялася й україномовна книга¹⁵.

Цими нормативними актами також передбачалося звільнення з середовища бібліотечних працівників неблагонадійних осіб та вилучення "неблагонадійних" книжок. У 1890 р. були підготовлені нові "Правила про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними", що регламентували додатковий контроль за діяльністю публічних бібліотек та їх фондами з боку чиновників та духовного відомства. Міністерство народної освіти почало видавати каталоги книг, дозволених для народних читалень. Книжкові фонди народних бібліотек комплектувалися фрагментарно і були обмежені навчальною, дидактично-повчальною, монархічною та релігійною літературою, а також виданнями "Дешевої бібліотеки", які рекомендувало Міністерство народної освіти¹⁶. Разом з тим у кожному випадку багато залежало від внутрішньої організації та напрямів діяльності книгозбірні.

Безкоштовні народні бібліотеки (бібліотеки-читальні для народу) засновувалися урядовими установами та структурами (в тому числі і комітетами попечительства народної тверезості), відкривалися органами місцевого самоврядування (земствами, міськими думами, сільськими общинами), а також товариствами грамотності, культурними та просвітницькими організаціями¹⁷. Відвідували ці бібліотеки люди з невисоким рівнем освіти, учні початкових та середніх шкіл, підлітки, діти різного віку та інші категорії населення, які тягнулися до книжки, бажали викорінити неписьменність. Оскільки вони були безкоштовними, книжковий фонд цих бібліотек був дуже бідним, і складався з певної категорії видань для народу, читанок, релігійної та деякої загально-освітньої літератури¹⁸.

Платні земські і міські бібліотеки складали найбільшу групу серед публічних бібліотек. Вони відкривалися в містах та містечках як власне земствами, так і з ініціативи або коштом прогресивних діячів культури, просвіти, учених, зокрема, В. Антоновича, Т. Рильського, П. Житецького, Б. Познанського, К. Михальчука та ін. Дехто з названих осіб були земськими діячами і тому сприймали свій внесок у заснування нових бібліотечних закладів як громадський патріотичний обов'язок. Так, зокрема, Катеринославська бібліотека була заснована завдяки ініціативі М. Корфа, педагога, вченого, земського діяча, Чернігівська –

І.І. Петрункевича, члена земства, Одеська – М.І. Пирогова, лікаря та педагога¹⁹, Єлисаветградська – П. Рябкова, міського землеміра, історика, археолога²⁰.

Гроші, що виділялися місцевими органами влади на утримання бібліотек, були мізерними, тому в бібліотеках почасти змушені були запроваджувати членські внески. Поповнювалися фонди і завдяки добровільним пожертвам прогресивних діячів, наприклад, Г.Я. Штерн подарував Олександрівській бібліотеці понад 500 прим. книжок. Значні кошти виділялися ними і на відкриття бібліотек у рідних містах, так, П. Бутурліна та Г. Тришталь пожертвували понад 1 тис. руб. на відкриття громадської бібліотеки у м. Таганці Канівського повіту Київської губернії²¹.

Велике значення таких бібліотек для просвітництва народу підсилювалося тим, що вони дійсно були почасти єдиними центрами на місцях, навколо яких гуртувалося все культурне життя містечок та сіл. При бібліотеках з ініціативи місцевих діячів культури та освіти діяли лекторії, організовувалися вистави, концерти та різні гуртки, як, наприклад, у Харківській та Миколаївській громадських бібліотеках²².

Більшість народних бібліотек була орієнтована на російський книжковий репертуар. Як правило, вони існували при початкових та середніх навчальних закладах у повітових центрах. Перебуваючи на положенні шкільних бібліотек, вони виконували подвійні функції – з одного боку, забезпечували навчальний процес, з іншого – підвищували загальний освітній рівень народу, оскільки мали право публічного доступу до своїх фондів. Народні бібліотеки створювалися з урахуванням контролю російського уряду за станом народної просвіти, яким не передбачалося розвитку національних бібліотек.

Комплектувалися народні бібліотеки лише дозволеною літературою – белетристичною, релігійною, історичною та природознавчою, мали вкрай недостатню кількість штатних працівників і обслуговували, в основному, дітей та підлітків²³.

Революція 1905 р. принесла відчутне полегшення у політику комплектування народних бібліотек. Міністр внутрішніх справ видав 2 грудня 1905 р. обіжник про скасування правил 1890 р., згідно з яким народні бібліотеки, розміщені поза шкільними приміщеннями, мали право комплектуватися книжками, забороненими для шкільного обігу. Були також зняті цензурні обмеження з української писемності: українські видавництва навіть отримали дозвіл на публікацію та розповсюдження по сільських і місцевих бібліотеках духовної літератури українською мовою, зокрема євангелія, а також белетристичних та історичних книжок. Крім того, в грудні 1905 р. відмінили правила про нагляд за народними та публічними бібліотеками.

У 1906 р. народним бібліотекам при школах нарешті дозволили комплектування книжками та періодичними виданнями на рівні публічних державних бібліотек.

Однак вже через шість років, у 1912 р., були прийняті нові "Правила для народних бібліотек", за якими комплектування народних бібліотек при школах знову обмежувалося певними рамками, фактично було відроджено цензуру; списки рекомендованих книжок затверджувалися Вченим комітетом МНО, переглядалися інспектором, а, головне, – пришкільні бібліотеки ставали власністю відповідних шкіл²⁴. До нових списків українські книжки майже не увійшли. Такий стан існував до 1915 р., коли новий міністр освіти П. Ігнатьєв під тиском земств скасував ці правила²⁵.

Щоправда, книжковий репертуар продовжував контролюватися з боку царського уряду, зокрема, склад фондів публічних бібліотек регулювався "Алфавітними списками заборонених книг та видань", однак промисловий та економічний розвиток Російської імперії, революційна ситуація, зростання самоусвідомлення та культурного рівня народу об'єктивно потребували збільшення кількості народних бібліотек та удосконалення й поповнення їх фондів.

За неповними статистичними даними 1915 р. щодо народних бібліотек, які знаходилися у віданні МНО, їх кількість виглядала так: по Харківському учбовому округу – 3654, Київському – 1789, Одеському – 1245 (для порівняння – Петроградський округ – 2920, Московський – 3132 бібліотеки). За твердженням російського історика бібліотечної справи К.І. Абрамова, ці дані були значно занижені: загальна кількість цих закладів у 10–12 разів перевищувала цифри статистики, оскільки не було враховано численні бібліотеки навчальних закладів середньої освіти, церковні, відомчі, наукові, спеціалізовані бібліотеки різних відомств, культурно-просвітницьких установ, наукових товариств та інших громадських організацій²⁶. Разом з тим кількість українських книжок у цих бібліотеках не перевищувала 3–6 %²⁷.

Поряд з бібліотеками для дорослих на початку ХХ ст. виникли як платні, так і безплатні спеціальні дитячі бібліотеки. Перша платна дитяча бібліотека була відкрита в Києві в 1909 р. Д.Ю. Доброю²⁸, наступна – "Детский мир" – у 1910–1911 рр. в Одесі, потім у 1914 р. – при товаристві "Ліга захисту дитинства". Ряд бібліотек для дітей було створено після лютневої революції 1917 р. У 1912 р. вийшов друком "Каталог книг для детского чтения", де наводився й список книжок українською мовою²⁹.

Дитячі народні бібліотеки або фонди дитячої літератури в складі

публічних бібліотек також керувалися "Правилами" та каталогами, виданими Комісією з дитячого читання при Навчальному відділі Московського товариства, і дозволеними цензурою бібліографічними показниками, як, наприклад, "Обзор книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту" (Одеса, 1890), "Каталог книжок для народного читання" (К., 1908), "Каталог книг для внеклассного чтения учеников начальных и народных школ Полтавской губернии" тощо. Приватні платні книгозбірні користувалися значно більшим репертуаром книжок³⁰.

Кінець XIX – початок XX ст. в Україні характеризується бурхливим розвитком просвітницької діяльності, національної самосвідомості українського народу, виникненням численних культурно-просвітницьких установ та товариств, українських осередків "Громади", "Просвіти", які створилися після революційних подій 1905–1907 рр. і суттєво поживали громадське життя та формування міцного просвітницького руху в колах української інтелігенції. Організаторами та членами "Просвіт" стали представники різних прошарків українського населення – літератори, журналісти, актори, музиканти, лікарі, земські лікарі, науковці, священики³¹. Усі ці установи та товариства підтримували думку І. Огієнка, що "тільки книжка принесе волю українському народові", і тому створення бібліотек української літератури при цих товариствах вважалося однією з функцій культурного розвою народу, його спроможності відстоювати свою національну незалежність.

Передусім, при культурно-національних організаціях "Просвіта", що виникли на основі Тимчасових правил про спілки і товариства від 4 березня 1906 р., були створені громадські бібліотеки. Перша "Просвіта" існувала ще до цих правил, у жовтні 1905 р., у Катеринославі, а слідом – в Одесі, Кам'янці-Подільському, Києві, Чернігові, інших містах і селах. Було створено майже 40 "Просвіт", однак перед революцією 1917 р. практично всі вони були анульовані владою³².

Ці бібліотеки розглядалися як заклади, орієнтовані на загальне становлення національної свідомості та формування переконаних прибічників українського національно-культурного руху. Львівська та київська "Просвіти" досягли значних успіхів у виданні української книжки, перекладали кращі взірці світової літератури українською мовою, здійснювали книгообмін та формували універсальні бібліотеки української літератури як на території Східної Галичини, так і у Наддніпрянщині. Найвідомішою була київська "Просвіта".

При київській "Просвіті" було створено бібліотечну комісію на чолі з Оленою Косач-Кривинюк, сестрою Лесі Українки; надалі її очолювали такі знані діячі, як Б. Грінченко, М. Орловський, Г. Шерстюк, П. Ксенд-

зюк. У 1908 р. бібліотека "Просвіти" налічувала вже 6 тис. книжок, у 1910 р. – на час ліквідації – понад 6,6 тис. книжок, переважно подарованих різними діячами української культури, які заснували фонд україномовних видань та видань українознавчої літератури.

Серед дарувальників були як члени різних "Просвіт", так й інші представники демократичної інтелігенції, зокрема, Б. та М. Грінченки, К. Квітка, Леся Українка, М. Кривинюк та О. Косач, Л. Пахаревський, М. Коцюбинський, І. Липа, Є. Чикаленко, В. Дурдуківський, Х. Алчевська, М. Сумцов, Д. Дорошенко, А. Кащенко, В. Антонович, Олена Пчілка, М. Левицький, Ф. Штейнгель, В. Доманицький, М. Аркас, Л. Драгоманова, В. Ляскоронський, П. Житецький, Г. Коваленко, О. Левицький, В. Перетц, М. Лисенко, А. Вержбицький, М. Петров та ін. Крім того, комплекти своїх видань передавали редактори "Киевской старины", "Громадської думки", "Шершня", "Діла", "Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг" у Петербурзі, яке друкувало велику кількість українських книжок, та ін. Лише В. Науменко, редактор "Киевской старины", подарував понад 4 тис. книжок та газетних видань, К. Паньківський передав зі Львова понад 1,5 тис. видань із власної бібліотеки, постійно фінансував придбання книжок³³.

Досить відомою була чернігівська "Просвіта", бібліотека якої налічувала близько 2 тис. книжок, і де працювали такі знані просвітники, як С. Русова, І. Шраг, М. Коцюбинський. Завідувала бібліотекою Є. Новоселецька, голова бібліотечної секції чернігівської "Просвіти". Активно діяли просвітяни і на Півдні України, зокрема, одеська та миколаївська "Просвіти" відкривали бібліотеки-читальні в містах та селах, при читальнях діяли драматичні гуртки, що ставили вистави за творами українських класиків, організовували літературно-музичні вечори тощо³⁴. В основу фонду книгозбірні одеської "Просвіти" було покладено бібліотеку історика та громадського діяча Л. Смоленського, а згодом туди увійшло й книжкове зібрання бібліографа та етнографа М. Комарова³⁵. Катеринославська "Просвіта" вирізнялася залученням широкого кола читачів до організації етнографічних свят, концертів бандуристів, вивчення українських народних пісень³⁶.

Філії "Просвіт" та читальні діяли майже в усіх містах та містечках України³⁷.

Важливу роль у народному просвітництві і, передусім, у популяризації української книги відігравали бібліотеки товариств грамотності, що також існували майже в усіх містах України. Як правило, вони відкривали хати-читальні, які одночасно ставали й культурними центрами на місцях. Найвідомішими були Харківське та Київське товариства

грамотності, активно працювали товариства грамотності у Катеринославі, Полтаві, на Волині.

У бібліотечній діяльності цього періоду виділяється Харківське товариство грамотності, при якому діяли бібліотеки, хати-читальні, існувала спеціальна малоросійська комісія, яка готувала до друку видання педагогічних творів, зокрема, Марка Вовчка, С. Русової, О. Косач та ін.³⁸ У Товаристві працювали професори університету М. Бекетов, М. Сумцов, Д. Багалій, відомі педагоги Х. Алчевська (до 1902 р.) та С. Русова. За підтримки Товариства грамотності була створена Харківська громадська бібліотека, що мала декілька народних читалень у різних районах міста, гуртки та наукові товариства³⁹. Одним з перших Харківське товариство опублікувало каталог книжок бібліотеки при Правлінні товариства⁴⁰. У 1912 р. при Довідково-педагогічному комітеті на чолі з І. Білоконським почала працювати довідково-педагогічна бібліотека Товариства, яка відіграла значну роль в історії освіти⁴¹.

До Київського товариства грамотності, яке проіснувало під головуванням відомого українського педагога В. Науменка до 1908 р., входили педагоги, письменники, громадські діячі: Т. Лубенець, В. Науменко, О. Русов, Олена Пчілка, М. Чубинський, В. Ханенко та ін. У 1901 р. фонд посібників налічував 2450 прим., існували хронологічний та систематичний каталоги. З кожним роком кількість користувачів спеціальної книгозбірні невпинно зростала, а сама книгозбірня ставала все популярнішою серед фахівців з народної освіти не лише Києва, а й всієї України⁴². Після закриття Київського товариства грамотності в 1908 р. його бібліотеку успадкував Педагогічний музей, який також був одним з найкращих закладів із спеціальною бібліотекою.

Під егідою Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел у 1894 р. була створена перша народна бібліотека-читальня, яка згодом стала Кіровоградською державною обласною універсальною науковою бібліотекою ім. Д.І. Чижевського⁴³.

В Одесі діяли бібліотеки одеської "Просвіти", "Одеського Українського клубу", "Національної української книгозбірні", Української книгарні В. Боровика, "Робітничого клубу ім. Г. Михайличенка"⁴⁴.

Приватні бібліотеки збиралися практично всіма діячами науки та культури, і хоча публічного доступу до них не було, вони відіграли значну роль у формуванні української еліти ХХ ст.

Поряд з ними функціонували й приватні публічні книгозбірні, що почали створюватися ще наприкінці 60-х років ХІХ ст. під впливом народницького руху. Так, у Харкові були відкриті бібліотеки Шейдта,

подружжя А. та С. Карп та М. Балліна⁴⁵; у Києві – бібліотека Л. Ідзиковського; в Одесі – бібліотека відомого літературознавця української книги М. Комарова. Здебільшого такі бібліотеки проіснували недовго, через високу платню доступ до них був обмежений, проте вони також сприяли народному просвітництву.

Багатонаціональна Україна мала не лише українські та російські бібліотеки. У цей період активно створюються спеціалізовані бібліотеки інших народів, які проживали на українській території з давніх часів. Так, просвітні громадські об'єднання, передусім Товариство поширення просвіти серед євреїв, також створювали громадські світські бібліотеки, першою з котрих була єврейська бібліотека одеської єврейської школи, започаткована в 1827 р. Складні умови існування бібліотек – законодавчі утиски, релігійно-національні заборони тощо – не сприяли їх активному розвитку, однак на початку ХХ ст. у деяких з них – одеській, харківській, фастівській, липовецькій та інших відкрилися єврейські відділи. Представники єврейських бібліотек брали участь у Першому з'їзді бібліотекарів у 1911 р., тоді ж створюється й бібліотечна комісія Товариства поширення просвіти серед євреїв.

Єврейські бібліотеки також поділялися на приватно-громадські та приватні. Безплатні громадські бібліотеки існували в Києві та Єлисаветграді. В м. Одесі була бібліотека Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв, що була названа іменем його засновника С.Л. Бернфельда, де зберігалися фонди гебраїки та юдаїки⁴⁶. Товариство поширення просвіти серед євреїв відкрило бібліотеки в Києві (1901) та Одесі (1906). У 1911 р. створюється єврейська бібліотечна комісія. З 1905 по 1910 р. кількість єврейських бібліотек зросла з 48 до 122. Товариство видавало методичні праці в галузі бібліотечної справи та свій друкований орган – журнал “Еврейское библиотечное дело”⁴⁷.

Крім єврейських, на території України у місцях компактного етнічного проживання існували приватні польські, румунські, татарські та інші бібліотеки.

Окрему групу складали шкільні бібліотеки, бібліотеки навчальних закладів з початковою та середньою освітою. Їх діяльність також регулювалася МНО, яке видавало розпорядження, постанови, правила, каталоги навчальних підручників і посібників для цих шкіл. Слід зазначити, що в початкових школах України викладання здійснювалося російською мовою⁴⁸.

Одним з поширених видів бібліотек були бібліотеки церковно-приходських шкіл, що обмежувалися, як правило, традиційною православною літературою⁴⁹.

Наприкінці XIX ст. шкільні бібліотеки почали обслуговувати вчителів, школярів і доросле населення, тому набули статусу народно-шкільних. Їх кількість на території Лівобережної України з кожним роком збільшувалась. Так, у Херсонській губернії в 1882 р. налічувалося 182 бібліотеки, в Харківській у 1895 р. – 233. В одному з повітів Катеринославської губернії у 1883 р. при кожній сільській школі були організовані бібліотеки; на їх створення та утримання шкіл було витрачено 3211 руб. 19 коп.⁵⁰ 1901 р. у Полтавській губернії діяла 381 бібліотека, з них 195 – народно-шкільних, на які у 1897–1901 рр. земством було витрачено 4950 руб. Бібліотечні послуги в цих книгозбірнях учитель, як правило, надавав безкоштовно⁵¹.

Наприкінці 90-х років збільшується кількість реальних училищ, гімназій, прогімназій, з'являється новий тип середніх навчальних закладів – комерційні училища. Вони мали свої книгозбірні, що склалися з фундаментальної частини (для викладачів) та учнівської. Так, Київський учбовий округ у 1897 р. налічував близько 100 тис. назв творів. Склад учнівських бібліотек регулювався МНО досить прискіпливо, фундаментальні бібліотеки мали, відповідно, більше прав у комплектуванні своїх фондів, ніж учнівські⁵².

На початку XX ст. на українських етнічних землях були сформовані педагогічні бібліотеки, що поділялися на три основні види: вчительські бібліотеки при нижчих навчальних закладах; довідково-педагогічні, або зібрання посібників з питань народної освіти – структурні підрозділи громадських установ; центральні педагогічні – при губернських земських управах і педагогічних музеях.

Перші вчительські бібліотеки почали формуватися на початку 70-х років XIX ст. у структурі земських шкіл. Фонди їх були невеликими, бо кількість книг залежала від фінансування земств. За даними М. Тулупова і П. Шестакова, впродовж першого десятиліття становлення вчительських бібліотек кількість книг у деяких книгозбірнях становила подекуди 8–10 назв, з часом ці показники збільшувалися. До фондів вчительських бібліотек надходили і фахові періодичні журнали. Треба зазначити, що важливість заснування таких бібліотек була зрозумілою лише для невеликої кількості земців; інструкція про їх відкриття у багатьох викликала подив і навіть супротив⁵³.

На початку XX ст. почали відкриватися бібліотеки педагогічних музеїв. У 1902 р. Міністерство народної освіти розробило проект статуту педагогічних музеїв для вчителів, у якому зазначалося, що в його структурі має бути спеціальна педагогічна бібліотека, а також бібліотека з прикладних знань, потрібних учителям початкових училищ. Хоча

проект статуту педагогічного музею так і не був затверджений, чимало прогресивних земств України все ж таки відкривали в своїх управах педагогічні музеї, бюро, спеціальні бібліотеки. У 1906 р. одними з перших земські діячі Полтавської губернії відкрили Центральний музей наочних посібників, метою якого було ознайомлення вчителів з педагогічними творами та навчальними виданнями. У тимчасове користування вчителям видавалися експонати і колекції з фондів. Співробітники музею організовували виставки, проводили екскурсії. Подібні структури діяли і в інших губерніях України: Харківській, Чернігівській. Земства надавали асигнування музеям, а також народним, шкільним та районним учительським бібліотекам. При губернських і повітових земських управах створювалися бібліотеки для земських службовців і вчителів⁵⁴.

Створювалися бібліотеки і при жіночих середніх навчальних закладах, зокрема у Києві, в Інституті шляхетних дівчат, гімназіях ВУІМ та МНО⁵⁵.

Бібліотеки учительських інститутів та семінарій забезпечували фахову підготовку педагогічних кадрів та потреби самоосвітнього читання, зокрема, Фребелівського жіночого педагогічного інституту, Полтавського учительного інституту, Глухівського учительного інституту, Вищих жіночих педагогічних курсів, Харківського педагогічного інституту та ін. У 1916 р. була заснована бібліотека Чернігівського учительного інституту на базі фонду Чернігівської духовної семінарії⁵⁶.

Функції навчальних бібліотек колегіумів, ліцеїв, шкіл були спрямовані переважно на забезпечення загальноосвітніх потреб. Існували педагогічні бібліотеки поза навчальними закладами (земських управ, педагогічних музеїв, товариств). У цих книгозбірнях формувався фонд галузевого знання, саме вони стали прообразом сучасних спеціальних педагогічних бібліотек.

Разом з тим підготовка бібліотечних працівників для середньої школи не відповідала темпам зростання освітніх закладів, що було відзначено на Всеросійському з'їзді представників народної освіти в квітні 1914 р. У рішеннях з'їзду пропонувалося ввести до програми курсів учителів шкільної бібліотечної справи викладання дитячої бібліографії і бібліотечної техніки, а персонал, який відає бібліотеками, мав бути введеним до складу педагогічного персоналу навчального закладу⁵⁷.

У 10-х роках ХХ ст. освітянські книгозбірні були представлені такими видами:

– учительські (складові навчальних бібліотек закладів освіти різних рівнів);

– довідково-педагогічні (підрозділи громадських установ, які збирали посібники з питань народної освіти);

– центральні педагогічні бібліотеки (поза навчальними закладами у структурі товариств грамотності, земських управ, педагогічних музеїв або як самостійні).

З 1871 р. було проведено структурування фондів бібліотек навчальних закладів за двома частинами – фундаментальною та навчальною (студентською).

Окрему групу складали наукові бібліотеки. В Україні вони були представлені переважно бібліотеками університетів, інститутів, наукових товариств, дослідницьких центрів та педагогічних музеїв.

Університетські бібліотеки вважалися універсальними науковими книгозбірнями, існували вони при кожному університеті, зокрема: Фундаментальна бібліотека Київського університету св. Володимира, Фундаментальна бібліотека Новоросійського імператорського університету в Одесі, Бібліотека Харківського імператорського університету.

Діяльність університетських бібліотек в Росії обумовлювалася статутами університетів; керівні органи – ради професорів – брали участь у комплектуванні фондів та підготовці каталогів бібліотек⁵⁸.

Університетські бібліотеки у кінці XIX – на початку XX ст. вже мали значний досвід роботи з організації фондів. Так, бібліотека Новоросійського університету в Одесі фактично була заснована в 1817 р. як бібліотека Рішельєвського ліцею. У 1865 р. ліцей був реформований у Новоросійський імператорський університет, і комплектування його бібліотеки значно розширилося. Науково-технічна бібліотека Харківського державного політехнічного університету була започаткована у 1885 р. при Харківському практичному технологічному інституті, і на початок XX ст. у ній вже налічувалося понад 80 тис. книжок⁵⁹.

Бібліотеки інших вищих шкіл, інститутів, училищ та вищих курсів вважалися науковими спеціалізованими, як, наприклад, бібліотека Жіночого медичного інституту або Політехнічного інституту в Києві, Штурманського училища в Миколаєві, Сільськогосподарського інституту в Харкові, ветеринарно-зоотехнічних інститутів в Києві, Катеринославі, Харкові, Катеринославського вищого гірничого училища, Харківського комерційного училища, Херсонського земельного училища, Вищого музичного інституту та Ветеринарної школи у м. Львові, Київської консерваторії, Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка, Одеської консерваторії, Головного училища садівництва в Одесі, Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, Колегії Павла Галагана, Полтавського учительного інституту, Глухівського учитель-

ного інституту, Вищих жіночих педагогічних курсів, Харківського педагогічного інституту, гімназій⁶⁰ тощо.

У разі потреби створювалися вузькоспеціалізовані наукові бібліотеки, як, наприклад, бібліотека дослідницького центру винограду і вина при Нікітському ботанічному саду та виноробній станції виноградарства та виноробства в Одесі, бібліотека Бактеріологічного інституту в Києві та Пастерівського інституту в Харкові тощо⁶¹. Одними із найстаріших були: бібліотека Ботанічного саду (1812) в Криму (комплектувалася літературою з ботаніки, дендрології, садівництва, квітництва), створена з ініціативи Х. Стевена, першого директора саду, та бібліотека Одеського міського музею старовини (1825), пізніше належала одеському Товариству історії та старожитностей, яке поповнило її своєю бібліотекою історичного профілю (археологія, нумізматики, етнографія, релігія тощо)⁶². Одна з найстаріших наукових бібліотек України – книгозбірня біологічної станції в Севастополі була створена навесні 1871 р., коли член Новоросійського товариства дослідників природи барон А. Стюарт започаткував її, придбавши книжки, що стали основою фонду⁶³.

Наукові бібліотеки формувалися відповідно до профілю основної діяльності і одночасно здійснювали значну збирацьку роботу: вони концентрували у своїх фондах книги, рукописні та книжкові колекції й зібрання ліквідованих установ, приватні колекції видатних діячів науки та культури.

Так, бібліотека Новоросійського університету зберігала в своїх фондах приватні збірки родини Воронцових, відомого державного діяча О.Г. Строганова, історика М.К. Шільдера⁶⁴, професора-славіста та етнографа А. Кухарського, історика права Р.М. Губе, академіка П.С. Білярського та ін.⁶⁵

На базі місцевих книжкових зібрань створювалися фонди Харківського імператорського університету. Одними з перших дарувальників харківської книгозбірні були В.М. Каразін, єпископ Христофор Сулима, І.Ф. Крузенштерн та ін.⁶⁶

Бібліотека Ніжинського історико-філологічного інституту була створена на основі бібліотеки графа О. Кушельова-Безбородька⁶⁷.

Багатий за складом та змістом фонд Кременецького ліцею і Віленського університету, закритих урядом, де зберігалися рукописно-книжкові колекції польського короля Станіслава Понятовського, магнатів Мнішків, Вишневецьких, Яблоновських, представників освіченої шляхти Мікошевських, Мошинських та інших, був покладений в основу зібрання Київського університету св. Володимира⁶⁸.

Бібліотеки університетів не мали великого державного фінансування, вони поповнювалися за рахунок пожертв від приватних осіб, передусім професорсько-викладацького складу, а також здійснювали книгообмін з іншими університетами та академіями наук, за рахунок чого, значною мірою, сформувався універсальний та унікальний фонд зі значним відсотком іноземних видань та науково-довідкової літератури.

Так, у Київському університеті св. Володимира значна увага приділялася політиці збирання старожитностей та книгозбірень професорів Університету. Колекційна частина бібліотеки поповнювалась за рахунок надходжень приватних зібрань викладачів та професорів М.І. Костомарова, М.Х. Бунге, О.М. Лазаревського, І.О. Сікорського, а також цінних бібліотек державних діячів, зокрема, генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, Щорсівської історичної книгозбірні Литавора Хрептовича⁶⁹.

Фонди Харківської університетської бібліотеки збагатилися зібраннями доктора Гефтера, статс-секретаря Н.М. Лонгінова, професорів Ф.В. Гана, І. Сокальського, Н.А. Лавровського, О.О. Потебні, В.Г. Імшенецького, князя С.В. Кочубея, М.Л. Сомової, П.П. Джунковського, академіка М.І. Сухомлінова та ін. У 1913 р. надійшло величезне зібрання Н.Д. Пільчикова, Н.А. Соколова та ін.⁷⁰

Напередодні революції 1917–1920 рр. сукупний фонд університетських та академічних установ сягав понад половину загального бібліотечного фонду України, його зміст віддзеркалював світовий рівень розвитку науки і культури; бібліотекарями цих університетських книгозбірень були видатні діячі свого часу. Зміст фондів відповідав профілю діяльності університетів. Варто зауважити, що університетські бібліотеки хоча і зазнавали впливу політики російського і австрійського урядів, проте значно меншого, ніж публічні і народні бібліотеки.

При університетах та академіях наук існували наукові товариства, які впливали на політику формування фонду, займалися видавничою справою та збирацькою діяльністю, зокрема, історико-філологічні, церковно-археологічні товариства, природничі наукові товариства дослідників краю та ін.

Національні наукові громадські бібліотеки українознавчої літератури були представлені не лише народними бібліотеками товариств “Просвіта” та “Громада”, а й науковими, зокрема, Українського наукового товариства в Києві.

Вагоме місце серед наукових історичних та філологічних товариств Росії посідали українські товариства, а саме: Одеське товариство історії і старожитностей, Історичне товариство Нестора-літописця та Історико-літературне товариство при Університеті св. Володимира, Одеське бібліо-

графічне товариство при Новоросійському університеті, Ніжинське Історико-філологічне товариство при Історико-філологічному інституті князя Безбородька, Історико-філологічне товариство Харківського імператорського університету.

У створенні бібліотек таких товариств значну роль відігравали окремі викладачі, як, наприклад, у Харківському університеті – М.Ф. Сумцов.

Ці товариства займалися бібліотечно-бібліографічною роботою, збиранням і публікацією цінних рукописних та книжкових пам'яток, описуванням та оприлюдненням архівних та етнографічних документів; їх члени, входячи до складу правлінь та рад університетів, впливали на склад і зміст фондів університетських бібліотек тощо. Вони видавали власні наукові студії, а саме: "Сборник Харьковского историко-филологического общества", "Записки Исторического общества Нестора-летописца" тощо.

Регіональні товариства збирали також власні цінні наукові бібліотеки. Зокрема, у фондах бібліотеки Одеського товариства історії та старожитностей зберігалися цінні рукописи, в тому числі східні, креслення, карти, грамоти, патенти, колекційні матеріали з історії нумізматики, археології, історії⁷¹. У 1912 р. бібліотека ОТІС налічувала понад 4 тис. назв. Посаду бібліотекаря там займали такі відомі вчені – викладачі Новоросійського університету, як О.В. Нікітський (1896–1897), О.І. Алмазов (1897–1898), В.М. Істрін (1898–1901), В.М. Мочульський (1902–1905), О.В. Ристенко (1905–1914), А.В. Флоровський (1914–1920)⁷². Музейні та бібліотечні фонди були розміщені в будинку разом з міською бібліотекою до 1908 р., а після переїзду міської бібліотеки в інше приміщення у розпорядження ОТІС перейшов увесь будинок, де у подальшому знаходилася музейна колекція та наукова бібліотека.

Серед значних за фондом бібліотек наукових товариств природничого характеру слід назвати бібліотеки Харківського медичного товариства та Одеського відділення Російського науково-технічного товариства⁷³.

Названі товариства засновували не лише бібліотеки, а й спеціалізовані наукові установи, як, приміром, Севастопольську біологічну станцію. Її цінна спеціалізована бібліотека існувала за рахунок благодійних коштів та дарів від приватних осіб, зокрема, першого директора Севастопольської біологічної станції О. Ковальського, вчених С. Зернова, П. Усачева та ін.⁷⁴

Товариство дослідників Волині започаткувало одну з найцінніших дореволюційних збірок – бібліотеку Волинського центрального музею в Житомирі (1900–1925). Бібліотека була заснована в 1910 р. на основі пожертвувань різних наукових та культурних установ, організацій, членів

товариств, зокрема, В.Г. Кравченка, С.А. Бржостовського, О.А. Фотинського, П.А. Тутковського. Напередодні Першої світової війни вона налічувала понад 4 тис. од. зб. краєзнавчої та спеціальної літератури⁷⁵.

Склад фондів спеціалізованих наукових бібліотек відображав потреби у фаховій літературі (сільське господарство, охорона здоров'я тощо), як, наприклад, книгозбірні Херсонського сільськогосподарського училища⁷⁶, Бактеріологічного інституту в Києві⁷⁷.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було організовано бібліотеки та рукописні сховища єпархій.

Подільське єпархіальне церковне давньосховище існувало з 1890 р.; його завідувачем був В.С. Якубович, відповідальним за бібліотеку – Ю.Й. Сіцинський. У 1903 р. бібліотека набула статусу музею, який очолив Ю.Й. Сіцинський⁷⁸. Значне за обсягом та складом давньосховище було в Чернігівській єпархії. Засноване в 1900 р. воно славалося цінною колекцією писемних пам'яток; його очолював В.Г. Дроздов⁷⁹.

Бібліотечні зібрання були також у великих монастирях та кафедральних соборах, зокрема, у Києво-Печерській та Почаївській лаврах, православних, католицьких та греко-католицьких монастирях, релігійних установах інших конфесій. Бібліотеки цих установ мали давні традиції збирання книжок, хоча не всі вони були великим за обсягом та містили, передусім, богослужебні книги та видання релігійного змісту, однак культурологічна цінність цих бібліотек була надзвичайною. Вони зберігали значний фонд колекційної літератури, в тому числі рукописних книг.

Бібліотеки існували при духовних навчальних закладах – як вищих (духовних академіях), так і середніх (семінаріях). Найбільшу цінність становили бібліотеки вищих навчальних закладів, зокрема, у Києві – Київської духовної академії (1817–1918), що успадкувала бібліотеку Києво-Могилянської академії, започатковану ще у ХVІІ ст. Семінарські бібліотеки також зберігали цінні книжки й рукописи духовного змісту, наприклад, одні з найдавніших – бібліотека Волинської православної духовної семінарії та бібліотека Волинської католицької духовної семінарії.

Важливі фонди колекційно-музейного характеру зібрали церковні товариства та об'єднання, зокрема, церковні археологічні товариства та створені ними в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. книгосховища та музеї. Так, Церковно-археологічне товариство при КДА заснувало Церковно-археологічний музей (відповідно ЦАТ і ЦАМ КДА) з цінним книжковим фондом, який на 1917 р. по праву вважався одним з найкращих у Російській імперії⁸⁰. Велика роль у створенні цієї бібліо-

теки та збереженні рукописно-книжкових зібрань належала видатному вченому, відомому діячу бібліотечної та музейної справи М.І. Петрову. Вже на початку ХХ ст. архівні та книжкові колекції Музею набули за змістовним наповненням статусу фондів світового значення, перетворивши установу на центр різноманітних студій з питань історії літератури, мистецтва, культури і освіти України⁸¹.

Бібліотечні фонди також мали Волинське церковно-археологічне товариство та Полтавський церковний історико-археологічний комітет.

Музейні бібліотеки також становили значну культурну цінність: це, зокрема, бібліотеки Полтавського музею; Київського художньо-промислового музею, започаткованого видатним українським діячем, мистецтвознавцем, археологом та етнографом М.Ф. Біляшівським; Городоцького краєзнавчого музею на Волині, створеного бароном Ф.Р. Штейнгелем тощо⁸².

Окремий тип спеціалізованих бібліотек складали бібліотеки громадських професійних або верстових об'єднань (товариств, спілок, "зібрань", "клубів"), а також інших соціальних інституцій, наприклад, Севастопольська морська офіцерська бібліотека, яка займалася збиранням військової літератури.

Громадське об'єднання "Комітет народної тверезості" заснувало бібліотеки та читальні в усіх містах України. Комітету належали народні будинки, чайні з читальнями при них, культурні осередки тощо⁸³. Якість книжкового фонду, обслуговування книжкою, наявність приміщень – усе залежало переважно від ініціаторів фундації бібліотек, свідомості населення, фінансових можливостей громад тощо.

Отже, у цей період існувала велика кількість публічних та загальнодоступних народних бібліотек, що були створені офіційними установами, громадськими організаціями та об'єднаннями, приватними особами.

Українські бібліотеки створювалися українськими культурно-просвітницькими громадськими об'єднаннями, "громадами", "просвітами" і містили видання українських просвітницьких установ, українську періодику, інші українознавчі видання.

У цей період сформувалися спеціалізовані приватні бібліотеки письменників, просвітників, що серед інших містили фонди української книжки. Велика бібліотека просвітницького характеру була зібрана Б. Грінченком⁸⁴. Зібрання барона Ф.Р. Штейнгеля в с. Городок (Рівненська обл.) відзначалося важливим регіональним контекстом⁸⁵. Широко відомими були бібліотеки Павла Должикова, Василя Борщевського, Михайла Комарова, Леона та Владислава Ідзиковських і ба-

гатьох інших, які надавалися власниками у загальне користування⁸⁶. Приватні бібліотеки багатьох доброчинників склали основи бібліотечних фондів державних установ, народних книгозбірень.

Приватні бібліотеки існували майже в усіх великих маєтках місцевого дворянства, однак більшість з них була закритою для користування, як, наприклад, бібліотека житомирських баронів Шодуарів, графів Ільїнських, Плятерів, князів Лопухіних-Демидових та ін.

Відомчі бібліотеки зберігали документи відомчого характеру. Були також бібліотеки "собраний", що збирали елітну літературу відповідно до вимог тих верств населення, які відвідували такі заходи, наприклад, бібліотеки "дворянских собраний", "Киевского общественного собрания". У зв'язку з розгортанням кооперативного руху масово виникають кооперативні бібліотеки, а ситуація в передреволюційній Росії викликала появу значної кількості профспілкових бібліотек та бібліотек нелегальної літаратури.

Публічні громадські бібліотеки відкривалися за ініціативою прогресивних громадських діячів або об'єднань, тому їх життєздатність залежала від фінансового стану засновників, а бібліотеки наукових та громадських товариств – від термінів існування товариств та багатьох суб'єктивних і об'єктивних причин. Відсутність фінансування та приміщень ще більше погіршувала стан бібліотек. Так, після закриття київської "Просвіти" її збірка спочатку перебувала у приміщенні "Киевского общественного собрания" разом з його бібліотекою, яка, в свою чергу, в період війни також закрилася.

Соціокультурна та наукова цінність бібліотек була різною. Для приватних та публічних бібліотек була характерна становість, для спеціалізованих – відомчий цільовий підхід до комплектування фондів та читацького контингенту. Основна маса народних бібліотек, а також бібліотек товариств грамотності була спрямована на ліквідацію неписьменності серед сільського населення та орієнтувалася на читачів із освітнім цензом рівня парафіяльної школи.

Бібліотечна статистика враховувала лише земські бібліотеки, у 1910 р. їх кількість складала: на Волині – 999, Харківщині – 789, Полтавщині – 767, Катеринославщині – 578, Таврії – 327, Чернігівщині – 298, Київщині – 88, Поділлі – 49, разом – 4094 земських бібліотек⁸⁷. Однак переважна більшість книжкового фонду земських та народних бібліотек складалася з видань російською мовою.

1.2. Стан бібліотечної справи, правові засади бібліотечної діяльності, проблеми її розвитку та реорганізації

Розвиток теоретичних та практичних аспектів бібліотечної справи кінця XIX – початку XX ст. не був забезпечений єдиними методологічними та методичними підходами й нормами як до організації та каталогізації фондів, так і до обслуговування читачів.

Загальним недоліком бібліотек була недостатня увага до організації довідково-пошукового апарату, відсутність друкованих каталогів, застарілість побудови класифікації фондів за галузями знань у час, коли світ почав переходити на десяткову класифікацію Дьюї, яку активно пропагував Міжнародний бібліографічний інститут, а також незадовільна професійна підготовка бібліотечного персоналу.

У кращому стані перебували наукові бібліотеки при вищих навчальних закладах (т. зв. академічні бібліотеки). Спеціальне анкетування цих бібліотек Бібліологічним товариством (Товариством бібліотекознавства) показало, що в академічних університетських бібліотеках Києва та Харкова виконуються рекомендації Міжнародного бібліографічного інституту, зокрема, щодо створення каталогів; ці бібліотеки мали постійне фінансування, пристосовані будівлі тощо.

Опубліковані каталоги на фонди наукових бібліотек були покликані прискорити пошук необхідної літератури, однак постійна нестача грошей і професійних кадрів ускладнювали створення каталогів на достатньому фаховому рівні. Перші друковані каталоги з'явилися в Росії в другій половині XIX ст., а вже з кінця XIX ст. по 1917 р. їх було видано близько трьохсот⁸⁸.

Першим таким виданням був систематичний каталог бібліотеки Харківського університету, опублікований у 1819 р. Його укладачем був В. Джунковський, на той час ректор університету. Наступне перевидання із систематизацією за напрямками знань (університетські дисципліни – богословські науки, філософія, педагогіка, правознавство, політичні науки, суспільна економіка та наука торгівлі) було здійснене в 1891 р. Каталог бібліотеки Архіву Історико-філологічного товариства при Харківському університеті побачив світ у 1891 р.

П'ятитомний алфавітний каталог бібліотеки Імператорського університету св. Володимира в Києві вийшов у 1854–1858 рр. (упорядник – А. Красовський); надалі періодично публікувався алфавітний покажчик книжок, каталоги новонаходжень, предметні каталоги студентського відділу бібліотеки, каталоги персональних бібліотек (як, наприклад, М. Бунге)⁸⁹.

Каталоги Новоросійського імператорського університету в Одесі, заснованого в 1865 р., були підготовлені математиком С. Ярошенком та славістом О. Кочубинським, членами Одеського бібліографічного товариства і Бібліографічної комісії Університету, в 1878–1884 рр.

У 1913 р. А. Криловським був підготовлений Систематичний каталог бібліотеки Київської духовної академії. Довідкові видання укладалися також і в деяких середньоосвітніх закладах, наприклад, в 1-й Київській імператорській гімназії, в публічних бібліотеках Києва, Харкова, Одеси, Кременчука, Херсона.

Першим каталогом українських видань був "Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. Український відділ ім. Т.Г. Шевченка" (Харків, 1912), складений П. Мокроусом⁹⁰.

Публікувалися також спеціальні каталоги на колекційні фонди, подаровані бібліотекам, наприклад, "Каталог книг Киевской Городской Публичной библиотеки отдела имени В.М. Юзефовича" (К., 1899); каталоги приватних книгозбірень, наприклад, Л. Ідзиковського в Києві (К., 1906); зрідка – каталоги земських бібліотек.

Суттєвою перешкодою для розвитку наукових бібліотек була відсутність професійно підготовлених керівних кадрів.

У досліджуваній період в академічних бібліотеках переважні права у керівництві бібліотечною справою мали ради та правління університетів. На жаль, бібліотекарі не мали представництва в цих органах влади навчальних закладів, і керівництво бібліотекою, таким чином, здійснювалося особами, які хоча й були користувачами бібліотеки, однак мали приблизне уявлення про реальну бібліотечну роботу, бібліотечні технології та нагальні потреби наукових бібліотек.

Як правило, в університетах також створювалися бібліотечні комісії, до складу яких входили професори з різних напрямів знань. Однак діяльність цих комісій не була регулярною, оскільки викладачі були завантажені основною роботою, а функції не були чітко визначені⁹¹.

Постійні бібліотечні комісії виникли в Росії у 80-х роках ХІХ ст., за прикладом Німеччини, для виконання посередницьких функцій між радою та правлінням закладу і бібліотекою. В різних установах бібліотечні комісії мали різні повноваження та обов'язки. Так, у Новоросійському університеті вони займалися поповненням фондів, у Київському – мали право голосу у вирішенні будь-яких питань бібліотечної діяльності. Згідно з правилами Ніжинського історично-філологічного інституту та Харківського університету, такі комісії практично брали участь у діяльності бібліотек, зокрема, в придбанні та обміні книжок, розміщенні фондів у книгосховищах, відповідали за роботу з каталогами та іншими видами бібліотечної діяльності.

Широкі повноваження бібліотечних комісій фактично нівелювали реальні права штатних бібліотекарів, не сприяли формуванню їхнього професійного складу та підвищенню матеріального добробуту. Комісіям, як правило, не вистачало необхідних професійних знань, що також накладало негативний відбиток на розвиток бібліотечної справи у вищих навчальних закладах. Наслідком такого положення справ був загальний низький рівень науково-довідкового апарату, передусім, каталогів, нагромадження дублетності тощо⁹². Застарілою була й систематизація книжок: лише деякі університетські книгозбірні впровадили в свою діяльність десяткову систему, що вже давно увійшла в практику закордонних бібліотек. Отже, в цілому університетські (академічні) бібліотеки потребували суттєвого вдосконалення діяльності⁹³.

Набагато гіршою була ситуація в публічних, народних та громадських бібліотеках. Їх відкриття дозволялося виключно за дозволом місцевої влади, воно обмежувалося прийнятим ще в 1865 р. уставом щодо цензури та друку, яким встановлювалася практика вирішення питання відкриття бібліотек за дозволом губернатора, якій мав відповідні повноваження щодо публічних, громадських бібліотек та народних читалень. Формування фонду губернських публічних, народних і шкільних бібліотек здійснювалося в умовах цензурного контролю і відповідно до виданих Міністерством народної освіти каталогів рекомендованої літератури⁹⁴.

На початку 80-х років XIX ст. земства згідно з "Правилами о народных библиотеках" (1890) започатковують новий тип бібліотек, називаючи їх "бібліотеками-читальнями", "прилюдними" або "народними бібліотеками", що підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ і мали необмежені права в комплектуванні фондів. Сільські народні бібліотеки в середньому мали кількісно більший фонд, ніж шкільні бібліотеки.

Народні бібліотеки-читальні працювали згідно з нормами, виданими в 1894 р.⁹⁵ Шкільні бібліотеки користувалися виданням 1898 р. "Школьная библиотека и ее порядки" зі списком книг для бібліотек церковно-приходських шкіл, затвердженим Училищною радою Святішого Синоду⁹⁶, а також дозволеним виданням списків книжок для дітей до 15-літнього віку 1905 р. та Правилами 1912 р.⁹⁷

Прийняті в 1890 р. "Правила для публічних бібліотек" встановлювали значні обмеження у комплектуванні літературою, що дозволялася для читання, на відміну від "Правил для наукових бібліотек", де таких обмежень не було, хоча рада професорів та бібліотечні комісії й могли впливати на зміст комплектування.

У 1905 р., в період революційних подій, вийшли нові демократичні правила про народні бібліотеки, завдяки яким відмінялося комплектування бібліотек згідно з каталогами. П'ятий параграф цих правил вказував, що народні бібліотеки можуть комплектуватися так само, як шкільні, учительські та публічні, тобто в них настільки розширилися фонди, що ними могли користуватися й вчителі⁹⁸.

На практиці ж народно-шкільні бібліотеки в багатьох місцях ще довгий час комплектувалися по-старому: по-перше, в зв'язку з тим, що бібліотекарі не знали цих правил; по-друге, керівництво не давало дозволу комплектуватися по-новому. Надалі для підвищення фахового рівня вчителів земства почали засновувати повітові та районні бібліотеки, зорієнтовані на місцеву інтелігенцію, передусім на вчителів як земських шкіл, так і церковноприходських, готувати фахівців з бібліотечної справи. Вже в 1910 р. безкоштовних бібліотек-читалень у Херсонській губернії було 1367, у Полтавській – 2868, у Харківській – 5771. На початку XX ст. при губернських земських управах Лівобережжя було введено штатну посаду керівника бібліотечної справи⁹⁹.

Ідея народних бібліотек і читалень часто інтерпретувалася із нав'язуванням обмеженого та однобічного складу книжкових фондів (серед представників інтелігенції ці установи отримали назву "псевдонародних"). Орієнтування на дешеві книжки, пропагандистські брошури, догматичну релігійну літературу, "спеціальні" народні лубочні книжки для дітей диктувалося обов'язковими списками Міністерства народної освіти, а також цензурними умовами, які були досить жорсткими стосовно видань друку¹⁰⁰.

У цей період наукові засади бібліотечної діяльності значною мірою ще не були визначені, що висвітлювало не лише байдуже ставлення царського уряду до питань розвитку бібліотечної справи та нав'язування штучного розуміння поняття "народність", а й відсутність єдності та узгодженості в підходах до професійних питань бібліотечної справи, професійної ідентифікації бібліотекарів як таких, їхнього професійного об'єднання, спілкування.

У країнах Західної Європи активізація бібліотечної галузі та формування самостійної бібліотечної науки і технологій відбулися в середині XIX ст. й пояснювалися різким економічним розвитком країн після здійснення в них революцій, великою потребою в освічених фахівцях та загальній науково-інформаційній підтримці економіки та наукових знань. Проблеми бібліотечної галузі вирішувалися на урядовому рівні, створювалася велика кількість національних та державних бібліотек, відкривалися громадські бібліотеки в містах та селищах,

удосконалювалося бібліотечне законодавство, розроблялися основні принципи діяльності публічних бібліотек та формування універсального фонду, вирішувалися питання організації науково-пошукового апарату, бібліографічної діяльності, декларувався вільний і безкоштовний доступ до книжок не лише в публічних, а й в наукових бібліотеках¹⁰¹.

Поширення знань стало важливою вимогою часу. Це було своєчасно сприйнято урядами західних країн, які вбачали в актуалізації бібліотечної галузі шлях широких верств населення до знань.

У багатьох країнах громадські бібліотеки підпорядковувалися відповідним відділам міністерств освіти, чим визначався високий статус бібліотекарів, передусім, університетських та інших наукових бібліотек. Важливим кроком у розвитку бібліотек та бібліотечної справи стали належне фінансування бібліотек та надання спеціальної вищої освіти з бібліотечної справи при університетах і археологічних інститутах, організовані в таких країнах, як Німеччина, Австрія, Франція, Сполучені Штати Америки.

У другій половині XIX ст. країни Західної Європи, Сполучені Штати, Японія вже мали розгалужену мережу державних книгосховищ, громадські бібліотеки функціонували у всіх великих містах, надаючи безкоштовний доступ усім бажаючим, наукові бібліотеки також розширювали свій читацький загал. Відвідування публічних бібліотек усіляко заохочувалося і в багато разів перевищувало російські показники, обіг книжок в бібліотеках світу свідчив лише про глибоку відсталість Росії в бібліотечній справі¹⁰².

Як відомо, в другій третині XIX ст. Росія перебувала в загальній економічній і політичній кризі, про що свідчили, передусім, її поразка в Кримській війні (1853–1856) та затягування рішення стосовно відміни кріпосного права. Смерть Миколи I та сходження на престол нового царя Олександра II (1855) зародили надії на реформування кріпосної системи. Однак інертність соціальних процесів, протидія корумпованого і надмірно складного бюрократичного чиновничого апарату, нерішучість влади заважали швидкому прогресу знання, економічного та культурного розвитку. Тому цей період характеризується розвитком революційного народного руху, зростанням національної свідомості та демократичних ідей в колі інтелігенції, лібералізацією, хоча і повільною, суспільного життя. Лише з 1861 р. почала реалізовуватися реформа кріпосної системи, проголошена урядом ще 19 березня 1856 р.

Середина XIX ст. була добою зародження в Російській імперії та Україні демократичної інтелігенції, яка стала носієм прогресивних гуманістичних ідей та ініціатором революційних та демократичних течій

(петрашевці, народовольці, ліберальні демократи тощо) і для якої просвітницька та культурна діяльність серед народу, розвиток народної освіти та грамотності були одним з її найважливіших завдань. Демократи одними з перших порушили питання про створення бібліотек для народу, однак через консерватизм російського державного апарату будь-які спроби донести ідею широкого розповсюдження громадських та народних бібліотек як просвітницьких центрів у цей період були заздалегідь приречені на звинувачення в антиурядовій діяльності та, відповідно, на протидію.

Серед представників прогресивної інтелігенції другої половини XIX ст., які підготували базис для розвитку бібліотек в Російській імперії, були такі особистості, як барон М. Корф та М. Баллін.

М. Корф (1834–1883), земський діяч і педагог, який працював у 60–70-х роках XIX ст. на ниві народної освіти і фактично керував нею на Катеринославщині¹⁰³. М. Корф, розробивши тип здешевленої земської трирічної школи, визначив також програму навчання, підготував у своїй школі та на земських учительських курсах чимало вчителів, укладав підручники, відкривав при школах бібліотеки. Досвід М. Корфа використовувався по всій Росії. Його діяльність високо оцінювали К. Ушинський, С. Русова, загалом уся прогресивна педагогічна громадськість. Як відзначають сучасники М. Корфа, в школах, заснованих ним, окрім кваліфікованих учителів та необхідного приладдя, були ще й садочки, бібліотеки, книжкові склади, “тоді як більшість не тільки тодішніх, але і нинішніх народних шкіл все ще не можуть добитися цих необхідних при них закладів”¹⁰⁴. М. Корф був одним з перших земських діячів, які ініціювали започаткування вчительських книгозбірень та проведення педагогічних з’їздів¹⁰⁵. Важливо згадати його і як автора типового “Каталога народної бібліотеки” для земської школи (1883)¹⁰⁶.

Засновник українського кооперативного руху М.П. Баллін (1829–1904) одним з перших демократичних сподвижників бібліотечної справи почав розвивати новий погляд на бібліотеки. Він працював у Харківському товаристві грамотності, Харківському товаристві розповсюдження технічних знань і наприкінці життя – в бібліотеці Харківського університету. Фундатор першого в Україні споживчого товариства, книготорговець, літератор, поборник і засновник громадських бібліотек, народних шкіл різного виду (в тому числі ремісничих училищ), видавець підручників та популярних книжок для народу М.П. Баллін захопився справою створення народних книгозбірень після знайомства із західним досвідом розбудови бібліотек. Упродовж свого життя він послідовно працював над упровадженням демократичних бібліотечних принципів у тодішнє суспільство.

Свої ідеї М.П. Баллін спробував реалізувати в просвітницькій галузі, зокрема, в діяльності Харківської громадської бібліотеки, недільних та ремісничих шкіл (в тому числі й жіночих). Він пропонував створити розгалужену систему спеціалізованих бібліотек, які б працювали для просвіти народу, були безкоштовними і комплектувалися кращими зразками світової та національної літератури. М.П. Баллін відкрив видавництва народної книги та особисто перекладав науково-популярні західноєвропейські книжки та підручники з різних галузей науки.

У своїх працях М. Баллін та М. Корф здійснили спробу вирішення проблеми організації та методичного забезпечення діяльності народних шкіл, спеціалізації змісту бібліотечних фондів.

Харківська бібліотечна школа та громадська бібліотека, яка існувала з 1886 р., виховали багато видатних бібліотечних діячів, таких як М. Бекетов, Д. Багалій, М. Сумцов, Х. Алчевська; тут працювали Л. Хавкіна та Б. Борович. У бібліотеці Харківського університету понад сорок років працював Я.О. Балясний.

Громадські українські бібліотеки відіграли значну роль у підвищенні загальнокультурного рівня населення¹⁰⁷.

Період 80 – початку 90-х років XIX ст. в Україні позначився загальною політичною реакцією, що охопила Російську імперію. Це безпосередньо наклало відбиток на розвиток національної бібліографії та публікацію книжок українською мовою.

Визначення складу та змісту фондів народних шкіл і народних бібліотек було важливим аспектом діяльності установ освіти, культури та просвітництва. На жаль, читацькі запити народу не завжди співпадали із тим книжковим репертуаром, який пропонували каталоги МНО, зокрема, тритомник громадської діячки та педагога Х. Алчевської “Что читать народу”. Концепція вибіркового бібліографування, розроблена засновницею харківської приватної жіночої недільної школи Х.Д. Алчевською, багато в чому була програмною для того періоду історії і мала доволі багато послідовників¹⁰⁸. Окрім принципу вибіркового бібліографування, вона започаткувала напрям вивчення читацьких запитів у народному середовищі, запровадила читання вголос книжок, відкривала читацькі клуби¹⁰⁹. Хоча не всі задуми Х.Д. Алчевської сприймалися однозначно (зокрема, ідея “керівництва читанням” народу на практиці іноді призводила до недооцінки значення індивідуальних інтересів читача, а також до недостатньої уваги до національної книжки тощо), однак її внесок у просвітницький рух того часу був оцінений великою золотою медаллю Вільного економічного товариства за тритомне видання “Что читать народу”. Х.Д. Алчевська разом з М. Корфом вважаються засновниками українського читачезнавства¹¹⁰.

Ідеї Х.Д. Алчевської розвиває Л.Б. Хавкіна, яка опублікувала в 1910-х роках декілька статей про досвід бібліотечної діяльності в різних країнах, а також власні міркування з приводу читацьких об'єднань, їх ролі у популяризації книжок для самоосвіти, значення книги та бібліотеки у народній освіті¹¹¹.

Важливою ланкою реального просвітницького руху стало формування шкільних українських бібліотек та бібліотек просвітницького спрямування. Серед української інтелігенції виникають спроби обґрунтування власне національних засад розвитку системи початкової освіти та репертуару народного читання. В цьому напрямку працювала Софія Русова: її публікації щодо народної української літератури та шкільних підручників, української школи та народних бібліотек були дуже популярними серед українських прогресивних кіл¹¹².

Над вирішенням проблеми формування справжньої національної шкільної бібліотеки працював також видатний український просвітник Б.Д. Грінченко, який пройшов шлях від учителя сільської школи до голови Бібліотечної комісії київського Товариства "Просвіта". В умовах державницьких гонінь на будь-який прояв національної самосвідомості він конкретизував на практиці зразок української шкільної бібліотеки¹¹³. За відсутності українських видань Б.Д. Грінченко створив рукописний "самвидав" як художньої літератури, так і підручників (зокрема, оформлені в народному стилі рукописні читанки, складені з творів для дітей видатних українських письменників Т. Шевченка, П. Куліша, Є. Гребінки та ін.). Його учні, за прикладом учителя, також випускали власний рукописний журнал "Думка" – зразок самостійного мислення і творчого підходу, де містилися дитячі оповідання, розповіді про природу, казки і вірші. Ознайомившись із каталогом книжок, запропонованих для народного читання Х.Д. Алчевською, Б.Д. Грінченко здійснив власне соціологічне дослідження, на основі якого згодом уклав репертуар національної книжки для сільських бібліотек, рекомендованої для дітей різного віку та освітнього цензу¹¹⁴.

У 90-х роках ХІХ ст. у Чернігові коштом І. Череватенка відкрилося видавництво, де Б.Д. Грінченком було опубліковано майже 40 книжок для бібліотек, що містили як зразки української народної творчості, так і художню літературу для дітей та дорослих читачів¹¹⁵.

Вагомий внесок у формування кола читання для народу зробили також такі відомі просвітники, як І. Франко¹¹⁶, М. Павлик, С. Сірополко та ін.

У цей період під впливом діяльності Харківського та Київського товариств грамотності, спрямованої на розвиток народної освіти, сфор-

мувалася ідея про необхідність створення Всеросійського центрального педагогічного бюро та Центральної бібліотеки для вчителів в Україні. Ще у 1880 р. Міністерством народної освіти Російської імперії було розроблено проект "Положения о центральных учительских библиотеках".

Наприкінці XIX ст. такі прогресивні діячі народної освіти, як С. Сірополко, Є. Звягінцев, М. Чехов, О. Обухов, М. Тулупов, П. Шостаков, підготували спеціальні видання з рекомендаціями щодо організації установ, закладів і заходів, які забезпечували б фахові потреби вчительства та сприяли підвищенню його кваліфікації. Це мали бути: довідково-педагогічні бюро, педагогічні музеї, вчительські та інші види бібліотек, з'їзди. На Першому бібліотечному з'їзді в 1911 р. було звернуто увагу на необхідність проведення спеціальних заходів для розвитку педагогічних бібліотек. Першим Всеросійським з'їздом учителів у 1914 р. було вироблено рекомендації щодо започаткування в губерніях Російської імперії мережі бібліотек цього виду, а саме центральних, районних та пришкільних педагогічних і учительських бібліотек¹¹⁷.

Розвиток науки вимагав удосконалення підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів, і на початок XX ст. в бібліотеках вже було сформовано спеціалізовані книжкові фонди навчально-педагогічної літератури, періодичних фахових видань. У кінці 70 – на початку 80-х років XIX ст. на українських етнічних землях учительські та педагогічні бібліотеки засновуються поза навчальними закладами, виділяючись на початку XX ст. в окремий вид – спеціальні педагогічні бібліотеки. Формується спеціалізований книжковий фонд, здійснюється цілеспрямована інформаційна робота для широкого загалу вчителів. Розробляються теоретико-методичні засади діяльності педагогічних бібліотек з метою повноцінного забезпечення фахових потреб освітян, підвищення їхньої кваліфікації, виховання суспільної свідомості. Вирішальну роль у розвитку педагогічних бібліотек України в зазначений період відіграла громадська ініціатива¹¹⁸.

Суттєво активізувалася і робота в наукових бібліотеках, зокрема, була прийнята десяткова систематизація, широко розгорнулася підготовка друкованих каталогів, характерною рисою цього періоду стало осмислення багатьма передовими вченими необхідності підтримки бібліотек, почалося активне пожертвування бібліотекам книжкових зібрань, розвивався книгообмін із західноєвропейськими країнами.

Однак необхідність організації бібліотечної справи на державному рівні, розвитку її науково-методичних засад, формування бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни – усе це коло питань вже

осмислювалося провідними бібліотечними фахівцями та просвітянами Росії. Про це свідчить створення Російського бібліологічного товариства, Російського бібліографічного товариства, Товариства бібліотекознавства, куди входили й українські бібліотекарі, організація в Росії фахового часопису "Библиотекарь" (1910), який сприяв об'єднанню бібліотечних працівників, оприлюдненню проблем бібліотечної справи та розвитку її науково-методичних засад.

На початку ХХ ст. професія бібліотекаря ще не набула необхідної значимості, не існувало системи професійної підготовки бібліотечних кадрів. Тому нагальним було питання про необхідність виділення професії бібліотекаря в окрему наукову дисципліну. Відомі бібліотекознавці К.І. Рубинський, А.І. Калішевський та Н.С. Сафонов висунули пропозицію про створення кафедр бібліотекознавства та бібліографії при Санкт-Петербурзькому та Харківському університетах, проте до їхньої думки не прислухалися, і було вирішено обмежитися створенням короткотермінових бібліотечних курсів, що й були відкриті в 1913 р. в Народному університеті ім. Шанявського в Москві¹¹⁹.

Першою завідувачкою бібліотечних курсів була призначена Л.Б. Хавкіна, харківська вчена та сподвижниця бібліотечної справи. Вона ще в 1910 р. намагалася організувати курси бібліотекознавства при Харківському університеті.

На бібліотечних курсах передбачалося здійснювати підготовку бібліотекарів громадських, народних, дитячих та шкільних бібліотек за курсом, розрахованим на 72 години. В 1913 р. було набрано 357 слухачів.

У 1916 р. на цих бібліотечних курсах викладалися основні дисципліни: "Сучасні бібліотеки" (Л.Б. Хавкіна), "Методи просвітницької роботи в бібліотеці", "Класифікація книг" (О.О. Покровський), "Дитячі бібліотеки" (А.К. Покровська), "Професійне положення бібліотекаря" (Л.Д. Брюхатов), "Бібліотечні приміщення та їх обладнання" (О.У. Зеленко), "Застосування авторських таблиць Кеттера" (Л.Б. Хавкіна), "Каталогізація" (А.І. Калішевський), "Збереженість книжкового господарства" (Л.Б. Хавкіна), "Внутрішній розпорядок у бібліотеці та організація користування каталогами" (Л.Б. Хавкіна), "Бібліотечна статистика та звітність" (О.А. Дідрихсон), "Комплектування бібліотек" (О.О. Покровський), "Дитяча література" (О.М. Калмикова); "Література з природознавства" (А.Л. Бродський), "Популярна література з російської історії" (В.Я. Уланов); "Література з сільськогосподарських та земельних питань" (О.Ф. Фортунатов), "Література з кооперації" (О.В. Чаянов), "Література з соціології" (А.А. Петров), "Історія книги" (Р.Ф. Брандт), "Практичне бібліотекознавство і комплектування бібліотек" (С. Сірополко),

“Десяткова класифікація” (Б.С. Боднарський). Рекомендувалася книжка М. Рубакіна “Среди книг”, що вважалася найзмістовнішим посібником з питань самоосвіти, психології читання та визначення репертуару читання. Ця книжка витримала декілька видань (1911, 1912, 1913), включалася в усі курси з бібліотечної освіти¹²⁰.

Питання про підготовку бібліотечних працівників у Києві вперше постало ще в 1910 р. у зв'язку з оприлюдненням проектів створення Київського та Одеського археологічних інститутів, де передбачалося поряд з археологічним та архівним відкрити також і бібліотечне відділення для підготовки архівних, музейних та бібліотечних кадрів як урядових, так і громадських та приватних закладів. Проект підготували викладачі Університету св. Володимира із залученням фахівців з Київської духовної академії. Серед них були такі відомі вчені, як М.П. Василенко, В.Ю. Данилевич, М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконников, В.О. Кордт, О.М. Лук'яненко, В.М. Перетц, М.І. Петров та ін. До розробки статуту музейного відділення був залучений М.Ф. Біляшівський. Однак лише в 1917 р. Тимчасовий уряд дозволив відкриття в Києві Археологічного інституту¹²¹.

Актуалізація бібліотечної справи та спеціальної фахової освіти сприяла створенню бібліотечних підручників та посібників, перші з яких побачили світ уже на початку ХХ ст., що допомогло в становленні уніфікованих бібліотечних процесів. Першим підручником з бібліотечної справи була книга викладачки вищих жіночих курсів К. Балобанової “Библиотечное дело”, опублікована в 1902 р. У підручнику висвітлювалося майже тристолітнє дослідження бібліотечної справи західно-європейськими бібліотекознавцями, надавалася бібліографія основних видань. Тут вперше запропоновано визначення поняття “бібліотека” не лише як сховища книг, а й як місця, де зберігаються колекції спеціально підібраних та розставлених книжок, склад і зміст яких спрямовано на просвітництво широкого суспільного загалу¹²². У виданні розглядаються, зокрема: технічний аспект спорудження бібліотечних будівель, облаштування робочих приміщень, вимоги до сховищ, бібліотечне обладнання; розстановка книг, “хвороби” книжок, гігієна книжок та приміщень, каталоги (інвентарний, хронологічний, алфавітний, систематичний, топографічний); вимоги до бібліотечного персоналу та його обов'язки, внутрішній розпорядок в бібліотеці тощо.

Посібники з бібліотечної справи “Библиотеки, их организация и техника. Руководство по библиотековедению” (1904, 1911, 1918), “Руководство для небольших библиотек” (1911, 1917), “Книга и библиотека”, написані Л.Б. Хавкіною, відіграли велику роль не лише в організації

спеціальної бібліотечної освіти, а й у визначенні базових положень бібліотекознавства.

Виходить друком праця В.М. Васильєва, присвячена організації громадських, земських, шкільних та приватних бібліотек¹²³. У "Руководстве по библиотечной технике" бібліотекар Імператорського Санкт-Петербурзького університету І. Мурзін узагальнив досвід, викладений у роботах К. Балобанової, Л. Хавкіної і В. Васильєва, та оприлюднив свій власний. Він детально розглянув питання організації бібліотек, в додатках навів перелік книжок та періодичних видань, дозволених в шкільних бібліотеках та книгосховищах вищих навчальних закладів МНО, зокрема, духовну літературу, художню літературу, історію, географію, природознавство та сільське господарство, різне та періодичні видання. У цій праці розглядаються питання функціонування бібліотек, реєстрація та каталогізація книжок, каталоги, розміщення та нумерація книжок, засоби зберігання та дезінфекції фондів. Окремий розділ присвячено бібліотеці як культурно-просвітницькому закладу, процесам організації читання та користування книгою. Під його ж редакцією у 1911 р. в Санкт-Петербурзі вийшла праця Я. Борисова щодо основних засад практичного бібліотекознавства¹²⁴.

У 1908 р. в Києві вийшов перший діловодний посібник В.І. Вехова "Краткий очерк библиотечного делопроизводства"¹²⁵, що обґрунтовував єдині підходи до організації бібліотечної документації, якою мали керуватися бібліотекарі в щоденній роботі (там були вміщені зразки звітів, доповідних, бланків, форм тощо).

Посібниками для складання бібліографій та бібліографічних описів, каталогізації книжок (укладання алфавітного, систематичного та хронологічного каталогів) стали методичні розробки О.Д. Топоркова, Ю. Бітова, Б.С. Боднарського та О. Белова¹²⁶.

1.3. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи та його внесок у становлення наукових та практичних основ бібліотекознавства і розвиток бібліотек

Кінець XIX – 10-ті роки XX ст. – це період становлення та "самоосмислення" бібліотекознавства й споріднених дисциплін бібліотечної профілю, визначення теоретико-методологічних підвалин, методів та прийомів наукового аналізу, терміносистеми бібліотечної науки, визначення соціального статусу бібліотек у суспільстві та їх відносин з іншими науками.

На початок XX ст. вже сформувалися провідні центри, де здійсню-

валися наукові розробки у галузі бібліотечної справи, бібліографії та книгознавства: Київ, Харків, Одеса, Львів, Чернігів, Полтава.

Відставання бібліотечної справи Російської імперії від західних країн викликало стурбованість українських та російських учених, діячів науки та культури, які викладали в університетах та академіях, вищих та середніх навчальних закладах, а також працювали на ниві народної просвіти. Оскільки вищої бібліотечної освіти так і не було організовано, а бібліотечні курси не могли задовольнити загальної потреби в спеціалістах, на посадах бібліотекарів та завідувачів наукових бібліотек працювали дипломовані історики, філологи, доценти, доктори наук, викладачі вузів, відомі вчені та діячі культури.

Формування наукових фондів бібліотек здійснювалося силами бібліотекарів та професорських рад: організовувалися придбання книжок у видавництвах Росії та європейських країн, книгообмін науковою літературою. Поповнювалися бібліотеки й завдяки меценатству аристократичних родів та дарам відомих учених, які, підтримуючи розвиток науки та культури, не лише брали участь у замовленні книжок для бібліотек, а й передавали до бібліотечних фондів власні зібрання та колекції.

Отже, напередодні Першої світової війни наукова еліта Росії вже усвідомлювала нагальну потребу в загальній та національній освіті, яка, відповідно, не могла функціонувати без добре укомплектованих, організованих згідно з вимогами розвитку країни, її економіки, політики, науки та культури державних і громадських бібліотек у кожній сфері суспільної діяльності. Відповідно на порядок денний виходили й необхідність напрацювання загальнометодичних засад бібліотечних технологій як умови подальшого раціонального розвитку системи бібліотек, а також аналіз та узагальнення досвіду специфічних форм і методів діяльності бібліотек різного спрямування та підпорядкування в залежності від їх конкретних функцій. Зрозуміло, що такі важливі проблеми розвитку бібліотечної справи в Росії повинні були розглядатися і вирішуватися колегіально, на загальному зібранні, за участю всіх зацікавлених сторін.

У 1911 р. для обговорення нагальних питань бібліотечної галузі був скликаний Перший Всеросійський бібліотечний з'їзд, ініційований Товариством бібліотекознавства на чолі з графом І.І. Толстим. Він мав фундаментальне значення для розвитку бібліотек та бібліотечної справи як в Росії, так і в Україні. Багато з цих питань є актуальними й донині.

У роботі з'їзду брали участь 346 делегатів від бібліотек різних типів та видів, зокрема, академічних, державних, громадських та публічних, народних бібліотек-читалень, бібліотек культурно-просвітницьких

товариств, земських бібліотек, бібліотек залізниць, дитячих, студентських, бібліотек при громадських установах (клубах, лікарнях, банках тощо), приватних бібліотек, інших спеціалізованих книгозбірень. Крім того, на з'їзді були представлені Бібліографічне та Бібліологічне товариства Росії, земське та міське самоврядування, народна освіта, книговидавнича та книготорговельна галузь, пересічні бібліофіли¹²⁷.

Організаційний комітет ґрунтовно попрацював над підготовкою з'їзду – з-поміж багатьох були синтезовані найгостріші питання бібліотечної справи. До основної проблематики було віднесено: вдосконалення бібліотечної діяльності та корегування технологічних циклів; створення науково-методичних засад різних форм і методів комплектування, інвентаризації і систематизації книжок, організації книгосховищ, роботи з каталогами; організацію обслуговування читачів; культурно-просвітницьку роботу; підготовку кадрів бібліотечної галузі; матеріальне забезпечення бібліотек та бібліотечних працівників тощо. Готувалися матеріали стосовно обміну досвідом між різними бібліотеками.

Вперше в Російській імперії бібліотечна справа розглядалася як окрема складова суспільства, що становила самостійну і специфічну сферу діяльності – з власними науковими засадами розвитку; різноманітними взаємопов'язаними технологіями і циклами щодо збирання, опрацювання, зберігання та користування книжкою; формуванням бібліотечних фондів та специфічним за освітою персоналом; специфікованими будівлями та обладнанням. Ця формація мала складну систему управління, потребувала законодавчого регулювання, нормативно-правового забезпечення, наукової розробки технологій. Отже, коло питань, запропонованих до розгляду на з'їзді, методологічно визначало бібліотекознавство як самостійну дисципліну та одну із сфер діяльності суспільства.

На з'їзді працювали дві секції – “Державні, академічні і спеціальні бібліотеки” та “Громадські та народні бібліотеки”. З огляду на важливість питання, в останній секції було створено підсекцію дитячих бібліотек. Тим самим була запропонована загальна типологія бібліотек, що відображала реальні принципи їх статусу, організації, функціонування та призначення.

Серед учасників з'їзду було 26 представників бібліотечної галузі України. Так, у президії секції державних, академічних та спеціальних бібліотек працювали К.І. Рубінський та М.С. Сафронєєв; секції громадських та народних – О.А. Дідріхсон та С.О. Сірополко.

Бібліотеки України були репрезентовані так:

Богуславський Рувім Меєрович, завідувач громадської бібліотеки Катеринослава;

Бердонос Антоніна Митрофанівна, завідувачка земської бібліотеки Ніжина;

Белявська Варвара Миколаївна, бібліотекар Херсонської громадської бібліотеки;

Васильєва Ксенія Митрофанівна, завідувачка бібліотеки Керченської жіночої гімназії;

Дідріхсон Олександр Адольфович, заступник голови Харківського товариства поширення грамотності;

Добра Дора Юріївна, завідувачка та утримувачка "Дитячої бібліотеки" в Києві;

Козловський Іван Йосипович, представник Київської 2-ї чоловічої гімназії;

Кровопусков Костянтин Романович, голова дирекції Миколаївської громадської бібліотеки;

Криловський Амвросій Семенович, бібліотекар Київської духовної академії;

Куртц Юліан Іванович, завідувач Чугуївської громадської міської бібліотеки ім. Л. Толстого (Харківська губ.);

Масловський Сергій Дмитрович, бібліотекар Імператорської Миколаївської військової академії;

Міллер Дмитро Петрович, помічник бібліотекаря Імператорського Харківського університету;

Нехамкіс Мойсей Зальманович, власник бібліотеки в Бердичеві (Київська губ.);

Панченко Микола Макарович, бібліотекар бібліотеки службовців Південної залізниці (Харків);

Парчевський Станіслав Никодимович, голова Комітету бібліотеки службовців Південної залізниці (Харків);

Полозова Наталія Миколаївна, бібліотекар громадської бібліотеки Херсону;

Пухальська Ольга Лаврівна, працівник Миколаївської громадської бібліотеки;

Рубінський Костянтин Іванович, бібліотекар Імператорського Харківського університету;

Сафронєєв Микола Семенович, бібліотекар Київського політехнічного інституту;

Семенчиков Макарій Лукич, бібліотекар Харківського технологічного інституту;

Сквері Єлизавета Петрівна, делегат Одеської громадської бібліотеки;

Сєдашов Павло Максимович, завідувач бібліотеки при заводах Гартмана;

Філлер Іойна Іделев, заступник голови Дубосарської громадської бібліотеки (Тирасполь);

Шепталін Олексій Юхимович, делегат від слов'яно-сербського земства (Луганськ);

Щебров Костянтин Никифорович, помічник бібліотекаря Імператорського університету св. Володимира (Київ);

Яхонтова Марія Миколаївна, завідувачка бібліотекою Полтавського губернського земства¹²⁸.

Слід відзначити, що на з'їзді не було представників національних бібліотек Товариства "Просвіта" та наукових товариств, а майбутній (з 1917 р.) організатор української бібліотечної справи С.О. Сірополко на з'їзді представляв Московське товариство грамотності. У цей період він був вже визнаним бібліотекознавцем, його праці були пов'язані з теорією та практикою народних бібліотек.

Характеризуючи загальний стан бібліотечної справи, секретар Товариства з бібліотекознавства, що було одним з організаторів проведення з'їзду, А.Е. Плотников зупинився на характерних рисах бібліотечної справи в Російській імперії того періоду, зокрема на "бесправии библиотек народных и общественных, неопределенном положении библиотек академических, внутренней неорганизованности тех и других, полной, за отсутствием местных и центральных органов, разрозненности библиотечных работников"¹²⁹.

Директор бібліотеки Харківського університету К.І. Рубінський виступив з доповіддю "Становище бібліотечної справи в Росії та інших державах", де відзначив соціальну роль бібліотеки, її значення для науки й освіти, а також для просвітництва народу і розвитку держави в цілому. Характеризуючи бібліотеки в провідних країнах світу, він констатував жалюгідний стан бібліотечної справи в Росії – як в академічних бібліотеках, так і в народних читальнях. В його доповіді розглядалися також матеріальне становище бібліотек, комплектування фондів, фаховий рівень бібліотекарів; наголошувалося на відсутності професійного об'єднання бібліотекарів та на байдужому ставленні влади різного рівня до бібліотечних закладів. На думку К.І. Рубінського, бібліотека повинна бути в центрі уваги громадськості не менше ніж школа¹³⁰. Друга доповідь харківського делегата стосувалася ролі бібліотечних комісій в академічних бібліотеках.

Серед важливих з огляду на методику та методологію бібліотечної справи була доповідь О.Р. Войнич-Сяноженцького, бібліотекаря Імператорської Військово-медичної академії, "Бібліотечна справа як самостійна дисципліна і бібліотекарі як окрема група в ряду інших спеціа-

лістів", в якій доповідач наголосив на тому, що бібліотечна справа має свої завдання, методи, прийоми, систему знань, що вона розвивається та поширюється і повинна мати професійних спеціалістів¹³¹.

С.О. Сірополко як поборник "народно-бібліотечної справи" виступив з доповіддю з питань розвитку національної української бібліотечної справи – "Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі", де розвинув теоретичні засади поняття "народна бібліотека" та обґрунтував її завдання як культурно-просвітницького закладу. Основний принцип громадськості, за С.О. Сірополком, полягає в активній участі населення, яке проживає на території, де відкрита народна бібліотека, в організації та розвитку бібліотечної справи. Як приклад, він наводив досвід публічної бібліотеки Московського земства, що в основу своєї діяльності поклала статут, прийнятий земством, за яким усі користувачі бібліотеки створюють бібліотечне товариство, очолюване Спільним зібранням – керівним органом товариства та Радою бібліотеки – виконавчим органом. До Ради бібліотеки входять також і представники земства. На Спільному зібранні товариства вирішуються принципові питання: приймаються правила функціонування бібліотеки та користування нею, обговорюються технічні проблеми, питання каталогізації книжок, склад фондів, а також популяризація книжок тощо¹³².

В унісон з доповіддю С.О. Сірополка прозвучали й пропозиції О.М. Обухова щодо планомірного розвитку публічних народних бібліотек, в яких пропонувалося охопити бібліотеками всю нижню ланку адміністративного устрою – розділити повіти на райони та створити бібліотеки як центри районного масштабу з широкими функціями та правами, при кожній сільській школі влаштувати малу підручну бібліотеку, залучати населення до читання та участі в діяльності бібліотеки тощо¹³³.

На з'їзді обговорювалася також низка питань з бібліографознавства: С.Д. Масловський у своїй доповіді "Бібліографія в обов'язкових для бібліотекаря знаннях" сформулював основні принципи бібліографії та систему бібліографічних знань для бібліотекаря; про необхідність створення бібліографічних відділів у наукових бібліотеках йшлося в доповіді А.І. Калішевського "Бібліографія в академічних бібліотеках". Практичні питання каталогізації та бібліографічних додатків висвітлив П.А. Унде-Попов. Доповідь Б.С. Боднарського, секретаря Бібліографічного товариства, стосувалася впровадження до бібліотечних каталогів міжнародної десяткової класифікації, а також власне змісту й переваг такої класифікації. На додаток доповідач подав відомості про Міжнародний бібліографічний інститут та про деякі бібліотеки, що вже перейшли на таку класифікацію, а також про основні методичні праці в цій галузі¹³⁴.

На з'їзді особливу увагу було приділено дитячим бібліотекам, пропонувалося створювати окремі підрозділи для дітей у звичайних бібліотеках, ініціювати вихід спеціальних оглядових праць дитячої літератури, відкривати дитячі бібліотеки-читальні, вивчати дитячу психологію тощо. Одним з наслідків цього обговорення стало створення в 1914 р. в Києві "Лиги защиты детства", до функцій якої належало й створення дитячих бібліотек¹³⁵.

В обговореннях питань стосовно дитячих бібліотек, принципів їх організації, книжкового репертуару та обслуговування серед інших делегатів брала участь також Д. Добра – представник дитячих бібліотек України.

Активно обговорювалося на з'їзді й питання про необхідність відкриття вищих курсів бібліотекознавства та бібліографії для теоретичної та практичної підготовки бібліотекарів з осіб з вищою та середньою освітою. Наголошувалося на тому, що керівники бібліотек повинні мати фахову освіту, що завідувачі академічними бібліотеками мають обиратися на посади на конкурсних засадах. Йшлося про розширення прав бібліотечних рад в управлінні вищими навчальними закладами, про дозвіл обиратися на усі посади особам як чоловічої, так і жіночої статі, про підвищення матеріального становища академічних бібліотекарів; про розширення прав бібліотечного персоналу щодо організації та діяльності бібліотек і обмеження прав бібліотечних комісій; про організацію довідково-бібліографічних відділів. Було запропоновано відмовитися від кріпосної розстановки книжок і замінити її на механічну – за форматами в хронологічному порядку, об'єднати хронологічний та топографічний інвентарі.

У резолюціях з'їзду підбивалися підсумки обговорення доповідей.

Найбільша кількість резолюцій, природно, стосувалася секції громадських та народних бібліотек, де обговорювалися основні проблеми народно-бібліотечної справи та необхідність взаємозв'язку реформи бібліотечної справи та реформи органів місцевого самоврядування; принципи комплектування народних бібліотек; питання створення безкоштовних читалень, зокрема, сільських; укладання зручних для користувачів каталогів у публічних бібліотеках; удосконалення бібліотечної статистики та багато ін.

Принципово важливими були рішення, спрямовані на демократизацію комплектування і відмову від схоластики у формуванні фондів громадських бібліотек, скасування будь-яких обмежень за національним та релігійним змістом. Декларувалася вимога якісного формування фондів, не переобтяження їх другорядною, малозначущою літературою. Принципи комплектування громадських бібліотек спиралися на просвітницьку основу, враховуючи демократичні права населення, зокрема:

кожна бібліотека повинна була включати белетристику, наукову літературу з прикладних галузей знань, релігійну літературу, а також літературу мовами тих національностей, які проживають у цій місцевості;

репертуар художньої літератури повинен складатися з творів високого історико-літературного значення як загальноросійської, так і національної тематики, пропонувалося уважне ставлення до творів авторів, які ще не отримали визнання; іноземна література мала бути представлена в фондах бібліотек у найкращих перекладах найкращих авторів.

Високі вимоги висувалися щодо фондів наукової літератури, які мали б формуватися систематично, охоплювати усі галузі знань та різні течії в науці і репрезентувати як науково-популярні, так і наукові видання, що відповідали б різній освітній підготовці читачів.

Релігійний відділ повинен комплектуватися літературою, що містить твори представників усіх релігійних напрямів, різних народів та часів.

Отже, основними принципами функціонування громадських бібліотек повинна бути аполітичність, відмова від національних та релігійних перекося, доступність, анулювання плати за користування книжками.

На з'їзді констатувалася відсутність єдиних методичних засад для розвитку народних бібліотек. Лише через п'ять років після обговорення цього питання на бібліотечному форумі Міністерство народної освіти Російської імперії офіційно складе "Проект інструкції завідувачам народних бібліотек", де в стислій формі будуть декларуватися основні положення стосовно діяльності народних бібліотек. Війна та революції не дали можливість широко обговорити цю Інструкцію та прийняти її, однак надалі її основні положення повсюдно враховувалися в роботі народних і масових бібліотек.

З'їзд опрацював основні положення демократичної реформи бібліотечної справи на місцях. Реформування бібліотечної справи пропонувалося здійснити на рівні місцевого самоврядування, земств та міст, з наданням їм широких повноважень, в тому числі, в організації та фінансуванні міських та земських бібліотек, підготовці кадрів, для чого при земствах створювалися спеціальні бібліотечні комісії. Вважалося за необхідне зняти будь-які види податків з бібліотек та надати систему пільг, передусім, фінансового характеру.

Була визнана необхідність певної централізації бібліотечної справи та існування бібліотечної мережі на базі адміністративно-територіального принципу, в масштабах губерній – із центральною бібліотекою, міськими, районними, повітовими та сільськими бібліотеками, а також впровадження загальних засад бібліотечного справочинства, форм звітності, статистики. Рекомендувалося й відкриття губернських гро-

мадських бібліотек при губернських управах, а також окремих дитячих бібліотек або дитячих відділів.

Особлива увага приділялася створенню каталогів, що мали укладатися за певними принципами, мати визначену систематизацію та класифікацію і дублюватися на декількох картках для одночасного формування каталогів різного виду та типу. Укладання таких каталогів бажано було б покласти на колективи спеціалістів, учених, учителів, інших осіб, які могли б стати посередниками між бібліотекою та населенням.

На з'їзді порушувалося питання про необхідність системи знижок цін на книжки для громадських бібліотек, а також про створення спеціалізованого видавництва, що обслуговувало б потреби бібліотек, про право бібліотек залишати у фонді (в окремих приміщеннях) видання, заборонені цензурою.

В інтересах розвитку суспільства з'їзд запропонував відмінити ст. 175 "Устава о цензуре и печати" і тим самим дозволити відкривати бібліотеки "явочным порядком" та надавати їм повну самостійність у комплектуванні фондів, вільну від політичних, національних, релігійних та інших обмежень.

Організаторами з'їзду було підготовлено спеціалізовану виставку. Вона складалася з трьох відділів.

I відділ був присвячений матеріалам щодо стану бібліотечної справи: там експонувалися книги з питань бібліотекознавства та бібліографії, каталоги, покажчики, програми систематичного читання та самоосвіти тощо; матеріали з історії бібліотечної справи; фото бібліотечних будівель, проекти і плани бібліотечних приміщень, картограми бібліотечних мереж тощо; звіти бібліотек, діаграми та таблиці щодо книжкового складу і змісту, бібліотечна статистика відвідувань та користувачів, видавання книжок, робочі щоденники бібліотекарів, участь читачів у діяльності бібліотек, співпраця з громадськістю тощо.

II відділ присвячувався інструктивній та діловодній документації з бібліотечної справи, де були представлені устава бібліотек, правила та інструкції з користування бібліотеками усіх видів; зразки форм та бланків, в тому числі з фінансових питань – звітів, облікових книжок, розцінок на внутрішні роботи з книжкою (наприклад, опрацювання книжок); способи розстановки книжок, інвентарні книги (хронологічні, топографічні, періодичних видань), реєстрація дублетів та дефектних примірників; відбирання та оформлення книжок під час комплектування; робота з каталожними картками та каталогами (зокрема, інструкції щодо опису на картках та карткові формуляри); оформлення видавання та приймання книжок, форми та бланки запису читачів та виданих

книжок; формуляри абонентів, визначення термінів повернення книжок, відшкодування загублених або понівечених книжок, штемплі та відбитки тощо.

III відділ експонував обладнання бібліотек: бібліотечні меблі для різних бібліотек, читальних залів, книгосховищ; обладнання для дезинфекції та підтримання належного санітарного стану, для палітурних робіт, теки для архівних документів та рукописів, дрібний інвентар тощо.

Отже, величезне значення цього з'їзду полягало в тому, що вперше було узагальнено стан бібліотечної справи в Російській імперії в її багатоаспектності і складності та в порівнянні зі світовими здобутками бібліотекознавства, а також репрезентований досвід найкращих російських бібліотек.

Делегатами з'їзду були представники всіх видів і типів бібліотек, кращі наукові сили – теоретики і практики, бібліотекознавці та бібліографи, які підготували доповіді з основних напрямів бібліотечної діяльності й вмотивовано порушили питання про нагальну необхідність бібліотечної реформи та пропонували шляхи її запровадження на практиці.

З'їзд фактично зафіксував створення власної школи бібліотекознавства і, відповідно, накопичення колосального досвіду, який треба було врахувати, вдосконалити та здійснити великий якісний стрибок в галузі бібліотечної діяльності.

1.4. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство в Україні

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Києві, Харкові, Львові активно розвивалося українське бібліотекознавство.

Харківська школа бібліотекознавців на початку XX ст. сформувалася навколо бібліотеки Харківського університету та Харківської громадської бібліотеки. В цей період закладаються основні засади вивчення роботи публічних і народних бібліотек, зокрема, в Харківській громадській бібліотеці, що була створена в 1886 р. за ініціативи харківських громадських діячів та вчених М.Ф. Сумцова, А.А. Гурського, О.І. Кіріпнікова, В.І. Касперова¹³⁶.

Методологічні засади бібліотечної справи та принципів заснування наукових та громадських бібліотек розробляються відомими вченими Д.І. Багалієм та М.Ф. Сумцовим, які працювали в складі Ради Харківської громадської бібліотеки та бібліотеки Університету. Д.І. Багалій не лише брав активну участь у створенні бібліотеки в 1886 р., а й науково осмислив цей факт, написавши такі статті, як "О просветительном зна-

чений Харьковской общественной библиотеки”¹³⁷, “О задачах ХОБ” (1904) та інші про мету та функції громадських бібліотек, основні принципи організації бібліотечної справи. Значною була й практична діяльність Д. Багалія, який ініціював питання про придбання приміщення для Харківської громадської бібліотеки (1901), укомплектування її фонду та підрозділів, сприяв відкриттю філії на околиці Харкова¹³⁸.

Програмними для українського бібліотекознавства були праці М.Ф. Сумцова. Разом з іншими вченими Харківського університету Д.І. Багалієм і В.П. Бузескулом він розвиває теоретичні та практичні питання типології бібліотек, висвітлює історичний розвиток вітчизняних та зарубіжних бібліотечних установ, вмотивовує концепцію самоврядування бібліотек, розробляє модель бібліотечного фонду для певних видів бібліотек (зокрема, в праці “Организация общественных и школьных библиотек”. – Харьков, 1896). М.Ф. Сумцов був організатором заснування народних та шкільних (училищних) бібліотек, безкоштовних бібліотек-читалень, розробив рекомендації для позакласного навчання учнів в умовах бібліотек. Він також був засновником, збирачем та головним хранителем бібліотечного фонду Слобідського музею (1921–1929)¹³⁹.

У 1904 р. в Харківській громадській бібліотеці був відкритий перший в Російській імперії відділ бібліотекознавства з елементами бібліотечного музею, а також у бібліотечну практику увійшов і колективний абонемент¹⁴⁰. До створення бібліотекознавчого підрозділу долучилися Л. Хавкіна, О. Чемпковський, О. Дідріхсон. Фонди відділу за короткий час наповнилися російськими та зарубіжними бібліотекознавчими виданнями, каталогами бібліотек, документами та матеріалами з питань бібліотечної діяльності. Станом на 1904 р. там вже було зібрано понад 2200 окремих документів та книжок¹⁴¹.

Справжнім центром бібліотечної науки і практики був Харківський університет. Його бібліотеку на початку ХХ ст. очолював К.І. Рубінський, який у 1893 р. прийшов в університетське книгосховище помічником бібліотекаря і пропрацював там 40 років. К.І. Рубінський став провідним фахівцем з теорії та практики дитячого читання, вивчав теоретичні аспекти функцій бібліотек у суспільстві, зокрема, в галузі дослідження їх культурного значення в світлі завдань бібліотекознавства. Йому належить ґрунтовний аналіз стану бібліотечної справи в Росії та провідних бібліотеках Європи і Америки, який він оприлюднив у доповіді на I Всеросійському бібліотечному з’їзді¹⁴². К.І. Рубінський одним з перших на практиці впровадив науково обґрунтований технологічний цикл у бібліотеці під час спорудження нового будинку

бібліотеки Харківського університету, багато сил віддав питанням удосконалення формування фондів, створення систематичного та алфавітного каталогів, розширив доступ до фондів наукової фундаментальної бібліотеки для студентів, ініціював питання про спеціальну науково-бібліотечну підготовку персоналу, обґрунтував умови роботи в наукових бібліотеках, удосконалив обслуговування читачів тощо¹⁴³.

Серед харківських учених важливе місце у вивченні історії бібліотечної справи посідають такі теоретики та практики, як Д.П. Міллер (загальні питання бібліотекознавства), С.Н. Парчевський (технічні бібліотеки), О.А. Дідріхсон та І.Д. Єзерський (народні бібліотеки)¹⁴⁴.

У Києві розвиток бібліотечної справи напередодні Першої світової війни зосереджується на вирішенні практичних питань формування фондів, організації каталогів та користування книгами, які розробляються бібліотекарями Київської публічної бібліотеки (Л. Лічков)¹⁴⁵; Київської духовної академії (М.І. Петров, А.С. Криловський)¹⁴⁶, Києво-Печерської лаври (М. Тростянський), Київського університету св. Володимира (В.О. Кордт).

М.І. Петров був одним з найпрогресивніших бібліотечних діячів свого часу. Він брав участь у бібліотечних комітетах КДА, ним розроблялися програми щодо організації книжкових фондів та каталогів – не лише систематичних та алфавітних, але й хронологічних, що вимагало багато науково-атрибутивної роботи з опису рукописних книг, стародруків та рідкісних видань, з одночасним встановленням дублетності, складанням списків дублікатів та дефектних примірників. М.І. Петров постійно аналізував світові досягнення в галузі бібліотечної справи і впроваджував їх у практику. Так, для фундаментальної бібліотеки КДА він запропонував прогресивну для того часу систему бібліотечної класифікації для каталогів і розташування книжкового фонду за форматно-систематичною ознакою, запропонованою бібліотекарем Санкт-Петербурзької публічної бібліотеки В.І. Соболевським. Така система на той час вже використовувалась у Віленській публічній бібліотеці.

Значний внесок у теорію та практику каталогізації належить бібліотекарю КДА А.С. Криловському, який був, як і М.І. Петров, знаним ученим, лауреатом премії ім. Г.Ф. Карпова в 1915 р. за дослідження "Львовское ставропигиальное братство", Макаріївської премії та премії М.В. Гоголя. Йому належать ініціатива створення та практична реалізація рухомого алфавітного каталогу, систематичного друкованого каталогу (1890–1915)¹⁴⁷, вирішення багатьох практичних питань з каталогізації, організації фонду, обслуговування викладачів та студентів. Великою є заслуга А.С. Криловського у врятуванні бібліотеки КДА в

період Першої світової війни та революційних подій 1917–1920 рр., вирішенні її подальшої долі¹⁴⁸.

У процесі підготовки до складання і друкування систематичних каталогів бібліотеки КДА М.І. Петровим та А.С. Криловським сформульовані нові підходи до розробки системи каталогів, їх класифікації та алфавітних покажчиків до них, запропоновано низку уточнень до укладання бібліографічного опису, зокрема, книг богословського змісту. Вирішення проблеми створення систематичного каталогу великої і складної за змістом бібліотеки Києво-Печерської лаври належить М. Тростянському¹⁴⁹.

У бібліотеці Київського університету св. Володимира працювали такі видатні бібліотекарі, як К.О. Царевський, В.О. Кордт, В.З. Курдюмов, Є.О. Ківлицький (згодом перший завідувач ВБУ Є.О. Ківлицький працював помічником бібліотекаря в університетському книгосховищі з 1891 р. до 1898 р.)¹⁵⁰.

В.О. Кордт у 1883 р. закінчив Дерптський університет (нині Тартуський університет, Естонія) і залишився там на посаді викладача та помічника бібліотекаря¹⁵¹. У бібліотеці Київського університету він працював у 1894–1925 рр.¹⁵² Одночасно В.О. Кордт був завідуючим Центральним архівом давніх актів Київської, Волинської та Подільської губерній. На основі матеріалу, напрацьованого К.О. Царевським, колишнім багаторічним головним бібліотекарем Університету (помер у 1894 р.), В.О. Кордт створив класифікаційну схему для систематичного каталогу бібліотеки та схему розстановки її нових надходжень, уклав каталоги книг, що надійшли до Університету¹⁵³.

В історії бібліотечної справи України залишилися також бібліотекарі Київського політехнічного інституту М.С. Сафронєєв та А. Готовцев¹⁵⁴.

Вагомий внесок у розвиток бібліотечної справи зробили одеські вчені, які по черзі займали посаду директора наукової бібліотеки Новоросійського університету, – В.М. Шишковський, Л.П. Брун, П.С. Шестериков¹⁵⁵. Бібліотека Новоросійського університету вважалася однією з найбільш кваліфікованих та матеріально забезпечених.

Взагалі особистість директора будь-якої бібліотеки відігравала провідну роль у її функціонуванні. Так, наприклад, створену в 1905 р. Катеринославську публічну бібліотеку очолила молода та талановита педагог і просвітниця С.В. Єгорова, яка в короткі терміни зуміла організувати наповнення бібліотечних фондів, вивчення читацьких запитів, а також встановити зв'язки із земськими бібліотеками Катеринославщини¹⁵⁶. (Слід зауважити, що питання про дослідження читацького загалу та методики народного читання було порушене одним із перших у вітчизняному бібліотекознавстві¹⁵⁷).

Особистий внесок у формування фондів бібліотек з урахуванням національної психології та в створення власне української народної бібліотеки належить майже всім діячам просвітницького руху, які тією чи іншою мірою долучалися до організації бібліотек та комплектування їх фондів, зокрема Б. Грінченку, М. Левицькому, М. Сумцову та ін.

Народні бібліотеки, їх стан та засади функціонування розглядалися в працях українських бібліотекознавців С. Сірополка¹⁵⁸, Д. Дорошенка¹⁵⁹ та ін.

Найвагоміший внесок у розвиток бібліотекознавства зробив відомий педагог, бібліотекознавець, громадсько-освітній діяч С.О. Сірополко. Ще працюючи в Росії, він опублікував свою першу бібліотекознавчу працю стосовно організації народних бібліотек, порядку їх фундації, що мала характер бібліотечного посібника¹⁶⁰. Одним з перших він виокремив учительські бібліотеки як спеціальні і обґрунтував їх завдання та функції, називаючи їх "особливими" або "спеціально-вчительськими". Будучи прихильником українських народних бібліотек, С.О. Сірополко вивчав склад українських книжок стосовно залучення їх до бібліотечного репертуару.

У своїх працях "Краткий обзор тридцатипятилетней деятельности Тульского земства" (1902), "Участие местного населения в деле народного образования" (1914) С.О. Сірополко наголошував на важливій ролі земств та місцевого населення для розвитку бібліотек. Узагальнивши практику роботи книгозбірень, він теоретично обґрунтував їх класифікацію, присвятивши цьому питанню понад десять своїх праць: "Народные библиотеки. Порядок открытия библиотек и их организация" (1910), "Внешкольное образование" (1912), „Основные вопросы внешкольного образования" (1913), "Учительские библиотеки" (1914) та ін. Великий досвід та теоретичні напрацювання надали можливість надалі створити його перший український підручник "Короткий курс бібліотекознавства: історія, теорія та практика бібліотечної справи" (Львів, 1924).

Учений констатував, що різні види вчительських та педагогічних бібліотек, зокрема й ті, що були у відділах народної освіти губерній, повітів, у школах, мають спільне завдання – забезпечення фахових інформаційних потреб учителя ("Справочная библиотека отдела народного образования" (1914); "Снабжение школ учебниками и учебными пособиями" (1914).

Розглядаючи педагогічні бібліотеки як невід'ємну і одну з головних складових у низці заходів стосовно підвищення фахового рівня вчителя, С.О. Сірополко в своїх працях давав практичні поради щодо відкриття

народних та вчительських бібліотек, педагогічних музеїв при школах, управліннях освіти, на курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Напередодні Першої світової війни – в 1914 р. вийшов перший довідник В.М. Чарнолуського з бібліотечної справи, книжкової торгівлі та видавничої діяльності, де було систематизовано низку законів, циркулярів, роз'яснень сенату щодо різних видів бібліотек та читалень, книготорговельних установ, видавництв, друкарень¹⁶¹.

У 1915 р. в Києві вийшла книжка В. Роднікова, присвячена дитячій літературі, із зазначенням найважливіших книжок для дітей. У ній був суттєво доопрацьований репертуар літератури для дитячого читання з урахуванням рекомендацій з'їзду. Автор розглянув основні вікові психологічні особливості дитячого читання, види літератури, головні течії в російській історіографії – античній, народницькій, романтичній, реалістичній, модерновій, основні критерії роботи з дитячою аудиторією – розумові здібності, врахування віку тощо¹⁶².

Бібліографічна діяльність на теренах України почала активно розвиватися вже в другій половині XIX ст. У цей період вже сформувалися види бібліографій – бібліографічні огляди передусім української літератури, що переважно публікувалися в критико-бібліографічних розділах у періодичних виданнях та часописах (зокрема, в таких, як “Зоря”, “Друг”, “Киевская старина”, “Діло”, “Життя і слово”); поточна бібліографія загальної, української та українознавчої літератури; бібліографія в українських періодичних виданнях (“Основа” та “Чернігівський листок”); ретроспективна, галузева, краєзнавча та рекомендаційна бібліографія; специфічні види бібліографії – бібліотечні та книготорговельні каталоги тощо¹⁶³.

Формування практичних напрямів української бібліографії прямо пов'язане з періодом національного самоусвідомлення. Активне формування національної свідомості, розвиток української мови найвиразніше проявилися в розквіті художньої творчості та напрацюванні численних наукових праць з української історії, літератури, етнографії, фольклору.

Проблеми національної бібліографії одночасно актуалізуються як на східних, так і західних територіях України і розвиваються в тісному зв'язку. Авторами перших бібліографічних покажчиків з української історії та літератури були О. Лазаревський “Указатель источников для изучения малороссийского края”, В. Межов “Библиографический указатель книг и журнальных статей, относящихся до Южно-русского края”, М. Максимович “Книжная старина южнорусская”, Г. Милорадович “Иностранные сочинения о Малороссии”, Д. Дорошенко “Покажчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 рр.” та ін.

Окремим напрямом розвитку української культури присвячені покажчики Б. Грінченка "Література українського фольклору (1777–1900)", М. Комарова "Українська драматургія. Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815–1906)", М. Костомарова "Обзор сочинений, написанных на малорос-сийском языке" та ін.

На обох українських землях розвивається такий бібліографічний напрям, як бібліографічні персоналії: на Східній Україні – праці І.Ф. Павловського (біобібліографії І. Котляревського та видатних діячів Полтавщини і Харківщини) та М.Ф. Сумцова (біобібліографії дослідників українського фольклору); на Західній Україні – студії М.І. Павлика (бібліографії І. Франка і М. Драгоманова) та І.О. Левицького (біобібліографії діячів Прикарпатської Русі) та ін.

Витоки теоретичної бібліографії України беруть початок в українській практичній бібліографії ХІХ – початку ХХ ст. В останній чверті ХІХ ст. на українських землях з'явилася бібліографічна практика створення зведених покажчиків літератури, що ґрунтувалися на науково-бібліографічних принципах.

У цей період окреслюються основні теоретичні підходи до створення репертуару української книги, що розвиваються активно як на російських, так і на західноукраїнських територіях: комплексний (М. Комаров, І. Левицький), мовний (О. Огоновський, Д. Дорошенко), територіально-хронологічний (М. Максимович)¹⁶⁴. Починається обговорення змісту поняття "національна бібліографія". За широкий підхід до визначення цього поняття виступає В. Левицький (псевдонім – Василь Лукич), який намагався організувати поточну бібліографію, за мовний – Б. Грінченко¹⁶⁵.

Взаємовпливи українських учених східної, південної та західної українських територій, які тісно співпрацювали в питаннях національної бібліографії, позитивно впливали на паралельний розвиток різних концепцій українського бібліографічного репертуару. Початок української національної бібліографії та українського бібліографічного репертуару пов'язується з таким найбільшим центром бібліографічної роботи в Галичині як НТШ, а також з іменами Д. Дорошенка¹⁶⁶, М. Комарова¹⁶⁷, які першими в українській науці підготували покажчики в галузі нової української літератури.

Бібліографічна діяльність на підросійській території України проводилася переважно у великих бібліотеках і була пов'язана з укладанням описів рукописних книг та стародруків і створенням бібліографічних посібників.

Майже одночасно – в 1907 р. – за ініціативою бібліографічного

гуртка при Новоросійському університеті під керівництвом бібліотекаря цього навчального закладу П.С. Шестерикова було започатковане Одеське бібліографічне товариство (ОБТ). Статут затвердили в 1911 р. Головою був обраний історик І.А. Лінниченко. ОБТ мало свій друкований орган – “Известия Одесского библиографического Общества” (1911–1916)¹⁶⁸.

І.Я. Франко, М.Ф. Комаров, І.О. Левицький заклали основи бібліографознавства як науки. У той же час для української бібліографії була характерною нерозробленість теоретичних проблем.

Теоретичне обґрунтування бібліографознавства як окремої бібліотечнознавчої дисципліни, “самостійної бібліотечної професії” належить С.Д. Масловському, бібліотекарю Миколаївської військової академії, який творчо доопрацював концепції німецьких (Кеттер та Еберт) та російських (М.Ф. Федоров) бібліографів. Він вважав, що необхідно наблизити бібліографію до бібліотеки, включити її органічно в зміст бібліотечної роботи як “вищий елемент бібліотечної справи”, та обґрунтував розподіл бібліографії на прикладну та наукову. На відміну від пересічних уявлень про бібліографію як про технічну роботу в бібліотеці з опису книги, або її технічну реєстрацію, С.Д. Масловський спирався на досвід бібліотекарів Румянцевського музею, які стали посередниками між книгою та читачем і могли не лише розшукати необхідну літературу за доволі недосконалими на той час опублікованими бібліографіями, а й володіли методами такого пошуку, що базувався на визначенні місця книжки в літературі про предмет.

Основою такого методу став зміст книги та його коректне відображення під час опису і, відповідно, формування бібліографій різного типу, орієнтованих на певні кола читачів. Бібліографія, на думку С.Д. Масловського, є тим основоположним цементуючим бібліотеку засобом, який впливає на комплектування фондів наукової і, зокрема, спеціалізованої за будь-якими ознаками бібліотеки, на процес каталогізації та укладання довідкового апарату, в тому числі системи каталогів, і надає можливість розшукувати книжки за змістом. Така бібліографія реально допомагає читачеві під час виявлення книжки¹⁶⁹.

Бібліографічна діяльність у цей період активно проводилася як складова наукової каталогізації та інформування про зміст фондів. Наявність книжкових фондів була умовою для формування практичної бібліографічної діяльності, розвитку теоретичних засад бібліографознавства. Такі відомі бібліографи, як М. Петров, В. Кордт, Б. Борович, К. Рубінський, А. Криловський та багато інших, як і сам С.Д. Масловський, працювали в бібліотеках і були обізнані з практикою створення

каталогів, зокрема, предметного, брали участь у підготовці бібліографічних довідників.

Робота в науковій бібліотеці та книгосховищах об'єднувала практичні та теоретичні питання бібліографії, археографії, бібліотекознавства, книгознавства, що пояснювалося циклічністю та взаємопов'язаністю всіх видів діяльності в бібліотеках, необхідністю роботи з бібліотечними фондами різного походження, організацією цього фонду, описом книжок та рукописів, вивченням історії книги, створенням пошукового апарату на фонди, каталоги, покажчики, організацію користування книгою тощо.

Ці, здавалося б, очевидні на сьогодні ідеї в контексті російської бібліотечної справи початку ХХ ст. отримали новаторський зміст в умовах консервативних технологій бібліотечної роботи.

Початок ХХ ст. репрезентується також створенням української філологічної школи книгознавців, які працювали в галузі історії рукописної книги та стародруків і обґрунтовували основні принципи опису книги, репертуару рукописних книг та стародруків. На підросійській території виділяються такі знані вже на той час історики та бібліографи рукописної книги й стародруків, палеографи та текстологи, як І.М. Каманін, В.М. Перетц, М.І. Петров, С.Т. Голубєв, Ф.І. Титов, О. Лебедев, В. Трипольський, І. Тихомиров¹⁷⁰. Рукописні зібрання бібліотек описують В. Березін, С.О. Щеглова, С.І. Маслов, Ю.А. Яворський, М.Н. Сперанський, М.І. Лілєєв¹⁷¹, які уособлювали комплексний підхід до опрацювання питань "бібліотечних наук". Будучи високоосвіченими фахівцями, вони працювали з книгою як бібліотекарі, музейні працівники, історики книги та літератури, джерелознавці, книгознавці, археографи, бібліографи. Хоча ніхто з них не залишив теоретичних праць у галузі бібліотекознавства, археографії та книгознавства, їхній науково-практичний доробок важко переоцінити. Так, наприклад, М.І. Петров своєю копіткою науковою працею, масштабною науково-організаційною діяльністю, виданнями описів рукописних книг та стародруків ґрунтовно розвинув науково-методичні підвалини таких спеціальних історичних дисциплін, як бібліографія стародруків, археографія, книгознавство, історичне документознавство та бібліотекознавство, уклав фундаментальні наукові довідники з опису рукописів та стародруків¹⁷².

М.І. Петров як завідувач Церковно-археологічного музею проводив археографічні експедиції з метою дослідження та опису старожитностей та рукописно-книжкової спадщини місцевих архівів, бібліотек Волині, Поділля, а також збирання, опрацювання та збереження пам'яток

церковної давнини, особливо писемних. Йому належить ґрунтовний опис рукописних зібрань КДА, ЦАМ та інших книгосховищ м. Києва, який продовжив його учень О. Лебедев¹⁷³.

Вивченням історії книги в контексті української культури починає займатися І.І. Огієнко¹⁷⁴.

Хоча на цьому, "синтетичному", етапі розвитку бібліотечних наук бібліографія та книгознавство ще не набули самостійного значення як наукові дисципліни і розглядалися переважно як розділи з історії літератури та історії культури, однак практична діяльність та розробка конкретних прикладних книгознавчих проблем сприяли виробленню теоретичних та методичних засад як цих наук, так і археографії, палеографії, текстології, що тісно пов'язані з вивченням книжкової та рукописної спадщини бібліотек, необхідністю наукового опису рукописів та стародруків.

Паралельно накопичується досвід в міжнародних бібліографічних установах, зокрема, в Міжнародному бібліографічному інституті: починається процес наукового осмислення соціальної ролі бібліотек, вироблення їх організації, усвідомлення бібліотеки не як книжкового сховища, а як живого організму, який функціонує за своїми складними і взаємопов'язаними законами, де усі процеси роботи з книжкою, колекційними зібраннями, каталогами, читальними залами націлені на поширення знань як домінуючої складової бібліотечної справи.

Теоретичні питання бібліотеко-, бібліографо- та книгознавства як взаємопов'язаних дисциплін вперше в російській та українській науці почали актуалізовуватися в 10-х роках ХХ ст. – після опанування практичної стадії бібліотечної та бібліографічної діяльності, що відбувалося в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст.

Становлення цих наук закономірно характеризувалося появою різних концептуальних підходів до їх визначення: кожній з них надавалася домінуюча роль у комплексі наукових знань, потрібних у бібліотеці. Згідно з бібліотекознавчими концепціями, бібліографія та книгознавство розглядалися як органічні частини бібліотечної діяльності і, відповідно, бібліотекознавства; апологети інших поглядів вбачали в бібліографознавстві окремий напрям бібліотечної науки і практики, який може існувати як у бібліотеці, так і поза її межами – у відповідних галузях знань.

Російський вчений М. Лісовський, трактуючи книгознавство як наукову дисципліну, що об'єднує технічні, практичні та теоретичні відомості про книгу в її минулому та сучасному і має на меті дослідження виникнення, розповсюдження та використання творів писемності й друку, а також видавничих накладів, запропонував для неї як

для комплексної науки узагальнюючу назву "бібліологія". Концептуально до її складу мали ввійти: книгопродукція, книгорозповсюдження, книгоописання (бібліографія) в найширшому розумінні цього поняття. Тобто, маюся на увазі книгоописання, або бібліографія, до якого включалися: історія опису книжок, теорія бібліографії, бібліографічна практика, в тому числі каталографія, бібліографічні системи та бібліографічні установи¹⁷⁵.

* * *

Отже, на початку ХХ ст. практична стадія розвитку наук про бібліотеки, їх специфіку, мету та функції завершується; накопичені знання вимагали наукового обґрунтування, тому починається концептуальне осмислення бібліотечної науки, створюються її теоретичні засади.

Становище бібліотечних закладів на українських територіях, що перебували в складі Російської імперії, переважно відбивало загальний стан російської бібліотечної справи. Взагалі бібліотеки як соціальні інституції були яскравим відображенням Російської держави, в якій на той час антагонізувалися консервативні та передові тенденції.

Створення певних видів і типів бібліотек та рівень їх фінансування значною мірою пояснювалися раціональними потребами Російської імперії. Ті з бібліотек, що існували поза державним апаратом, фінансувалися частково (переважно це були навчальні заклади) або за рахунок приватних осіб, громад та товариств. Народні бібліотеки організовувалися, переважно, земствами. Певну частку серед інших бібліотечних закладів складали комерційні бібліотеки. Бібліотеки на громадських засадах функціонували винятково дбаннями видатних учених, діячів просвіти та культури, земських діячів та священиків.

За походженням, статусом, завданнями, функціями та складом фондів бібліотеки поділялися на державні, академічні, спеціальні, громадські та народні. Вони функціонували в системі державних інституцій, в духовних установах, при товариствах, спілках, об'єднаннях та були приватними (родовими, родинними, окремих діячів науки та культури). Загалом бібліотеки забезпечували спеціалізовані, наукові, загально-освітні та культурні потреби всіх суспільних інституцій.

Усі ці бібліотеки на початок ХХ ст. складали загальний бібліотечний фонд України, який перебував у різних формах власності і був організований на різних засадах – одні бібліотеки були широко доступними для всіх категорій читачів (публічні, громадські, народні), інші – обмежувалися допуском спеціалістів (академічні, спеціальні, шкільні).

Бібліотечні статuti, обґрунтовуючи статус установи, враховували вікові особливості (бібліотеки для дорослих та дітей – останні виникли на початку ХХ ст.), соціальний склад (бібліотеки для народу, певних верств та прошарків населення), профіль діяльності (державницька, промислова, сільськогосподарська, військова, релігійна, просвітницька, наукова тощо), національні особливості за складом читачів та змістом фондів, що було викликано компактним проживанням різних народів – польського, єврейського, татарського та ін. Відсутність української державності пояснює російськомовні фонди переважної більшості бібліотек.

Незважаючи на велику кількість народних бібліотек, вони були обмежені репертуаром книг, загальний обсяг книжок був незначним і за змістом складався з дозволеної літератури переважно релігійно-морального та монархічного змісту, а також белетристичної літератури серії “Дешева бібліотека”. Тоді ж виникли і перші бібліотеки для сліпих та осіб з обмеженими можливостями. Однак усі вони, крім незначної кількості губернських бібліотек, як правило, недостатньо фінансувалися або існували як платні, не мали власних приміщень та кваліфікованих бібліотечних кадрів.

Поряд з тим у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. виникає міцний суспільно-політичний рух української інтелігенції за створення національних бібліотек як дійових чинників формування національної свідомості. Після революції 1905–1907 рр. відбувається формування бібліотек товариств “Просвіта”, у фондах яких почали збиратися книжки, випущені українською мовою. Ці бібліотеки проіснували недовго, проте їх просвітницький вплив мав велике значення.

На початку ХХ ст. українські за змістом бібліотеки були представлені народними бібліотеками та бібліотеками “Просвіт”, наукових “Громад” і товариств, зокрема НТШ та УНТ, які можна вважати національними спеціалізованими бібліотеками, де формувалися значні фонди українознавчої літератури. Цією важливою справою займалася когорта українських діячів, які працювали на національну українську школу, освіту, науку, книгу. Разом з тим національно свідомі діячі та відомі українські вчені працювали й у державних публічних та народних бібліотеках, бібліотеках університетів, шкіл, відомств Російської імперії. Вони були часткою загальноросійської науки, проте у своїй більшості не втрачали української самоідентифікації. Українська складова відчутно проявилася й у бібліотечній справі та бібліографії, їй були притаманні найкращі риси науково-просвітницького та національно-культурного руху, хоча одночасно вона була й носієм загальнолюдських цінностей.

Стан бібліотечної справи як в академічних наукових бібліотеках,

так і в публічних, народних, громадських різко відрізнявся від стану бібліотечної справи в західних країнах, які суттєво випереджали консервативну Російську імперію в усвідомленні значення наукових та публічних бібліотек для розвитку держави.

У кінці XIX – на початку XX ст. розвиток суспільної та національної свідомості досягає рівня, коли у суспільстві сформований значний прошарок освічених учених як російських, так і українських, у різних сферах науки та культури, які розуміють велике значення бібліотеки як соціального інституту держави, котра забезпечує функціонування суспільства у всіх сферах і виконує специфічні завдання як частина системи науки, освіти, культури та, певною мірою, державного управління. На початку XX ст. у зв'язку з підготовкою до запровадження в Російській імперії загальної початкової освіти органи самоврядування Правобережної України поставили за мету охопити бібліотечним обслуговуванням усе населення, вдаючись до різних форм і методів. Передова частина російської інтелігенції з розумінням та повагою ставилася до потреб розвитку національних бібліотек та національного бібліотекознавства, однак державний апарат імперії не був готовий до змін.

Розвиток бібліотекознавства в Російській імперії сприяв вирішенню нагального питання стосовно організації бібліотечної справи та підготовки відповідних фахівців з бібліотечної роботи. Необхідність у підготовці бібліотекарів з вищою освітою була усвідомлена всіма фахівцями, які вже накопичили досвід у галузі бібліотечних технологій, концепцій щодо бібліотекознавства як окремої науки. У 1900–1910-х роках започатковані перші бібліотечні підручники, де розглядаються питання створення та організації бібліотек, формування та описування фондів, укладання каталогів, обслуговування читачів, дослідження читача, специфіка бібліотечних будівель, налагодження технологічних циклів роботи з книжкою. Одночасно відбуваються перші спроби обґрунтування бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни.

Можна відзначити основні тенденції, що характеризують цю стадію розвитку бібліотечної науки – загальнонаукове оформлення бібліотечної справи та бібліотечної науки, прагнення осмислення та впровадження єдиних принципів та методів бібліотечної діяльності, а також зростання уваги до національних питань у формуванні бібліотек та наукової діяльності в галузі бібліографії та книгознавства.

Визначну роль в осмисленні стану і перспектив демократичного розвитку бібліотечної справи відіграв Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи в Санкт-Петербурзі в 1911 р., що став взірцем узагальнення колективної думки вчених-бібліотекознавців, які мали ве-

ликий та різноманітний досвід роботи в бібліотеках різного виду, типу та спрямування, вивчали досвід зарубіжного бібліотекознавства. Обговорення та резолюції з'їзду мали велике методологічне та соціально-політичне значення для демократизації освіти, науки, культури через розуміння соціокультурного значення бібліотеки в загальному та національному контекстах. Низка просвітянських з'їздів і нарад порушила питання про реформу шкільної освіти та формування шкільних бібліотек.

Цей період характеризується консолідацією бібліотечної спільноти, створенням професійних громадських об'єднань і товариств, розумінням необхідності переходу від стихійного розвитку бібліотек та бібліотечної справи до створення наукових та організаційних засад управління цим процесом, звільнення бібліотек від численних обмежень щодо формування фондів та управління процесами створення пошукового апарату, підвищенням матеріального забезпечення та необхідності професійної освіти.

Важливим здобутком з'їзду було оприлюднення основних принципів бібліотечної справи через утвердження понять позаполітичності бібліотек та звільнення від національних, релігійних, верстових та будь-яких обмежень у формуванні фондів та користуванні ними, загальнодоступності до бібліотечних фондів та до знань, що містяться у книзі; соціальної функціональності книгозбірень, які повинні слугувати всім потребам розвитку суспільства через бібліотеки з універсальними фондами і спеціалізовані бібліотеки, що за змістом фондів мають забезпечувати як розвиток відповідного знання та сфери практичної діяльності суспільства, так і різних верств населення та його специфічних груп.

На той час вже поширилася думка про необхідність створення бібліотечної мережі, державного фінансування публічних бібліотек, законодавства про обов'язковий примірник, формування єдиних засад бібліотечної технології для бібліотек різного виду тощо.

Отже, прикладне бібліотекознавство набуло значного розвитку, і тим було створено підґрунтя для формування теоретичних засад бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни та галузевої науки, почалися перші, іноді дискусійні, узагальнення бібліотечного досвіду, було відкрито структурні бібліотекознавчі підрозділи, порушені питання спеціальної освіти.

Почався розвиток наукових засад вітчизняного книгознавства, національної бібліографії, форм і методів організації бібліотек, бібліотечної роботи та бібліографічної діяльності.

Поруч з осмисленням самостійності бібліотекознавства, питань про

взаємозв'язок практичних і теоретичних питань бібліотечної сфери продовжила формуватися й українська школа бібліографів та книгознавців.

Бібліографічна діяльність була спрямована на бібліографічне забезпечення розвитку науки, і тому виникли та розвивалися всі основні види бібліографій, хоча єдині підходи ще не були встановлені. Оформлюється напрям української національної бібліографії, нагальним стає питання бібліографічного репертуару української книжки.

Навколо проблем використання бібліотечних фондів згуртовується група вчених, які опрацьовують питання бібліографії та книгознавства, передусім, бібліографічного репертуару української книги та історії книги. Характерною особливістю цієї стадії бібліотечної науки було те, що теоретичні засади бібліографії та історії і теорії книги розвивалися фахівцями, які розглядали бібліотеку як базу для наукових досліджень, – це характеризувало найважливішу науково-практичну стадію формування системи галузевих наук, пов'язаних з бібліотечною галуззю, на якій зароджувалося системне концептуальне осмислення бібліотекознавства.

Разом з тим специфіка України полягає в тому, що вона існувала на території інших держав, тому не мала власних національних установ в галузі науки, освіти, культури, передусім академії, університету, бібліотеки, музею, архіву, театру, Книжкової палати, а також державних органів, які б дозволили здійснювати управління бібліотечною справою і проводити координацію в галузі створення бібліотечного фонду, його формування та використання.

Примітки

¹ Указатель библиотек в России / Сост. Г. Геннади. – СПб., 1864. – 36 с.

² Наукові бібліотеки України : Довідник / Уклад. А.А. Свобода та ін. – К., 2004. – С. 263.

³ Новальська Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок ХХІ ст.). – К., 2005. – С. 43–56.

⁴ Волинець А.А. З історії публічних бібліотек в Україні в XIX – першому десятиріччі ХХ ст. (з архівних матеріалів) // Історія бібліотечної справи в Україні : Зб. наук. праць. – К., 1995. – С. 9–15; Бородіна Г.Г. Мережа бібліотек Півдня України: Формування та тенденції розвитку. Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2003.

⁵ Колесникова Н., Кузнецова Л. Бібліотеці Кримського республіканського музею – 125 років // Бібл. вісн. – 1998. – № 4. – С. 41–42. Сьогодні має власну назву "Таврика" ім. О.Х. Стевена. У 1922 р. бібліотеку передано музею. У 1932 р. туди ж надійшли фонди бібліотеки Таврійської Вченої архівної комісії.

⁶ Новальська Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кін. XIX – поч. ХХІ ст.). – С. 47–48.

⁷ Там само. – С. 46, 49.

⁸ Вугман И.С. 95 лет жизни и деятельности Одесской государственной публичной библиотеки (1830–1925) // Библиотека: Сб. ст. – М.; Л., 1927. – С. 135–151; Новальська Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кін. XIX – поч. ХХІ ст.). – С. 53.

- ⁹ Акимов В. Народное образование в Киевской губернии (1912) // Изв. по нар. образованию. – 1913. – Ч. 39 (нояб.). – С. 333–345.
- ¹⁰ Там же. – С. 188–226, 333–345.
- ¹¹ Королевич Н.Ф. Українські бібліографи ХХ ст. – К., 1998. – С. 72–76.
- ¹² Бібліотеки в Київській шкільній окрузі // Світло. – 1914. – Кн. 9. – С. 78.
- ¹³ Шкільна хроніка // Світло. – 1914. – Кн. 9. – С. 78.
- ¹⁴ Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР: Учебник. – М., 1980. – С. 234–236.
- ¹⁵ Міяковський В. Ювілей цензурного акту 1876 року // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 3. – С. 62–73.
- ¹⁶ Абрамов К.И. История библиотечного дела в России. – М., 2000. – С. 97–104; Знищенко М.П. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи у діяльності “Киевского Общества Грамотности” (1882–1908) // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 11. – С. 31–35.
- ¹⁷ Народные библиотеки и библиотеки-читальни. – С. 67–108.
- ¹⁸ Балака Д. Бібліотека в минулому : XIII розділ: Історія українських бібліотек. – К., 1927. – С. 87–116; Шпілевич В. Матеріали до історії народних бібліотек на Україні // Бібліотека і читач на Україні / – Х.; К., 1930. – С. 208–240. – (Тр. Ін-ту книгознавства; Т. 2).
- ¹⁹ Радзівіло А.А. З історії публічних бібліотек України у другій половині ХІХ ст. – першому десятиріччі ХХ ст. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1993. – С. 9–10.
- ²⁰ Демещенко Л. Кіровоградській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.І. Чижевського – 100 років // БВ. – 1998. – № 1. – С. 35–36.
- ²¹ Радзівіло А.А. З історії публічних бібліотек України у другій половині ХІХ ст. – першому десятиріччі ХХ ст. – С. 11.
- ²² Іванов І.Ф. З історії Миколаївської громадської бібліотеки (1881–1917) // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 15–24.
- ²³ Балака Д. Бібліотека в минулому : XIII розділ: Історія українських бібліотек. – К., 1927. – С. 108–109.
- ²⁴ Новые правила о народных библиотеках // Для нар. учителя. – 1912. – № 11. – С. 33.
- ²⁵ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 460–461.
- ²⁶ Абрамов К. И. История библиотечного дела в России. – С. 104.
- ²⁷ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – С. 461.
- ²⁸ Добрая Д.Ю. Детская библиотека Д.Ю. Доброй в Киеве // Новости дет. лит. – 1914. – № 9/10. – С. 1–7.
- ²⁹ Погребняк Г.І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003.
- ³⁰ Знищенко М.П. Добра Д.Ю. – засновниця першої публічної бібліотеки для дітей // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 10. – С. 33–36; Він же. Бібліотечна діяльність товариства “Лига защиты детства” (1914–1918 рр.) // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 3. – С. 31–34; Він же. Педагогічні аспекти бібліотечної діяльності Д.Ю. Доброї. – К., 1999.
- ³¹ Кармазіна М.С. Революція 1905–1907 рр. в Україні: парадокси стрімкої політизації // Політична історія України: ХХ ст. : В 6 т. – К., 2002. – Т. 1: На зламі століть. – С. 195–199.
- ³² Сірополко С. Історія освіти в Україні. – С. 461.
- ³³ Зворський С.Л. Бібліотека київської “Просвіти” (1916–1910 рр.) // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 53–55; Він же. Товариства “Просвіта” і бібліотечна справа // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи : Зб. наук. пр. – К., 1993. – С. 75–82.
- ³⁴ Бородіна Г.Г. Бібліотеки-читальні та народні читання в історико-культурному контексті Півдня України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Бібліотечна планета. – 2001. – № 1. – С. 33–34; Вона ж. Організація народних бібліотек на Півдні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 4. – С. 92–98.
- ³⁵ Малиновська Н. З історії розповсюдження української книги в Одесі // Бібл. вісн. – 1998. – № 4. – С. 48–50; Комаров Б.М. Українська державна бібліотека ім. Т.Г. Шевченка в Одесі // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1/2. – С. 75.

- ³⁶ Лисенко О.М. "Просвіти" Наддніпрянської України у дожовтневий період. – К., 1990. – С. 4.
- ³⁷ Нарис історії "Просвіти" / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів; Краків; Париж, 1993.
- ³⁸ Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год): В 2 т. – Х., 1912. – Т. 2. – Репр. изд. 1993 г.
- ³⁹ Ковальчук В.М. Роль Миколи Балліна у бібліотечній та культурно-просвітницькій діяльності Харківського товариства грамотності // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2005. – Вип. 13; Наукові бібліотеки України: Довідник. – С. 42.
- ⁴⁰ Каталог библиотеки при правлении Харьковского общества распространения в народе грамотности. – Х., 1898. – 19 с.
- ⁴¹ Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.). : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – С. 83–86.
- ⁴² Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1896 год. – К., 1897. – 43 с.; Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1898 год. – К., 1899; Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.). – С. 90–93.
- ⁴³ Люта О. Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда // Бібл. вісн. – 1999. – № 5. – С. 37–41.
- ⁴⁴ Малиновська Н. Значення українських книгозбірень у культурно-просвітницькому житті Одеси початку XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 10. – С. 37–39.
- ⁴⁵ Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год): В 2 т. – Т. 2. – С. 752.
- ⁴⁶ Марченко О.В., Балабан Д.Л. З історії бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв імені засновника його С.Л. Бернфельда // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – С. 69–74.
- ⁴⁷ Киржиц А.Д. Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // Вестн. О-ва распространения просвещения между евреями в России. – 1912. – № 11. – № 3–21; № 13. – С. 3–28.
- ⁴⁸ О допущении украинского языка в начальные школы украинских губерний: Докл. ред. пед. журн. "Світло" // Первый общезем. съезд по нар. образованию: Доклады. – М., 1911. – Т. 1. – С. 377–386.
- ⁴⁹ Миропольский С. Очерк истории церковно-приходской школы. Вып. 1. – СПб., 1894. – 20 с.
- ⁵⁰ Волинець А. А. Становлення та розвиток мережі публічних бібліотек в Україні (XIX – поч. XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – С. 92–93.
- ⁵¹ Народные библиотеки и библиотеки-читальни. – С. 75.
- ⁵² Павлова Л. Бібліотека навчальних закладів різних рівнів на сторінках "Журнала Министерства народного просвещения" // Історія освітянських бібліотек України. – К., 2006. – С. 240–245.
- ⁵³ Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.). – С. 57–59.
- ⁵⁴ Там само. – С. 63.
- ⁵⁵ Вірченко В.В. Особливості формування вищої жіночої освіти у другій половині XIX ст. в Російській імперії // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2006. – № 82–84. № 83. – С. 71–24; Вона ж. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920): Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 11, 14.
- ⁵⁶ Наукові бібліотеки України: Довідник. – С. 252.
- ⁵⁷ Съезд по народному просвещению // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1914. – Ч. 1. – С. 208–209.
- ⁵⁸ Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). Под ред. Э.В. Баллы. – Харьков, 1992; Шестериков П.С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. – Одесса, 1915.

⁵⁹ Зав'ялова С. 110 років НТБ Харківського державного політехнічного університету // Бібл. вісн. – 1996 – № 1. – С. 27–29.

⁶⁰ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 117, 125, 151–152, 157–158, 163, 165, 180–181, 196, 233–234.

⁶¹ Там само. – С. 291, 313.

⁶² Там само. – С. 371, 373.

⁶³ Сивцова А., Акимов О. 125 років науковій бібліотеці Інституту біології південних морів // Бібл. вісн. – 1996. – № 4. – С. 27–30. З 1963 р. – бібліотека Інституту біології південних морів ім. О.О. Ковалевського.

⁶⁴ Наукова бібліотека Одеського державного університету імені І.І. Мечнікова: Путівник / Упор. Т.З. Хождаш. – Одеса, 1959; Бородіна Г.Г. Приватні бібліотеки та приватні зібрання Півдня України (XIX ст.) // Архівознавство. Археографія, Джерелознавство: Міжвідом. наук. зб. – К., 2000. – С. 252–261; Бородіна Г.Г. Приватні бібліотеки Півдня України другої половини XIX ст. // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Зб. наук. пр. / НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 88–94.

⁶⁵ Подрезова М. Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова 185 років // БВ. – 2002. – № 3. – С. 54–56.

⁶⁶ Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). – С. 26–28.

⁶⁷ Добиащ А.В. Заметка об основной библиотеке Историко-Филологического Института Князя Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки // Изв. Ист.-филол. Ин-та кн. Безбородко в Нежине. – 1894. – Т. 15.

⁶⁸ Мяскова Т.Є. Заснування та комплектування бібліотеки Університету св. Володимира, 1834–1841 // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1998. – № 4. – С. 292–302.

⁶⁹ Мяскова Т.Є. Бібліотека Імператорського університету св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). – К., 2004.

⁷⁰ Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). – С. 28–29.

⁷¹ Рукописи, принадлежащие библиотеке императорского Одесского общества истории и древностей. Выпуск 1. Рукописи церковнославянские и русские, документы и письма. – Одесса, 1910. – 88 с.

⁷² Хмарський В.М. Бібліотека Одеського товариства історії і старожитностей // Наукова бібліотека в сучасному суспільстві. Історія. Проблеми. Перспективи. Зб. наук. праць до 185-річчя Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова. – Одеса, 2003. – С. 24.

⁷³ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 78, 388–389, 389.

⁷⁴ Там само. – С. 267–268.

⁷⁵ Міщук С.М. Регіональне наукове краєзнавство України кінця XIX – початку XX ст. (Товариство дослідників Волині, Волинський музей у Житомирі, Волинське церковно-археологічне товариство, Волинський окрархів) / Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 111–119.

⁷⁶ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 295.

⁷⁷ Там само. – С. 291.

⁷⁸ Преобразование Подольского епархиального историко-статистического Комитета в Церковное историко-археологическое общество // ПЕВ. – 1903. – № 45. – С. 1357.

⁷⁹ Черниговские епархиальные ведомости. – Чернигов, 1900. – № 14.

⁸⁰ Свенціцький І. Українська старовина в Київському Церковно-археологічному музеї // ЗІФСУНТ. – К., 1918. – Кн. 17. – С. 88.

⁸¹ Ульяновський В.І. "Третя складова" історико-церковної школи Київської духовної академії // Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. – Вип. 1. – К.,

1997. – С. 143; Федоренко М. Діяльність Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 7. – К., 2001. – С. 32–34; Крайній К.К. Київське церковно-історичне товариство 1872–1920 рр. – К., 2001. – 104 с. – (Лаврський альманах: Зб. наук. пр. ; Вип. 4).

⁸² Миронець Н.Р. Бібліотека Городоцького музею барона Ф.Р. Штейнгеля: створення, шляхи наповнення, історична доля // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі і ВНЗ. – Рівне, 2003. – Вип. 4, ч. 2. – С. 61–66; Вона ж. Бібліотека барона Ф.Р. Штейнгеля як науково-дослідний відділ Городоцького музею Волинської губернії // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 190–200.

⁸³ Ківшар Т.І. Український книжковий рух як історичне явище. – К., 1996. – С. 48–49.

⁸⁴ Каталог фондів. Бібліотечні колекції. Вип. 1. Б.Д. Грінченко / М. Загірня. – К., 1988. – [Каталог бібліотеки Б. Грінченка з фондів ІР НБУВ].

⁸⁵ Миронець Н.Р. Бібліотека Городоцького музею барона Ф.Р. Штейнгеля: створення, шляхи наповнення, історична доля. – С. 61–66.

⁸⁶ Маслов С.І. П.П. Должиков та його бібліотека "Аптека для душі" (Публ. підг. Г.І. Ковальчук) // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 150–185; Зленко Г.Д. Михайло Комаров та його бібліотека // Бібл. вісн. – 1994. – № 3. – С. 20–33; Шульгіна В., Свистельникова Т. До історії музичного видавництва Ідзиковського в Україні // Бібл. вісн. – 1996. – № 1. – С. 26.

⁸⁷ Сірополко С. Народна освіта на Советській Україні. – Варшава, 1934. – С. 172; Ківшар Т.І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). – К., 1996. – С. 29.

⁸⁸ Корнейчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період. – Харків, 1971. – С. 280.

⁸⁹ Заяць Л.С. Друковані каталоги бібліотек Центральної та Східної України (II половина XIX – початок XX ст.): Історико-типологічний аналіз // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : Зб. наук. пр. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 25–28.

⁹⁰ Там само. – С. 29–43.

⁹¹ Калишевский А.И. К вопросу о порядке управления библиотекой // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : В 2 ч. – СПб., 1912. – Ч. 2. – С. 92–96.

⁹² Рубинский К.И. Библиотечные комиссии в академических библиотеках // Там же. – С. 92–96.

⁹³ Шестериков П.С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. – Одесса, 1915. – 261 с.

⁹⁴ Список книг, допущенных ученым комитетом Министерства Народного Просвещения для учительских и ученических библиотек // Для нар. учителя. – 1914. – № 4. – С. 46–48; Список книг, рекомендуемых для школьных библиотек и библиотек-читален // Отчет Киев. о-ва грамотности за 1899 г. – К., 1900. – С. 97–134; Список книг, которые могли бы быть с пользою употребляемы в учебных заведениях Министерства народного просвещения // Журн. М-ва нар. просвещения. – СПб., 1864. – Ч. 123. – С. 1–7.

⁹⁵ Указания о бесплатных народных библиотеках (читальнях) с приложениями примерных их уставов, составленных С-Пб. Комитетом грамотности (СПб., 1894. – 28 с.)

⁹⁶ Школьная библиотека. 1. Школьная библиотека и ее порядки. 2. Список книг для библиотек церковно-приходских школ. – СПб., 1898.

⁹⁷ Школьная библиотека для детей до 15-тилетнего возраста. Каталог, составленный кружком учительниц. – СПб., 1905.

⁹⁸ Локтин А. Новый закон о народных бесплатных библиотеках // Для нар. учительства. – 1907. – Кн. 1. – С. 16–18.

⁹⁹ Рогова П. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.). – С. 59–61.

¹⁰⁰ Энгельгардт Н. Очерки истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703–1903). – СПб., 1904. – 318 с.

- 101 *Рубинский К.И.* Положение библиотечного дела в России и других государствах. – Ч. 2. – С. 4–6.
- 102 Там же. – С. 1–10.
- 103 Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: (XIX – поч. XX ст.): Нариси. – К., 1991. – С. 139; *Рогова П.І.* Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). – С. 55–56.
- 104 *Песковский М.Л.* Барон Н.А. Корф: Его жизнь и пед. деятельность: Биограф. очерк. – СПб., 1893. – С. 57–95.
- 105 *Русова С.* Українські земства в справі заведення народної освіти // Світло. – 1911. – № 3. – С. 32–47.
- 106 *Корф Н.А.* Народные библиотеки // Народная школа. – 1883. – № 9. – С. 15–18.
- 107 *Побірченко Н.С.* Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття). – К., 2002. – 331 с.
- 108 *Фридьєва Н.Я.* Жизнь для просвещения народа (О деятельности Х.Д. Алчевской). – М., 1963; *Лутовинова В.І.* Христина Алчевська та її внесок у теорію і методику вибіркового бібліографування // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 2. – С. 30–33.
- 109 *Іванова І.Ф.* Читацькі об'єднання: з історії виникнення // Історія бібліотечної справи України. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 75–80.
- 110 *Новальська Т.* Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.). – К., 2005. – С. 31–36.
- 111 *Хавкина Л.Б.* Нью-Йоркская публичная библиотека. – М., 1914; *Она же.* Книга и библиотека. – М., 1918.
- 112 *Русова С.* Популярно-народная украинская литература и учебники // Для нар. учителя. – 1908. – № 14. – С. 18–20; *Она же.* Украинские учебные и популярные издания // Для нар. учителя. – 1908. – № 13. – С. 22–24; *Вона ж.* Українські земства в справі заведення народної освіти. – С. 32–47.
- 113 *Веркалець М.М.* Педагогічні ідеї Б.Д. Грінченка. – К., 1990. – 48 с.
- 114 *Новальська Т.* Український читач в бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.). – С. 38–39; *Зубкова Н.М.* Народно-просвітницька діяльність Б.Д. Грінченка // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 97–99.
- 115 *Зубкова Н.М.* Народно-просвітницька діяльність Б.Д. Грінченка. – С. 100–105.
- 116 *Ненадкевич Є.* Франко й проблема читачезнавства. [Б.д.]. – С. 1–19; *Франко І.* Наші народні школи і їх потреби (реферат на вічі снятинським) // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л. Березівська та ін. – К., 2003. – С. 93–97.
- 117 *Рогова П.* Педагогічні бібліотеки: витоки, становлення [Кінець XIX – початок XX ст.] // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 7. – С. 33–38; № 8. – С. 31–33.
- 118 *Рогова П.* Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.). – С. 15–16.
- 119 *Березюк Н.* Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібл. вісн. – 2000. – № 1. – С. 27–32.
- 120 В Московском университете им. А.Л. Шанявского. Курсы по библиотечному делу. – М., 1918.
- 121 *Матяш І.Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 141–145.
- 122 *Балобанова Е.* Библиотечное дело. – СПб., 1902. – С. 7.
- 123 *Васильев В.Н.* Библиотечное дело, руководство для устройства и содержание в порядке общественных, земских, школьных и частных библиотек. – СПб., М., 1911. – Ч. 1–3. и переиздание 1914 г.
- 124 *Борисов Я.* Основы практического библиотечного дела. – СПб., 1911. – 164 с.
- 125 *Вехов В.И.* Краткий очерк библиотечного делопроизводства. – К., 1908. – 22 с.
- 126 *Топорков А.Д.* Опыт руководства к подробному описанию книг согласно требованиям современной библиографии. – М., 1901; *Битов Ю.* Руководство к библиографичес-

кому описанию книг. Необходимое пособие для библиотекарей, владельцев библиотек и библиофилов. – М., 1902; *Боднарский Б.С.* Сущность десятичной библиографической классификации. – 2-е изд. – СПб., 1913.; *Белов А.* Правила составления каталогов алфавитного, систематического и предметного. – Пг., 1915. – 162 с.

¹²⁷ Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : В 2 ч. – СПб., 1912. – Ч. 1. – С. 5–6.

¹²⁸ Там же. – С. 19–31.

¹²⁹ Там же. – Ч. 1. – С. 1.

¹³⁰ Там же. – Ч. 2. – С. 1–15.

¹³¹ Там же. – С. 15–24.

¹³² *Серополко С.О.* Принцип общественности в народно-библиотечном деле // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. – СПб., 1912. – Ч. 2. – С. 173–176.

¹³³ *Обухов А.М.* Проект планомерной организации библиотечного дела // Там же. – С. 180–190.

¹³⁴ Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. – Ч. 2. – С. 41–46.

¹³⁵ *Погрябняк Г.І.* Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003. – С. 13.

¹³⁶ *Маслова М.А.* Исторические записки о деятельности библиотеки в первое десятилетие ее существования // Десятилетие Харьковской общественной библиотеки (26 сентября 1886 г. – 26 сентября 1896 г.). – Харьков, 1898. – С. 21–23.

¹³⁷ *Багалеї Д.І.* О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки // Там же. – С. 61–82.

¹³⁸ *Ярошин В., Сосновська Т.* Дмитро Багалій і Харківська бібліотека (до 110-річчя з дня заснування ХДНБ ім. В.Г. Короленка) // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С. 16–18; *Рубинский К.И.* Значение Д.И. Багалія в истории библиотечного дела // ЗХИФО. – 1911. – Т. 2. – С. XLI–LXVIII.

¹³⁹ *Єрофеева Г.* Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова (з історії бібліотек Слобожанщини) // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С. 17–19.

¹⁴⁰ *Ковальчук В.М.* Бібліотечна діяльність видатного діяча культурно-просвітницького та кооперативного руху Миколи Петровича Балліна (1829–1904) // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. 17–18 трав. 2005 р. – К., 2005. – С. 81–83.

¹⁴¹ *Капустіна Н.* З історії відділу бібліотекознавства Харківської громадської бібліотеки (до 100-річчя першого відділу бібліотекознавства в Україні) // ВКП. – 2003. – № 7. – С. 14–16.

¹⁴² *Рубинский К.И.* Культурная роль библиотеки и задачи библиотечного дела. – Х., 1910. – 32 с.; *Березюк М.Н., Левченко И.Г., Чигринова Р.П.* Библиотека Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина за 200 лет (1805–2006). – Харьков, 2006. – С. 42–49, 271–272.

¹⁴³ *Рубинский К.И.* Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; *Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И.* История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). – С. 59–64; *Кушнарченко Н.М.* К.І. Рубінський – фундатор українського бібліотекознавства // Бібліотекознавець К.І. Рубінський : Біобібліогр. нарис. – Х., 1998. – С. 21–23.

¹⁴⁴ *Драган Р.А.* Бібліотека в поглядах харківських бібліотекарів. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (1911 р.) // Вісн. Харків. держ. акад. культури: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – Х. 1999. – Вип. 1. – С. 74–78.

¹⁴⁵ *Гапченко П.Б.* Історія формування фондів Національної парламентської бібліотеки України у 1966–1917 р. // Історія бібліотечної справи в Україні – К., 1995. – С. 4–52.

¹⁴⁶ А.С. Криловський (1853–1930) займав посаду бібліотекаря з 1886 р. Його основна заслуга – укладання систематичного друкованого каталогу на книжковий фонд бібліотеки

Академії. Після закриття Академії він працював завідувачем бібліотеки та бібліотекарем Київського університету.

¹⁴⁷ Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии / [Сост. А.С.Крыловский]. – К., 1890–1915. – Т. 1–5. – Вып. 1–13.

¹⁴⁸ *Дениско Л.* Бібліотека Київської духовної академії (1918–1919). – К., 2006. – С. 104–112.

¹⁴⁹ Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской лавры / [Сост. Михаил (Тростянский)]. – К., 1908. – Т. 1–2.

¹⁵⁰ *Гнатенко Л., Кучинський М.* Євген Кивлицький – перший директор Всенародної бібліотеки України // *Бібл. вісн.* – 1996. – № 1. – С. 8–10.

¹⁵¹ *Степченко О.П.* Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2008. – С. 77.

¹⁵² *Університет. изв.* – 1892. – Янв. – С. 13–14; 1893. – Янв. – С. 14–15.

¹⁵³ *ІР НБУВ, ф. 8, № 3370–3378, 13 арк.* Каталог книг, поступивших в библиотеку Императорского университета Св. Владимира в 1903–1907 гг. – К.: Тип. Имп. Университета Св. Владимира, 1905–1910.

¹⁵⁴ *Мяскова Т.Є.* Бібліотека Імператорського Університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). – К., 2005. – С. 128–129.

¹⁵⁵ *Подрезова М.О.* Наукова бібліотека: минуле та сьогодення. – С. 9.

¹⁵⁶ *Горпиняк Л.З.* 160-річчю від дня заснування Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки // *Бібл. вісн.* – № 1. – 1994. – С. 22–23.

¹⁵⁷ *Новальська Т.* Український читач в бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок ХХІ ст.). – К., 2005. – С. 30–43.

¹⁵⁸ *Серополко С.А.* Народные библиотеки: Порядок открытия библиотек и их организация. – М., 1910; *Серополко С.* Нові правила про народні бібліотеки // *Світло.* – 1911. – № 4. – С. 32–47; *Серополко С.* Основные вопросы внешкольного образования. – М., 1913.

¹⁵⁹ *Дорошенко Д.* К судьбам украинской школы // *Народ. учитель.* – 1908. – № 9. – С. 3–4.

¹⁶⁰ *Серополко С.* Народные библиотеки: Порядок открытия и их организация. – М., 1910.

¹⁶¹ *Чернолуцкий В.Н.* Справочная книжка по библиотечному делу, книжной торговле и издательствах. Систематический сборник законов, циркуляров и разъяснений сената о разного рода библиотеках и читальнях, о книжной торговле, об издательствах, о типографиях, переплетных и т.п. заведениях, о множительных аппаратах и фотографиях. – СПб., 1914. – 111 с.

¹⁶² *Родников В.* Детская литература (с указателем важнейших книг для детского чтения). – К., 1915. – 220 с.

¹⁶³ *Корнейчик І.І.* Історія української бібліографії. Дожовтневий період (Нариси). – Х., 1971. – С. 111–243; *Гуменюк М.П.* Українські бібліографи XIX – поч. XX ст. – Х., 1969.

¹⁶⁴ *Лиханова І.Г.* Розвиток концепції національної бібліографії України у ХХ столітті: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 10–12.

¹⁶⁵ *Гуменюк М.П.* Українські бібліографи XIX – поч. XX століття. – С. 118–119.

¹⁶⁶ Найважливішими слід назвати: *Дорошенко Д.* Народная украинская литература: Сб. отзывов на народные украинские издания. – СПб., 1904; *Він же.* Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 роки // *Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту – Прага, 1923; Дорошенко Д.* Указатель источников для ознакомления с Южной Русью. – СПб., 1904.

¹⁶⁷ *Показчик нової української літератури (1798–1883) / Зібр. М. Комаров.* – К., 1883; *Українська драматургія: Збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру (1815–1906) / Зібр. М. Комаров.* – Одеса, 1906.

¹⁶⁸ *Русские библиографические организации. Очерки их возникновения. Петроградское Русское библиографическое об-во.* Пг., 1915. – 46 с.; *Корнейчик І.І.* Історія української бібліографії. Дожовтневий період (нариси). – К., 1971. – С. 264–265.

¹⁶⁹ *Масловский С.Д.* Библиография в ряду обязательных для библиотекаря знаний // *Тр. Первого Всерос. съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : В 2 ч.* – СПб., 1912. – Ч. 2. – С. 110–123.

¹⁷⁰ Голубев С.Т. Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII столетий // Труды КДА. – 1876. – № 1. – С. 121–161; № 2. – С. 359–398; Он же. О первопечатных церковно-славянских книгах, изданных в Кракове 1491 г.: Библиогр. заметка. – К., 1884; Он же. О составе библиотеки Петра Могилы // Труды Третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в 1874 г. – К., 1878. – Т. 2. – С. 257–268; Перетц В.М. К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Труды Тверского обласного археологического съезда. – Тверь, 1905. – С. 1–10; Лебедев А. Рукописи Церковно-Археологического Музея Императорского Церковно-Археологического Общества Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1; Трипольский В. Полтавское епархиальное древнехранилище (указатель с описанием). – Полтава, 1909; Тихомиров И. Систематический каталог книг на церковно-славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии. – Почаев, 1889. – С. 1–22.

¹⁷¹ Березин В. Описания рукописей Почаевской Лавры, хранящихся в библиотеке Музея при Киевской духовной академии. – К., 1881; Щеглова С.А. Описания рукописей Киевского художественного научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. – СПб., 1916; Сперанский М. Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1905; Маслов С.И. Описание рукописей исторического общества Нестора Летописца. – К., 1908. – 58 с.; Он же. Обзор рукописей библиотеки Императорского университета святого Владимира. – К., 1910. – 42 с.; Он же. Библиографические заметки о некоторых церковно-славянских старопечатных изданиях. – Варшава, 1910; Лилеев М.И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии. – СПб., 1880.

¹⁷² Сохань С.В. Приватна книгозбірня філолога та історика церкви М.І. Петрова: реконструкція зібрання // Бібл. вісн. – 2003. – №3. – С. 29–32; Вона ж. Рукописні матеріали М.І. Петрова і традиції збирацької діяльності та особливості формування рукописного фонду бібліотеки Київської духовної академії // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 327–336; Вона ж. Роль М.І. Петрова у створенні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. – К.; Симферополь, 2002. – Вип. 4. – С. 72–77.

¹⁷³ Петров Н.И. Описание рукописей Церковно-Археологического Музея при Киевской духовной академии: В 3 вып. – К., 1875–1879. – Вып. 1–3; Он же. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1891–1904. – Вып. 1–3.

¹⁷⁴ Огієнко І. Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. – Львів, 1925. – 409 с.

¹⁷⁵ Лисовский Н.М. Книговедение как предмет преподавания, его сущность и задачи. Вступительная лекция, читанная 28 сентября 1915 г. в Имп. Петроград. ун-те. – Пг., 1915. – 24 с.

РОЗДІЛ 2

Бібліотечна справа в період Української революції 1917–1920-х років

2.1. Проекти реформи бібліотечної справи в умовах розбудови національно-державницьких інституцій України, стан бібліотек та розвиток бібліотечної системи й освіти

Під час Першої світової війни розвиток бібліотечної справи майже припинився – Україна перетворилася на театр воєнних дій та соціально-політичних рухів, арену для з'ясування інтересів різних держав. Багато бібліотек було зруйновано, евакуйовано на російську територію, деякі з них так і не повернулися в Україну або поверталися з великими труднощами, спричиненими державно-політичними змінами¹.

Нові умови для розвитку бібліотек та бібліотечної справи в Україні виникли під час Української революції 1917–1920-х років. Лютнева революція і падіння царського режиму в Петрограді створили таку суспільно-політичну ситуацію, яка дала змогу Україні проголосити самостійність і взяти курс на здійснення незалежної державної політики як на зовнішній арені, так і всередині країни.

Після створення Центральної Ради та проголошення самостійності України у 1917 р. почалася розбудова національно-культурної сфери українського суспільства. У відозвах до українського народу (березень 1917 р.) та в резолюції Українського національного конгресу оголошувалися пріоритетними завдання відродження української мови, культури, освіти та науки, створення мережі національних установ та закладів з метою загальнокультурного виховання та освіти народу на національно-державних засадах.

Під впливом революційних подій та прагнень до розбудови самостійної держави в 1917–1918 рр. національно свідомі державні та громадські діячі, які працювали в Росії, повертаються в Україну. Серед них були й ті, чия діяльність надалі стане визначальною для розвитку

бібліотек України, створення фундаментальних засад бібліотекознавства та бібліотечної справи, зокрема, С.О. Сіпоролко, Ю. Іванов-Меженко, Л. Биковський, П.Я. Стебницький, М.П. Василенко, А.Ю. Кримський та ін. Майже всі вони приїхали на батьківщину із своїми фаховими бібліотечними зібраннями, набутими в процесі наукової роботи або національно-культурної діяльності.

Серед таких українських діячів слід відзначити відомого державного та військового діяча, генерала від артилерії Павла Потоцького, який перевіз до України власну цінну музейну та книжкову колекцію. Бібліотека налічувала 20 тис. видань, переважно з військово-історичної тематики. Близько 5 тис. книг стосувалися безпосередньо України, Галичини та Польщі. В ній були зібрані видання з українознавства, твори Т.Г. Шевченка, колекція краєзнавчої літератури про Полтавщину, портрети видатних українців, мапи України, цінні та рідкісні видання². З Петрограда в Україну повернулася велика колекція рукописів та книжок етнографа й фольклориста Федора Вовка; Агатангел Кримський перевіз з Москви власне сходознавче зібрання.

Вирішення питань стосовно розвитку національної культури було покладено на Бібліотечно-архівний відділ Міністерства народної освіти УНР (під керівництвом відомого вченого О. Грушевського, де працювали також І. Стешенко, П. Дорошенко, С. Русова, С. Сірополко)³. Одним з перших було розглянуто "Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями усіх видань"⁴ у кількості 11 примірників до Бібліотечно-архівного відділу, чим започатковувався принцип обов'язкового примірника для бібліотечної мережі.

Згідно з рішеннями уряду було засновано українські гімназії ім. Т. Шевченка в Києві, Полтаві, Чернігові. За короткий період в УНР було відкрито 42 середні школи (з них – 8 єврейських), 33 гімназії, 2 реальних училища, 321 вищу початкову школу (248 з них утримувалися державним коштом). Станом на 1919 р. загальна кількість усіх шкіл в Україні становила 1075⁵. У зв'язку з цим було порушено питання про формування шкільних бібліотек.

Розвиток шкільних бібліотек розглядався у тісному взаємозв'язку з розвитком національної освіти, формуванням фондів українських книжок. 5–6 квітня 1917 р. був проведений I Всеукраїнський з'їзд учителів, а в липні 1917 р. – I Український педагогічний з'їзд. 10–12 серпня 1917 р. пройшов II Всеукраїнський з'їзд учителів, на якому вперше вирішувалися питання національної освіти та ролі українських бібліотек, а також публічних бібліотек з книжковими фондами українознавчої літератури. І. Стешенко зацентрував увагу Бібліотечно-архівного відділу

МНО на необхідності доукомплектування українськими книжками шкільних та народних бібліотек⁶.

Турбота про освіту знайшла свій вияв і в розвитку спеціалізованих педагогічних бібліотек, зокрема, Педагогічного музею м. Києва (1917–1920) як осередку забезпечення фахових інформаційних потреб освітян, заснуванні довідково-педагогічної бібліотеки при Наркомосі (1919), навчально-педагогічної бібліотеки при Кам'янець-Подільському університеті (1919).

Наступним напрямом діяльності стала підтримка просвітянських бібліотек. Після проведення I Всеукраїнського з'їзду "Просвіти" 20–23 вересня 1917 р. відбувається відновлення товариств "Просвіта", організація нових осередків, гуртування просвітянських сил навколо Департаменту дошкільної та позашкільної освіти на чолі з С. Русовою, організація нових просвітянських бібліотек та читалень. У квітні 1917 р. було засновано одну з найбільших в Україні – чигиринську "Просвіту", бібліотечний фонд якої складав 5 тис. томів, серед котрих майже 1 тис. видань були українськими; у червні відкрилася лозоватівська "Просвіта" у Звенигородському повіті, де було 200 книг з україніки; у червні – чорнобильська; в березні – полтавська, в травні – прилуцька. Створювалися "просвітянські" осередки й в інших містах і селах України. У квітні 1917 р. в Харкові розпочинають роботу товариства "Народний Дім", "Рідна школа" та "Просвіта". За даними дослідників, у 1918 р. кількість "Просвіт" сягала 1,5 тис. Найбільше осередків було на Полтавщині – близько 450, на Поділлі – близько 200, Чернігівщині та Катеринославщині – близько 100, Херсонщині та Харківщині – близько 50, Волині й Таврії – 20, Холмщині – 1⁷.

Ці організації починали свою діяльність зі створення українських бібліотек, стали осередками української мови, культури, книжності. Директорія здійснила спробу закріпити ідею "Просвіт" як державних науково-освітніх центрів. У січні 1919 р. І. Огієнко, який на той час був міністром народної освіти, та С. Русова, директор Департаменту дошкільної та позашкільної освіти, звернулися до повітових народних управ та товариств "Просвіта" з пропозицією про організацію шкіл та бібліотек-читалень по всіх селах. З цією метою держава виділила спеціальні кошти на підтримку полтавського, херсонського та кам'янець-подільського товариств "Просвіта" переважно для поповнення просвітянських книгозбірень. Упорядкуванням бібліотеки київської "Просвіти" займався С. Сірополко, який організував широку підтримку книжковими дарами фондів "Просвіти". Серед тих, хто поповнював книжковий фонд, були перший міністр народної освіти І. Стешенко та його дру-

жина – українська письменниця О. Стешенко. Певні кошти на організацію бібліотек були виділені Комітетом службовців Всеукраїнського союзу земств⁸.

Центральна Рада приділяла велику увагу книговиданню, зокрема українському, заснувавши такі українські видавництва, як “Час”, “Дзвін”, “Вернигора”, “Шкільна освіта”, “Українська школа” та інші, що готували та публікували навчальні підручники й посібники. Їх авторами були відомі українські педагоги І. Огієнко, М. Грінченко, С. Русова, Т. Лубенець та ін. Лише одне з найбільших видавничих товариств “Вернигора” за період від квітня до вересня 1917 р. видало 44 назви книжок і брошур накладом 510 500 прим. та 350 прим. листівок і плакатів⁹. Усього українською мовою у 1917 р. вийшло 63 назви періодичних видань, 1373 назви книжок, з них: 747 назв українською мовою, 452 – російською, 174 – іншими мовами. Однак, оскільки ця кількість книжкової продукції не задовольняла нагальних потреб школи, на початку 1918 р. Міністерство освіти затвердило державний план видань підручників, шкільного приладдя, асигнувавши на це 10 млн. крб.¹⁰

У Києві відновлюється діяльність київської “Просвіти”, в кінці 1918 р. вона розпочала свою роботу в будинку Київського Громадського товариства, куди разом з Товариством переїхала й бібліотека. Відродження осередків “Просвіти” та їх роль у національно-державному і культурному відродженні відображається на сторінках газетної періодики того часу: обсяг публікацій, присвячених справам “Просвіт”, складав майже половину усіх матеріалів, що віддзеркалювали процес відродження просвітянського руху в Україні у 1917–1920 рр.¹¹

Одним з актуальних питань становлення національної державної системи бібліотек, створення ряду національних установ у галузі реєстрації видань друку та бібліографії, організації державного бібліотечного фонду, що дозволяв би забезпечити розвиток національної науки, культури, освіти, виробництва, удосконалення власне бібліотечної справи була розробка проектів реформи бібліотечної системи на державних засадах.

Проект організації бібліотечної справи, запропонований О. Грушевським та С. Сірополком, передбачав створення Національної українознавчої книгозбірні на базі Київської міської публічної бібліотеки, бібліотечної мережі, Книжкової палати, Українського бібліографічного інституту, Центрального бібліотечного бюро, видання “Книжковий літопис”, системи обов’язкового примірника тощо. Передбачалося формування бібліотек національних меншин, пропонувалося створити відповідне Міністерство національних бібліотек¹².

Уряд прагнув зберегти ті бібліотеки, що були історично створені на території України, зокрема, підтримувалося функціонування земських бібліотек, розвивалася та вдосконалювалася мережа тих бібліотек, де наразі створювалися українські відділи¹³. Розпочалася підготовка до реєстрації всіх бібліотек: було розроблено спеціальну анкету, що дала б можливість проаналізувати стан бібліотек та бібліотечної мережі взагалі, фонди, кадри, читацький склад, фінансування, бібліотечну освіту. Навіть фрагментарні відомості про стан бібліотек показали, що через війну та революційні події бібліотечна мережа на 1918 р. у порівнянні з 1914 р. значно скоротилася (з 3153 до 2530)¹⁴. Завдання збереження та відновлення бібліотек розглядалося як нагальна умова державотворення.

З огляду на стан бібліотек та бібліотечної справи Бібліотечна секція Бібліотечно-архівного відділу підготувала концепцію створення єдиної мережі бібліотек, що дозволило б легше впроваджувати організовану політику комплектування фондів, загальні методичні засади бібліотечної діяльності, зокрема, обліку, планування, інформаційно-довідкової роботи. Спеціальна увага приділялася фаховій підготовці вчителів.

Створена при Бібліотечно-архівному відділі Бібліографічна комісія почала в 1917–1918 рр. укладати зразок каталогу книжок для повітових та районних бібліотек. Значна роль в осмисленні засад бібліотечної справи, формуванні бібліотечного фонду, його класифікації та каталогізації, визначенні ролі бібліотекаря, його професійній підготовці, необхідності фундації професійних об'єднань та спілок належить С. Сірополку та Ю. Меженку¹⁵.

У цей період було засновано значну кількість громадських бібліотек численних професійних, споживчих, сільськогосподарських та культурно-просвітніх товариств, відкривалися бібліотеки національних меншин, зокрема польські та єврейські. Серед них – бібліотеки єврейського культурно-просвітнього органу "Единение", товариства "Культурна ліга"¹⁶.

За період УЦР, у зв'язку з утворенням нових міністерств та відомств, створювалися й нові галузеві бібліотеки, на комплектування яких виділялися значні кошти. Велика увага приділялася, наприклад, розвитку та поповненню педагогічних бібліотек, зокрема, книгозбірні Педагогічного музею, комплектування та формування якої здійснювалося особисто Головою Бібліотечно-архівного відділу О. Грушевським.

На нових засадах формуються також і наукові бібліотеки загальнонаціонального значення. Серед бібліотек, що були створені у цей період – бібліотеки Української академії мистецтв (грудень 1917 р.), Київського інституту вдосконалення лікарів (1919), Одеського педагогічного

інституту (1919), Катеринославського державного університету (1918), Одеського політехнічного інституту¹⁷. 1917 р. на базі бібліотечних фондів евакуйованого Юр'ївського учительного інституту (м. Тарту) засновано бібліотеку Херсонського державного педагогічного університету¹⁸.

Створення Українського народного університету як наслідок реорганізації Київського університету св. Володимира супроводжувалося намаганням започаткувати наукову бібліотеку нового типу, що відповідала б завданням національної освіти. Рішення про це було прийнято Радою лекторів 5 жовтня 1917 р. А вже 22 жовтня 1917 р. було створено Бібліотечну комісію на чолі з О. Грушевським, у складі якої працювали Є. Гаєвський, О. Мицюк, Ф. Швець, П. Холодний, І. Огієнко¹⁹. Однак Комісії не вдалося розгорнути свою діяльність: 17 серпня 1918 р. УНУ реорганізується урядом Скоропадського в Київський державний український університет.

На цей період також припадають спроби запровадження в Україні державної реєстрації творів друку. У вересні 1917 р. Товариством "Час" починається видання часопису "Книгар", який мав підзаголовок "Літопис українського письменства". Часопис проіснував до березня 1920 р. У його складі була заснована рубрика "Нові видання, надіслані до редакції "Книгар". В усіх номерах зафіксовано 1533 книги, з них 1168 було прорецензовано. Наявність цієї рубрики, яка вважається первістком державної бібліографії, була важливим фактором реалізації ідеї державного бібліографування²⁰.

За часів гетьмана П. Скоропадського діяльність бібліотек регламентувалася бібліотечною секцією Бібліотечно-архівного відділу при Головному управлінні мистецтв і національної культури МНО під керівництвом В.Л. Модзалевського. У секції працювали такі видатні діячі бібліотечного руху України, як Ю. Меженко, В. Міяковський, А. Бем, А. Тьомкін, С. Паночін (представник видавничого Товариства "Час"), Д. Розенвайц (представник єврейської "Культурної Ліги"), М. Марковський (бібліотека Павла Галагана), С. Сірополко (Київська міська управа). О. Грушевський очолив Комісію по підготовці до проведення I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, який планувався восени 1918 р. Обговорення робочої програми з'їзду здійснювалося із залученням усіх працівників Бібліотечно-архівного відділу. Ініціативна роль в організації з'їзду належала Ю. Меженку та С. Сірополку. Останній готував основні документи, зокрема, завдання з'їзду, програму, організував запрошення фахівців-бібліотекарів²¹.

У підготовчих документах з'їзду, який так, на жаль, і не був проведений, викладена цілісна програма розбудови бібліотечної та книжко-

вої справи в Україні. Основним завданням з'їзду планувалися об'єднання "культурних сил", які працюють в бібліотечній сфері, проведення "одноманітної системи" упорядкування бібліотек, розбудова планомірно організованої мережі державних бібліотек на кошти Міністерства освіти, заснування низки професійних спілок, зокрема, Спілки бібліотекарів, товариств бібліотекознавців, бібліотекознавчого журналу.

Програма, підготовлена С. Сірополком, фахівцем, добре обізнаним у питаннях теорії та практики бібліотечної справи, учасником Першого Всеросійського з'їзду бібліотекарів у 1911 р., охоплювала питання як організаційного плану, так і теоретичні, і практичні. Найважливішими серед них були: створення Національної бібліотеки і Книжкової палати, публікація "Книжного літопису" і бібліографічних покажчиків, започаткування періодичного видання з бібліотекознавства, організація Центрального інформаційного бібліотечного бюро, засоби поширення та упорядкування бібліотечної мережі, задоволення національних потреб у зв'язку з місцевими умовами, керування бібліотеками, зокрема, участь читачів у завідуванні бібліотекою. Планувався розгляд правового статусу бібліотек, знижок поштового і залізничного тарифів на пересилання книжок, звільнення книжок від митного збору, спрощення порядку виписки і надсилання друкованої продукції для бібліотек з-за кордону. Передбачалося обговорення питань класифікації книжок та термінологічного апарату в українських бібліотеках; важлива увага надавалася фаховій підготовці бібліотечного персоналу, його службовому та матеріальному становищу, професійним об'єднанням, спілкам та з'їздам бібліотекарів²².

Переміщення внаслідок наступу більшовиків Уряду УНР до Кам'янця-Подільського в липні 1919 р. не припинило його культурно-освітньої діяльності принаймні в цьому регіоні. В умовах війни докладалося багато зусиль для збереження колекцій та зібрань бібліотек, збирання книжкових фондів, залишених без господарів, у Кам'янець-Подільському університеті²³.

Уряд Директорії приділяв значну увагу питанням організації як районних та шкільних бібліотек, так і бібліотек вищих навчальних закладів, а також забезпечення їх спеціальною літературою. Директорією УНР також було ухвалено організацію Центрального педагогічного музею та Центрального педагогічного бюро, Педагогічної бібліотеки²⁴. 6 жовтня 1918 р. відкрився Кам'янець-Подільський державний український університет, до якого відразу прийняли 493 студенти.

1 січня 1919 р. було ухвалено Закон про державну мову, згідно з яким навчання в закладах освіти мало здійснюватися українською

мовою, та затверджено правила українського правопису. При Міністерстві народної освіти створюються Архівно-бібліотечний та Видавничий департаменти. У складі останнього засновано Редакційно-педагогічну комісію, що сприяла забезпеченню всіх типів шкіл і просвітніх інституцій шкільними підручниками, приладами, словниками, картами. З часом було створено Департамент державного видавництва шкільних книжок і приладів, який опікувався забезпеченням навчальних закладів необхідною літературою²⁵.

Директорія УНР схвалила Постанову Ради народних міністрів від 24 лютого 1919 р. про виділення коштів українським видавничим організаціям на суму 62 млн. 300 тис. грн. Кожній школі Міністерством народної освіти було надано допомогу в сумі 10 тис. грн. на організацію бібліотек. Тільки в квітні 1919 р. з цією метою українським школам було видано 490 тис. грн. На облаштування бібліотек при вчительських інститутах та семінарах було також асигновано 1 млн. 200 тис.²⁶ У 1920 р. Міністерство освіти відрядило спеціальну місію у Відень, щоб налагодити друк шкільних підручників для всіх типів шкіл. Але наступна евакуація закордон не дала змоги повною мірою реалізувати плани і заходи в справі розбудови національної школи, бібліотечної та видавничої справи в УНР.

Кам'янець-Подільський український університет на чолі з ректором І. Огієнком є окремою сторінкою історії бібліотечної справи²⁷. Університетська наукова бібліотека стала осередком суспільно-політичної та громадської діяльності УНР, до чого мав безпосереднє відношення й власне ректор²⁸.

Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету була першою серед українських наукових бібліотек створеною на демократичних засадах, що базувалися на наукових розробках Першого бібліотечного з'їзду, досвіді бібліотек західних країн, а також на наукових досягненнях вітчизняних учених.

Організація та поповнення фондів бібліотеки, принципи її функціонування склалися завдяки наполегливій праці таких фахівців, як С. Сірополко, Л. Биковський, Ю. Іванов-Меженко, М. Ясинський, І. Сливка, В. Значківський, О. Федорова, М. Плевако та ін²⁹. Керівником бібліотеки був призначений С. Сірополко, який за короткий термін існування бібліотеки зумів створити зразкову наукову університетську книгозбірню. До комплектування бібліотеки долучилося багато наукових та просвітницьких установ, закладів освіти: кам'янець-подільські семінарія та гімназія для хлопчиків (2716 т.), губернська народна управа (475 т.), Київська духовна академія (746 т.), НТШ у Львові, інші установи, що

подарували бібліотеці свої видання. Передані були й книжки з власних бібліотек Д. Бучинського, С. Русової, І. Огієнка та ін. У серпні 1919 р. бібліотека мала 16421 т., з них було подаровано 7556³⁰.

У бібліотеці були абетковий, систематичний каталоги та каталоги рукописів. Згідно зі Статутом, бібліотека була підпорядкована безпосередньо ректору, в ній працювали загальна читальня та лекторій, також створювалися читальні при факультетах. Увесь професорський склад був залучений до комплектування та організації каталогів бібліотеки, зокрема, систематичного. С. Сірополком було створено Кам'янець-Подільське бібліотечне товариство, членами котрого стали доценти М. Плевако, М. Драй-Хмара, професори І. Огієнко, П. Клименко, М. Ясинський, Л. Биковський та ін. У бібліотеці існувала рукописна "Хроніка поточної праці бібліотеки Кам'янець-Подільського українського державного університету", професором М. Плевако було засновано "Бібліографічний семінар", де він викладав бібліографію взагалі та бібліографічні засади укладання покажчиків зокрема³¹. Перебуваючи вже у Станіславі в скрутних умовах, Уряд виділив на закупівлю книжок для богословського та історико-філологічного факультетів Університету значні кошти.

Бібліотека Таврійського університету (1918) створювалася разом з університетом у надзвичайно складний період політичних змін. Бібліотеку очолював відомий вчений М.Л. Ернст, а бібліотекарями працювали Н.В. Вернадська, В.М. Андрусова, А.В. Старинкевич³². Книжкове зібрання було започатковане подарованими першим ректором Університету Р. Гельвігом 1,5 тис. томів. Згодом його приклад наслідували відомі вчені – викладачі Університету – історик А. Маркевич, літературознавці Є. Петухов та М. Гудзій, фізіолог рослин В. Палладін, лісівник Г.Ф. Морозов та ін. Частина книг була передана з чоловічої гімназії, подарована В. Вернадським, Ф. Мюльгаузенем, Х. Стевенем, В. Поповим та ін.³³

Значне поповнення відбулося завдяки засновникам математичного кабінету М.М. Крилову та М.О. Тихомандрицькому (понад 2,6 тис. книжок). Серед книжкових колекцій та бібліотечних зібрань різних осіб, що були передані Університету, було багато стародруків, рідкісних та цінних видань XVII–XIX ст.³⁴

У кінці 1918 – на початку 1919 р. створюється комплексна законодавча база, пов'язана з розвитком бібліотечної справи, книговиданням, державною реєстрацією творів друку, зокрема, "Закон про друковані видання", ухвалений Радою народних міністрів і затверджений 26 січня 1919 р., "Закон про утворення Головної книжної палати", "Закон про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями та іншими подібними

зкладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань". Урядом Скоропадського у серпні 1918 р. розглядається питання вироблення законопроекту про обов'язковий примірник видань друку, що випускалися на той час в Україні та Росії. Цей проект мав велике значення для формування бібліотечного фонду України.

Проект передбачав спочатку встановити 10 (потім 11) обов'язкових примірників. Три з них передавалися до Національної бібліотеки: один – для архівного зберігання, другий – для використання, а третій – для УАН. У разі, коли видання не відносилось до галузей науки, третій примірник передавався публічним бібліотекам Одеси, Харкова, Катеринослава. Передбачався й обмін обов'язковим примірником: так, за узгодженням, здійснювався обмін українського на російський обов'язковий примірник для петроградських сховищ (передавалися три примірники: один обов'язковий – для БАН, один – для Публічної бібліотеки, третій – залежно від характеру видання); один примірник передавався для Московського Публічного та Румянцевського музеїв. Один примірник без надсилання на обмін літератури передавався для книгосховищ Галичини, Угорської Русі й Буковини, НТШ у Львові. Два примірники було вирішено залишити як запасні для міжнародного обміну, зокрема з книжковими центрами Польщі. Створення дублетного фонду орієнтувалося на можливості бібліотечного обміну. 11-й примірник планувався для Книжкової палати. Нагляд за виконанням закону покладался на Книжкову палату (після її започаткування)³⁵.

У Департаменті преси і друку уряду Директорії УНР було заплановано проведення широкої політики книгодрукування та поширення часописів, журналів, періодичних та неперіодичних видань, інших творів друку, поповнення виданнями бібліотек для широких верств населення, проведення реєстрації видавничих установ та впровадження наукової статистики всієї української друкованої продукції. Важливе значення приділялося Книжковій палаті, що мала накопичувати та розсилати обов'язкові примірники творів друку до великих бібліотек. З цією метою був виданий спеціальний Законопроект про утворення Головної книжкової палати в м. Києві у січні 1919 р.

Одночасно на території України існувала й радянська влада. В грудні 1917 р. в Україні створюється радянський уряд – Народний секретаріат, Українська Республіка проголошується частиною Російської Федерації, обирається Центральний виконавчий комітет та Народний комісаріат у справах освіти, якому підпорядковуються видавнича та бібліотечна галузі. У 1918 р. розпочинається процес реквізиції бібліотечних установ періоду монархії, приватних та громадських утворень,

актуалізується питання про проведення реєстрації бібліотек, відкриття народних читалень.

Встановлення радянської влади супроводжувалося ліквідацією приватної власності та державних установ попередніх урядів, націоналізацією, скасуванням чинів та звань. Декретом РНК УСРР від 3 квітня 1919 р. “Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти” було розпочато процес передачі усіх дореволюційних державних і приватних архівів та бібліотек у власність радянської держави. Бібліотеки ліквідованих установ та громадських об’єднань, приватні колекційні фонди почали концентруватися в фондах наукових бібліотек, зокрема, у Всенародній бібліотеці України, а також в обласних публічних та регіональних бібліотеках.

Перехідний період переживала і бібліотечна освіта. Крім Фребелівського педагогічного інституту діяли курси підготовки бібліотекарів, де викладалися такі предмети, як українська та іноземні мови, українська та зарубіжна літератури, історія бібліотечної справи, всесвітня історія, географія, педагогіка, психологія, теологія, етнографія, археологія тощо³⁶.

Ідея стосовно інституту для підготовки кадрів для бібліотек, архівів, музеїв виникла ще на початку ХХ ст. за ініціативою викладачів Університету св. Володимира: йшлося про відкриття Київського та Одеського археологічних інститутів.

І лише у 1917 р., 30 серпня, Тимчасовий уряд дав дозвіл на створення в Києві Археологічного інституту (КАІ), однак на засадах приватної установи. У жовтні Інститут починає свою офіційну діяльність: директором було обрано професора Університету св. Володимира М.В. Довнара-Запольського, ученим секретарем – Н.Д. Полонську-Василенко, скарбником – Л.П. Добровольського³⁷.

Організаційний період тривав майже рік, і заняття почалися в листопаді 1918 р. Хоча в статуті закладу не було бібліотечного відділення як окремої структурної частини, що декларувалося попередніми проектами, поряд з іншими спеціальними історичними та філологічними дисциплінами в ньому читалися курси з історії книги (викладач Ю.О. Іванов-Меженко) та бібліотекознавства (викладач В.О. Кордт). У приміщенні бібліотеки Університету відбувалися заняття з практичного бібліотекознавства, які проводив В.О. Кордт. При Інституті було створено власні бібліотеку, музей старожитностей, кабінети мистецтв, архів. Основу бібліотеки склали передані в жовтні 1918 р. бібліотека Київського відділу Військово-історичного товариства та василіанська бібліотека з Канева, що належала Київському товариству охорони пам’яток та ста-

ровини. Фонди бібліотеки поповнювалися також за рахунок дарів В.М. Ханенка, К.М. Мельник-Антонович, О.К. Стринського, В.М. Зумера, С.І. Маслова, В.М. Базилевича, Н.Д. Полонської-Василенко.

Після 1919 р. обов'язки директора виконували С.І. Маслов, Ф.І. Шмідт та ін. Спроби перетворити Інститут на державний під час встановлення радянської влади не дали позитивного результату. Завдяки ентузіазму викладачів КАІ у період змін влади, голоду, зруйнованої економіки, декількох реформ освіти інститут проіснував до 1924 р. І хоча історія книги та бібліотекознавство не були пріоритетними напрямками закладу, підготовка бібліотечних працівників на базі широкої гуманітарної освіти продовжувалася впровадж усього існування КАІ³⁸.

В Одесі Археологічний інститут проіснував недовго (1921–1922) і став базою для музейно-бібліотечно-архівного факультету ІНО (1920)³⁹.

Зазначені спроби створення Археологічного інституту за зразками існуючих в Росії та західних державах вищих навчальних закладів були зведені нанівець після встановлення радянської влади на всій території України, коли почалися розбудова нової концепції системи бібліотечної освіти, створення бібліотечної мережі, ідеологізація функцій бібліотек.

Захоплення українських територій та Києва денікінськими військами у серпні 1919 р. призвело до закриття національних установ, зокрема й Академії наук та Українського державного університету. Почалися утиски і репресії щодо національної культури, установи та заклади якої в цей період економічної та соціальної руїни працювали лише на власному ентузіазмі, не маючи матеріального забезпечення навіть для виплачування зарплатні співробітникам⁴⁰.

Добровольча армія організовувала погроми українських бібліотек, видавництв, проводила ревізію книжкових фондів, архівів, музеїв, конфісковувала та вилучала культурні цінності⁴¹. Хоча після спеціальної поїздки В.І. Вернадського до ставки Денікіна рішення про закриття Академії наук було скасоване, і Національна бібліотека не була закрита, наслідки руйнівної діяльності денікінських військ щодо українських бібліотек були відчутними, а в багатьох випадках роботу тієї чи іншої бібліотеки так і не було відновлено.

Період 1917–1920 рр. для бібліотек видався складним – йому були притаманні як руйнівні тенденції, так і становлення нових традицій. Наслідки Першої світової війни, революційні події, що завершилися знищенням старого царського державного апарату, змагання різних політичних угруповань за владу та намагання побудувати нову національну державу, присутність на території України різних сил, що боролися одна проти іншої, – усе це болісно відбилася на стані економіки,

виробництва, культури. Національне військо УНР, Добровольча армія, яку підтримувала Антанта, Червона армія – усі вони перебували у стані війни та спрямовували свої дії на ліквідацію економічних та культурних здобутків своїх попередників.

З утворенням Західної області Української Народної Республіки в 1919 р. розгорнулася діяльність товариств та “Просвіт”, приватні школи перейшли до державного статусу, відкривалися нові школи. Однак втрата державності знівелювала ці зусилля.

Буковина була захоплена румунськими військами в 1918 р., і хоча друкування української літератури продовжувалося, і зберігалися “Просвіти”, однак найзначніша українська бібліотека з читальнями, що існувала при культурно-просвітницькому товаристві “Руська бесіда”, так само, як і власне товариство, були заборонені. Приміщення таких українських установ, як “Народний Дім” у Чернівцях, українська гімназія у Кіцмані та інших містах, були реквізовані, діячі української культури арештовувалися, в гімназіях було заборонено викладання української мови, значно зменшений термін вивчення української мови в народних школах тощо⁴².

Отже, територія України знов опинилася під владою різних держав, а відповідно й національна бібліотечна справа стала підпорядковуватися іноземним інтересам.

2.2. Створення Головної книжкової палати, її структура, функції та концептуальні засади в 1919 р.

Завдання створення Книжкової палати як державної інституції, що відповідала б за бібліографічну реєстрацію та статистичний облік усіх видань, надрукованих в Україні, видавала б книжкові літописи – покажчики цих відомостей, накопичувала та перерозподіляла видання між головними книгосховищами, стало одним з пріоритетних питань культури та освіти України.

В основу організації Книжкової палати та державної реєстрації видань планувалося покласти вже існуючий російський досвід із урахуванням національних особливостей. З метою вивчення цього досвіду у липні 1918 р. до Петрограда був відряджений В. Міяковський. Він докладно ознайомився з роботою відділу періодичного друку, практикою каталогізації періодичних видань та створенням карткової системи реєстрації, яка виявилася зручною формою контролю за наявністю примірників у Книжковій палаті. Особливий інтерес становила діяльність відділу “Книжной летописи”: технологічні процедури надходження 8-ми обов’язко-

вих примірників, реєстрація, відображення в книжному літопису та бібліографічному щорічнику, розсилання по різних установах, складання реєстраційної та предметної картки за зразком Брюссельського бібліографічного інституту тощо. За розпорядженням директора Книжкової палати проф. С.А. Венгерова в Україну через В. Міяковського були передані всі опубліковані матеріали щодо утворення та організації діяльності російської Книжкової палати⁴³. Крім того, В. Міяковський ознайомився з діяльністю Бібліотечних курсів, відкритих Товариством бібліотекознавства, та колом бібліотечних дисциплін, що на них викладалися; з досвідом організації бібліотеки Політехнічного інституту з її досконалими каталогами.

У часи Директорії питання про створення Книжкової палати розглядається у напрямку поширення її функцій. Передбачалося не лише здійснювати статистику друку, а й науково опрацьовувати друковану продукцію України, тобто проводити збирання, зберігання та реєстрацію творів друку, виданих в Україні, та наукову систематизацію видань і обмін книжками з іншими книгосховищами.

Законопроект про створення Головної книжкової палати (ГКП) у Києві був підписаний 24 січня 1919 р. головою Директорії В. Винниченком, членами Директорії А. Макаренком, П. Андрієвським, членами-секретарями С. Петлюрою та Ф. Швецем, Головою Ради народних міністрів В. Чеховським, міністром народної освіти І. Огієнком. Основна мета ГКП викладалася в п. 1 Законопроекту – “реєстрація всієї друкованої продукції на Україні, наукове її систематизування та обмін книжками з іншими книжними інституціями”, на що виділялося 50 тис. крб.⁴⁴

У ГКП передбачалося відкриття трьох відділів: Відділу реєстрації і “Книжної літописі”, Українського біографічного інституту та Книжного фонду Головної книжкової палати. У лютому 1919 р. Архівно-бібліотечний відділ Головного управління мистецтв та національної культури розпочав організацію ГКП. Завідувачем справами ГКП був призначений Ю.О. Іванов-Меженко, до складу Ради ГКП мали увійти усі завідувачі відділів та представники професійних і освітніх інституцій. 17 березня 1919 р. на першому засіданні Ради ГКП Головою ГКП був обраний Ю. Іванов-Меженко, Головою Ради ГКП – В. Кордт, секретарем Ради – завідувач Бібліографічного інституту Ю. Ковалевський⁴⁵.

Обґрунтування необхідності ГКП, її завдань, функцій та структури було підготовлене В. Модзалевським. У пояснювальній записці до Законопроекту, поданій до Ради Міністрів УНР і підписаній І. Огієнком, П. Дорошенком та В. Модзалевським, розглядалася структура (три відділи) та напрями діяльності ГКП⁴⁶.

Головним завданням Відділу реєстрації і “Книжної літописі” була “повна, планомірна і своєчасна реєстрація всього біжучого друку на Україні як книжок, так і періодичних видань, і всіх інших зразків друкарської продукції, а також в інтересах охорони авторських прав – драматичних творів – як друкованих, так і рукописних”. До обов’язків входило також розподілення та розсилання інституціям обов’язкових примірників друку. Прямим обов’язком відділу було видання “Книжної літописі”⁴⁷.

Бібліографічний інститут ГКП був зобов’язаний здійснювати повну наукову бібліографію, складати центральний каталог всіх найбільших бібліотек України, опрацьовувати наукові питання розвитку бібліографії, готувати бібліографічні праці⁴⁸.

До функцій Книжкового фонду належали: збирання книжкового запасу, яким користуватимуться при утворенні нових бібліотек, що виникають на державних засадах, здійснення перерозподілу книжкової продукції і передавання комплектів книжок існуючим бібліотекам та науковим установам, сприяння обміну книжками як між інституціями, так і між окремими особами та інституціями⁴⁹.

У зв’язку зі створенням Головної книжкової палати Директорія затвердила “Закон про обов’язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до повітових комісарів примірників усіх видань”⁵⁰. Цей Закон дозволяв провести загальну реєстрацію друкарень, а також мав би відрегулювати проблему обов’язкового примірника та фонду видань для поповнення регіональних відділів ГКП та розподілу книжок, проведення заходів щодо організації обліку та статистики друку, починаючи від друкарень, діяльність котрих у ті часи важко було контролювати стосовно обліку їх видавничої продукції.

У березні 1919 р. було затверджено штатний розклад: у ГКП працювало 32 штатних співробітники. З утворенням ГКП почалась активна робота з обговорення конкретних питань її діяльності. 17 березня 1919 р. почала діяти Рада ГКП. До складу Ради увійшли завідувач справами зі створення ГКП Ю. Іванов-Меженко, завідувачі відділами ГКП – Ю. Ковалевський (Бібліографічний інститут) та М. Чирков (Книжковий фонд), представники від інших бібліотек Києва: від Університету св. Володимира – В. Кордт, від Всеукраїнської академії наук – Д. Багалій, Українського університету в Києві – О. Сагарда, Київського комерційного інституту – Д. Теремець, Київської духовної академії – А. Криловський, Києво-Печерської лаври – О. Готовцев, представник відділу охорони пам’яток церковної старовини І. Кречетов, від Геологічного комітету при Раднаргоспі – М. Архангельська.

Надалі до складу Ради увійшли А. Носов, Л.С. Лічков, К.П. Ващенко.

У цей період у ГКП було створено Відділ бібліотечного управління на чолі з Н.О. Могилянською. Він перейшов до складу ГКП після реорганізації Архівно-бібліотечного відділу, що відбулася згідно з наказом Комісара по Головному Управлінню мистецтва та національної культури від 26 лютого 1919 р., з якого було виділене Архівне управління на правах самостійної інституції⁵¹.

Створення Відділу бібліотечного управління диктувалося не лише необхідністю вирішення питань співпраці ГКП та основних бібліотек, але й турботою про стан бібліотек, багато з котрих залишилося напризволяще в містах та селах України, про що говорилося на засіданнях Ради завідділом бібліотечного управління Н.О. Могилянською та Д.І. Багалієм. Для організації роботи на місцях було вирішено організувати філії ГКП, – місцеві Книжкові палати, передусім у таких центрах, як Харків, Катеринослав, Полтава, Чернігів. Надалі планувалося розширити мережу губернських палат під керівництвом інструкторів з ГКП. Зокрема, до кінця 1919 р. було організовано місцеві палати у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Катеринославі⁵². Таким чином, почала формуватися власна мережа ГКП на засадах філій. На ці місцеві палати передбачалося покласти, крім основних завдань, завдання державного контролю за збереженням бібліотек.

ГКП перебрала на себе функції порятунку бібліотек та їх зібрань у Книжковому фонді ГКП, однак широко розгорнути таку діяльність не вдалося. Одночасно Книжковий фонд почав складати каталог усіх урядових та громадських бібліотек. Принципи створення такого каталогу спричинили до наукового обговорення, в якому взяли участь Ю.О. Іванов-Меженко, В.О. Кордт, А.С. Криловський, Д.І. Багалій, Д.П. Теремець. Були вирішено почати складання рукописного каталогу за алфавітним та систематичним принципами одночасно, збирати книжки всіма мовами, що знаходяться на території етнічної України в бібліотеках вищих навчальних закладів та наукових товариств, фундаментальних бібліотеках середніх наукових закладів, в громадських бібліотеках (крім відділу белетристики) та в бібліотеках приватних, які мають науковий відділ⁵³.

Бібліотечне управління ГКП провело значну роботу з питань реєстрації бібліотек та налагодження їх діяльності, напрацювання організаційних засад для відкриття бібліотечних курсів; створило комісію з питань відкриття педагогічної бібліотеки тощо. Планувалося запровадити як загальні теоретичні дисципліни (бібліографія українського письменства, українська історіографія, історія книги, зокрема й української), так і практичні (бібліографія: каталогізація та класифікація; бібліотекознавство:

історія, форма і характер бібліотек; техніка бібліотечної справи; видавнича діяльність і видавництва). До лекційних курсів планувалося залучити Д. Багалія, М. Зерова, О. Гермайзе, Г. Голоскевича, В. Кордта, С. Маслової, Ю. Іванова-Меженка, В. Модзалевського, Ю. Ковалевського та ін⁵⁴.

За 1919 р. ГСП здійснила не лише організаційну роботу зі збирання друкованої продукції, а й видала покажчик “Періодичні видання за 1919 рік”, який був надрукований як додаток до часопису “Книжний вісник” (1919, кн. 2); праці Ю. Меженка “Міжнародна децимальна класифікація” (1919) та Ю. Ковалевського “Бібліографія та Український бібліографічний інститут” (опубліковано в журналі “Книгарь”, № 22 за 1919 р.), складала окремо робочі інструкції для опису друкованих видань⁵⁵.

Діяльність ГСП не змогла широко розгорнутися у період політичної кризи: 5 листопада 1919 р. денікінська влада ліквідувала ГСП. За ініціативою Ю. Меженка її майно та архів були передані до Національної бібліотеки України (тут архів зберігається й донині).

У грудні 1919 р. радянська влада відновила діяльність ГСП, а з переїздом уряду до Харкова у листопаді 1920 р. ГСП було переведено до складу Київської філії Всеукраїнського державного видавництва на правах Київського крайового бібліографічного відділу Центрального бібліографічного відділу під керівництвом М. Годкевича⁵⁶.

2.3. Створення Національної бібліотеки Української держави

Однією з найзначніших подій загальнодержавного характеру періоду Української революції була фундація Національної бібліотеки. Вперше в історії Україна отримала можливість створити власну національну книгозбірню, здійснити формування фонду Бібліотеки, визначити її функції, структуру та засади діяльності⁵⁷.

Ідея заснування публічної українознавчої книгозбірні виникає після проголошення Центральною Радою незалежності України і створення Генерального секретаріату та Міністерства народної освіти із Бібліотечно-архівним відділом, який очолив член УНТ О.С. Грушевський, та виокремлення Бібліотечної секції⁵⁸.

Ще в серпні 1917 р. ідея національної українознавчої книгозбірні як необхідної складової національних установ, вже апробована в інших країнах, одночасно виголошується представниками львівських та київських просвітніх товариств – насамперед, НТШ та УНТ, київської “Просвіти”, видавничого товариства “Час”. У листопаді розробляється Законопроект про обов’язкове надсилання друкарнями 12-ти примірників

ків усіх своїх видань до Бібліотечно-архівного відділу при Міністерстві народної освіти. Згідно із Законом планувалося створення національних бібліотек меншин України та відповідного Міністерства національних бібліотек. Два обов'язкових примірники виділялися для української національної бібліотеки.

Певний внесок у розробку концепції національної книгозбірні належить С. Сірополку, який запропонував програму розвитку бібліотечної справи в Україні, що передбачала створення Національної бібліотеки, Книжкової палати, центрального бібліотечного бюро, видання "Книжкового літопису", бібліографічних покажчиків, періодичного часопису з проблем бібліотекознавства та ін.⁵⁹

З приходом до влади гетьманського уряду М.П. Василенко, обіймаючи посаду міністра освіти, порушив питання про розвиток науки та культури і створення ряду національних установ, у тому числі й Національної бібліотеки⁶⁰. 21 червня (12 липня) 1918 р. Рада Міністрів Української держави схвалила Закон про утворення Головного управління мистецтва і національної культури у складі Міністерства освіти, перейменованого на Міністерство освіти та мистецтва Української держави, яке очолив Д.Я. Дорошенко⁶¹.

При Міністерстві створюються дві комісії: у справах вищої школи і наукових установ та з розробки законопроекту про заснування Української академії наук у Києві як фундаментального наукового центру національної науки, очолити яку М.П. Василенко запросив В.І. Вернадського. В.І. Вернадський переконав його, що долю Національної бібліотеки слід пов'язати з найвищою науковою установою – Академією наук, яка могла б сконцентрувати відповідні кадри, розробити концепцію та реалізувати її під час формування національної, наукової та загальнодоступної книгозбірні. Формуванню фонду Національної бібліотеки було надано першочергове значення, розглянуто можливість передачі з наукових університетських та публічних бібліотек дублетів та комплектування книжкових фондів ще до офіційного оголошення про заснування⁶².

Отже, Національна бібліотека створювалася паралельно із Академією наук. На першому засіданні комісії 9 (22) липня 1918 р. розглядалися питання про створення Академії та Національної бібліотеки. Доповідна записка була підготовлена В.О. Кордтом, бібліотекарем Університету св. Володимира, відомим картографом та вченим. У своїй записці В.О. Кордт обґрунтовує необхідність створення такої бібліотеки як центрального книгосховища держави, що перебуває під її особливою опікою і де зосереджуються всі видання всесвітньої та національної наукової літератури, що є необхідними для сучасників та прийдешніх

поколінь, видання власне українською мовою, а також спеціалізовані видання з іконографії, музики, періодики, рідкісні видання та стародруки, рукописи. В.О. Кордт запропонував такі основні засади діяльності Національної бібліотеки: систему розміщення книг за галузями наук, створення систематичного та алфавітного каталогів, а також об'єднаного каталогу всіх наукових бібліотек України; технічні вимоги до зберігання фондів та читальних залів, а також повноваження директора Бібліотеки та Вченої ради⁶³. В основу його пропозицій був покладений досвід найзначнішої дореволюційної університетської наукової бібліотеки.

Концепція Бібліотеки безпосередньо пов'язується із створенням Української держави⁶⁴. Гетьманський уряд затверджує "Закон про утворення Фонду Національної Бібліотеки Української Держави" (1918), ухвалений Радою Міністрів, в якому йшлося про склад Фонду та Інструкції Тимчасовому комітетові для заснування Бібліотеки. Підписаний П. Скоропадським 2 (15) серпня 1918 р. проект набув чинності Закону про заснування Бібліотеки після його опублікування 8 (21) серпня 1918 р. у "Державному Віснику".

Цим Законом закладалися основи книгозбірні світового типу, "яка гуртувала би в собі все, що витворено людською думкою". Спеціальним завданням Бібліотеки було створення відділу україніки: "Бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні і друкарські). В ній повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і металографії, видані на Україні і за кордоном"; планувалося комплектування Бібліотеки обов'язковими примірниками українських видань⁶⁵.

Умови створення Національної бібліотеки в Україні були надзвичайно складними: Бібліотека не мала приміщення, штатів, досвіду у такій масштабній справі. Своєрідність фундації національної бібліотечної установи в умовах історичного поступу українського народу і необхідність науково обґрунтованого та виваженого підходу обумовили передбачене Законом створення Тимчасового комітету по заснуванню Національної бібліотеки в м. Києві (далі – ТК) під опікою М.П. Василенка як міністра народної освіти та мистецтв. На придбання літератури для Національної бібліотеки Української держави асигнувалося 500 тис. крб., планувалося термінове відрядження фахівців до Львова, Кракова, Лейпцига, Варшави, Відня, Москви, Петрограда для придбання книжок в антикварних магазинах та книгарнях.

В.І. Вернадський формує склад Тимчасового комітету, який утво-

рюється 23 серпня (5 вересня): це – акад. В.І. Вернадський (голова), акад. А.Ю. Кримський, акад. С.О. Єфремов, Г.П. Житецький, В.О. Кордта з початку 1919 р. – Д.І. Багалій. Постійним секретарем з правами члена Комітету призначений Є.Ю. Перфецький (він був введений до складу на першому засіданні ТК)⁶⁶.

Найважливіші положення доповіді В.О. Кордта при обговоренні проєкту УАН були продубльовані і на першому засіданні ТК як засади діяльності Бібліотеки: “Національна бібліотека має задовольняти: а) загальнонаукові вимоги і б) спеціально-українські (Україніки), беручи останні в найширшому розумінні і як крайові (відомості про Україну як край з кожного погляду), і як національні (відомості про український народ за межами України (напр., в Америці)”. Загальнонауковий фонд Національної бібліотеки “має складатися з книжок з усіх паростів людського знання, писаного геть усіма мовами”, а відділ україніки – з “а) книжок українською мовою усякого змісту і б) з книжок про Україну всіма мовами”.

Пріоритетного значення набував фонд “Україніка” та його термінове формування за рахунок українознавчих зібрань видатних українських учених та освітніх діячів, які дали на це згоду, книжок просвітницьких інституцій України та окремих національно свідомих громадян. Як архів духовного життя України засновувалися відділи рукописів та бібліографічний. На цьому ж засіданні йшлося про підготовку Закону про безкоштовні примірники всіх видань України⁶⁷. Подальший розвиток ці ідеї знайшли в Інструкції ТК, Зверненні та Статуті Бібліотеки (останній був ухвалений на одному з перших засідань Академії).

Перед ТК постало п'ять конкретних завдань: 1) розробка Статуту Національної бібліотеки; 2) підготовка відкриття Національної бібліотеки; 3) придбання та каталогізація книжок – тобто формування фонду та його організація; 4) управління фондом та його облік; 5) кадрове та технічне забезпечення діяльності Бібліотеки. Фактичне внутрішнє управління Бібліотекою передавалося старшому бібліотекареві, який обирався Комітетом та затверджувався міністром. Посада старшого бібліотекаря вводилася на час організації Бібліотеки та діяльності ТК. На нього покладалися: керівництво Бібліотекою та особовим складом до моменту її остаточної організації; науково-методичне та нормативно-інструктивне забезпечення роботи, організація фонду та збирацької діяльності, придбання бібліотек у приватних осіб тощо⁶⁸.

Підпорядкування Академії було викликане не лише вузьковідомчими інтересами, а й реальними можливостями створити та зберегти цю Бібліотеку. Її функції, зокрема публічність та загальнодоступність, позаполітичність характеризували її як національну. Компроміс між

національними і науковими функціями Бібліотеки був знайдений у тому, щоб загальнонаукові функції підпорядкувати функціям загальнонаціональним. Перебуваючи у віданні Академії наук, Національна бібліотека мала бути автономною установою зі своїм окремим бюджетом, штатами, організацією, а її діяльність регулювалася б окремим Статутом, що декларував би її загальнонаціональне значення та загальнодержавні функції⁶⁹.

Роль Національної бібліотеки не обмежувалася науковою, освітньою та загальнокультурологічною функціями. В.І. Вернадський, розуміючи важливість розвитку національних пріоритетів Бібліотеки, вважав за необхідне поставити питання про організацію спеціального бібліотечного підрозділу, який би сприяв діяльності майбутнього парламенту: “цей відділ містив би в собі книги політичного змісту, закони, парламентську літературу і т.д. – для майбутнього Сойму”⁷⁰.

У Зверненні ТК були продекларовані спільно розроблені чотири принципи формування Національної бібліотеки:

- 1) різноманітність та повнота книжкового фонду, що мав відображати знання з різних галузей науки та культури всіх країн світу;
- 2) збирання творів національного друку, стародруків, рукописної, музичної, картографічної спадщини про Україну і український народ українською та іншими мовами (український відділ), незважаючи на вид, час, місце написання та спрямування літератури;
- 3) бути “поза відомчою, поза політичними чи суспільними настроями, що постійно змінювалися: вона повинна бути осередком розумової культури, який повинен бути дорогий однаково всьому населенню України”;
- 4) загальнодоступність – відкритість для всіх і для кожного, безкоштовність й доступність до інформації⁷¹.

В.О. Кордт вивчив статuti таких відомих національних бібліотек, як Паризька, Лондонська, Вашингтонська, Мюнхенська, Берлінська, Лейпцизька, Віденська, Християнівська та ін.⁷² Рівень опрацювання концепції Національної бібліотеки визначив й те, що Статут Бібліотеки було схвалено – незважаючи на діаметрально протилежні ідеологічні та політичні постулати наступних влад – у незмінному вигляді як за Директорії, так і за радянської влади (лише з відповідною зміною назви). Не закрили Бібліотеку й під час денікінської окупації Києва.

У вересні 1918 р. був започаткований і бібліотечний фонд – через С.О. Єфремова від І. Скрипчинського у дар Національній бібліотеці надійшла перша книжка – “Краткое описание Киева, содержащее исторический перечень сего города, также показание достопамятностей и древностей онаго. Собранное надворным советником Максимом Берлин-

ским", що була записана в інвентарну книжку під номером 1. Як член "Старої Громади" та УНТ у Києві М.П. Василенко порушив питання про передачу до Національної бібліотеки книгозбірні "Старої Громади", переданої УНТ. Пропозиція дістала схвалення, і таким чином було започатковано фонд "Україніка"⁷³.

Були складені звернення до народу з проханням допомоги в справі заснування національного бібліотечного та рукописного фонду. Першими були придбані цінні за складом та змістом бібліотеки В.Б. Антоновича, Б.Д. Грінченка, В.П. Науменка, А.Ю. Кримського, Наукового товариства імені Шевченка та ін.

Було прийнято символіку Бібліотеки: чотирикутний штемпель з написом "Національна Бібліотека Української Держави у м. Києві", тризубом з хрестом та датою заснування – 1918 р. Текст був написаний церковнослов'янськими літерами на зразок шрифту Пересопницького євангелія⁷⁴.

З першими надходженнями виникло питання про їх інвентаризацію і налагодження обліку фондів. За основу були взяті інвентарні книги Університету св. Володимира із доповненням. Для реєстрації книжок та діловодства був запрошений А.З. Носов, який і став першим працівником Національної бібліотеки.

При каталогізації було визнано пріоритетними два відділи – україніки і загальний.

На думку фундаторів, Національна бібліотека Української держави створювалася не лише як своєрідний український центр бібліотечних фондів, національна книгозбірня, а й як науково-дослідна установа, що має розробляти науково-методичні основи бібліотечної діяльності та бібліотекознавчий, бібліографознавчий та книгознавчий напрями досліджень в Україні, організовувати підготовку кадрів та здійснювати видавничу діяльність.

Наприкінці року до складу ТК входить Є.О. Ківлицький як Голова Ради бібліотекарів, перебираючи на себе практично всі внутрішні питання інвентаризації, каталогізації, розміщення фонду тощо.

Національний статус Бібліотеки з підпорядкуванням її Академії наук на правах автономної установи з окремим бюджетом було закріплено другим протоколом Комісії від 30 серпня 1918 р.

Після встановлення радянської влади у лютому 1919 р. В.І. Вернадський та А.Ю. Кримський у доповідній записці та на спеціальній зустрічі з головою Центрального Виконавчого Комітету України В.П. Затонським відстоювали необхідність збереження Академії та її Бібліотеки як національних утворень. Ідея Бібліотеки з концептуальними погля-

дами її фундаторів була прийнята в її цілісності, назва ж її – “Національна Бібліотека Української Держави” зустріла опір з боку радянської влади, яка вважала слово “національний” чужомовним і наголошувала, що Національна бібліотека у Києві повинна називатися “Всенародня Бібліотека при Українській Академії наук у Києві”. До 15 грудня 1920 р. слово “національна” ще залишалося в назві у дужках, пізніше воно зникло.

Структура Бібліотеки передбачала читальний зал і сім відділів: 1) відділ україніки; 2) загальний відділ; 3) відділ газетно-графічний, до якого були віднесені всі газети, включаючи й українські та східні, карти (мапи), ноти, гравюри, листівки; 4) відділ рукописів (й інкунабулів) та старих українських друків; 5) східний відділ; 6) підручний відділ з читальним залом; 7) каталожний відділ. Подальший розвиток структури Бібліотеки покладався на Раду Бібліотеки, яка узгоджувала це питання зі Спільним зібранням Академії наук.

Для розвитку ідеї створення фонду україніки Національна бібліотека мала отримувати два обов’язкових примірники книжок, періодичних видань, нот, карт (мап), діаграм, таблиць, малюнків, гравюр, портретів, плакатів, ілюстрованих листків, афіш, метеликів тощо з числа тих, котрі за законом офіційно надаються для державного контролю у спеціально призначені для їх зберігання установи і виходять у межах України з усіх друкарень, літографій, металографій та інших подібних закладів, коли наклад їх видань перевищував сто примірників. Усі державні установи та відомства зобов’язувалися надсилати до Національної бібліотеки два примірники своїх видань, навіть тих, які не надходили у продаж.

Статут 1919 р. надавав широкі можливості для функціонування Бібліотеки як загальноукраїнського наукового національного бібліотечного центру, проте не всі мрії фундаторів Бібліотеки здійснилися. Реальна організація Національної бібліотеки була тісно пов’язана із долею України в період Української революції і відчула на собі всі перипетії того часу.

На початку 1919 р. ВБУ розміщувалася в одній кімнаті колишньої Ольгинської гімназії. 18 жовтня 1918 р. було затверджено першу інструкцію для діяльності Комітету, а в листопаді цього ж року складений план організації Бібліотеки.

На середину 1919 р. Комітет складався із 7 членів: акад. А.Ю. Кримського, акад. Д.І. Багалія, акад. С.О. Єфремова, В.О. Кордта, проф. В.Ю. Данилевича, Г.П. Житецького, П.Я. Стебницького.

У ці роки Бібліотека ще не мала власного приміщення, придбані та націоналізовані книжки знаходилися в різних місцях: спочатку три

кімнати в Педагогічному музеї, а восени 1918 р., за часів Директорії, Бібліотеці було надано ще одну кімнату в цьому приміщенні, а також одну – в будинку Міністерства народної освіти на вул. Терещенківській. З березня 1919 р., за рішенням В.П. Затонського, книги зберігалися в головному корпусі Колегії Павла Галагана, але наприкінці 1919 р. Бібліотека мала виїхати до найменшого корпусу на розі Фундуклеївської та Пушкінської вул. Також її фонди розміщувалися поетапно у приміщеннях Академії наук (у будівлі пансіону графині Левашової), у будинку по Шевченківському бульв., 36 та в Олександрівській гімназії по Шевченківському бульв., 14, у приватних квартирах. Канцелярія Бібліотеки “кочувала” з Педагогічного музею до Ольгинської гімназії, потім до Академії наук⁷⁵.

Для ВБУ 1919 рік був надзвичайно складним: робота йшла фактично в умовах воєнного часу. Бібліотекарі змушені були постійно змінювати помешкання, перевозити книжки, перериваючи працю під час воєнних дій. Співробітники не одержували платні і все-таки продовжували працювати.

За наказом Наркомпросу для Бібліотеки був реквізований будинок Колегії Павла Галагана, відкрито читальний зал. Короткочасне перебування військ Добровольчої армії у Києві не встигло істотно вплинути на роботу ВБУ, але у цей період Бібліотека фактично втратила будинок Педагогічного музею, що був зайнятий військом князя Долгорукова.

У березні 1919 р. приймається рішення про створення науково-практичного видання Національної бібліотеки – “Книжного вісника” під редагуванням Г.П. Житецького. Програма видання “Книжного вісника” передбачала широкий спектр функцій та відповідних публікацій: 1) заяви, відозви, оголошення від ТК та Ради Національної бібліотеки; 2) відомості про діяльність ТК або Ради Бібліотеки; 3) відомості про придбані та подаровані книжки, рукописи; описи книжок, рідкісних видань і найцікавіших набутоків Бібліотеки; 4) закони, заяви, розпорядження уряду та різних установ у книжкових, бібліотечних та бібліографічних справах та споріднених з ними просвітніх, книжних, часописних, друкарських, бібліотечно-технічних питаннях тощо; 5) розвідки та відомості про книжки, бібліотеки, бібліографічні видання сучасного і минулого в Україні, слов'янських землях, інших країнах; 6) статті та замітки з теоретичних та технічних питань бібліотекознавства й бібліографії; 7) розвідки, статті, замітки з книжкових, бібліотечних та бібліографічних питань культурно-просвітницького значення; 8) розвідки і відомості про стародруки, рукописні і друковані матеріали з бібліографії, історії бібліотек, книжної лексики та техніки; огляди спеціальних книжок і часописів з бібліотекознавства і бібліографії усіма мовами; 9) справо-

здання та описи старих і нових бібліотек, цінних книгозбірень, книжкових палат, складів, археографічних, художніх та інших видань; 10) вісті, повідомлення, заяви та інформація про книжкові та просвітні справи; хроніка бібліотечного руху та книжкового ринку⁷⁶.

“Книжний вісник” проіснував упродовж 1919 р. (вийшло два числа), а за надзвичайно складної економічної ситуації та повної відсутності фінансування він фактично припинив своє існування. Але внесок часопису в розвиток наукового та практичного книгознавства того часу доволі вагомий. На його сторінках публікувалися офіційні матеріали про діяльність Національної бібліотеки, зокрема Закон про друковані видання, ухвалені Радою Народних Міністрів, затверджений 26 січня 1919 р., де за Бібліотекою закріплювалося право одержувати безкоштовні примірники друкованих видань України; звернення до книжкових видавництв і редакцій часописів про надсилання видань та комплектування фондів Бібліотеки; про нові надходження до Бібліотеки та її діяльність, про найзначніші книгозбірні світу. Цей літопис книжкових та рукописних надходжень сприяв визнанню Національної бібліотеки, складав шану та засвідчував вдячність жертводавцям, розкривав зміст і склад подарованих колекцій та зібрань, інформував про джерела комплектування фондів.

У вересні 1919 р. відбуваються подальші структурні зміни в організації Бібліотеки – створюється Рада бібліотекарів для керування внутрішньою політикою ВБУ, до якої увійшли старші бібліотекарі та наукові співробітники. Рада бібліотекарів займалася всією поточною роботою – розробкою інструкцій, правил, розглядом планів, звітів, розміщенням книжкових фондів, обробкою літератури, каталогізацією тощо. Крім Ради бібліотекарів у ВБУ діяли ще й колегії старших, підстарших і молодших бібліотекарів.

Керівником відділу рукописів, стародруків та орієнталії був призначений Г.П. Житецький; відділу україніки – М.І. Сагарда; загального фонду – Є.О. Ківлицький; газетно-графічного відділу – І.М. Балінський; довідкового та каталожного – М.М. Марковський. Старшим бібліотекарям надавалося право на членство у ТК на весь час його існування⁷⁷. Таким чином затверджувався принцип колегіальності, що діяв між ТК та Радою бібліотекарів.

Персонал ВБУ формувався переважно із представників дореволюційної інтелігенції (І.М. Балінський, Г.П. Житецький, І.І. Кревецький, М.М. Марковський, П.Я. Стебницький, М.І. Сагарда, В.Ф. Іваницький та ін.), серед яких було чимало вихідців з родин видатних прогресивних українських і російських діячів науки та культури.

З 21 лютого 1919 р. ТК, а з жовтня й Рада бібліотекарів обирають своїм головою відомого українського культурного діяча Є.О. Ківлицького. Від того часу і до вересня 1920 р. він як головний бібліотекар виконує обов'язки директора Всенародної бібліотеки України, працює одночасно й завідувачем бібліотечного відділу⁷⁸.

На початок 1920 р. у Бібліотеці було заінвентаризовано 21 781 кн., а на опрацювання ще чекали понад 500 тис. подарованих, націоналізованих та придбаних колекцій і зібрань.

Створення Національної бібліотеки в надзвичайно тяжких матеріальних і фінансових умовах здійснювалося винятково завдяки зусиллям ентузіастів. Серед них особливе місце належить академікам В.І. Вернадському, Д.І. Багалію та А.Ю. Кримському, відомому філологу, історику та громадському діячу Г.П. Житецькому. Вони теоретично та практично обґрунтували тактику збирання фондів Національної бібліотеки та основ її функціонування. Передусім це стосувалося збирання та придбання бібліотек, що належали спадкоємцям видатних українських учених, та дбайливого ставлення до фондів націоналізованих бібліотек і приватних книжкових колекцій, які залишилися без догляду у перші роки радянської влади.

Фактично у 1919 р. на бібліотечні фонди України поширилися прийняті в РСФРР у 1918 р. декрети про націоналізацію бібліотек та книжкових складів та їх охорону. Народному Комісаріату освіти (далі Наркомос) було надане право організовувати реквізицію бібліотек та розподіляти приватні бібліотечні зібрання. Фактично Наркомосу підпорядковувалися й наукові бібліотеки України, котрі, як правило, також підпорядковувалися одночасно й відповідному відомству, передусім, Академії наук⁷⁹.

У Росії концентрація бібліотек, покинутих напризволяще, здійснювалася переважно в Державній публічній бібліотеці (нині – Російська національна бібліотека в Санкт-Петербурзі, колишня Державна публічна бібліотека ім. М.Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді), бібліотеках Румянцевського (нині – Російська державна бібліотека, колишня Державна бібліотека імені В.І. Леніна в Москві) та Історичного (нині – Державна публічна історична бібліотека Росії) музеїв, Московському університеті та Соціалістичній академії⁸⁰.

В Україні подібні функції ВБУ виконувала лише частково: ще за доби Гетьманату в складі Міністерства народної освіти було створене Головне управління мистецтв та національної культури з Архівно-бібліотечним відділом, котрий розпочав збирання архівів та бібліотек. З травня 1918 р. цей відділ очолював В.Л. Модзалевський⁸¹.

Тимчасовим робітничо-селянським урядом було створено Коміса-

ріат з управління мистецтвом та національною культурою, куди увійшов й Архівно-бібліотечний відділ. В.Л. Модзалевський працював там з березня до осені 1919 р., залишивши цю посаду лише після приходу армії Денікіна. Завдяки В.Л. Модзалевському Національна бібліотека мала певні пріоритети у збиранні тих бібліотечних колекцій та зібрань, що взагалі мали за змістом та складом надходити до національної книгозбірні. Співробітники Бібліотеки постійно контролювали рух націоналізованих фондів та максимально сприяли передаванню фондів до інших бібліотек за профілем. На той час саме так поповнювалися київська, харківська та одеська публічні бібліотеки, які збирали фонди за регіональним принципом⁸².

Переїзд владних структур до Харкова ускладнив матеріальне становище Академії, а разом з нею і Бібліотеки через те, що їх фінансування було передане до губернських радянських органів. А.Ю. Кримський, намагаючись хоч якимось чином допомогти Академії, на початку 1921 р. опублікував в газеті "Вісті" (орган Київського губернського революційного комітету) статтю "Сумні сторінки в житті Академії наук", в якій був описаний тогочасний жахливий стан української науки⁸³.

І все ж таки завдяки зусиллям фундаторів та співробітників Національної книгозбірні на початок 1920 р. її фонд складався з літератури з різних галузей знань багатьма мовами світу; була також проведена підготовча робота для створення систематичного каталогу. Свої спеціалізовані відділи ВБУ почала організовувати в тому ж таки році. Найбільшим за обсягами літератури та завданнями був загальний, так званий бібліотечний, відділ, співробітники якого розібрали і розсортували весь книжковий фонд (700–800 тис. томів неупорядкованих книжок), постійно опрацьовували нові надходження, каталогізували тисячі книжок, які залишалися в загальному фонді (це складало 500–600 тис. томів).

У 1920 р. почалося обговорення класифікації фондів, організоване Ю.О. Меженком, який з вересня 1919 р. очолював Архівно-бібліотечний відділ МНО, а на той час був завідувачем Бібліотечної секції НКО⁸⁴.

Основні напрями та форми наукової діяльності Бібліотеки формувалися протягом першого десятиліття.

З перших днів існування Бібліотеки розпочинається популяризація її як національної, висвітлюється склад та зміст фондів та діяльність окремих відділів, зокрема, у серії публікацій на сторінках преси, у фахових виданнях, літературно-наукових та історичних журналах, виданнях Академії наук (спеціальні статті І.І. Кривецького, Г.П. Житецького, Я. Ізраєльсона та ін.⁸⁵).

Наукова робота ВБУ почалася з перших днів її існування. Важли-

вим практичним напрямом діяльності Бібліотеки було впровадження досвіду організації національних бібліотек Європи та Америки: вже на перших засіданнях ТК були розіслані спеціальні звернення до іноземних бібліотек з проханням надіслати відповідні методичні та організаційні матеріали. У 1918–1923 рр., коли керування ВБУ здійснювалося ТК, основні засади діяльності Бібліотеки як національної розглядаються у серії оглядових публікацій, підготовлених членами ТК та провідними бібліотекарями ВБУ, зокрема, В.І. Вернадським, В.О. Кордтом, В.В. Міяковським, Л.Ю. Биковським, І.І. Кревецьким⁸⁶.

Упродовж 1918–1923 рр. Бібліотека основну увагу спрямувала на підготовку нормативно-інструктивної бази для найпростішої бібліотечної технології, структурної організації діяльності, опису та каталогізації фондів, що зберігалися в умовах перевантаження сховищ неопираною літературою, обмеженої кількості кадрів, постійних переїздів та переміщень фондів. Складні соціально-політичні обставини, в котрих існувала Бібліотека у ті часи, відсунули в часі вирішення теоретичних питань бібліотечної науки та науки про книгу. Перший етап науково-методичної діяльності у галузі створення бібліотечних технологій пов'язаний із періодом переїзду Бібліотеки в постійне приміщення в 1920 р., коли з'явилася можливість для нормального розміщення фондів та обслуговування читачів. Необхідність налагодження сталої організації фондів, їх опрацювання, розробки оптимальної структури Бібліотеки, засад функціонування відділів актуалізували нагальність ґрунтовного аналізу світового та вітчизняного досвіду, дослідження специфіки бібліотечної справи України, організації національної бібліотеки.

Перші методичні розробки організації фондів, їх систематизації та каталогізації належали завідуючим відділами: загально-бібліотечним та газетним підвідділом – Є.О. Ківлицькому; україніки – І.І. Кревецькому (який написав не лише методичні пропозиції стосовно виокремлення фонду, а й розпочав складання каталогу книг з української тематики); стародруків – М.М. Марковському; рукописів – Г.П. Житецькому; періодики – І.М. Балінському; орієнталії – В.Ф. Іваницькому⁸⁷.

Ю.О. Меженко як прихильник децимальної системи класифікації бібліотечних фондів⁸⁸ брав участь у складанні інструкції з обліку, опрацювання фондів та каталогізації для загального відділу.

В умовах пошуку оптимальних технологій ці розробки не були логічно пов'язані між собою й мали переважно тимчасовий характер. Необхідно було створити координуючий структурний підрозділ, який дозволив би поєднати усі науково-методичні напрацювання в єдину систему, вивчати та впроваджувати досвід вітчизняних і зарубіжних країн.

Період 1918–1920 рр. є етапом активної діяльності зі збирання фондів Бібліотеки, їх тимчасового розміщення, часом фізичного виживання кадрового складу, неймовірних труднощів та боротьби за врятування духовного надбання України. Водночас, власне тоді була вирішена доля існування Бібліотеки як національної. Визнання всіма владами Бібліотеки національною за статусом, незважаючи на численні перейменування, було виявом життєздатності її концепції та результатом дипломатичної політики її керівництва.

* * *

У період Української революції всі національні уряди ставили своїм завданням організацію народної освіти та, відповідно, її бази – українських бібліотек. Отже, розвиток шкільних бібліотек розглядався в тісному зв'язку із розвитком національної освіти, формуванням фондів українських книжок, підтримкою національної видавничої справи. Ставилися питання відродження української мови, створення національних освітніх закладів, розвитку національної літератури, преси, науки, бібліотечної справи, тому основною метою кожної влади було започаткування державної мережі національних установ в культурі, освіті, науці, а також розвиток мережі публічних бібліотек з метою загальнокультурного виховання та освіти народу на національно-державних засадах.

У цей період було засновано значну кількість громадських бібліотек, значного розвитку набули товариства “Просвіта”, українські бібліотеки створювалися при численних професійних, споживчих, сільськогосподарських та культурно-просвітніх установах і організаціях, відкривалися бібліотеки національних меншин. Започатковувалися й наукові бібліотеки при вищих навчальних закладах.

Основні завдання в галузі бібліотечної політики були спрямовані на поповнення фондів публічних бібліотек українознавчою літературою та виданнями українською мовою; створення українських відділів; на реалізацію ідеї національної бібліотеки; проведення обліку та збереженості книжкових фондів різних бібліотек, які в період революцій виявилися безгосподарними; на опрацювання методичних засад роботи передусім народних та шкільних бібліотек.

У створенні Національної бібліотеки та Книжкової палати взяли участь найвідоміші представники передової української інтеліганції, які в період загального занепаду бібліотечної справи та руйнівних процесів у суспільстві об'єдналися навколо ідеї розбудови цих закладів як

загальнонаціональних наукових, культурно-просвітницьких та бібліотечно-інформаційних центрів.

Примітки

¹ Як, наприклад, рукописні книги та музейні цінності Народного Дому та Ставропегії, що були повернуті лише у 1929 р. завдяки дбанням І. Свенціцького та ін. *Свенціцький І. У справі музейних збірок Ставропегії і Народного Дому*. – Львів, 1929. – 8 с.; *Третяк Н. В захисту галицьких руських музеїв // Русский голос*. – 1929. – Ч. 20. – С. 3; *Передрій В. Матеріали про історію бібліотек Галичини на сторінках "Нової зорі" // Бібліотеки на західно-українських землях: Доп. та повідомлення другої наук. конф., Львів, 29–30 жовтня 2–4*. – Л., 2006. – С. 51–52.

² *Клімова К. Бібліотека Павла Потоцького // Бібл. вісн.* – 1994. – № 5/6. – С. 21–23; *Білокінь С. Музей України. Збірка П. Потоцького. Дослідження, матеріали*. – К., 2006. – С. 149–171.

³ *Сорочан С.А. Створення Генерального секретарства народної освіти (червень – листопад 1917 р.) // 36. наук. пр.* – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 31–38.

⁴ *Ганченко П.Б. Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1917–1920 рр. // Історія бібліотечної справи в Україні*. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 12.

⁵ *Семчишин М. Тисяча років української культури*. – Нью-Йорк та ін., 1995. – С. 410; *Майборода В. Батько рідної школи // Освіта*. – 1992. – 23 черв. – С. 5; *Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.* – К., 1920. – С. 68–69.

⁶ *Ківшар Т.І. Український книжковий рух*. – С. 53–54.

⁷ Там само. – С. 61–61, 118–131.

⁸ Там само. – С. 143–144.

⁹ Там само. – С. 18.

¹⁰ *Сірополко С. Історія освіти в Україні*. – К., 2001. – С. 474.

¹¹ *Рудий Г.Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук*. – К., 2004.

¹² *Ківшар Т.І. Невідомі документи про заснування Національної бібліотеки Української держави // Історія бібліотечної справи в Україні*. – К., 1995. – С. 3–6; *Вона ж. Степан Сірополко // Бібл. вісник*. – 1997. – № 6. – С. 32–33.

¹³ *Ківшар Т.І. Український книжковий рух*. – С. 41–46.

¹⁴ *Новальська Т.В. Розробка методики соціологічних досліджень співробітниками Бібліотечно-архівного відділу // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): 36. наук. пр.* – К., 1998. – С. 99–101; *Ківшар Т.І. Український книжковий рух*. – С. 114–115.

¹⁵ *Ківшар Т.І. Головні напрямки бібліотечної політики в добу Української революції // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): 36. наук. пр.* – К., 1998. – С. 94–97; *Вона ж. Український книжковий рух як історичне явище*. – К., 1996. – С. 80–85.

¹⁶ *Ківшар Т.І. Український книжковий рух*. – С. 47–51.

¹⁷ *Наукові бібліотеки України*. – С. 105, 176–177, 193–194, 186.

¹⁸ Там само. – С. 248.

¹⁹ *Ляхоцький В. "Тільки книжка принесе волю українському народові". Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*. – К., 2000. – С. 336.

²⁰ *Королевич Н.Ф. Українські бібліографи ХХ ст.* – К., 1998. – С. 15.

²¹ *Ківшар Т.І. Український книжковий рух*. – С. 81–83; *Сенченко Н.М. Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії України*. К., 1999. – С. 14–15.

- ²² ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 598, арк. 10–12; *Сенченко М.І.* Книжкова палата України. – С. 15–16.
- ²³ *Копилов А.О., Заваленок О.М.* Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921 рр.) // *Укр. іст. журн.* – 1999. – № 4. – С. 41–50; *Пащенко О.* Заснування Кам'янець-Подільського державного університету // *Наша культура.* – 1936. – Кн. 5. – С. 339.
- ²⁴ *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. – К., 1920. – С. 84.
- ²⁵ *Рогова П.І.* Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.). – С. 132–133.
- ²⁶ *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух як історичне явище. – С. 137, 142.
- ²⁷ *Ляхоцький В.* Фундатор університетської бібліотеки: (До питання про роль І. Огієнка у розвитку бібл. справи України) // *Бібл. планета.* – 2000. – № 4. – С. 14–18.
- ²⁸ *Огієнко І.* Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу : Курс чит. в Укр. нар. ун-ті. – К., 1918. – 272 с.
- ²⁹ *Ляхоцький В.* Тільки книжка. – С. 339.
- ³⁰ *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух. – С. 147.
- ³¹ *Биковський Л.* Бібліотеки – книгарні – Академія. Спомини (1918–1922). – Мюнхен; Денвер. – К., 1971. – С. 46–50.
- ³² *История Таврического университета.* – К., 2003. – С. 30, 63.
- ³³ *Наукові бібліотеки.* – С. 208–209; *История Таврического университета.* – С. 28–30
- ³⁴ *Дорошко М.В.* Исторические коллекции научной библиотеки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского // *Історичні колекції у книгозбірнях: проблеми збереження, вивчення, реконструкції : Матеріали Міжнар. конф. – Одеса, 2004. – С. 46–62.*
- ³⁵ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 1 "Б", арк. 28–31.
- ³⁶ *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух. – С. 115.
- ³⁷ *Матяш І.Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 145–149.
- ³⁸ Там само. – С. 154–155.
- ³⁹ Там само. – С. 178–180.
- ⁴⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 13, арк. 5–14.
- ⁴¹ *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух. – С. 150–152.
- ⁴² *Найда В.В., Стародуб Т.С.* Історія бібліотечної справи на Буковині // *Історія бібліотечної справи в Україні.* – К., 1997. – Вип. 2. – С. 34–35.
- ⁴³ *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 17–18.
- ⁴⁴ *Сенченко М.І.* Книжкова палата України. Історія і сьогодення. – К., 2004. – С. 7–8.
- ⁴⁵ Там само. – С. 7.
- ⁴⁶ ІР НБУВ, ф. 48, № 1, арк. 9–12. Опубл. : *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 27–33.
- ⁴⁷ ІР НБУВ, ф. 48, спр. 1, арк. 9–12.
- ⁴⁸ Там само, спр. 3; *Королевич Н.Ф.* Українські бібліографи XX ст. – К., 1998. – С. 16–17.
- ⁴⁹ ІР НБУВ, ф. 48, № 1, арк. 9–12. *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 31–33.
- ⁵⁰ ІР НБУВ, ф. 48, № 1, арк. 3.
- ⁵¹ ЦДАВО, ф. 166, оп. 1, спр. 547, л. 2–3; *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 45–47.
- ⁵² *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 66.
- ⁵³ ІР НБУВ, ф. 48, № 4, арк. 13–14.
- ⁵⁴ Там само, арк. 6–7.
- ⁵⁵ ІР НБУВ, ф. 48, № 4, арк. 13–14; *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 74

- ⁵⁶ Сенченко М.І. Книжкова палата України. Історія і сьогодення. – С. 10–12.
- ⁵⁷ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 1918–1941 рр. – К., 1998.
- ⁵⁸ Ківшар Т.І. Невідомі документи про заснування Національної бібліотеки Української держави // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 3.
- ⁵⁹ Ківшар Т. Степан Сірополко // Бібл. вісн. – 1997. – № 6. – С. 32–35.
- ⁶⁰ Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко. – К., 1993. – С. 126–127; Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 165–166, 170, 228–234, 356.
- ⁶¹ Дорошенко Д. Історія України (Українська Гетьманська держава). – Ужгород, 1936. – Т. 2. – С. 336.
- ⁶² ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 135, арк. 18–18 зв.
- ⁶³ Арх. Президії НАН України, ф. Р–251, оп. 1, спр. 1“Б”, арк. 1–2; Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. – К., 1919. – С. IX–XIII.
- ⁶⁴ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. – С. 2–8.
- ⁶⁵ Закон про утворення фонду “Національної бібліотеки Української держави” // Бібл. вісн. – 1993. – № 3/4. – С. 12.
- ⁶⁶ ІР НБУВ, ф. І, № 47359; ф. 52, № 22; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
- ⁶⁷ Кордт В.О. Про Національну Бібліотеку Української держави // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. – К., 1919. – С. 10–11; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
- ⁶⁸ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 1918–1941 рр. – С. 17.
- ⁶⁹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2 зв.; Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – С. 18–19.
- ⁷⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
- ⁷¹ Проект Тимчасового комітету для заснування Національної Бібліотеки Української держави в м. Києві. – [К., 1918] – 2 с.; див. також проект: ІР НБУВ, ф. 33, № 3055. Статут Національної Бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук. – К., 1919.
- ⁷² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 64, арк. 1, 3.
- ⁷³ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2 зв.
- ⁷⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 12.
- ⁷⁵ Биковський Л. Національна бібліотека Української держави (1918–1921). – Берлін, 1923. – С. 13.
- ⁷⁶ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 168.
- ⁷⁷ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 171–172 зв., 175.
- ⁷⁸ Степченко О.П. Українські вчені – фундатори спеціальних відділів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2008. – С. 67–76.
- ⁷⁹ История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.). – Харьков, 1975. – С. 34–35.
- ⁸⁰ История библиотечного дела в СССР: Документы и материалы, 1918–1920. – М., 1975.
- ⁸¹ ІР НБУВ, ф. 12, № 642–660, арк. 24.
- ⁸² Гапченко П.Б. Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1917–1920 рр. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – С. 15.
- ⁸³ Вісті. – 1991. – 20 лют. (№ 82). – С. 1; ІР НБУВ, ф. 26, № 725.
- ⁸⁴ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969): Матеріали до біографії / Уклад. Т.А. Ігнатова, Н.В. Козакова, Н.В. Стрішенець. – К. 1994.
- ⁸⁵ Израельсон Я. Значення єврейського відділу в складі Національної бібліотеки // Книж. вісн. – 1919. – № 2. – С. 58–66; [Житецький Г.П. Відділ манускриптів Всенародної [Національної] Бібліотеки // Бібліолог. вісті. – 1923. – № 3. – С. 55–56; Кривецький І.

Національна бібліотека Української Держави // Укр. книгознавство. – Подебради, 1922. – № 3. – С. 3–4; Відділ "Ukrainica" Всенародної Бібліотеки України // Бібліолог. вісті. – 1923. – № 4. – С. 88; Бібліотеки "Київської Просвіти" і "Старої громади" // Бібліолог. вісті. – 1923. – № 3. – С. 53.

⁸⁶ Вернадський В.І. В справі заснування Української Академії наук у Києві // Збірник праць Коміс. для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. – К., 1919. – С. 5–9; Вісн. АН УРСР. – 1969. – № 1. – С. 82–85; Національна Бібліотека Української Держави // Наше минуле. – К., 1918. – № 2. – С. 187; Українська Національна Бібліотека // Наше минуле. – К., 1918. – № 3. – С. 140–141; Національна Всенародна Бібліотека при Українській Академії наук // Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. – К., 1919. – С. 22–24.

⁸⁷ ІР НБУВ, ф. 52, № 2, арк. 36–37; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 33, арк. 46.

⁸⁸ Ним було підготовлено видання "Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація: Скороч. табл. з абет. покажч. і пояснюючим текстом. – К., 1919. – 92 с.

РОЗДІЛ 3

Формування засад радянської бібліотечної справи: 1919 – кінець 30-х років

3.1. Проекти реформ бібліотечної справи, створення системи державних бібліотек, формування видів і типів бібліотек, створення єдиних методичних засад діяльності в 1919–20-х роках

З січня 1919 р. радянська влада відновлюється і поступово поширюється майже всією територією України. З встановленням радянської влади принцип партійності починає запроваджуватися в усіх сферах економічного та господарського будівництва і суспільно-політичного життя. Програмні положення радянської держави в галузі культурного будівництва, а саме – пропаганда комуністичних ідей та розгортання політико-просвітницької роботи в народних масах, були сформульовані на VIII з'їзді РКП(б), що відбувся в березні 1919 р.

З огляду на низький культурний рівень народних мас було вирішено надати всебічну державну допомогу самоосвіті та саморозвитку робітників і селян (створити мережу установ позашкільної освіти: бібліотек, шкіл для дорослих, народних домів при університетах, курсів; лекторії, кінематографи, студії) тощо.

Апарат державної влади ставав інструментом для розвитку широкої пропаганди комуністичних ідей¹. III з'їзд КП(б)У, що відбувся відразу після VIII з'їзду РКП(б), підтвердив його програмні положення та поширив на Україну прийняті постанови та декрети уряду РСФРР у галузі охорони та ревізиції бібліотек 1918 р.. Зокрема, у Постанові "Про охорону бібліотек і книгосховищ РСФРР", "Про централізацію бібліотечної справи РСФРР" перед бібліотечною галуззю було поставлене завдання охорони книжкових фондів та організації бібліотечної справи з метою створення широкої мережі загальнодоступних бібліотек, читалень для обслуговування трудового населення міст та сіл, організації централізованого комплектування літературою, створення єдиної мережі бібліотек².

У відповідності до цього рішення реалізується завдання державного управління бібліотечною справою та створення єдиної мережі безкоштовних державних бібліотек різного рівня – публічних обласних, районних та місцевих, а також галузевих, масових та наукових. Право організовувати реквізицію бібліотек та розподіляти приватні бібліотечні зібрання було надано Наркомосу.

На підставі декретів та розпоряджень уряду в Україні почався процес ревізії бібліотек, облік тих книгозбірень, що залишилися без власників, передачі їх до відання Наркомосу, створеному в складі Ради Народних Комісарів 29 січня 1919 р., та губернським і повітовим відділам народної освіти. Отже, усі бібліотеки (крім галузевих та відомчих) були підпорядковані Наркомосу.

У складі Наркомосу були створені відділи: соціального виховання, шкільний, позашкільний, вищої школи, відділ мистецтв, організаційно-інструкторський, загальний, постачання. При губернських, повітових, волосних радах почали працювати відділи народної освіти, до відання котрих було передано керівництво шкільною, дошкільною та позашкільною освітою. На допомогу відділам було створено культурно-просвітні комісії, покликані здійснювати реформу діяльності старих культурно-просвітницьких установ, організовувати нові бібліотеки, читальні, клуби для виховання народних мас.

У складі позашкільного відділу Наркомосу, яким керувала С.І. Гопнер, був організований бібліотечний підвідділ, на який покладалася організація та охорона належного функціонування існуючих і нових бібліотек, забезпечення книжками, підготовка кадрів. У позашкільному відділі були створені секції охорони бібліотек та книжкових фондів, секція нормального каталогу – для вирішення питань опрацювання каталогів для різних типів бібліотек, підсекція статистики – для на-працювання методичних та практичних рекомендацій стосовно обліку роботи бібліотек³.

Низка декретів і постанов РНК УСРР від 1919 р. регулювала діяльність культури, освіти, пропаганди. Основним напрямом діяльності нового уряду стало формування політики, спрямованої на зміцнення робітничо-селянської влади, яка почала свою роботу з реєстрації та націоналізації бібліотек, книгарень, книжкових складів, що було задекларовано в наказах Наркомосу в лютому та березні 1919 р. Покинуті напризволяще бібліотеки приватних осіб та скасованих установ переходили у підпорядкування Наркомосу та його губернських і повітових відділів, а також поповнювали фонди великих державних бібліотек. Під час конфіскації та опису таких бібліотек проводилися цензурні

огляди та вилучення книжок, що за змістом та походженням не відповідали завданням, задекларованим радянським урядом.

З перших років радянської влади почалися докорінні зміни, пов'язані із політикою централізації та методологічною уніфікацією управління і засад бібліотечної справи, переорієнтацією на головну роль масових загальнодоступних бібліотек, впровадженням принципів керівної ролі ВКП(б) у бібліотечній справі, яка розглядалася як "складова ідеологічної діяльності, опорна база для розгортання масово-політичної та пропагандистської роботи серед народних мас, їх залучення до соціалістичних перетворень народного господарства і культури"⁴.

Нівелювання буржуазної культури та проголошення диктатури пролетаріату викликало в 1919 р. проведення масштабних цензурних вилучень книжок, періодичних видань з бібліотечних фондів та оголошення курсу на видання і, відповідно, поповнення бібліотек книжками, що демонстрували та пропагували радянську ідеологію, сприяли формуванню нової соціалістичної культури.

На Колегії Наркомосу 5 червня 1919 р. було прийнято постанову про вилучення книжок духовного змісту, підручників із стародавніх мов, агітаційно-пропагандистської літератури попередніх урядів, 50 % белетристики польською та українською мовами. Ці книжки в 3-х примірниках дозволялося залишити лише у фундаментальних бібліотеках та в бібліотеці Наркомосу⁵. У 1920 р. була розіслана "Інструкція про перегляд каталогів і вилучення застарілої літератури з громадських бібліотек".

Основна політика у формуванні бібліотечних фондів великих публічних книгозбірень полягала в тому, що за короткий час фонди не лише переглядалися на предмет вилучення або консервації заборонених видань, а й повинні були швидко поповнюватися рекомендованою радянською продукцією. Змінився таож і читацький склад, збільшившись за рахунок робітників, селян, червоноармійців; почали формуватися потреби читачів, продиктовані новою епохою радянського будівництва.

Комплектування масових бібліотек мало поповнитися творами класиків марксизму, суспільно-політичними виданнями радянського характеру, творами В.І. Леніна, іншою пропагандистською літературою, сучасними художніми творами, радянською періодикою. У період боротьби з Добровольчою армією виходила велика кількість агітаційних військових плакатів та брошур.

Обговорення шляхів реформи бібліотечної справи в цей період відбувалося на відкритих дискусіях між прихильниками демократичних принципів у бібліотечній справі (О.О. Покровський) та тими, хто відстоював необхідність функціонування бібліотек з урахуванням політичних вимог (А.В. Луначарський, Н.К. Крупська).

Демократичний, позаполітичний шлях розвитку бібліотечної справи в Україні підтримували представники колишніх національних партій та Пролеткульту, зокрема, діячі української та єврейської культури, які провели в м. Нікополі збори і запропонували створити незалежні від держави органи керівництва культурно-просвітницькими організаціями та бібліотечною справою, що отримало різке засудження з боку радянської влади та КП(б)У⁶. Демократичну основу діяльності масової бібліотеки підтримував також відомий харківський бібліотечний діяч Б.О. Борович⁷.

На I Всеросійському з'їзді позашкільної освіти (травень 1919 р.) пріоритетною було визначено політизацію завдань позашкільної освіти та бібліотечної справи, що й було покладено в основу подальшого бібліотечного будівництва в РСФРР, інших радянських республіках та згодом – у СРСР.

Під час обговорення гостро постало питання про долю позашкільних бібліотечних утворень, передусім, численних “Просвіт”. Було поставлене завдання стосовно інтеграції цих товариств у соціалістичне будівництво, вони були передані у підпорядкування Наркомосу і, відповідно, мали контролюватися державою. Спеціальними рішеннями ЦК КП(б)У рекомендувалося розробити новий устав для “Просвіт”, поповнити склад їх фондів комуністичною літературою, організувати фінансову та матеріальну допомогу. З метою ідеологічного поглинання “Просвіт” були проведені спеціальні конференції із залученням представників цих товариств. Внаслідок проведеної роботи в 1920 р. комуністичного впливу зазнали 224 “Просвіти” з бібліотеками та читальнями⁸.

Одночасно, на противагу бібліотекам “Просвіт”, у кожному селі з населенням понад 25 хат створювалася хата-читальня. Завдання культурної революції, поставлені перед партійними органами усіх рівнів державної влади, найбільш відчутно в цей період проявилися в масовому створенні хат-читалень з метою ліквідації неписьменності. На першому етапі значну роль в цьому русі відігравали червоноармійські бібліотеки, що мали як постійний, так і пересувний фонд. На початок 1921 р. частини Червоної Армії відкрили у прифронтових та звільнених районах 1950 волосних та сільських хат-читалень. У волосній бібліотеці збиралося до 1000 книжок, у сільській пересувній – до 100 книжок. Військові частини відповідали за відкриття бібліотек та агітаційно-масову пропаганду на селі⁹.

На засадах адміністративно-територіального принципу в містах виникає мережа державних масових бібліотек, що стрімко зростає, а також, як альтернатива народним бібліотекам, – новий вид бібліотек – проф-

спількові бібліотеки, на котрі також було покладено в ті роки допомогу стосовно ліквідації неписьменності¹⁰.

У березні 1919 р. у Києві створюється Центральна робоча (профспілкова) бібліотека з відділеннями на околицях міста. В Одесі було організовано декілька читалень для робітників, що обслуговували понад 5 тис. відвідувачів газетами та радянською літературою. Профспілковим бібліотекам надавалася важлива роль у культурно-просвітницькій роботі з виховання та підвищення культурного рівня робітників¹¹.

Створення масових бібліотек та хат-читалень ще не означало відповідного поповнення фондів цих бібліотек: упродовж 1919–1920 рр. вони комплектувалися переважно за рахунок оперативних видань суспільно-політичного змісту та перерозподілу книжок й дублетів класиків літератури, опублікованих ще до революції. Наявність таких видань не могла в необхідному обсязі виконати поставлені перед масовими бібліотеками завдання формування комуністичної свідомості робітників та селян. Тому, з метою пропаганди радянської літератури, було засновано радянські видавництва, зокрема, Всеукрдержвидав. У 1921 р. розробляється “Положення про єдиний план розподілення творів друку України”, яке мало на меті заповнення бібліотечних фондів новими радянськими виданнями.

У 1919 р. створюється бібліотечний підвідділ Наркомосу на чолі з А. Штейнбергом, пізніше – з С. Масловським. У складі підвідділу функціонували секції академічних, загальноосвітніх та дитячих бібліотек, охорони бібліотек, організації каталогу. Навіть з огляду на термінологію, ця класифікація бібліотек спиралася на дореволюційний досвід, коли академічними бібліотеками називалися всі наукові, загальноосвітніми – бібліотеки, що були підпорядковані Міністерству народної освіти – для шкіл із середньою освітою, дитячими – ті, що обслуговували дошкільну освіту. Так було створено фундамент для організації бібліотечної справи на радянських засадах.

Починається обговорення реформи бібліотечної справи в Україні, відбуваються перші спроби побудови мережі бібліотек, їх централізації та підпорядкування, виробляються загальні принципи організації діяльності.

На першому етапі розглядалося декілька проектів побудови мережі бібліотек. У 1919–1920 рр. ці питання неодноразово обговорювалися як на спеціальних загальнореспубліканських нарадах в РСФРР, так і в Україні, передусім, загальні принципи та методи централізації, а також структура бібліотечної мережі.

Так, проект К.А. Кудрявцева та С.Д. Масловського спирався на до-

свід США: пропонувалося будувати централізовану бібліотечну мережу за принципом створення незначної кількості центральних бібліотек, а також широко розвивати мережу пересувних бібліотек, що підпорядковувалися б центральним. Перевагою проекту стосовно пересувних бібліотек була мобільність у поширенні знань та багаторазове й оперативне використання бібліотечного фонду, а також ефективна діяльність кадрового потенціалу бібліотечних працівників, до якої, окрім основних, додавалися ще й пропагандистська та просвітницька функції – з огляду на недостатність необхідної кількості книжок та суцільну неписьменність народу.

Ідеї С.Д. Масловського, який був на той час завідувачим бібліотечним підвідділом Наркомосу, врешті-решт були покладені в основу проекту реформи бібліотечної справи в УСРР. Суть цього проекту полягала в об'єднанні всіх книжкових зібрань в єдиний книжковий фонд, а також у створенні центральних, губернських, повітових, районних бібліотек з пересувними фондами і загальноміських книжкових баз з пересувними комплектами книжок та неактивними фондами¹².

Однак цей проект не був реалізований, його піддали гострій критиці через те, що в ньому не було враховано стан та розвиток транспортних шляхів і матеріальної бази. Проте справа була не лише в цьому. Як показав згодом досвід радянського будівництва, такий підхід був викликаний оперативною ситуацією і не міг достатньою мірою забезпечувати ліквідацію неписьменності та подальше формування соціалістичної свідомості на засадах комуністичної ідеології. Перевагу було надано мережі стаціонарних бібліотек, хоча ідея пересувних бібліотек не була відкинута зовсім та проіснувала увесь радянський період і значно допомогла в просвіті сільського читача.

Пропозиції побудови стаціонарних бібліотек як основної форми бібліотечної мережі висловлювалися в виступах С.І. Чагіної та О.О. Покровського. В "Загальних положеннях про організацію бібліотечної справи в РСФРР" декларувалося, що всі масові, наукові та спеціальні бібліотеки мають бути відкриті для загального користування, об'єднуються в єдину мережу, здійснюють обмін дублетами, координують формування фонду та обслуговування читачів¹³.

Серед нереалізованих проектів був такий: створити трирівневу єдину мережу бібліотек. На спеціальному засіданні колегії Наркомосу 16 липня 1919 р. було запропоновано покласти в основу регіональний принцип побудови мережі і поставити "на чолі всіх бібліотек Національну бібліотеку при Академії наук. Три обласні бібліотеки мали утворювати другий рівень: Київська – на базі Київської міської публічної бібліо-

теки – для західної, Харківська – для східної і Одеська – для південної України. Третім рівнем планувалися районні та місцеві бібліотеки”¹⁴.

Найбільш раціональним принципом організації бібліотечної справи було її узгодження із загальними принципами державно-адміністративної структури управління, що свідчило про партійний контроль за всіма сферами життя, в тому числі й за бібліотечною галуззю, яка отримала статус ідеологічно-виховного чинника в радянській системі побудови нового суспільства і, відповідно, бази для агітаційно-пропагандистської роботи серед позапартійних мас та підвищення культури.

Остаточне оформлення напрямів розбудови бібліотечної системи визначилося на I Всеросійському з’їзді з позашкільної освіти у травні 1919 р.: було вирішено провести повну централізацію бібліотек під керівництвом Наркомосу в межах бібліотечної мережі, що включала місцеві, районні, повітові та губернські бібліотеки. В роботі з’їзду брали участь 102 делегати з України.

Бібліотечний підвідділ Наркомосу України склав план створення мережі масових бібліотек з такими основними ланками: 1. Хата-читальня – у селах від 150 жителів; 2. Місцева сільська бібліотека – у селах від 500 жителів; 3. Районна бібліотека у волосному центрі, яка, орієнтуючись у залежності від населення – сільського чи робітничого, має бути організаційним центром для району; 4. Центральна повітова бібліотека – центр повітових бібліотек; 5. Губернська бібліотека – організаційний центр усіх бібліотек губернії. В містах також планувалося організувати бібліотеки районні, місцеві I та II розрядів¹⁵. Ця система була закріплена в “Основних положеннях бібліотечної мережі в УСРР” у серпні 1919 р. Така структура, з урахуванням певних адміністративних реформ, зберігалася впродовж усього радянського періоду.

Бібліотечні установи долучалися до системи політосвіти, пропаганди та виховання народних мас, тому нагальною була їх централізація та створення єдиних методологічних та методичних засад діяльності.

Формування нової армії викликало необхідність створення червоноармійських бібліотек, фонди котрих були покликані не лише ліквідувати неписьменність, а й виховувати військових на засадах радянської ідеології та політично вивірених прикладів минулого. До 3-го Всеросійського з’їзду робітників народної освіти і політосвіти в Червоній армії керівництвом було розповсюджено “Конспект керівництва з бібліотечної справи в роботі Червоної Армії”¹⁶, де в лаконічній формі подані поради щодо організації бібліотек та проведення на їх базі політпропагандистської роботи по різних напрямках.

Особлива увага приділялася, разом зі створенням хат-читалень,

розбудові мережі сільських бібліотек, а також бібліотек у містах на виробництві, де, окрім книжок загальнопросвітницького змісту, комплектувалася література з питань сільського господарства та промисловості.

Наприкінці 1920 р., внаслідок реорганізації уряду, керівництво бібліотечною справою було доручено новоствореному органу РНК – Головполітосвіті і, відповідно, політосвітам у губернських, повітових та волосних радах. Така реорганізація відображала процес посилення уваги до політичного виховання та просвітницької роботи серед населення. Відповідно до циркуляру “Про політико-просвітницьку роботу”, прийнятого 16 листопада 1921 р., до складу Головполітосвіти увійшли всі політпросвітницькі установи та культвідділи профспілок, що сприяло об’єднанню бібліотечних відділів ЦК та Наркомпросу з партійними органами і просвітницькими установами, а також розвитку централізованої мережі партійних бібліотек. Постанова Раднаркому УСРР “Про передачу театрів, клубів, бібліотек та читалень до центральних установ Наркомосу УСРР” регламентувала передачу культурно-просвітницьких установ, у тому числі й бібліотек, у відання Наркомосу та його органів на місцях.

Отже, бібліотеки, політпросвітницькі установи, партійні органи, культвідділи профспілок були підпорядковані бібліотечному підвідділу відділу пропаганди Головполітосвіти. Відділ провів значну роботу з перегляду бібліотечних кадрів на предмет політичної благонадійності, організував при кожному сільському Народному будинку бібліотеки-читальні з рекомендованою літературою, переважно російськомовною. Першочергова увага приділялася розбудові сільських та робітничих бібліотек, профспілкових бібліотек на підприємствах, червоноармійських та партійних бібліотек¹⁷. Партійні бібліотеки у повітах та губерніях створювалися також через об’єднання масових бібліотек з партійними клубами з метою перетворення їх на заклади політосвіти.

Процес встановлення радянської влади супроводжувався націоналізацією бібліотек усіх видів і типів, ліквідацією сфери недержавних бібліотек. На облік було взято книжкову продукцію не лише колишніх бібліотек, а й приватних зібрань, що залишилися безгосподарними, а також усіх книгарень, видавництв, складів. Уся ця багатомільйонна книжкова продукція була розподілена між великими державними публічними бібліотеками відповідно до регіонів, зокрема, між Харківською громадською бібліотекою, Одеською публічною бібліотекою, Всенародною бібліотекою України та іншими новоствореними книгозбірнями.

Конфісковані бібліотеки місцевих органів державної влади, духовних установ, приватних осіб надійшли до губернських бібліотек. Чи-

мало колишніх власників зібрань виїхали за кордон, поміщицькі маєтки були пограбовані або постраждали від пожеж. В умовах руїни книжки та архіви, що залишилися в цих будинках, використовувалися місцевими селянами для опалення чи для господарських потреб.

Унаслідок націоналізації великі та центральні бібліотеки значно поповнили свої фонди. Це, зокрема, стосувалося Харківської та Херсонської центральних бібліотек, Полтавської міської бібліотеки, Наукової бібліотеки Одеського державного університету тощо¹⁸. Лише Київська публічна бібліотека отримала понад 300 тис. прим. націоналізованої літератури¹⁹. Близько мільйона книжок було зібрано у Всенародній бібліотеці України та її Вінницькій філії.

Деякі колишні спеціалізовані бібліотеки також зазнали розпорощення. Так, у 1921 р. бібліотека Київського педагогічного музею була розформована, переважну більшість фонду передали до Інституту народної освіти²⁰.

Поряд з тим частину великих громадських бібліотек, що мали спеціалізований характер, було залишено як самостійні, зокрема, книгозбірня Харківського товариства поширення грамотності серед народу, що на 1917 р. мала понад 8,5 тис. прим., стала фундаментом Бібліотеки з питань освіти, об'єднавши в 1918 р. фонди педагогічних міських бібліотек земства та окружних курсів Харкова. В 1920 р. її було реорганізовано в Центральну педагогічну бібліотеку Харківської губнаросвіти, куди увійшло багато націоналізованих бібліотек. У 1922 р. її фонди налічували вже 22 тис. од. зб. різноманітної літератури. Тоді ж, через матеріальні труднощі, її було об'єднано з Харківською науковою бібліотекою²¹. Нарешті в 1926 р. вона стала науково-педагогічною бібліотекою Українського науково-дослідного інституту педагогіки на чолі з Ф.С. Лісник²².

Єлисаветградська громадська бібліотека з ініціативи Я. Любарського у 1920 р. була реорганізована в громадську міську бібліотеку. З утворенням Кіровоградської області в 1939 р. вона стала обласною²³.

Під час розподілу було проведено першу масштабну політико-ідеологічну цензурну акцію: "буржуазну" літературу передавали лише до окремих великих бібліотек, де вона зберігалася в декількох примірниках і мала обмежений доступ, а дозволена література надходила до всіх масових бібліотек.

Одночасно за дорученням Головополітосвіти було проведено масштабний облік тих бібліотек, які внаслідок революційних подій залишилися безгосподарними, а також залишків бібліотечних зібрань, що постраждали через пожежі та пограбування.

На жаль, декларації про охорону пам'яток культури дуже часто так і залишалися лише деклараціями: у період руїни важко було забезпечити транспорт, знайти гроші на відрядження, а потім визначити місце, де б зберігалися врятовані фонди. Період "воєнного комунізму" наклав свій відбиток на фінансові можливості урядових інституцій. Як правило, багато залежало від ініціативи місцевих органів влади, окремих діячів культури та місцевої інтелігенції.

У 1920 р. значну увагу було приділено вирішенню питання про долю бібліотек та архівів Поділля і Волині, які практично стали територією постійних військових дій. Після переїзду уряду УНР до Чехословаччини багато українських урядовців та громадських діячів, учених, письменників, військових діячів виїхали за кордон. Заснування Українського університету в Кам'янці-Подільському на чолі з І. Огієнком сприяло організації університетської бібліотеки і, відповідно, покращенню стану збереженості книжкових фондів. Бібліотекою закладу опікувався відомий український культурний та освітній діяч Степан Сірополко, член Ради професорів університету, радник Міністерства народної освіти УНР, один з лідерів бібліотечної справи в Україні. Діяльність Подільської губернської народної управи, спрямована на підтримку бібліотечної справи та створення у Вінниці Видавничого відділу для друкування дешевих книг, сприяла збагаченню бібліотечних фондів та розвитку мережі бібліотек на Поділлі. На жаль, наступні трагічні суспільно-політичні події, що розгорталися на Поділлі, активні бойові дії семи різних армій, якими знищувалися, руйнувалися або вивозилися за кордон архівні, бібліотечні та музейні цінності, завершилися руйнацією національного культурного набутку.

Одним із засобів охорони культурної спадщини було створення філій наукових бібліотек. Так, наприкінці 1920 р. з ініціативи вінницького дослідника, професора Педагогічного університету та одночасно співробітника Постійної комісії для вивчення звичайного права при Соціальному відділі Академії наук В.А. Камінського і директора місцевого архіву Ю.С. Олександровича розпочала свою діяльність Вінницька філія ВБУ. Подільська губнаросвіта погодилася з пропозицією передати у відання ВБУ крайовий архів та вінницьку бібліотеку на правах філії і сприяти передачі до неї книжок та рукописів з інших міст губернії. З огляду на важливість збереження такого осередку книжкових та архівних фондів ВБУ впродовж багатьох років підтримувала його матеріально та методично.

У Вінниці передбачалося започаткувати велику книгозбірню регіонального значення, де було б "згуртовано із всього Поділля усі книж-

кові багатства" і закладено, крім відділу "Україніка", окремих відділів "Подоліка". Створення Вінницької філії відбувалося, за прикладом ВБУ, через організацію Тимчасового комітету, куди увійшли відомі діячі науки, культури, освіти Поділля, зокрема, В.А. Камінський; від товариства "Просвіта" – П.Ю. Пясецький та О.Г. Кицай; від Спілки письменників – В.В. Пфейфер та А.В. Файнівський; від "Вінспоживспілки" – Й.К. Скотинський; від Гоголівської бібліотеки – Б.Д. Веремкович; від Подільського товариства охорони старовини та мистецтва – О.К. Бабенко; від Подільського крайового архіву – Ю.С. Олександрович. Виконуючим обов'язки директора філії було тимчасово призначено В.Є. Лое. Протягом 1920 р. Комітетом під головуванням спочатку В.А. Камінського, а згодом П.Ю. Пясецького були вирішені основні організаційні питання: про структуру філії, кадрове забезпечення, передачу фондів (так, в основу відділу "Україніка" було покладено фонди з бібліотеки товариства "Просвіта", переданої П.Ю. Пясецьким). У 1922–1923 рр. головою ТК призначили О.М. Мізерницького, заступником – М.П. Сербина, членами – М.І. Ковальського, О.Н. Кожухівського та О.Г. Кицай. За прикладом ВБУ, демократичність принципів управління справами філії полягала в тому, що нею по черзі керували всі члени ТК²⁴.

У скрутних умовах фінансова підтримка Академії наук, яка сама знаходилась у тяжкому матеріальному становищі, не могла тривати довго, і філію через два роки було передано місцевій Губнаросвіті. І хоча вона й вийшла із підпорядкування ВБУ, її внесок у збереження культурних цінностей Поділля є незаперечним.

Одночасно створюється і Київська філія ВБУ – на базі фондів Київської духовної академії у приміщенні шкільного корпусу Києво-Братського монастиря на Подолі. Первісно вона підпорядковувалася Київському інституту народної освіти, але згодом, завдяки наполегливим діям А.С. Криловського та В.О. Кордта, перейшла у відання ВБУ, де працювали деякі викладачі КДА. Керував філією А.С. Криловський, останній завідувач бібліотекою КДА. Наприкінці 1923 р. у київській філії відкривається абонемент для наукових співробітників. Спочатку філія складалася лише з фондів КДА, а згодом, поповнившись бібліотечними зібраннями київських монастирів, ліквідованих радянською владою, зокрема, Михайлівського Золотоверхого, Пустинно-Миколаївського, Києво-Печерської лаври тощо, перетворилася на меморіальну²⁵.

Таким чином, найцінніші фонди ліквідованих радянською владою царських установ та установ попередніх урядів було передано до декількох великих бібліотек України, де були створені фонди концентрації таких зібрань та спецфонди вилучених із загального доступу книжок та періодики.

Доля бібліотечних колекцій для кожного регіону складалася по-різному. У декількох регіонах паралельно існували як публічні бібліотеки, так і спеціальні установи, де концентрувалися книжкові та рукописні зібрання інших книгозбірень, як, наприклад, на Волині: там функціонувала Центральна бібліотека, що виконувала функції публічної і знаходилася у віданні бібліотечної секції позашкільного відділу Губнаросвіти (загалом у Волинській губернії за даними обліку на 1920 р. було зареєстровано 128 бібліотек²⁶).

Через брак відповідних приміщень на території Волині місцем концентрації націоналізованих фондів та рукописних колекцій стала не бібліотека, а Волинський центральний музей у Житомирі, що перебував у віданні Волинського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини, в тому числі найціннішого зібрання цього регіону – зібрання Волинського давньосховища²⁷.

До Волинського музею надійшли колекції приватних осіб, духовних та державних установ попередньої влади. Найзначнішим зібранням серед них була бібліотека житомирських баронів Шодуарів²⁸. За даними бібліотекаря М. Кудрицького, у 1919 р. у Житомирі було сконцентровано особисті зібрання Кандиби, Дровольського, графа Ільїнського та зібрання монастирів – Тригирського, Любарського, Домагарського, Кодненського, парафіяльних шкіл Волині та ін.²⁹ У 1924 р. туди ж надійшли фонди Старокостянтинівського музею, декілька невеличких бібліотек повітового рівня, зібрання родини Гріпарі тощо³⁰.

У 1925 р., у зв'язку із реорганізацією інститутів народної освіти, до фондів Музею надійшла бібліотека Житомирського окружного інституту народної освіти та католицької духовної семінарії³¹. У Житомирському музеї було сконцентровано значну кількість стародруків та рідкісних видань, рукописів, періодики, музичних видань, колекцій документів та книжок, створено фонд "Волиніка"³². Там працювали відомі вчені, зокрема, В.Я. Гнатюк, П.Н. Абрамович, а також сам М. Кудрицький³³.

Перерозподіл дореволюційних бібліотечних фондів зруйнував установлені комплекси, що історично склалися впродовж тривалого часу. Врятовані фонди з об'єктивних причин також не отримали відповідного застосування, оскільки нова держава декларувала нові цілі, і, відповідно, колишня культура не актуалізувалася повною мірою.

Отже, в 1920 р. бібліотеки фактично розподілилися на масові та спеціальні. Масові бібліотеки для народу комплектувалися переважно творами українських та російських класиків літератури, визнаних радянською владою (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, О. Пушкін, М. Некрасов, Дем'ян Бедний, В. Маяковський та ін.),

та суспільно-політичною літературою, що видавалася навіть в умовах руїни 1919–1920 рр. Уже в 1920 р. у видавництві “Всевидав” вийшло 3 728 525 прим. брошур, з них українською мовою – 2 021 509; аркушів – 1 738 500, з них 711 500 – українською мовою³⁴. Спеціальні бібліотеки переважно були науковими та галузевими. ВБУ відігравала роль загальнонаціональної книгозбірні.

Особлива увага приділялася розвитку дитячих бібліотек. Активну діяльність в цьому напрямку розгорнула секція дитячих бібліотек бібліотечного підвідділу Наркомосу, куди увійшли В. Родніков (голова), А. Марголіна (секретар), Ю. Ярошевич, Д. Добра та Л. Донець. До революції дитячих бібліотек практично не існувало, і тому на секції було прийняте рішення про відкриття бібліотек для дітей по всій вертикалі влади губернського, повітового та волосного рівнів. Був проведений аналіз фондів бібліотек для дорослих на предмет наявності в них дитячої літератури, визначено специфіку обслуговування дітей та підлітків, констатовано, що робота з дитячим читачем майже не проводилася, а склад книжок для дітей обмежувався лише шкільними виданнями³⁵.

У Києві та інших містах України було створено мережу дитячих бібліотек, які, згідно зі спеціальним рішенням, зобов'язувалися включати до складу своїх фондів книжки українською мовою³⁶.

Центральна бібліотека для дітей та юнацтва м. Києва, зі статусом центральної дитячої бібліотеки та правом методичного керівництва дитячими бібліотеками та дитячими секціями в бібліотеках для дорослих, розпочала свою роботу в 1924 р. З того ж часу починають активно створюватися нові дитячі міські та районні бібліотеки, розвивається організаційно-методична робота³⁷.

Орієнтування на вирішення нових завдань соціалістичного ладу викликало започаткування та розвиток спеціалізованих наукових бібліотек, що мали слугувати завданням народного господарства, народної освіти, охорони здоров'я.

Так, формування радянської міліції викликало необхідність створення Курсів червоних міліціонерів (1921 р., нині – Національна академія внутрішніх справ) та організації при них спеціалізованої бібліотеки. У 1920–1921 рр. були створені бібліотека Наркомзему УСРР (1921 р., у 1931–1935 рр. – бібліотека Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, нині – Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук), бібліотека Харківського хіміко-фармацевтичного інституту (1921 р., нині – Національний фармацевтичний університет).

Зростання економічного рівня республіки було тісно пов'язане із забезпеченням економіки освіченими спеціалістами, грамотними фа-

хівцями. Питання підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості, сільського господарства, освіти вирішувалися, окрім регіональних, і в бібліотеках вищих навчальних закладів, технікумів, шкіл, наприклад, Одеського сільськогосподарського інституту (1921 р.), Інституту народного господарства в Одесі (1921 р.), Вищої робітничої школи (1920 р.), Вищих педагогічних курсів у м. Суми (1924 р.), вечірнього робітничого технікуму (1923 р., нині – Східнослов'янський національний університет ім. В. Даля), Миколаївського політехнічного технікуму та Миколаївського корабельного інституту (1920 р.), Інженерно-меліоративного технікуму в Києві (1922 р.), Харківського медичного інституту (1921 р.)³⁸. Одними з найбільших за складом та змістом фондів були бібліотеки Харківського інституту народного господарства (1920 р., нині – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого)³⁹ та Інституту ветеринарної медицини в Харкові⁴⁰.

У 1921 р. при РНК РСФРР створюється Центральна міжвідомча комісія для придбання і розповсюдження іноземної літератури з метою зосередження у великих наукових бібліотеках зарубіжних наукових і технічних видань у галузі хімії, фізики, електротехніки, медицини, статистики, економіки за 1914–1921 рр.⁴¹

Центром комплектування іноземної технічної літератури в УСРР стала ВБУ, яка продовжувала приймати книжкові зібрання згідно з декретами радянського уряду, отримувати іноземні видання за фінансуванням Головополітосвіти. Щоправда, вони були зовсім недостатніми для повноцінного комплектування фондів. Через це ВБУ встановила контакти з іноземними партнерами-книговидавцями та книготорговельними фірмами – англійською “Artos Limited”, німецькими – “Keller”, “Lorentz”, “Meissner”, “O. Garrassovytz”, французькою “Gacgette” тощо⁴².

У 1923–1925 рр. надходження іноземних видань постійно зростали: з 3397 видань у 1923 р. – до 4981 – у 1925 р., додалося також 175 назв іноземних журналів. З 1927 р. роль посередника в межах СРСР у придбанні іноземної літератури та розповсюдженні вітчизняних видань зарубіжзем офіційно відіграє об'єднання “Міжнародна книга”.

Декрет “Про централізацію бібліотечної справи в РСФРР” від 3 листопада 1920 р., підписаний В.І. Леніним, мав вирішальний вплив на подальшу бібліотечну політику в інших республіках СРСР⁴³.

Наркомосвіти УСРР в листопаді 1921 р. створює Українську центральну міжвідомчу бібліотечну комісію для здійснення централізації організації та управління бібліотечною справою⁴⁴. Бібліотеки декларуються як державні культурно-освітні заклади, що мають функціонувати на єдиних методичних засадах; почалася реформа бібліотечної справи.

На 1 липня 1921 р. в Україні було 3142 бібліотеки, 487 бібліотек-читалень, 6504 хати-читальні, 588 пересувних бібліотек, декілька тисяч профспілкових книгозбірень, однак голод 1920–1921 рр. не сприяв подальшому зростанню кількості бібліотек та призвів до зменшення їх у 1922 р.⁴⁵

У грудні 1921 р. Головполітпросвітою було прийнято постанову про основні завдання бібліотек, яким делегувалася функція “сприяння широкому політичному вихованню мас, надання безпосередньої допомоги населенню в його господарських потребах” через організацію користування книжками.

У серпні 1922 р. Головполітпросвітою УСРР було розроблене “Положення про єдину бібліотечну мережу республіки”, що базувалося на прийнятих у РСФРР документах “Про централізацію бібліотек”, “Положення про типи бібліотек”, “Положення про спеціальні бібліотеки”, “Інструкція про організацію шкільних бібліотек” тощо. Метою українського “Положення...” було визнане “планомірне обслуговування населення бібліотеками та загальне ідейне керівництво ними”, воно затвердило структуру єдиної мережі бібліотек та їх типи, в основу яких був покладений адміністративно-територіальний розподіл. Було надано уточнений перелік спеціальних бібліотек та визначено їх завдання. Затверджувалися такі типи бібліотек: державні, центральні міські, районні міські та волосні, які формували фонди “для широкого читача, а також літературу, розраховану на спеціалістів”, а також мали бути відділення для національних меншостей.

Окрему групу в “Положенні...” становили “бібліотеки різних відомств та установ”, до яких належали: наукові, спеціальні, шкільні та інші книгозбірні, що працювали на основі розроблених положень. До наукових бібліотек було віднесено книгозбірні науково-дослідних інститутів, державних музеїв, обсерваторій, вищих навчальних закладів та спеціальні бібліотеки, які існували при великих установах (комісаріатах, головних управліннях) й здійснювали організаційну та науково-методичну роботу. Згідно з цим документом, спеціальні бібліотеки мали подвійне підпорядкування: Наркомосу та відповідному відомству.

У “Положенні про єдину бібліотечну мережу” були врегульовані питання про книгопостачання, фінансування, облік, звітність тощо. Бібліотечна мережа будувалася відповідно до функцій певного типу бібліотек. Так, під керівництвом Головполітосвіти об’єднувалися в єдину мережу публічні бібліотеки, державні, центральні, районні міські, волосні з дитячими відділеннями та відділеннями для національних меншин. Червоноармійські, КСМУ, партійні, спеціальні, наукові та шкільні

бібліотеки також об'єднувалися в єдину мережу і працювали згідно з відповідними положеннями. Наукові бібліотеки при вищих навчальних закладах підпорядковувалися Головпрофосвіті та її місцевим органам, а шкільні – установам соцвиховання⁴⁶. Провідна роль відводилася бібліотекам масового користування⁴⁷.

У 1922 р. система бібліотек складалася з губернських (Харків, Київ, Одеса, Катеринослав та деякі інші, де зберігалось понад 100 тис. од.), які фінансувалися за рахунок держбюджету; інших губернських центральних бібліотек (фонд 12–15 тис. од.), що існували за рахунок місцевих бюджетів; центральних бібліотек повітів (фонд 5 тис. од.) (до них відносилися й центральні дитячі бібліотеки); районних повітових бібліотек міст і волосних, наукових бібліотек, спеціальних бібліотек при вищих навчальних закладах, бібліотек Червоної Армії, а також бібліотек при підприємствах і різних установах (партійних, комсомольських, профспілкових тощо), пересувних⁴⁸.

Реформа вищої школи викликала і реформування наукових бібліотек, що раніше належали університетам. Створення інститутів народної освіти змінило потреби у наповненні бібліотечних фондів як для викладачів, так і студентів. У 1922 р. Наркомосом було запропоновано заснувати новий вид бібліотек – науково-учбові. Передусім вони було створені у найвідоміших університетських центрах – Київському та Харківському ІНО.

Згідно з Постановою РНК УСРР у Харкові в 1922 р. була відкрита Центральна науково-учбова бібліотека (ЦНУБ)⁴⁹. Базою для створення ЦНУБ стала частина книжкового фонду Вищої бібліотеки Харківського університету, розформованого у 1920 р. Друга частина університетської бібліотеки, якій на той час виповнилося понад 100 років, стала структурним підрозділом новоствореного ІНО. Він утворився на основі факультетів того ж Харківського університету і готував педагогів для трудових шкіл-семирічок, професійних шкіл, технікумів. Надалі деякі фундаментальні бібліотеки університетів було розформовано і передано до інших наукових бібліотек, як, наприклад, Київського університету – до фондів Всенародної бібліотеки України в 1925–1927 рр.

ЦНУБ є прикладом тогочасних пошуків влади щодо заснування наукових книгозбірень нового типу, які б у своїй діяльності поєднували завдання політосвіти з наданням можливості учням і студентам безплатного користування науковою і навчальною літературою, рукописами, періодичними виданнями. ЦНУБ перебувала у віданні Головпрофосвіти. Вона була самотійною установою; мала свою печатку і штампель; утримувалася на кошти Наркомосу. Директором бібліотеки

призначили відомого українського бібліотекознавця К. Рубінського. Згідно з розпорядженням Наркомосу до бібліотеки передавалася вся реквізована і конфіскована наукова література, а також книги, які не відповідали профілю інших навчальних закладів та державних бібліотек. ЦНУБ було надане право на два обов'язкових безплатних примірники всіх книг, журналів, газет та інших друкованих видань, що видавалися на території УСРР, а також на отримання через Наркомос з-за кордону наукової літератури, карт, креслень, гравюр і рукописів. Її фонди швидко поповнювалися: якщо у 1922 р. фонд бібліотеки становив 317 560 од. зб., то на 01.01.1928 р. він збільшився до 367 391 од. зб.⁵⁰

Іншою великою державною спеціалізованою бібліотекою стала Українська державна бібліотека (УДБ) в Одесі, створена 1 липня 1920 р. згідно з постановою Одеської губполітосвіти з метою формування фондів "Усгаїпіса" та українознавчої літератури. УДБ поповнювалася книжками, виданими українською мовою, незалежно від їх змісту та напрямку, а також виданнями, написаними будь-якою мовою, що так чи інакше стосувалися України або народів, які її населяли. Ядром УДБ стала бібліотека колишньої "Просвіти" та "Одеського українського клубу", а згодом УДБ поповнилася бібліотекою М. Комарова. Для потреб УДБ було виділено три кімнати в будинку "Українського робітничого клубу ім. Гната Михайличенка". Г. Вербичка була завідуючою УДБ, Б. Комаров – бібліотекарем. Пізніше до УДБ було приєднано ліквідовані бібліотеки: "Робітничого клубу ім. Гната Михайличенка" (закрито у вересні 1920 р.), Українську книгарню В. Боровика та "Національну українську книгозбірню". Останню заснував М. Кожин (ієромонах Микита) 1918 р., зібравши кошти на неї серед широких кіл української громадськості. Велика та змістовна книгозбірня зі значним відділом "Усгаїпіса" існувала до арешту фундатора (1920)⁵¹.

У вересні 1922 р. УДБ об'єдналася зі своєю Молдованською філією під новою назвою – Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка в Одесі. З кінця 1923 р. УДБ стала одержувати всі українські книги, які надходили до Одеси. У 1925 р. фонд УДБ налічував понад 20 тис. од. зб., більшість з них належала до відділу "Усгаїпіса". Досить повно в ньому було представлено українську книгу ХІХ – початку ХХ ст., багато галицьких та буковинських видань. За кількістю назв найбільшим був восьмий відділ; багато цінних видань з історії України містив дев'ятий. Солідним був і відділ газет – збірка окремих дореволюційних газет зі статтями з відділу "Усгаїпіса" та численні видання періоду 1917–1919 рр. У бібліотеці зберігалися також афіші, відозви, оголошення та інші дрібні друки з відділу "Волянсія". 1 жовтня 1930 р. УДБ увійшла до складу вже об'єднаної ОДБ⁵².

26 серпня 1922 р., згідно з постановою РНК УСРР “Про створення Центрального управління у справах друку – українського цензурного органу”, розпочинає свою діяльність Центральне управління у справах друку (ЦУСД), до функцій якого належало укладання єдиних нормативних списків літератури, що підлягала знищенню⁵³.

Цензурний нагляд за формуванням фондів публічних бібліотек здійснював Головліт, який було створено 6 червня 1922 р. У “Положенні про Головне управління в справах літератури і видавництв” зокрема зазначалося, що до обов’язків Головліту належать: “...попередній перегляд усіх призначених до розповсюдження рукописних та друкованих творів, періодичних і неперіодичних видань по бібліотечній мережі; надання дозволу на право видання окремих творів; підготовка списків документів, згідно з якими література вилучалася з бібліотечних фондів; видання правил, розпоряджень й інструкцій, які регламентували основні напрями діяльності бібліотек, видавництв, друкарень та книжкових магазинів”⁵⁴.

До середини 1922 р. кількість вилучених видань становила близько 20 тис. прим. Бібліотечна цензура, спрямована переважно на проведення різних видів чисток бібліотек, здійснювалася як державними, так і репресивно-каральними органами. Головліт УСРР та ЦУСД упродовж 20-х років співпрацювали з органами ДПУ УСРР, що здійснювали цензурний нагляд за “аполітичними” організаціями, культурно-освітніми та інформаційними закладами, у тому числі публічними бібліотеками. До складу ДПУ УСРР входили губернські відділи та пункти Політичного Контролю (ПК), розповсюджені по всій Україні, зокрема, вони були створені в Харкові, Києві, Одесі, Житомирі та Миколаєві. Органами ДПУ УСРР контролювалась як діяльність друкарень та книжкових складів, так і бібліотек.

Циркуляром ЦК РКП(б) “Про посилення партійного впливу на роботу бібліотек” 1923 р. фактично підтримувалися подальші чистки бібліотечних фондів та підкреслювалася необхідність значного посилення політпросвітньої функції бібліотек⁵⁵. На підсилення контролю за видавничою діяльністю спрямований наступний циркуляр ЦК РКП(б) (1924 р.) “Про посилення партійного керівництва пресою і роботою видавництв”⁵⁶.

У 20-х роках відбулися три хвилі так званої чистки книжкових фондів від “контрреволюційної літератури” (1923–1924, 1926, 1929 рр.), замість вилучених творів, з метою політичного виховання користувачів, фонди публічних бібліотек поповнювалися пропагандистською та агітаційною літературою⁵⁷. Лише впродовж 1923 р. тільки з фондів публічних бібліотек Києва органами цензури було вилучено 4469 прим. видань.

Водночас посилюється контроль за складом бібліотечних фондів. Поряд з Головлітом органи ДПУ почали контролювати друкарні, книжкові склади, бібліотеки, магазини та інші підприємства, що видавали та розповсюджували друковані видання та топографічні карти. 21 листопада 1923 р. вийшов циркулярний лист Політконтролю ДПУ УСРР, за яким до обов'язків працівників ДПУ входило стеження за кадровим складом бібліотек та здійснення кампанії чисток фондів масових бібліотек відповідно до списків, підготовлених Головлітом: вилучалися ті твори, що не відповідали основним ідеологічним вимогам радянської влади⁵⁸.

В інструкції ЦУСД від 1924 р. дозволялося залишати у великих бібліотеках з обмеженням видачі книжки, визнані взагалі шкідливими, але цінними як історичний або науково-дослідницький матеріал. З маленьких бібліотек такі книги вилучалися й передавалися до центральної бібліотеки. Посиленню бібліотечної цензури сприяла також Інструкція "Про перегляд книжкового складу бібліотек та вилучення контрреволюційної й антихудожньої літератури" (1923), згідно з якою з бібліотек вилучалися твори, зміст яких нібито перешкоджав утвердженню більшовицького режиму, зокрема, праці зарубіжних філософів, учення яких суперечили матеріалістичним ідеям, покладеним в основу ідеології радянської влади, деякі твори класиків російської літератури, зокрема так звані "релігійно-моральні оповідання" Л. Толстого, а також твори Ф. Достоевського, І. Тургенєва, І. Гончарова, психологів О. Введенського, Д. Гардинга та інших, а також Євангеліє, Коран, інша релігійна література. Ретельній чистці підлягали фонди дитячої літератури. Під заборону потрапили твори М. Лєскова, Л. Андрєєва, І. Буніна, А. Конан-Дойля та ін.

Згідно з розпорядженням Наркомосу УСРР, в округах створювалися спеціальні комісії, до складу яких входили співробітники ДПУ, Головліту УСРР та окрполітосвіти, які здійснювали чистку фондів публічних бібліотек відповідно до списків, укладених Головлітосвітою УСРР. В основу діяльності цих комісій було покладено дві інструкції: "Інструктивний лист про перегляд книжкового складу бібліотек для вилучення контрреволюційної та антихудожньої літератури" (М., 1923) та "Інструкція по вилученню шкідливої літератури з книгозбірень, читалень, книгарень, книжкового ринку" (Ч.1, 1923).

За наслідками чисток 1923 р. у Волинській губернії було вилучено 6936 видань з публічних бібліотек, у тому числі в Кам'янецькому окрузі – 1099 книг, Гайсинському – 3558, Тульчинському – 1182, Могильовському – 772; Проскурівському – 325. Аналогічні втрати спостеріга-

лися і в інших регіонах, зокрема, в Одеській губернії за цей період було вилучено майже 8 тис. прим. так званих ідеологічно шкідливих видань.

ЦУСД зобов'язало свої губернські відділи укладати і надсилати для затвердження списки для вилучення літератури з публічних бібліотек згідно з "Інструкцією по вилученню шкідливої літератури з книгозбірень...". За списками, укладеними в Чернігівській губернії у 1924 р., тільки з публічних бібліотек краю було вилучено близько 9 тис. прим., серед яких були твори А. Чехова та Ж.-Б. Мольєра. Додержання губернських відділів ЦУСД до складання списків для чисток свідчило про неконтрольований процес знищення фондів публічних бібліотек⁵⁹.

Згідно з Інструкцією НКО УСРР "Про порядок перегляду літератури на предмет її ідеологічного спрямування та вилучення шкідливої літератури з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків, книжного ринку" (1926), вилученню підлягала "література, що проводить релігійну пропаганду; шовіністична, що під'юджує націю на націю; кадетська, есерівська, меншовицька, анархістська; така, що захищала окультизм, спиритизм, теологію, а також твори з хіромантії, магії, сонники та інші, як, наприклад, оповідання про з'явлення святих та про існування світу духів; популярна, економічна література, яка за своїм змістом суперечить завданням соціалістичного будівництва в СРСР, документи антисемітського характеру, а також застарілі юридичні довідники"⁶⁰.

Тільки впродовж 1925–1926 рр. було перевірено 586 публічних бібліотек, 265 шкільних, з бібліотек було вилучено понад 77 тис. прим., частина яких надійшла до "спецхранів", створених переважно в наукових бібліотеках. До спецфондів було передано твори таких письменників, як С. Кульженко, Х. Чаковський, М. Владіміров, С. Мішин, І. Огієнко, В. Мещеряков, В. Винниченко та ін.⁶¹

Наступна хвиля перегляду бібліотечних фондів пов'язана з новими політичними процесами, боротьбою з ревізіоністами, опортуністами та троцькістсько-зінов'ївським блоком у 1928–1930-х роках. Виникає новий інструктивний лист, розісланий у всі республіки та наркомпроси з метою вилучення відповідної літератури⁶².

Як бачимо, з початку 20-х років чітко окреслилася тенденція ідеологічного контролю за формуванням складу фондів як масових, так і наукових бібліотек. Політику вилучення буржуазної або націонал-шовіністичної літератури супроводжував процес поповнення фондів літературою, народженою новим суспільно-політичним устроєм – соціалістичним за змістом, що пропагувала марксистсько-ленінське вчення та розбудову соціалізму.

XII з'їзд РКП(б), проведений у квітні 1923 р., засудив російський шовінізм і проголосив у СРСР "принцип коренізації". В Україні розгорнувся активний процес українізації, що здійснив значний вплив також і на освіту та бібліотечну справу. Українізація бібліотек, хат-читалень, сільбудів здійснювалася шляхом залучення до роботи в них національних кадрів, організації гуртків української мови при книгозбірнях, а також через видання та комплектування книжкових фондів бібліотек українською літературою і, перш за все, творами класиків марксизму-ленінізму. Поряд з документами, які визначали завдання Політосвіти щодо українізації бібліотек, видавничої продукції, діяльності Книжкової палати УСРР тощо, для зміцнення і зростання бібліотек у республіці було видано циркуляр ЦК РКП(б) від 5 жовтня 1923 р. "Про посилення партійного впливу на роботу бібліотек", у якому пропонувалося відрядити до роботи в бібліотеках партійних працівників⁶³.

Загальна політика партії та радянського уряду в усіх республіках та в СРСР у цілому щодо зміни складу бібліотечних фондів і поповнення книжками соціалістичного змісту найбільш масштабно здійснювалася через упровадження обов'язкового примірника, що надсилався друкарнями та видавництвами в усі бібліотеки і тим планомірно поповнював фонди бібліотек актуальною літературою.

Удосконалюється політика в галузі українського обов'язкового примірника. З 1923 р. першою починає отримувати належний їй український обов'язковий примірник Всенародна бібліотека України, що вже на той час втратила статус національної. У 1924 р. ВБУ отримувала безплатний примірник з РСФРР та БСРР, а, починаючи від 1925 р., після з'їзду книжкових палат РСФРР, УСРР, БСРР, ЗСФРР – і з інших республік. Було вирішено питання про автономність кожної книжкової палати та узгоджено, що з 17-ти обов'язкових примірників усіх видань, у тому числі нот, газет, листівок та іншої друкованої продукції, один залишати у місцевій книжковій палаті, а інші виділяти для розсилання в республіки⁶⁴.

У 1924 р. в Україні постановою РНК УСРР від 31 травня визначається порядок розподілу обов'язкового примірника по бібліотеках України, а також по бібліотеках союзних республік: 2 примірники – до ВБУ, ДПБ ім. В.Г. Короленка (Харків), ДПБ ім. Жовтневої революції (Катеринослав, нині Дніпропетровськ), Одеської державної публічної бібліотеки, Центральної науково-шкільної бібліотеки (Харків), Головної бібліотеки вищої школи (Одеса), Бібліотеки Всеукраїнської комісії історії партії й Жовтневої революції (Харків), Публічної бібліотеки ім. В.Г. Короленка (Полтава), Бібліотеки Кам'янець-Подільського та Луганського

інститутів народної освіти, Херсонської центральної бібліотеки, а також до бібліотек РСФРР, БСРР, ЗСФРР. У свою чергу, з 1924 р. через Російську центральну книжкову палату та книжкові палати союзних республік до ВБУ став надходити обов'язковий примірник з РСФРР, БСРР, ЗСФРР.

Роль бібліотеки як знаряддя формування комуністичної свідомості закріплюється на Першому з'їзді бібліотечних працівників РСФРР 1–7 липня 1924 р.⁶⁵

У цей період почався активний розвиток бібліотек та книжкового фонду: останній поповнився за два роки з 5 до 8 млн. видань. Змінюється й мета бібліотечної роботи: тепер з бібліотеки треба “выковать орудие выработки коммунистического мировоззрения, чтобы превратить ее в очаг воспитания и просвещения в духе марксизма-ленинизма. Усилиями библиотечных работников библиотека должна стать активным борцом за очередные лозунги Советской власти, через нее трудящиеся должны приобщиться к текущим политическим, хозяйственным и культурным задачам строительства Советской власти”⁶⁶.

Одночасно були ухвалені рішення про посилення партійного впливу на систему масових бібліотек на селі і на виробництві, поповнення бібліотек книжками українською мовою, а також розгортання радянської пропаганди, для чого у бібліотеках починають створюватися кабінети марксизму-ленінізму, невеличкі бібліотеки об'єднуються з клубними, перетворюючись на пункти просвітницької роботи. Відсутність спеціальної наукової установи, що займалася б питаннями розвитку бібліотечної справи, спричинила до появи деяких перехідних форм об'єднань, покликаних не лише координувати діяльність бібліотек з боку науково-методичного забезпечення, а й розробляти нові форми роботи та обмінюватися досвідом.

Перша конференція дитячих бібліотекарів проходить 25–27 березня 1925 р. у Москві. Були висунуті основні актуальні завдання дитячих бібліотек. Найголовнішим було визначено привести у відповідність роботу дитячих бібліотек з піонерським рухом, школою (малися на увазі як шкільні бібліотеки, так і вчителі), з вивченням дитячої книжки, залученням неорганізованих дітей у селі до читання, створенням “куточків Леніна”, аналізуванням потреб дитячого читача⁶⁷.

Розвиток нової системи формування фондів бібліотек починається з виданого у березні 1919 р. наказу по Колегії у справах друку, який не лише зобов'язав видавців та друкарні передавати як обов'язковий примірник усі видання 1919 р., а й представляти тематичний план випуску книжкової продукції. Таким чином було започатковано систему кон-

тролю за надходженням обов'язкового примірника друку на основі обов'язкових тематичних планів випуску видань та Постанови Уккранаргоспу, Надзвичайного уповноваженого в справах поліграфічної промисловості Раднаркому УСРР та Всеукрвидаву "Про надання обов'язкових примірників друкованої продукції до книгосховищ УСРР та РСФРР" від 25 березня 1921 р. Ця система контролю діяла до 1991 р.

Наступна серія постанов, зокрема Постанова "Про створення Центрального бібліографічного відділу при Всеукрвидаві у Києві" (серпень 1921 р.) (він замінив на реорганізаційний період Головну книжкову палату), Постанова Всеукрвидаву "Про бібліографічне оформлення творів друку" (лютий 1921 р.), Постанови РНК УСРР "Про організацію Української Книжкової палати та забезпечення головних державних книгосховищ усіма виданнями республіки" від 27 черевня 1922 р. і "Про обов'язкову надсилку Українській академії наук усіх друкованих видань" від 20 березня 1922 р., встановила практику державного контролю над видавничою діяльністю, обов'язковим примірником, поповненням книжковою продукцією головних бібліотек УСРР та проведенням державної реєстрації творів друку.

Водночас Положення про Українську Книжкову палату та обов'язковий примірник були уточнені в Кодексі законів про народну освіту 1922 р. Це законодавство закріпило: реєстрацію усіх видань, що виходили на території України; створення архіву українського друку (всіх видань на території України з 1917 р.); видання періодичного бюлетеня поточної державної бібліографії "Літопис українського друку"; розподіл обов'язкового примірника по головних державних архівосховищах України, що суттєво полегшило роботу поточного комплектування фондів українськими виданнями⁶⁸.

З політикою формування фонду була пов'язана діяльність видавництва щодо репертуару книг. У цілому на початку 20-х років видавнича політика також зазнала декількох реорганізацій з метою "створення нової видавничої системи", що супроводжувалося ревізією виданої літератури, знищенням низки видань, закриттям деяких видавництв, перепідпорядкуванням, злиттям та ліквідацією видавництв, поки не були віднайдені – у 30-х роках – нові форми підконтрольних видавництв, що випускали радянську літературу⁶⁹.

На Всеукраїнській нараді працівників книги 8–9 листопада 1923 р. вирішується питання координації бібліографічної діяльності: ведення державної бібліографії і статистики друку покладалося на Українську книжкову палату; науково-допоміжної бібліографії – на Академію наук, науково-дослідні кафедри та інститути; рекомендаційної – на

Методком Головполітосвіти Наркомосу УСРР. Ретроспективна бібліографія увійшла до компетенції УНІК та ВБУ. УНІК мав вивчати загальні проблеми бібліології та займатися українікою. На конференції було ухвалено постанову щодо обов'язкової індексації видань відповідно до десяткової класифікації з січня 1924 р. З виходом "Літопису українського друку" почалася державна (реєстраційна) бібліографія України⁷⁰.

Започатковуються спеціальні часописи, що висвітлюють ідеї розбудови масових бібліотек радянського суспільства та утвердження нових принципів і форм бібліотечної діяльності в контексті політико-освітньої роботи, зокрема "Красный библиотекарь", "Шлях освіти", "Бібліотека у соціалістичному будівництві", "Голос друку", а також у галузі книжкової справи – "Книгар" (Київ, 1917–1920 рр.) та журнал "Книга" (Харків, 1923–1924 рр.). Часописи систематично друкували бібліографічну, культурологічну і книговидавничу інформацію, статті з бібліотечної справи. Першість у впровадженні нових засад науково-методичної роботи належала загальноукраїнському журналу "Красный библиотекарь", який був послідовним провідником ідеології радянських принципів для масових бібліотек⁷¹.

Значним внеском у розбудову бібліотечної справи стали "Книжный вісник" (видання, започатковане 1919 р. у ВБУ) та "Бібліологічні вісті" (видання УНІК, 1923–1930 рр.), присвячені теоретичним і практичним питанням бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства, бібліотечних технологій стосовно організації фондів, каталогів, обслуговування читачів тощо.

У 20-х роках відбувається процес становлення спеціальної бібліотечної освіти. Це питання було вкрай важливим з огляду на завдання, задекларовані радянською владою в бібліотечній сфері. Для роботи в бібліотеках не вистачало професійних кадрів, а ті з них, які отримали освіту в царській Росії, не завжди могли "переорієнтуватися" на завдання комуністичного будівництва. Заповнення бібліотечних посад робітничо-селянською молоддю також не давало можливостей для розвитку бібліотечної справи. Під час громадянської війни існували короткострокові курси для підготовки робітників позашкільної освіти, де були й бібліотечні відділення. У березні 1919 р. такі курси почали працювати у Харкові, де вчилася 100 слухачів для позашкільної роботи, а також в Одесі, Житомирі, Полтаві, Чернігові та інших містах України⁷².

Першим кроком до вищої освіти було створення в 1921 р. на базі Харківського інституту народної освіти (колишнього університету) факультету професійної освіти та соціального виховання (з 1925 р. – й

політосвіти), де передбачалася підготовка фахівців з книжно-бібліотечної справи⁷³. В 1925 р. у Харкові було проведено Всеукраїнський бібліотечний семінар по підготовці та перепідготовці бібліотечних робітників⁷⁴.

Археологічні інститути в Києві та Одесі поступово згортали свою діяльність, оскільки вважалися породженням перехідного періоду та ґрунтувалися на засадах бібліотечної справи, що були напрацьовані спеціалістами, які закінчили дореволюційні навчальні заклади.

Одними з перспективних форм координації та методичного регулювання діяльності бібліотек і поширення досвіду стали бібліотечні об'єднання, що працювали при політосвітах на громадських засадах, але мали офіційний статус. Вони створювалися на допомогу політосвітам, які через недостатню кількість працівників не могли охопити й узагальнити напрями розвитку та досвід діяльності бібліотек і створити єдині методичні засади бібліотечної роботи, перш за все, в масових бібліотеках.

До складу бібліотечних об'єднань включалися представники політосвіт та власне бібліотек різного профілю й спеціалізації: профспілкових, дитячих, шкільних, наукових та ін., співробітники установ і відомств, так чи інакше пов'язаних з бібліотеками та їх науковою і просвітницькою діяльністю в галузі комплектування та популяризації фондів.

Ці об'єднання створювалися при губернських, повітових, міських центральних бібліотеках і в умовах розбудови бібліотечної справи відіграли значну роль в питаннях професійного гуртування бібліотекарів, організаційної діяльності бібліотек та розвитку науково-методичних засад бібліотечної справи.

Одними з перших в 1920–1922 рр. були створені Луганське, Харківське, Київське та Одеське бібліотечні об'єднання⁷⁵.

Активну діяльність розгорнуло Київське бібліотечне об'єднання, створене в 1921 р. як "Бібліотечна асоціація", та інші, що виникли за його прикладом у різних містах України. Вони перебрали на себе функції методичних центрів у галузі бібліотечної справи, почавши випускати свої бюлетені та проводити наради⁷⁶. Методичну допомогу у повсякденній роботі бібліотечному працівнику надавали кабінети бібліотекаря, які були відкриті з 1925 р. майже при всіх бібліотечних об'єднаннях.

Київське бібліотечне об'єднання (КБО) складалося з двох секцій: академічних бібліотек та дитячих бібліотек. Управління здійснювала Рада, що працювала при Губполітосвіті, та Президія Ради. Президія раз на три місяці переглядала план роботи, щотижня відбувалися збо-

ри, щомісячно проходили бібліотечні конференції. Основним завданням об'єднання була розробка єдиних методик діяльності бібліотек та бібліотечних технологій, зокрема, ведення планово-звітної документації, розроблення інструкцій та положень; уніфікація технологічних документів щодо каталогізації та обслуговування читачів; користування книжкою; організація різних видів діяльності; виставкова робота; підготовка бібліотечних працівників тощо.

Кабінет бібліотекаря КБО з 1925 р. очолювала Н. Фрідьєва, а з 1928 р. – Я. Керекез. При Кабінеті було створено методичну бібліотекознавчу книгозбірню, що комплектувалася спеціальною літературою, діяло Консультативне бюро, відбувався обмін досвідом⁷⁷. У 1924 р. це об'єднання репрезентувало всі бібліотеки, незалежно від їх типу та виду.

Велике значення мали методичні семінари, організовані КБО на громадських засадах у 1926 р., в яких брало участь понад 140 бібліотекарів. Вони були розраховані на шестимісячну фахову підготовку на базі бібліотеки Об'єднання. З 1928 р. КБО стає методичним центром для міських та сільських бібліотек: створюється методична бібліотечна секція, яка підпорядковується Окружному методичному кабінету інспектури народної освіти, а також різні бібліотечні комісії з питань раціоналізації бібліотечної справи, роботи з малописьменними, соцзмагання та ін.⁷⁸

Активну діяльність розгорнуло Одеське бібліотечне об'єднання (ОБО), що було різновидом добровільної науково-методичної та культурно-просвітньої організації. До нього увійшли представники всіх бібліотек міста, культурно-просвітні працівники, вчені. У 1925 р. до ОБО входило шість секцій, які репрезентували основні напрями діяльності бібліотек: секція бібліотечної самоосвіти, секції політпросвітрова (методична секція), секція української літератури, секція з вивчення бібліотечної справи та виробництва, дитяча секція та секція наукових бібліотек⁷⁹.

Кожна секція мала свою президію; двічі на місяць проводилися засідання, в яких брали участь представники всіх бібліотек міста – іноді до 70–90 членів та вчителів місцевих шкіл. Здійснювалася лекційна та семінарська діяльність з актуальних тем бібліотечної роботи. Секція української літератури проводила роботу в галузі вивчення та популяризації книжок українською мовою, організовувала лекції, книжкові виставки тощо. Так, у 1925 р. ОБО підготувало велику виставку з історії української книжки, участь у якій брали різні бібліотеки Одеси. Об'єднанням випускалися свої бюлетені, проводилися наради, відкривалися кабінети бібліотекаря, розроблялися рекомендації щодо діяльності бібліотек⁸⁰.

Кабінет бібліотекаря ОБО проводив значну роботу з організації функціонування бібліотечної мережі, професійної підготовки кадрів, вивчення бібліотечної технології та техніки, в ньому здійснювалися зустрічі з читачами, пропагувалися книги, налагоджувалася діяльність клубних та пересувних бібліотек⁸¹.

Створювалися й об'єднання наукових бібліотек, зокрема, в двох найзначніших українських наукових центрах – Харкові та Києві⁸². Хоча такі об'єднання переважно працювали в межах загальних бібліотечних об'єднань, все ж специфічна діяльність наукових бібліотек була визнана доцільною з огляду на різні функції бібліотек.

Отже, бібліотечні об'єднання почали поступово перетворюватися на організаційні та методичні центри бібліотечної справи з власними конференціями, з'їздами, курсами підготовки та перепідготовки бібліотекарів. Така робота, з одного боку, дозволяла контролювати та координувати органи державної влади, що займалися бібліотеками, з іншого – створювала самостійну альтернативу керівним органам у галузі управління бібліотечною справою, тому наприкінці 20 – на початку 30-х років діяльність таких об'єднань була згорнута.

Широку підтримку отримала така форма роботи масових бібліотек з читачем, як читацькі гуртки. Це була ще одна форма масової роботи з читачами, де індивідуальні форми роботи, на жаль, поступово почали витіснятися масовими заходами, спрямованими на ідеологічний вплив на читача. Виникали й зовсім нові форми читацьких об'єднань, зокрема, "друзі книги", літературні об'єднання тощо⁸³.

Низка партійних та урядових з'їздів і конференцій в 1922–1925 рр. визначила основні напрями реформи бібліотечної справи, спрямованої на ліквідацію неписьменності, основна увага приділялася сільським бібліотекам та хатам-читальням, організації різноманітних читацьких гуртків з питань пророзуміння, антирелігійної пропаганди, вивчення марксизму-ленінізму, краєзнавства, виробничих гуртків, гуртків самоосвіти, любителів бібліотечної справи, на чому наголошувалося в Положенні Голополітосвіти про центральні, губернські і повітові бібліотеки (серпень 1924 р.)⁸⁴.

Після прийняття Постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. "Про ліквідацію губерній та перехід на триступеневу систему управління"⁸⁵ реформи в адміністративно-територіальній системі підлягали тісному координуванню з діяльністю органів влади та управління і бібліотечною розбудовою.

25 жовтня 1925 р. третя сесія ВУЦВК ухвалює Кодекс законів про народну просвіту, в якому розділом "Бібліотеки" закріплюється статус

мережі бібліотек масового користування на території України та декларується те, що “вся сукупність бібліотек масового користування на території УСРР складає бібліотечну мережу, що має своїм призначенням політичну просвіту трудящих мас”⁸⁶.

Розпочинається робота над уніфікацією засад та забезпеченням діяльності тих видів масових бібліотек, які були започатковані у радянські часи і не мали відповідного методичного апарату – сільських, червоноармійських, профсоюзних тощо.

У 1925 р. Головполітосвітою було видано каталог книжок, рекомендованих для комплектування сільських бібліотек, серед яких були видання суспільно-політичного та антирелігійного змісту, книги, присвячені радянському будівництву, науково-природнича література, художні твори. Тоді ж виходить посібник “Библиотечная активная работа. Формы и методы библиотечной работы, применяемые в Красной Армии”⁸⁷. Регламентування діяльності профспілкових бібліотек було запропоноване у першому бібліотечному довіднику, створеному у 1920-х роках, а в 1928 р. вийшов “Словарь-справочник профсоюзного библиотекаря” Н.К. Бузиньєра⁸⁸.

Питання розвитку масових бібліотек набувають пріоритетності в різних напрямках радянської бібліотечної справи: і стосовно бібліотечних споруд, і удосконалення бібліотечної техніки, і розстановки та зберігання фондів й укладання довідкового апарату, і організації пересувних бібліотек⁸⁹.

3.2. Початок діяльності загальнодержавних та спеціалізованих наукових бібліотек, ВБУ, Книжкової палати, УНІК у 20–30-х роках ХХ ст.

У середині 20-х років активізуються процеси створення й розвитку загальнодержавних і спеціалізованих наукових бібліотек, форм та методів координації між ними. На початку своєї діяльності наукові бібліотеки ще мали відносну незалежність. До 1924–1925 рр. наукові бібліотеки не були централізованими і підпорядковувалися різним головним управлінням. Бібліотеками вищих навчальних закладів опікувалася Головпрофосвіта. Всенародна бібліотека України та академічні бібліотеки, як і певна частка наукових бібліотек, були в 1924 р. передані у відання спеціально створеної в складі РНК інституції – Головнауки. Публічні бібліотеки, зокрема, Харківська державна публічна бібліотека України, Катеринославська державна публічна бібліотека тощо, підпорядковувались Головполітосвіті⁹⁰.

У 1925 р. Укрнаукою було проведено перевірку стану бібліотек, що знаходилися у її віданні. Перевірка виявила відсутність координації в діяльності наукових бібліотек у галузі комплектування фондів, їх опрацювання, створення каталогів, підготовки кадрів. У 1925 р. в Україні було зареєстровано 35 наукових бібліотек, загальні фонди яких нараховували понад 1 млн. 500 тис. книжок, крім ВБУ з її 1 млн. 600 тисячним фондом. Вони існували при навчальних закладах, науково-дослідних інститутах, музеях, центральних партійних та радянських органах⁹¹.

У цих бібліотеках було сконцентровано основний масив бібліотечного фонду України. Серед наукових бібліотек освітянських закладів університетські книгозбірні за обсягами фондів складали значний відсоток. Серед бібліотек національних меншостей важливе місце посідали Центральна польська державна бібліотека та Центральна єврейська державна бібліотека ім. Моріса Вінчевського в Києві⁹².

У 1926 р. Наркомос, з метою централізації музейних і бібліотечних фондів та вдосконалення керівництва ними з боку влади, вирішує поєднати споріднені установи, здійснивши ряд реорганізацій. План такої роботи було підготовлено Музейно-бібліотечною секцією в кінці 1925 р.

Реорганізацією, з метою ліквідації роздрібненості, передбачалося створити 4 наукових бібліотечних осередки: у Харкові, Києві, Одесі та Катеринославі. В Харкові були об'єднані Центрально-навчальна та державна Публічна бібліотеки; в Одесі – Бібліотека вищих шкіл та державна Публічна; в Києві – бібліотека колишнього Університету св. Володимира та ВБУ; обговорювалося питання про можливість приєднання УНІКу до ВБУ або переведення цього Інституту до складу ВУАН⁹³. У тому ж році УНІК з метою підвищення свого наукового статусу, а також для об'єднання наукових сил звернувся до Наркомосу з пропозицією увійти до складу ВУАН, але отримав відмову⁹⁴.

Загальностатистичні відомості, що були оприлюднені на Першій конференції наукових бібліотек 1925 р., давали досить повне уявлення про кількість бібліотек та склад бібліотечного фонду. За неповними даними, в 124-х наукових бібліотеках (при наукових установах і товариствах, інститутах, технікумах, наукових музеях, інститутах Української академії наук, окремих бібліотеках, які прирівнювалися до наукових, без 4-х інститутів та 48-ми технікумів та деяких інших спеціалізованих бібліотек) сукупний книжковий фонд складав 6 млн. 726 тис., з них у Києві – 42 %, у Харкові – 19 %, в Одесі – 19 %, по інших містах – 20 %. У цілому ж, за даними Центрального статистичного управління станом на 1 січня 1925 р., існувало 1958 бібліотек з фондом 9 474 541 кн.⁹⁵ Тобто 11 % наукових бібліотек зберігали 71 % всього книжкового фон-

ду України. Навпаки, обіг книжок у наукових бібліотеках був значно нижчим за кількість книжок, виданих читачам у масових бібліотеках, що цілком очевидно відображало курс держави на ліквідацію неписьменності, посилену увагу до розвитку шкільної освіти та соціально-політичного виховання пролетарських і селянських мас, зорієнтованих, у першу чергу, на радянське соціалістичне будівництво та марксистсько-ленінську ідеологію.

Наукові бібліотеки зосередили в своїх фондах переважно літературу, створену ще до встановлення радянської влади, яка в новий період була віднесена до “ідеологічно ворожої”, крім фонду видань з природничих наук. Втратили актуальність великі масиви літератури стосовно держави і права. Релігійна література була повністю дискримінована через розмежування церкви і держави та обраний країною курс на войовничий атеїзм. Усі фонди в галузі культури були переведені в статус буржуазної або буржуазно-націоналістичної літератури, що також фактично зробило цю літературу забороненою. Основна частина зібрань наукових бібліотек за п'ять-шість років або набула значення контрреволюційної, або була визнана неактуальною та переведена до фондів концентрації.

До другої половини 1920-х років, поки не почалося формування нової радянської інтелігенції, наукові бібліотеки скоріше виконували роль фондів концентрації.

Значну діяльність розгорнула Всенародна (Національна) бібліотека України.

Головою Ради бібліотекарів, а фактично директором Бібліотеки у вересні 1920 р. був обраний Ю.О. Іванов-Меженко, відомий літературознавець, літературно-художній та театральний критик, дослідник і колекціонер “Шевченкіани”, відомий бібліолог, бібліограф, книгознавець. Ю.О. Меженко увійшов в історію ВБУ як директор двічі: вперше – в 1920 р., а вдруге – в 1945–1948 рр. Ім'я Ю.О. Меженка залишило помітний слід в історії не лише ВБУ, а й бібліологічної науки того часу. Він працює на посадах голови Ради бібліотекарів та завідувача Бібліотеки два роки – до квітня 1922 р.⁹⁶

Універсальний фонд Бібліотеки вже у кінці 1920-х років з повним правом міг вважатися одним з найбільших універсальних сховищ “пам'яті” світової та національної культури, де було зібрано бібліотеки ліквідованих установ, об'єднань та приватні фонди. Поповнювалося книгосховище також і за рахунок обов'язкового примірника. Впродовж п'яти років фонди ВБУ склали 1 млн. 100 тис. томів⁹⁷.

З отриманням постійного приміщення та з обранням Ю.О. Ме-

женка одночасно до ТК та до Ради бібліотекарів ВБУ зазнала організаційно-структурних змін. Меженко враховує можливості розміщення фондів та територіального розмежування відділів у новому приміщенні, починає активну роботу з організації й класифікації фонду ВБУ. Рада бібліотекарів встановила новий розподіл праці поміж старшими бібліотекарями: 1) відділом періодики завідував Іван Миколайович Балінський, 2) відділом рукописів – Гнат Павлович Житецький, 3) відділом стародруків – Євген Михайлович Марковський, 4) відділом україніки – Іван Іванович Кривецький. Відділ періодики мав два підвідділи: а) газетно-графічний – на чолі з Ольгою Іванівною Чолганською; б) журнальний – з Іваном Миколайовичом Балінським. З липня 1921 р. відділом орієнталії завідує Віктор Федорович Іваницький⁹⁸.

Рада бібліотекарів звертає увагу на покращення роботи читального залу ВБУ й обслуговування читачів, враховуючи рішення з'їзду академічних бібліотек (Москва, вересень 1919 р.), матеріали котрого були надіслані до Наркомосу і далі – до академічних та найбільших бібліотек України. До користування фондами національної та наукових бібліотек дістали доступ й широкі кола населення, передусім, учні шкіл та особи, які не мали вищої освіти. Це було зафіксовано вже в перших правилах стосовно користування читальним залом ВБУ. Початковий фонд для читачів було створено у 1920 р., і з 1921 р. він систематично поповнювався як новими надходженнями, так і через подальше описування колекцій та зібрань. На 1 січня 1923 р. читачі вже могли студіювати 80 тис. книжок, 18 тис. періодичних видань і 80 тис. газет⁹⁹.

Станом на 1921–1922 рр. у ВБУ було придбано бібліотеки: І. Стешенка (українська література й історія), проф. І. Головачова (медицина, мистецтво, періодичні видання), проф. Ю. Кулаковського (історія, література, мистецтво), Ю. Вагнера (природознавство, біологія, хімія, медицина), Г. Малкова (медицина), М. Петрова (богослов'я), Я. Израельсона (єврейська література, культура, наука), бібліотеки колегії Павла Галагана, Жандармську бібліотеку (де надзвичайну цінність мали видання, вилучені цензурою та конфісковані під час арештів), бібліотеку Державної канцелярії (історія, економіка, політична історія, право, звіти різних установ). Окрім того, у каталогах були відображені, хоча й не в повному обсязі, книжки з фондів бібліотеки КДА, нова література, що надходила з Київської книжкової палати, замовлялася Бібліотекою з різних міст чи отримувалася від жертводавців.

Наприкінці 1920 р. було відкрито абонемент для академіків, запроваджений на пропозицію Д.І. Багалія. Згодом це право поширилося і на керівників академічних комісій. Через декілька років був відкритий масовий абонемент.

Облік здійснювався за персональними контрольними картками, які давали відомості для спеціальної “Хроніки щоденної праці”, що спочатку виходила за редакцією Л. Биковського, згодом – М. Сагарди, а потім Г. Житецького. Процес добору та підготовки кадрів завершився лише наприкінці 1921 р. Службовий персонал на 1 січня 1921 р. разом з канцелярією, господарською службою та 7-ма членами Комітету налічував 53 особи. Штат складався з колеги старших бібліотекарів (на 1 січня 1921 р. це були 4 особи, а саме І.М. Балінський, Г.П. Житецький, І.І. Кривецький і М.М. Марковський, колеги підстарших і молодших бібліотекарів, яка на 1 січня 1921 р. збільшилася до 5 осіб, та бібліотекарів-фахівців – 32 особи.

Динаміка кадрів за роками свідчить про швидке зростання кількості працюючих, незважаючи на холодні та голодні часи, у перший період діяльності Бібліотеки: на початок 1919 р. – 2 особи; на початок 1920 р. – 30 осіб; на початок 1921 р. – 46 осіб; на початок 1922 р. – 57 осіб. Однак протягом 1922 р. Наркомосом проводиться скорочення штатів, і на початку 1923 р. у Бібліотеці працює лише 29 осіб, з яких 17 співробітників мали вищу освіту, 12 – середню.

На 1921 р. Бібліотека затвердила свій перший план і розпочала систематичну роботу з фондами. Водночас були розроблені деякі попередні інструкції та норми на технологічні процеси, встановлено технологічний цикл скороченої обробки літератури, започатковано роботу з формування спеціалізованих фондів (вилучалися фонди дублетів, періодичних видань, орієнталії, стародруків, довідкового відділу, закладено відділ “волянсія”, газетний фонд було розподілено на газетний та графічний підвідділи)¹⁰⁰.

Для систематичного каталогу було прийнято міжнародну децимальну (десяткову) бібліографічну класифікацію, а для складання карток – передову у бібліотечній справі на той час міжнародну “каталографію”. Темпи роботи в 1920–1921 рр. були невисокими, оскільки весь будинок Національної бібліотеки був зайнятий Губнаросвітою – відповідно читальний зал, канцелярія, лабораторія і книгозбірня містилися в шести невеликих кімнатах.

У 1921 р., на пропозицію А.Ю. Кримського та В.О. Кордта, з метою прискорення обробки фондів для залучення їх до наукового обігу, одночасно поновлюється і алфавітна каталогізація фондів, що проводиться паралельно із децимальною системою.

Видавничу діяльність Бібліотеки репрезентували з червня 1920 р. три часописи за редакцією Г. Житецького та Л. Биковського: “Хроніка щоденної праці”, “Хроніка тижневої праці” та “Хроніка місячної праці”,

котрі інформували про поточне функціонування Бібліотеки: засідання Ради та Комітету, діяльність лабораторії, канцелярії, читального залу, господарства, офіційні накази, розпорядження тощо. Хоча часописи містили здебільшого кількісні показники, вони все ж залишилися цінним джерелом інформації стосовно внутрішнього життя Бібліотеки, зокрема, напруженої роботи бібліотекарів над опрацюванням фондів. Друкувалися вони у 10 прим. і передавалася до Академії наук, ТК, Книжкової палати, до канцелярії та діловодного фонду Бібліотеки і використовувалися для широкого оповіщення співробітників ВБУ¹⁰¹.

У 1923 р. першим офіційним директором ВБУ стає український бібліотечний діяч С.П. Постернак.

За короткий час ВБУ розгортає збирання фондів, відкриває читальні зали, в 1924 р. започатковується спеціальний науковий підрозділ – Науково-дослідний інститут бібліотекознавства, до функцій якого увійшли науково-дослідна та науково-педагогічна робота – підготовка наукових працівників з бібліотекознавства¹⁰².

Визнаючи актуальність спеціального органу друку для вирішення завдань бібліотекознавства, ВБУ, що на той період ще не мала міцної видавничої бази, починає випуск машинописно тиражованого “Бібліотечного журналу”, предметом дослідження якого стали питання бібліотечної справи в академічних бібліотеках, теорія бібліотекознавства, політосвітня робота, функціонування академічних бібліотек у СРСР та закордоном, бібліографія¹⁰³. Журнал надсилався до провідних бібліотек Києва, УНІКу та Книжкової палати. Для академічних бібліотекарів були організовані курси з бібліотекознавства. На них С.П. Постернак й В.О. Козловський прочитали 36 лекцій, у відділах безпосередньо було проведено 24 год. практичних занять з бібліотекарями інших академічних бібліотек¹⁰⁴.

З 1926 р. ВБУ започаткувала спеціальне періодичне видання – “Бібліотечний збірник”¹⁰⁵.

Створення Національної бібліотеки Української держави було найважливішою подією в національному культурному та науковому житті України, а підпорядкування її Українській (надалі – Всеукраїнській) академії наук дозволило здійснити її розбудову на наукових засадах в короткі терміни.

Однак посилення радянської влади звело нанівець реальне значення ВБУ як національної інституції. Відповідно до Постанови Президії ЦВК СРСР від 6 лютого 1925 р., Національною бібліотекою СРСР було оголошено Державну бібліотеку ім. В.І. Леніна, що була створена на базі Державної Румянцевської бібліотеки, спадкоємиці Румянцев-

ського музею¹⁰⁶. З того часу почалося поступове нівелювання національних бібліотек республік, яке завершилося вже в середині 30-х років.

З 1920 р. відновилося діяльність Книжкової палати. У листопаді 1920 р. колишню Книжкову палату було переведено до складу Київської філії Всеукраїнського державного видавництва на правах Київського крайового бібліографічного відділу, а надалі – Центрального бібліографічного відділу під керівництвом М. Годкевича (радянського партійного та державного діяча, який працював на початку 1920-х років на посаді завідувача Книжкового відділу Київського губревкому і брав участь у популяризації літератури серед населення та червоноармійців)¹⁰⁷.

Центральний бібліографічний відділ при Всеукрдержвидаві було створено Декретом РНК УСРР у січні 1921 р. у Харкові. Він складався з декількох підвідділів: бібліотеки, центрального відділу розповсюдження та відділу управління книжковими складами.

Всеукрдержвидав опублікував постанову про обов'язкове позначення реквізитів та бібліографічних ознак на кожному виданні, що надалі мало сприяти більш коректному проведенню бібліографічної реєстрації, а також підготував "Тимчасовий статут про Центральный бібліографічний відділ ВДВ". Відповідно до цього Статуту Центральный бібліографічний відділ мав керувати, об'єднувати і регулювати всю бібліографічну справу в межах УСРР, а також "допомагати розвитку бібліографії й книгознавства шляхом притягнення до цього наукових сил, допомагати бібліографічним товариствам, гурткам, сприяючи їх виникненню і регулюючи їх діяльність"¹⁰⁸.

Крім звичайних функцій – реєстрації та статистики творів друку, створення книжкового фонду, публікації реєстраційних матеріалів, допомоги в діяльності державних органів, зверталася увага на необхідність проведення бібліологічних досліджень у цілому та їх бібліографічного аспекту зокрема, а також спрямовування наукових сил України на вивчення та підготовку наукових праць з цих дисциплін¹⁰⁹.

Центральний бібліографічний відділ мав широкі повноваження у галузі бібліографічної діяльності – він повинен був займатися складанням рекомендаційних списків і збиранням рецензій на всі питання, що так чи інакше можуть зацікавити читачів, виданням плакатів для бібліопропаганди, проведенням виставок тощо. З цією метою створювався науково-бібліографічний підвідділ, в якому зосереджувалася наукова розробка теорії та методики бібліології як загальної науки про книжку й інші друковані та графічні пам'ятки, видавничої справи тощо. Були задекларовані основні завдання бібліографічного науку – біб-

ліотекономія, українська бібліотекографія, бібліофілія, бібліографія книгознавства, бібліографія україніки, спеціальна бібліографія за предметами викладання, бібліографія національних меншостей, закордонна бібліографія, історія та опис сучасного стану друкарської та видавничої справи в Україні.

Створювалася Картотека українського друку, яка повинна була репрезентувати картковий репертуар усіх видань України, в першу чергу, видань після 1917 р. Картотека складалася з систематичного, алфавітного, хронологічного, предметного, перехресного каталогів, спеціального каталогу "бібліографічного бюлетеня", спеціального каталогу всіх видань ВДВ у центрі та в регіонах, спеціального систематичного каталогу статей та інших матеріалів з періодики.

У складі Архівно-бібліографічного підвідділу створювалися Центральний архів українського друку, тобто всього друкованого матеріалу, що є в бібліографічних описах картотеки; універсальна бібліотека нової літератури (від 1917 р.); 3 спеціалізованих бібліотеки: книгознавства (довідково-бібліотечна), суспільствознавства (суспільних рухів та течій), українознавства – "україніка" – видань, пов'язаних з українською темою). Крім того, створювалися фонди нототеки, іконотеки, манускриптотеки, зразків книжкової графіки, фонди спеціальних колекцій та книжкові обмінний й запасний фонди¹¹⁰.

При Центральному відділі Всеукрдержвидаву функціонувала Центральна розповсюджувальна комісія (ЦРК, згодом – Центральна обліково-розповсюджувальна комісія), що складалася з представників Всеукрдержвидаву, Наркомосу, партійної та радянської влади, паралельно були організовані губернські та повітові розповсюджувальні комісії. У своїй діяльності ЦРК керувалася положенням "Про єдиний план розповсюдження творів друку на території УСРР". Цей план поширювався на бібліотечну мережу, хати-читальні, робочі клуби, парторганізації та партшколи, різні політичні організації й установи. Розповсюджувалася переважно масова література з урахуванням специфіки регіону, політичної ситуації, цензурних вимог. Так, у першу чергу, пропонувалися книги з політграмоти, політекономії, історії робітничого руху, філософії марксизму, матеріалізму, антирелігійної пропаганди. Селянські бібліотеки дозволялось комплектувати тільки сільськогосподарською літературою, а бібліотеки заводів та фабрик – технічною літературою¹¹¹.

Розвиток та удосконалення інституту цензури торкнулися також і Бібліографічного відділу: при ньому було створено фонд спеціального зберігання, де бронювалася націоналізована та реквізована література з приватних бібліотек, що надходила до Всеукрдержвидаву¹¹².

Перебування Бібліографічного відділу, що виконував функції ГКП, у складі Всеукрдержвидаву незабаром стало обтяжливим для цієї установи, оскільки не всі функції відділу були органічно пов'язані із діяльністю видавництва. Тому через деякий час з ініціативи М. Годкевича, який вивчав досвід роботи книжкових палат інших країн, знову постало питання про створення окремої державної установи для реєстрації творів друку та здійснення комплектування бібліотечних фондів.

Внаслідок подальшого удосконалення структури держапарату в 1922 р. виходить Постанова РНК УСРР "Про організацію Української книжкової палати і про забезпечення головних державних книгосховищ усіма виданнями республіки"¹¹³. В ній зазначалося, що УКП створюється як окрема організація при Державному видавництві УСРР (ДВУ) для виконання покладених на неї функцій: реєстрації та збирання всіх друкованих творів, виданих на території УСРР, починаючи з 1917 р.; збирання та зберігання зразків видань УСРР, що вийшли після 1917 р.; розподілення отриманих від видавництв примірників як обов'язкових по головних державних книгосховищах республіки; видання періодичного бюлетеня з переліком друкованих творів "Літописи українського друку"¹¹⁴. Постановою визначалося, що всі, без винятку, друкарні, літографії, цинкографії та інші поліграфічні підприємства в межах УСРР зобов'язані протягом тижня по надрукуванню перших примірників подати за рахунок видавців місцевим органам Управління в справах друку для передачі до Центральної книжкової палати по 25 прим. усіх виданих ними творів друку, незалежно від примірників, наданих для потреб Управління в справах друку. У випадках, коли наклад не перевищував 1000 прим., кількість обов'язкових зменшувалася до 2 %, але не менш, ніж 6 прим. Твори таємного характеру зберігалися в установах, для яких вони були призначені, до терміну зняття таємності, після чого також передавалися до УКП.

19 травня 1925 р. було створене Центральне бюро статистики друку при УКП, що значно вплинуло на організацію роботи в галузі книжкової статистики за такими ознаками, як: мова видання та першодруку, група за соціальним призначенням та змістом, автор і назва, формат, кількість аркушів редакційних та друкованих, наклад, кількість аркушів відбитків, виробнича та торговельна вартість і собівартість видання, номінальна ціна одного примірника, місто і друкарня¹¹⁵.

Українська книжкова палата почала офіційну реєстрацію видавничої продукції України, що мало велике загальнодержавне значення для країни в цілому та для організації книжкового фонду бібліотек, проведення бібліографічної роботи. Разом з тим наукова робота, що раніше була

однією з функцій Палати, була передана у відання створеного на базі Київського крайового бібліографічного відділу Українського наукового інституту книгознавства на чолі з Ю.О. Меженком.

3.3. Бібліотеки у період становлення нових соціально-економічних і політичних відносин (друга половина 1920-х – 1930-ті роки)

До середини 20-х років ХХ ст. сформувалися загальні підходи, принципи та уявлення про зміст бібліотечної справи радянської держави, система мережі масових, публічних та наукових бібліотек.

З 1925 р. у бібліотечній справі почала відчуватися цілеспрямована переорієнтація діяльності на масового читача, політосвітню роботу, перебудова бібліотечної системи та її підведення під завдання соціалістичного будівництва й ідеологічного виховання мас. Забезпечення населення політосвітньою книгою стало основним напрямом діяльності бібліотек у 1924–1925 рр., визначеним Управлінням політосвіти УСРР, яке починає активно працювати з рекомендаційними списками літератури для державних і масових книгозбірень.

Місто Харків у цей період, у зв'язку із перебуванням там уряду, перетворюється на центр радянського впливу на бібліотечну справу й розвиток основних правових та організаційних засад діяльності масових і публічних бібліотек. Запровадження радянських принципів у бібліотечну справу України поступово збільшується впродовж 20-х років.

Ці завдання були розглянуті та прийняті як керівництво до дії на I Всеросійському з'їзді бібліотечних працівників у 1924 р. у Москві та на I Всеукраїнському бібліотечному з'їзді 1926 р. у Харкові. Особливу роль для подальшого розвитку бібліотечної справи України мав останній.

На I Всеукраїнському бібліотечному з'їзді 1926 р. у Харкові обговорювалися питання бібліотечного будівництва в Україні з урахуванням потреб робітничого та селянського читача в контексті завдань соціалістичного будівництва, вивчення читацьких запитів, робота з політичною газетою, основи комплектування робітничого книжково-бібліотечного ядра, робота ДВУ й інших видавництв у галузі видання масової літератури, підготовка нових статутів державних бібліотек, завдання кабінетів марксизму-ленінізму, створення бібліотечних об'єднань, раціоналізація бібліотечної техніки за типами бібліотек. На з'їзді розглядалися і питання загальної класифікації видань та бібліографії, зокрема, неприйнятною для радянської бібліотечної справи було визнано систему УДК¹¹⁶.

Було накреслено організаційні завдання бібліотечного будівництва в нових умовах адміністративно-територіального поділу, його орієнтування на роботу з масовим читачем та вивчення читацьких запитів, акцентувалося на підготовці та перепідготовці бібліотечних працівників. З'їзд зібрав 200 працівників бібліотек масового користування. Були представлені центральні, окружні, клубні, сільські, зокрема: 14 державних бібліотек, 34 клубних (у тому числі й будинків працівників освіти), 20 бібліотек при райсільбудах, 4 наукових, решта – дитячі, військові, бібліотеки інспектури та ін.¹¹⁷

Коло питань, що розглядалося на українському бібліотечному з'їзді, промовисто свідчило про повний перехід бібліотечної справи на проблематику нового часу. Тут вирішувалися нагальні питання бібліотечної справи в Україні у контексті завдань соціалістичного будівництва (доповідачі Розенгауз, Каспін); вивчення інтересів робітничого читача та книги для виробництва (Зільберштейн, Фрідьєва); вивчення запитів селянського читача й книги для селянства (Акаловська, Жислін); масова бібліотечна робота (Прозоровська); робота з газетою (Фурер, Фабер); пересувна робота (Шенфінкель, Л.Е. Жислін); бібліотечна робота серед дітей, бібліотеки для дітей та юнацтва (Марголіна); основи комплектування робітничого книжково-бібліотечного ядра (Прозоровська); робота ДВУ й інших видавництв у галузі видання масової літератури; нові статuti державних бібліотек; завдання кабінетів марксизму-ленінізму (Розанов); бібліотечні об'єднання (Л.Р. Коган); раціоналізація бібліотечної техніки за типами бібліотек (Л.Р. Коган). Хоча на з'їзді й розглядалися проблеми загальної класифікації та бібліографії, зокрема, про предметний каталог (Д.А. Балика, Б.О. Борович), – вони мали поодинокий характер. Завершалося пленарне засідання доповіддю Головліту про вилучення шкідливої літератури (Латинський) та ознайомлення з інструкцією НКО від 21 грудня 1925 р. з вилучення шкідливої літератури з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків ринку¹¹⁸.

Спеціальна примітка до цієї Інструкції вказувала на те, що вона не відноситься до архівів, книгозбірень, наукових громадських інститутів, технікумів, вузів, академічних книгозбірень – для них мала бути написана окрема інструкція.

Підкреслювалася роль бібліотек системи Наркомосу в розвитку освіти, школи, пропонувалося зміцнити контакти вчителя і бібліотекаря, останні повинні були брати участь у шкільних та педагогічних радах, конференціях, а вчителі – в науково-дослідній діяльності бібліотек, яка вивчатиме дитячу книгу і дитину-читача. Підкреслювалося важливе значення бібліотеки в українізації республіки, в справі забезпечення

населення обслуговуванням книгою для самоосвіти¹¹⁹. Хоча на з'їзді розглядалися питання відносно бібліотек масового користування, проте його рішення стосувалися також всіх інших книгозбірень держави – як масових, профспілкових, так і наукових. Ці рішення стали основою подальшого бібліотечного будівництва в країні протягом 20-х років ХХ ст.

Подальший розвиток радянської держави супроводжувався й формуванням управління бібліотечною справою: було визначено систему бібліотечного будівництва та розподіл бібліотек за типами. Усі бібліотеки декларувалися допоміжними установами в системі народної освіти; цим визначалася типізація бібліотек, характер, форми і методи їх роботи: всі бібліотеки відповідно були поділені на бібліотеки масового користування, бібліотеки шкільного типу, державні бібліотеки, бібліотеки спеціального призначення.

Новий розподіл бібліотек з універсальними фондами, на відміну від попереднього, що передбачав два типи – громадські (публічні) і наукові (університетські, інші бібліотеки вищих навчальних закладів), дозволяв не лише вдосконалити підпорядкування бібліотек різного типу, а й організувати таку систему бібліотек, яка б легко могла контролюватися урядовими структурами. ВБУ було включено до державного типу бібліотек та надано статус основної серед державних книгосховищ¹²⁰.

Народний комісаріат освіти здійснював загальне керівництво державними бібліотеками. Загальні функції державних бібліотек виходили з того, що: а) вони є книжковою базою для економічного, культурного і політичного будівництва, обслуговують науковою книжкою діячів науки з усіх галузей знань, провадять науково-бібліографічну роботу та бібліографічне інформування державних установ і громадських організацій; б) “поширюють наукове знання серед широких кіл робітничо-селянського активу, шкільної молоді та радянської інтелігенції, дають регулярну методичну й біобліографічну допомогу іншим бібліотекам республіки: сприяють освітнім заходам державних установ та громадських організацій”. Тому головним напрямом визначалася пропаганда науково-природничих та суспільно-політичних знань¹²¹.

Уперше було поставлено завдання вилучення шкідливої літератури буржуазного змісту з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків ринку¹²², що було наслідком створення у 1922 р. “Головного управління у справах літератури та видавництв”, інструкції 1923 р, підписаної Н.К. Крупською, що забороняла надавати читачам ідеологічно шкідливу літературу.

Від моменту прийняття Інструкції по вилученню шкідливої літератури з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків ринку почина-

ється вилучення з відкритого доступу та масових бібліотечних фондів усіх типів “ідеологічно шкідливої літератури” та розвиток системи її заборони, обмеженого спеціального зберігання. Визначаючи друк “одним з могутніх знаряддів впливу на широкі маси”, НКО, засуджуючи “ідеологічно шкідливу спадщину літератури російського капіталізму”, визнав, що Україна, крім того, “перейшла через низку змін влади в період громадянської війни та одержала у спадок ще й національно-шовіністичну та контрреволюційну літературу, що розкидана по багатьох сховищах та книгозбірнях. Умови військового комунізму не давали змоги вилучити її, яка зберігається переважно в районах та на селі”. Необхідність вилучення цієї літератури обґрунтовувалася можливостями її впливу на “класову самосвідомість широких мас як на таку, що розпалює національну боротьбу, релігійний фанатизм”.

Акцентувалося на необхідності керуватися списками забороненої літератури, вказувалося, що вилучення треба закінчити до 1 грудня 1926 р. Серед технічної літератури планувалося за спеціальними актами відбирати застарілу літературу, а списки надсилати до Головліту та Укрліту, місцевих комісій.

Комісія працювала під керівництвом представника Головліту, за участю представників політконтролю ДПУ, Окрполітосвіти, партійних органів та ЛКСМУ. На вилучені книжки складалися списки (мали право залишити лише по примірнику біблії та євангелія). За пропозиціями комісій частина знищувалася, а частина – по три примірники – надсилалася до фундаментальних наукових книгозбірень, яким надавалося право спеціального зберігання: ВБУ, Одеської державної, Харківської державної ім. В.Г. Короленка, Катеринославської ім. Жовтневої революції. Книги зберігалися в ізольованих замкнутих шафах і видавалися лише для наукових співробітників.

Визначалися книги для безумовного вилучення: “1) Релігійні, що провадять релігійну агітацію й пропаганду, як, наприклад, релігійні трактати, описи життя святих, книги з історії церкви, монастирів тощо.” Капітальні книги з історії та філософії релігії, історії церкви, релігійно-догматичні й богословсько-філософські твори (наприклад, Володимира Соловйова, Василя Великого, Іоана Златоуста та ін.) залишалися лише в одному примірнику; 2) шовіністичні, що під’южують націю на націю, та що видавалися за царської влади різними установами, церковними та чорносотенно-патріотичними організаціями, наприклад, партія монархістів, октябристів, “Союза русского народа”, “Союза Михаила Архангела”, видавництва Крушевана, видавництва Кащенко, “Юная Россия” тощо, а також шовіністична література, яка

видавалася при Центральній Раді та гетьманщині та контрреволюційних урядів; 3) антирадянські агітаційні брошури проти комуністичного руху більшовиків, брошури кадетські, есерівські, меньшевицькі, анархічні; 4) книги, що захищали окультизм, спиритизм, теософію, а також книги по хіромантії, магії, сонники та ін.; 5) порнографічні; 6) книги не суто-наукові, а пропагандуючі буржуазний капіталістичний устрій, ідеї феодалізму, як, наприклад, твори Суворова, Шульгіна, Мещерського, а також популярна література, яка за змістом суперечить завданням економічного будівництва, що видавалася до Жовтневої революції та за часів гетьманщини, петлюрівщини та ін. контрреволюційних урядів (наприклад, Прокопович "Кооперативное движение в России"; 7) застарілі підручники: старі географії, історії, диктанти, а також правничі збірники не існуючих законів царського та Тимчасового уряду; 8) по педагогіці – в дусі виховання основ старого устрою: релігійність, монархізм, націоналістичний патріотизм, мілітаризм, шаноба знатностей й багатств"¹²³.

Орієнтація влади на пріоритетне будівництво загальнодоступних бібліотек викликала їх суттєве зростання: в Україні за 8 років (з 1921 по 1928 р.) їх кількість зросла з 3067 до 9985, а фонди – з 8531,3 тис. до 18598,5 тис. прим. У 1934 р. функціонувало вже 12 409 бібліотек¹²⁴. Відкривається значна кількість масових, сільських та клубних бібліотек, на котрі було покладено функцію ліквідації неписьменності. Масові бібліотеки включаються у систему підвищення загальноосвітньої, професійної та культурної освіти населення.

У другій половині 1920 – на початку 1930-х років усі заходи ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У та постанови та рішення уряду в галузі культурного будівництва у період індустріалізації та колективізації були спрямовані на створення умов для забезпечення культурного зростання народних мас, ліквідацію неписьменності, введення загальної освіти, професійно-технічної освіти, політико-просвітньої роботи, підготовки кадрів радянської інтелігенції – під гаслом "широчайшого руху мас за культуру"¹²⁵.

Відбувається подальший розвиток бібліотечної мережі. Так, починають функціонувати медичні бібліотеки: згідно з Постановою НКО в 1930 р. засновуються Київська, Дніпропетровська, Сталінська та Одеська державні медичні бібліотеки¹²⁶.

Бібліотечне будівництво того часу наочно репрезентовано на прикладі київських бібліотек: у 1930 р. співробітник секції соціології книги Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) Й. Залевський уклав спеціальний путівник за наслідками перевірки певних

книгозбірень. Хоча довідник не був опублікований через політичний розгром УНІК у 1931 р., деякі його відомості було оприлюднено на сторінках “Бібліологічних вістей”¹²⁷.

Ось деяка інформація про 609 бібліотек різного підпорядкування та спрямування. Серед них:

1. Центральні універсальні – 4 (ВБУ, бібліотека ім. ВКП, центральна єврейська та польська бібліотеки), налічують 2 300 616 книжок; у них працювали 166 бібліотекарів.

2. Бібліотеки установ ВУАН, науково-дослідних інститутів та музеїв ВУАН – 22: фонд – 162 407 книжок; 7 бібліотекарів.

3. Бібліотеки різних наукових організацій:

а) науково-дослідних інститутів – 45: фонд 282 522; 39 бібліотекарів;

б) науково-дослідних станцій – 12 – 24 147 – 1;

в) музеїв – 16 – 149 352 – 5;

г) інших наукових організацій – 15.

4. Профспілкові бібліотеки – 42 – 544 402 – 75.

5. Районні бібліотеки політосвіти 11 – 83 317 – 38.

6. Бібліотеки різних установ політосвітнього характеру (клуби, будинки освіти) – 38 – 209 985 – 31.

7. Дитячі бібліотеки – 16 – 105 513 – 53.

8. Військові бібліотеки – 5 – 310 520 – 14.

9. Відомчі бібліотеки виробничого характеру – 49 – 135 036 – 9.

10. Фабрично-заводські бібліотеки – 16 – 13 059 – 2.

11. Бібліотеки ВИШів, ВТИШів та допоміжних установ при них – 95 – 9547 – 29.

12. Бібліотеки технікумів – 90 – 298 697 – 30.

13. Бібліотеки різних навчальних закладів, курсів, ФЗУ, шкіл – 19 – 107 254 – 10.

14. Бібліотеки трудшкіл – 90 – 298 697 – 30¹²⁸.

Отже, в Києві в обігу було понад 6 млн. книжок. Разом з тим слід зазначити, що це були відомості по облікованих фондах, однак в універсальних та наукових бібліотеках зберігалося багато книжок, не поставлених на інвентарний облік, – масиви ліквідованих дореволюційних фондів, що перебували у законсервованому стані або в стані резерву. Таким чином, загальний книжковий фонд, скоріше за все, на той час був принаймні вдвічі більшим.

За приблизними даними Й. Залевського, динаміка розвитку наукових бібліотек виглядала так: до 1917 р. – 56 бібліотек; 1917–1918 – 5; 1919–1920 – 31; 1921–1922 – 37; 1923–1924 – 48; 1925–1926 – 59; 1927–1928 – 54; 1929–1930 – 74¹²⁹.

У 1932 р. загальна кількість масових бібліотек, за даними статистики, була представлена 11262 бібліотеками, з них 2545 – у містах і 8717 – в селі. В місцевості, де не було стаціонарних бібліотек, налічувалося 6440 пересувних книгозбірень¹³⁰. Активно створюються фабрично-заводські бібліотеки.

Значний відсоток належав профспілковим бібліотекам. Проаналізувавши 33 анкети (за нашими підрахунками), надіслані профспілковими бібліотеками РОБОС УНІКу, ми зробили висновок, що Будинки працівників освіти і мистецтв, засновані протягом 1922–1925 рр., знаходилися, в основному, у великих губернських містах України (Харків, Одеса, Катеринослав, Київ та ін.). Чимало бібліотек профспілки РОБОС, що діяли при Будинках освіти, школах, райкомах РОБОС, займали від однієї до чотирьох кімнат, мали абонемент і читальний зал. Їх фонди були невеликими, але сформованими згідно з фаховими інформаційними потребами педагогів і нараховували від 200 до 21 556 прим. книг. На жаль, не всі книгозбірні мали каталоги. Найбільше фінансування отримували профспілкові бібліотеки залізничників, цукровиків та РОБОС. Найчисельнішим був фонд профспілкової бібліотеки Харківського будинку освіти і мистецтва – 21 556 прим.¹³¹

Основне зростання давали бібліотеки науково-дослідних установ, відомчі виробничі, політосвітні бібліотеки, бібліотеки ВИШів та ВТИШів. 50 відсотків читачів складали студенти, які навчалися в освітніх закладах, викладачі. Разом з тим відзначається недостатня кількість бібліотечного персоналу, відсутність професійних кадрів, які мали б спеціальну бібліотечну освіту, низька якість каталогів та картотек, показники обігу фондів.

Одночасно відбувається збільшення кількості галузевих центральних наукових бібліотек тих наркоматів, які керували окремими напрямами народного господарства, а також наукових галузевих інститутів, інших наукових бібліотек, зокрема, університетів та інших вищих навчальних закладів. Після проведення індустріалізації були засновані спеціалізовані технічні бібліотеки на промислових підприємствах, а після колективізації значного збільшення набули сільські бібліотеки, пересувні бібліотеки колгоспів, радгоспів та МТС, які збирали профільну літературу, а також інші види спеціалізованих бібліотек.

У 1930 р. Народний комісаріат охорони здоров'я (НКОЗ) відкриває Медичну республіканську бібліотеку (1930 р., нині – Національна наукова медична бібліотека України), ряд медичних бібліотек: Дніпропетровська обласна медична бібліотека (1930 р., на базі фондів Дніпропетровського медичного інституту), Сталінська державна медична біб-

ліотека (1930 р., нині Донецька обласна медична бібліотека), Одеська (1930), а надалі – Чернігівська (1933), Миколаївська (1938) обласні медичні бібліотеки¹³². Відкриваються бібліотеки медичних інститутів: Вінницького (1934), Дніпропетровського (1935), Донецького (1933), Кримського (1931)¹³³. Для організації ядра медичних фондів усі бібліотечні фонди медичних закладів були передані обласним медичним бібліотекам.

Оголошення партією курсу на індустріалізацію сприяло також розвитку науково-технічних та спеціалізованих бібліотек на підприємствах.

Велике значення для реконструкції промисловості відігравав Донецький регіон, тому в ньому в 1926 р. створюється Донецька окружна бібліотека, яку після адміністративно-територіальної реформи у 1932 р. було реорганізовано в обласну¹³⁴.

У зв'язку з рядом постанов і, передусім, Постанови ЦВК та РНК СРСР щодо підготовки технічних кадрів для народного господарства (13 січня 1930 р.) починається процес створення науково-технічних бібліотек.

У 1930 р. відкриваються як загальні науково-технічні бібліотеки, так і за окремими спеціальностями. Науково-технічні бібліотеки: Київська науково-технічна бібліотека (як філія Харківської опорної науково-технічної бібліотеки, створеної на рік раніше, нині – Державна науково-технічна бібліотека), бібліотека Дніпропетровського інституту інженерів транспорту (нині – Дніпропетровського національного університету інженерів залізничного транспорту), Київського будівельного інституту, Криворізького інституту професійно-технічної освіти, Київського інституту шкіряної промисловості, Гірничого інституту в Харкові, Одеського інституту інженерів водного транспорту, Маріупольського інституту металу, Дніпропетровського будівельного інституту, Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту, Харківського інституту інженерів транспорту, Харківського поліграфічного інституту, Харківського інституту господарства, Харківського інженерно-економічного інституту, Інституту соціалістичного виховання в Умані, Полтавського інституту сільськогосподарського будівництва. В тому ж 1930 р. створюється Донецька обласна наукова бібліотека та бібліотека Кіровоградського педагогічного інституту¹³⁵.

Донецьку окружну бібліотеку у 1932 р. реорганізовано в обласну. У 1932 р. відкривається бібліотека Харківського інженерно-гідрометеорологічного інституту, а в 1933 р. – новостворених Київського та Харківського авіаційних інститутів¹³⁶.

Продовжується розвиток наукових бібліотек, переважно природни-

чого змісту, у складі науково-дослідних інститутів. Так, у 1925 р. започатковується бібліотека Українського біохімічного інституту у Харкові, з 1932 р. – Інституту біохімії АН УРСР в Києві (269). У 1926 р. – бібліотека Українського науково-дослідного геологічного інституту на базі Геологічного інституту Наркомосвіти, у Харкові засновано бібліотеку Інституту Тараса Шевченка з філією в м. Києві, Українського науково-дослідного інституту ортопедії та травматології (нині – Інститут патології хребта та суглобів ім. М. Ситенка АМН України), Полтавської гравіметричної обсерваторії Палати мір і ваги¹³⁷.

У 1928 р. відкриваються: бібліотека в складі Київського інституту гігієни праці та профзахворювань, бібліотека Комісії з жовтневої революції і громадянської війни в Україні (нині Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), у Харкові – бібліотека Українського органотерапевтичного інституту, Інституту металів; в Одесі – Всеукраїнського інституту курортології і бальнеології¹³⁸.

У 1929 р. відкривається бібліотека Дніпропетровської біологічної станції АН УСРР (з 1934 р. – бібліотека Гідробіологічної станції), Київського науково-дослідного інституту охорони материнства та дитинства, Інституту молочного господарства, Науково-дослідного інституту фізики при Наркомосвіти УСРР¹³⁹.

Створення УААН супроводжується відкриттям наукових бібліотек в інститутах. У 1930-х роках починають функціонувати науково-дослідні інститути: сільськогосподарської меліорації УААН, кукурудзяно-сортового господарства (нині – Інститут зернового господарства УААН), у Харкові – бібліотека науково-дослідного Інституту лісового господарства і агролісомеліорації, науково-дослідного Інституту рибного господарства, Всесоюзного науково-дослідного інституту конопель (нині Інститут луб'яних культур)¹⁴⁰.

У системі МОЗ УСРР започаткована бібліотека Інституту експериментальної біології і патології¹⁴¹.

З кінця 1920-х років починається повний етап перебудови бібліотечної справи. Необхідність перетворення масових бібліотек на знаряддя радянської влади та формування системи контролю й управління бібліотеками через створення єдиної мережі були проголошені в роботі Н.К. Крупської "В поход за библиотеку", виданої вдруге (М., 1929); через п'ять років основна програма розвитку масових бібліотек отримала подальший розвиток в її ж брошурі "Задачи библиотечной работы" (М., 1934).

З 1928 р. почало формуватися нормативно-правове поле бібліотечної справи, виникають проекти створення єдиної мережі масових бібліотек.

Видавалися та втілювалися в життя спеціальні постанови та розпорядження, що так чи інакше стосувалися бібліотечної справи: Постанова ЦК ВКП(б) “Про обслуговування книгою масового читача” (грудень 1928 р.); лист Управління Політосвіти НКО УСРР про бібліотечну роботу (січень 1929 р.); циркуляр Агітпропу ЦК КП(б)У про проведення місячника української книги до Дня радянської преси (квітень 1929 р.); рішення Раднаркому УСРР про розгортання роботи з видання технічної книги (липень 1929 р.) тощо.

Постанова ЦК ВКП(б) (жовтень 1929 р.) мала вагомі наслідки не лише для масових, а й для державних й спеціалізованих бібліотек. ЦК ВКП(б) визнала стан бібліотечної справи в СРСР незадовільним, таким, що не відповідає темпам підвищення культурного рівня робітників і селян. Парторганізаціям, профспілкам і наркомосам союзних республік було запропоновано рішуче переглянути та перебудувати бібліотечну роботу у бік тіснішого зв'язку з трудящими. В усі бібліотеки був відкритий масовий доступ, їх діяльність переорієнтовувалася на диференційоване обслуговування потреб робітників та селян, мережа масових і профспілкових бібліотек суттєво поширювалася, комплектування орієнтувалося на виробничу та агротехнічну літературу, присвячену питанням сільського господарства, колективізації, розвитку промисловості.

Було ухвалено переглянути склад книжкових фондів для очищення від “ідеологічно шкідливої, застарілої та непрофільної літератури, куди, в додаток до попередніх, були віднесені твори репресованих “ворогів народу”, розвинути масові форми діяльності бібліотек усіх типів, перевірити протягом півроку наявний склад бібліотечних кадрів щодо відповідності політичним та спеціальним вимогам, залучаючи до цього робітничо-селянського читача, започаткувати планомірну підготовку кадрів, збільшуючи питому вагу представників робітничих та селянських мас¹⁴².

У світлі цього загострюється питання про радикальні зміни у мережі масових бібліотек та про створення єдиної мережі. У травні 1930 р. Головіполітосвіта опублікувала проект “Положення про реорганізацію бібліотечної роботи в районах суцільної колективізації”, де пропонувалося започаткувати єдину мережу всіх бібліотек у районі через передавання всіх масових бібліотек у відання відділів народної освіти та затвердження спільного кошторису на бібліотечну роботу для всіх бібліотек, що існували в районних установах, у тому числі районної бібліотеки-колектора, її відгалужень, що проводили роботу в колгоспах, радгоспах, МТС¹⁴³.

Через півтора року після Постанови ВКП(б) виходить Постанова

Колегії НКО УСРР "Про стан бібліотечної роботи в УСРР" (червень 1931 р.), де зазначалися вагомі хиби в бібліотечній роботі, передусім нескоординованість роботи, відсутність єдиної політики у комплектуванні фондів, невідповідність завданням соціалістичного будівництва кадрового складу бібліотек, відсутність "класової лінії" в комплектуванні літературою, роботі з читачем, масовій роботі тощо. Негайна перебудова бібліотечної роботи в напрямку створення єдиної мережі з метою забезпечення плановості, єдиного ідеологічного керівництва, раціонального використання коштів, підготовки та перепідготовки кадрів тощо була оголошена провідною лінією партії та уряду. З утворенням у НКО центральної бібліотечної комісії змінився напрям науково-методичного керівництва бібліотечною справою, зміст професійних бібліотекознавчих та бібліографічних видань¹⁴⁴.

Упродовж 1930–1932 рр. Наркомос намагається розробити засади об'єднання масових бібліотек в єдину мережу, розглядає проекти фінансування, перепідпорядкування, реалізує спроби об'єднання, зокрема, в таких містах, як Маріуполь, Полтава, Проскурів, Кривий Ріг. У 1931 р. створюється Міжвідомча комісія, яка повинна розробити план переходу на єдину мережу бібліотек в Україні.

Обговорювався наступний проект Наркомосу УСРР, розроблений сектором науки, за основу котрого був обраний структурний принцип побудови та підпорядкування: всі масові бібліотеки політосвітні, профспілкові, кооперативні та інші об'єднуються і стають підзвітними Наркомосвіті; створюється цілісна мережа з єдиним книжковим фондом. Очолює її центральна районна (міська) бібліотека, яка об'єднує усі бібліотеки та книжкові фонди. Центральна бібліотека читачів не обслуговує, для цієї мети створюються філії на підприємствах, колгоспах та радгоспах.

21 березня цей проект розглядався на спеціальному засіданні Головополітосвіти. Однак такі засади побудови мережі піддалися критиці з боку наркома М.О. Скрипника, який висловився проти об'єднання бібліотек та книжкового фонду. На його думку, це значно утруднило б керування бібліотеками, які належать до різних комісаріатів; він запропонував нову концепцію створення мережі – на засадах єдиних методичних норм та контролю за діяльністю бібліотек¹⁴⁵. Отже, після цього керівництво бібліотеками перейшло до різних відомств, зокрема, бібліотеки масові – до Наркомосу, профспілкові – до Всеукраїнської ради профспілок, кооперативні – до "Книгоспілки". Разом з тим у районних центрах з населенням понад 5 тис. осіб відкривалися стаціонарні бібліотеки, котрим підпорядковувалися пересувні¹⁴⁶.

Усі намагання щодо створення нової соціальної основи суспільства тією чи іншою мірою стосувалися й бібліотек, які стали знаряддям такої політики. Це, в свою чергу, вимагало створення відповідного за змістом фонду літератури і диференційованого обслуговування фахівців.

Відповідно до завдань індустріалізації та технічної реконструкції економіки 25 травня 1931 р. була прийнята Постанова ЦК ВКП(б) "Про організацію виробничо-технічної пропаганди". На її виконання були вжиті відповідні заходи щодо розгортання видання науково-технічної книги. Видавництва були орієнтовані на випуск спеціальної технічної літератури та дешевої науково-популярної технічної літератури, загальнодоступних підручників, а перед бібліотеками було поставлено завдання поповнити такою літературою свої фонди.

Аналіз складу бібліотечних фондів виявив нестачу зарубіжної наукової, технічної та художньої книжки, що відображала б розвиток світової літератури. Репертуар таких книжок визначався також ідеологічними підходами, де домінували критичні щодо капіталістичного розвитку твори. Основна увага в період індустріалізації була спрямована на науково-технічну книжку.

Міжнародний книгообмін науковою та художньою книгою здійснювався через Всесоюзне та Всеукраїнське товариства культурного зв'язку із закордоном, які допомагали у придбанні книжок, але значного розмаху в Україні в 1920-х роках він не набув: у 1926–1929 рр. для України було передано не більше 10 тис. видань науково-технічної літератури¹⁴⁷. Разом з тим це комплектування мало переважно випадковий характер, оскільки воно фактично перерозподіляло видання між 18 великими бібліотеками СРСР. З 1927 р. книгообмін здійснюється через Всесоюзне об'єднання "Міжнародна книга", яке фактично монополізувало міжнародний книгообмін в СРСР¹⁴⁸.

Систематичного поповнення фондів необхідною науковою літературою через міжнародний книгообмін або за валютні кошти не було організовано. У 1920-х роках починається робота із "Зведеним каталогом закордонної літератури в СРСР", започаткована комісія для складання списків зарубіжної літератури при Головпрофосвіті, однак її діяльність залежала від загальної фінансової ситуації в уряді. Дуже обмежені валютні кошти йшли переважно на придбання зарубіжних періодичних видань з природничих, технічних, фізико-математичних та економічних наук через Народний комісаріат зовнішньої торгівлі та НКО: у 1929 р. зі 178 назв періодичних іноземних видань ними було придбано близько 160 назв¹⁴⁹.

Внутрішньосоюзний книгообмін активізувався після Постанови

ЦК ВКП(б) від 30 жовтня 1929 р. про розвиток бібліотечної справи. Постійні книгообмінні наукові зв'язки українських наукових та публічних бібліотек були встановлені з 18 найбільшими бібліотеками СРСР, передусім з Державною бібліотекою ім. В.І. Леніна, Бібліотекою Академії наук СРСР, Державною публічною бібліотекою ім. М.Є. Салтикова-Щедріна, Бібліотекою Комуністичної Академії, а також з більш ніж 120 обласними бібліотеками та бібліотечними установами.

Продовжується обговорення професійних питань на сторінках бібліотечної преси та періодики.

У 1925–1930-х роках бібліотекознавчі статті та діяльність бібліотек висвітлювалася в низці книгознавчих часописів (близько 25 назв): “Бібліотечний журнал” (1925–1926), “Бібліотечний збірник” (1926–1927), “Журнал бібліотекознавства та бібліографії” (1927–1930), що друкували розвідки провідних учених, які були причетні до розвитку бібліотекознавчих і книгознавчих проблем того часу: Д. Балики, М. Сагарди, О. Полуляха, В. Козловського, М. Ясинського, Г. Житецького, Б. Зданевича, Л. Биковського та інших і відіграли значну роль у формуванні бібліотечного фонду. Велике історичне і науково-теоретичне значення належало журналу “Бібліологічні вісті” (1923–1930) Українського наукового інституту книгознавства, редактором якого був книгознавець, бібліограф і бібліотекознавець Ю.О. Меженко. Була спроба перетворити на періодичне видання “Журнал Бібліотеки Академії наук”. Однак встановлення тоталітарної влади і розгорнуті політичні репресії зупинили активний розвиток бібліотечної періодики в Україні.

Радянська бібліотечна періодика була представлена й іншими виданнями, зокрема, “Бібліотека у соціалістичному будівництві”, “Радянська бібліотека”. Крім того, існували видання, які працювали на засадах радянської ідеології – “Путь к коммунизму”, “Соціалістична культура”, де публікувалися окремі статті з будівництва бібліотечної справи.

Починаючи з Постанови ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1928 р. “Про обслуговування читача масовою книгою”, що визнала незадовільним стан пропаганди та розповсюдження масової книги, починається нова політика формування книготорговельної мережі та організація комплектування фондів бібліотек.

Здійснюється реорганізація видавничої сфери, що викликає формування та розвиток видавничо-книготорговельної бібліографії; у видавництвах були відкриті бібліографічні відділи. Вони видавали свої бюлетені, каталоги, які допомагали у комплектуванні фондів бібліотек, інформували про поточні видання.

У 1924–1934 рр. були прийняті деякі доповнення до законодавчої

бази безкоштовного обов'язкового примірника друку України (до ст. 623 Кодексу законів про народну освіту УСРР, надісланих до Української книжкової палати)¹⁵⁰. Вони вводять єдину загальносоюзну систему обов'язкового примірника та передбачають заснування визначеної законом системи постачання обов'язкового примірника між СРСР та союзними республіками.

Отримання обов'язкового примірника набуло постійного характеру, його зберігання, опис і облік почали регулюватися у державному порядку, спеціальні постанови запровадили систему першочергового його опрацювання та бібліографування.

Тим самим відпрацьовуються засади формування та структура бібліотечного фонду України, системи безкоштовного та платного обов'язкового примірника для бібліотек різного виду та типу.

Комплектування загальних фондів здійснювалося декількома шляхами: надходженням обов'язкового примірника, купівлею, обміном, поповненням за рахунок передачі зібрань та колекцій реорганізованих установ, а також внаслідок урядових постанов про перерозподіл бібліотечних фондів між різними установами-фондоутримувачами (освітніми установами, бібліотеками, музеями тощо).

Обов'язковий примірник швидко набув значення пріоритетного в системі формування фондів, каталогізації, зберігання та обслуговування читачів головних українських бібліотек. Закон "Про обов'язкові примірники творів друку для книгарень" від 15 листопада 1931 р. започаткував систему платного обов'язкового примірника та систему його розподілу через бібліотечний колектор для бібліотек, що не мали безкоштовного примірника¹⁵¹. Розвивається видовий склад обов'язкового примірника. Він складає основу фондів актуальної для радянської влади інформації, здійснюється першорядна каталогізація, ними обслуговуються основні категорії читачів бібліотек.

Опрацювання усієї кількості обов'язкового російського газетного примірника було покладено на ВБУ, виходячи із завдань Бібліотеки як національної, яка збирає повний комплект російських газет¹⁵².

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 23 серпня 1931 р. "Про надходження до найважливіших державних книгосховищ усіх видань, що виходять на території СРСР", яка закріплювала систему платного та безкоштовного обов'язкового примірника в межах СРСР, вже не порушує питання про обмеженість постачання обов'язкових примірників для України, яка разом з іншими союзними республіками долучалася до бібліотечної системи СРСР. ВБУ, разом з іншими вісьмома найбільшими бібліотеками СРСР, отримала право мати повний безкоштовний примірник видань¹⁵³.

У 1931 р. ліквідуються колектори при видавництвах та створюється єдина система бібліотечних колекторів, що дозволило сформувати суттєву перевагу радянських видань у складі практично всіх найбільших бібліотек. Політика контролю за видавничою продукцією та формуванням книжкового фонду країни призвела до того, що бібліотеки наповнилися книжками про партійні з'їзди, конференції, пленуми ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, книжками про першу п'ятирічку, соціалістичне змагання, рух ударників, підвищення продуктивності праці, раціоналізацію виробництва, підготовку кадрів, агротехніку, індустріалізацію промисловості та колективізацію сільського господарства¹⁵⁴. Водночас уся попередня література, пов'язана з історичним розвитком України, оголошується реакційною як антипод радянської, під прапором боротьби з буржуазною та націоналістичною культурою, зокрема та, що була видана до і в період Української революції 1917–1920 рр. і законсервована в фондах концентрації та спеціальних сховищах.

Таким чином, здійснюється перерозподіл духовних цінностей та орієнтирів і, відповідно, складу і змісту бібліотечних фондів.

Наприкінці 1920 – на початку 1930-х років помітно збільшується кількість радянської книжкової продукції як в СРСР, так і в Україні: з 29 646 найменувань у 1926 р. до 129 429 найменувань у 1931 р.; суттєво нарощується випуск періодичних видань, передусім, агітаційно-пропагандистського та виховного значення, що надходили у бібліотеки як обов'язковий примірник.

Державний контроль над видавничою продукцією та діяльністю видавництв проявився в організаційному об'єднанні найбільших видавництв, що існували у другій половині 1920-х років і були основними постачальниками поточних надходжень у фонди бібліотек і які повністю були позбавлені прав самостійної діяльності. В 1930 р. був ліквідований ряд видавництв, а саме: Державне видавництво УСРР, "Книгоспілка", "Радянський селянин", "Пролетарій", "Український робітник", "Юрвидавництво", "Культура", "Теакіновидавництво", "Вісник фізичної культури", "Наукова думка". На їх базі при НКО утворилося єдине ДВОУ, що мало на меті організацію, загальне керівництво та планування державної видавничої справи в масштабах УСРР, розповсюдження творів та торгівлю супровідним товаром, але науковий напрям як окремий не був представлений, а розпорошений за науковими установами в цілому, які також, у свою чергу, перепідпорядковувалися у видавничій справі ДВОУ¹⁵⁵.

Продукція "Наукової думки" та інших наукових видавництв, що у 1930 р. увійшли до складу ДВОУ, перестала домінувати в загальному обсязі поточних надходжень ВБУ¹⁵⁶.

У тому ж 1930 р. відкривається Державне технічне видавництво. Водночас суттєво зростають надходження художньої літератури українською мовою та мовами інших народів, які проживають на території України, функціонують видавництва “Центроиздат”, “Культурліга”¹⁵⁷.

На початку 1930-х років обов’язковий примірник СРСР перевищує обов’язковий український примірник у 5 разів: Всенародна бібліотека України отримала 593 016 прим., що складаються з надходження обов’язкового примірника СРСР та 50 958 книг, 28 708 журналів, 20 998 газет – обов’язкового примірника УСРР¹⁵⁸.

Низка спеціальних постанов та розпоряджень ЦК ВКП(б), XVII партконференції, РНК УСРР, Наркомосу УСРР докорінно змінюють видавничу справу не лише організаційно, а й у бік суттєвого підвищення ролі та обсягів науково-технічної, науково-популярної та масової освітньої книги для робітничо-селянських мас, дитячої літератури¹⁵⁹.

Одночасно для бібліотек закріплюється система пріоритетності не лише у комплектуванні, а й у опрацюванні книжок у бібліотеках та побудові каталогів, яка домінувала впродовж усього радянського періоду: 1) література з марксизму-ленінізму, видання компартій та Комінтерну, соціально-економічна та революційна література, офіційно-відомча література з цих джерел; 2) господарчо-економічна література за тематичними планами наукової роботи науково-дослідних установ УСРР; 3) соціально-культурна, освіта, школа, педагогіка; 4) інша література¹⁶⁰.

У другій половині 1920 – на початку 1930-х років для Всенародної бібліотеки України, наукових бібліотек Харкова, Одеси, Дніпропетровська починається новий етап надходжень малих та великих бібліотечних зібрань з різних міст України, де залишилися дореволюційні фонди. Цей процес обумовлений виникненням і офіційною підтримкою радянською владою ідеї концентрації дореволюційних бібліотечних фондів у великих книгосховищах.

Період розгортання наступу радянської ідеології та політичних репресій, що охопили науку та виробництво, спрямований на знищення наукової, науково-технічної та політичної еліти, інтелігенції, яка була вихована ще в період до революції, одночасно супроводжується стратегією створення нової радянської науково-технічної інтелігенції, яка б обслуговувала потреби радянської держави.

Адміністративна реформа 1930 р., створення областей і районів, переорієнтація на нові соціальні зміни визначили відкриття нових навчальних закладів та відповідно обласних бібліотек як республіканського, так і місцевого рівнів.

Переосмислюється роль і значення наукових бібліотек у період

радянського будівництва. Такі спроби починаються і в колі самих бібліотекознавців, які робили спроби пристосувати бібліотечну справу до вимог нового устрою, зокрема, про це йдеться в праці С. Борового "Наукова бібліотека в сучасних умовах" (К., 1930).

Розвивається методична основа бібліотечних технологій, запроваджуються уніфіковані методи бібліотечно-бібліографічних процесів¹⁶¹. Каталогізація проводиться за виданнями Є.І. Шамуріна "Алфавитный каталог и его организация" (Саратов, 1938) і "Библиографирование и каталогизация периодики" (М., 1931), "Шкільна бібліотека. Посібник для шкільних бібліотекарів" (К., 1941.).

1930-ті роки відзначені повною відмовою від напрацювань бібліотекознавства, пов'язаного з використанням західного досвіду, та наукових студій тих діячів бібліотечної справи, які були виховані старою вищою школою; політичними процесами; перебудовою бібліотечної справи на соціалістичний лад, яка супроводжувалася заміною демократичних принципів, декларованих бібліотеками у світі, передусім, вільним доступом до знання, відсутністю ідеологічної цензури щодо фондів та штатних працівників.

У 1930-х роках починаються нові переслідування партійних та державних діячів, діячів науки і культури, фабрикуються політичні процеси. Удару зазнала "стара школа" українських та російських книгознавців, бібліотекознавців та бібліографознавців, передусім ті, які отримали освіту в дореволюційних університетах і в 1920-х роках почали створюватися засади національної науки, що враховувала як свій власний, так і західний досвід побудови бібліотек, маючи відносну свободу.

Починається переслідування та критика "буржуазного" бібліотекознавства та бібліографії і створення нової "революційної" теорії й практики діяльності бібліотек та профільних наукових дисциплін. Значно посилила свої позиції цензура, що охопила усі види бібліотечної діяльності, починаючи від комплектування та змісту фондів, завершуючи системою обслуговування читачів та керівництва читанням.

В інформаційно-бібліотечному обслуговуванні рекомендувалися прийоми та методи, спрямовані на аналіз походження та благонадійності читачів під час їх оформлення до бібліотеки, змісту замовлених книжок, а також на формування читачьких інтересів у процесі користування ними довідковою інформацією, каталогами та картотеками.

Одночасно розгортається кампанія в центральних та обласних газетах щодо звинувачень у шкідництві бібліотекарів, які видавали заборонені книжки, зокрема, в Кременчуцькій громадській і Маріупольській центральній бібліотеках, Чернігівській державній бібліотеці, Дніпро-

петровській центральній бібліотеці профспілки залізничників. Так, в останній внаслідок перевірки з'ясувалося, що з 65 тис. книг, які зберігалися в бібліотеці, більшість була визнана ідеологічно невитриманою, а певна кількість – контрреволюційними. Такими самими виявилися 80 % книжок, що зберігалися в сільських бібліотеках Київської округи, бібліотеках Києва, Харкова, Чернігова, Мелітополя, Одеси, Ізюму тощо.

Так, з 1930 до 1932 р. бібліотечні фонди в республіці зменшилися на 10 %. Одночасно починаються кадрові чистки: суттєво змінюється кадровий склад бібліотекарів, їхній професійний та освітній рівень. У більшості випадків у публічних бібліотеках працювали малокваліфіковані спеціалісти, які не мали навіть середньої освіти, але вони повністю поділяли ідеологічні позиції нової влади. Майже половина працівників сільських бібліотек мала початкову освіту, а решта – тільки домашню. Партійні і державні постанови було спрямовано на перетворення бібліотек із культурно-просвітницьких установ на центри систематичної пропаганди комунізму. Поступово професія бібліотекаря перетворюється на непрестижну та низькооплачувану. Створення спецфондів та спецхранів призвело до вилучення для кількох поколінь українців із наукового і культурного обігу значного пласту української і світової культури¹⁶².

Переорієнтація у видавничих планах на випуск книжок для дітей, молоді, селян та робітників суттєво вплинула на тематику поповнення фондів для масових бібліотек. Про повну зміну видавничої політики щодо молодіжної книжки йшлося в 1932 р. у доповіді Л. Троцького "Підростаючому поколінню – більшовицьку книгу" на 6-му пленумі ЦК ВЛКСМ, під час обговорення тематичного плану видавництва "Молода гвардія"¹⁶³.

Тоді ж почався цілеспрямований тиск на наукові бібліотеки. Переважна їх частина була пов'язана з діяльністю Академії наук. Уже в 1928–1930-х роках у ВУАН працює спеціальна комісія НКО, діяльність якої вплинула й на подальшу долю ВБУ та інших наукових бібліотек. Звинувачення керівництва ВУАН у відсутності нового Статуту, відповідного до завдань будівництва соціалізму, відірваності тематики досліджень від життя, недостатньому ідейному рівні та збереженні старого дореволюційного укладу, правових основ "буржуазного" Статуту 1918 р., ігноруванні процесу поповнення Академії молодими кадрами викликали пряме втручання влади у діяльність ВУАН, розробку нових положень про роботу Ради ВУАН і, головне, – нові перевибори Академії на користь радянських діячів. Президентом було обрано Д.К. Забо-

лотного, віце-президентами – О.Г. Шліхтера і К.Г. Воблого, неодмінним секретарем – О.В. Корчака-Чепурківського, членом президії – М.Я. Яворського.

У середині 1929 – на початку 1930-х років був організований процес “Співки визволення України”, пов’язаний з іменами С.О. Єфремова, М.Є. Слабченка та інших членів Академії. Під приводом боротьби з “псевдовченими” з Академії наук звільнили багато талановитих науковців, які працювали, крім іншого, на бібліотечну справу¹⁶⁴.

Водночас у 1930 р. було здійснено й першу реформу бібліотечної справи у ВУАН. У результаті перевірки НКО було виявлено абсолютно незадовільний стан бібліотечної справи у ВУАН, оскільки “ні одна сторона бібліотечної справи ВУАН не продумана, не організована й не впорядкована: ні типізація бібліотек, ні комплектування, ні бібліотечна техніка, ні книгокористування” та запропоновано раціоналізувати її з урахуванням “реконструктивної доби, доби велетенських темпів соціалістичного будівництва та загостреної ідеологічної боротьби на всіх фронтах, у тому числі і на фронті науки”¹⁶⁵.

Численні комісії НКО, проведені у ВБУ, зафіксували незадовільний стан за всіма вимогами соціалістичного будівництва. У системі ВУАН відбувається докорінна реформа науки, змінюється система інститутів та оновлюються кадри. Після реорганізації ВУАН в АН УСРР у системі АН УСРР відкриваються бібліотеки новостворених інститутів: Інституту гематології та переливання крові, мікробіології та епідеміології, електрозварювання, математики, українознавства (ім. І. Крип’якевича), будівельної механіки, історії, українського фольклору та ін.¹⁶⁶

З 1937 р. розпочинають свою роботу бібліотеки Київського науководослідного інституту клінічної медицини та Агроекономічного інституту¹⁶⁷.

Одночасно змінюється й освітянська політика, створюються міцні засади системи фахової бібліотечної освіти України на принципах радянської ідеології, що мала обслуговувати потреби радянської бібліотечної справи.

Від 1934 р. починають функціонувати спеціальні бібліотечні факультети як у ВУІКО, так і в Києві (як філія ВУІКО). Після масових чисток, 1 липня 1935 р. ВУІКО реорганізується в Український бібліотечний інститут з трирічним курсом навчання та трьома факультетами. Там почали працювати такі викладачі, як О. Троїцька, Р. Фалькович, С. Комський, Л. Костелі, І. Гудесман, О. Майборода¹⁶⁸. У 1939 р. його було перейменовано на Харківський державний бібліотечний інститут, де відкрився додатково факультет бібліографії. Інститут повинен був готувати нові кадри бібліотекарів, які б змогли забезпе-

чити діяльність бібліотек відповідно до завдань, що декларувалися радянською державою. Впровадження спеціальної бібліотечної освіти показало значимість бібліотечної справи для радянської держави, яка поставила питання виховання кадрів, і сприяло розвитку бібліотечної справи, системи бібліотек, організації бібліотечних фондів, побудові каталогів і обслуговуванню читачів.

Підготовку кадрів здійснювали і бібліотечні курси Всенародної бібліотеки України (з 1936 р. – Бібліотека Академії наук), що працювали на базі Інституту бібліотекознавства ВБУ. Профільна підготовка велася у відповідності до спеціальностей “бібліотекознавство”, “фонди і каталоги”, “бібліографія”, “обслуговування читачів”, а також навчалися фахівці з суспільно-політичної, художньої та науково-природничої літератури.

У 1934–1935 рр. було опубліковано “Збірник директив з бібліотечної роботи” у РСФРР¹⁶⁹, який став головним методичним посібником для всіх радянських республік. У ньому подані загальні директиви партії та уряду в галузі бібліотечної справи, директиви Наркомпросу, постанови різних відомств та організацій щодо бібліотечної справи.

Збірник відкривається Постановою ВЦВК та Раднаркому РСФРР від 19 вересня 1933 р. щодо реорганізації Наркомосу, де серед нових управлінь, зокрема, Початкової та середньої школи, Підготовки вчителів, Університетів та науково-дослідних установ, Театрального, було введено Бібліотечне управління для загальних та спеціальних бібліотек, а також організовано при Наркомосі Головну інспектуру з перевірки виконання найважливіших рішень партії та уряду¹⁷⁰.

Іншим принциповим документом стала Постанова Раднаркому РСФРР від 23 березня 1932 р. “Про роботу масових бібліотек”, де відзначалися незадовільне керівництво бібліотечною справою з боку Наркомосу та роботою масових бібліотек, нерішуча боротьба з викривленнями в теорії та практиці бібліотечної справи, випадковість в комплектуванні фондів бібліотек, відсутність керівництва з боку органів народної освіти та профспілок, недостатній культурно-політичний рівень бібліотечних працівників, які не можуть здійснювати відповідне ідейне керівництво читанням.

Постановою передбачалося суттєво збільшити накладі видань для масових бібліотек та вдосконалити порядок надходження видань до бібліотек, уточнити коло обов'язкового примірника для масових бібліотек, збільшення на підприємствах та в радгоспах стаціонарних та пересувних бібліотек, переглянути фонди наукових та спеціалізованих бібліотек для більш ефективного використання на підприємствах та в

навчальних профтехзакладах, збільшити кількість студентів в Московському бібліотечному інституті та організувати перепідготовку бібліотечних кадрів, а в Інституті бібліотекознавства покращити розробку наукової проблематики, пов'язаної з роботою масових бібліотек¹⁷¹.

У листопаді 1932 р. вийшла відповідна Постанова РНК УСРР про покращення роботи масових бібліотек, де увага спрямовується на планомірну організацію бібліотечної мережі, зокрема, у сільській місцевості. Ця постанова збігається за часом з розгортанням в українському селі жахливого періоду – голодомору, знищенням репродуктивної основи сільського населення, примусовою колективізацією, розкуркуленням і новими репресіями.

Спеціальна увага до бібліотек як соціального інституту, що має безпосереднє відношення до формування свідомості людини, її світогляду, життєвих переконань, оцінок, та усвідомлення можливостей використання бібліотек для поширення радянської ідеології стали тим механізмом, що вплинув на повну реорганізацію бібліотечної справи в 1930-х роках, коли експериментальний період пошуків нових форм та нового соціального змісту бібліотечної діяльності можна було вважати закінченим.

З Постановою ЦК ВКП(б) “Про покращення справи самоосвіти” бібліотеки опинилися в центрі уваги перебудови просвітньої політики радянської держави в умовах, коли необхідно було в короткі терміни вагомо вплинути на усвідомлення переваг радянської системи дорослим населенням і, передусім, масами молодих робітників та колгоспників, створити нову соціальну опору влади після знищення “старих” кадрів, ліквідації умов для соціального опору. Партвидав доручалося за короткий час здійснити видання літератури в галузі природничих наук, хімії, фізики, географії, історії культури та суспільно-політичних наук. Учпедвидав мав розширити видання популярних самоучителів іноземних мов. У бібліотеках виокремлювався фонд літератури для самоосвіти, до бібліотекарів висувалися кваліфікаційні вимоги, організовувалися щорічні курси перепідготовки, підвищувалася заробітна платня бібліотекарям, особлива увага приділялася підготовці спеціальних показників літератури на допомогу бібліотекарям, які допомагають населенню у справі самоосвіти тощо¹⁷².

Завершила процес перебудови бібліотечної справи Постанова ЦВК СРСР “Про бібліотечну справу в Союзі РСР” (квітень 1934 р.). Було вирішено започаткувати бібліотечне управління при ЦВК союзних республік та покласти на створені з метою управління бібліотечною справою Бібліотечні управління та Ради бібліотек при ЦВК союзних республік контроль за їх діяльністю; при виконкомах створити бібліо-

течні сектори, розгорнути широку мережу бібліотечних інспекторів, які контролювали б роботу профспілкових та кооперативних установ, здійснити перепис усіх бібліотек з метою покращення управління справою, реорганізувати діяльність усіх бібліотек¹⁷³.

Ця постанова повністю і всеохоплююче змінює напрям бібліотечної справи в усіх радянських республіках. Увага була спрямована на єдність засад формування фондів радянською літературою, необхідність кваліфікованого та ідейно витриманого керівництва бібліотечною справою, підготовку та перепідготовку бібліотечних кадрів. Було поставлене завдання в кожній школі в усіх союзних республіках створити шкільні бібліотеки. Для організації комплектування фондів реорганізовувалася мережа бібліотечних колекторів, регулювався обов'язковий примірник, були гостро поставлені питання про організацію підготовки бібліотечних кадрів нового типу.

Спеціальна Постанова Раднаркому від 14 вересня 1934 р. "Про відповідальність за збереження бібліотечного фонду" передбачала різні види відповідальності і, в тому числі, покарання за руйнування бібліотек та бібліотечних фондів, втрату книжок¹⁷⁴.

Встановлювалися правові засади та матеріальне забезпечення бібліотекарів наукових установ, диференційована заробітна платня, пенсійне забезпечення. Вийшла низка директив щодо контролю за виконанням заходів щодо бібліотечної справи та забезпечення їх реалізації, визначений порядок проведення державного контролю за діяльністю бібліотек усіх відомств, порядок реєстрації бібліотек, комплектування, зберігання та вилучення книжок з бібліотек, було заборонено масові чистки в бібліотеках¹⁷⁵.

Ряд постанов, наказів, розпоряджень стосувався обслуговування книжкою різних верств населення, робітників політвідділів МТС та радгоспів, а також передбачав створення міжбібліотечного абонементу, написання мінімуму бібліографічних посібників для бібліотек та заходи на допомогу самоосвіті.

Вийшли інструкції щодо охорони книжкового майна в бібліотеках (де передбачався порядок збереженості, обліку, зберігання фондів, умов видачі книжок та міри стягнення), порядку вилучення книжок, обладнання бібліотечних приміщень та створення культурних умов, міжбібліотечного абонементу тощо¹⁷⁶.

Після цього відповідну Постанову приймає ЦВК УСРР від 29 липня 1934 р. – "Про роботу масових бібліотек", де було оголошено перепис бібліотек, за даними якого на 1 листопада 1934 р. в Україні налічувалося 28 130 бібліотек, зокрема 20 839 сільських та 7291 міська¹⁷⁷.

Наради директорів наукових бібліотек у 1934 та 1936 рр. у Москві, а за наслідками цих нарад й Республіканська бібліотечна нарада 1938 р. у Києві, постанови 1934 р. уряду СРСР про бібліотечну справу в СРСР і уряду УСРР про роботу масових бібліотек в Україні запроваджували державний контроль з боку Наркомату освіти за бібліотеками усіх типів та проводили лінію на централізацію та уніфікацію діяльності бібліотек.

Головлітом УСРР впродовж 1934–1936 рр. було укладено кілька видів списків літератури, що вилучалася із бібліотечних фондів, зокрема, окремі “Списки” містили 4 позиції, які були покладені в основу “Зведених списків літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів”. До переліку увійшли відомості про автора, назву твору, видавництво, рік видання та мову. До списків було включено імена багатьох відомих учених та письменників, серед яких: В. Дурдківський, С. Єфремов, Й. Гермайзе, Остап Вишня, О. Досвітній, Д. Загул, М. Ірчан, С. Пилипенко, М. Скрипник, А. Шамрай, М. Яворівський, М. Драгоманов, М. Максимович, Г. Голоскевич, Л. Курбас, П. Христюк, Г. Чупринка, О. Шумський, Г. Холодний, М. Чеховська, Г. Епик, Г. Косинка, О. Олесь, В. Підмогильний, М. Вороний, О. Влизько, К. Гордієнко, Л. Старицька-Черняхівська та інші діячі культури, науки та мистецтва. Ці списки не лише свідчили про зміни, що відбулися у політичному та духовному житті України, але вони на багато років вилучали із широкого обігу найцінніші здобутки українців у національно-культурному житті країни¹⁷⁸.

Адміністративна реформа 1937 р. до початку війни завершила процес утворення мережі публічних державних бібліотек за адміністративно-територіальним принципом. Разом з тим у другій половині 30-х років, поки на запрацювала нова система вищої бібліотечної освіти, відчувався брак професійних бібліотечних кадрів не лише у наукових, а й в масових бібліотеках, які перетворювалися на знаряддя розвитку народної освіти та культури, ідеологічний і політичний чинник виховання трудящих мас, що закріплювалося прийнятою 28 січня 1940 р. Постановою РНК УСРР про роботу масових бібліотек.

У зв'язку із утворенням Сумської області в 1939 р. відкривається Сумська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н.К. Крупської. В 1940 р. започатковується бібліотека Київського державного хореографічного училища. У Києві на базі книжкових фондів Київського історичного та антирелігійного музеїв і бібліотеки митрополита Флавіана також створюється Державна історична бібліотека України (1939)¹⁷⁹.

Перед війною мережа державних бібліотек, їх види і типи, принципи діяльності, основи формування фондів, політика обов'язкового

примірника, а також основні складові бібліотечної освіти та науки були закріплені радянською владою як нормативно, так і в бібліотечній теорії та практиці.

Характеризуючи бібліотечну справу цього періоду, необхідно підкреслити специфіку формування нової структури бібліотечного фонду, що згодом призвело до величезних втрат бібліотечних фондів у період війни. Крім партійних, лише в декількох бібліотеках дозволялося мати спецхран, куди потрапила література часів Української революції 1917–1920 рр., видання “опозиційних блоків”, репресованих осіб та ліквідованих установ. Структура розміщення історичних фондів, відомчої літератури дореволюційного часу, колекцій та зібрань була суттєво переглянута. Хоча багато фондів ще залишалося на місцях, перерозподіл фондів розпочався і станом на 1941 р. не був завершеним¹⁸⁰.

Паралельно проводиться державна політика регулювання складу та профілю бібліотечних фондів, на що було націлено створення нового законодавства у галузі обов’язкового примірника. З березня 1934 р. державне регулювання обов’язкового примірника в Україні виводиться із Кодексу законів про народну освіту і переводиться до системи постанов уряду відповідно до прийнятої 13 вересня 1933 р. Постанови ЦВК та РНК СРСР “Про постачання найважливіших державних книгосховищ виданнями, які виходять на території СРСР”¹⁸¹. Централізація системи регулювання обов’язкового примірника на загальносоюзному рівні передбачала створення принципово нового змісту бібліотечних фондів як джерельної бази розвитку культури, науки, освіти.

Регулювання безплатного та платного обов’язкового примірника відбувається впродовж усього передвоєнного періоду. Принципове значення має прийнята 21 березня 1934 р. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР “Про книгопостачання найголовнішим державним книгосховищам видань, що виходили на території УСРР” та відповідна “Інструкція про надсилання до Книжкової палати обов’язкового примірника”, видана у квітні 1935 р. Постанова закріплювала види документів правочинного документування, основних депозитаріїв обов’язкового примірника, систему централізованого розподілу загального та профільного обов’язкового примірника книг, брошур, журналів, бюлетенів, нот, географічних карт, планів, столичних газет, склаграфічних видань, плакатів, відомчих видань.

Повний безплатний комплект у 2-х примірниках отримували: Українська книжкова палата, Всенародна бібліотека України у Києві, Державна бібліотека ім. В.Г. Короленка в Харкові. Один примірник отримували Бібліотека ВУАМЛІН (Харків), Одеська державна бібліотека,

Дніпропетровська державна бібліотека, Вінницька та Чернігівська державні бібліотеки. Передбачалися передача обмінних примірників для міжнародного книгообміну в Книжкову палату, існування регіонального обов'язкового примірника видань, що надходив до центральної бібліотеки міста чи району. Порядок депонування заборонялося змінювати. Подальше забезпечення функціонування інституту обов'язкового примірника базується вже на постановах СРСР і свідчить про завершення етапу формування соціалістичної державності¹⁸².

Бібліотечна діяльність у другій половині 30-х років вже відчутно спрямована на побудову бібліотек нового типу соціалістичної держави, де усі види бібліотек мали слугувати основним цілям і завданням радянської влади в залежності від профілю та функцій. Так, масові бібліотеки повністю перебудувалися на культурно-масове та ідеологічне виховання народу у дусі марксистсько-ленінського вчення, шкільні бібліотеки орієнтувалися на середню освіту молодого покоління соціалістичної держави, що базувалася на Конституції 1936 р.; наукові галузеві та технічні бібліотеки виконували завдання наукового розвитку галузей народного господарства та економічного зміцнення СРСР поряд із завданням підвищення загального культурного рівня працівників сільського господарства і промисловості.

Республіканська нарада опорних та галузевих бібліотек важкої промисловості 26–31 грудня 1939 р. відзначала в резолюції, що “в системі технічних бібліотек прямим та основним призначенням є сприяння зростанню самої передової у світі соціалістичної техніки, культурно-технічного рівня робочого класу радянської країни”, розвитку стахановського руху та соціалістичного змагання¹⁸³.

У 1939–1940 рр. західноукраїнські землі стають частиною УРСР. З приєднанням цих областей починається процес активного будівництва бібліотечної системи на західних територіях. 1–2 листопада ухвалюються закони про входження Західної України до складу СРСР та УРСР, створюються шість нових областей та відкриваються обласні бібліотеки.

Після приєднання західних областей України до УРСР почалася реформа бібліотек та бібліотечної справи на зразок радянської. Сценарій націоналізації бібліотек та зосередження історико-культурних фондів у декількох центрах поширювався і на ці території. Бібліотечним центром, де було сконцентровано значну кількість історичних бібліотек просвітніх установ, громадських об'єднань та приватних книжкових колекцій, стала на правах окремої установи Львівська наукова бібліотека (спочатку як філія БАН УРСР), а також обласні бібліотеки, створені за новим адміністративно-територіальним принципом.

На базі націоналізованих фондів місцевого значення відкриваються бібліотеки у нових, приєднаних до Радянської України західних територіях, у новостворених областях – обласні бібліотеки, зокрема, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Львівська обласні бібліотеки, Станіславська державна обласна бібліотека для дорослих (нині Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека), а також відповідні спеціалізовані, що існували в усіх областях Української РСР – бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету, бібліотека Станіславського педагогічного інституту, Рівненська обласна медична бібліотека, бібліотека Львівського медичного інституту (на базі фондів медичного факультету Львівського університету), Львівського торгово-економічного інституту (на базі фондів бібліотеки Академії зовнішньої торгівлі, що існувала з 1899 р.), Кременецького учительного інституту 1940 р. (нині – Тернопільський державний педагогічний інститут)¹⁸⁴. Створення радянської бібліотечної мережі в західних регіонах супроводжувалося масштабними чистками фондів, переглядом кадрового складу бібліотек, що відбувалися на фоні переслідування інтелігенції та реорганізації освіти й культури¹⁸⁵.

Львівська наукова бібліотека офіційно була створена 2 січня 1940 р. на основі поєднання фондів відомчих та приватних бібліотек, найвідомішими з котрих були бібліотеки Народного Дому, Наукового товариства імені Шевченка, Інституту ім. Оссолінських ("Оссолінеум"), у складі яких, у свою чергу, були представлені, зокрема, бібліотека Ставропігійного братства, фонди музеїв – Національного, Історичного та Промислового. Усього початковий фонд ЛНБ створили понад 80 бібліотек, більшість з яких було націоналізовано (зокрема, бібліотека митрополита А. Шептицького)¹⁸⁶.

З приєднанням Бессарабії та Північної Буковини створюється Чернівецька область і засновується обласна бібліотека. На комплектування фондів відкритих обласних бібліотек були виділені значні кошти. Так, бібліотеки Чернівецької області отримали 1 млн. крб.; понад 70 тис. прим., було передано від різних республік Радянського Союзу в дар¹⁸⁷.

Книжковий фонд обласних та наукових бібліотек створювався за рахунок націоналізованих колекцій та зібрань, надходжень дублетних примірників з різних радянських республік. В основу книжкового фонду, наприклад, Рівненської обласної бібліотеки було покладено бібліотеки князів Любомирських, міського музею, ліквідованих установ освіти, в тому числі польської гімназії та польської бібліотеки вчителя тощо. Штати бібліотеки були укомплектовані як з представників місцевої інтелігенції, так і з випускників Харківського бібліотечного інституту та технікуму¹⁸⁸.

У зв'язку з приєднанням західних областей відбувається подальше регулювання обов'язкового примірника. Державній бібліотеці України залишений один примірник повного комплекту, а другий переданий Львівській науковій бібліотеці. Безплатний примірник мала Українська книжкова палата, Державна бібліотека України, Дніпропетровська обласна та Одеська обласна бібліотеки. Профільний примірник передавався до Державної історичної бібліотеки (Київ), Центральної наукової технічної бібліотеки (Харків), Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Народного комісаріату землеробства УРСР (Харків), Бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (Київ) Центральної науково-медичної бібліотеки (Харків), а в загальносоюзному контексті безплатний комплект отримували Державна бібліотека ім. В.Г. Короленка в Харкові та Львівська наукова бібліотека. Скорочувався обмінний примірник, хоча бібліотечний, реєстраційний, регіональний (краєзнавчий) примірники залишилися¹⁸⁹.

Отже, перед війною відбувався процес скорочення кількості установ, що отримували обов'язковий примірник та його видовий склад. Політика обов'язкового примірника стала найяскравішим прикладом державного регулювання складу і змісту бібліотечних фондів та їх бібліографічної реєстрації.

Одночасно з регулюванням обов'язкового примірника проводиться політика концентрації історичної книжкової спадщини, книжкових колекцій та зібрань у декількох головних наукових бібліотеках України відповідно до регіонального принципу. У 30-х роках завершується процес концентрації книжкової спадщини, що здійснювався радянським урядом у головних книгосховищах України. Ця політика почалася в 20-х роках і була спрямована на концентрацію збирання дореволюційних колекцій та зібрань у декількох центрах, у тому числі у найзначніших за змістом і складом фондів – Всенародній бібліотеці України в м. Києві, Державній історичній бібліотеці, а також у Харківській, Дніпропетровській та Одеській наукових бібліотеках, деяких інших бібліотеках, що мали статус наукових.

У цих книгосховищах було зібрано фонди дореволюційних світських та духовних навчальних установ, наукових товариств, ліквідованих царських міністерств та відомств, приватні бібліотеки. Національна (Всенародна) та обласні бібліотеки впродовж 20–30-х років зібрали значний за обсягом колекційний фонд, репрезентований різноманітною книжковою та рукописною продукцією з багатьох галузей знань, що відображала історичний шлях українського народу та людської цивілізації взагалі. Майже уся дореволюційна література ліквідованих

установ залишалася у фондах концентрації, була визнана неперіоритетною і відповідним чином не опрацьовувалася.

Так, фонд Всенародної бібліотеки України як всеукраїнського бібліотечного центру становив напередодні війни 7,5 млн. загального фонду, з яких понад 3 млн. – це були унікальні рукописні фонди, стародруки, цінні та рідкісні видання, колекції відомчої літератури дореволюційних видань, газети, листівки, гравюри, нотні видання, а також історичні бібліотеки і книжкові зібрання видатних діячів XVII–XVIII ст. Однією з найцінніших була колекція архівного примірника українського друку від 1923 р.

Масові бібліотеки, що активно створювалися у ті часи, були підґрунтям широкого розвитку народної освіти. Напередодні війни радянська влада добре розуміла ускладнення міжнародної ситуації, необхідність укріплювати промисловість, сільське господарство, оборону країни, що потребувало не лише підвищення загального освітнього рівня населення, а й підготовки кваліфікованих кадрів. Так, у СРСР станом на 1937 р. витрати на народну освіту зросли у 12,5 разів порівняно з 1928 р.; у 1938 р. бібліотеки відвідували 55 млн. читачів¹⁹⁰. Масові бібліотеки повністю заповнилися радянською художньою та науково-популярною книгою, а спеціальні – літературою відповідного наукового або науково-технічного змісту.

Темпи росту масових бібліотек у 30-х роках XX ст. значно випереджали цей процес у царські часи. Масштаби бібліотечного будівництва були результатом розуміння не лише значення загальної освіти та культури, а й ідеологічного та політичного виховання народних мас відповідно до оголошених у радянській конституції принципів розбудови соціалістичної держави. Наприкінці 30-х років в Україні нараховується понад 40 тис. бібліотек із загальним фондом в межах 70–100 млн. прим. книжок. Серед них – понад 2200 масових бібліотек системи Наркомосу, близько 20 тис. шкільних бібліотек¹⁹¹. Разом з тим ці відомості, зрозуміло, приблизні, оскільки неможливо підрахувати загальні дані щодо обсягу фонду. За короткий час було ліквідовано неписьменність, почалася підготовка нової радянської інтелігенції робітничо-селянського походження.

Усвідомлена політика виховання на принципах радянської ідеології супроводжувалася розвитком цензури щодо складу і змісту фондів.

Регулювання видавничої діяльності, розподіл обов'язкового примірника швидко заповнили фонди радянською літературою.

У цей період сформувалася мережа державних бібліотек різного підпорядкування. Управління бібліотеками здійснював Народний комісаріат освіти, який впроваджував нові ідеологічні засади діяльності

масових та публічних бібліотек, де основна увага була націлена на формування фондів радянською книгою, створення відповідних умов для ліквідації неписьменності, підвищення загального культурного рівня населення, мобілізації його на вирішення завдань соціалістичного будівництва.

Політична цензура відіграла значну роль у формуванні складу і змісту фондів, забезпеченні переважної кількості та пріоритетності використання радянсько-партійної літератури, а також літератури, що тією чи іншою мірою забезпечувала підтримку радянської ідеології, головним завданням якої була систематична пропаганда комуністичного світогляду серед населення.

Зміни Статуту Національної бібліотеки та послідовне знищення її національних функцій почалися лише за часів зміцнення радянської влади, сталінських репресій, коли Академія та народ України втратили найкращу частину своєї інтелігенції – представників різних ідейних течій і поглядів на питання національного розвитку науки та культури України; концепція “національного” змінилася поняттям “державного”¹⁹². Фундатори Національної бібліотеки ширше розуміли поняття “Національна бібліотека”, її фонди і функції як в етнічному, так і державно-політичному та загальнолюдському сенсі, властивому будь-якому цивілізованому суспільству. Перемога соціалізму в 1936 р., нова Конституція СРСР та УРСР надовго затримали розвиток національних функцій бібліотек в їх первісному значенні, а термін “україніка” до початку 90-х років було вилучено із соціального обігу.

Низка декретів, наказів, розпоряджень 1933–1934 рр. завершила розбудову радянської бібліотечної справи, визначила її основні цілі, партійно-класові ідеологічні функції, правовий стан, матеріальне забезпечення, форми та методи бібліотечних технологій. Усі бібліотеки перетворилися на знаряддя комуністичної партії та радянської держави у справі формування людини нової ідеології.

У 30-х роках зміна суспільно-політичної системи та ідеологічних засад у державі, становлення нових соціально-економічних відносин супроводжувалися як деструкціями та відповідними змінами у кадровому складі бібліотек, так і позитивними явищами – осмисленням сутності бібліотечної справи, діяльності бібліотек наукових установ та установ вищої освіти, форм і методів комплектування літературою і змістовного складу бібліотечних фондів, побудови каталогів, принципів організації роботи з читачем, а також обслуговування потреб розвитку держави. Практика вимагала й переосмислення методологічних засад бібліографознавства, книгознавства, бібліотекознавства.

Ці процеси характеризуються суперечливістю. З одного боку, закладаються засади радянського бібліотекознавства, формулюються завдання бібліотек, починається уніфікація бібліотечних технологій, формується політика обов'язкового примірника тощо, що позитивно відображається на організації бібліотечної діяльності та управлінні бібліотеками різного профілю та їх спеціалізації в масштабах країни. Відбувається швидке зростання книжкових фондів та періодики, спеціалізованих видань, удосконалюються принципи роботи з читачем, у тому числі методи диференційованого обслуговування читачів, закладаються єдині засади бібліотечних технологій та їх взаємозв'язку, формуються принципи побудови каталогів, що сприяло розвитку бібліотек, організації фондів, забезпеченню виконання основних завдань, що стояли перед соціально-економічним і культурним розвитком держави. Невпинно збільшується кількість масових бібліотек. Проводиться розподіл профілю комплектування бібліотек, усі дореволюційні фонди, що мають історико-культурне значення, відбираються для зберігання в декількох великих наукових бібліотеках. Зароджується нова радянська наука, як академічна, так і галузева, з орієнтуванням на розвиток промисловості та сільського господарства, формуються спеціалізовані бібліотеки науково-промислових центрів, передусім, численних установ у Харкові та Дніпропетровську, Миколаєві та Одесі.

З іншого боку, політичні процеси узурпації влади в СРСР, побудова тоталітарної системи супроводжуються швидким і послідовним знищенням соціальних умов, що могли б породити опір новій ідеології і особистій владі Сталіна. Хвилі політичних процесів безпосередньо торкнулися науки, культури, освіти, партійного і державного апарату, а відповідно – наукових і бібліотечних кадрів, здебільшого професіоналів, які були виховані та навчалися у дореволюційні часи, закінчували університети та духовні школи, мали широкі знання та володіли декількома мовами. За короткий термін невеликий прошарок освічених і талановитих учених та бібліотечних діячів було страчено, заслано або усунено з роботи. Значна кількість фахівців виїхала в Росію. З 1936 р. змінюються напрями розвитку бібліотекознавства: запроваджується єдине для СРСР положення про бібліотечну справу, різко критикуються буржуазні методи у бібліотекознавстві та бібліографії, оголошується партійний характер бібліотечної діяльності, основними завданнями наукової діяльності бібліотек визначені дослідження організації обслуговування масового читача, вивчення інтересів та керування читанням і самоосвітою. Змінюється система управління, відбувається централізація бібліотек та керівництва бібліотечною справою.

Примітки

- ¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – 8-е изд. – М., 1954. – Т. 2. – С. 420.
- ² Гимальдинова З.В., Фридьева Н.Я. Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920) // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.). – Харьков, 1975. – С. 24.
- ³ Там же. – С. 30–31.
- ⁴ Абрамов К.И. История библиотечного дела. – М., 2000. – Ч. 2. – С. 9–10.
- ⁵ Ківшар Т.І. Український книжковий рух. – С. 173.
- ⁶ Золотоверхий І. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.). – К., 1961. – С. 177.
- ⁷ Борович Б.О. Организация и ведение небольших библиотек (Опыт практического руководства). – Х., 1918. – 94 с.; Он же. Пути сближения с читателем: Опыт методологии культурной работы в библиотеке. – Х., 1922. – С. 69–70.
- ⁸ Гимальдинова З.В., Фридьева Н.Я. Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920). – С. 44–45.
- ⁹ Там же. – С. 71–72.
- ¹⁰ Новальська Т.В. Становлення та розвиток профсоюзних бібліотек на Україні в роки соціалістичного будівництва // УІЖ. – 1987. – № 5. – С. 103–109.
- ¹¹ Гимальдинова З.В., Фридьева Н.Я. Указ. соч. – С. 50–51.
- ¹² Там же. – С. 61.
- ¹³ Там же. – С. 59–60.
- ¹⁴ Арх. НБУВ, оп.1, спр.1, арк. 120–123, арк. 129.
- ¹⁵ Там само. – С. 62–63.
- ¹⁶ Конспект руководства по библиотечному делу в работе Красной Армии : Материалы к 3-му Всерос. съезду работников по нар. просвещ. и политпросветработе в Красной Армии. – [М.], 1921.
- ¹⁷ Ківшар Т.І. Український книжковий рух. – С. 199–201, 207.
- ¹⁸ Там само. – С. 203–204.
- ¹⁹ Гимальдинова З.В., Фридьева Н.Я. Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920). – С. 75.
- ²⁰ Из протокола заседания общего собрания Украинской Академии наук о передаче библиотеки бывшего Киевского университета Всенародной библиотеке Украины 21.III.1927 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и материалов, 1917–1941. – К., 1985. – С. 185.
- ²¹ Про Харківську центральну педагогічну бібліотеку : [Рішення] Колегії НКО від 16 січ. 1922 р. // Бюл. Наркомосвіти. – 1922. – Ч. 15. – С. 4.
- ²² Самборська, Майя. Становлення і розвиток науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки // Історія освітянських бібліотек України. – К., 2006. – С. 183–184.
- ²³ Демещенко Л. Кіровоградській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.І. Чижевського – 100 років // БВ. – 1998. – № 1. – С. 35–36.
- ²⁴ Дубровіна Л.А., Опіщенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941 рр. – С. 45–46.
- ²⁵ Там само. – С. 46–47.
- ²⁶ Міщук С.М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900–1932): походження, склад, доля : Автореф. дис. ... канд. іст.наук. – К., 2003; ДАЖО, ф. Р-31, оп. 1, спр. 1, арк. 230.
- ²⁷ Ланчук Н.В. 130 років Житомирському обласному краєзнавчому музею // Матеріа-

лі та тези наук. конф. до 130-річчя Житомир. краєзнавчого музею 11–13 жовт. 1995 р. – Житомир, 1995. – С. 12.

²⁸ Біленький Є.А. Родовий архів Шодуарів у фондах Інституту рукопису НБУВ // Арх. України. – 2000. – Вип. 4/6. – С. 44–51; *Він же*. Бібліотека Шодуарів з фондів ІР НБУВ за даними рукописних каталогів 40–50-х років XIX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – 2001. – Вип. 3. – С. 245–255.

²⁹ Міщук С.М. Нездійснений проект бібліотечної “Волиніки”: з історії книжкового зібрання Волинського музею у Житомирі у 20-х рр. XX ст. // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 16–22.

³⁰ Там само; ДАЖО, ф. 266, оп. 1, спр. 182, арк. 88.

³¹ Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. – С. 105.

³² Міщук С.М. Нездійснений проект. – С. 16–22.

³³ Кудрицький М. Бібліотека Волинського Центрального науково-дослідного музею (Хроніка) // Бібліол. вісті. – К., 1926. – № 3. – С. 88–89.

³⁴ Скрипник Т.О. Початковий період видавничої діяльності Всевидаву України (1918–1920) // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1964. – Вип. 1. – С. 141.

³⁵ Гимальдинова З.В., Фридьєва Н.Я. Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920). – С. 51.

³⁶ Ківшар Т.І. Український книжковий рух. – С. 204–206.

³⁷ Погребняк Г.І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003. – С. 30–34.

³⁸ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 23–24, 175–176, 182, 183, 199, 205–206, 207–208, 220, 221, 231–232.

³⁹ Бібліотека Національної юридичної академії України // Національна юридична академія України. – Х., 1995.

⁴⁰ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 287.

⁴¹ Єщенко Ф.А., Самойленко Т.П. Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.) // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.). – Х., 1978. – С. 83.

⁴² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 73, арк. 11, 59; спр. 92, арк. 7; спр. 124, арк. 2, 95, 203 тощо.

⁴³ О централизации библиотечного дела в РСФСР: Декрет Совнаркома РСФСР от 3.11.1920 // Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов, 1917–1941. – К., 1985. – С. 42–44.

⁴⁴ Єщенко Ф.А. Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921–1925) : Матеріали до лекції з курсу “Історія бібліотечної справи в СРСР.” – Х., 1961. – С. 9.

⁴⁵ Єщенко Ф.А., Самойленко Т.П. Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.) // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.). – Х., 1978. – С. 88–89.

⁴⁶ Ківшар Т.І. Український книжковий рух. – С. 202.

⁴⁷ Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов, 1917–1941. – К., 1985. – С. 75–78.

⁴⁸ Єщенко Ф.О. Бібліотечна справа на Україні. – С. 13.

⁴⁹ Про Центральну науково-учбову бібліотеку: Постанова РНК УСРР від 27 лют. 1922 р. // Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення Ком. партії і Рад. уряду, 1917–1959 рр.: 36. документів. – К., 1959. – Т. 1: 1917 – черв. 1941. – С. 138–140.

⁵⁰ Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – С. 169–171.

⁵¹ Малиновська Н. Значення українських книгозбірень у культурно-просвітницькому житті Одеси початку XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 10. – С. 37–39.

- ⁵² *Малиновська Н.* З історії розповсюдження української книги в Одесі // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 4. – С. 48–50.
- ⁵³ *Горяева Т.М.* Политическая цензура в СССР, 1917–1991 гг. – М., 2002. – 394 с.
- ⁵⁴ *Каракоз О.О.* Бібліотека як складник системи радянських ідеологічних інституцій у 1919–1923 // *Бібліотечна планета.* – 2004. – № 2. – С. 29–32; *Вона ж.* Формування методів бібліотечної цензури // *Пр. Нац. педагогіч. ун-ту ім. М. Драгоманова.* – 2004. – Вип. 3. – С. 60–67.
- ⁵⁵ Об усилении партийного влияния на работу библиотек. Циркуляр ЦК РКП(б) (1923) // *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917–1941.* – К., 1985. – С. 95.
- ⁵⁶ Об усилении партийного руководства печатью и работой издательств: Циркуляр ЦК РКП (б) (1924) // *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917–1941.* – К., 1985. – С. 106–108.
- ⁵⁷ *Каракоз О.О.* Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 11.
- ⁵⁸ *Очеретяню В.* Загартовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20–30-ті роки // *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КДБ: Наук.-публіцист. журн.* – 1999. – № 1/2. – С. 129–141; *Він же.* Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством. До 80-річчя створення радянської цензури // *Там само.* – 1998. – № 3. – С. 70–79.
- ⁵⁹ *Каракоз О.О.* Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 11–12.
- ⁶⁰ *Очеретяню В.* Загартовані книги.
- ⁶¹ *Каракоз О.О.* Бібліотечна цензура в Україні у двадцять роки ХХ ст. // *ВКП.* – 2004. – № 11. – С. 29–33.
- ⁶² Инструктивное письмо о пересмотре книжного состава библиотек. Перепеч. из Бюллетеня Наркомпроса. – Владимир, 1930.
- ⁶³ *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917–1941.* – К., 1985. – С. 95.
- ⁶⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 131; спр. 93, арк. 139; спр. 110, арк. 4, спр. 142, арк. 1; спр. 181, арк. 5 тощо.
- ⁶⁵ *Ещенко Ф.О., Самойленко Т.П.* Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.) // *История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.): Учеб. пособие.* – Х., 1975. – С. 94–96.
- ⁶⁶ Резолюция Всероссийского съезда библиотечных работников. – М., 1924. – С. 5.
- ⁶⁷ Первая конференция детбиблиотекарей ГПП. 26–27 мая 1925 г. – М.; Л., 1925.
- ⁶⁸ 3б. узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1922. – № 28. – Ст. 438; № 13. – Ст. 222; № 49. – Ст. 623, 729. Див також: *Чепуренко Я.* Становлення законодавчої бази системи обов'язкового примірника видань в Україні (листопад 1917 – червень 1922 р.) // *Бібл. вісн.* – 1997. – № 6. – С. 29–30; *Сенченко М.І.* Книжкова палата України. Історія і сьогодення (1919–1999). – К., 1999.
- ⁶⁹ *Тимошик М.* Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920–1990) // *ВКП.* – 2004. – № 2. – С. 40–45.
- ⁷⁰ *Вовченко І.О.* Становлення і розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 23; *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – К., 1999. – С. 98.
- ⁷¹ *Одинока Л.П.* Деякі проблеми організації науково-методичної роботи в УРСР (1917–1924 рр.) // *Бібліотекознавство і бібліографія* – 1979. – Вип. 19. – С. 101–110.
- ⁷² *Гимальдинова З.В., Фридьева Н.Я.* Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920). – С. 47–48.

- ⁷³ Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібл. вісн. – 2000. – № 1. – С. 32–34.
- ⁷⁴ Всеукраїнський бібліотечний семінар по підготовці та перепідготовці бібліотечних робітників // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 157.
- ⁷⁵ Бібліол. вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 163.
- ⁷⁶ Фридьєва Н. Киевское библиотечное объединение // Крас. библиотекарь. – 1925. – № 3. – С. 101–102; Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября // Там же. – 1927. – № 9. – С. 42–54; № 10. – С. 51–62.
- ⁷⁷ Ступак В.Л. Діяльність Київського бібліотечного об'єднання у 20-х роках ХХ ст. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 24.
- ⁷⁸ Фридьєва Н. Киевское библиотечное объединение // Крас. библиотекарь. – 1925. – № 3. – С. 101–102; Керекез Я. Бібліотечно-методична робота на Київщині в 1929–1930 рр. // Бібліол. вісті. – 1930. – № 2. – С. 114–116.
- ⁷⁹ Ещенко Ф.О., Самойленко Т.П. Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.). – С. 119–120.
- ⁸⁰ Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября // Крас. библиотекарь. – 1927. – № 9. – С. 42–54; № 10. – С. 51–62; Ещенко Ф.О. Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921–1925). – Х., 1961. – С. 39–40.
- ⁸¹ Бюл. Одес. бібл. об'єднання. – 1925. – Вип.1. – С. 4–5.
- ⁸² Бібліол. вісті. 1925. – № 1/2. – С. 163.
- ⁸³ Іванова І.Ф. Читацькі об'єднання : з історії виникнення // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 79–80.
- ⁸⁴ История библиотечного дела в СССР: Документы и материалы. Ноябрь 1920–1929. – М., 1979. – С. 78–79.
- ⁸⁵ ЗУ УСРР. – К., 1925. – № 29/30. – Від. 1. – Ст. 243.
- ⁸⁶ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – К., 1922. – С. 913.
- ⁸⁷ Библиотечная активная работа. Формы и методы библиотечной работы, применяемые в Красной Армии // Библиотечный сборник / Под. ред. Е. Хлебцевича. – М., 1925.
- ⁸⁸ Бузиньер Н. Словарь-справочник профсоюзного библиотекаря. – К., 1928. – 198 с.
- ⁸⁹ Гильман М.Я. Строительство и оборудование массовых библиотек : Пособие для библиотекарей. – М., 1936; Глазов В.А. Техника деревенской библиотеки : Пособие для деревенских библиотекарей-самоучек. – М., 1931; Организация журнального фонда в библиотеках. – М., 1937; Расстановка и хранение книг в библиотеках. – Минск, 1931; Гудесман І. Пересувна бібліотечна робота у місті : (В допомогу пересувникам). – Х., 1930; Инструкция по составлению алфавитного каталога. – М. ; Л., 1932.
- ⁹⁰ Ещенко Ф.О.Самойленко Т.П. Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.). – С. 113.
- ⁹¹ Статистика України. Серія VII. – Х., 1927. – № 110, т. 6, вип. 2. – С. 58; Ещенко Ф.О., Самойленко Т.П. Библиотечное дело на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.). – С. 112–113.
- ⁹² Матеріали до реформи бібліотечної справи на Україні: Від редакції // Бібліол. вісті. – 1928. – № 1. – С. 86–102.
- ⁹³ Дубровський В.В. Про утворення єдиного науково-бібліотечного осередка в Києві // Наука на Україні. – 1926. – № 1. – С. 51–53; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 214.
- ⁹⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 196.
- ⁹⁵ Бібліотечний збірник. – К., 1925. – Ч.1: Праці першої конференції наукових бібліотек УСРР. ВБУ. – С. 18.
- ⁹⁶ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969) : Матеріали до бібліографії / Укл. Т.А. Ігнатова та ін. – К., 1994. – С. 36–47.

- ⁹⁷ *Постернак С.П.* Всенародна бібліотека України : (До 5-річного ювілею). – ІР НБУВ, ф. 52, № 2. Публ.: П'ятирічний ювілей Всенародної Бібліотеки України // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 87–88.
- ⁹⁸ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Указ. пр. – С. 35–36.
- ⁹⁹ Там само.
- ¹⁰⁰ Там само. – С. 38.
- ¹⁰¹ Там само. – С. 38–39.
- ¹⁰² ІР НБУВ, ф. 52, № 2, арк. 94–95.
- ¹⁰³ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 157, 184; спр. 110, арк. 49–50.
- ¹⁰⁴ *Постернак С.П.* Состояние и развитие библиографической работы в библиотеках : [Выступление на 1-м Всесоюз. библиограф. съезде в Москве 2–8 дек. 1924 г.] // Библиогр. изв. – 1926. – № 1/4. – С. 50.
- ¹⁰⁵ Бібліотечний збірник. – К., 1926. – Ч. 1: Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР; Бібліотечний збірник. – К., 1927. – Ч. 2: На науково-бібліотечному фронті УСРР.
- ¹⁰⁶ *Володин Б.В.* Всемирная история библиотек. – СПб., 2002. – С. 252.
- ¹⁰⁷ *Сенченко М.І.* Книжкова палата України. Історія і сьогодення. – С. 11–12.
- ¹⁰⁸ *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – К., 1999. – С. 75–77.
- ¹⁰⁹ Там само. – С. 77.
- ¹¹⁰ Там само. – С. 79.
- ¹¹¹ *Каракоз О.О.* Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 80.
- ¹¹² *Федотова О.* Спецфонд Книжкової палати України: передумови створення, шляхи еволюції та характеристика з позицій сьогодення // Вісн. Книжкової палати України. – 1999. – № 11. – С. 28 – 32; *Вона ж.* Аналіз документального масиву видань спецфонду Книжкової палати України періоду 1917–1921 рр. // Там само. – 2000. – № 4. – С. 26 – 29; *Вона ж.* До характеристики нового ретроспективного науково-допоміжного бібліографічного показника "Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.) Додатковий випуск" // Там само. – 2002. – № 8. – С. 4; *Вона ж.* Книга як об'єкт цензурної політики // Там само. – 2003. – № 6. – С. 30–36.
- ¹¹³ ІР НБУВ, ф. 48, № 48, арк. 1.
- ¹¹⁴ *Сенченко М.І.* Книжкова палата України. Історія і сьогодення. – К., 2004. – С. 13.
- ¹¹⁵ *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 107–108.
- ¹¹⁶ Резолюции и постановления Первого Всеукраинского съезда библиотечных работников. – Х., 1927.
- ¹¹⁷ Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 червня 1926 р. – Х., 1927. – С. 3.
- ¹¹⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 160, арк. 21–22, 35–36.
- ¹¹⁹ Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 червня 1926 р. – Х., 1927. – С. 45.
- ¹²⁰ Бюл. НКО. – 1927. – № 30/31; – С. 29–35; Книга и книжное дело в Украинской ССР. – К., 1985. – Ч. 1. – С. 192.
- ¹²¹ Книга и книжное дело. – С. 194, 244–246.
- ¹²² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 160, арк. 21–22, 35–36.
- ¹²³ Там само, арк. 56–57 зв.
- ¹²⁴ *Абрамов К.И.* История. – Ч. 2. – С. 44.
- ¹²⁵ *Демкин И.В., Скрипник Т.А.* Библиотечное дело на Украине в период развертывания социалистической реконструкции народного хозяйства // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.). – Х., 1975. – С. 130.

- 126 Козлюк П. Етапи становлення медичних бібліотек Академії медичних наук в Україні // ВКП. – 2003. – № 5. – С. 32–37.
- 127 Залевський Й. Київські бібліотеки в цифрах. Матеріали до раціоналізації бібліотечної справи // Бібл. вісті. – 1930. – № 4. – С. 92–102; Ковальчук Г.І. Київські бібліотеки у 1930 р. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 18–22.
- 128 Ковальчук Г.І. Київські бібліотеки у 1930 р. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 19.
- 129 Там само. – С. 20.
- 130 Демкин И.В. Скрипник Т.А. Библиотечное дело на Украине в период развертывания социалистической реконструкции народного хозяйства // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.) – Х., 1975. – С. 139–140.
- 131 Балика Д. Профспілчанські бібліотеки за матеріалами УНІКу (1927) // Труды Укр. наук. ін-ту книгознавства. – К., 1930. – Т. 2: Бібліотека і читач на Україні. – С. 82–97.
- 132 Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 27–31, 48, 50, 66, 68, 88.
- 133 Там само. – С. 97, 107, 110, 129, 139.
- 134 Там само. – С. 51.
- 135 Там само. – С. 27–31, 175, 106, 135–136, 131, 177, 183, 185, 199, 200, 222, 224, 225, 234, 230, 227, 51, 133, 195.
- 136 Там само. – С. 159.
- 137 Там само. – С. 278, 305, 323, 375.
- 138 Там само. – С. 382, 325, 327, 308, 381.
- 139 Там само. – С. 282, 324, 340, 347.
- 140 Там само. – С. 381, 283, 292, 334, 306.
- 141 Там само. – С. 350.
- 142 КПСС о культуре, просвещении и науке. – М., 1963. – С. 198–199.
- 143 Крас. библиотечарь. – 1930. – № 5. – С. 68–70.
- 144 Бюл. НКО. – 1931. – № 43. – С. 2–3; Книга и книжное дело в Украинской ССР. – Т. 1. – С. 314–319.
- 145 Демкин И.В. Скрипник Т.А. Библиотечное дело на Украине в период развертывания социалистической реконструкции народного хозяйства // История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.) – Х., 1975. – С. 135–136.
- 146 Там само. – С. 137.
- 147 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 243, арк. 48, 243.
- 148 Абро Я.О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – Л., 1998. – С. 37–39.
- 149 Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 348, арк. 24–27.
- 150 Платний примірник масові та спеціалізовані бібліотеки почали отримувати з 1931 р. через бібліотечний колектор.
- 151 Чепуренко Я.О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – К., 1998. – С. 37–39.
- 152 Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 140, арк. 69–69 зв.
- 153 ІР НБУВ, ф. 33, № 2769.
- 154 История библиотечного дела на Украине (1917–1932). – С. 156–157.
- 155 Книга и книжное дело в Украинской ССР. – Т. 1. – С. 284–286. 288–289.
- 156 ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 3, спр. 1076, арк. 224.
- 157 История библиотечного дела на Украине (1917–1932). – С. 153–155
- 158 Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 348, арк. 24–27.
- 159 Книга и книжное дело в Украинской ССР. – Т. 1. – С. 334–352.
- 160 Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 378, арк. 8 зв.
- 161 Каталогізація здійснюється за виданнями: Шамуріна Е.І. Алфавитный каталог и

его организация. – Саратов, 1938; Библиографирование и каталогизация периодики. – М., 1931; Шкільна бібліотека. Посібник для шкільних бібліотекарів. – К., 1941.

¹⁶² Каракоз О.О. Формування методів бібліотечної цензури // Пр. Нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова. – К., 2004. – Вип. 3. – С. 60–67; Вона ж. Бібліотека як складник системи радянських ідеологічних інституцій у 1919–1923 // Бібліотечна планета. – 2004. – № 2. – С. 29–32.

¹⁶³ Троцкий А. Подрастающему поколению – большевистскую книгу : Доклад на 6 Пленуме ЦК ВЛКСМ о Темплане издательства “Молодая гвардия”. – М., 1932.

¹⁶⁴ Шемшученко Ю.С., Усенко І.Б., Чехович В.А., Оніщук М.В., Нагребельний В.П. Правовий статус Академії наук України. Історія та сучасність. – К., 1993. – С. 191–194.

¹⁶⁵ Вісті ВУАН. – 1930. – № 6. – С. 22–25.

¹⁶⁶ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 345, 289, 307. 310, 395, 300.

¹⁶⁷ Там само. – С. 301, 372.

¹⁶⁸ Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібл. вісн. – 2000. – № 1. – С. 32–34.

¹⁶⁹ Сборник директив по библиотечной работе. – М. ; Л., 1935. – 143 с.

¹⁷⁰ Там же. – С. 4–6.

¹⁷¹ Там же. – С. 7–8.

¹⁷² Там же. – С. 8–11.

¹⁷³ Там же. – С. 11–16; ІР НБУВ, ф. Х, № 14596.

¹⁷⁴ Сборник директив по библиотечной работе. – С. 19–20.

¹⁷⁵ Там же. – С. 20–39.

¹⁷⁶ Там же. – С. 40–53.

¹⁷⁷ Всесоюзная библиотечная перепись 1 октября 1934 г. – М., 1936.

¹⁷⁸ Каракоз О.О. Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 13–14.

¹⁷⁹ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 22–23.

¹⁸⁰ Оніщенко О.С. Бібліотечний фонд України в контексті Другої світової війни та її наслідків // Бібліотеки Києва у період нацистської окупації 1941–1943 рр. – К., 2004. – С. 19–21.

¹⁸¹ Чепуренко Я.О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – К., 1998. – С. 40.

¹⁸² Там само – С. 41–43.

¹⁸³ Материалы совещания опорных и отраслевых библиотек тяжелой промышленности, 26–31 января 1939 г. – М., 1939.

¹⁸⁴ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 72, 76–77, 87, 59, 64, 70, 202, 146, 211–212.

¹⁸⁵ Гуменюк Т.І. Наслідки “радянзації” у суспільно-політичному житті Західної України (1939–1941 рр.) в сучасній українській історіографії // Сторінки історії : 36. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 19. – С. 35–45; Він же. Доля української інтелігенції після приєднання Західної України у 1939–1941 рр. в сучасній історіографії // Наук. зап. Серія: Історія. За матеріалами Всеукр. наук. конф “Національна інтелігенція в історії та культурі України в ХХ–ХХІ ст.”, 28–29 трав. 2004 р. – Вінниця, 2004. – С. 42–46.

¹⁸⁶ Максимова Є. Історія формування фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (1940–2000) // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 99–100; Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрія Шептицького у Львові // Там само. – С. 141–151.

¹⁸⁷ Найда В.В., Стародуб Т.С. Історія бібліотечної справи на Буковині // Історія бібліотечної справи в Україні. – 1997. – Вип. 2. – С. 35.

¹⁸⁸ Ярошук В.П. Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека: огляд діяльності з часу створення і до наших днів // Історія бібліотечної справи в Україні. – 1997. – Вип. 2. – С. 23–29.

¹⁸⁹ *Чепуренко Я.О.* Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – К., 1998. – С. 46–48.

¹⁹⁰ *Глазков М.Н.* Советские библиотеки как фактор укрепления государства в 1930-е гг. // Книга и книжное дело на рубеже тысячелетий : Девятая Междунар. науч. конф. по проб. книговедения : Тез. докл. – М., 2000. – С. 188–190.

¹⁹¹ *Корнієнко А.П.* Про знищення та вивезення бібліотечних фондів України: факти і наслідки // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 52.

¹⁹² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2 зв.

РОЗДІЛ 4

Розвиток наукових досліджень у галузі теорії та практики бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства в 20–30-х роках ХХ ст.

Бібліотечна наука цього періоду відзначалася значними успіхами як у теорії, так і в практиці бібліотечної діяльності. Завдяки тому, що наукові бібліотеки України повільніше долучалися до процесу розбудови бібліотечної справи, у цей період в Україні сформувалася міцна школа видатних учених, які працювали в галузі бібліотекознавства, бібліографії, історії та теорії книги, передусім, української.

На розвиток бібліотекознавчих та бібліографічних досліджень в Україні 20-х років ґрунтовний вплив мали наукові конференції, наради, семінари, що проводилися по різних напрямках бібліотечної та книжкової діяльності, в тому числі української бібліографії.

Постала необхідність вирішення бібліографознавчих та бібліотекознавчих питань розвитку наукових бібліотек. З ініціативи Ю.О. Меженка у Харкові в листопаді 1923 р. були проведені спеціальні книгознавчі збори, організовані УНІК та Книжковою палатою. Це була своєрідна нарада наукових співробітників для обговорення бібліографічних питань стосовно впровадження децимальної системи та індексування книг.

На цій Першій Всеукраїнській нараді, де були присутні працівники книгознавчих, бібліографічних і бібліотечних установ та Наукового Комітету Наркомосвіти, зверталася увага на проблеми книжкової та видавничої справи, розглядалися бібліотечні проблеми щодо організації фондів і системи класифікації літератури. Розрізненість наукових бібліотек не сприяла вирішенню спільних питань щодо їх діяльності, необхідно було налагодити зв'язки та розпочати тісне спілкування¹.

Розглядалися також актуальні питання наукових досліджень книги, зокрема, про необхідність формування національного бібліотечного фонду та концентрації у бібліотеках колекційних книжок; про нагальність створення спеціального фонду видання українських та переклад іноземних підручників з питань книгознавства, бібліографії, бібліо-

текознавства; про відкриття бібліотечних курсів чи школи, відповідної кафедри у Київському ІНО, обговорювалися потреби у випуску спеціального наукового журналу, де б розглядалися проблеми розвитку книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства².

Затвердження бібліографічної класифікації, зокрема, підтримка децимальної системи як провідної для наукових бібліотек, відбулося у ВБУ спочатку під час перебування Ю.О. Меженка на посаді голови Ради бібліотекарів в 1920–1922 рр., і згодом, коли ВБУ визнала доцільним запровадити її у практику після обговорення спеціальної статті Ю. Ковалевського, де розглядалися теоретичні підстави бібліографічної класифікації у порівнянні з різними існуючими системами класифікації³.

З метою розвитку бібліотечних та бібліографічних досліджень в Україні наприкінці 1923 р. ВБУ організовуються два бібліотечно-бібліографічні семінари, на яких розглядалися питання про об'єднання зусиль бібліотек щодо бібліотечної та бібліографічної роботи в Україні та було окреслено коло актуальних проблем для української науки.

Розвиток наукових бібліотек, їх науково-організаційної діяльності та бібліотечно-бібліографічних технологій став темою Першого Всеросійського бібліографічного з'їзду в Москві та конференції академічних бібліотек у липні 1924 р., у яких брали участь також і бібліотечні працівники України⁴. На з'їзді обговорювалося широке коло питань, зокрема, перспективи розвитку масових бібліотек, бібліотечної роботи на селі, робота дитячих та профспілкових бібліотек. Вирішувалися також питання наукових бібліотек, зокрема, були розглянуті основні завдання бібліотек у галузі бібліотекознавства та бібліографії і висловлено ідею про необхідність кооперації та координації діяльності наукових бібліотек, створення регіональних наукових центрів, що здійснюють та координують науково-дослідну та науково-методичну роботу, розробляють шляхи наближення наукових бібліотек до вирішення актуальних проблем науки, техніки, виробництва, культурного будівництва та політичної освіти, нових форм обслуговування читачів⁵.

Для обговорення ряду завдань наукових бібліотек, координації їх діяльності 28–31 грудня 1925 р. була організована спеціальна нарада академічних бібліотек. Спочатку планувалося проведення вузької конференції лише для п'яти бібліотек власного підпорядкування, але у підготовчий період виявилось, що проблема розвитку наукових бібліотек є надзвичайно актуальною, і кількість учасників суттєво підвищилася – на нараді були присутні 67 делегатів та 137 гостей.

Важливим організаційним кроком підготовки наради стало прове-

дення опитування всіх бібліотек з метою конкретизації стану бібліографічної роботи в Україні. В усі бібліотеки, підпорядковані різним відомствам (понад 400), розіслали спеціальну анкету, були встановлені контакти з 214 бібліотеками, проаналізований стан бібліографічної роботи в Україні в цілому та за профілем діяльності бібліотек⁶.

Нарада з вузько відомчої фактично перетворилася на першу конференцію наукових бібліотек УСРР. Оргкомітет наради складався з представників ВБУ (С.П. Постернак, В.Ф. Іваницький та Я.Л. Маяковський), представника Секції академбібліотекарів (М.Т. Хохол – бібліотека Київського кооперативного технікуму м. Києва) та Українського інституту книгознавства (М.М. Іванченко)⁷.

Конференція зібрала найкращі наукові сили України, які працювали в галузі книжкової та бібліотечної справи, бібліографічної діяльності. На конференції було заслухано 22 доповіді, працювали 12 комісій, які розробили 19 проектів резолюцій за всіма напрямками наукової, організаційної та методичної діяльності наукових бібліотек. Від ВБУ та НДІБ були присутні 14 представників, які підготували 8 доповідей⁸.

На конференції були представлені: Укрнаука (В.В. Дубровський), Укрполітосвіта (Я.С. Розанов), Українська книжкова палата (М.А. Годкевич, А.І. Козаченко), Головна наука РСФРР, ВБУ (С.П. Постернак, В.Ф. Іваницький, В.О. Козловський, М.І. Ясинський, М.І. Сагарда, Я.Л. Маяковський, Д.А. Балика, О.Є. Карпінська, Г.П. Житецький, Ю.П. Діяківський, Н.В. Піскорська, О.І. Полулях, Б.І. Зданевич, Ф.П. Максименко) та її Вінницька філія (В.Д. Отомановський), УНІК (Ю.О. Меженко, М.М. Іванченко, Я.І. Стешенко), Харківська центральна наукова бібліотека (А.Ф. Альковська, М.В. Рожко), Харківська державна бібліотека ім. В.Г. Короленка (Н.І. Чепіга та Б.О. Борович); Одеська публічна бібліотека (І.С. Вугман, Е.О. Загоровський, Е.Д. Ніринська), Одеська українська державна бібліотека (Б.М. Комаров), Одеська центральна наукова бібліотека (С.Л. Рубінштейн, Ф.О. Петрунь), Катеринославська публічна бібліотека (Е.Б. Стебельський); наукові бібліотеки Києва: бібліотека Інституту народної освіти в Києві (О.А. Назаревський, В.О. Кордт, К.Н. Щєбров), Київського інституту народного господарства (Д.П. Теремець, Є.А. Кордт) Київського політехнічного інституту (М.С. Сафронєєв, В.В. Рейнбот); Київського медичного інституту (Л.А. Гельфанд), Київського сільськогосподарського інституту (Л.І. Кротевич), Київського художнього інституту (М.А. Шипович), Ветеринарно-зоотехнічного інституту (О.В. Кіркос); Київської філії Сільськогосподарського НКУ (А.З. Носов), Бюро секції академбібліотекарів (М.Т. Хохол, Н.Е. Казановська, Н.С. Горецька), Об'єднання

бібліотекарів (Н.Я. Фрідьева, Д.Н. Ігудесман, О.І. Кудрицька, А.Н. Марголіна, Т.М. Кідрик, А.І. Вияснівський), Окрполітосвіта (М.С. Бенін), Центральна робітнича бібліотека ім. ВКП(б) (Я.С. Розанов), Музей культів (П.М. Попов); наукові бібліотеки Харкова – бібліотеки Інституту праці (Є.С. Хмельницька), Комуністичного університету ім. Артема (А.В. Чаплигіна), Інституту марксизму (Ф.Г. Біанкі), Інституту соціально-гуманітарних наук, Комітету НКЗС, Науково-технічного комітету УРНГ (А.В. Журавльова), Держплану УСРР (Я.М. Скабічевський); Білоруська державна бібліотека (І.Б. Сімановський), Всесоюзна бібліотека ім. В.І. Леніна (А.К. Виноградов), Головна наука РСФРР (П.З. Зеньківич)⁹.

Найважливіші доповіді були присвячені визначенню основної політики та її принциповим моментам в бібліотечній справі стосовно: організації мережі наукових бібліотек (В.В. Дубровський, С.П. Постернак); науково-дослідної роботи в наукових бібліотеках та підготовки наукових кадрів (В.Ф. Іваницький); основних проблем бібліографії (М.А. Годкевич, М.І. Сагарда, С.Л. Рубінштейн, М.І. Ясинський, В.Д. Отомановський), каталогізації та уніфікації роботи наукових бібліотек, каталографії (В.О. Козловський), статистики (О.Є. Карпінська), наукової організації праці (Ф.С. Лісник); питань обслуговування читачів (Д.А. Балика, Б.О. Борович, В.О. Козловський); комплектування бібліотек вітчизняною та іноземною літературою (С.Л. Рубінштейн, М.В. Рожко, А.І. Козаченко); зв'язку наукових та політосвітніх бібліотек (Я.С. Розанов); кадрових питань та питань тарифікації (Я.Л. Маяковський, М.Т. Хохол)¹⁰.

В.В. Дубровський ще перед конференцією провів нараду в ВБУ як представник Укрнауки, чітко визначивши у своїй доповіді політику радянської влади, спрямовану на централізацію бібліотечної справи та системи наукових бібліотек. Це проявилось в основній тезі: "Оскільки спадщина науково-бібліотечних закладів УСРР, як вона збереглася під час революційної освітнянської перебудови, досі не переведена в систему ні щодо єдності відання ними, ні щодо єдності планування їх роботи, ні з боку ув'язки їх з загальними перспективами культурного будівництва, треба, в першу чергу, звернути увагу на вирішення цих питань"¹¹.

У доповіді В.В. Дубровського "Організація мережі наукових бібліотек та найближчі завдання в їх роботі" були поставлені три проблеми: а) бути основними державними сховищами республіки; б) здійснювати та координувати науково-бібліографічну, науково-дослідну працю в галузі бібліотекознавства та книгознавства; в) організувати підготовку

кадрів в аспірантурі у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії. Декларувалися необхідність реорганізації управління науковими бібліотеками загальнодержавного значення, залучення спеціалізованих наукових бібліотек та вузівських бібліотек, передусім, до вирішення проблем бібліографії, координація діяльності, забезпечення головних бібліотек обов'язковим примірником (зокрема, Катеринославської бібліотеки).

Визначалися основні 4 бібліотечні осередки в найбільших індустріальних містах УСРР: Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі (на базі бібліотеки ім. Жовтневої революції) – вони отримували обов'язковий примірник; також надійшла пропозиція вивести ці бібліотеки з відання Укрпрофосвіти та Укрполітосвіти та підпорядкувати Укрнауці, завдяки чому мав бути створений єдиний центр наукових бібліотек при Укрнауці. За цими бібліотеками закріплювалося значення об'єднуючих для інших категорій наукових бібліотек, що вже існували (спеціальні та навчальні вузівські), а також тих, що будуть створені в майбутньому. Стосовно останніх було зазначено, що такі можуть започатковуватися лише в плановому порядку, за принципом значних індустріальних міст¹².

У співдоповіді С.П. Постернака "Проблеми наукових бібліотек УСРР" були наведені відомості по 214 наукових бібліотеках за результатами анкетування, здійсненого ВБУ та Секцією академбібліотекарів. На його думку, бібліотеки мають стати загальнодоступною та відкритою книжковою базою для наукової та освітянської роботи, але особливу увагу нині слід звернути на економічні питання (створити базу для вивчення продуктивних сил та народного господарства УСРР), питання політично-культурні (перетворитися на джерело комуністичної освіти й соціалістичної культури) та питання національні (стати знаряддям розвитку української та інших національних культур в Україні).

С.П. Постернак висловив думку про спеціалізацію діяльності наукових бібліотек: бібліотеки з універсальними фондами повинні бути науковими бібліотеками широкого користування; а наукові бібліотеки зі спеціальними фондами (відомств, вузів, установ) мають перетворитися на профільні бібліотеки цих відомств, вузів й установ; книгосховища ж певного визначеного фаху повинні належно комплектувати свої фонди та обслуговувати всіх робітників відповідної галузі.

Кожна наукова бібліотека має комплекс зв'язків та відносин, що потребують організаційних рішень, які за своїм змістом також вимагають наукового підходу при вирішенні таких питань, як: налагодження зв'язків з іншими бібліотеками з метою координації своєї роботи відповідними партійними, науковими, адміністративними, господарчими,

громадськими установами, профспілками та організаціями; створення наукової книжкової бази для їх праці; відповідне розкриття фондів. Разом з тим, виходячи із завдань національної бібліотеки, що підпорядковувалася ВУАН, С.П. Постернак наголошує на необхідності розвитку науковими бібліотеками тіснішого зв'язку з установами, у підпорядкуванні котрих вони перебувають, доповнюючи їх виробничу функцію. Активізація зв'язку із сучасним життям УСРР паралельно зі змінами у власній структурі, організації, методології, на думку С.П. Постернака, є основним завданням усіх наукових бібліотек.

Обговорюючи питання про необхідність розвитку наукової функції бібліотек, С.П. Постернак, користуючись присутністю В.В. Дубровського, записує у резолюції конференції й те, про що не йшлося в його доповіді, але про що говорилося в кулуарах конференції, а саме про необхідність здійснення видавничої діяльності бібліотек, прирівнення їх до науково-дослідних кафедр та офіційного надання певної кількості друкованих аркушів із загального числа розверстки; про включення у державні плани будівництво бібліотек; про необхідність підвищення матеріального забезпечення бібліотек згідно із завданнями тощо¹³.

На конференції були вирішені основні напрями діяльності наукових бібліотек, проблеми бібліотечної справи. Після доповіді В.Ф. Іваницького було ухвалено рішення про необхідність організації при головних бібліотеках Укрнауки інституту аспірантури для підготовки бібліотекарів вищої кваліфікації та курси для бібліотечних працівників; здійснити розподіл обов'язків між ВБУ та УНІКу у галузі підготовки бібліотекознавців та книгознавців¹⁴.

Серед найважливіших питань конференції було обговорення завдань бібліографічної роботи в галузі українського бібліографічного репертуару. Це питання стало пріоритетним для бібліографів 20-х років в Україні. Вперше питання про створення всеохоплюючого Українського бібліографічного репертуару (далі – УБР) було розглянуте в 1919 р. Українським бібліографічним інститутом Головної книжкової палати як основне завдання в галузі бібліографічної діяльності в Україні. Ці розробки мали важливе значення для подальшого розвитку українського бібліографознавства, яке протягом десятиліть вирішувало складні завдання бібліографії України, пов'язаної з поняттями нації та держави, створенням різних концепцій україніки, національної бібліографії, ретроспективної державної бібліографії.

У період 1920-х років українські бібліографи через всеукраїнську дискусію про бібліографічну роботу та місце УБР у ній наблизилися до розробки основних принципів ретроспективної національної бібліо-

графії, бібліографічного репертуару та бібліографічної україніки, здійснивши спробу поєднати напрацьовані принципи у єдиній концепції¹⁵.

Цим питання на конференції були присвячені доповіді М.А. Годкевича (Книжкова палата), С.Л. Рубінштейна (Одеська бібліотека), М.І. Сагарди та М.І. Ясинського (ВБУ), В.Д. Отомановського (Вінницька філія ВБУ)¹⁶.

У резолюціях цієї конференції було записано: "1. Вважати за основне завдання бібліографічної роботи на Україні складання українознавчого бібліографічного репертуару. 2. За складові частини цього репертуару вважати: а) всю друковану літературу, видану на території етнографічної України за всі віки, та всю рукописну літературу на території України до початку друку; б) всю літературу всіма мовами про Україну поза межами етнографічної України за всі віки; в) всю літературу українською мовою поза межами етнографічної України за всі віки; г) всі твори авторів-українців (в розумінні, встановленому для роботи УАН), де б вони не жили"¹⁷.

Для виконання цих завдань при Укрнауці планувалося створити спеціальну комісію з представників Укрнауки, ВБУ, УКП та УНІК, якій доручалося розроблення проекту українознавчого бібліографічного репертуару та науково-організаційні заходи з розподілу цих завдань; ведення загальної та спеціальної бібліографії, спрямованої на виконання потреб сучасного радянського наукового будівництва.

Були визначені основні форми бібліографічної діяльності: а) бібліографічний опис за науковими принципами; б) різні форми бібліографічної роботи у відповідності до потреб читачів; в) бібліографія в зв'язку із комплектуванням фондів бібліотек; г) бібліографічний репертуар українознавства; д) розробка наукових основ і методології бібліографічної роботи. ВБУ розглядалася як національна бібліотека України, тому для неї було заплановано збирання різнопланового матеріалу, що пов'язував українську науку з наукою інших країн; створення найповнішої збірки літератури з українознавчого бібліографічного репертуару та укладання методологічних й організаційних засад для проведення цієї роботи в межах наукових бібліотек наукових організацій України.

Згідно з розподілом обов'язків, на УНІК покладалася бібліографічна робота в галузі книгознавства у тісному контакті з бібліотеками універсального типу та бібліографічними комісіями загального характеру. Українська книжкова палата мала здійснювати реєстрацію творів друку та проводити державну бібліографію УСРР з 1917 р., спілкуючись з відповідними установами. Було прийнято рішення про створення зве-

деного каталогу, який мав розпочинатися загальним каталогом усіх бібліотек України і продовжуватися виданням науково-довідкової літератури стосовно періодики й цінних фондів наукових бібліотек УСРР. Розглядалися питання публікації бібліографічних видань, у тому числі й "Літопису українського друку", де б мав місце бібліографічний опис статей, в тому числі європейськими мовами; публікувалися каталографічні картки та інвентар обов'язкового примірника, в першу чергу, монографічних видань та періодики; публікувалися УКП списки заборонених, конфіскованих або знищених видань. Йшлося також, звичайно, про виділення спеціальних коштів на цю роботу. Відповідно до ст. 6232 Декрету ВУЦВК від 30 квітня 1925 р. було вирішено питання про надання місцевого обов'язкового примірника до відповідної регіональної головної наукової універсальної бібліотеки, незважаючи на те, чи є вона центральною, чи ні.

На конференції було порушено питання про створення єдиного державного книжкового фонду УСРР (доповідь А.І. Козаченка, УКП), викликане необхідністю збереження книжок дореволюційного періоду, що масово знищувалися на місцях – у бібліотеках, що підпорядковувалися Політосвіті та Укрпрофосвіті: ці фонди не відповідали завданням установ, в які вони були передані. До цього фонду мало відійти книжкове майно, що залишилося після ліквідації радянською владою дореволюційних установ; книжки різного походження, які випадково потрапили до фондів масових бібліотек не за плановим комплектуванням; книжки, не пов'язані з профілем діяльності бібліотек установ політосвіті та профосвіті; зайві дублети; конфісковані та вилучені закордонні книжки, що надійшли через обмін на обов'язковий примірник. Це дозволило б державі облікувати таку літературу, контролюючи її раціональний розподіл у відповідності до призначення, а також заборонити конфіскацію та знищення книжок без присутності уповноважених представників¹⁸. Конференція також висунула клопотання про надання УКП права отримання додаткового обов'язкового примірника для створення державного книжкового фонду.

За ініціативою ВБУ вперше в Україні було розглянуто координацію науково-методичних проблем бібліотечної справи.

Активно обговорювалися питання про єдині науково-методичні основи каталогізації та створення взаємопов'язаної системи каталогів. У двох доповідях В.О. Козловського розглядалися важливі проблеми каталогізації, зокрема, класифікації та уніфікації роботи з каталогами. Було прийнято важливе рішення стосовно уніфікованих друкованих карток, що супроводжувалося визначенням принципів бібліографіч-

ного опису на картці: автор, зміст, зовнішня характеристика, анотація до змісту й доступу до книжки, класифікаційні дані (індекси, предметні рубрики та ін.). Після доповіді В.О. Козловського конференція висловила за необхідність створення єдиної каталографічної інструкції, починаючи з наукових бібліотек, а в перспективі – з поширенням на всі бібліотеки УСРР. В основу інструкції було запропоновано покласти відповідний англо-американський документ, пристосувавши його до українських вимог¹⁹.

Спеціальне обговорення було присвячене проблемі видів та типів каталогів у бібліотеках різного спрямування. В центрі уваги опинилася доповідь Б.О. Боровича (Харківська державна бібліотека), в якій автор, не піддаючи сумніву необхідність алфавітних каталогів, наголосив на перевагах для наукових бібліотек предметних каталогів перед систематичними. Б.О. Борович переконливо довів, що предметний принцип дозволяє охопити всі напрями знань та культури, деталізуючи їх згідно із потребами розвитку сучасної науки; що він оперативно пристосовується до змін у системі знань у відповідності до різних рівнів підготовки читачів, що не може бути здійснене звичними методами десятикової класифікації²⁰.

На конференції також активно обговорювалися методи та форми діяльності наукової бібліотеки відповідно до завдань, поставлених перед книгозбірнями радянською владою. І хоча теза про підпорядкування всієї діяльності наукових бібліотек завданням соціалістичного будівництва та марксистської ідеології ще не набула домінуючого значення, вона вже рефреном проходила не лише в доповідях В.В. Дубровського та С.П. Постернака, а й у доповіді Д.А. Балики, присвяченій активізації роботи наукових бібліотек. Обґрунтовуючи три напрями діяльності наукової бібліотеки: науково-культурологічний як центру науки та культури, суспільно-політичний як установи, що має брати активну участь у політико-економічному житті держави, та краєзнавчий як "українознавчу" роботу, останній доповідач підкреслював завдання побудови діяльності наукової бібліотеки та її науки у відповідності до потреб реального життя. За Д.А. Баликою, це стосувалося, передусім, проблем обслуговування не лише фахівця, а й масового читача, необхідності керівництва читанням і, відповідно, перебудови організації довідково-бібліографічної роботи, розробки рекомендаційних списків літератури, створення орієнтованих на ці проблеми тематичних та предметних каталогів й картотек, покажчиків літератури, проведення консультацій, виставок та інших форм пропаганди знання про книгу (лекції, семінари, диспути тощо). Обговорювалися питання педаго-

гічної роботи через активний вплив на масового читача, шефство над робочими районами для обслуговування науковою та науково-популярною книгою, вивчення читацьких запитів тощо.

У контексті українізації та проведення українознавчої та краєзнавчої роботи Д.А. Балика запропонував ряд організаційних рішень, зокрема: каталогізаційне та топографічне виокремлення української книги для наближення її до мас; укладання рекомендаційних списків із анотуванням змісту; організацію читацьких гуртків для вивчення районного краєзнавства та окремих питань українознавства; створення краєзнавчих комісій та узгодження роботи з ними²¹. Поняття “україніка” та “українознавство” в доповіді Д.А. Балики вже прямо пов’язуються виключно з краєзнавчою роботою.

На конференції було розглянуто й систему номенклатури та тарифікацію посад у науковій бібліотеці, посадові обов’язки (Я.Л. Маяковський). Як результат, ухвалили типову структуру посад наукової бібліотеки: науково-адміністративний апарат – директор, заступник директора, учений секретар; науково-бібліотечний персонал – учений бібліотекар-керівник, бібліотекар-асистент, бібліотекар-лаборант; середній спеціально-бібліотечний персонал – бібліотекар, старший помічник бібліотекаря, помічник бібліотекаря; техніко-бібліотечний персонал – старший кваліфікований технічний бібліотечний співробітник, технічно-бібліотечний співробітник²².

Оскільки бібліотекознавство на той період ще не сформувало єдиної позиції щодо теоретичних засад практичної діяльності як масових, так і наукових бібліотек, ця конференція фактично запропонувала цілісний погляд на систему наукових бібліотек в Україні, принципи їх зовнішньої діяльності та ґрунтовні засади технологічних процесів та посадових функцій.

Прагнення до кооперації у формуванні фондів бібліотек та бібліографічної діяльності, передусім у середовищі національних та наукових бібліотек, також було задеклароване під час обговорення бібліографічних питань. У радянській державі на першому етапі ще можливо було констатувати проникнення зарубіжних досягнень у бібліотечну практику, зокрема, на нарадах обговорювалися питання кооперації у галузі створення зведених каталогів та бібліографії.

На першому етапі розвитку наукових бібліотек, коли в них працювали фахівці з дореволюційною вищою освітою, західний досвід, зокрема, діяльність Міжнародного бібліографічного інституту (з 1931 р. – Міжнародний інститут документації, з 1937 р. – Міжнародна федерація з документації) вивчався доволі активно. Згаданий Інститут був запо-

чаткований в 1895 р. у Брюселі з ініціативи видатного діяча бібліотечного руху бельгійця Поля Отле. В Україні в цей період якраз обговорювалися питання впровадження УДК та принципи бібліографічної реєстрації наукових статей з метою створення Універсального бібліографічного репертуару. Тому опублікована книга П. Отле та Л. Вутерса "Руководство для общественных библиотек" (Пг., 1924) була дуже актуальною і швидко опрацьовувалася професійним середовищем, зокрема й науковцями з ВБУ²³.

Досвід предметизації був узагальний у ранній праці Б.О. Боровича "Практика предметизации каталога в вопросах и ответах" (Х., 1918. – 94 с.).

Конференція розглянула широке коло питань та проблем розвитку теорії та практики наукових бібліотек: науково-дослідну роботу в галузі українського бібліографічного репертуару та окремих бібліографій, зокрема, краєзнавчої бібліографії, каталографію, предметний каталог, підготовку кадрів, організацію праці. Конференція наочно засвідчила наявність міцного, єдиного в своїй професійній спрямованості інтелектуального потенціалу в бібліотечній справі України.

Результатом роботи конференції стало створення на засіданні Президії Укрнауки 22 березня 1926 р. наукової Комісії з питань розроблення проекту єдиної каталографічної інструкції у складі С.П. Постернака, М.А. Годкевича (УКП), В.О. Козловського, С.Л. Рубінштейна (Одеська публічна бібліотека), Ю.О. Меженка (УНІК) під головуванням С.П. Постернака²⁴.

З метою координації діяльності вирішено підвищити авторитет ВБУ як науково-організаційного бібліотечного центру України: скорегувати відповідні наукові дослідження, передбачити відкриття аспірантури при ВБУ й інших головних бібліотечних осередках. Найближчим завданням декларувалося проведення всеукраїнської наради наукових бібліотек, вирішення питання стосовно вдосконалення їх діяльності, наближення до реального життя, розширення краєзнавчої роботи, побудови мережі бібліотек, удосконалення науково-дослідної та бібліографічної роботи, обслуговування читачів, комплектування, каталогізації ін.

Ця видатна подія продемонструвала значний науковий кадровий потенціал української бібліотечної справи²⁵.

На конференції була схвалена пропозиція Ю.О. Меженка про проведення перепису бібліотек УСРР у 1926 р.; дістали підтримку і доповіді П.М. Попова про створення Музею книги при ВБУ та В.Ф. Іваницького – про підготовку бібліотечних фахівців вищої кваліфікації й основні засади аспірантури як системи підготовки спеціалістів з бібліо-

текознавства та бібліографії у ВБУ та інших наукових бібліотеках, а книгознавців – в УНІК.

У зв'язку з обговоренням на конференції цих питань у галузі бібліотекознавства визначилися найбільш актуальні проблеми бібліотечної справи наукових бібліотек: каталогізація класифікація та систематизація бібліотечних фондів і вдосконалення систематичного каталогу, створення предметного каталогу (В.О. Козловський, О.Є. Карпінська, Н.В. Піскорська); бібліопедагогіки (Д.А. Балика); фондознавства (В.Ф. Іваницький); управління бібліотечною справою (В.О. Козловський); кадрові питання (Я.Л. Маяковський). Розглядалися питання термінології – у термінологічній та картографічній комісіях (М.І. Ясинський)²⁶.

Велике значення для розвитку бібліотекознавства та бібліографії мав Перший з'їзд бібліотекарів, що відбувався у червні 1926 р. На ньому розглядалися декілька основних питань української бібліографії та бібліотекознавства, а також певні конкретні проблеми бібліотечної справи²⁷.

В.В. Дубровський, на той час завідуючий Музейно-бібліотечним відділом Укрнауки Наркомосу, виступив з фундаментальною доповіддю стосовно розвитку бібліографічного напрямку в Україні. У виголошеній ним промові "Про українську наукову бібліографію" порушувалися питання про зміст бібліографії, її основні види та розподіл цього напрямку бібліотечної роботи між бібліотечними та бібліографічними установами України. Зміст його виступу було скоординовано з Радою ВБУ та Книжковою палатою.

Визнаючи велике значення бібліографії для відстеження друкованої продукції країни, В.В. Дубровський поділяє її на: універсальну (незалежно від змісту та мови), яка здійснюється у бібліографуванні видавничої продукції без ув'язки із певною країною чи нацією, в масштабі всього світу; країневу – у масштабі даної країни ("росіка", "україніка", "тавріка"); спеціальну (що охоплює друковані твори незалежно від мови, лише за спеціальністю); топовібібліографію (все, що відноситься до даної місцевості – міста, поселення, і, як приклад, наводить бібліографію, яку готує Вінницька філія ВБУ стосовно вивчення Подолії); допоміжну (бібліотечні каталоги, систематичні, алфавітні, предметні); бібліографію, що має спеціальні завдання (рекомендаційну, анотаційну, дезидерату). Він наголосив на розподілі цих обов'язків, що вже склався в Україні, між установами, які покликані виконувати цю функцію (Книжкова палата, УНІК, публічні, масові, наукові бібліотеки).

У доповіді В.В. Дубровського також розкривався зміст бібліографічного репертуару "україніки". Він складається з двох головних на-

прямів: 1) бібліографій за окремими науковими дисциплінами, що виконуються окремими установами ВУАН та науково-дослідними установами взагалі (ця бібліографічна робота вважається підсобною й повинна спиратися на бібліографічні довідники інших держав); 2) Українського бібліографічного репертуару "україніка" від найдавніших часів до 1917 р., – це головне бібліографічне завдання, яке можуть виконати лише українські установи. Центром наукової бібліографії "україники" (власне, йшлося про створення Українського бібліографічного репертуару) має стати єдиний авторитетний з наукового боку бібліографічний осередок – Бібліографічна комісія ВУАН, членами якої мають стати представники зацікавлених установ (ВБУ, Української книжкової палати, УНІКу, наукових, головних політосвітніх бібліотек, спеціальних бібліотек наукових установ, уряду). Осередком, де збиратимуться картки бібліографічного репертуару, було запропоновано вважати національну бібліотеку – ВБУ, а центром з теорії та методології бібліографії – УНІК. Єдиним органом з державної бібліографії запропоновано вважати УКП²⁸. Плани бібліографічної діяльності кожної бібліотеки мають координуватися Бібліографічною комісією ВУАН, створеною в 1925 р.

Виступ В.В. Дубровського був присвячений концепції ВБУ про бібліографічну діяльність та розподілення функцій між УКП, УНІКом та ВБУ, яку розробляли провідні співробітники Бібліотеки М.І. Ясинський, М.І. Сагарда, С.І. Маслов та інші через певну невизначеність у галузі бібліотекознавства, бібліографії та українського репертуару між ВБУ та УНІК.

Основні положення цієї концепції було викладено в спеціальних доповідних записках до Укрнауки від 23 березня та 16 вересня 1926 р. про сучасний стан у галузі книгознавства та завдання УНІКу і ВБУ у зв'язку із проектом структури УНІКу, яким передбачалося створення окремих структурних підрозділів – секцій бібліотекознавства та бібліографії на правах відділів²⁹. На думку ВБУ, науковим осередком роботи у галузі бібліотекознавства й бібліографії у Києві повинна стати організація, де серед працівників переважають наукові співробітники та фахівці за спеціальністю "бібліотекознавство" і "бібліографія", тобто власне ВБУ; а центром книгознавства відповідно слід обрати УНІК.

Таким чином, у 20-х роках на спеціальних конференціях та нарадах розгортаються широкі дискусії щодо змісту понять "бібліотекознавство", "національний бібліографічний репертуар", "книгознавство", розподілу обов'язків між ВБУ, УКП та УНІК, теорії та практики бібліотечної справи. Практиці цих дискусій сприяла також видана у 1924 р. книга Гофмана Вальтера "Теория и практика библиотечного дела" у

перекладі з німецької Ю. Ейгера (Л., 1924) та наукові студії О.М. Ловягіна "Основы книговедения" (Л., 1925).

У 20–30-х роках ХХ ст., з посиленням уваги уряду до питань виховання молоді та підготовки вчителів, для яких книга була не лише засобом навчання, а й виховання школярів, починають здійснюватися галузеві бібліотекознавчі дослідження, зокрема, з питань фондознавства взагалі, галузевого педагогічного фонду зокрема та організації роботи бібліотекаря з дітьми та підлітками в школі.

Активно вивчаються питання стосовно формування фондів та наукового апарату педагогічної і психологічної літератури, проблеми наукової організації роботи в бібліотеці, зокрема, цим зацікавився директор Харківської науково-педагогічної бібліотеки Інституту педагогіки Ф.С. Лісник³⁰. Ця бібліотека входила в об'єднання харківських наукових бібліотек і була "найбільшою спеціальною педагогічною бібліотекою на Україні". Згідно з її "Положенням" (1928 р.), у ній передбачалося проведення наукової роботи в галузі фондознавства, специфіки обслуговування, складання наукової бібліографії з педагогіки та, в подальшому, – перетворення її на осередок педагогічного життя в Україні. Серед найважливіших було завдання організувати спільний каталог за матеріалами харківських наукових бібліотек для уникнення тотожної бібліографічної роботи³¹.

Науковий внесок у розвиток функціонування педагогічної бібліотеки належить також О.В. Піскорській, яка завідувала філією бібліотеки цього Інституту, створеного у 1930 р., та Е.О. Івановій, яка очолювала бібліотеку десять років, починаючи з 1933 р. У бібліотеці працювали такі відомі фахівці з фондознавства та бібліографії, як А.М. Рєзніченко, Н.Г. Павелко, К.М. Бердичевська, А.М. Марголіна та ін.³²

У працях видатного українського діяча бібліотечної справи Д. Балики розглядалися профспілкові бібліотеки³³.

Практичне втілення науково-теоретичних розробок українських учених-бібліотекознавців було здійснено у структурі державної бібліотечної мережі та типологізації бібліотек в УСРР. Остання була представлена в "Матеріалах державного наукового методичного кабінету Наркомосу УСРР стосовно завдань бібліотечного будівництва в Україні" (1927), де визначалася синтетична основа державної системи радянських бібліотек. За типами бібліотеки поділяли на книгозбірні масового користування, державного та спеціального призначення і шкільного типу. До мережі бібліотек масового користування, як і в попередніх документах, належали бібліотеки клубів, зокрема профспілки Робос. У зв'язку з цим бібліотеки даної профспілки і далі зараховували до

масових. Було виділено тип спеціально-наукових бібліотек, визначено їх різновиди та завдання. До них, відповідно, належали бібліотеки науково-дослідних інститутів і відомств, довідково-допоміжні бібліотеки, бібліотеки главків, Наркомосу, наукових товариств та ін. Загальне керівництво всіма науковими бібліотеками покладалося на Наркомос. В окремі групи було виділено бібліотеки при вищих навчальних закладах та шкільні. Вказувалося, що бібліографічна робота спеціально-наукових бібліотек “є першим кроком до наукового дослідження, визнається за основне завдання таких бібліотек і прирівнюється до наукової роботи”. У кінці 20-х років термін “спеціально-наукові бібліотеки” дедалі активніше входить у науковий обіг³⁴.

Розвиткові шкільних бібліотек присвячені статті П. Соловйова, О. Грабарова, І. Пелевіна та деяких інших авторів, де розглядалися питання вдосконалення роботи шкільних міських та районних бібліотек, обґрунтовувалися шляхи поєднання освітнього процесу та діяльності книгозбірень, наповнення фондів бібліотек навчальною літературою та літературою для педагогічного колективу, наближення бібліотек до реальних завдань інтенсифікації навчання³⁵.

Активно розвивалося теоретичне книгознавство, яке, зокрема, подавало визначення поняття “книга та її функції”³⁶. Питання книгознавства досліджувалися в УНІК, ВБУ при ВУАН та Українській книжковій палаті.

У 20-ті роки велике значення мало створення школи українського бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства, що зосереджувалася в УНІК.

Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) був першою в Україні установою, яка займалася розвитком науки про книгу. Фактично УНІКом було покладено початок розробці теоретичних та історичних основ українського книгознавства. В перші роки свого існування на УНІК, директором якого було призначено Ю.О. Меженка, покладалися функції бібліографування й статистики творів друку. За задумом, структурою та характером діяльності УНІК був науково-бібліографічною установою, що продовжувала роботу Книжкової палати. Бібліографи Інституту готували ретроспективні і науково-допоміжні бібліографічні покажчики з різних галузей. Деякі з них були оприлюднені у виданнях УНІКу або на сторінках інших часописів³⁷.

Подальший розвиток установи був суттєво доповнений книгознавчим напрямом. Загальні питання книгознавства та бібліографії української книги розвивалися Ю.О. Меженком (1892–1969), видатним літературознавцем, бібліотекознавцем, фундатором державної бібліографії в Україні³⁸.

Так, у статті “Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи” він виділяв бібліографію з системи книгознавчих дисциплін, підкреслюючи, що теоретичну бібліографію треба відрізняти від бібліографічних списків, тобто “практичної бібліографії”. Першочерговим завданням вітчизняних учених-бібліографів Ю.О. Меженко вважав створення всеукраїнського бібліографічного репертуару. За основу він брав не мовний, а тематичний принцип систематизації друків.

З точки зору методології Ю.О. Меженко відносив бібліографію до групи описових дисциплін і виділяв три такі напрями: 1) бібліографія об’єктивного опису, тобто реєстраційна; 2) бібліографія суб’єктивна – анотаційна; 3) бібліографія з добром – рекомендаційна. В цьому виявився його принципово новий підхід до класифікації видів бібліографії³⁹.

Крім штатних науковців, при УНІКу були створені комісії, до роботи в яких залучалось на громадських засадах широке коло книгознавців, бібліографознавців різного профілю. Штатні працівники, переважно бібліографи, займалися координацією робіт, їх плануванням, консультаціями, листуванням, збиранням друкованих матеріалів, їх бібліографічною обробкою, що, в свою чергу, сприяло науковій роботі.

УНІК заснував українську школу бібліотечної соціології, що була репрезентована Кабінетом з вивчення книги і читача при секції соціології книги. Основним завданням Кабінету було вивчення масових запитів читачів, внесення відповідних коректив до видавничої справи, розроблення методики “керування читанням” і, як результат, – визначення шляхів самоосвіти, дослідження впливу книжки на читача тощо⁴⁰.

Упродовж 1927–1930 рр. УНІКом було проведено масштабне анкетування стану бібліотек та вивчення читача, оприлюднене в статтях до збірника “Праці Кабінету поз вивчення книги і читача”⁴¹.

У 1927 р. Кабінет очолив бібліотекознавець та бібліограф Д.А. Балика, який опублікував низку праць у галузі бібліотечної педагогіки та соціології читача, зокрема, “Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачезнавства”, “Про наукові та організаційні проблеми книговивчення”⁴², “Бібліологічна педагогіка” та ін. Важливе значення мають праці Д.А. Балики з бібліотечної педагогіки (“Бібліологічна педагогіка як наука”); соціології книги (“Про класифікацію друків за соціальним призначенням”); читачезнавства (“Синтетичний та аналітичний метод вивчення читача” та “Ще про наукові та організаційні проблеми книговивчення”).

Про систематичне вивчення українського читача в контексті соціології, психології, педагогіки свідчить підготовлений Д.А. Баликою бібліографічний показник.

Оригінальна українська школа соціологічних досліджень “читачівства” представлена такими дослідниками, як Н. Фрідьева, Ю. Меженко, Д. Балика, К. Довгань, Н. Біркіна, В. Шпілевич, А. Вияснівський⁴³. Методичні засади діяльності дитячих бібліотек та роботи з дитячим читачем опрацьовували Н. Перліна та Г. Марголіна, П. Рубцова та ін.⁴⁴ У 30-х роках діяльність Кабінету поступово згортається.

Одним з найпомітніших здобутків українських бібліотекознавців було теоретичне та практичне дослідження проблеми роботи з масовим читачем у комплексі проблематики “книга—читач” на відміну від книгознавчих установ Москви й Ленінграда, де передусім вивчали теорію книги⁴⁵.

Свій внесок у дослідження запитів читача та психологію читання вносять літературознавець О. Білецький, філософ Д. Чижевський, культуролог В. Винокур⁴⁶.

УНІК тісно співпрацював з Бібліографічною комісією ВУАН від самого початку її функціонування в 1926 р., коли її очолив академік С.О. Єфремов (1876–1939), видатний діяч у галузі літературознавства, історії книги, бібліографії, а згодом В.М. Іванушкін та В.А. Ігнатієнко.

Найзначнішими теоретичними розробками можна вважати роботи В.М. Іванушкіна – теоретика соціології книги та читання, який в 1926–1927 рр. створив Кабінет по вивченню книги й читача при УНІКу, в 1928 р. – керівник бібліографічної секції та комісії УНІКу; директор БАН України в 1933–1936 рр. і УНІКу в 1934–1935 рр.⁴⁷ Він, спираючись на дослідження М. Рубакіна, значно доповнює і розвиває теорію соціології книги та читання, розглядаючи читача і як соціальну категорію, і як соціальну постать⁴⁸.

З іменем В.А. Ігнатієнка пов’язані досягнення в галузі теорії та бібліографії української преси: саме він запропонував визначення поняття “українська преса” (у виданні “Українська преса (1816–1923). – К., 1926), підготував теоретичні праці “Основні засади бібліографії українського друку 1917–1919 рр.” і “План та інструкція для бібліографування преси України 1917–1919 рр.”. Знаковим бібліографічним виданням стала загальна бібліографія української періодики “Бібліографія української преси 1816–1916”⁴⁹.

Працівники УНІКу постійно проводили реєстрацію періодики, розписували зміст книгознавчих журналів, у тому числі й іноземних. Бібліографічна секція видала праці В. Шпілевич “Матеріали до історії обов’язкового примірника на Україні”, Н. Заглади “Проект інструкції для опису аркушівок”, переклад Ю. Меженка підручника з бібліографії Л. Живного та ін.⁵⁰

Секцію і комісію історії книги УНІК очолював відомий книгознавець, пізніше член-кореспондент АН УРСР, проф. С.І. Маслов (1880–1957)⁵¹. Саме в УНІКу в 20-х роках ним були написані найбільш фундаментальні праці з історії та теорії книги, книгодрукування, вивчення рукописної книги і стародруків. Окремі книгознавчі питання з історії книги ґрунтовно розроблялися такими дослідниками, як О.Маслова, Л. Биковський, П. Попов⁵²; соціології та філософії книги – К. Довгань, В. Іванушкін⁵³; бібліопедагогіки – Д. Балика⁵⁴; економіки та торгівлі книгою – Д. Лисиченко, М. Нечаєв, А. Козаченко⁵⁵.

М.О. Макаренко очолив комісію мистецтва книги, започаткувавши вивчення міграції гравірованих дощок. Заступником голови цієї комісії був обраний В.Н. Вайсблат, секретарем – проф. Ф.Л. Ернст. До складу комісії входило до 10 фахівців. Комісія мистецтва книги досліджувала процеси створення книги, її оформлення, графіку, мистецьке редагування книги та умови її зберігання. Серед підготовлених членами комісії історико-мистецьких досліджень – праці Д. Щербаківського “Золотарська оправа книжки на Україні XVI–XIX вв.”, П. Курінного “Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст.”, П. Попова “Матеріали до словника українських граверів” тощо⁵⁶.

Бібліографічну комісію УНІКу від часу її створення в 1926 р. очолював С. Єфремов, його заступником був обраний Ю. Меженко, секретарем комісії став співробітник УНІКу М. Іванченко.

Результати досліджень бібліотечної справи оприлюднювалися на сторінках друкованого органу УНІКу – журналу “Бібліологічні вісті”, головним редактором якого був Ю.О. Меженко. За задумом головного редактора, на його сторінках публікувалися: “теоретичні статті по книгознавству, історії друку, книги, преси, журналістики, цензурні та інші утиски; бібліографія (історія та теоретичні статті по питаннях бібліографії, бібліографічні показники та огляди); бібліотекознавство (теорія, історія та сучасний стан бібліотек та сучасної справи); бібліофілія (про стародруки, рукописи, старовинні видання, бібліофільство і т. ін.); книжна справа (друкарство, його історія, техніка та сучасний стан, видавнича справа, книгарство, його історія та практичне ведення, нарешті, мистецтво книги, графіка). Весь матеріал поділяється на теоретичні статті та хроніку, де містяться всі замітки та інформаційний матеріал”⁵⁷. На сторінках журналу систематично друкували свої статті видатні українські книгознавці і бібліотекознавці Д.А. Балика, Л.Ю. Биковський, І.І. Кревецький, С.І. Маслов, В.В. Міяковський, М.І. Ясинський.

Цей бібліологічний часопис проіснував п'ять років, було надруковано понад 100 статей з різних галузей книгознавства, автура налічу-

вала понад 75 осіб⁵⁸. Ю.О. Меженко перетворив цей часопис на справжній орган українського книго- та бібліографознавства.

Протягом усього терміну видання журнал зазнавав фінансових утисків від Наркомату освіти України, чиновники якого стверджували, що „Бібліологічні вісті” виходять не як журнал, а як неперіодичний науковий збірник⁵⁹. Разом з тим це видання було єдиним на теренах СРСР бібліологічним часописом. За час існування журнал набув значення загальносоюзного, активно залучав до співпраці іноземних спеціалістів. На його сторінках проходили наукову апробацію всі передові теоретичні та науково-практичні дослідження в галузі бібліотечних наук, систематично друкувалися статті Ю.О. Меженка, В.А. Ігнатієнка, Д.А. Балики, В.М. Іванушкіна⁶⁰.

Не можна не згадати про короткий період функціонування при УНІКу Українського бібліологічного товариства (УБТ) (1928–1929), ініційованого групою істориків книги для загальної розробки питань, пов'язаних з книгою, зокрема для вивчення та популяризації мистецтва книги. У складі УБТ були В. Перетц – голова Ради Товариства, С. Маслов, А. Середа, М. Іванченко, М. Зеров, М. Макаренко, П. Попов, Я. Стещенко, О. Усачов, Ф. Ернст, Б. Борович та ін. На засіданнях заслуховувалися доповіді не лише членів Товариства, а й інших знавців книги, художників, бібліофілів⁶¹.

Іншим центром бібліотечної науки стала Національна бібліотека України, перейменована на Всенародну бібліотеку України (ВБУ). З 1922 р. у ній створюється відділ бібліотекознавства, започатковується „Бібліотечний журнал” та „Журнал бібліотекознавства та бібліографії”. Відділ бібліотекознавства почав збирання спеціальної літератури, налагодження контактів із бібліотечними осередками, науковими товариствами, книгознавчими та бібліографічними центрами. Листування з національними бібліотеками світу дозволило науковцям ВБУ зібрати великий матеріал про діяльність та особливості організації різних бібліотек світу, досвід яких активно популяризувався на сторінках бібліотечного журналу „Книжний вісник” у 1919 р. Такими матеріалами було започатковано спеціальний фонд „бібліотековіани”.

У 1923 р. Бібліографічна підкомісія Інтелектуального співробітництва Ліги Націй запропонувала ВБУ допомогу у встановленні наукових зв'язків, передусім у галузі бібліотекознавства та бібліографії, завдяки чому Бібліотека з часом почала отримувати усі видання Ліги та науково-методичні матеріали стосовно зарубіжного досвіду⁶².

У тому ж році, на прохання Бюро Академічної секції бібліотекарів, розпочинає роботу Кабінет бібліотекознавства, створений для мето-

дичної допомоги академічним бібліотекам м. Києва “на зразок колишнього Румянцевського кабінету”. За проектом він мав би складатися з літератури з бібліотекознавства та з бібліотечного музею. За основу Кабінету береться відділ бібліотекознавства ВБУ, котрий має бути поповнений літературою з інших академічних бібліотек, із зберіганням права власності тих бібліотек. Висловлювалася ідея створення зведеного каталогу та спільного музею, матеріали якого будуть збиратися всіма академічними бібліотеками, але із збереженням власності.

У 1924 р. відділ бібліотекознавства фактично існує як запропонований Кабінет бібліотекознавства для академічних бібліотекарів, де збирається спеціальна література, організуються консультаційні семінари для академічних бібліотекарів, а науково-методична робота ведеться у відповідних підрозділах Бібліотеки. У початковий період існування Кабінет бібліотекознавства сконцентрував увагу на внутрішніх питаннях організації фонду бібліотекознавчої літератури: Кабінет розробив низку науково-методичних документів: проект переходу до систематично-алфавітної розстановки фондів, інструкцію з використання децимальної системи для класифікації літератури з бібліотекознавства, документи стосовно підвищення кваліфікації та організації спеціального навчання бібліотечних працівників тощо⁶³.

З 21 березня 1925 р. у складі ВБУ створено Науково-дослідний інститут бібліотекознавства (НДІБ) на правах окремого відділу ВБУ (з 1926 р. перейменований на Науково-дослідний кабінет бібліотекознавства та бібліографії (НДКБ)). Хоча НДІБ створився при ВБУ, до його роботи залучалися найдосвідченіші бібліотекознавці з усієї України⁶⁴.

До функцій НДІБ належали: науково-дослідна робота в Україні у галузі бібліотекознавства й споріднених і допоміжних дисциплін; науково-педагогічна робота, а саме підготовка наукових співробітників у галузі бібліотекознавства; науково-організаційна робота – власне, керівництво науково-дослідною роботою всіх відділів ВБУ у галузі бібліотекознавства та координація наукової діяльності бібліотечних працівників Києва й України.

НДКБ починає розробку теоретичних підвалин бібліотекознавства, зокрема розглядаються проблеми визначення видів діяльності бібліотек та впровадження їх в бібліотечну практику. В складі Кабінету працювали такі відомі вчені, як С.П. Постернак, В.Ф. Іваницький, В.О. Козловський, М.І. Сагарда, М.І. Ясинський, Я.Л. Маяковський, О.Є. Карпінська, Н.В. Піскорська, О.І. Полулях, Ю.П. Діяківський, Д.А. Балика, Б.І. Зданевич, Ф.П. Максименко, Г.П. Житецький, С.І. Маслов. На правах позаштатних співробітників НДКБ працювали М.А. Годкевич

(Книжкова палата), С.Л. Рубінштейн (Одеська публічна бібліотека), В.Д. Отомановський (Вінницька філія ВБУ) та ін.⁶⁵

У 1925 р. В.Ф. Іваницький здійснює першу спробу проаналізувати поняття “наукова діяльність” щодо наукової бібліотеки взагалі та новітні підходи до бібліотечної науки. Він підкреслює подвійність поняття наукової роботи бібліотеки на відміну від науково-дослідної інституції: робота складається з технічних операцій з комплектування, організації фонду, каталогізації та класифікації і власне теоретичних розробок (“наукова творчість”). Певне місце займає й діяльність у галузі вивчення фондів та їх популяризації, підготовка публікацій на основі рукописного фонду, різноманітної бібліографічної та археографічної продукції, передусім, довідників та покажчиків. Він обґрунтовує положення стосовно того, щоб опрацювання рідкісних фондів, зокрема рукописів та стародруків, яке вимагає глибоких знань та спеціальних додаткових досліджень, було віднесене до наукової роботи.

У доповіді В.Ф. Іваницького на Першій конференції наукових бібліотек у грудні 1925 р. ці положення знайшли підтримку: у резолюції конференції зазначалося, що наукова бібліотека, “щоб бути реальною і дійсно науковою силою, повинна не просто комплектувати свої фонди, а й вивчати, досліджувати, встановлювати самі принципи, методи, прийоми комплектування; повинна не просто зберігати свої книжкові багатства, але й досліджувати умови їх збереження; повинна не просто описувати книги, а й вивчати й вироблювати принципи, методи, техніку цього опису; вона повинна не просто активно обслуговувати потреби свого читача щодо книги, але вивчати й саму книгу з погляду її впливу на читача, і самого читача, як об’єкта бібліотечної роботи, і методи встановлення найтіснішого зв’язку між ними... Вся організація наукової бібліотеки з усіма її навіть технічними процесами повинна мати дослідчу установку; для наукової бібліотеки ці технічні процеси мають не тільки самостійне значіння, а й значіння матеріалу для роботи наукової. При такій організації вся наукова бібліотека, в цілому, буде справжньою лабораторією наукової творчості, науково-дослідчої роботи”⁶⁶.

У 1926 р. НДКБ проводить серію обговорень плану своєї діяльності. На перше місце було поставлене питання створення українознавчого бібліографічного репертуару. Методологічне та методичне забезпечення і розробка основних підходів до його створення покладалися на М.І. Ясинського (вивчення досвіду Росії та РСФРР у галузі бібліографії монографічних видань), М.І. Сагарду (вивчення досвіду Західної Європи та Америки, аналіз міжнародної бібліографії та національні бібліо-

графічні репретуари), П.Є. Горянського (досвід західнослов'янських держав у створенні національного репертуару). Розглядалися конкретні питання про створення бібліографії у межах відділів ВБУ: про "бібліотековіану"; фонд "україніки", бібліографію про Київ, шевченкіану, бібліографію продуктивних сил, народного господарства та краєзнавства в Україні, періодику.

Другим важливим теоретичним напрямом, що активно обговорювався на засіданнях Кабінету і, власне, був тісно пов'язаний з першим, стала проблема створення каталогів наукових бібліотек, зокрема предметного, зведеного каталогу Києва та питання методики каталогізації (В.О. Козловський, Ю.П. Діяківський, Н.В. Піскорська, Д.А. Балика). Були зроблені переклади з російських та італійської каталографічних інструкцій (О.З. Бродовська та Г.О. Якобі), проведене студіювання іноземної літератури (Л.О. Гурзієнко, С.М. Мотовілова), здійснені перші спроби систематизації каталогу ВБУ (Л.О. Гурзієнко, Н.В. Піскорська, О.І. Полулях), запредметизовано підручну бібліотеку (С.М. Мотовілова, Д.А. Балика, О.Є. Карпінська).

Розробляються заходи стосовно організації науково-педагогічної діяльності, зокрема "Положення про аспірантуру ВБУ" (В.Ф. Іваницький), яке обґрунтовує засади підготовки наукових працівників – бібліотекарів вищої кваліфікації. До офіційного затвердження аспірантури у ВБУ Наркомосом на правах аспірантів було прийнято на роботу 5 асистентів. Керівництво аспірантурою до її офіційного визнання здійснювалося винятково на громадських засадах⁶⁷. 30 листопада 1926 р. "Укрнаука" схвалює "Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства", з осені 1926 р. відкривається аспірантура при ВБУ та УНІКу; з 1927 р. – при Одеській центральній бібліотеці. У ВБУ при НДКБ з 1926 р. було відкрито трирічну аспірантуру, де планувалося готувати кадри з історії та теорії бібліотекознавства та бібліографознавства, книгознавства, методичних засад бібліотечної справи, а також бібліотечні курси⁶⁸.

У 1926 р. ВУАН разом з видавничими організаціями України та Книжковою палатою проводить науковий семінар та спеціальні заходи, спрямовані на популяризацію української книги і видавничої продукції України. Були зачитані та обговорені доповіді: Г.К. Голоскевича "Загальні питання популяризації української книги"; А.К. Дорошкевича "Філософія книги" (вступне слово); Ю.О. Меженка "Історія української книжки від початку до 1920 р. (видавництва й продукція)"; В.М. Іванушкіна "Сучасна продукція української книги УСРР (метод порівняння продукції української книги з продукцією іншої книги на Україні)";

С.П. Постернака та М.І. Ясинського "Тематика української книги" і "Українські газети та журнали"; Вайсблата "Техніка виробництва української книжки"; А.М. Черкаського "Сучасні українські видавництва"; Шура "Сучасна організація поширення української книги у ВБУ (читач української книжки, авторське право, тираж і ціна)"⁶⁹.

Розробкою книгознавчих питань у НДКБ займалися С.І. Маслов, П.Є. Горянський, А.С. Криловський, проблемами картографії – В.О. Кордт. Г.П. Житецький читав лекції з історії видавничої справи та журналістики в Україні, обравши тему про діяльність журналу "Киевская старина". Українська книга новітнього періоду досліджувалася на семінарах, які проводили М.І. Ясинський ("Бібліографія продукційних сил України") та Н.Г. Козель ("Україніка, заборонена в царській Росії")⁷⁰.

У Москві в листопаді – на початку грудня 1926 р. відбувся Другий Всеросійський бібліографічний з'їзд, у Ленінграді – Друга Всеросійська конференція наукових бібліотек. Досвід НДКБ був представлений доповідями провідних співробітників ВБУ М.І. Сагарди (питання крайової бібліографії), В.О. Козловського та С.П. Постернака (алфавітні каталоги та колективне авторство), С.П. Постернака (міжбібліотечний обмін, використання "Книжной летописи" для алфавітного та предметного каталогів), В.О. Козловського (зведені каталоги), Д.А. Баики (вивчення читача)⁷¹.

Незважаючи на те, що Науково-дослідний інститут бібліотекознавства не було затверджено, створений Кабінет у 1927–1928 рр. розгорнув активну діяльність у галузі бібліографознавства, бібліографії та бібліотечної справи; паралельно здійснювалася аналогічна робота й у Бібліографічній комісії ВУАН⁷².

У "Бібліотечному збірнику" систематично публікувалися статті про принципи, форми й напрями діяльності НДКБ у галузі теоретичного бібліотекознавства та бібліографознавства. У працях М.І. Сагарди, який систематично аналізував наукові розробки з міжнародної бібліографії й різних національних бібліографічних репертуарів, акцентувалося на тому, що НДКБ став цілком новою науково-дослідною інституцією, що утворилася на міцній вітчизняній бібліотечній базі за ініціативою знизу, з урахуванням специфічних обставин України з метою підготовки кваліфікованих бібліотекарів, бібліографів і наукових співробітників з бібліотекознавства та бібліографії в природному для них бібліотечному середовищі.

Концепція НДКБ передбачала ідею тісного зв'язку науково-дослідної роботи з емпіричною базою досліджень, тобто з фондами ВБУ, що були тією лабораторією, на якій базувалися наукові розробки і одно-

часно в практику якої впроваджувалися їх результати. НДКБ визначався як науково-дослідна кафедра бібліотекознавства та бібліографії⁷³.

У 1927–1928 рр. Кабінетом здійснювалася значна робота з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників: було прочитано понад 50 доповідей у секціях бібліотекознавства, зокрема, з питань бібліотекознавчої та бібліографічної термінології (Козловський), типології анотацій й методів їх складання (Балика), з проекту інструкції топографізації книжок та розподілу літературного матеріалу між відділами історії та соціальних наук у систематичному каталозі (Піскорська), про схему систематизації книгознавства (Полулях), з проблеми організації та предметизації підручної бібліотеки (Карпінська), про методику бібліографічного опису (Бродовська, Кравченко, Козловський) тощо.

У секції бібліографії розглядалися основні завдання бібліографування в Україні; принципи й методологія рекомендаційної, критичної бібліографії та бібліографії за соціальним призначенням; складання бібліографії української бібліографії.

У НДКБ проводилися постійні семінари для бібліотечних працівників, на яких з доповідями виступали М.І. Сагарда ("Про засоби міжнародного співробітництва в галузі бібліографії на Заході"); С.І. Маслов ("Проект інструкції для реєстрації та опису стародруків у зв'язку з складанням репертуару українських видань XVI–XVIII ст."); Б.І. Зданевич (про каталогізацію та вивчення інкунабулів в Україні); М.І. Ясинський та Ф.П. Максименко (теоретичні питання українського бібліографічного репертуару); М.І. Ясинський (проект "Інструкції бібліографії української бібліографії"); Ф.П. Максименко (про методичні підвалини української краєзнавчої бібліографії); Є.М. Марковський (питання фахової бібліографії); Д.А. Балика, В.О. Козловський та М.І. Сагарда (про періодику). Починає свої перші розробки в галузі бібліопедагогіки Д.А. Балика. Важливе місце у підвищенні професійного рівня бібліотечних працівників займають семінари на тему створення та функціонування тематичного та предметного каталогів. Актуалізуються й проблеми відносно складу бібліотечних фондів (В.Ф. Іваницький), організації та управління мережею академічних бібліотек (В.О. Козловський), кадрові та структурні питання (Я.Л. Маяковський)⁷⁴.

У 1926–1927 рр. у Бібліотеці вийшли два випуски професійного часопису "Бібліотечний збірник". Перший був присвячений конференції наукових бібліотек УСРР, другий – актуальним питанням бібліотечного будівництва в Україні.

У 1927–1928 рр. було підготовлено два випуски "Журналу бібліотекознавства та бібліографії" як органу ВБУ і Бібліографічної комісії

ВУАН⁷⁵. Рішення про його видання прийняла нарада представників кількох наукових бібліотек та бібліографічних установ Києва, Одеси і Харкова в грудні 1926 р. Наукові, вузівські, відомчі та міські публічні бібліотеки, бібліотечні об'єднання і бібліографічні установи були повідомлені про те, що в новому журналі друкувалися: "а) оригінальні статті з теорії, методології й практики бібліотекознавства та бібліографії та реферати з чужоземної літератури; б) з життя бібліотечних і бібліографічних установ УСРР, ССРСР, закордонні огляди та хроніка; в) бібліографія бібліотекознавства, бібліографії і з книгознавства взагалі (огляди, рецензії та списки)"⁷⁶.

Заступник директора і завідувачий відділом бібліотекознавства ВБУ В.Ф. Іваницький сформулював три основних тематичних напрями для журналу: а) загальні питання бібліотекознавства та бібліотечної справи; б) історія та сучасний стан бібліотечної справи, окремих типів бібліотек та окремих бібліотек, включаючи дослідження історичного розвитку окремих бібліотечних процесів; в) організація бібліотечної справи та бібліотек⁷⁷.

М.І. Сагарда, розглядаючи основні напрями науково-дослідної діяльності та завдання ВБУ, закладає теоретичні основи бібліотекознавства як науки. Він визначає поняття "бібліотекознавство" як комплекс дисциплін, що висвітлюють і досліджують різні питання щодо завдань бібліотеки: історію бібліотек, сучасний стан у різних країнах, типи та види бібліотек, місце бібліотек у культурному розвитку, бібліотечне законодавство, організацію мережі бібліотек, управління бібліотеками, фінансування, устаткування, організацію бібліотечної праці, підготовку кадрів, матеріальний стан, комплектування бібліотек, зберігання та опрацювання книжок, каталоги, методологію бібліотечної роботи з читачем, консультаційно-інформаційну роботу, виставки тощо⁷⁸.

С.П. Постернак розглядає бібліотекознавчі питання в контексті соціальних функцій ВБУ. Він підкреслює, що вона є одночасно й національною бібліотекою України, й основною бібліотекою Української Академії наук, і разом з тим ще й науковою публічною бібліотекою, – всі ці завдання потребують виконання комплексу специфічних функцій. Таку бібліотеку можна організувати тільки на ґрунтовних наукових засадах, за науковими принципами, у відповідності до сучасних досягнень наукового бібліотекознавства та бібліографії, розвитку наукових методів і форм праці. Тому, за результатами наукових досліджень, Укрнаука у червні 1927 р. прирівняла НДКБ до науково-дослідних кафедр Академії наук щодо матеріального забезпечення⁷⁹.

У 1928–1929 рр. створюються підкомісії НДКБ, спрямовані на ре-

альне впровадження науково-методичних розробок у практику: підкомісії предметного та систематичного каталогів, зведеного каталогу, каталографічна та термінологічна. Практичними завданнями роботи підкомісій стає: а) проект каталографічної інструкції для бібліотек та бібліографії; б) створення рубрикатора українознавчої літератури з урахуванням здобутків теорії і методики предметного каталогу; 3) вдосконалення систематичного каталогу в наукових бібліотеках; 4) проект складання зведеного каталогу; 5) форми бібліотечної статистики та звітності, 6) історія бібліотек в Україні, 7) роль бібліотек у крайовій та краєзнавчій бібліографії.

Бібліографічна підкомісія розробляє питання стосовно плану конкретного укладання: Українознавчого бібліографічного репертуару, бібліографії української бібліографії та української періодики, тематичної бібліографії з актуальної соціально-політичної тематики (у 1928 р. – це бібліографія Дніпробуду), з краєзнавства, а також покажчика наукової літератури за 10 років. Підкомісія книгокористування спрямовує свою діяльність на створення рекомендаційної бібліографії, критичної бібліографії та бібліографії за соціальним призначенням, пропонує визначення української книжки й читача, вирішує проблеми бібліологічної педагогіки, психології, організації підручної бібліотеки.

У цей період на сторінках “Журналу бібліотекознавства та бібліографії” публікують наукові праці М.І. Сагарди – про організацію бібліографічної діяльності в Україні, М.І. Ясинського – про бібліографію в Радянській Україні в 1926–1928 рр.

У 1929 р. здобутки Бібліотеки були визнані на міжнародному рівні: ВБУ отримала запрошення Американської та Лондонської бібліотечних асоціацій стати членом цих знаних у світі бібліотечних об'єднань⁸⁰.

Проаналізувавши розвиток українського бібліотекознавства в 1917–1927 рр., В.О. Козловський підкреслював, що бібліотекознавство як окрема дисципліна, яка вивчає бібліотеки й бібліотечні процеси для того, щоб встановити правильні принципи організації бібліотек і виробити найдоцільніші методи бібліотечної роботи, має в Україні суттєві досягнення. Він писав, що завдяки організації конференцій, нарад, бібліотечних асоціацій, постійного обміну думками в Україні функціонує провідний науковий колектив бібліотекознавців, який опанував увесь комплекс сучасних бібліотекознавчих ідей. Були створені бібліотекознавчі школи, що віддзеркалюють різні бібліотечні світогляди, зокрема децималістів і антидецималістів, предметників та антипредметників; оборонців аналітичної методи вивчення читачів та прихильників синтетичної методи, поборників спеціалізації бібліотек, які виступають проти

ідеї універсальності в бібліотеках тощо. Накопичений практичний досвід дає надзвичайно плідний матеріал як для наукових узагальнень на підставі емпіричних даних, так і для перевірки здобутих в теорії ідей. Важливим завданням стосовно розвитку бібліотекознавчого напрямку В.О. Козловський вважає залучення до наукової роботи перспективних фахівців, розширення та уточнення організаційних форм співробітництва, створення міцної видавничої бази для видання спеціальних документів як суто наукового змісту, так і пристосованих до практики, забезпечення підготовки нових бібліотечних та науково-бібліотечних кадрів⁸¹.

У 1927–1928 рр. широко розгорталися бібліотекознавчі дослідження. На засіданнях НДКБ було обговорено наукові студії: В.О. Козловського “Бібліотекознавча та бібліографічна термінологія” (результатом опублікування цієї роботи стало створення при секції спеціальної підкомісії для складання бібліотечної та бібліографічної термінології), “Типи, система управління та мережа бібліотек в УСРР”, “Український бібліографічний репертуар та зведений каталог наукових бібліотек України”; Д.А. Балики “Анотації (типи й методи складання)”; Н.В. Піскорської “Проект топографізації книжок”; а також співдоповіді: Г.В. Кравченкової “Топографізація старих українських серіальних видань” та Г.Ф. Вовк “Топографізація пореволюційних серіальних видань у відділі Україніки ВБУ”; Г.В. Кравченкової “Аноніми в бібліотечній роботі”; Н.В. Піскорської “Розподіл літературного матеріалу між відділами історії та соціальних наук в систематичному каталозі”; О.І. Полуляха “Схема систематики книгознавства” та Н.І. Карпинської “Підручна бібліотека”; Я.Л. Маяковського “Правове становище та підготування бібліотечних робітників УСРР” та М.Т. Хохла “Бібліотеки ВИШів у системі бібліотечного будівництва УСРР”; М.І. Сагарди “Обсяг поняття періодика (до проблеми зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України)”; Б.І. Зданевича “Інкунабули України (стан та умови їх вивчення)”; Г.П. Житецького “Розподіл рукописного матеріалу між архівами, бібліотеками та музеями”; Д.А. Балики “Бібліологічна педагогіка (визначення, предмет, межі)”; В.Ф. Іваницького “До питання про нормальний склад бібліотечних фондів”; І.Ф. Оксіюка “Зведений каталог чужоземної періодики київських бібліотек”⁸².

Робота українських фахівців в аспекті методичного забезпечення діяльності бібліотек спиралася на деякі положення, висловлені Л.Б. Хавкіною⁸³, однак значною перевагою українських учених було те, що вони відштовхувалися від завдань національної бібліотеки, що створювалася вперше і вимагала пошуків нестандартних рішень, та завдань наукових бібліотек, що вже мали досвід в Україні, який ґрунтувався на певних

вітчизняних напрацюваннях дореволюційного періоду та на діяльності міжнародних організацій.

У 1927–1929 рр. розгортається активна діяльність Бібліографічної комісії ВУАН (БК ВУАН), що була створена за ініціативою і при безпосередній участі вчених ВБУ з метою організації, координації та планування бібліографічної діяльності в Україні 15 листопада 1925 р., а затверджена рішенням Президії Укрнауки 23 серпня 1926 р.

БК ВУАН розглядалася її фундаторами як регіональний центр бібліографічної роботи. Основні завдання БК полягали в: “а) спрямуванні бібліографічної роботи всіх наукових установ УСРР на обслуговування потреб державного будівництва УСРР; б) координації бібліографічної роботи всіх наукових установ на методологічну єдність та єдиний план бібліографічної роботи УСРР; в) створенні внаслідок колективної роботи всіх наукових та спеціальних бібліографічних установ УСРР вичерпного бібліографічного репертуару як бібліографічної основи для вивчення розвитку і стану української культури та продуктивних сил України. Роботою Комісії керують пленум та президія”⁸⁴.

Склад БК визначався за принципом представництва: від відділів ВУАН по одному від кожного; б) два представники від ВБУ; в) представник від УНІКу; г) представник від УКП; д) представник від Інституту марксизму-ленінізму; е) за кооптацією від державних бібліотек науково-дослідних установ УСРР, що здійснюють бібліотечну роботу. До Президії за обранням Пленуму увійшли М.В. Птуха (голова), С.П. Постернак (заст. голови), Ю.О. Меженко, директор УНІКу, М.А. Годкевич, від УКП, уповноважений по Харкову, С.Л. Рубінштейн, директор Одеської центральної бібліотеки; М.І. Сагарда, вчений секретар. На початку 1928 р. до БК ВУАН було приєднано каталографічну підкомісію, організовану згідно з постановою Першої конференції наукових бібліотек⁸⁵.

БК встановила зв'язки з бібліографічними та бібліотечними установами Союзу, налагодила співробітництво з НТШ у Львові, зокрема стосовно українського бібліографічного репертуару, з метою охоплення якнайбільшої частини території етнографічної України та з'ясування основних завдань бібліографічної роботи у всеукраїнському масштабі.

Академією наук планувався випуск спеціальної науково-методологічної серії “Українська бібліографія”, що повинна була забезпечити “спеціальну увагу на крайову та краєзнавчу бібліографію як основу для всебічного вивчення УСРР”⁸⁶. Світ побачили три видання з цієї серії – “Методологічний збірник” з “Правилами скороченого бібліографування”, розробленими ВБУ, і “Рекомендаційною та критичною бібліографією” Д.А. Балики (К., 1928); “Бібліографія праць П.О. Ку-

ліша та писань про нього" Є.П. Кирилюка (К., 1929) та "Бібліографія праць Хведора Вовка: 1847–1918" Г.Ф. Вовк (К., 1929).

Перший Пленум БК ВУАН, проведений 11–14 квітня 1927 р., визначив основні проблеми бібліографії в Україні, її обсяг, значення, завдання, накреслив шляхи розвитку та методи координації діяльності у межах Академії наук та в Україні в цілому.

У роботі Пленуму взяли участь сім дійсних членів БК ВУАН: акад. В.І. Липський та акад. М.В. Птуха; від ВБУ – С.П. Постернак, М.І. Сагарда, М.І. Ясинський і Д.А. Балика; від УНІКу – Ю.О. Меженко, від УКП – М.А. Годкевич, від УІМЛу – Р. Шпунт, а також представник від Укрнауки В.В. Дубровський. Крім того, персонально були запрошені (з дорадчим голосом) акад. С.О. Єфремов, С.І. Маслов (ВБУ), С.Л. Рубінштейн (Одеса), К.В. Дубняк (Харків), Я.С. Розанов (Київ).

Засідання, які, до речі, були відкритими для всіх бажаючих, відбувалися в приміщенні ВБУ. На засіданнях було виголошено й обговорено вісім доповідей: "Підсумки бібліографії на Україні" (М.І. Ясинський), "Основні проблеми українського бібліографічного репертуару" (М.І. Сагарда), "Завдання бібліографії на Україні" (Ю.О. Меженко та М.А. Годкевич), "Організаційні питання рекомендаційної бібліографії на Україні" (Д.А. Балика), "Бібліографія на Україні ХІХ–ХХ ст." (М.І. Ясинський), "Організація бібліографії наукової літератури на Україні" (С.Л. Рубінштейн), "План діяльності Бібліографічної Комісії та її Президії" (з проектом анкети – С.П. Постернак), а також організаційні питання⁸⁷.

Пленум ухвалив рішення про: публікацію окремих розділів класифікаційних таблиць Міжнародного бібліографічного інституту (за новим виданням, у перекладі українською мовою); розроблення інструкції стосовно єдиних правил опису літератури, транскрипції; методи упорядкування покажчиків, анотацій; бібліографічне оформлення різних видів бібліографії – крайової, краєзнавчої, національної, УБР, а також про налагодження інформування стосовно поточної бібліографічної інформації і стану бібліографічної діяльності зарубіжем. Беручи до уваги величезне наукове значення Українського бібліографічного репертуару, було вирішено присвятити йому наступний пленум БК ВУАН.

Після першого Пленуму основна робота БК була спрямована на організаційні питання стосовно підготовчої роботи до генерального обліку бібліографічних установ та діячів бібліографії. Передусім було розроблено спеціальні анкети, що надсилалися до різних наукових установ, бібліотек, товариств, організацій, окремих дослідників та фахівців-практиків. За допомогою цих анкет планувалося здійснити вичерпний облік та отримати різноманітну інформацію про всю бібліо-

графічну роботу на теренах України з точними відомостями, які саме установи, товариства й організації проводять таку роботу, з якою метою, в якому обсязі, якими методами й силами. У спеціальному Зверненні за підписом голови БК УАН акад. М. Птухи завдання бібліографії розглядалися відповідно до вимог тогочасного державного, економічного і культурного будівництва як в науковому плані, так і в практичній роботі, актуалізувалися питання координації дій та планів стосовно організації бібліографічної роботи в Україні⁸⁸.

За допомогою спеціальних звідомлень планувалося проведення щорічного обліку та реєстрації кожної роботи в картотеці генерального обліку бібліографічної роботи. Анкети були розіслані до наукових установ, передусім до УАН та УАМЛІН, усіх масових, державних та спеціальних бібліотек і основних музеїв. В анкетах відображалися місто, назва, термін заснування, ступінь регулярності бібліографічної роботи та її стан, ступінь розробленості, характер бібліографічних розробок, публікації, види бібліографії, теоретичні засади та практичні розробки.

Було проведено й опитування бібліографів та наукових співробітників, що мали відношення до підготовки бібліографічних показників з метою визначення персонального складу українських бібліографів, їх наукових та практичних досягнень у різних галузях знань. Серед українських фахівців були такі відомі особистості, як О.Ю. Андрієвський, В.М. Базилевич, І.І. Болсунов, В.В. Гуцура, Р.Р. Виржиковський, О.М. Вітошинський, М.К. Вітте, М.С. Грушевський, С.Г. Грушевський, С.О. Єфремов, Є.В. Зверозомб-Зубовський, М.Е. Іваненко, П.В. Клименко, І.А. Кухаренко, П.П. Кудрявцев, С.Г. Кондра, І.Г. Козякин, С.І. Козуб, І.Г. Лютий, С.Н. Ландкаф, Г.Н. Лозовик, М.З. Левченко, С.В. Михайловський, Ю.О. Меженко, О.М. Олександровський, В.П. Радников, О.П. Савич, В.Д. Юркевич, А.І. Ярошевич⁸⁹.

Особливо цілеспрямовано НДКБ та БК працювали над вирішенням проблеми українознавчого репертуару. Було проведено 14 засідань Комісії за такими напрямками: Є.М. Марковський – обсяг та склад українського бібліографічного матеріалу; В.О. Козловський – основні положення бібліографічного опису та підпорядкування матеріалу в УБР; Ф.П. Максименко – про джерела бібліографічних матеріалів для репертуару та планування робіт з УБР. Крім того, В.О. Козловський активно пропагував введення міжнародної децимальної класифікації УБР; Є.М. Марковський розглядав питання державної бібліографії в Українській книжковій палаті; Б.І. Зданевич зробив доповідь про зведений каталог інкунабулів; С.В. Рклицький проаналізував хиби друку в періодичних виданнях УСРР. Секція книгокористування працювала

в галузі вивчення психології читача із залученням соціологічних методів (Д.А. Балика, Ф.Ю. Вияснівський)⁹⁰.

Співробітники НДКБ активно працювали над створенням концепції УБР, яка найповніше була репрезентована в програмному документі "Український бібліографічний репертуар. Резолюції бібліографічної секції НДКБ", оприлюдненому в 1928 р. УБР розглядався в ньому як провідна ділянка української бібліографії в її цілісності, проте такий, що "має самостійне й спеціальне завдання описати й систематизувати у формі каталогу (картотеки або друкованого покажчика) весь бібліографічний матеріал, що його визначаємо відповідно до цільового спрямування Репертуару". Проект БК ВУАН та ВБУ передбачав й організаційно-технологічне вирішення процесу співпраці різних установ у галузі УБР.

Обговорення концепції УБР, розробленої ВБУ, набуло всеукраїнського масштабу. У 20-х роках сформувалися три великих бібліографічних центри: ВБУ, УКП та УНІК, які плідно займалися науково-бібліографознавчими дослідженнями. С.П. Постернак підкреслював, що вчені й фахівці з бібліології висловили чимало цікавих думок – часом досить відмінних і навіть діаметрально протилежних. Зокрема, деякими дослідниками УБР розглядався як українська бібліографія в цілому, як генеральний план бібліографічної роботи та як повний каталог літератури України. Один з варіантів передбачав висвітлювання УБР за такими трьома ознаками: авторство, мова, зміст. Відомо, що Ю.О. Меженко був прихильником мовної ознаки при формуванні Репертуару. Висловлювалися й ідеї про недоцільність включення до УБР літератури з-поза меж України, хоча й українською мовою та змістом про український народ й Україну. Таку літературу пропонувалося включати не до УБР, а до відповідних бібліографічних репертуарів – польського, чеського тощо.

Концепція ж ВБУ та БК ВУАН передбачала широкий національно-культурологічний контекст, той самий, що був викладений у резолюції Першої конференції наукових бібліотек. Переважна більшість дослідників все ж визнала єдину послідовну концепцію, яка полягала в тому, щоб "в основу обсягу УБР покласти територіальну ознаку, заносячи до нього, як стрижневу його частину, всю продукцію, друковану на терені етнографічної України, й тим створюючи бібліографічну базу для вивчення, передусім, продуктивних сил республіки та культур усіх народів, що жили або живуть на її терені"⁹¹.

Додаткові частини УБР, на думку учасників дискусії, повинні були складатися з друкованої поза межами етнографічної України літера-

тури за ознаками мови (твори українською мовою) і змісту (твори, що стосуються України та всіх народів, які проживають на території України). Літературу з-поза меж етнографічної України за ознакою авторства (твори авторів-українців), що ні мовою, ні змістом не стосуються України, як правило, до УБР не рекомендували заносити, бо ця ознака, здебільшого, була занадто розпливчатою й спірною.

У період, коли в бібліотекознавстві та бібліографії радянською владою нав'язувалися пріоритети марксистсько-ленінської ідеології, класифікація знань на базі класово-партійного підходу, ВБУ захищала власну специфіку наукової бібліотеки національного рівня, роблячи спроби поєднувати вимоги суспільно-політичної ситуації та зберігати основоположні ідеї фундаторів Національної бібліотеки, а в деяких питаннях навіть підніматися над надмірною політизацією функцій бібліотеки. Це виявлялося не лише в спробах класифікації фонду за предметними ознаками, принципах організації систематичного каталогу, а й в питаннях обслуговування читачів. Так, у своєму виступі "Про класифікацію творів друку за соціальними ознаками" на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді (Москва, 1926) та в доповіді "Вивчення читача в Бібліотеці АН УСРР" на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек (Ленінград, 1926) Д.А. Балака свідомо проводив ідею диференційованого обслуговування читачів, виступав проти механічного перенесення форм масової політико-просвітницької роботи на наукові бібліотеки, наполягав на необхідності вивчення особливостей різних категорій читачів, обґрунтовував сенс не лише групового, а й індивідуального обслуговування, пропонував запровадження системи спеціалізованих читальних залів для читачів різної професійної підготовки та освіти. За його ініціативою ВБУ здійснила перші спроби соціологічного дослідження, які згодом були визнані доцільними не лише в Україні, а й далеко поза її межами⁹².

Назваючи на розбіжності між Ю.О. Меженком та НДКБ у підходах до принципів наукової діяльності Бібліотеки й УНІКу в галузі бібліотекознавства та бібліографії, а також до критеріїв формування УБР (Ю.О. Меженко був прихильником мовної ознаки, М.І. Сагарда, М.І. Ясинський, С.І. Маслов – етнічно-територіальної), вони не впливали на професійні стосунки й не відображалися на співпраці українських бібліотекознавців та бібліографів.

Передусім це проявилось в участі співробітників ВБУ в діяльності УНІКу, зокрема в активній співпраці з журналом "Бібліологічні вісті", започаткованим Ю.О. Меженком. На документах з фондів Бібліотеки вивчалася національна книга, її соціальні функції, історія рукописних

книг та стародруків, книгознавча термінологія. Серед дописувачів журналу були Л.Ю. Биковський, С.І. Маслов, М.І. Ясинський, В.В. Міяковський, І.І. Кревецький, Д.А. Балика⁹³.

Спільним були й концептуальні основи поняття “книгознавств”, яке наближалось до сучасного розуміння загального книгознавства як дисципліни та комплексної науки, предметом якої є книга і всі аспекти книжної справи – історія книги, її створення, розповсюдження, зберігання та пропаганда. М.І. Ясинському, М.І. Сагарді та Д.А. Балиці належать теоретичні розробки понятійного апарату книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії, зокрема, таких основоположних понять УБР, як “українська книга” “бібліографічний репертуар”, “індивідуальна” (персональна) бібліографія”, “періодика”, “бібліографія бібліографій”, “бібліографічний реєстр українознавства” тощо. Дуже важливими є спільні науково-методичні розробки в галузі бібліографування, створення системи каталогів та теоретичних проблем класифікації⁹⁴.

Діяльність НДКБ, БК ВУАН, УНІК та УКП відіграла суттєву роль у формуванні української школи бібліографознавців, які розглядали бібліографію не лише як допоміжний засіб для науки, виробництва, освіти, й як окрему галузь наукового знання, багатофункціональне явище, визначили напрями теорії бібліографії та розвивали загальну бібліографію та окремі напрями бібліографознавства й практичної бібліографії, зокрема, такі, як рекомендаційна та критична бібліографія у контексті вивчення бібліопсихології, критичної методики читання, бібліосоціології⁹⁵. Українським ученим вдалося поєднати два напрями в бібліографії, які, наприклад, у Росії вважалися несумісними: національно-культурну роль бібліографії (УБР) та її прикладні функції. Певний час вони протистояли офіційній лінії, яка нав'язувала суто практичну спрямованість і допоміжну роль бібліографії, що пояснювалося соціальними змінами у 20-х роках ХХ ст. – появою масового читача та пріоритетністю використання бібліографії в освіті, самоосвіті та не тільки в політико-виховній роботі, а й з науковою метою. Вітчизняними фахівцями було обґрунтоване розуміння бібліографії як єдиної дисципліни бібліологічного комплексу, що має дві складові – практичну (діяльність зі створення бібліографічних посібників) та наукову, які співіснують в органічному зв'язку⁹⁶.

Розвиток отримали не лише питання стосовно створення УБР, а й теоретичні основи науково-допоміжної бібліографії, тобто бібліографії бібліографії, розроблені М.І. Ясинським. Йому належить заслуга укладання першого ретроспективного покажчика української бібліографічної продукції, яка з'явилася у дореволюційні роки та в перше десятиріччя

радянської влади, а також видання поточної бібліографії в УСРР. У своїй практиці М.І. Ясинський вдало застосував досвід роздільного бібліографування теоретико-методичних і бібліографічних матеріалів, публікуючи паралельно їх щорічні огляди. Він обмежив об'єкт бібліографії бібліографії винятково бібліографічними посібниками і запропонував відображати матеріал якнайширше у визначених межах. Приділяючи багато уваги питанням опису, анотування бібліографічних посібників, їх групування та укладання допоміжних показчиків, М.І. Ясинський розробив також принципи охоплення літератури в бібліографії бібліографії. Його проект інструкції для укладання бібліографії української бібліографії став першою теоретико-методичною працею у галузі української науково-допоміжної бібліографії. В ньому визначаються функції бібліографії бібліографії та підкреслюється її значення для різних категорій читачів. Теоретичне обґрунтування питань бібліографії М.І. Ясинський вдало поєднував з практичною роботою над українознавчим та краєзнавчим репертуаром, працюючи у відділі україніки. Зібрані ним бібліографічні матеріали були оприлюднені в щорічних показниках "Бібліографія бібліографічних показчиків" за 1926–1928 рр., які він публікував у "Журналі бібліотекознавства"⁹⁷.

Праці з історії й методики краєзнавства зібрані в "Бібліографічному показнику краєзнавчої літератури на Україні (1917–1926)", укладеному Д.А. Баликою та О.Є. Карпінською⁹⁸. Суттєвий внесок у розвиток краєзнавчої бібліографії вносить у 1926–1928 рр. Вінницька філія ВБУ, зокрема В.Д. Отомановський, який як керівник філії розгорнув краєзнавчу та бібліографічну роботу, зокрема "топобібліографію", у створеному ним Кабінеті виучування Поділля⁹⁹.

У той період починає свою діяльність Ф.П. Максименко, аспірант ВБУ, що плідно працює в галузі УБР та бібліографії українознавчої літератури. У 1930 р. вийшла друком його праця "Матеріали до краєзнавчої бібліографії на Україні", що вважається українською бібліографічною класикою. Він був одним з учасників дискусії щодо створення репертуару української книги, збирав "Матеріали до бібліографії української книжки ХІХ ст."¹⁰⁰

Визнаючи лідером у сфері книгознавства УНІК, ВБУ, що декларувала зв'язок науки з документальними джерелами і, відповідно, з діяльністю Бібліотеки, у книгознавстві обмежувалася, головне, вивченням історії книги.

Значний внесок у наукову діяльність у цей період був зроблений С.І. Масловим, Б.І. Зданевичем, Г.П. Житецьким, які працювали з рідкісними фондами Бібліотеки. Про роль Г.П. Житецького в науковому

описуванні рукописних книг, теоретичних обґрунтуваннях розподілу рукописного матеріалу між установами-фондоутримувачами вже йшлося. Він наполегливо працював у галузі популяризації рукописних фондів, публікуючи на сторінках літературних та історичних журналів листування видатних письменників з фондів відділу рукописів, матеріали експедиції А.І. Бутакова, в якій брав участь Т.Г. Шевченко, дослідження українських рукописних пам'яток, огляди рукописних фондів тощо.

Великий внесок в інкунабулознавство був здійснений Б.І. Зданевичем, який описав колекцію інкунабулів ВБУ та опублікував їх каталог (понад 500 од.).

С.І. Маслов брав найактивнішу участь у всіх напрямках діяльності Бібліотеки, проте як провідний фахівець він очолив книгознавчий напрям в українській науці того часу. Його дослідження ґрунтуються на глибокому вивченні фондів давньої української книги. Разом із Б.І. Зданевичем, який спеціалізувався на інкунабулах, С.І. Маслов постійно працює з фондами колекцій та збірок, зокрема монастирських, описує стародруки, формує репертуар українських стародруків та методи його опрацювання, публікує етюди з історії стародруків, огляди фондів, пише нариси з історії друкарства в Україні в XVI–XVIII ст., обґрунтовує принципи створення репертуару українських стародруків. Учений ставився до поняття “стародруківана книга” широко, включаючи до репертуару усі види друку, а поняття “український бібліографічний репертуар” трактував як “державний репертуар видань, що вийшли на етнічній території України”. Цей принцип задекларовано в його науковій праці про друкарство в Україні, а також у колективній праці про українську книгу XVI–XVIII ст.¹⁰¹

Взагалі, започаткований у 20-х роках процес опрацювання теоретичних питань бібліографії характеризувався надзвичайно широким колом поставлених проблем, більшість з яких і нині є актуальною.

Проте вже з початку 30-х років необґрунтованій критиці були піддані ВБУ, УНІК, УКП, що призвело до політичних репресій, полишення України такими відомими діячами бібліотечної справи, як Ю.О. Меженко, Д.А. Балика, Ф.П. Максименко; від улюбленої роботи були усунені М.І. Ясинський, М.І. Сагарда та ін.

Колектив ВБУ завжди підтримував єдину концепцію бібліотекознавства та бібліографії як окремих наук та науково-допоміжних засобів науки. Обґрунтування ідеї залучення великих бібліотек до бібліографічної роботи та практичний внесок ВБУ у бібліографічні розробки відіграли вирішальну роль для розвитку української бібліографії. В свою чергу, діяльність НДКБ у галузі бібліотекознавства та бібліографознавства, використання у своїх дослідженнях багатих книжкових

фондів й довідкового апарату, який склався у 20-ті роки, підготовка висококваліфікованих кадрів бібліотекарів, поширення наукових знань, організація наукових семінарів, бібліотечних курсів, аспірантури сприяли піднесенню української науки.

Створення БК ВУАН, залучення академічних учених, зокрема акад. В.І. Липського, А.Ю. Кримського, М.В. Птухи до вирішення питань української бібліографії, сприяло розробці теоретичних і методичних питань бібліографії, створенню УБР. Спираючись на ВБУ, БК ВУАН багато зробила для координації, організації та планування бібліографічної роботи в системі Академії наук та інших наукових бібліотеках УСРР, застосовуючи методику опитування, здійснила генеральний облік наукових установ, їх бібліотек та стану бібліографічної роботи в УСРР.

Важливе значення мали й періодичні наукові видання ВБУ, що сприяли поширенню та науковому обговоренню теоретичних і науково-практичних проблем бібліотекознавства – “Бібліотечний збірник” (три тематичних випуски в 1926–1927 рр., присвячені матеріалам Першої конференції наукових бібліотек, досвіду наукової та практичної діяльності ВБУ, УБР та проблемам індивідуальної та рекомендаційної бібліографії), а також щорічний журнал ВБУ “Журнал бібліотекознавства і бібліографії” (1927–1930), де висвітлювались теоретичні питання бібліотекознавства та бібліографії, обговорювались процеси створення зведених каталогів тощо.

ВБУ виступила ініціатором й організатором координації наукових бібліотек України, підготувала Першу конференцію наукових бібліотек України. За її ініціативи були обговорені питання науково-дослідної роботи, підготовки кадрів, бібліографічної роботи, обслуговування читачів, уніфікації каталогів, комплектування наукових бібліотек тощо.

Підсумовуючи розвиток Бібліотеки у період 1917–1927 рр., С.П. Постернак підкреслював основні здобутки того часу: “ВБУ витворила своєрідний на Україні тип бібліотеки, що сполучає в собі бібліотеку й широку науково-дослідну інституцію в царині бібліотекознавства й бібліографії – це ідеальне сполучення науково-дослідної праці з самим виробництвом, де бібліотека з усіма своїми різноманітними й складними робочими процесами, функціями і завданнями становить колосальну робочу лабораторію для постійних спостережень, експериментів, дослідів, висновків – для широкої й поглибленої науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства та бібліографії”¹⁰².

В Україні у 20-х роках сформувалася наукова школа бібліотекознавців-теоретиків, яка була репрезентована такими вченими, як В.О. Козловський, В.Ф. Іваницький, М.І. Сагарда, С.Т. Постернак, Б.О. Борович та ін.

НДІБ та БК ВУАН розгорнули широку діяльність у галузі створення теоретичних засад бібліографознавства: почалося опрацювання важливих теоретичних та практичних питань української бібліографії, створення засад репертуару української книги, українського бібліографічного репертуару (М.І. Ясинський, Ф.П. Максименко); українських видань XVI–XVIII ст. (Б.І. Зданевич, С.І. Маслов) та нової української літератури (акад. С.О. Єфремов, М.І. Ясинський), української краєзнавчої бібліографії (Ф.П. Максименко), бібліографії бібліографій (М.І. Ясинський), фахової бібліографії та бібліографії періодики (Д.А. Балика, В.О. Козловський, М.І. Сагарда, Ф.П. Максименко), наукової бібліографії (С.Л. Рубінштейн, І. Іноземцев)¹⁰³.

У напряму бібліографії української книжки в Росії (1800–1916) працювали Я.І. Стешенко та Ф.П. Максименко¹⁰⁴, бібліографування літератури східними мовами здійснював В.Ф. Іваницький, питання методики видавничо-книготоргової бібліографії розглядав М.М. Нечаєв, а галузевої науково-допоміжної бібліографії – Я.С. Розанов та Є. Розовська. У підготовці цих довідників та опрацюванні методичних принципів бібліографування брали участь видатні вітчизняні вчені – Д.І. Багалій, М.В. Птуха, П.А. Тутковський, В.О. Кордт, М.О. Плевако, М.О. Горецький та ін.¹⁰⁵

Дослідження питань теорії та практики рекомендаційної бібліографії належить Д. Балиці, ретроспективної – А. Бему, М. Ясинському, Ю. Меженку.

Хоча основна наукова робота була зосереджена у ВБУ та УНІК як великих центрах, що перебрали на себе опрацювання загальнонаціональних питань бібліотекознавства та бібліографознавства, вирішення окремих проблем займалися й в інших українських бібліотеках та в УКП.

УКП у 20-х роках виконувала значну роботу в галузі стандартизації бібліографічного опису, організувала створення універсального карткового репертуару на книжкову продукцію України, який напруцьовувався за стандартною формою, що мала необхідну кількість бібліографічних реквізитів. З 1927 р. почали випускатися друковані каталожні картки, розповсюдження котрих здійснювалося як самою УКП, так і видавництвами “Книгоспілка”, “Український робочий” та ДВУ¹⁰⁶.

В Одесі центром бібліотечної та бібліографічної діяльності стала Центральна наукова бібліотека м. Одеси, створена на базі колишньої Наукової бібліотеки Новоросійського університету та ряду інших бібліотек і книжкових зібрань, зокрема, Вищих жіночих курсів, Міжнародного інституту, університетського музею, особистих зібрань професорів

університету, бібліотек ліквідованих установ. Бібліотечно-бібліографічна школа розвивалася на базі постійного бібліографічного семінару, що діяв у Бібліотеці на чолі з директором бібліотеки С.Л. Рубінштейном, відомим згодом фахівцем з психології. В бібліотеці працювали знані вчені – бібліограф Г.Д. Штейнванд, історик О.Л. Вайнштейн, бібліотекознавець Ф.О. Петрунь, фондознавці М.М. Петринський та К.О. Копержинський. Одним з перших у країні в Центральній науковій бібліотеці м. Одеси був створений Музей книги¹⁰⁷. Основні положення щодо науково-допоміжної бібліографії розроблялися С.Л. Рубінштейном. Його позиції були прийняті Бібліографічною комісією ВУАН на Першому пленумі в 1927 р.¹⁰⁸

Активні дослідження читача проводилися в Одеському бібліотечному об'єднанні, де була створена спеціальна комісія щодо вивчення читацьких запитів. Комісія провела велику роботу в галузі методичного забезпечення цього наукового напрямку в контексті розвитку бібліотечної статистики, нею було підготовлено форми опитування, таблиці, діаграми та інші матеріали, що давали можливість систематичного дослідження читача за соціальними верствами та групами. З 1925 р. об'єднання існувало при Кабінеті бібліотекаря, який, в свою чергу, був у підпорядкуванні Кабінету політосвітпрацівника¹⁰⁹.

Значний внесок у бібліотечну справу та науку зробили практики – бібліотекознавці та бібліографи, які працювали безпосередньо в книгозбірнях різних міст України. Так, зокрема, слід відзначити доробок видатного вітчизняного бібліотекаря, директора ЦНБ Харківського університету К. Рубінського. Під час його керівництва бібліотекою вийшло понад 400 бібліографічних посібників, фонди бібліотеки вивчалися за науковими напрямами, розвивалася галузева бібліографія, створювалися біобібліографічні покажчики, каталоги періодичних видань, дисертацій, з історії бібліотеки, зарубіжних видань, готувалися кадри досвідчених бібліотекарів та бібліографів тощо¹¹⁰.

Українські бібліографи 20-х років підтримували позицію, оприлюднену на Першому та Другому Всеросійських бібліографічних з'їздах М. Куфаєвим та Н. Ульяновським, щодо самостійності та позаполітичності бібліографії як науки про реєстрацію, опис та класифікацію книги. М. Годкевич, М. Ясинський та Ю. Меженко розширили підходи до поняття об'єкта бібліографії та пов'язали його з потребами споживача¹¹¹.

Однак процес засудження "буржуазного об'єктивізму і формалізму", "вульгарного соціологізму" не дав змоги розвинутися цим течіям належним чином.

У 20-х роках розгорнулася дискусія щодо змісту поняття бібліографії як науки та її видів. Ю. Меженко запропонував три види класи-

фікації бібліографічних показників: реєстраційний (бібліографія об'єктивістського списку); анотаційний (суб'єктивно-анотаційна бібліографія); рекомендаційний (бібліографія за добром). М. Ясинський та Д. Балака вважали, що фактично існують лише два види: реєстраційна та рекомендаційна бібліографії. Щоправда, Д. Балака підкреслював, що методи подання бібліографії можуть бути різними, в тому числі об'єктивістськими, анотаційними, критичними тощо, в залежності від призначення¹¹². Однак обидві підходи не враховували науково-допоміжну бібліографію, фундаментальні засади якої розвивав С.Л. Рубінштейн.

Сукупність поглядів Д. Балаки на бібліотеку та роль бібліографічної роботи в ній був викладений в основних працях, присвячених бібліотечній соціології, бібліографії, педагогіці, психології читання¹¹³.

У 20-ті роки українськими дослідниками активно досліджувалася проблема "читач-книга". І цим займалися не лише ті фахівці, які були наближені до практики роботи з читачем у бібліотеках, зокрема Д. Балака, А. Вияснівський, Я. Шафир, Б. Борович, О. Покровський, М. Смушкова, Н. Фрідьева, а й літературознавці О. Білецький, Д. Чижевський, Є. Хлебцевич, які опрацьовували питання типології та класифікації читачів, розвивали методи дослідження читача¹¹⁴.

Певний внесок у вивчення читачього загалу, передусім, аналіз запитів читачів селянського та робітничого походження бібліотек Півдня України, був зроблений Л. Коган¹¹⁵.

Необхідно відзначити доробок Н.Я. Фрідьевої у питання підготовки бібліотечних кадрів, розробку комплексних методів вивчення читача та керівництва читанням¹¹⁶.

Н. Фрідьева однією з перших розпочала історико-бібліотекознавчі дослідження – саме їй належить історичний нарис "Центральна наукова бібліотека Харківського Державного університету"¹¹⁷.

У 1929–1930 рр. комісія НКО, яка працювала майже в усіх колективах наукових бібліотек і, передусім, у ВБУ, звинуватила українських бібліотекознавців у наслідуванні буржуазних концепцій, через що подальша розробка теоретичних питань бібліотекознавства та бібліографознавства була призупинена, а національно-культурний напрям в бібліографії повністю анульований. На нараді директорів книжкових палат у 1929 р. у Баку М. Годкевич, директор Української книжкової палати, виступив з доповіддю, в якій державна бібліографія вже була названа однією з рушійних сил культурного будівництва соціалістичного устрою¹¹⁸.

Характерною рисою досліджень українських учених було вивчення книги в комплексі як об'єкта книгознавства, бібліотекознавства, бібліо-

графознавства, вивчення теоретичних та науково-практичних питань соціології, педагогіки та філософії. У своїй спільній праці “Практическое руководство по библиотековедению” (Пг., 1923) Ю. Ковалевський та Ю. Меженко розподіляли книгознавство на книговиробництво, книгорозповсюдження, книгоописування (бібліографію), залишаючи за бібліотекознавством усе коло знань, що стосується побудови та діяльності бібліотек в минулому та сьогоденні. В свою чергу, бібліотекознавство також поділялося авторами на теоретичне та прикладне. Теоретичне бібліотекознавство вивчає історію, класифікацію, статистику, опис та ведення бібліотек, біографії бібліотечних діячів тощо. Прикладне бібліотекознавство складається з бібліотекономії, бібліотечної техніки, бібліотечного устрою (приміщення, розстановка книг, їх запис, каталогізація та управління ними, бібліотечний персонал, придбання книжок, робота з читачами тощо)¹¹⁹.

Одним з напрямів української бібліології 20-х років було опрацювання такої галузі, як користування книгою – “книгоживання”, або “книгокористування”, яким займалися Л. Биковський, Д.А. Балика, М.І. Ясинський, виділяючи теоретичні та науково-практичні аспекти цієї бібліотечної галузі. На думку Л. Биковського, теорія книгокористування складається з бібліопсихології, бібліосоціології, бібліологічної педагогіки. Конкретно-прикладна частина розподіляється на мнемотехнічну, бібліографію за психологічною та соціологічною ознакою (книгоописання), мистецтво читання (книгочитання)¹²⁰. Вчені вважали, що складовою бібліології в усіх її аспектах має бути читач, на якого й орієнтується вся бібліотекознавча та бібліографічна діяльність.

У 20-х роках ХХ ст. започатковується така дисципліна, як історичне книгознавство. Так, С.І. Маслов не лише досліджував історію друкарства та працював у галузі бібліографії стародруків, а й ініціював створення спеціального Комітету при Археографічній комісії ВУАН для укладання репертуару українських стародруків. У цей період питання історії та мистецтва книги, зокрема стародруків, починають вивчати літературознавці П.М. Попов та В.І. Барвінок¹²¹; історики В.О. Романовський, І.В. Дубровський, К. Копержинський, Г. Тисяченко (Саливон)¹²² та ін.

Побачила світ перша книгознавча розвідка “Історія українського друкарства” І. Огієнка¹²³; П.О. Балицький у журналі “Життя та революція” (1928–1929 рр.) видає серію нарисів “Етюди з історії української книги ХІХ ст.”. Важливо згадати про початок наукової каталогізації інкунабулів в Україні: І.Я. Фаас в Одесі публікує перший такий каталог¹²⁴.

Рукописні книги XIV–XVI ст. досліджуються М.В. Геппенером, Г.П. Житецьким, С.І. Масловим, П.М. Поповим.

Мистецтво української книги також стало об'єктом активного вивчення. Теоретичні погляди на поняття оздоблення ("окраси") книжки розвивалися М. Макаренком, який на базі порівняльного аналізу книжки XVI–XVII ст. із сучасними йому книжками розкриває елементи, композицію, специфіку оформлення української книги¹²⁵. Теорію ритму в мистецтві книжки висуває С. Срединський¹²⁶. Д.М. Щербаківський аналізує типи та види оправ, написи на оправах, оздоблення, інструмент інтролігатора тощо¹²⁷. Ф.Л. Ернст досліджує мистецтво книги другої половини XIX – початку XX ст., зокрема, персональний внесок Г. Нарбута та українських художніх шкіл у розвиток мистецтва української книги¹²⁸. П.В. Клименко вивчає українські ритодруки¹²⁹.

"Матеріали для словника українських граверів" (К., 1926–1927), підготовлені П.М. Поповим, були премійовані ВУАН. І. Крип'якевич публікує доповнення до "Матеріалів ..." на базі вивчення львівських граверів¹³⁰. У галузі нотографічних видань працює Г.С. Кондра. І. Кревецький, який на той час вже був визнаним пресознавцем та бібліографом НТШ, представив розвідку "Перша газета на Україні" (1927). Статистиці українського радянського друку і бібліографічній статистиці присвячені праці А. Козаченка¹³¹.

Багато статей, що мали велике значення для розвитку науки і практики, друкувалися на сторінках часописів "Бібліологічні вісті", "Бібліотечний журнал", "Бібліотечний збірник", "Книжний вісник"¹³².

У 20-х роках радянська тоталітарна система ще не охопила своєю увагою систему наукових бібліотек і, зокрема, Всенародну бібліотеку України, що існувала під захистом Академії наук, а також спеціалізовану наукову установу УНІК, покликану розробляти теоретичні та методичні засади українського книгознавства.

1931 рік розпочинається широкою кампанією ідеологічних дискусій у гуманітарних та економічних науках. Для українського бібліотеко-, бібліографо- та книгознавства трагічну роль відіграли дискусія з питань книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства, започаткована на сторінках центральної преси СРСР (у газетах "Правда", "За коммунистическое просвещение", журналі "Красный библиотекарь"), а також обговорення актуальних завдань бібліотечної науки на засіданнях Київського товариства войовничих матеріалістів-діалектиків (травень-червень 1931 р.).

Перша всеукраїнська бібліографічна нарада в Києві в червні 1931 р., яка була скликана НКО УСРР та Бібліографічною комісією ВУАН¹³³,

засудила прояви буржуазного націоналізму і порушила питання про створення нової бібліотечної справи та бібліографії, що обслуговували б актуальні завдання соціалістичної системи.

Під зливу критики підпадають провідні установи України, що здійснювали бібліографічні дослідження – У КП, ВБУ та УНІК: повністю нівелюються їх бібліографічні здобутки; зміст і форму змінює бібліографічна діяльність; переглядаються теоретичні основи бібліографознавчої науки, в тому числі й на концепцію УБР як репертуару українського національного друку; нищаться бібліографічні погляди відомих учених, які працювали у різних напрямках ретроспективної, індивідуальної, рекомендаційної та інших видів бібліографії.

Орієнтуючись на офіційну лінію ВКП(б) про ідеологічну функцію та класовий зміст книги, дискусія 1931 р. “На книгознавчому фронті” відкрила першу хвилю ідеологічних звинувачень на адресу “старої школи” книгознавців та бібліографів, зокрема, М.М. Лісовського, М.М. Куфаєва, М.І. Щелкунова¹³⁴. В Україні таку саму реакцію викликали праця К.А. Довганя “До питання про соціальну функцію книги” (Х., 1931) та його виступ на бібліографічній нараді в Києві в червні 1931 р., в яких він запропонував класово-методологічну схему основних проблем соціальної функції книги з позицій марксизму-ленінізму та піддав гострій критиці “ідеалістично-формалістичні концепції” М.О. Рубакіна, М.М. Лісовського, М.М. Куфаєва, а також їх послідовників в Україні – Ю.О. Меженка, М.І. Ясинського, М.І. Сагарду, М.А. Годкевича, В. Ігнатієнка та ін.¹³⁵

Репресії торкнулися відомих діячів у галузі бібліотечної справи, які мали “буржуазну освіту”, зокрема Б.О. Боровича, В.Ф. Іваницького, Є.М. Марковського, Ю.О. Меженка, В.О. Козловського, О.Є. Карпінську, Г.І. Коляду, К.О. Копержинського, Н.В. Пискорську, Л.С. Білецького, М.І. Сагарду, М.Ф. Оксіюка, С.Т. Постернака, М.І. Ясинського та багатьох ін.¹³⁶ Окрім того, було засуджено наукові здобутки М. Годкевича, В. Тарнавського, Я. Керекеза як апологетів “буржуазно-націоналістичного книгознавства”¹³⁷.

У 1931 р. відбувається розгром УНІК: спочатку на засіданні Київського товариства войовничих матеріалістів-діалектиків 29 травня з різкою критикою “ворожих тенденцій” та звинуваченнями в “обороні буржуазної культури” у діяльності УНІК та ВБУ виступили деякі партійні діячі, зокрема, М. Золотарьов, К. Довгань, Городков, Г. Біла. Незаслужених образ з їхнього боку зазнали провідні фахівці цих інституцій С.П. Постернак, Ю.О. Меженко, В.А. Ігнатієнко, С.І. Маслов¹³⁸. У червні 1931 р. на загальних зборах УНІК було заслухано доповідь

“Про підсумки роботи та посилення ідейної спрямованості наукової діяльності УНІКу”. Це засідання відбулося вже після звільнення Ю. Меженка, Д. Балики та інших засновників Інституту і його друкованого органу – журналу “Бібліологічні вісті”. Публічно покаятися змушений був секретар редакції журналу Т. Алексєєв, який доклав багато зусиль для підвищення міжнародного авторитету цього періодичного видання, здійснюючи контакти з кореспондентами та авторами як України та Росії, так і Польщі та Чехії. Він визнав себе винним у тому, що його діяльність дала змогу “концентруватися навколо цього органу ворожим представникам буржуазного, націонал-демократичного книгознавства”¹³⁹.

У 30-х роках ряд книгознавців і бібліографів, діячів бібліотечної справи було репресовано і страчено, серед них – С.О. Єфремов, С.Т. Постернак, Я.І. Стешенко, М.М. Іванченко, М.О. Макаренко, А.В. Артюхова, С.В. Якубовський (директор УНІК після Ю.О. Меженка), В.М. Іванушкін, В.А. Ігнатієнко, С.Г. Кондра, Ф.Л. Ернст та ін.¹⁴⁰ Б. Комарова, який працював над створенням україніки в Українській державній бібліотеці в Одесі, було заарештовано.

Багато українських книгознавців та бібліографознавців відійшли від фундаментальних досліджень або писали “в стіл” (С.І. Маслов, Ф.П. Максименко, М.І. Ясинський, М.І. Сагарда), через що наука втратила справжніх знавців книги.

Деякі вчені виїхали з України до Росії (Ю.О. Меженко, Д.А. Балика, В.Ф. Іваницький, М.А.. Годкевич) і почали працювати на російську бібліотекознавчу науку. Дехто відмовився від розвитку попередніх об’єктивних досліджень, перейшовши на позиції рядянської методології в бібліотекознавстві та бібліографії¹⁴¹.

Окремі праці в галузі історії книги були присвячені дослідженню цінних примірників книг: зокрема, Б.І. Зданевич, обіймаючи посаду заввідділом стародруків БАН УРСР, віднайшов невідомий друк Й. Гутенберга.

Бібліографічна робота сконцентрувалася на підготовці рекомендаційних покажчиків, що мали забезпечувати економічний та політичний розвиток СРСР. За планом, прийнятим бібліотечним управлінням Наркомосу УРСР на 1937 р., передбачалася підготовка 150 рекомендаційних покажчиків, що мали слугувати розвитку радянської економіки, науки і культури. Їх створення покладалося на Книжкову палату УРСР, Центральний бібліотечний колектор України, наукові та масові бібліотеки, а також бібліотеки установ АН УРСР.¹⁴²

У цей період стали ліквідовуватися “скомпроментовані буржуазно-націоналістичними підходами” фахові часописи, що видавалися УНІК – “Бібліологічні вісті” та ВБУ – “Журнал бібліотекознавства та біблі-

ографії" (1927–1930), який продовжував традиції "Бібліотечного журналу" (1925–1926) та "Бібліотечного збірника" (1926–1927). Для радянських бібліотекознавців залишили лише журнал "Радянська бібліотека" (1937–1938), перейменований з 1939 р. на "Соціалістичну культуру"¹⁴³.

В Україні до 1964 р. та періоду "відлиги" не публікувалося жодного фахового спеціалізованого бібліографічного журналу. Єдиним профільним виданням в СРСР став збірник загальносоюзного підпорядкування "Советская библиография", що почав виходити з 1933 р. і слугував створенню єдиних уніфікованих методів радянської бібліографії та пропаганді її досягнень.

Наприкінці 1932 р. НДКБ повністю переглядає свої попередні наукові розробки на предмет наявності в них рис еклектизму, формалізму та буржуазного ідеалізму; активно обговорюється питання про діалектично-матеріалістичне висвітлення бібліографічних процесів у друкованих працях ВБУ до 1931 р. Новий методологічний напрям очолює представник молодшої генерації вчених А.М. Яременко, який переглядає принципи бібліотечного обслуговування та методи консультаційної і бібліографічної роботи, критикує постатейно та поступово реорганізовує журнал "Бібліотекознавство та бібліографія". А.М. Яременко як заступник та певний час виконуючий обов'язки директора (після арешту попереднього директора Н.М. Миколенка, який очолював ВБУ після репресованого С.Т. Постернака) очолює на певний час НДКБ. Свою професійну позицію він актуалізує у серії доповідей, зокрема: "Раціоналізація наукового процесу ВБУ на порозі другої п'ятирічки"; "Матеріалістично-діалектичне висвітлення процесів у бібліотекознавстві та бібліографії"; "Діалектична система наук та її практична роль в каталогізації та інших процесах ВБУ" тощо. У цих доповідях нищівній критиці піддаються попередні бібліографічні видання, ставляться завдання діалектично-матеріалістичного висвітлення бібліотечно-бібліографічних процесів у друкованих працях ВБУ та осмислення книгознавства як діалектично-матеріалістичного процесу. В цьому контексті переформулюються основні завдання діяльності ВБУ.

Починаючи з 1932 р. наукові відділи концентрують увагу на науково-методичній і конкретно-технологічній роботі з організації фондів, описання літератури, вивчення читача. Здійснюється зміна наукової проблематики на загальнобібліотечну, що видно з доповідей, виголошених на конференції наукових бібліотек м. Києва: О.І. Полулях виступив з темою "Проблема бібліотечних кадрів у наукових бібліотеках", Г. Біла – "Галузеві асоціації наукових бібліотек", В.О. Козловський – "Центральні державні і спеціальні бібліотеки та їх місце в єдиній бібліотечній ме-

режі" і "Спеціальні завдання наукових бібліотек за доби соціалістичного будівництва". В.О. Козловським були переопрацьовані методологічні принципи побудови і організації бібліотекознавства та єдиної бібліотечної мережі і переглянуто роль державних і спеціальних наукових бібліотек в культурному процесі соціалістичної держави.

Упродовж 1931–1932 рр. діяльність НДКБ мала переважно прикладний характер, про що свідчать звіти про відрядження, про хід каталогізації та систематизації книжок, тези доповідей М.І. Ясинського та Є.М. Марковського на бібліографічній нараді, документи про організацію консультативно-бібліографічного відділу ВБУ, звіти аспірантів, рецензії на бібліографічні праці. Основна увага спрямована на методологічні виступи А.М. Яременка ("До питання про діалектичне висвітлення бібліологічних процесів") та В.О. Козловського ("Завдання й методологія бібліотекознавства за доби соціалістичної реконструкції"). П.М. Попов, М.В. Гепенер, В.Ф. Іваницький порушують питання про створення єдиного рукописно-книжкового фонду УСРР у зв'язку із завданнями відділу рукописів ВБУ та критичним станом збереженості рукописних збірок, що містилися у периферійних сховищах.

Постійно озвучуються численні ідеологічні помилки буржуазно-націоналістичного спрямування. Зокрема, у низці "сумнівних" опинилася робота С.П. Постернака "Всенародна Бібліотека України" (К., 1923). П.М. Попов поширює погляди Маркса й Енгельса на початок друкування. В.О. Козловський терміново вивчає та доповідає про марксистську класифікацію наук та її роль у бібліотечно-бібліографічних процесах; М.І. Ясинський та О.І. Полулях здійснюють ідеологічне рецензування бібліографії і бібліотекознавчої радянської та зарубіжної літератури за 1931–1932 рр. з ідеологічної точки зору. Підготовлені та прочитані на відкритих засіданнях НДКБ доповіді "Ухвали ЦК ВКП(б) щодо видавничо-бібліографічної справи і чергові завдання бібліографічної роботи ВБУ" (М.І. Ясинський), "До питання про діалектичне висвітлення бібліографічних процесів" (А.М. Яременко), "Завдання й методологія бібліотекознавства за доби соціалістичної реконструкції" (В.О. Козловський), "Запровадження схеми систематичного каталогу з філософських й соціально-економічних наук" (В.О. Козловський, Г.Г. Барзилович, О.В. Рабчинська, Н.В. Піскорська) тощо¹⁴⁴.

Спеціалізовані відділи починають пропаганду фондів з орієнтуванням на завдання соціалістичного будівництва: "Огляд мап першої п'ятирічки" (В.О. Кордт); "Фонд антирелігійної музичної літератури" (О.Т. Дзбановський); "Матеріалістична філософія XVII–XVIII ст." (Б.І. Зданевич).

Бібліографічна робота у цей період спрямована на критику буржуазної та білоемігрантської бібліографії (М.І. Яворський). Здійснюється

спеціальний критичний огляд "Українська білоемігрантська бібліографія на послугах інтервенції" – спільна робота М.І. Ясинського, О. Лук'яненко, Г.Д. Білої, М. Залевського. Консультаційно-виставковий відділ підготував бібліографічні картотеки "Ленінізм", "На ідеологічному фронті", "Національне питання", анотації (понад 300) до актуальних політичних видань для "Бібліографічного бюлетеня".

У цей період О.Є. Карпінська розпочинає дослідження читача та книгокористування у ВБУ, а саме: аналізуються склад читачів через анкетування, методи обслуговування, правила користування абонементом, правила видачі ідеологічно невитриманої та шкідливої літератури, робота підручної бібліотеки для масового читача. О.Г. Кисіль активно займається удосконаленням системи каталогів ВБУ: теорією і практикою, питаннями класифікації, систематизації, індексації, власноруч опрацьовує декілька загальних відділів десятикової класифікації, здійснює формування українознавчого каталогу. М.Ф. Оксіюк та М.І. Сагарда створюють картотеку зарубіжної літератури по бібліотеках Києва.

На НДКБ Статутом покладається розробка наукової марксистсько-ленінської методології у бібліотекознавстві й бібліографії та пристосування її до потреб діяльності Бібліотеки, а саме: удосконалення системи організації й технічного забезпечення бібліотек відповідно до вимог бібліотечно-бібліографічної справи, соціалістичного будівництва, господарства і культури; опрацювання зарубіжного досвіду й досягнень у галузі бібліотекознавства й бібліографії для раціоналізації всіх процесів бібліотечно-бібліографічної роботи; науково-організаційна робота стосовно проведення спеціальних нарад, з'їздів, конференцій в системі ВУАН та серед наукових бібліотек. Велика увага приділяється підготовці кадрів вищого та середнього рівнів, проведенню політосвітньої роботи та видавничій діяльності.

Упродовж 1932–1933 р. здійснюється черговий крок у змінах тематики бібліографічних та бібліотекознавчих досліджень: під приводом втрати актуальності закриваються усі попередні (включаючи відносно новий напрям критико-бібліографічних оглядів закордонної практики) та проводиться нове планування тематики. Розпочинається робота над структурою та змістом радянської бібліотечної енциклопедії, в якій беруть участь В.О. Козловський, Т.П. Алексєєв, Ф.П. Максименко, М.Ф. Оксіюк, Пілецький, М.І. Ясинський, Є.М. Марковський, А.М. Яременко, О.Я. Лук'яненко, І. Іноземцев, Фурса, М.З. Суслопаров, М.В. Геппенер, Б.І. Зданевич, Кравченко, Серветник, Губська та ін.

Новий методологічний підхід до вирішення книгознавчих проблем розробляється П.М. Поповим, який змінив Г.П. Житецького на посаді зав-

відділом рукописів. Він концентрує увагу на вивченні марксистсько-ленінської ідеології як бази книгознавчих досліджень, виступаючи перед бібліотечним загалом із такими доповідями, як “Марксизм та його попередники за матеріалами відділу рукописів ВБУ”, “Історія книги в світлі висловлювань К. Маркса й Ф. Енгельса”, “Буржуазно-націоналістична концепція “Історії української літератури” акад. М. Грушевського (Критично-методологічні нариси” тощо. С.І. Маслов готує огляд “Соціально-утопійна література відділу стародруків”.

У 1933 р. розпочинається загальносоюзний бібліотечний облік. За дорученням бібліотечної бригади Київської обласної секції наукових робітників БК ВУАН та ВБУ спільно проводять облік наукових та спеціалізованих бібліотек за розробленою для цієї мети анкетною, де вміщуються відомості про адресу, кількість і склад фондів, склад читачів, персонал, бюджет, приміщення, бібліографічну діяльність, виставкову діяльність, підготовку кадрів тощо¹⁴⁵.

Спеціалізовані відділи спрямовують свою роботу на опис та використання фондів з політико-пропагандистською метою, передусім, у підготовці серії актуальних виставок з питань матеріалістичної філософії, історії техніки, до ювілейних дат: організовують постійну антирелігійну виставку, виокремлюють з фондів матеріалістичну та атеїстичну літературу, видання з соціальної утопії, з історії техніки до 1800 р., з історії класової боротьби на Заході, в Україні та Росії.

Використовуючи та творчо переробляючи досвід ВБУ й інших бібліотек – наукових, вишівських та масових, секцією бібліотекознавства на засадах діалектичного матеріалізму розробляється власне бібліотекознавча дисципліна як наука.

Бібліографічна діяльність також розпочинала переходити в своїй діяльності на засади діалектичного матеріалізму. Це відбивалося на тематиці досліджень: так, М.І. Ясинський працював над проблемами “Соціалістична бібліографія: її визначення, принципи, роль та значення в соціалістичному будівництві” та “Українська бібліографічна термінологія”; Т.П. Алексєєв – “Методологічна роль бібліографії в масовому політосвітньому, економічному та технічному процесі” і “Методологічний огляд сучасної закордонної буржуазної бібліографії”; Пілецький – “До питання про систему бібліографії як науки” та “Науково-літературні джерела для вивчення і студіювання нацизму як складової частини ленінізму за доби реконструкції”.

Розпочалася робота з удосконалення методів наукового опису спеціалізованих видів друкованої та рукописної продукції: О.Т. Дзбановським розробляються методики бібліографування рукописів та музич-

них матеріалів – як рукописних, так і стародрукованих; В.Ф. Іваницький працює над пошуком методів бібліографування видань східними мовами, Ф.П. Максименко – газет тощо.

Бібліографічні покажчики присвячуються політичній тематиці: “Шість історичних настановлень т. Сталіна”; “Матеріали для бібліографії М. Скрипника”; “Оборона СРСР”; “Твори Маркса–Енгельса та твори про марксизм на Україні”; “Бібліографія бібліографії Маркса–Енгельса на Україні”.

Через нові політичні процеси 1933 р. були звільнені практично всі члени НДКБ як “націонал-фашистські поплічники”.

Проектом Статуту 1934 р. у розділі “Наукова та видавнича діяльність ВБУ” передбачалося опрацювання теоретичних і практичних проблем бібліотекознавства і бібліографії, а ВБУ декларувалася як організатор бібліографічної роботи всіх науково-дослідних установ ВУАН. Ця діяльність мала здійснюватися Бібліотекою за єдиним планом, що затверджувався Президією ВУАН. Наукове керівництво й редагування бібліографічної роботи переводилося відповідною науково-дослідною установою ВУАН і спеціально призначеними фахівцями

Основним науково-практичним завданням у галузі підготовки бібліографічних посібників, згідно зі Статутом, має бути підготовка та видання систематичного каталогу книжкових фондів. Першочергово видається каталог найбільш актуальних і важливих у науковому відношенні розділів систематичного каталогу, пов’язаних із соціально-політичним розвитком держави та його економічними завданнями. Хоча у спеціальному періодичному органі Бібліотеці було відмовлено, за нею залишилася видавнича діяльність за результатами науково-дослідної роботи у вигляді монографій чи тематичних збірників. Водночас з метою інформації про роботу Бібліотеки, про її нові надходження та цінні в науковому відношенні зібрання та окремі видання, для кращого обслуговування відвідувачів та абонентів бібліотеки, для висвітлення конкретних ділянок соціалістичного будівництва та актуальних кампаній і таке інше. Бібліотека публікувала серію неперіодичних інформаційних листків тематичного характеру.

Після виходу Постанови Ради НКО УСРР та ЦК КП(б)У від 17 листопада 1936 р. про видання бібліографії літератури про Радянську Україну, яке доручалося Наркомосвіти УСРР спільно з Академією наук УСРР, починає розроблятися концепція створення бібліографії української літератури.

Цією Постановою декларувалися основні завдання бібліографії, обліку, систематизації, опису усіх видів видань: про Україну – з по-

чатку книгодрукування в Росії по 1937 р. включно, незалежно від місця видання літератури та її змісту; українських в межах адміністративної території УСРР, які за своїм змістом стосуються України й мають конкретний, фактичний і цифровий матеріал про Україну, її природу, економіку, побут або громадсько-політичне життя, видані українською або російською мовами, а також мовами інших народів СРСР та іноземними мовами. Передбачалося, що, в першу чергу, має бути складена й видана "бібліографія літератури про природні багатства УСРР та її продуктивні сили, а також бібліографія про промисловість, транспорт і зв'язок, сільське господарство, з історії робітничого й революційного руху та з історії КП(б)У". Координація робіт була покладена на Академію наук УСРР, а їх проведення, абсолютно беспідставно, планувалося завершити через 2–2,5 роки, що, цілком закономірно, не було виконано у необхідному обсязі. Політичні репресії ще більше затримали цю роботу. Тому почалося складання галузевих тематичних бібліографій.

У кожному академічному інституті розпочалися бібліографічні роботи, що координувалися Бібліотекою. Перед війною вийшла частина спеціалізованих бібліографій, серед яких були: "Библиография литературы по экономике сахарной промышленности (1920–1938 гг.)", "Сталин в украинской художественной литературе и народном творчестве", "Подземная газификация углей", "Работа академика Лысенко и его школы", "В помощь изучающим историю ВКП(б)", "Рекомендованный список художественной литературы в помощь антирелигиозной пропаганде", "Электрификация промышленности и сельского хозяйства"; започатковуються бібліографії електрохімії та електрохімічної промисловості за 20 років СРСР; художньої літератури до курсів "Західна історія" та "Історія СРСР" для середніх шкіл з урахуванням розробленої Інститутом історії АН УСРР нової періодизації історії тощо¹⁴⁶.

Послідовне проведення радянської політики та запровадження докорінних реформ у бібліотечній справі, що декларувалися в Постановах ЦК ВКП(б) "Об обслуживании книгой массового читателя" (1928) та "Об улучшении библиотечной работы" (1929), знаходять своє логічне завершення в Постанові ЦВК СРСР "Про бібліотечну справу в Союзі РСР" (1934), яка не лише спрямовувала науково-бібліографічну та бібліотечну діяльність бібліотек на розроблення завдань соціалістичного будівництва в період реконструкції, а й фактично повністю централізувала організацію бібліотечної справи та керівництво нею, незважаючи на відомчу підпорядкованість.

Переходячи у повне підпорядкування Академії наук УСРР, ВБУ перетворюється на Бібліотеку Академії наук УСРР¹⁴⁷. Науково-дослідна

діяльність Бібліотеки була направлена на бібліотечно-бібліографічне забезпечення діяльності Академії наук, організацію та керівництво її мережою. В умовах, коли проводилося фронтальне змінення всіх соціальних відносин, економічних основ держави, її культурних пріоритетів, такий перехід у повне підпорядкування до нової за складом, ідеологічними засадами, напрямками досліджень Академії наук УСРР, увага до її бібліотечно-бібліографічного забезпечення, розвитку універсального бібліотечного фонду Академії у вигляді фундаментальної та спеціальних бібліотек академічних установ мало позитивне значення. Це дало можливість уникнути розпорошеності проблематики науково-дослідної діяльності, сконцентрувати залишки кадрового складу Бібліотеки на завданнях розвитку радянської науки, створити методичні засади для опрацювання величезного за науковим значенням фонду, рівного котрому за обсягом, науковим та культурологічним значенням немає в Україні.

Разом з тим Бібліотека за своїми загальним значенням, функціями, фондами та завданнями залишалася загальнодержавною соціальною інституцією, що мала вписуватися в нову соціальну систему й виконувати загальнополітичні та ідеологічні директиви партії та радянського уряду, відповідати основним завданням соціально-політичного та культурного розвитку СРСР та України як його складової.

Всесоюзну бібліотечну нараду 1936 р. у Москві можна вважати останньою крапкою у поступовому позбавленні наукових бібліотек відносної незалежності у вирішенні основних науково-методичних питань комплектування, систематизації фонду, організації системи каталогів, бібліографічної діяльності та обслуговування тощо. У доповіді Н.К. Крупської на тлі суворой критики буржуазних методів та визнання основоположним принципу партійності бібліотечної роботи були оголошені головні завдання бібліотекознавства: дослідження організації обслуговування читачів, вивчення інтересів масового читача та спрямування читання та самоосвіти. Широка програма дій запроваджувалася і в бібліографії. Виступаючи проти формально-об'єктивістського підходу до бібліографічної діяльності, зокрема, до укладання анотацій, довідково-бібліографічної та інформаційної роботи з читачами, декларувався принцип марксистської оцінки книги, вибірковості, поширення політичних знань та нового світогляду. Враховуючи широке використання бібліографії в обслуговуванні мас, основною визнавалася рекомендаційна бібліографія. Ідеологічне спрямування держави вимагало створення нової системи класифікації творів друку та єдиної інструкції книгоопису. Було також ухвалене рішення про організацію єдиної системи каталогів, їх тісний зв'язок з довідково-бібліографічним апаратом та

системою організації книжкових фондів. Усі ці політичні нововведення рівною мірою відносились й до Бібліотеки Академії наук УСРР.

Отже, 1920-ті роки для українського бібліотекознавства, бібліографії та історії книги були періодом "золотого десятиліття", коли оформилася власна оригінальна та прогресивна школа бібліотечних працівників світового рівня, яка почала розвивати теорію, історію та практику бібліотечних наук, спираючися на іноземний досвід та власні наукові розробки, що враховували необхідність самостійної наукової школи, тісно пов'язаної із будівництвом української бібліотечної справи. Це стало можливим завдяки тому, що було створено Національну бібліотеку України та УНІК, що репрезентували дві школи – київську і харківську. До цих досліджень залучалася й Українська книжкова палата. Між цима школами не було суттєвих протиріч, і багато досліджень виконувалося спільно, із залученням як співробітників ВБУ, так і УНІК.

У наукових бібліотеках активно розвивався напрям практичного бібліотекознавства та бібліографії, оскільки тоді в цих інституціях ще працювали фахівці з дореволюційною університетською освітою.

У 1930-х роках перед радянськими бібліотекознавцями було поставлене завдання стосовно вироблення нової теорії бібліотечної справи, бібліографії та вивчення радянської книги, яким передбачалися розвиток науково-методичних та прикладних досліджень методів управління справою, організація комплектування, удосконалення структури фондів, осучаснення принципів систематизації літератури та побудови каталогів. Велике значення надавалося питанням обслуговування читачів та керування читанням широких народних мас. Програми з вивчення національної книги та бібліографії були згорнуті.

Оскільки бібліотечна наука на той період лише почала оформлюватися в межах самостійної дисципліни, книгознавство розглядалося як синкретична, комплексна наука, що об'єднувала бібліотекознавство, бібліографію, видавничу справу та книгорозповсюдження, інші, пов'язані з цими складовими, наукові дисципліни (в тому числі, педагогіку, соціологію та історію книги).

Репресії 30-х років знищили самобутню школу українських бібліотекознавців та бібліографознавців. Вчені-книгознавці ще подекуди продовжували свою діяльність, проте вона повністю змінила свій зміст. Наочний вплив радянських вимог на розвиток бібліотекознавства простежений у книжці Р.А. Бухіної "Бібліотекознавство. Бібліографічний показник" (К., АН УРСР, 1941), де значна кількість прогресивних бібліотекознавчих досліджень 20 – початку 30-х років вже навіть не

згадується, однак широко представлені дрібні статті про конкретну практику організації бібліотек, культурно-просвітницьку та виставкову діяльність масових бібліотек, організацію фондів радянської літератури, пропаганду знань, організацію роботи з читачем стосовно засвоєння суспільно-політичної літератури тощо.

Примітки

¹ Перша Всеукраїнська нарада робітників книги, Харків, 8–9 листоп. 1923 р. // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 51–60; *Козловський В.О.* Бібліотекознавство в УСРР за період 1917–1927 рр. : [Доп. на засід. Ради ВБУ] // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 6 (3–14)

² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 25 зв., 32, 33–33 зв., 48зв.–49; *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941. – С. 109–110.

³ *Ковалевський Ю.* Теоретичні підстави бібліографічної класифікації та існуючі класифікаційні схеми в порівнянні з міжнародною десятиальною системою : (Присвяч. Укр. нац. б-ці) // Голос друку. – Х., 1921. – Кн. 1. – С. 76–98.

⁴ *Постернак С.П.* Состояние и развитие библиографической работы в библиотеках : [Выступление на 1-м Всесоюзном библиографическом съезде в Москве 2–8 дек. 1924 г.] // Библиогр. изв. – 1926. – № 1/4. – С. 50.

⁵ Труды Первого Всероссийского библиографического съезда в Москве. – М., 1926.

⁶ *Постернак С.П.* Проблема наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб. – 1926. – № 1. – С. 16–23.

⁷ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 115, арк. 60–61, 88.

⁸ Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб. – К., 1926. – № 1.

⁹ Там само. – С. 8–10.

¹⁰ *Постернак С.* Перша конференція наукових бібліотек УСРР // Бібл. збірник. – 1926. – № 1. – С. 3–10.

¹¹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 115, арк. 11, 34, 36.

¹² Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб. – 1926. – № 1. – С. 10–16.

¹³ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 115, арк. 35–36; Книга и книжное дело в Украинской ССР. – С. 135–137; *Постернак С.П.* Проблеми наукових бібліотек УСРР : [Доп. на Першій конф. наук. б-к УСРР, 28–31 груд. 1925 р.] // Бібл. зб. – 1926. – № 2. – С. 16–23.

¹⁴ Там само. – С. 29–39.

¹⁵ *Омельчук В.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 1–13.

¹⁶ Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб. – 1926. – № 1. – С. 39–40; 84–88. Див. також: Книга и книжное дело в Украинской ССР. – С. 137–140.

¹⁷ 45 Книга и книжное дело в Украинской ССР. – С. 137–140; Бібл. збірник. – № 1. – С. 84–88.

¹⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 115, арк. 35–36; Книга и книжное дело в Украинской ССР. – С. 140–141; Бібл. зб. – № 1. – С. 134–136.

¹⁹ Бібл. зб. – № 1. – С. 112–121

²⁰ Там само. – С. 104–111.

²¹ Там само. – С. 89–97.

²² Там само. – С. 141–148.

²³ *Володин Б.В.* Всемирная история библиотек. – СПб., 2002. – С. 250–251.

²⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 139, арк. 1.

²⁵ Бібліотечний збірник. – К., 1925. – Ч.1: Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР. ВБУ.

²⁶ Дубровіна Л.А., Опищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 224–234, 242–243.

²⁷ Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 червня 1926 р. – Х., 1927. – 90 с.

²⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 139, арк. 8–10.

²⁹ Книга и книжное дело в Украинской ССР. – С. 165–169.

³⁰ Лісник Ф.С. Робота Харківської науково-педагогічної бібліотеки Інституту педагогіки // Укр. вісн. експерим. педагогіки та рефлексології. – 1928. – Вип. 4. – С. 203–209.

³¹ Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – С. 145–174.

³² Самборська М. Становлення і розвиток науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки // Історія освітянських бібліотек України. – К., 2006. – С. 185–186.

³³ Балика Д. Профспілчанські бібліотеки за матеріалами УНІКу (1927) // Тр. Укр. наук. ін-ту книгознавства. – 1930. – Т. 2: Бібліотека і читач на Україні. – С. 82–97.

³⁴ Из материалов государственного научного методического кабинета Наркомпроса УССР о задачах библиотечного строительства в республике [3 августа 1927 г.] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917–1941. – К., 1985. – С. 192–196; Рогова П.І. Указ. дис. – С. 175.

³⁵ Заліток Л. З історії становлення й розвитку бібліотек навчальних закладів у Східній Україні (1920–1930) // Історія освітянських бібліотек України. – К., 2006. – С. 311–314.

³⁶ Яновський М.Ф. О книге: опыт анализа понятия книга. – К., 1929.

³⁷ Ковальчук Г.І. Внесок Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) у розвиток науки про книгу // 36. наук. пр. / М-во культури України. Київ. держ. ін-т культури. – 1994. – С. 52–62; Юрій Олексійович Меженко (1892–1969) : Матеріали до біографії / Укл. І.А. Ігнатова та ін. – К., 1994.

³⁸ Королевич Н.Ф. Українські бібліографи XX ст. – К., 1998. – С. 9–47.

³⁹ Ковальчук Г.І. Внесок УНІК в розвиток науки про книгу. – С. 52–62.

⁴⁰ Ковальчук Г.І. Дослідження про стан бібліотек України та їх роботи з читачами у 1927–1928 рр. // Історія бібліотечної справи в Україні – К., 1995. – С. 58–62.

⁴¹ Труды Українського науково-дослідного інституту книгознавства: У 2 т. . – К. ; Х., 1930. – Т. 2: Бібліотека і читач на Україні. – 239, [5] с.; Довгань К. Матеріали до всеукраїнського обслідування бібліотек (1927–1928 рр.) // Бібліотека і читач на Україні. – Х. ; К., 1930. – С. 35–122.

⁴² Балика Д. А. Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачезнавства // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1. – С. 16–35; Він же. Про наукові та організаційні проблеми книговивчення // Там само. – 1927. – № 4. – С. 91–95

⁴³ Тимошенко І. Діяльність Кабінету по вивченню книги і читача в УНІК (1926–1931) // БВ. – № 2. – 1999. – С. 17–20; Новацька Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях. – С. 85–106.

⁴⁴ Марголіна Г.Н. З історії керівництва дитячим читанням // Ком. освіта. – 1936. – № 6. – С. 120–137; Перліна Н. До організації і методики керівництва дитячим читанням // Там само – 1933 – № 17. – С. 118–125; Погребняк Г.І. Становлення та розвиток. – С. 35–36, 38.

⁴⁵ Ловягин А.М. Основы книговедения. – Л., 1925. – 164 с.

⁴⁶ Новацька Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях. – С. 85–89.

⁴⁷ Іванушкін В. М. Проблема читачівства та її вивчення. – К., 1926.

⁴⁸ Новацька Т. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок ХХІ ст.). – К., 2005. – С. 102–103.

⁴⁹ Ігнатієнко В.А. Бібліографія української преси 1816–1916 // Тр. Укр. наук. ін-ту книгознавства. – 1930. – Т. 4.

- ⁵⁰ Ковальчук Г.І. Внесок УНІК в розвиток науки про книгу // 36. наук. пр. / М-во культури України. Київ. держ. ін-т культури. – 1994. – Ч. 2. – С. 52–62.
- ⁵¹ Маслов С.І. Друкарство на Україні XVI–XVIII ст. – К., 1924; *Він же*. Українська друкована книга XVI–XVIII ст. – К., 1925; *Він же*. Етюди з історії стародруків. – К., 1925–1929.
- ⁵² Маслова О.М. Рукописна книга. – К., 1925; Биковський Лео. У службах українській книжці: Авто-біобібліографія / Упоряд. Л. Винар, Я Ісаєвич. – Л., 1997; Попов П.М. Матеріали до словника українських граверів. – К., 1926.
- ⁵³ Довгань К. До питання про соціальну функцію книги. – Х. ; К., 1931.
- ⁵⁴ Дмитро Іванович Балика // Бібліотекознавство та бібліографія. – К., 1971. – 36. 1. – С. 32; Библиографический указатель работ проф. Д. Балики, опубликованных им в 1912–1942 гг. – Горький, 1942; Балика Д. Библиологическая социология. Определение, предмет, методы // Сов. библиогр. – 1928. – № 1/3. – С. 39–69.
- ⁵⁵ Солонська Н. До історії книжкової торгівлі 20–30-х років в Україні (на матеріалах журналу “Бібліологічні вісті” та рукописах Л. Биковського // Бібл. вісн. – 1996. – № 5. – С. 12–21.
- ⁵⁶ Макаренко М. Орнаментация української книжки XVI–XVII ст. – К., 1926; Титов Ф.І. Матеріали по історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII віках: всебірка передмов до українських стародруків. – К., 1924; Щербаківський Д. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // Бібліол. вісті. – 1924. – № 1/2. – С. 101–113; *Він же*. Символіка в українському мистецтві : 36. секції мистецтва – К., 1921; *Він же*. Оправа книжок у Київських золотарів XVII–XVIII ст. – К., 1926; *Він же*. Кольорові папери // Книгарь. – 1918. – Ч. 12/13; Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. – К., 1926. – С. 5–39.
- ⁵⁷ ІР НБУВ, ф. 47, № 67.
- ⁵⁸ Там само, № 92, арк. 228.
- ⁵⁹ Там само, № 67, арк. 4–9.
- ⁶⁰ Ковальчук Г.І. УНІК: історія та наукова діяльність // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1992. – Вип. 31. – С. 102–110; *Вона ж*. Внесок УНІК в розвиток науки про книгу // 36. наук. пр. / М-во культури України. Київ. держ. ін-т культури. – 1994. – Ч. 2. – С. 52–62; *Вона ж*. Видавнича діяльність УНІК // Бібл. вісн. – 1997. – № 6. – С. 28–31.
- ⁶¹ Ковальчук Г.І. Українське бібліологічне товариства (УБТ) // ВКП. – 2004. – № 4. – С. 34–35.
- ⁶² Дубровіна Л.А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 202–203.
- ⁶³ Там само. – С. 204.
- ⁶⁴ Детальніше про діяльність цього кабінету див.: Матусевич В.В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1938 рр. – К., 1998. – 121 с.
- ⁶⁵ Дубровіна Л.А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 206–223.
- ⁶⁶ Там само. – С. 206–208.
- ⁶⁷ Матусевич В.В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933. – К., 1998. – С. 49–66.
- ⁶⁸ Матусевич В.В. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ і проблема підготовки наукових кадрів (1926–1933) // Наук. пр. НБУВ. – 1998. – Вип. 1. – С. 69–76.
- ⁶⁹ Арх. НБУВ, оп. 1. спр. 139, арк. 2.
- ⁷⁰ Там само, спр. 162, арк. 19.
- ⁷¹ Труды Второго Всероссийского библиографического съезда. – М., 1929. – С. 89–94, 109–111; Труды Второй Всероссийской конференции научных библиотек. – Л., 1929. – С. 158, 217, 296, 310–311, 326.
- ⁷² Матусевич В.В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933. – К., 1998. – С. 26–66.
- ⁷³ Сагарда М.І. Науково-дослідчі завдання Всенародньої Бібліотеки України // Бібл. 36. – 1927. – № 2. – С. 26–53.

⁷⁴ *Іванченко М.М.* Науково-дослідча комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ : [Діяльність комісії в 1927–1928 рр.] // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 123–125.

⁷⁵ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 198, арк. 3.

⁷⁶ ІР НБУВ, ф. 52, № 117, арк. 1.

⁷⁷ Там само, № 139, арк. 1–2.

⁷⁸ *Сагарда М.І.* Науково-дослідчі завдання Всенародної бібліотеки України // Бібл. зб. – 1927. – № 2. – С. 26–53.

⁷⁹ *Матусевич В.В.* Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933. – К., 1998.

⁸⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 270, арк. 28; *Матусевич В.В.* Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933. – К., 1998.

⁸¹ *Козловський В.О.* Бібліотекознавство в УСРР за період 1917–1927 рр. : Доповідь на засіданні Ради ВБУ // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 3–14.

⁸² *Іванченко М.М.* Науково-дослідча комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ : Діяльність комісії в 1927–1928 рр. // Там само. – С. 123–125.

⁸³ *Хавкина Л.Б.* Научная разработка вопросов библиотечного дела // Тр. Первой конф. науч. б-ек РСФСР. – М., 1926. – С. 29–34.

⁸⁴ Положення про Бібліографічну комісію при ВУАН // Бібл. зб. – 1927. – № 3. – С. 35–36.

⁸⁵ Там само. – С. 30–31.

⁸⁶ Бібл. зб. – 1927. – № 3. – С. 35–42; Вісті ВУАН. – 1929. – № 9/10. – С. 27–42.

⁸⁷ Бібліографічна комісія Української Академії наук в Києві // Бібл. зб. – 1927. – № 3. – С. 35–42; *Іванченко М.М.* Перший пленум Бібліографічної комісії Української Академії наук // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 2. – С. 108–109.

⁸⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 253, арк. 94.

⁸⁹ Там само, спр. 201, арк. 1–146.

⁹⁰ *Іванченко М.М.* Науково-дослідча комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ : [Діяльність комісії в 1928–1929 рр.] // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1930. – № 4. – С. 93–94; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 250, арк. 11–13.

⁹¹ *Постернак С.* До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 87–95.

⁹² *Балика Д.А.* О классификации произведений печати по социальным признакам // Тр. Второго Всерос. библиогр. съезда. – Л., 1929. – С. 89–94, 109–111; *Он же.* Изучение читателя в Библиотеке АН УСРР // Тр. Второй Всерос. конф. науч. б-ек. – Л., 1929. – С. 158; *Абрамов К.И.* История библиотечного дела в СССР. – М., 1970. – С. 194–195.

⁹³ *Солонська Н.Г.* "Бібліологічні вісті" як явище української інтелектуальної та книгознавчої думки // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. – К., 1997. – С. 147–152; *Ковальчук Г.* Видавнича діяльність Українського наукового інституту книгознавства // Бібліотечний вісн. – 1997. – № 6. – С. 28–31.

⁹⁴ Більшість таких розробок увійшла у видання: *Методологічний збірник.* – К., 1928. – Вип. 1. Так, "Основні положення скороченого бібліографування" широко використовувалися в практиці універсальних й наукових бібліотек (с. 124–138).

⁹⁵ *Балика Д.А.* Бібліографія – наука // Тр. Второго Всерос. библиогр. съезда. – Л., 1929.

⁹⁶ *Лутовінова В.І.* Дослідження бібліографії як суспільного явища в Україні у 20-х роках ХХ ст. // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 104, 99–111; *Сагарда М.І.* Організація бібліографії на Україні // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1927. – № 1. – С. 26–53; *Він же.* Науково-дослідчі завдання Всенародної Бібліотеки України // Бібл. зб. – 1927. – Ч. 2. – С. 34.

⁹⁷ Українська бібліографія. – К., 1928. – Вип. 1: *Методол. зб.* – С. 107–123; Українська радянська бібліографія / За ред. Ф.К. Сарани і Д.М. Шараманова. – К., 1980. – С. 17–18; *Королевич Н.Ф., Герасченко М.В.* Бібліограф М.І. Ясинський (1889–1967) : Біобібліогр.

нарис. – К., 1995. Ясинський брав участь у виданні: Основні книжки українською мовою і про Україну, що їх видано в БРСР й РРФСР 1927 р. // Україна. – 1928. – № 31. – С. 138–145.

⁹⁸ Етнограф. вісн. – 1928, № 7/8.

⁹⁹ *Отюмановський В.Д.* Бібліографія краю ("топобібліографія") як одне з основних завдань наукової бібліотеки: організація топобібліографічної праці на Україні : [Доп. на Першій конф. наук. 6-к УСРР 28–31 груд. 1925 р.] // Бібл. зб. – 1926. – № 1. – С. 78–81; *Він же.* Краєзнавство на Поділлі: найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля. – Вінниця, 1926. – 13 с.

¹⁰⁰ *Королевич Н.Ф.* Бібліограф Федір Пилипович Максименко (1897–1983) : Біобібліогр. нарис. – К., 1996. Він друкував різні матеріали з книгознавства та бібліотекознавства, зокрема опублікував ґрунтовний відгук із поправками і додатками на книжку В. Ігнатієнка "Українська преса (1816–1923)" (К., 1926) // Бібл. журн. – 1926. – № 4/5. – С. 54–63.

¹⁰¹ *Ковальчук Г.І., Королевич Н.Ф.* Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Біобібліографічний нарис. – 1995; *Маслов С.І.* Всенародня бібліотека України та стародруки // Бібл. зб. – 1927. – № 2. – С. 74–77; *Він же.* Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. – 1924; *Він же.* Українська друкована книга XVI–XVIII вв. – К., 1925; Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – К., 1926. – XVI, 436 с. – (Тр. УНІК; Т. 1).

¹⁰² *Постернак С.П.* Вступне слово // Бібл. зб. – 1927. – Ч.2: На науково-бібліотечному фронті УСРР. – С. 3.

¹⁰³ *Сагарда М.І.* Бібліографічна комісія при ВУАН : Звіт. доп. на засіданні Президії ВУАН 15 листоп. 1929 р. // Вісті ВУАН. – 1929. – № 9/10. – С. 27–42; *Козловський В.О.* Каталогічна підкомісія Бібліографічної комісії ВУАН // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1930. – № 4. – С. 92–93.

¹⁰⁴ *Максименко Ф.* До бібліографії українознавства // Бібл. журн. – 1926. – № 8/10. – С. 25–28; *Дашкевич Я.Д.* Навколо "репертуару української книги 1798–1916" // Репертуар української книги, 1798–1916 : Матеріали до бібліогр. – Л., 1995. – Т. 1. – С. 112.

¹⁰⁵ *Вовченко І.О.* Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 57–58.

¹⁰⁶ *Сенченко Н.М.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – С. 102.

¹⁰⁷ *Подрезова М. О.* Наукові бібліотеки: минуле та сьогодення // Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: історія, проблеми, перспективи : До 180-річчя наук. Б-ки ім. Мечникова : Зб. ст. – Одеса, 2003. – С. 7–21; *Самодурова В.В.* Научная библиотека Одесского университета в 20-е годы // Там само. – С. 97–106.

¹⁰⁸ *Рубінштейн С.* Основні завдання наукової бібліографії в СРСР // Праці Центральної наукової бібліотеки. – Одеса, 1927. – С. 121–138; *Вовченко І.О.* Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 7–9; *Вона ж.* Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 46–47.

¹⁰⁹ *Новальська Т.* Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.). – К., 2005.

¹¹⁰ *Фрідьєва Н.Я.* Центральна наукова бібліотека Харківського державного університету : Іст. нарис // Короткі нариси з історії Харківського державного університету, 1805–1940. – Х., 1940. – 107–132.

¹¹¹ *Вовченко І.О.* Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 4–9.

¹¹² *Меженко Ю.* Теоретичні передумови організації української бібліографії // Бібліол. вісті. – 1926. – № 4. – С. 53; *Ясинський М.* Бібліографічна робота на Радянській Україні // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1927. – № 1. – С. 68; *Балика Д.А.* Библиография – наука : Выступление на съезде // Тр. Второго Всерос. библиогр. съезда. – М., 1929. – С. 44–45.

¹¹³ *Балыка Д.* Библиологическая социология. – Х., [1928] – 69 с.; *Балыка Д.* Рекомендаційна і критична бібліографія. Л., 1919. – 43 с.; *Балыка Д.* О классификации печатных произведений по социальному признаку. – 113 с.; *Балыка Д.* Про рекомендаційну бібліо-

графію. – К., 1927; *Балыка Д.* Библиотека в свете современной педагогики. – Л., 1926; *Балика Д.* Бібліотека в минулому (культурно-історичний нарис). – К., 1927; *Балыка Д.* Определители библиотечной работы : (Опыт читаемости, обращаемости и коэффициента интенсивности). – Томск, 1919; *Балика Д.* Орієнтований перегляд книг бібліотекарем. Метод. вказівки; *Він же.* Український науково-дослідний ін-т книгознавства. Кабінет вивчення книги й читача. Праці / Секція соціології. – Х., 1930.

¹¹⁴ *Новальська Т.* Український читач в бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2005. – С. 84–92.

¹¹⁵ *Коган Л.* Деревенский читатель // Крас. библиотекарь. – 1957. – № 7. – С. 60–69; № 8. – С. 32–39; Досягнення і перспективи бібліотечної справи в Україні // Політосвіта. – 1927. – 36. 6. – С. 34–35; Робітничий читач та художня література // Там само. – 36. 4. – С. 59–68; Что читают женщины // Крас. библиотекарь. – № 6. – С. 18–28; Що читають селяни // Політосвіта – 1927. – 36. 2/3. – С. 59–66.

¹¹⁶ *Фридьєва Н.* Современные запросы городского читателя и активность библиотеки : (Наблюдения и опыт городской библиотеки) // Крас. библиотекарь. – 1924. – № 1. – С. 50–65; *Фридьєва Н., Балика Д.* Изучение читателя: Опыт методики. – М. ; Л., 1928; *Фридьєва Н.Я.* Запис попиту як метод вивчення читача, і український читач за матеріалами попиту УНІКу // Бібліотека і читач на Україні. – Х. ; К., 1930. – Т. 2. – С. 116–144; *Фридьєва Н.* К вопросу об изучении читателя // Крас. библиотекарь. – 1924. – № 2. – С. 31–39.

¹¹⁷ *Фридьєва Н.Я.* Центральна наукова бібліотека Харківського Державного університету : Іст. нарис // Короткі нариси з історії Харківського держ. університету, 1805–1940. – Х., 1940. – С. 107–132.

¹¹⁸ *Вовченко І.О.* Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 10; *Дубровіна Л.А., Онищенко О. С.* Історія національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 203–205.

¹¹⁹ *Ковалевський Ю., Меженко Ю.* Практическое руководство по библиотековедению. – Пг., 1923. – С. 4–6.

¹²⁰ *Лутовінова В.І.* Дослідження бібліографії як суспільного явища у 20-х роках XX ст. // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 101–103.

¹²¹ П.М. Попов публікує серію досліджень: “Початки друкарства у слов’ян” (1924); “Друкарство, його початок і поширення в Європі” (1925); “Матеріали для словника українських граверів” (1926–1927). В.І. Барвінок видає працю “Загальний огляд стародруків київських бібліотек” (К., 1924).

¹²² *Романовський В.О.* Іван Федорович, його життя та діяльність. – К., 1925; *Він же.* До історії папірень на Україні. – К., 1926; *Дубровський В.* Нариси з історії чернігівської друкарні. – К. 1928; *Копержинський К.* Острозька друкарня. – К., 1924.

¹²³ *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – Л., 1925. – Т. 1.

¹²⁴ *Фаас І.Я.* Інкунабули Центральної наукової бібліотеки м. Одеси // Пр. Центр. наук. 6-ки м. Одеси. – Одеса, 1927.

¹²⁵ *Макаренко М.* Мистецтво книжки // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1/3. – С. 94–100.

¹²⁶ *Срединський С.* Теорія ритму будування книги й газети // Там само. – 1930. – № 3. – С. 58–76.

¹²⁷ *Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні // Там само. – 1924. – № 1/3. – С. 101–113. – Відб.

¹²⁸ *Ернст Ф.* Георгій Нарбут та нова українська книга // Там само. – 1926. – № 3. – С. 5–35.

¹²⁹ *Клименко П.* Українські ритодруки // Бібліол. вісті. – 1924. – № 1–3. – С. 114–124; *Він же.* Українські ритодруки – К., 1924; *Він же.* Графіка шрифту Острозької Біблії. – К., 1925; Найстаріший український екслібрис 1701 р. – К., 1929.

¹³⁰ *Крип’якевич І.* Причинки до словника українських граверів // Бібліол. вісті. – 1926. – № 4. – С. 22–25; *Він же.* До історії львівської гравюри в XVII віці// Там само. – 1927. – № 1. – С. 80–83.

¹³¹ Слід згадати його видання "Книжкова продукція УСРР. 1923–1926" (К., 1927), "Десять років книжкової продукції Радянської України (Іст.-стат. начерк)". (К., 1929), "Бібліографічна статистика. Спроби методології" (К., 1929).

¹³² *Одинока Л.П.* Періодичні видання 20–30-х років як джерело вивчення історії бібліотечної справи в Україні // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи. – К., 1993. – С. 83–90.

¹³³ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 511, арк. 17; *Абрамов К.И.* История библиотечного дела в России. – М., 2000. – С. – С. 247–249.

¹³⁴ *Новосадский И.В.* Против буржуазных теорий в советском книговедении // Крас. библиотечарь. – 1931. – № 10. – С. 18–26; Резолюция Совещания по книговедению 27–31 декабря 1931 г. – М., 1932. – 28 с.; *Он же.* Теория книговедения и марксизм // Труды Музея книги, документа и письма. – Л., 1931. – Вып. 1. – С. 29–36.

¹³⁵ *Довгань К.А.* До питання про соціальну функцію книги. – Х.; К., 1931. – С. 64–65, 100–101; *Він же.* За перебудову : (До підсумків Всеукраїнської бібліографічної наради 7–9 черв. 1931 р.) // Бібліотекар у соц. будівництві. – 1931. – № 1. – С. 4–7.

¹³⁶ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998.

¹³⁷ *Ковальчук Г.І.* Журнал УНІКу "Бібліологічні вісті" // Бібл. вісн. – 1997. – № 2. – С. 26–28.

¹³⁸ Клясова боротьба в книгознавстві. Стенограма засідання Київського товариства войовничих матеріалістів-діалектиків 29 травня–1 червня 1931 р. / Передм. М.В. Золотарева. – К., 1932.

¹³⁹ НБУВ, ф. 47, № 251, арк. 17.

¹⁴⁰ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998; *Ковальчук Г.І.* Співробітники УНІК – жертви політичних репресій // Наук. пр. НБУВ. – 1999. – Вип. 2. – С. 52–94.

¹⁴¹ *Балыка Д.А.* Несколько предварительных замечаний по поводу советского библиотечного дела : К XV годовщине Октября. – Горький, 1933.

¹⁴² *Бабич В.С., Клименко А.С.* Некоторые итоги развития библиографии в Украинской ССР // Сов. библиогр. – 1977. – № 4. – С. 32.

¹⁴³ *Сошинська В.Є.* Спеціальна українська періодика першої третини ХХ ст.: історичні умови виникнення та загальна характеристика // Бібліографознавство: теорія і практика. – К., 1997. – С. 181–187.

¹⁴⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 398, арк. 12, 22, 39.

¹⁴⁵ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–1941. – С. 234–245.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Статут бібліотеки Всеукраїнської Академії наук. 1934 – поч. 1935 р. – Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 512, арк. 1–8.

РОЗДІЛ 5

Розвиток бібліотек на Західній Україні та в українських еміграційних осередках наприкінці XIX – у 30-х роках XX ст.

5.1. Бібліотеки на західноукраїнських землях наприкінці XIX – у 10-х роках XX ст.

Західноукраїнські землі наприкінці XIX – у 10-х роках XX ст. перебували під владою Австро-Угорщини, що не могло не позначитися на стані розвитку українських бібліотек.

Основна частина державних бібліотек функціонувала з позицій підтримки офіційної влади. Бібліотеки органів державної влади, що створювалися при міністерствах, відомствах та установах і забезпечували діяльність установ, мали спеціалізовані книжкові фонди. В Австро-Угорщині, як і в Російській імперії не було бібліотек при вищих органах влади, але були губернські та намісницькі, окружні та повітові управління, місцеві органи влади, що володіли досить значними за обсягом та складом бібліотеками: так, наприклад, у Східній Галичині була бібліотека при Галицькому намісництві (1872–1921).

У Галичині існували польськоорієнтовані інституції – бібліотека Львівського університету, бібліотека Австрійського університету Франца-Йосифа, бібліотека Технічної академії у Львові, Рільнича академія у м. Дубляни¹.

Бібліотека Львівського університету була заснована ще в XVII ст. на базі бібліотеки Львівського єзуїтського колегіуму, яка поповнювалася через колекційні надходження зібрань монастирів Галичини та Буковини, закритих австрійським урядом. Від 1784 р. до 1918 р. вона була публічною крайовою (земельною) бібліотекою Галичини і одержувала обов'язковий примірник королівства Галиції і Лодомерії. В її складі зберігалися фонди видатного діяча, бібліографа, префекта придворної віденської бібліотеки П. Гареллі (1670–1739). У XIX – на початку XX ст. вона поповнилася особистими бібліотеками таких видатних діячів, як

С. Дунін-Борковський, М. Форманіюш, О. Прусевич, П. Чирвинський, князь В. Чарторійський, Й. Козебродський та ін.²

На відміну від підросійських бібліотек львівські наукові бібліотеки фінансувалися безпосередньо австрійським урядом і були в цілому забезпечені кваліфікованими працівниками. Це дозволило розгорнути будівництво університетських бібліотек, укомплектувати фонди, звернутися до нової системи класифікації фондів. Відомо, що десятикова класифікація була запроваджена в бібліотеці Рільничої академії в Дублянах, що на 1914 р. мала в своїх фондах понад 19 тис. книг. Провів значну роботу з рекласифікації фондів за десятиковою класифікацією також і Львівський університет у 1902–1904 рр., у зв'язку із переїздом до нових приміщень. Зашифрований по-новому фонд зафіксував 85 тис. назв у 120 тис. томів.

Другою після університетської книгозбірнею, що виникла при вищій школі, була Науково-технічна бібліотека правонаступниці Технічної академії – Львівської політехніки, яка в 1914 р. налічувала близько 70 тис. книжок, завдяки щедрим дарам, серед котрих, наприклад, 10 тис. книжок було отримано від Станіслава Дуніна-Борковського, вченого-мінеролога та відомого бібліофіла³.

Управління бібліотеками здійснювали члени ради професорів, обрані або призначені, які не завжди доходили до суті бібліотечних питань. Ситуація значно погіршилася з переходом українських земель під протекторат Польщі⁴.

Заснування власного Українського університету, а відповідно і українознавчої бібліотеки, не ралізувалося. Відповідно до закону від 12 червня 1907 р., ухваленого галицьким сеймом, що дозволяв відкривати лише польські учительські семінарії, українська громада змушена була започатковувати учительські семінарії на власні кошти. Перша така семінарія – дівоча – почала функціонувати в 1903 р. на кошт Руського педагогічного товариства, а вже в 1919 р. Товариство мало семінарії, крім Львова, в Самборі, Станіславі та в Стрию. При них засновувалися невеличкі бібліотеки, де, однак, не завжди вистачало підручників.

Окрему групу бібліотек на території Східної Галичини складали бібліотеки духовних відомств, переважно римо-католицьких та греко-католицьких: бібліотеки митрополичих та єпископських консисторій, капітул, парафій, інших релігійних установ, навчальних закладів, монастирів, кафедральних соборів. Бібліотеки були і при установах інших релігійних конфесій (зокрема, слід відзначити львівські бібліотеки – Вірменської митрополичої консисторії, Єврейської релігійної громади). Найзначнішою за складом та змістом фондів була бібліотека Римо-католицької митрополичої капітули (1417–1939) у Львові.

Бібліотеки існували також при духовних навчальних закладах – як вищих (духовні академії), так і середніх (семінарії). Найбільшу цінність складали бібліотеки вищих навчальних закладів, зокрема, Львівського ставропігійного інституту (1793–1940), численних духовних семінарій, зокрема, Греко-католицької богословської семінарії (1783–1928 рр., з 1928 р. – академії). Існували і бібліотеки в українських жіночих ліцеях Галичини.

У другій половині XIX ст. становлення українських закладів та товариств відбувалося дуже повільно. На початок XX ст. почалась активізація шкільної освіти. Так, у 1900 р. в Галичині було 4649 народних шкіл, з них – 2138 українських, з 36 середніх шкіл лише у двох викладання здійснювалось українською мовою, а з 8134 учителів, які працювали в школах краю, лише 1803 були українцями⁵.

Перед Першою світовою війною в Галичині вже налічувалося 3560 початкових шкіл, 2510 з яких були українськими⁶. У Львові працювала лише одна чотирикласна приватна українська гімназія. На Буковині з 6 середніх шкіл не було жодної української. Українські школи закривалися, а в 1907 р. їх було зовсім ліквідовано⁷. Австрійський уряд усіляко гальмував відкриття українських вчительських семінарій, тому декілька вчительських семінарій у регіоні з українською мовою викладання були приватними. Отже, загальноосвітній рівень широких верств населення як у Галичині, так і на Буковині та Закарпатті залишався досить низьким, абсолютна більшість українського населення залишалася неписьменною, а освіта практично скрізь здійснювалася угорською й румунською мовами.

У таких умовах українська бібліотечна діяльність Галичини, Закарпаття та Буковини в другій половині XIX ст. була сконцентрована на відкритті народних читалень, що засновувалися при українських освітніх товариствах та громадських об'єднаннях.

Яскраво виражена просвітницька функція таких бібліотечних осередків проявилася в тому, що, крім користування книгою та газетою, там проводилися збори читачів, читання вголос, театральні вистави, лекції та інші види культурно-просвітницької роботи, що об'єднувала місцеві наукові та культурні кола. Перша така бібліотека, що отримала назву окружної читальні, виникла на Коломийщині, де довгий час працював Я. Головацький, а надалі такі читальні поширилися за ініціативою Львівського Народного Дому, в тому числі і відома читальня під назвою “Руська бесіда”, якою опікувалося товариство “Галицько-руська матиця”⁸.

В останній чверті XIX ст. народні читальні та бібліотеки існували

не лише в Угорській Русі, а й у найбідніших селах Галичини та Волині. Значну роль відігравали парафіяльні бібліотеки, які, як правило, засновувалися священиками, існували на добровільні внески і на початок ХХ ст. були поширені по всій Західній Україні⁹.

Створенням громадських читалень займалося і Товариство ім. Качковського у Коломиї, а від 1877 р. почало відкривати свої читальні й товариство "Просвіта". За даними анкетування таких бібліотек, яке проводив М. Павлик, у 26 галицько-руських читальнях було 1614 членів. Хоча такі читальні у більшості не мали постійних відвідувачів, а також комплектувалися переважно власними виданнями товариств, вони відігравали важливу роль у загальному просвітництві народу.

На Буковині також діяли читальні "Руської бесіди", яка в кінці ХІХ ст. відійшла від москвофільського спрямування і прийняла позиції "Просвіти". На початок ХХ ст. в Галичині діяло 924 читальні, 42 на Буковині¹⁰ фактично були центрами національно-культурного руху.

В умовах польського тиску на школу українські вчителі створюють товариство "Взаємна поміч українського вчительства" (ВПУВ), своєрідну учительську громаду з осередком у Львові, де, крім питань фундації української народної школи, відокремлення школи від церкви, прав українських учителів та студентів, бібліотечні проблеми, питання видання підручників для шкільних бібліотек також знаходили відображення¹¹. Серед організаторів і засновників цього громадсько-просвітницького Товариства були проф. А. Алиськевич, І. Стронський, М. Мороз та ін.

Вагомим кроком у розвитку педагогічних бібліотек також можна вважати започаткування мережі повітових учительських бібліотек у Галичині (1914)¹². Вже у 1906 р. у ВПУВ перебувало 864 галицькі вчителі із загального числа 4000, у 1914 р. – 710¹³. Найбільшою серед книгозбірень Товариства була Коломийська. Напередодні Першої світової війни вона зібрала книжкових фонд загальною кількістю понад 2200 прим. і знаходилася у належному приміщенні. Великий внесок у формування та організацію її діяльності було зроблено бібліотекарем О. Кузьмою, який започаткував книгозбірню, піклувався про її комплектування, здійснював просвітницьку діяльність. У 1913 р. аналогічну бібліотеку було засновано у відділенні ВПУВ м. Бережани, де першими бібліотекарями було призначено І. Лукашевича і М. Божиківського¹⁴.

Вагомим кроком у діяльності даного громадсько-просвітницького товариства є прийняття в 1914 р. Програми та Інструкції про заснування Центральної педагогічно-наукової бібліотеки у Львові, створення ме-

режі повітових і мандрівних учительських бібліотек. Центральна педагогічно-наукова бібліотека у Львові мала бути системоорганізуючим центром мережі вчительських бібліотек регіону. ВПУВ було першим і єдиним товариством в Західній Україні, яке зініціювало створення Центральної педагогічно-наукової бібліотеки та мережі повітових учительських бібліотек, серед них і мандрівних. Хоча ВПУВ з об'єктивних причин не зміло повністю здійснити свій план, але власною діяльністю воно заклало підвалини для заснування в 1925 р. Державної центральної педагогічної бібліотеки у Львові, яка з 1947 р. отримала назву Львівська науково-педагогічна бібліотека¹⁵.

Українські громади з міцними бібліотеками існували в багатьох містах, де засновували читальні. Поповнювали фонд української книжки видавництва українських товариств “Ставропігія”, “Галицько-руська матиця”, пізніше “Просвіта” у Львові.

Українських гімназій було катастрофічно мало, оскільки вони також могли засновуватися лише приватними особами. Існували й жіночі приватні гімназії¹⁶.

Активну бібліотечну та видавничу діяльність розвивали “Просвіти”. Бібліотеки та читальні “Просвіт” об'єднали багато передових українських діячів, здійснювали велику просвітницьку, краєзнавчу, культурну працю і стали центрами українського національного руху¹⁷.

Найбільш відомою була львівська “Просвіта”, яка перед початком Першої світової війни мала 77 філій, 2944 читальні, 504 читальних доми, 197 035 членів читалень, 2364 бібліотеки, кількість книг становила 218 861 од. зб.¹⁸ Від 1904 р. стараннями “Просвіти” у серії “Українське письменство” починають з'являтися друком твори українських письменників І. Вагилевича, Я. Головацького, І. Котляревського, А. Могильницького, Т. Шевченка, які розповсюджувались серед освічених верств суспільства та передавалися до фондів різних бібліотек, зокрема й до бібліотек “Просвіт”¹⁹.

Активно розвивався процес відкриття “Просвіт” на Волині: з 1900 по 1918 р. на Західній Волині кількість філій “Просвіт” зросла з 23 до 75, а читалень – з 924 до 2944²⁰.

Важливу увагу “Просвіти” приділяють сільським та мандрівним бібліотекам. Бібліотеки Волині та Галичини поповнювалися за рахунок видавництв Львова, Луцька, Відня, Праги, Кракова, Подєбрадів, а також кременецьких, рівненських, ковельських, острозьких просвітянських книгарень, дубненської просвітянсько-кооперативної книгарні. “Просвіта” в умовах денационалізації була засобом розповсюдження книги для українського населення.

У Львові значна бібліотека була зібрана Львівським Ставропігійним братством, цінну бібліотечну колекцію було зібрано у Музеї Дзедушицьких у Львові, створеному в середині XIX ст.²¹

У цілому у Львові на початок XX ст. існувало 7 українських, 8 польських і 1 єврейська бібліотеки. Українські бібліотеки були репрезентовані бібліотеками "Просвіти", "Народного Дому", "Національного музею", "Видавничої спілки", Українського педагогічного товариства, бібліотекою в монастирі оо. Василіан²².

Для українського населення центральне місце у Львові належало науковим бібліотекам українського спрямування: Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, інституту "Оссолінеум", Народного Дому, Національного музею.

У цей період з'явилися перші праці щодо заснування, діяльності, ролі та просвітницьких функцій народних бібліотек²³. Так, І. Крип'якевич розглянув основні принципи формування народних бібліотек у Західній Україні, акцентувавши увагу на народних бібліотеках як на просвітницьких центрах, та розробляв теоретичні питання організації фондів наукової українознавчої бібліотеки²⁴; І. Кузеля опублікував поради щодо створення селянських народних бібліотек, а в 10-х роках написав низку праць, присвячених організації та діяльності народних, студентських та просвітянських сільських бібліотек²⁵; М. Коць видав працю про заснування громадських (прилюдних) бібліотек Українського Педагогічного товариства²⁶; просвітницькі функції книги та тематика читання розглядалися І. Франком.

У 1910 р. було створено Крайовий шкільний союз на чолі з М. Грушевським, який опікувався українськими приватними середніми школами. В 1914 р. вже було 10 приватних та 6 державних українських гімназій: Академічна гімназія у Львові, філія академічної гімназії, 2-га у Львові, а також у Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславі.

Значно більше функціонувало українських народних шкіл на Буковині, в 1908 р. було відкрито першу українську гімназію у Вижниці, а також Чернівецький університет²⁷. Основною формою роботи народних бібліотек було створення народних читалень, яких перед Першою світовою війною на Буковині налічувалося близько 150 і з 13 тис. членів, однак активність таких читалень в деяких регіонах була не дуже високою. Значну роль у культурному житті відігравали приватні книгозбірні Північної Буковини, зокрема Ю. Федьковича, С. Воробкевича, О. Кобилянської, поміщицьких родин Гормузакі, Мустепи та ін. Важливе значення мали і бібліотеки студентських товариств, наприклад, книгозбірня Товариства "Союз", комплектувати яку допомагав М. Драгоманов, а бібліотекарем був Лесь Мартович²⁸.

Зі збирання кириличних друків Церковного музею (1905–1909) починає свою діяльність Український національний музей у Львові (1909–1939), фундатором та безпосереднім творцем якого був митрополит Андрей Шептицький, який подарував свою цінну колекцію книжок, що стала підґрунтям майбутньої цінної бібліотеки. Поповненням фондів та хранителем музею став подвижник української науки та культури І. Свенціцький, який залишив помітний слід не лише у літературознавстві, музеєзнавстві, а й як історик та практик бібліотечної справи, дослідник рідкісних книг та рукописів²⁹.

З ім'ям А. Шептицького пов'язана й історія бібліотеки Товариства “Студіон” у Львові, куди він також передав частину своєї книжкової колекції та архіву. Товариство здійснювало значну роботу в галузі духовної освіти, проводило видавничу діяльність, було організоване викладання різних наук, функціонували декілька читалень та бібліотек³⁰. Бібліотека “Студіону”, заснована в 1909 р., спеціалізувалася на візантієзнавстві і налічувала 60 тис. томів³¹.

Серед наукових бібліотек однією з найцінніших була бібліотека Народного Дому, де було зібрано колекції другої половини XIX ст., окремі дари від відомих галицьких просвітників, у тому числі бібліотечні збірки Я. Головацького, відомих духовних діячів Закарпаття – холмського єпископа М. Куземського, ректора Львівської духовної семінарії В. Левицького, О. Духновича, В. Добрянського, Г. Паславського, М. Углицького, І. Дольницького, М. Куницького, О. Заклинського, а також зібрання А. Петрушевича, М. Шашкевича, В. Добрянського та ін. У Народний Дім надійшла й бібліотека Слов'янського інституту в Парижі (від І. Терлецького). Пік зростання припадає на 1890–1910-і роки XX ст., коли фонди поповнилися дарами від І. Франка, І. Добрянського, М. Марморовича, А. Чайковського, А. Зарицького, Т. Павликова, М. Возняка, Ю. Яворського, К. Студинського, Д. Вінцьковського та ін. На кінець 1900 р. бібліотека Народного Дому налічувала понад 26 тис. назв та близько 48 тис. примірників³².

Близькою за змістом фондів до книгозбірні Народного Дому була бібліотека Богословського наукового товариства (знищена під час бомбардування Львова у період Другої світової війни). Цінна бібліотека з фондами кириличної літератури зберігалася у науковому закладі “Оссолінеум”, зібраннях Боворських, Чарнецьких, Дзедушицьких та ін.³³ У другій половині XIX ст. силами львівських друкарів було створено професійну бібліотеку львівських друкарів, де центральне місце займала література з друкарства, зразки друкарського мистецтва, часописи. Бібліотека мала також художню літературу і була відкрита для читачів³⁴.

Серед приватних бібліотек письменників, просвітників, що містили фонди української книжки, найзначнішою за обсягом була бібліотека Іван Франка, яка майже повністю збереглася до сьогодення. Усвідомлюючи наукове значення власного зібрання, І. Франко заповідав його Науковому товариству ім. Шевченка у Львові³⁵. Приватні бібліотеки українських учених, як правило, формувалися із слов'янознавчої та українознавчої літератури, іноді мали родинний характер, як, наприклад, бібліотека І. Крип'якевича, успадкована ще від батька, священика Петра Франса Крип'якевича³⁶. Понад 30 тис. томів налічувала бібліотека А. Петрушевича.

За відомостями Б. Барвінського, бібліотека митрополита Андрея Шептицького у 1939 р. налічувала близько 4 тис. од. зб. і зберігала рідкісні стародруки, літературу з історії церкви, художню літературу та критику, періодичні видання й праці самого митрополита³⁷.

Найзначніший внесок у формування української наукової бібліотеки був зроблений Науковим товариством ім. Шевченка у Львові (НТШ), яке від дня заснування започаткувало бібліотеку та здійснювало велику бібліографічну діяльність, публікуючи бібліографічні покажчики українознавчої літератури, видаючи власні наукові праці та періодичні видання, серед котрих найвідомішими є "Записки НТШ". Бібліотека НТШ, створена в 1892 р. після перетворення літературного товариства на наукове, становила найбільшу цінність на західних теренах України³⁸. Початок бібліотечного фонду НТШ був закладений особистими збірками та дарами О. Кониського, В. Антоновича, Ю. Целевича, О. Барвінського та ін.³⁹ Як книгозбірня, що мала збирати всю друковану українознавчу продукцію, яка була видана раніше та буде з'являтися в майбутньому, вона створювалася як прообраз національної бібліотеки. Основою зібрання стали стародруки. У бібліотеці НТШ було зосереджено значний фонд кириличних стародруків – як у колекції А. Петрушевича, так і в інших збірках⁴⁰. За статутом бібліотеки НТШ 1892 р. основними завданнями книгозбірні було "плекати та розвивати науку в українсько-руській мові та збирати всі пам'ятки старинности і предмети наукові "України–Руси", збирати усю літературу, що того стосується, та забезпечувати культурно-інформаційні потреби членів НТШ"⁴¹.

Розвій народного читання в Галичині, Буковині та Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. належить видатному українському бібліотекарю і бібліографу, одному з перших істориків бібліотечної справи М. Павлику, який працював бібліотекарем НТШ, одним з перших в Україні почав вивчення читацьких запитів і потім, відповідно, актуалізував

питання про необхідність формування фондів та обслуговування потреб реальних читачів⁴². Значний внесок у відкриття народних читалень, визначення основних принципів діяльності бібліотеки як культурного центру, що об'єднує людей через любов до рідної книжки, культури, мистецтва, створення репертуару народного читання належить І. Франку, який написав невеличку, але змістовну книжку "Наші народні школи", де висвітлив питання організації читалень⁴³.

З'являються перші огляди бібліотек, зокрема вийшла невеличка брошура М. Зубрицької про деканальні та парафіяльні бібліотеки Перемишльської єпархії⁴⁴.

Починає розвиватися бібліографічна діяльність, започатковується напрям української національної бібліографії: М. Павлик створює бібліографії І. Франка та М. Драгоманова, І. Левицький – діячів Прикарпатської Русі та ін. Жанр бібліографічних оглядів розвиває також В. Доманицький.

Як уже зазначалося, перші праці в галузі національної бібліографії належать І. Левицькому, який увійшов до історії як автор загально-відомих бібліографічних покажчиків "Галицько-руська бібліографія"⁴⁵, бібліографія Прикарпатської Русі та Австро-Угорщини⁴⁶. Ним опрацьовані основні підходи до поняття репертуару української літератури як україномовної книги та державної бібліографії.

Галицько-руська бібліографія вивчалася І. Франком, який одним з перших почав широко працювати в галузі рецензування, бібліографічних оглядів, анотування книжок, осмислення загального змісту бібліографії як важливого фактору загальної освіти та вивчення її в контексті проблеми читачезнавства⁴⁷.

Розвиток української національної бібліографії в Галичині починається із створення Бібліографічної комісії НТШ, ініційованої З. Кузелею, який в 1908 р. працював бібліотекарем слов'янського семінару проф. В. Ягича у Відні. На його пропозицію в 1909 р. було започатковано Бібліографічну комісію НТШ як центр, що здійснював би реєстр поточних українських видань та укладав повну національну бібліографію. Як уже згадувалося, до складу Комісії увійшли такі вчені, як М. Возняк, В. Гнатюк, М. Грушевський, В. Доманицький, Ф. Колесса, М. Комаров, І. Кревецький, І. Крип'якевич, З. Кузеля, В. Левицький, В. Перетц, І. Раковський, І. Свенціцький, М. Сумцов, В. Щурат. Пізніше членами комісії стали В. Дорошенко, І. Франко, В. Барвінський та ін.⁴⁸

Бібліографічна комісія мала значні здобутки у практичній літературознавчій українській бібліографії, що були досягнуті під керівництвом М.С. Грушевського такими бібліографами, як В. Дорошенко, І. Крип'я-

кевич, М. Залізняк, М. Возняк, І. Левицький, І. Свенціцький, Іл. Корудз, В. Гнатюк. Як наслідок з'являються видання "Матеріалів до української бібліографії", з яких – перші три томи склали "Українську бібліографію Австро-Угорщини" за 1887–1893 рр., що вийшли друком у 1909–1911 рр., 4-й та 6-й томи були присвячені бібліографії І. Франка. Було відкрито бібліографічний відділ у "Записках НТШ" (т. 101 та 116), діяльність якого стала першою спробою створення української реферативної інформації та наукової бібліографії вищого ступеня, над чим працювали такі вчені, як І. Кревецький, В. Щурат, С. Томашівський⁴⁹.

У НТШ було створено бібліографічне бюро, на яке покладался обов'язок ведення на сторінках "Літературного Вістника" систематичного обліку української друкованої продукції, однак ця діяльність повністю не була реалізована: вийшло лише перше число, яке надалі через Першу світову війну, не було продовжене⁵⁰.

Значний розвиток отримали напрями історії книги і описування рукописних книг та стародруків в Галичині⁵¹.

Книгознавчі аспекти історії культури, літературних та історичних творів, книжних пам'яток, історії друкарства ґрунтовно опрацьовує І. Свенціцький – дослідник давнього українського друкарства та рукописів, який в 1900–1910 рр. працював бібліотекарем Народного Дому⁵². Його археографічна збирацька діяльність дозволила створити унікальний фонд Українського національного музею у Львові⁵³.

Перше десятиліття ХХ ст. є найбільш плідним періодом у формуванні І. Свенціцького як одного з археографів української рукописної книги: він видає низку наукових описів церковнослов'янських, іншомовних та карпаторуських рукописних книг бібліотеки Народного Дому, палеографо-граматичні дослідження Бучацького, Лавришівського Євангелій, Новосадського Апостола, а також публікує тритомний "Опис рукописів Народного Дому"⁵⁴.

Питання книговидання в контексті історії української культури розглядає в своїх працях М.С. Грушевський⁵⁵, джерелознавчі аспекти стародруків та археографії книги – І. Франко⁵⁶. Значним внеском у дослідження української книги були також праці А. Петрушевича, К. Студинського, В. Щурата, М. Возняка⁵⁷.

Наукові підходи до опрацювання рукописної спадщини та стародруків у галицьких землях містилися у студіях Д. Зубрицького, Я. Головацького, І. Шараневича, А. Петрушевича, І. Франка, К. Студинського, В. Щурата, М. Возняка та ін.⁵⁸ Так, А. Петрушевич проводив археографічні експедиції, досліджував історію книги, діяльність друкарень,

описав значну кількість рукописних книг та стародруків, зібрав власну цінну колекцію⁵⁹. Основною темою наукових досліджень були стародруки, історія українського друкарства, хоча й І. Шараневич, і Я. Головацький приділяли певну увагу рукописним пам'яткам⁶⁰.

Отже, в цей період на Західній Україні відбувається бурхливий розвиток науково-практичного бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії, який закладає підґрунтя в оформлення цих наук як спеціальних.

5.2. Розвиток бібліотек на Західній Україні в 1918–1939 рр.

Перша світова війна мала руйнівні наслідки для розвитку бібліотек та наукових досліджень у галузі бібліотечної науки. Повоєнна доля західноукраїнських земель складалася по-різному: Буковина відійшла до Румунії; Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь, Західне Полісся, Посаяння, Лемківщина – Польщі; Закарпаття – Чехо-Словаччині. Починається новий етап розвитку історії Західної України взагалі та її бібліотечної справи зокрема.

Наслідки воєнного стану, що супроводжувалися закриттям бібліотек та наукових центрів, були значно погіршені державно-політичними змінами. Включення Галичини до складу Польщі характеризувалося витісненням української мови, повною ліквідацією громадського і культурного життя українців. Намагання створити українську автономію не реалізувалися. Галицький автономний сейм було скасовано. Дискримінаційна політика щодо населення українських земель проявлялася і в галузі бібліотечної політики.

У таких умовах продовжувало свою діяльність Товариство “Взаємна поміч галицьких та буковинських вчителів і вчительок”, (“Взаємна поміч українського вчительства”, ВПУВ)⁶¹. Метою цієї професійної вчительської організації було втілення в життя ідеї співпраці та згуртування народних учителів, взаємодопомога й підтримка задля виховання молоді – „найкращої надії вітчизни”. Товариство ВПУВ діяло з 1905 до 1939 р. спершу в Галичині та на Буковині (де було 4 окружні відділи), з 1922 р. об'єднало українських учителів під Польщею. У 1938 р. ВПУВ мало 44 відділи і до 20 делегатур із центром у Львові⁶².

Полонізація вищої та середньої освіти викликала появу нових форм національної самоосвіти, як, наприклад, Український таємний університет, що діяв у 1919–1924 рр., при котрому існували книгозбірні українських студентських товариств: “Медична громада” (об'єднувало майбутніх медиків), “Основа” (створили слухачі Політехнічної школи)

та “Академічна громада” (спілка студентів Львівського університету). Кожна із книгозбірень формувала релевантні фонди: „Медичної громади” – з питань медицини та суміжних галузей; „Основи” – техніки та архітектури; „Академічної громади” – з усіх предметів, що викладалися в університеті⁶³.

У 1919 р. дублянську Рільничу академію підпорядковують Політехнічній школі у Львові в рамках рільничого відділення, через що бібліотека академії перетворюється на кафедральну. На жаль, діяльність бібліотеки так і не досягла довоєнних масштабів: кількість відвідувань зменшилася вп'ятеро, дотації влади було скорочено на третину, фонди поповнювалися лише найважливішими виданнями переважно з полоніки. Бібліотека розширила склад фондів – почала комплектуватися новими видами видань: афішами, плакатами, розпорядженнями влади, листівками всіх політичних спрямувань, а також дарами видатних діячів науки та культури – Адама Чарторийського, проф. Жозефа Каленбаха, який подарував бібліотеку покійного брата Вітольда Казімежа з Великобританії, проф. університету Людвіка Клоссе, Леона Деспота-Зеновіча, львівського лікаря Джозефа Вегла та ін.

До книгозбірні університету у 1918–1939 рр. надходив обов'язковий примірник видань із так званих східних земель Польщі. З 1919 р. бібліотека отримувала обов'язковий примірник з усіх видавництв Галичини, а з 1921 р. – з усієї Польщі. У 1923 р. як обов'язковий примірник до бібліотеки університету надійшло 163 видання, у 1924 р. – 2755 видань. Обов'язковий безкоштовний примірник надходив до бібліотеки з 18 жовтня 1927 р. згідно з розпорядженням Міністерства від 4.07.1927 р. Відповідно до розпорядження мали надходити книги з Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського воєводств та найцінніші видання з усієї Польщі. Бібліотека Політехнічної академії отримувала обов'язковий примірник з видавництв, які входили до Міжнародної федерації технічної та професійної преси⁶⁴.

У 1934 р. бібліотека Львівської політехніки розпочала роботу в новому приміщенні. Вона стала найбільшою технічною бібліотекою Польщі: у 1937 р. її фонд становив 86 239 прим. До 1939 р. бібліотека збирала у своїх фондах 90 000 прим. Під час Другої світової війни до неї увійшли книгозбірні бібліотек Польського політехнічного товариства, Товариства братньої допомоги студентів Львівської політехніки, студентських наукових гуртків усіх кафедр, що в цілому склало 24 000 прим. Після 1945 р. частину книг польською та німецькою мовами було передано до Краківської політехніки. Поряд з головною бібліотекою цього навчального закладу діяла мережа невеличких кафедральних бібліо-

тек, що існували майже при кожній кафедрі. Всього відомо про існування близько 70 таких бібліотек, фонди яких становили від 87 (кафедри залізничного транспорту) до 1600 прим. (кафедра землеробства і рослинництва). Найбільшою серед них була бібліотека, реорганізована з книгозбірні Аграрної академії. У 1930 р. її фонд вже налічував 10 123 прим., у тому числі понад 29 назв часописів⁶⁵.

У 1932 р. створюється бібліотека Богословської Академії. Її організатором та ректором став Й. Сліпий. У новій установі було відкрито науковий читальний зал, встановлювалися книгообмінні зв'язки з бібліотеками НТШ, Національного Музею, "Студіону", Народного Дому, "Оссолінеуму", Університету тощо⁶⁶⁻⁶⁷.

У 1938 р. була заснована бібліотека Вищого інституту релігійної культури, фонди якої укомплектовувалися виданнями з релігійної тематики.

Спроба інтегрувати товариства "Просвіта" у радянську систему завершилася невдало, і в УСРР вони просто були ліквідовані, однак на західних територіях "Просвіти" продовжували існувати та розвиватися. Перша світова війна припинила діяльність "Просвіт", проте у повоєнний період вони почали знову відроджуватися. Після створення ЗУНР у листопаді 1918 р. "Просвіти" активізують свою діяльність, відкривають книгарні. Новий етап заборон починається зі встановленням польської влади. Вже в листопаді 1919 р. було розгромлено львівську "Просвіту", заарештовано голову Товариства І. Кивелюка і члена головного відділу В. Бачинського, вивезених до табору інтернованих у Домбю під Краковом.

Однак, як не дивно, це лише активізувало відкриття "Просвіт" на Волині, Холмщині, Підляшші, прискорило фундацію львівської "Просвіти", а також організацію видання шкільних підручників та творів красного письменства. За часів перебування західних територій України під польською владою кількість бібліотек та читалень товариства "Просвіта" невпинно зростала, а найбільшою у 1939 р. була бібліотека при рівненській "Просвіті" – близько 10 тис. книжок⁶⁸.

Організацією бібліотеки львівської "Просвіти" займалася спеціальна бібліотечна комісія, що мала широкі повноваження стосовно проведення культурно-просвітницької роботи на базі бібліотеки, в тому числі, лекцій, конференцій, нарад, могла створювати пересувні бібліотеки, досліджувати стан бібліотечної роботи на місцях. Велику роботу здійснювала бібліотекарка Наталія Дорошенко⁶⁹.

У 1923 р. за ініціативою голови "Просвіти" М. Галущинського, проф. І. Крип'якевича, В. Ревюка, В. Дорошенка, Н. Дорошенко та інших між собою об'єдналися головна, театральна, пересувна (мандрівна) та

підручна бібліотеки, і на їх основі було створено єдину українську бібліотеку, що мала у своєму складі близько 2 тис. книжок.

Окрім Львова, бібліотеки та читальні були також у Станіславі, Перемишлі, Борщеві, Сокалі.

На теренах Закарпаття в 1920 р. було започатковано "Просвіту" в Ужгороді. Народні збори Чехословацької Республіки прийняли "Закон від 22 липня 1919 р. про прилюдні громадські книгозбірні" та окремий документ – "Розпорядження про організацію прилюдного бібліотекарства на Підкарпатській Русі", якими передбачалася організація мережі повітових та сільських бібліотек і читалень, публічних (прилюдних) бібліотек, які мали існувати за рахунок щорічного бібліотечного податку. У 1920 р. перші читальні були засновані у таких містах, як Перечин, Руська Мокра, Косівська Поляна, Велике Березне тощо. Важливу роль у розвої бібліотечної мережі на Закарпатті відіграли й місцеві "Просвіти"⁷⁰.

Слід відзначити й діяльність Українського педагогічного товариства, у складі якого в 20–30-х роках працювало понад 600 бібліотек, фонди яких налічували майже 80 тис. книжок⁷¹. Періодичне видання "Рідна школа" систематично друкувало на своїх шпальтах інформацію про склад та зміст бібліотечних фондів Товариства.

У 20-х роках бібліотека НТШ, яку очолював І. Кревецький і де після повернення з Києва працював бібліотекарем В. Дорошенко, здійснювала комплектування та каталогізацію фондів; значно розширилися також функції бібліотечного обслуговування, що дало змогу перетворити книгозбірню НТШ на центр українського культурного життя на Західній Україні⁷².

Власне НТШ стало провідною організацією в галузі вивчення української книги та створення національної бібліографії. Школа львівських бібліографів, які працювали в бібліографічній комісії НТШ, стала широко відомою завдяки своїм видання матеріалів до української бібліографії, зокрема, "Бібліографією до української історії" І. Калиновича (1924), "Бібліографією січових стрільців" І. Шендрика (1937), а також бібліографією літератури з питань українського мистецтва В. Січинського⁷³.

Значна увага приділялася також дослідженню української книги: так, у часописі "Українська книга" (1937–1943 рр., редактор Є. Пеленський) публікувалися статті І. Крип'якевича, Б. Кравціва, інших дослідників книги⁷⁴, а також дослідження власне Є. Пеленського "Бібліографія української мовознавчої літератури". Окремі розвідки, зокрема, І. Калиновича "Сучасна українська мемуаристика (бібліографічний реєстр)" побачили світ у часописі "Стара Україна" (число 9–10). Про-

довжуючи ідеї НТШ щодо укладання поточної бібліографії, які активно дискутувалися напередодні Першої світової війни, І. Калинович оприлюднив свою працю "Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. Вип. 1. – Історія України: Публікація в українській мові"⁷⁵.

У 1922–1939 рр. було відновлено діяльність Бібліографічної (надалі – Бібліологічної) комісії НТШ. У складі Комісії працювали: В. Дорошенко (голова), Б. Барвінський, І. Калинович, І. Кревецький, І. Крип'якевич, І. Раковський, В. Левицький, В. Щурат, представники нового покоління науковців НТШ⁷⁶.

Комісія працювала на базі бібліотеки НТШ, яку на той час очолював І. Кревецький. Дослідники вивчали українську книгу, укладали бібліографії українських літературних та історичних праць, виступали з доповідями⁷⁷.

Значна роль в організації бібліотечно-бібліографічної роботи НТШ належать В. Дорошенку, який очолював бібліотеку НТШ у 1916–1921, а також у 1933–1944 рр. (після 1939 р., коли бібліотека НТШ увійшла як складова Львівської філії Бібліотеки АН УРСР, він був заступником директора книгозбірні Товариства).

Вагомий науково-практичний внесок у розвиток бібліотечно-бібліографічної роботи належить секретарю Бібліографічної комісії НТШ І. Калиновичу, який організував у м. Золочеві бібліотечно-бібліографічне бюро, яке займалося збиранням відомостей про друковану продукцію, що виходила в Україні. Співробітники бюро описували на картках книги і статті зі збірників та періодичних видань, укладали рекомендаційні списки літератури для шкільних та народних бібліотек⁷⁸.

Видання "З львівських бібліотек XVIII ст. Бібліографія" публікує І. Крип'якевич; "Каталог бібліотеки львівської Ставропігії з 1619 р." та "Бібліографія В. Стефаника" – Б. Романчик; огляд "Україніка в німецьких виданнях" – Мацюкевич. Бібліотекознавчі питання розглядаються у статті Л. Биковського "Бібліотечна педагогіка" (1938, число 2)⁷⁹. І. Кревецький студіював історію бібліотек, зокрема, Оссолінеума⁸⁰. У 1939 р. у Львові виходить друком "Бібліографія української бібліографії" Є. Пеленського.

У Західній Україні (спочатку в Тарнові, а потім у Львові), до еміграції в Прагу в 1925 р., продовжує свою діяльність С. Сірополко, який у період переїзду Директорії УНР до Кам'янця-Подільського стає директором бібліотеки місцевого університету і багато працює над науковими та науково-практичними студіями з бібліотекознавства, що ґрунтуються на його практичному досвіді.

Як бібліограф, книгознавець і бібліотекознавець С. Сірополко публікує

статті з такої тематики: "Василь Анастасевич як бібліограф і книголюб", "Петро Стебницький як книголюб", "Систематичний і предметний каталог як засіб наблизити книжку до читача". В 1924 р. у Львові під егідою товариства "Просвіта" вийшла його книга "Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія і практика бібліотечної справи", де бібліотекознавство розглядалося як окрема дисципліна⁸¹. Це був перший український підручник, де комплексно студіювалися такі питання, як історія бібліотек та бібліотечної справи в світі та в Україні від найдавніших часів, організація бібліотек, комплектування фондів, укладання каталогів, обслуговування, бібліотечні приміщення, бібліографія тощо. Принципи бібліотечної роботи в народних бібліотеках багато в чому є солідарними з тими, що висловлювалися на Першому бібліотечному з'їзді представниками прогресивної бібліотечної інтелігенції: це позаполітичність фонду; правдивість у просвітньому русі; орієнтація на інтереси читача та його загальну підготовку; об'єктивність у формуванні фондів літератури; враховування національних інтересів місцевого населення та комплектування фондів книжками на мові тих народів, які проживають у цій місцевості; організація вільного доступу до знань; особлива увага – дитячій книжці.

Відомий мистецтвознавець В. Січинський, працюючи у Львові, починає опрацьовувати бібліографію літератури з питань українського мистецтва. Перша така його бібліографія була опублікована в часописі "Стара Україна", і в ній подавалися відомості не лише про мистецтвознавчі видання, що виходили в Україні, а й про зарубіжні видання, що побачили світ, зокрема, у Відні, Парижі, Берліні, Петербурзі тощо⁸².

Напередодні війни, в 1938 р., "Просвіта" видає підручник В. Левицького "Порадник для бібліотекаря", де розглядається не лише комплекс питань щодо організації бібліотечної праці, а й міститься значна бібліографія з досліджуваних питань⁸³.

Грунтовні статті про діяльність народних бібліотек і бібліотек "Просвіти", формування їх фондів, державну політику стосовно бібліотечної справи, популяризацію дитячої книги тощо публікує М. Ріпецький⁸⁴.

Бібліотечну діяльність львівської "Просвіти" на конференції з позашкільної освіти у Франції в 1926 р. репрезентував М. Галущиинський, автор праць про принципи роботи народних бібліотек, зокрема, демократичність, вільність доступу, роботу з читачем з метою зацікавлення його до читання тощо. Певний внесок у розвиток цієї проблематики був зроблений І. Калиновичем, який опублікував статтю "Що потрібно робити в читальнях "Просвіти": програма, розподіл та календар просвітницької праці" (Львів, 1926), де бібліотеки розглядалися як освітньо-культурні центри. Проведення різних заходів щодо популяризації

української книжки сприяли вихованню української молоді не лише в Галичині, а й у еміграційних осередках сусідніх держав. Так, зокрема, під час проведення “Місяця книжки для молоді” в 1927 р. видавництвом “Світ дитини” розповсюджувалося львівське видання “Шкільні бібліотеки. Нарис їх організації й каталог дитячої літератури” (Львів, 1927).

Львівське товариство “Просвіта” з 1924 р. організує щорічне “Свято книжки”, де широко популяризує українську книжку як джерело знань, духовного пастиря нації.

Цензурні обмеження та заборони не сприяли формуванню повноцінного фонду, зокрема, вилучалися календарі “Просвіти” – за 1897, 1922, 1930, 1934 рр., праці С. Руданського з серії “Руська писемність”, дослідження з історії козацтва, книжки з радянської України тощо⁸⁵.

Важливе значення для розвитку бібліотечної справи на західних територіях мало започаткування Львівським товариством “Просвіта” в 1924 р. журналу “Бібліотечний поради́ник”, який виходив 4 рази на рік. Хоча його функціонування було недовгим (6 випусків), він відіграв певну роль у становленні бібліотечної справи в Галичині. Часопис вміщував статті з багатьох аспектів бібліотечної справи (статті в галузі організації народних бібліотек та бібліотек, започаткованих “Просвітами”, розвиток кола читання) та бібліографічну інформацію з різних галузей знання. Надалі ці питання розглядалися на сторінках таких часописів, як “Життя і знання” та “Просвіта”⁸⁶.

На західних землях продовжує розвиватися школа істориків книги та її мистецтва, зокрема, помітною подією у галузі вивчення українських стародруків та мистецтва книги стають дослідження І. Свенціцького⁸⁷, який публікує наукові розвідки про початки книгодрукування на українських землях, та І.П. Крип’якевича, який досліджує мистецтво українських стародруків, папірні, історію книги та пише низку праць: “До історії львівської гравюри в XVII ст.”, “Найдавніші папірні в Україні”, “Причинки до словника українських граверів” тощо.

У 1925 р. у Львові І. Огієнко видає “Історію українського друкарства. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII ст.”⁸⁸ Під час свого перебування у Львові І. Огієнко, окрім дослідницької роботи, активно займався видавничою діяльністю, друкуючи книжки з давньоукраїнської та сучасної мови й літератури. Крім нього, видавничою справою займався також І. Тиктор, який заснував “Українську бібліотеку”, та ще у Станіславі діяло українське видавництво “Варта”.

Однак підтримка бібліотечній справі в західних регіонах України надавалася винятково українською свідомою інтелігенцією.

Продовжувала діяти бібліотека Народного Дому у Львові. Всупереч обставинам, які склалися після Першої світової війни (тоді частина фондів була евакуйована до Росії, до Ростова-на-Дону, і повернулася лише наприкінці 20-х років), у 1925 р. відбулося відкриття бібліотеки. На жаль, її комплектування значно зменшилося порівняно з періодом кінця 90-х років – початку XX ст. Грошей на поповнення бібліотечних фондів майже не виділялося. Тому надходження до бібліотеки складала переважно дари діячів культури, зокрема В. Щурата, П. Бажанського, К. Студинського, Ф. Колесси, В. Гнатюка, Б. Барвінського, М. Тершаковця, Бачинського, сім'ї Луциків та ін. Певне поповнення фондів здійснювалося за рахунок обміну дублетами з Національним музеєм, НТШ, Ставропігійним інститутом, товариством "Просвіта" та Товариством ім. Качковського.

За оцінкою директора бібліотеки Народного Дому А. Генсьорського, стан бібліотеки, яка напередодні війни була центром слов'янського світу, де сконцентрувалися найцінніші видання в галузі слов'яно- та українознавства, в 20-х роках оцінювався як "повільне вмирання". Хоча в 30-х роках комплектування пожвавилось, однак майже припинилася видавнича діяльність Народного Дому – головне джерело надходжень за рахунок книгообміну. В 1934 р. загальна кількість фонду становила близько 55 тис. видань (106 тис. томів)⁸⁹.

У Львові діяло Українське товариство бібліофілів, створене на пропозицію І. Кревецького, висловлену ще в 1922 р., яке, в свою чергу, стало прецедентом для започаткування аналогічного Товариства прихильників книги у Празі. Першим головою Львівського товариства став В. Щурат, секретарем – В. Дорошенко, членами Ради – І. Свенціцький, І. Крип'якевич, П. Ковжун, М. Матчак. Журнал "Книголюб" оприлюднював відомості про його діяльність. Перші доповіді на засіданнях Товариства виголосили І. Свенціцький та І. Крип'якевич, – вони присвячувалися історії книги та початку книгодрукування, каталогам Ставропігійної бібліотеки, українському екслібрису. Планувалося видавати свій періодичний орган – "Галицький бібліофіл" (редактором мав стати В. Дорошенко), однак через брак коштів ці плани не було реалізовано.

Розквіт діяльності Львівського бібліографічного товариства (ЛБТ) припадає на кінець 30-х років, коли його очолював Є. Пеленський. Першим випуском у серії бібліографічних покажчиків стає видання "Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття" Є.Ю. Пеленського, наступними – бібліографія "Русалки Дністрової", творчості Василя Стефаника (укладач Б. Романенчук). Кош-

тами ЛНТ у серії “Українська книгознавча бібліотека” вийшли також дослідження М. Возняка – “До історії видань Квітчиної “Марусі” (Львів, 1937, 14 с.), А. Животка – “Журнал “Основа” 1861–1862” (Львів, 1938, 31 с.); П. Зленка – “Приватні бібліотеки України. Історичний нарис” (Львів, 1938, 52 с.). Також за допомогою ЛНТ виходить журнал “Українська книга”, який після закриття “Бібліологічних вістей” продовжив висвітлення на своїх шпальтах питань стосовно української книги. Так, у ньому були започатковані рубрики історичного краєзнавства, бібліотекознавства, мистецтва книги, бібліофільства, книгознавства та друкарства, бібліографії, статистики друків, архівознавства, книжкової справи в сучасному світі⁹⁰.

Журнал “Українська книга” мав велике значення для висвітлення питань історії української книги, в його діяльності брали активну участь члени Бібліографічної комісії НТШ, зокрема, свої наукові бібліографії та книгознавчі твори тут публікували М. Возняк, В. Королів-Старий, Є. Пеленський, А. Генсьорський, С. Єфремов, А. Животко, М. Рудницький, Б. Бучинський⁹¹. Серед матеріалів “Української книги” – праці В. Дорошенка (“Розвиток українського друку в ХІХ – ХХ ст.”), “Бібліотека Якова Марковича”), В. Січинського (“Видання мистецько-промислової школи в Кам’янці”), М. Андрусяка (“Післявоєнна історіографія української книги”, “З новітньої історіографії української книги”) та ін.

Низку статей про українські приватні бібліотеки, зокрема, про бібліотеки в княжі часи, період середньовіччя, про бібліотеку митрополита Стефана Яворського, опублікував П. Зленко.

Значним внеском у розвиток бібліографії було створення бібліографічних праць стосовно української періодики релігійного змісту: це були поточна, рекомендаційна, пристатейна, книготорговельна, реферативна бібліографії, які мали не лише богословський, а й загальнонауковий українознавчий характер, чим, наприклад, характеризувалися журнали “Віра і Наука”, “Дзвони” тощо⁹².

Кардинальні зміни у бібліотечній справі на Західній Україні сталися після приєднання її до складу Радянської України в 1939 р. На цій території, відповідно, поширилися й закони та ідеологічний устрій Радянського Союзу.

Українські бібліотеки на цих територіях були переважно народні та просвітянські. Державні бібліотеки, яких, наприклад, лише на Буковині напередодні Другої світової війни функціонувало 15 з книжковим фондом 33 тис. прим., не були орієнтовані на українську освіту та культуру, хоча у їх фондах зберігалися й українські книжки. Ос-

новна увага української інтелігенції, передусім, учителів, священиків, письменників, спрямовувалася на підтримку української шкільної освіти, зокрема, приватних українських шкіл, шкільних бібліотек, а також читалень товариства "Просвіта". Лише у Львові існували великі бібліотеки, які за складом фондів та спеціальним спрямуванням (зокрема НТШ, Народного Дому, Баворовських та ін.) можна було вважати українськими.

За радянської влади у 6 новостворених областях почали відкриватися обласні бібліотеки, фонди яких комплектували зібраннями з націоналізованих бібліотек установ, ліквідованих новою владою, а також з приватних бібліотек, бібліотек наукових товариств, громадських об'єднань. Бібліотеки місцевих "Просвіт" поповнюють державні. Позитивом було лише те, що обласні бібліотеки очолювали, як правило, бібліотекарі з ліквідованих установ, тобто особи з вищої освіти – вчені, педагоги, книгознавці. Щоправда, їхня доля склалася по-різному. Так, Станіславську обласну бібліотеку очолив В. Пашницький, який багато зробив для порятунку покинутих господарями бібліотек, залучив до процесу комплектування новоствореної обласної бібліотеки місцевих діячів науки та культури. Однак як і багатьох національно спрямованих діячів того часу перед війною його заарештували та розстріляли⁹³.

Провідного значення набуває Львівська наукова бібліотека, що створюється в 1940 р. спочатку як філія Бібліотеки Академії наук. В ній зосереджуються фонди практично всіх наукових та просвітницьких бібліотек Львова, в першу чергу, НТШ, Народного Дому та "Осолоїнеуму", а також понад 80 книгозбірень установ вищої освіти, зокрема, університетів та академій, монастирів та конфесій, що діяли у Львові, книгозбірні Баворовських, бібліотек, конфіскованих у приватних осіб, передусім тих, які були репресовані (Володимира Старосольського, Остапа Луцького, В'ячеслава Заїкіна, Івана Шендрика та ін.)⁹⁴. Відразу по відкритті ЛНБ в її складі виокремлюється спецфонд, фонд концентрації колекцій та зібрань, націоналізованих радянською владою, а також відділи, куди надійшли великі зібрання.

Перед війною в ЛНБ було зібрано близько 2 млн. видань⁹⁵. Тут працювали найкращі фахівці з бібліотечної та книжкової справи – Антін Генсьорський, Марія Деркач, Марія Штеліга, Владислав Тадеуш Віслоцький, Мечислав Гембарович, Владислав Бандура, Маріян Якубець, Стефан Інґльот, а також особи, які мали високий освітянський ценз, проте залишилися на той час без роботи: юристи Роман Заячківський, Василь Дяків, Володимир Лисий; журналісти і редактори –

Володимир Левинський, Степан Чарнецький, Михайло Яцків, Дмитро Корбутяк. До роботи вчених рад ЛНБ залучалися такі діячі, як М. Возняк, В. Дорошенко, Ю. Полянський, К. Студинський, В. Щурат, І. Крип'якевич⁹⁶.

Отже, на Західній Україні розпочинається новий період в історії бібліотечної справи, який супроводжується інтеграцією цих різноманітних за традиціями, складом фондів та функціональним призначенням бібліотек у систему радянської ідеології. Проте слід констатувати, що за короткий час перед війною та нацистською окупацією цей процес реорганізації повністю не завершився.

5.3. Бібліотечна діяльність українознавчих центрів в еміграції у 20–30-х роках

Характеризуючи розвиток української бібліотечної справи ХХ ст., не можна не згадати про бібліотечну та бібліографічну діяльність провідних закладів освіти, культури, науки та наукових товариств української еміграції 20–30-х років у Чехо-Словаччині, Франції, Польщі, Німеччині, Румунії, інших країнах, де вони створювалися як центри самозбереження та самоствердження українців. У культурній праці в еміграції українці прагнули не лише врятувати свою національно-культурну ідентифікацію, а й, за Зверненням Головної Української еміграційної ради (Париж, 1930 р.), здійснювати активну пропагандистську роботу для освідомлення світової спільноти про визвольну боротьбу, національну мету українського народу, його минуле й майбутнє⁹⁷.

Найактивніший центр української еміграції у ті роки функціонував у Чехо-Словацькій республіці, куди виїхала велика громада українських науковців, політичних та державних діячів після падіння УНР. Завдяки прихильному ставленню першого Президента Республіки Т. Масарика до емігрантів з України держава кредитувала їхні організації: ними опікувалися відповідні профільні міністерства. У 1921 р. там був створений Український громадський комітет під головуванням Миколи Шаповала⁹⁸, і виходили друком 94 українські періодичні видання⁹⁹. Державна підтримка Чехо-Словаччини сприяла організації таких фундаментальних установ, як Український вільний університет (1921), Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (1924), Український інститут громадськознавства, Українська господарча академія в Подебрадах (1922), Музей Визвольної Боротьби України в Празі (1925), Українське історико-філологічне товариство та багато інших громадських інституцій, при яких працювали бібліотеки і, відповідно, розвивалася бібліотечна справа¹⁰⁰.

Спроба організувати міцний український емігрантський центр у Відні, звідки власне веде свій початок Український вільний університет (УВУ), де було створено Об'єднання українських видавців та був започаткований в 1921 р. під редакцією Д.В. Антоновича фаховий безпартійний бібліографічний журнал "Книга", була невдалою. Побачив світ лише один випуск журналу, в якому були опубліковані статті М. Грушевського, І. Борщака, вміщувався огляд шкільних видань С. Черкасенка, висвітлювалися літературне життя, діяльність Об'єднання українських видавців та Українського бібліографічного гуртка у Відні, а також було започатковано літопис українських публікацій за 1918 р. (бібліографія праць І. Калиновича)¹⁰¹.

Український вільний університет, який став першим національним вищим науковим закладом в еміграції, було відкрито 17 січня 1921 р. у Відні. Проте вже наприкінці вересня 1921 р. заснований Союзом українських журналістів на чолі з відомим журналістом В. Кушніром УВУ офіційно, за постановою Міністерства закордонних справ Чехо-Словацької республіки від 16 вересня 1921 р., був перенесений до Праги, де він розмістився у приміщенні Карлового університету. На той час це був єдиний український університет у світі, де працювала міцна наукова громада, яка вимушена була вибудовувати своє життя на чужині. В УВУ були створено два факультети: філософський (з відділами історико-філологічним і природописно-математичним) та права і суспільних наук. У педагогічному процесі брали участь такі відомі вчені, досвідчені викладачі, культурні та громадські діячі, як: Д. Дорошенко, Д. Антонович, М. Лозинський, Р. Смаль-Стоцький, О. Колесса, З. Кузеля, А. Артимович, М. Сабат, І. Мірчук, І. Горбачевський, І. Ганицький, С. Рудницький, С. Дністрянський, С. Шелухін, Д. Коропатницький, В. Старосольський. Було організовано видання підручників, курсів лекцій, монографій, власного наукового збірника УВУ.

Бібліотека УВУ була організована в 1922 р. Її директором на громадських засадах упродовж 17 років був проф. Д. Антонович. Він же очолював бібліотечну комісію, куди входили, крім нього, також Д. Дорошенко та В. Старосольський¹⁰². З 1939 р. директором бібліотеки став О. Гайманівський. Він завершив інвентаризацію фондів, підготував каталог бібліотеки, налагодив постійний книгообмін із слов'янською бібліотекою в Празі.

Бібліотека УВУ формувалася українською громадою за рахунок дарів, власних видань, обміну книжками і лише незначною мірою через купівлю. Великий внесок у поповнення фондів було зроблено студентами та студентськими науковими товариствами, зокрема, Групою

Української національної молоді вищих шкіл ЧСР при Українській академічній громаді в Празі. На 1927 р. бібліотека УВУ налічувала близько 5 тис. книг, а на 1938 р. – понад 10 тис. видань¹⁰³. І хоча бібліотека завжди перебувала у важкому матеріальному становищі і майже не фінансувалася ззовні, зібраний українськими прихильниками науки і культури, студентами, викладачами, благодійниками бібліотечний фонд відіграв значну роль в житті української еміграції.

Бібліотека Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (далі – УВПІ) була заснована разом з Інститутом і також складалася переважно з видань УВПІ (видавництва “Сіяч”), навчальних посібників та підручників, комплектів видань НТШ, енциклопедичних видань, а також придбаних колекцій, зокрема, Т. Олексюка, громадського і політичного діяча, дійсного члена НТШ; П. Богацького, письменника, літературознавця, засновника і редактора журналу “Українська хата”, та ін.

Упродовж значного часу бібліотекою опікувався Ф. Стешко, відомий український музикознавець, культурно-освітній діяч, Голова Сенату УВПІ у справах бібліотеки. Завдяки дбанням цього фахівця (він закінчив дворічні бібліотечні курси при Карловому університеті в Празі) бібліотека сформувала цінний фонд історико-культурної спадщини, в тому числі музичну колекцію. Завідувачами бібліотеки були: з 1923 р. – С. Репецький, адвокат, політичний діяч і публіцист, з 1926 р. – О. Шаповал. Активними учасниками бібліотечного руху в еміграції були також М. Самойлович та П. Зленко. Бібліотека УВПІ мала фонди універсального характеру, добре комплектувалася, регулярно поповнювалася періодичними виданнями (понад 40 назв). У 1933 р. вона налічувала понад 10 тис. прим. і виконувала функції публічної книгозбірні, тобто нею могли користуватися всі бажаючі. Бібліотека проіснувала до 1933 р. – часу, коли УВПІ було закрито. Її фонди розподілили між Слов'янською бібліотекою у Празі та українською гімназією в Модржанах¹⁰⁴.

Важливу роль для отримання інженерної освіти в еміграції відіграла Українська господарча академія (УГА) в Подєбрадах, започаткована в 1922 р. Українським громадським комітетом у Празі за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ ЧСР. При ній існувало Видавниче товариство, яке друкувало підручники, наукові праці, періодику, зокрема, видання “Записки Української господарчої академії”¹⁰⁵, журнал “Українське книгознавство”, що видавався гуртком бібліофілів при УГА під керівництвом Л. Биковського. На сторінках останнього побачили світ, окрім інших, книгознавчі та бібліографічні

праці й самого Л. Биковського, на той час вже знаного бібліографа та книгознавця, – “Українська бібліографія на еміграції”, “Книгоживання”, “Бібліотековіана Національної бібліотеки України”, а також “Матеріали до історії Українського бібліологічного руху”¹⁰⁶.

УГА мала фундаментальну бібліотеку з фондом понад 30 тис. томів фахової літератури, організовану також Л. Биковським¹⁰⁷. У цій бібліотеці було реалізовано багато його власних бібліотечних ідей: вона мала книжковий магазин, робочі приміщення, приміщення для каталогів, читальню, підручну бібліотеку. Розміщувалася бібліотека у приміщенні УГА в історичному замку короля Юрія з Подебрад. Фонди склалися з соціально-економічної та інженерно-агрономічної літератури, однак були тут репрезентовані також і видання з історії, географії, філології¹⁰⁸. Керівним органом бібліотеки УГА, як у всіх інших вузах, була бібліотечна комісія, що обиралася радою професорів, виконавчою особою – директор бібліотеки. Комісію очолював В. Чередиєв. Всередині бібліотеки працювала бібліотечна рада. Очолювали бібліотеку колишній член УЦР, міністр та посол УНР у Відні Г. Сидоренко та видатний політичний діяч і вчений І. Мазепа. Працювали тут відомі українські вчені та громадські діячі, зокрема, Л. Биковський, М. Омелянович-Павленко¹⁰⁹. Після ліквідації УГА більша частина бібліотечних фондів потрапила до Чехо-Словацької хліборобської Академії в Празі¹¹⁰.

Існувала значна кількість громадських осередків, де створювалися бібліотеки. Зокрема, слід згадати Українське товариство прихильників книги на чолі із С. Сірополком та Українське історико-філологічне товариство на чолі з Д. Антоновичем. Започаткована ними видавнича та бібліотечна діяльність мала велике значення для подальшого розвитку українознавчих досліджень.

Українське товариство прихильників книги (далі – УТПК) було засноване як творча організація бібліографів, бібліотекарів, книговидавців після проведення у 1926 р. IV Міжнародного бібліотечного з'їзду в Празі. Товариство створювалося дбаннями І. Калиновича, О. Лотоцького, С. Сірополка, Д. Антоновича, Л. Биковського, керівниками було обрано С. Сірополка, Є. Вірового, Ю. Тищенка¹¹¹.

УТПК збиралося щомісячно, на засіданнях обговорювалися питання історії книги та мистецтва її оформлення, особливості української книги, наукові праці в галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії та бібліографічного репертуару української книги. Всі українські видання широко популяризувалися, проводилася виставкова та лекційна робота. Членами та активними діячами УТПК були як власне С. Сірополко, так і В. Біднов, Є. Вировий, Д. Антонович, В. Сі-

чинський, П. Богацький, В. Сімович, Д. Чижевський, П. Богуцький, П. Зленко, С. Кандиба, О. Колесса, І. Мазепа, К. Мацієвич, І. Мірний, М. Мухін, С. Наріжний, О. Шаповал, В. Щербаківський, А. Яковлів та ін. На 1 січня 1929 р. УТПК налічувало 69 осіб, у тому числі колективні члени – УГА, УВПІ та ін. На установчих зборах, що відбулися 5 січня 1927 р. під головуванням проф. Д. Антоновича, ухвалили назву, статут та обрали Управу в складі С. Сірополка (голова), С. Вирового (заступник), Ю. Тищенка-Сірого (секретар)¹¹². З 1934 р. Головою УТПК було обрано В. Січинського, архітектора, графіка, мистецтвознавця, члена НТШ у Львові¹¹³.

УТПК випускало “Бюлетень Українського товариства прихильників книги в Празі”, на сторінках котрого публікувалися звідомлення про діяльність Товариства. Пізніше почав виходити періодичний часопис “Книголюб” (з 1926 до 1932 р.), відповідальним редактором якого був С. Сірополко. В останньому публікувалися наукові праці представників усіх трьох українських вищих шкіл Чехо-Словаччини, студії чеських бібліографів, доповіді членів Товариства та матеріали дискусій. У кожному випуску була також рубрика хроніки, бібліографічні огляди емігрантських та радянських видань, матеріали з бібліографії, книгознавства, бібліотечної, видавничої та виставкової діяльності.

В УТПК діяли Бібліотечно-бібліографічна та Редакційно-видавнича комісії.

Головою першої був В. Січинський, секретарем – П. Зленко. Бібліотечно-бібліографічна комісія почала реєстрацію усіх нових українських видань поза межами Наддніпрянської України та Польщі, включаючи публікації на етнічних землях, та облік стародруків в зарубіжних бібліотеках. Хоча така реєстрація проводилася на сторінках “Книголюба” лише в 1927 р. і надалі була припинена, як і реєстрація періодичних видань, тим самим в еміграції була започаткована бібліографічна україніка¹¹⁴.

У часописі було опубліковано й статистику друків української еміграції П. Зленка за 1919–1930 та 1929–1931 рр., (“Книголюб” за 1930 р. та самостійним виданням). Також окремо виходило багато видань, в яких подавалися пристатейна бібліографія, бібліографічні огляди та списки праць. Серед них праці В. Біднова “Релігійні видання на Україні в 1917–1919 рр.”; “Праці проф. Голубєва з історії України”, “Бібліографічна діяльність о. Євфимія Січинського”; В. Сімовича “Таборові видання під час світової війни”, “Бібліографія творів О. Кобилянської”; С. Сірополка “Книгознавство на Великій Україні”, “Книгознавство в Галичині” та ін. С. Сірополко почав реєстрацію українських

друків по бібліотеках Чехо-Словаччини¹¹⁵. Працюючи з бібліографією, П. Зленко вперше зацентрував увагу громадськості на необхідності збирання відомостей про всі видання еміграції та самих емігрантських видань в спеціальній бібліотеці. Як відомо, лише у 90-х роках ХХ ст, у період незалежності, в Києво-Могилянській академії було створено Бібліотеку української діаспори.

У бібліотеці Товариства, організованій Л. Биковським, було зібрано значну кількість емігрантських видань міжвоєнного часу, і не лише чехословацького сегменту. Хоча в бібліотеці налічувалося лише 114 видань, зібраних за 1928, 1929, 1930 та 1934 рр., вона мала значну цінність за своїм фаховим спрямуванням.

Окремо слід відмітити діяльність УТПК у проведенні виставок української книги, колекційних видань, екслібрисів видатних українських художників, книжкової графіки. Так, у липні 1926 р. у Празі Товариство брало участь у IV Міжнародному конгресі бібліотекарів і друзів книги, на якому репрезентувалася й українська книга¹¹⁶. УТПК налагоджує тісні контакти з бібліотекою С. Петлюри в Парижі і допомагає їй з комплектуванням празькими виданнями.

Провідну роль у діяльності Товариства до свого переобрання в 1934 р. відігравав Степан Сірополко, який не лише організаційно спрямовував діяльність УТПК, а й підтримував стосунки з різними профільними установами, вченими з різних країн. УТПК спілкувалося з багатьма спорідненими товариствами і науковими установами, серед яких були УНІК, Українська книжкова палата, Бібліографічна комісія НТШ, Бібліографічне товариство в Одеській спілці бібліотекарів, Товариство приятелів книги у Празі, Спілка польських бібліотекарів тощо¹¹⁷.

Ще однією науковою установою, в межах якої здійснювалася бібліотечна діяльність, був Український інститут громадськознавства (УІГ), створений в 1924 р. на приватних засадах і пізніше перейменований в Український соціологічний інститут. В УІГ працювали такі видатні постаті, як В. Левинський, Г. Паламар, В. Коваль, В. Винниченко, Ф. Щербина, Ф. Якименко, Я. Ярема, О. Ейхельман, С. Шелухін, С. Русова, Бородаєвський, Д. Антонович, Л. Білецький, І. Кабачків, Гончаренко, В. Петров, Д. Дорошенко, О. Шульгін та ін. Цінна бібліотека УІГ складалася з самостійно виданих книжок, дарів, зрідка придбаних у торговельній мережі періодичних видань із суспільствознавства. Книжковий фонд бібліотеки УІГ мав у 1930 р. понад 10 тис. видань¹¹⁸. Багато корисного для розвою УІГ зробив голова Українського громадського комітету в Празі М. Шаповал.

При УІГ функціонував Український національний музей-архів,

створений на базі частини Головного військово-історичного музею-архіву, перевезеного М. Обідним із Тарнова до Праги. Директором музею був Н. Григорійв, членами – генерал В. Петров і проф. Я. Славик. До складу музею-архіву входив цінний фонд преси, рідкісні видання, пам'ятки з історії українського війська, архівні документи. Гордість музею – відділ преси репрезентував 874 комплекти часописів, 220 комплектів журналів, 164 збірки депонованих видань тощо.

У 1930 р. книжкові та архівні фонди музею та бібліотеки УІГ були передані Українському історичному кабінету (УІК) в Празі, який вважався автономною частиною Російського закордонного історичного архіву при Міністерстві закордонних справ ЧСР. Очолював Кабінет директор Російського архіву Я. Славик, спіробітниками були М. Обідний та А. Животко. Загалом архів і бібліотека УІК зберігала понад 200 тис. архівних документів, 15 тис. книжок та понад 100 тис. видань періодики та преси з усіх країн світу. Лише за 1931 р. 137 редакцій безкоштовно надіслали свої видання до фондів Кабінету. Крім фондів Українського національного музею-архіву, велику цінність мала також бібліотека В.К. Липинського. Матеріали Кабінету надавалися у вільне користування дослідникам¹¹⁹.

Бібліотечною діяльністю займалися також громадські організації в Празі і Подєбрадах. Серед них найзначнішим було Українське історично-філологічне товариство (УІФТ), засноване в 1923 р. професорами філософського факультету УВУ Д. Антоновичем, В. Бідновим, Д. Дорошенком, О. Колесою, В. Щербаківським, П. Андрієвським. Головою було обрано відомого біолога, проф. П. Андрієвського.

Члени УІФТ активно займалися науковою діяльністю, видавали власні "Праці", організовували вшанування пам'яті видатних українських учених, обговорювали наукові доповіді, брали участь у міжнародних конгресах та нарадах. За п'ять років існування УІФТ провів 130 наукових засідань, в яких брали участь В. Біднов, В. Щербаківський, Д. Антонович, Л. Білецький, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, С. Шелухін, С. Наріжний та ін. Це Товариство відіграло значну інтегруючу роль для української еміграції, видало 47 праць з археології, історії, мистецтвознавства, літератури, архітектури¹²⁰.

Український громадський видавничий фонд (УГВФ) був заснований у 1921 р. на чолі з Бюро (голова – Є. Вировий, заступники – В. Королів та Б. Балаш). УГВФ здійснював величезну роботу з видання української книжки, зокрема, українських підручників, наукової літератури з економіки, медицини, біології, лісоводства, літературознавства і мовознавства, мистецтва, історії тощо, художньої літератури, довідкових

видань, проводив книжкові виставки. Значна увага приділялася розповсюдженню книги через книгарні видавництв, наукові та просвітницькі товариства, книгоспілки, в тому числі й у радянській Україні¹²¹. Членами видавничої ради УГВФ у різні роки були М. Макаренко, Я. Ярема, М. Галаган, Н. Григоріїв, І. Приходько, П. Богацький, Гр. Щербина, М. Шаповал – усього понад 100 індивідуальних та колективних членів з усіх країн світу, де були українські емігрантські інституції.

У Празі зберігалася цінна колекція архівних документів та книжок Товариства Музею визвольної боротьби України, яка складалася з дарів численних українських емігрантських інституцій з Праги, Берліна, Варшави, Відня, міст США тощо та архівних документів приватних осіб. У комплектуванні фондів Товариства брали участь практично всі українські вчені, громадські діячі та наукові товариства, які опинилися в еміграції, через що колекція історичних документів, зібрана учасниками та свідками подій 10–20-х років XX ст., була надзвичайно цінною. Серед матеріалів колекції було понад 40 окремих зібрань (у тому числі В. Ковалю та О. Аркаса), численні дари з автографами, фотографії, часописи, матеріали періодів Першої світової війни та української революції 1918–1920 рр. Значну цінність становили фонди стародруків та рідкісних видань, колекція “шевченкіани” тощо. В бібліотеці Товариства було відкрито авторський відділ, де збиралися друковані праці сучасних авторів; на кінець 1937 р. їх налічувалося вже 1271 назва. Значний внесок у справу комплектування фондів цієї інституції належить С. Смаль-Стоцькому. На жаль, після війни зібрання Товариства було розпорошене¹²².

Іншим значним емігрантським центром стає Франція, куди в 1924–1925 рр. переїхало багато українців з Польщі. Там створюється Союз українських емігрантських організацій на чолі з Генеральною радою в Парижі, що об'єднав понад 10 громад.

Особливе місце у бібліотечній справі та національно-просвітницькій діяльності української еміграції посідала Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, заснована за ініціативою В. Прокоповича на пошанування пам'яті Голови Директорії УНР Симона Петлюри, який трагічно загинув у 1926 р. Спочатку вона існувала при редакції часопису “Тризуб”. У 1929 р. французька влада затвердила офіційно статут Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, і її було відкрито для публіки. Там працювали такі відомі вчені, як О. Удовиченко, Іл. Косенко, О. Шульгін, І. Рудичів, почесними членами були директор Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький та професор Українського вільного університету в Празі С. Смаль-Стоцький¹²³.

На першому етапі існування бібліотеки найзначніша роль в організації, поповненні і збереженні фондів належала її першому директору Івану Рудичіву. Бібліотека комплектувалася усіма виданнями українців у Франції та інших країнах, де існували центри політичної еміграції українців, архівами та дарами видатних діячів українського визвольного руху. У складі бібліотеки функціонувала кімната-музей С. Петлюри, збиралася музейно-архівна “петлюровіана”.

Бібліотека мала широку мережу своїх представників на місцях, які допомагали у комплектуванні її фондів, обмінюючись книжками з регіональними українськими осередками. Дарувальниками бібліотеки були В. Королів-Старий, проф. Ів. Шендрик, А. Антончук, Л. Янушевич та ін. Мала бібліотека й декілька філій у Франції та Люксембурзі (зокрема, у Шалетт та Оден-ле-Тіші, Греноблі, Люн та Єш), де українські громади передали власні зібрання до Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Бібліотека мала перед війною вже близько 13 тис. томів різноманітної українознавчої літератури, а також значну кількість колекційних музейних та архівних документів, листів, мал, праць, портретів видатних діячів, колекцію фотографій (понад 1340 од.) та автографів. Про діяльність бібліотеки та її нові надходження сповіщалося на сторінках “Тризуба” за 1929–1940 рр.¹²⁴

Під керівництвом І. Рудичіва бібліотека перетворилася на центр науково-культурного життя, в ній проводилися вечори пам’яті С. Петлюри, святкування знаменних дат, засідання лекторію. Останній мав велике значення – там читали лекції видатні українські вчені, які презентували не лише громаду Парижа, а й на запрошення приїздили з різних українських емігрантських центрів Європи. Тематика виступів була дуже широкою: обговорювалися проблеми історії та літератури, політології, соціопсихології, культурології, історії бібліотечної та видавничої справи, бібліографії тощо.

Під егідою берлінського Українського наукового інституту в 20-х роках виходила газета “Українське слово”, при якій функціонувала власна бібліотека. Вона була створена на базі видань газети, що друкувала твори українських письменників Т. Шевченка, І. Котляревського, Д. Дорошенка, Б. Лепкого, О. Стороженка. П. Куліша, В. Андрієвського та багатьох інших, а також зберігала монографії з мистецтва, підручники та словники¹²⁵. Свої бібліотеки мали також деякі громадські організації, наприклад, берлінській відділ Українського Червоного Хреста та Спілка об’єднаних громадських і добродійних організацій в Німеччині під головуванням Д. Дорошенка.

Українська еміграція в Німеччині взагалі була малочисленною і ре-

презентувалася переважно співробітниками Союзу визволення України, які працювали в таборах полонених, членами ліквідованих українських урядових та громадських інституцій, які гуртувалися навколо П. Скоропадського, та українською академічною молоддю, яка навчалася у вищих навчальних закладах цієї країни. Для розвитку української бібліотечної справи велике значення мала діяльність "Спілки студентів-українців", заснованої в 1921 р., що вже в 1923 р. об'єднала понад 200 осіб. "Спілка" видавала конспекти лекцій, виступи та доповіді, допомагала студентству матеріально. Серед іншого нею була заснована бібліотека та читальня. З 1933 р. вона була реорганізована в "Спілку українців у Німеччині"¹²⁶.

Важливе значення для формування фондів українських бібліотек мала діяльність українських видавництв, наприклад, "Української накладні", "Видавництва української молоді", "Космосу", Українського книгознавства" та ін. Найзначимішим було видавництво "Українська накладня", організоване Я. Оренштайном, що публікувало такі серії, як: "Бібліотека українських класиків і сучасних письменників", "Біо-бібліотека романів", "Музичне видавництво "Україна", "Нові виховні шляхи", "Дитяча бібліотека", "Нова бібліотека", "Бібліотека драматичних творів", "Соціально-політична бібліотека", "Бібліотека кримінальних романів"¹²⁷. Цими книжками активно поповнювалися українські емігрантські книгарні та бібліотеки.

В Австрії центром бібліотечно-видавничої справи став Відень. Тут виходило багато українських видань, зокрема В. Винниченко друкував свій тижневик "Нова доба", В. Липинський – збірник "Хліборобська Україна", лікар-бактеріолог В. Піснячевський – тижневик "Воля", О. Олесь – часопис "На переломі" тощо. У Відні діяла (хоча й недовго) "Всеукраїнська національна рада", створена після розпаду Австро-Угорської імперії, головою якої став С. Шелухін, заступниками – О. Греков та Р. Перфецький, секретарем – М. Залізник. Саме тут розгорнули свою діяльність еміграційний уряд ЗУНР Є. Петрушевича, українське студентське товариство "Січ", засноване у 1919 р. М. Грушевським та його соратниками – П. Христюком, М. Чечелем, М. Шрагом, Український соціологічний інститут з його видавництвом та національною політичною бібліотекою¹²⁸.

У Польщі, де опинилася значна кількість інтернованих військ Армії УНР, умови для культурницької діяльності були набагато гіршими. Умови життя в таборах склалися на межі виживання¹²⁹. У кінці 1920 р. у Польщі перебувало понад 30 тис. інтернованих, а в цілому українців налічувалося близько 100 тис.

Просвітницькою діяльністю в таборах керував В.К. Прокопович, який у січні 1918 р. був очільником Міністерства освіти в уряді УНР, а в 1929–1939 рр. працював редактором тижневика “Тризуб” в Парижі. Зусиллями культурно-освітнього відділу Армії УНР у таборах для інтернованих створювалися невеличкі бібліотеки та видавництва. Так, в Александрові Куявському – одному з найбільших у Польщі таборів для інтернованих, у січні 1921 р. у кожному бараці функціонували школи, читальні, товариства, гуртки, діяв театр ім. М. Садовського, хор, курси українознавства. У дивізійній друкарні налагодили видання тижневика “Нове життя”, “Релігійно-наукового вісника”, часописів “Український стрілець”, “Альманах” тощо.

Після підписання попереднього миру Польщі з радянською Росією у жовтні 1920 р. та остаточної ліквідації таборів у 1924 р. можливостей для організації наукової та культурної діяльності стало значно більше. І хоча після 1924 р. переважна частина українців повернулася на батьківщину, створені в Польщі громадські об’єднання продовжили своє національне життя. Військові товариства, зокрема Українське військово-історичне товариство (засн. 1920 р.), у 20 – на початку 30-х років здійснювали значну збирацьку та видавничу діяльність, комплектувалися історичними документами та книжками з історії українського війська, мали власні друковані органи, наприклад, збірник “За Державність”, видавали бібліотеки найважливіших праць¹³⁰. Усього у 1921–1924 рр. лише в Польщі виходило понад 85 різних за спрямуванням часописів, газет та журналів, які поповнювали зарубіжні українські бібліотеки та читальні¹³¹.

Проте провідну роль в організації українського національно-культурного життя в Польщі відігравав Український центральний комітет (УЦК), який постійно дбав про релігійні, культурні і освітні потреби української еміграції, організовував інтернати, видавництва, дитячі садки, спортивні товариства, спілки, школи, інші культурно-просвітні заклади, а також постійні та пересувні бібліотеки. При УЦК існували й власна бібліотека та книгарня. Бібліотека в 1938 р. нараховувала 3,5 тис. книжок, переважно художньої літератури, подарованих С. Петлюрою та Ол. Саліковським. Найбільшими після книгозбірні УЦК, що розміщувалася у Варшаві, була бібліотека української станції при м. Каліші, де зберігалося понад 1,5 тис. книжок, а також бібліотеки у Плотичому, Лодзі, Александрові Куявському, Барановичах та ін.¹³²

Провідне значення у справі формуванні фондів бібліотек мали українські видавництва, зокрема, у Варшаві з 1920 р. виходив часопис “Син України”, який мав спеціальну серію “Бібліотека”, в котрій видавалася

художня, історична та військова література. Власні видавництва мали Спілка українських інженерів та техніків, Українська академія ім. Петра Могили та Івана Мазепи та ін.¹³³

Важливу роль в емігрантському житті українців відіграв Український науковий інститут у Варшаві (УНІ-В), створення якого було санкціоноване Міністерством освіти Польської Республіки і радою Варшавського університету 8 лютого 1925 р. У ньому працювали такі відомі діячі української науки та культури, як: І. Огієнко, В. Заїкін, Р. Смаль-Стоцький, О. Лотоцький, Б. Лепкий, В. Садовський, Д. Дорошенко, В. Біднов, П. Сулятинський, Г. Лазаревський, О. Бочковський, В. Лашенко та ін. Стипендіатами УНІ-В були С. Наріжний та Я. Яковлів¹³⁴. Основна наукова робота установи концентрувалася у царині українознавства. Численні наукові видання Інституту, його наукових комісій та семінарів поповнювали українські бібліотеки у Польщі, Чехо-Словаччині, Франції, Німеччині. Перед війною УНІ-В було зібрано українську бібліотеку з фондом понад 9 тис. книжок та періодики. Окрім друкованих видань, у бібліотеці УНІ-В зберігався безцінний за складом та змістом архів М. Драгоманова, віднайдений та придбаний Д. Дорошенком та директором Інституту О. Лотоцьким.

У Варшаві активізує свою наукову діяльність І. Огієнко: саме тут ним обґрунтовується концепція україномовних видань, в якій велика увага приділяється видавничій справі, історії книги та бібліографії української книги. Він стоїть біля витоків щомісячних часописів "Рідна мова" (1932–1939) та "Наша культура" (1935–1939), за його участю формуються серії супутніх бібліотечок до цих видань, зокрема, "Бібліотека українознавства" та "Українська автокефальна церква".

Скрізь закордоном, де існували українські громади, наукові товариства та товариства "Просвіта", створювалися й українські бібліотеки. Серед них – бібліотека Українського Клубу в Женеві, який очолювали П.І. Чижевський, а згодом – Є. Бачинський; бібліотеки "Української хати", де проводилися курси українознавства, та Українського культурного об'єднання в Болгарії; в Бельгії та Великій Британії були відкриті українські відділи в державних бібліотеках.

У тих емігрантських центрах, де неможливо було створити наукові або видавничі інфраструктури, діяли "Просвіти", товариства ім. Тараса Шевченка з власними, нехай невеличкими, просвітянськими бібліотеками. Такі книгозбірні, особливо у найвіддаленіших від України кутках світу – в Аргентині, Парагваї, Бразилії, у країнах Сходу, без сумніву були незаміними для національного виховання дітей та збереження української культури.

Одним з найрозвиненіших регіонів просвітницької діяльності українців за кордоном була Канада, де традиції читалень мали глибоке коріння. Так, читальня “Просвіти” у Вінніпезі була заснована в 1905 р., у Кенорі – в 1915 р.¹³⁵ Ці “Просвіти” повною мірою виконували ті завдання, що й такі самі товариства на материковій Україні: читальні перетворювалися на просвітницькі та культурні клуби, де члени збиралися, щоб почитати книжки та газети, прослухати цікаву лекцію, поспілуватися та розважитися грою в шахи, доміно тощо. При читальнях діяли різні художні гуртки та спортивні секції. Бібліотека була тим центром, навколо якого об’єднувалися і діти, і дорослі. Про це пише О. Цукорник у своїй книзі “Ювілейна книга т-ва “Просвіта” в Кенорі, Онтаріо” (1965). Це видання є своєрідним літописом “Просвіти”, в якому опубліковані спогади членів цього Товариства: “бібліотека не лише книгозбірня, хоча має найсуттєвіші праці в українознавстві, а й центр культурного дозвілля, розваг, довідковий центр знань про Україну, її культуру, минуле і сучасне для всіх, хто нею цікавиться”¹³⁶. У Вінніпезі існував навіть Інститут просвіти з цінною бібліотекою художньої літератури¹³⁷.

Цілісна концепція функціонування української читальні в еміграції була створена В.К. Тернопільським, який написав своєрідний методичний посібник з організації читальні “Українська читальня, або Кожний українець повинен знати”, виданий Українською видавничою спілкою “Український голос” у Канаді¹³⁸. В ньому надаються рекомендації щодо організації роботи читальні та проведення просвітницької і культурної роботи. У передмові до першої книжки висвітлено мету видання: “розширяти світогляд чоловіка в напрямі загальної освіти і культурно-просвітницьких цілей нашого народу”¹³⁹, а також практичні поради стосовно того, як організовувати читальню, проводити збори зацікавлених осіб, вести протоколи засідань, здійснювати фінансові розрахунки, розробляти статут, обирати раду або правління читальнею, планувати роботу, заслуховувати звіти, визначати витрати та систему культурних засобів. У книжці розкриваються й правила поведінки керівників та членів Товариства, працівників читальні, зокрема, вказується на необхідність доброзичливої та тактовної поведінки між собою та читачами. Розповідається, як проводити збори, пропонується приблизний порядок денний зборів, декларуються основні вимоги до голови зборів (обирати людину “свідому та способну”), регламентуються правила поведінки на зборах та під час дискусії¹⁴⁰.

У книжці коротко викладається історія українських бібліотек Канади, історія української писемності, пропонується приблизний склад

та зміст фондів читальні: книжки мають бути для простого народу та наукові. Наукові книжки повинні відображати розвиток основних знань за такими галузями, як: історія, географія, етнографія, природничі, технічні, правничі, господарські, медичні, філософські, педагогічні науки. Белетристика включає художню літературу та драматичні твори. Передбачається й проведення лекційно-просвітницької роботи.

Взагалі, на думку автора, читальня має "обнімати всі інтереси життя різного віку, давати їм в себе місце, розвивати їх, плекати, вигладжувати, ублагороднювати"¹⁴¹. Бібліотека створюється на кооперативних засадах і фінансується коштом її членів, займається просвітницько-виховною, в найширшому значенні слова, роботою, є школою для неписьменних, курсом освіти для дітей, там започатковуються співоцький, драматичний та спортивний гуртки, проводяться дебати, вчені наради, концерти та прогулянки, організовується музей, випускаються газети¹⁴².

Культурними центрами еміграції в Канаді були бібліотеки українських народних домів у Вінніпезі та Торонто. Основою бібліотеки Українського народного дому у Вінніпезі, що була започаткована в 1921–1922 рр., стали книжкові зібрання мистецьких товариств "Боян", ім. М. Заньковецької та ім. І. Котляревського. Відповідно й фонд бібліотеки Українського народного дому в Торонто складався переважно з нотних та драматичних видань. Ця цінна бібліотека була зібрана дбанням таких бібліотекарів, як П. Попел, А. Буряник, Д. Скрига, П. Яцина та ін. Першим бібліотекарем та дарителем книгозбірні торонтського народного дому був Д. Николяка¹⁴³.

У Канаді функціонували й церковні греко-католицькі українські бібліотеки: Архієпископська дієцезіальна бібліотека у Вінніпегу, започаткована в 1930 р. (до 3 тис. томів); бібліотека Василіанського монастиря в Мондері (Альберта), де зберігалася значна кількість церковних книг, у тому числі, українських стародруків; бібліотека о. Редемптористів у Йоркстоні, заснована у 1913 р. Серед греко-православних найзначнішими були книгозбірні Інституту ім. Михайла Грушевського в Едмонтоні (1916) та Українського інституту ім. П. Могили¹⁴⁴.

Одним з органів бібліологічної науки та практики став неперіодичний збірник "Українське книгознавство", що видавався літографічним способом в Українській господарчій академії в Подєбрадах (засн. у 1922 р.) гуртом ентузіастів на чолі з Л. Биковським, який свого часу працював у Національній бібліотеці Української держави, у Кам'янець-Подільському університеті і мав спеціальну бібліотекознавчу та книгознавчу підготовку. Л. Биковський в 20-х роках підтримував тісні контакти з ученими – бібліотекознавцями та книгознавцями, які залишилися в

Україні, передусім, Ю. Меженком, публікувався на сторінках “Бібліологічних вістей”, розкриваючи досвід чехо-словацької бібліотечної та книжкової справи. За його рекомендаціями у цьому часописі друкувалися й статті відомих зарубіжних учених, зокрема Л. Живного та С. Уртеля-Верчинського¹⁴⁵.

Перед війною Л. Биковський очолював Публічну бібліотеку у Варшаві і підготував багато бібліотекознавчих праць щодо діяльності цієї книгозбірні, а також теоретичні статті, тому числі в галузі бібліотечної педагогіки¹⁴⁶. Декларуючи поняття “книгознавство” в широкому змісті як “бібліологію”, що включало в себе і бібліографію, і бібліотекознавство, він почав публікувати серію в галузі бібліології, бібліографознавства та бібліотекознавства під назвою “Книгозбірня Українського Бібліографічного Мікроба”. В часописі пропагувалися ідеї того, що розбудова незалежної держави неможлива без створення репертуару національної книжки та створення Національної бібліотеки, Книжкової палати, Бібліологічного інституту та інших органів, пов’язаних з книжкою. Статті власне Л. Биковського були присвячені розвитку концепцій поняття книгознавства, власним поглядам автора на цю науку, оглядам світових бібліографічних центрів, інформації про бібліотечні новини з Києва, про бібліотечну справу в Чехо-Словаччині та багато інших питань¹⁴⁷.

Не менш важливою була науково-практична діяльність С. Сірополка, який видав не лише свій підручник, а й низку праць, спрямованих на практичну реалізацію бібліотечної справи та української бібліографії. С. Сірополко і надалі жив та працював у Празі (до 1959 р.). Він обіймав посади професора Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Російського педагогічного інституту ім. Я. Коменського, був головою Союзу українських журналістів, засновником та редактором журналу “Книголюб”. За його ініціативою було створено Товариство прихильників книги у Празі, яке об’єднало понад 100 українських науковців, митців, педагогів. Він був редактором української частини бібліографічного щорічника “Слов’янська книга”, де публікував матеріали про книговидавництво, наукову діяльність в українських бібліотеках, про бібліографію чеської книгознавчої літератури, пропагував українську книгу¹⁴⁸. С. Сірополку належить значна роль у комплектуванні еміграційних бібліотек.

Одним з яскравих представників еміграційної бібліотечної справи був, без сумніву, Іван Рудичів – ініціатор створення, комплектування, організації та, зрештою, порятунку найціннішого фонду Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі. Його ентузіазм та професійні здібності дозво-

лили перетворити бібліотеку, що комплектувалася винятково на пожертви, на один з найзначніших центрів культурного життя в еміграції, який став справжнім втіленням ідеї українського об'єднання в еміграції.

Примітки

¹ Наукові бібліотеки України. Довідник. – К., 2004. – С. 143–144, 152; Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довід. – Л., 1959.

² Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довідник. – Л., 1959; Архівні установи України: Довід. – К., 2000. – С. 194–196; Божко М., Гордій М. Книгозбірні Львівського університету – 385 років // Бібл. вісн. – 1994. – № 2. – С. 23–26.

³ Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie w latach 1899–1910. – Lwow, 1912. – 430 s.; Кунанець Н. Становлення та розвиток наукових бібліотек вищих шкіл Львова у кінці XVIII – на початку XX ст. // Бібл. вісн. – 2006. – № 1. – С. 28–34.

⁴ Боровик Р. Науково-технічній бібліотеці Державного університету “Львівська політехніка” – 150 років // Бібл. вісн. – 1994. – № 5/6. – С. 34–35. Коротко сказано про започаткування в 1817 р. Львівської реальної школи з технічним ухилом, згодом Політехнічна школа, з 1921 р. перейменовано у Львівську політехніку).

⁵ Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – К., 1998. – С. 112–116.

⁶ Трилінський С. Українське шкільництво в Галичині у першій половині XX ст. // Освітняниця. – 1998. – № 2. – С. 16–19.

⁷ Зубалій О., Рященко Д. Освітній рух в Україні, 1917–1920 рр. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 3. – С. 12–18.

⁸ Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Л., 1887. – С. 40–126.

⁹ Кунанець Н. До історії бібліотек у Західній Україні (1848–1900 рр.) // Зап. Львів. б-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 89.

¹⁰ Кунанець Н. До історії бібліотек у Західній Україні (1848–1900 рр.). – С. 95–97.

¹¹ Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. – С. 541–545; Товариство “Взаємна поміч українського вчителства”, 1905–1930. – Л., 1932. – 339 с.

¹² Рогова П. Педагогічні бібліотеки: витоки, становлення [Кінець XIX – початок XX ст.] // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 7. – С. 33–38; № 8. – С. 31–33.

¹³ Взаємна Поміч Українського Вчителства [ВПУВ] // Енциклопедія Українознавства. – Л., 1993. – Т. 1: Словникова частина. – С. 239–240.

¹⁴ Товариство “Взаємна поміч українського вчителства”, 1905–1930. – С. 190–191.

¹⁵ Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.) – С. 110–115.

¹⁶ Сухенко Т.В. Жіноча середня освіта в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1998. – № 5. – С. 63–74.

¹⁷ Ковба Ж. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу” (До 125-річчя з дня заснування). – Дорогобич, 1993. – 128 с.

¹⁸ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К, 2001. – С. 585.

¹⁹ Чоповський В. Будителі національного духу: Діяльність культ.-освіт. т-в “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукр. землях (II пол. XIX – 20–30-ті роки XX ст.). – Л., 1993. – 64 с.

²⁰ Бандилко Л. Бібліотечна діяльність “Просвіти” на Волині (з початку XX ст. до 1939 р.) // Бібл. вісн. – 1998. – № 2. – С. 33.

²¹ Наукові бібліотеки України. Довідник. – К., 2004. – С. 261.

²² Львівські бібліотеки // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 98; Свенціцький І. Українські наукові бібліотеки // Там само. – 1926. – № 3. – С. 56–57.

- ²³ *Арсірій С.* Історія бібліотечної справи на західноукраїнських землях: досвід і проблеми вивчення // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 77–98.
- ²⁴ *Зворський С.Л.* Внесок діячів львівського товариства “Просвіта” в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 29–40.
- ²⁵ *Крип’якевич І.* Народні бібліотеки // Перший Український Просвітньо-економічний конгрес у Львові 1909 р. – Л., 1910. – С. 201–208; *Кузеля І.* Як закладати і провадити народні бібліотеки по селах. – Л., 1910.
- ²⁶ *Коць М.* Про оснування і ведення прилюдних бібліотек Українського Педагогічного товариства. – Л., 1913.
- ²⁷ Наукові бібліотеки України : Довід. – С. 615–617.
- ²⁸ *Найда В.В., Стародуб Т.С.* Історія бібліотечної справи на Буковині // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 31–34.
- ²⁹ *Свенціцький І.* Музеї і книгозбірні сучасної України. – Л., 1927.
- ³⁰ Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Л., 2001. – С. 243; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – К., 1989.
- ³¹ *Головата Л.* Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (1940–2005). Історичний нарис // Бібліотека НАН України. – С. 144–169. – С. 148.
- ³² *Колосовська О.* Бібліотека Народному Дому: з історії формування фондів // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 114–134.
- ³³ *Колосовська О.М.* Дослідження та колекціонування стародрукованої кириличної книги в Галичині: (кінець XVIII – перша половина XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998.
- ³⁴ *Палюх О.* До історії бібліотеки львівських друкарів (1868–1900) // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 40–44.
- ³⁵ *Погребенник Ф.* Іван Франко та його бібліотека // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С. 23–24.
- ³⁶ *Литвин Т.* Особиста бібліотека Івана Крип’якевича початку 30-х рр. XX ст.: Спроба реконструкції // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 157–162.
- ³⁷ *Дзьобан О.* Бібліотека митрополита Андрея Шептицького у Львові // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 141–151.
- ³⁸ *Дорошенко В.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1912). – К. ; Л., 1914. – 88 с.
- ³⁹ *Кревецький І.* Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка. – Л., 1923; Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: матеріали круглого столу. – Л., 1996.
- ⁴⁰ *Колосовська О.* Кириличні стародруки зі збірки НТШ // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: матеріали круглого столу / Упор. Л.І. Ільницької. – Л., 1996. – С. 22–28; *Вона ж.* Кириличні стародруки з бібліотеки Антона Петрушевича // Проблеми слов’янознавства. – 1995. – Вип. 47. – С. 95–98; *Вона ж.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених // Наук. пр. НБУВ. – 2003. – Вип. 10. – С. 7–36.
- ⁴¹ *Кунанець Н.* Діяльність універсальних наукових бібліотек м. Львова (XVIII ст.–30-ті рр. XX ст.): Становлення та розвиток // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 16–126, 22–23..
- ⁴² *Лозинський М.* Михайло Павлик: Його життя і діяльність. – Відень, 1917.
- ⁴³ *Франко І.* Наші народні школи // Збір. тв. : У 50 т. – К., 1980. – Т. 46, кн. 2. – С. 112–113; *Рибалка А.* Іван Франко про важливість створення бібліотек та читалень для поширення освіти в Україні // ВКП. – 2005. – № 12. – С. 421–45.
- ⁴⁴ *Зубрицька М.* Деканальні та парафіяльні бібліотеки Перемишльської єпархії. – [Перемишль], [1908].

⁴⁵ *Левицький І.* Галицька-руська бібліографія за роки 1772–1800 // Зап. НТШ – 1903. – Т. 52. – С. 1–44; *Він же.* Галицька-руська бібліографія за роки 1887–1889. – Л., 1888–1890.

⁴⁶ *Левицький І.* Прикарпатська Русь в XIX віці. – Л., 1898; *Він же.* Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887–1900 рр. – Л., 1909–1911. – Т. 1–3.

⁴⁷ *Гуменюк М.П.* Українські бібліографи XIX–XX ст. : Іван Франко; *Ненадкевич Є.* Франко й проблема читачезнавства. – Б.м., б.р.

⁴⁸ *Черниш Н.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – К, 2006. – С. 31–32.

⁴⁹ *Льницька Л.І.* М.С. Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові // Зап. Львів. Наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 1998. – Вип. 6. – С. 47–53.

⁵⁰ *Черниш Н.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 34.

⁵¹ *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених... – С. 13–16; *Вона ж.* Кириличні стародруки з бібліотеки Антона Петрушевича // Проблеми слов'янознавства. – 1995. – Вип. 47. – С. 95–98; *Вона ж.* А.С. Петрушевич – колекціонер і дослідник стародрукованої книги // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – Л., 1998. – Вип. 2. – С. 151–161.

⁵² *Свенцицький І.* Описание иноязычных новейших карпато-русских рукописей библиотеки Народного Дома во Львове // Научно-литературный сборник Галицко-Русской Матицы. – Львов, 1904. – Т. 3, кн. 4. – С. 81–104; 1905. – Т. 4, кн. 1. – С. 108–149; *Свенцицький І.* Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича : В 3 ч. – Л., 1906–1911. – Ч 1–3. – (Українсько-руський архів / Іст.-філол. секція НТШ: Рукописи львів. збірок ; Вип. 1–3); *Свенцицький І.* Опись Музея Ставропигийского института во Львове. – Львов, 1908.

⁵³ *Черниш Н.І.* Книгознавча діяльність І. Свенцицького // Наук. пр. НБУВ. – 2004. – Вип. 13. – С. 150–172; *Черниш Н.І.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – К., 2006. – 215 с.

⁵⁴ Іларіон Свенцицький як дослідник давнього українського друкарства // *Черниш Н.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 11–112.

⁵⁵ *Грушевський М.* Українські стародруки // Книга: неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців. – Відень ; К., 1921.

⁵⁶ *Погребенник Ф.П.* Іван Франко та його бібліотека // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С. 23–24.

⁵⁷ *Студинський К.* Адельфотес граматика видана у Львові в р. 1591 // ЗНТШ. – 1895. – Т. 7, кн. 3. – С. 1–42; *Він же.* Пам'ятки кириличного письменства кінця XVI і початку XVII в. // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Л., 1906. – Т. 5; *Він же.* Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI – початку XVII ст. – Л., 1906. – Т. 1. – 314 с.; *Він же.* Три панегірики XVII віку // ЗНТШ. – 1896. – Т. 12. – С. 1–32.

⁵⁸ *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених (кінець XVIII – перша половина XX ст. // Наук. пр. НБУВ. – 2003. – Вип. 10. – С. 7–36; *Вона ж.* І. Франко – дослідник та користувач стародрукованої книги // Іван Франко – Письменник, мислитель, громадянин : Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 верес. 1996 р.). – Л., 1998. – С. 120–123; *Галушко М.В.* Особисті бібліотеки А.С. Петрушевича і М.С. Возняка та колекції І.С. Свенцицького та Ф. Ржегоржа як джерело до вивчення історії слов'янських народів // Бібліотека – скарбниця духовності : Міжнар. наук. конф., присвячена 50-річчю Львів. наук. 6-ки АН України. – К., 1993. – С. 130–139.

⁵⁹ *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених. – С. 13–16. *Вона ж.* Кириличні стародруки з бібліотеки Антона Петрушевича // Проблеми слов'янознавства. – 1995. – Вип. 47. – С. 95–98; *Вона ж.* А.С. Петрушевич – колекціонер і дослідник стародрукованої книги // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – Л., 1998. – Вип. 2. – С. 151–161.

⁶⁰ Шараневич И. Каталог археолого-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. – Львов, 1888; Он же. Каталог археологическо-артистических предметов, церковно-славянских рукописей и старопечатных книг. – Львов, 1890; Головацкий Я. Несколько слов о Библии Скорины и о рукописной русской библии XVI столетия, обретающихся в библиотеке монастыря Св. Онуфрия во Львове. – Львов, 1863.

⁶¹ Товариство "Взаємна поміч українського вчителства" 1905–1930. – Л., 1932. – С. 34–39.

⁶² Взаємна Поміч Українського Вчителства [ВПУВ] // Енциклопедія Українознавства. – Л., 1993. – Т. 1: Словникова частина. – С. 239.

⁶³ Кунанець Н. Історія створення та розвитку наукових бібліотек вищих шкіл Львова у кінці XVIII – на початку XX ст. // Бібл. вісн. – 2006. – 2006. – № 1. – С. 28–34.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶⁻⁶⁷ Колянковський М. Про долю бібліотеки Богословської Академії // Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові, 1928–1944. З нагоди її 50-літнього ювілею. – Торонто ; Чикаго, 1983. – С. 524.

⁶⁸ Бандилко Л. Бібліотечна діяльність "Просвіти" на Волині (з початку XX ст. до 1939 р.) // Бібл. вісн. – 1998. – № 2. – С. 33.

⁶⁹ Кострова М., Харгелія О. Наталія Дорошенко (1888–1974) як бібліотекар і педагог // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 144–154.

⁷⁰ Ківшар Т. Український книжковий рух. – С. 233–234.

⁷¹ Передерій В. Матеріали про бібліотечну справу на сторінках "Рідної школи" Він же. В. Матеріали про історію бібліотек Галичини на сторінках "Нової зорі" // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 60–65.

⁷² Кревецький І. Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка. – Л., 1923; Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: матеріали круглого столу. – Л., 1996; Яворська Н. Бібліотечна діяльність Івана Кревецького // Вісн. Кн. палати. – 2005. – № 4. – С. 40–44; Королевич Н.Ф. Українські бібліографи XX ст.: Володимир Дорошенко (1879–1963). – К., 1998. – С. 111–137.

⁷³ Костюк С.П. Володимир Січинський – бібліограф літератури з питань українського мистецтва // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 1998. – Вип. 6. – С. 54–59.

⁷⁴ Антоник О.В. Часопис "Українська книга" (1937–1943) як книгознавче та бібліографічне джерело // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : Доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф. 25–26 серп. 1995 р. – Л., 1996. – С. 159–167.

⁷⁵ Калинович І.І. Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. – Л., 1924. – Вип. 1: Історія України. Публікація в українській мові. – 60 с.

⁷⁶ Українське бібліологічне товариство у Львові // Бібліол. вісті. – 1923. – № 2. – С. 42; Бібліографічна комісія при Науковому товаристві ім. Т.Г. Шевченка // Там само. – 1926. – № 1. – С. 77.

⁷⁷ Черниш Н. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 43.

⁷⁸ Королевич Н.Ф. Українські бібліографи XX ст. – К., 1998. – С. 94–95; [Приватне бібліотечно-бібліографічне бюро] // Бібліол. вісті. – 1923. – № 3. – С. 46–47; Бібліографічне бюро під управою Івана Калиновича в Золочеві / [Л.Б.] // Там само. – 1926. – № 4. – С. 76.

⁷⁹ Черниш Н. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 198–202.

⁸⁰ Передерій В. Матеріали про історію бібліотек Галичини на сторінках "Нової зорі" // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 49–57

- ⁸¹ Ківшар Т.І. Степан Сірополко // Бібл. вісн. – 1997. – № 7. – С. 33.
- ⁸² Стара Україна. – 1925. – № 7/10. – С. 178–180; Костюк С.П. Володимир Січинський – бібліограф літератури з питань українського мистецтва // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 1998. – № 6. – С. 54–59.
- ⁸³ Зворський С.Л. Внесок діячів львівського товариства “Просвіта” в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 37.
- ⁸⁴ Передерій В. Матеріали про історію бібліотек Галичини на сторінках “Нової зорі” // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 49–57.
- ⁸⁵ Зворський С.Л. Внесок діячів львівського товариства “Просвіта” в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 37.
- ⁸⁶ Там само. – С. 32–36.
- ⁸⁷ Свенціцький І. Початки книгопечатання на землях України. – Жовква, 1924. – 500 с.
- ⁸⁸ Черниш Н. – С. 108–127; Огієнко І. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. – Л., 1925. – 409 с.
- ⁸⁹ Колосовська О. Бібліотека Народного Дому: з історії формування фондів. – С. 129–131.
- ⁹⁰ Чорний В.В. Українське товариство бібліофілів у Львові в 30-х рр. XX ст. // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 1995. – Вип. 5. – С. 69–75.
- ⁹¹ Черниш Н. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 73–81, 198–202.
- ⁹² Мох О. На фронті української книжки – Л., 1937.
- ⁹³ Горбань Г. Василь Пашницький – Перший директор Станіславської обласної бібліотеки, педагог, книголюб. Краєзнавець // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 154–157.
- ⁹⁴ Головата Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (1940–2005) : Іст. нарис // Бібліотеки НАН України. – С. 151.
- ⁹⁵ Рудий Ю. З історії організації фонду відділу основних книжкових фондів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 44–48; Солук В. Обмінно-резервні фонди Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : Загальна характеристика фонду та основні проблеми роботи з ним // Там само. – С. 113–123.
- ⁹⁶ Головата Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (1940–2005). – С. 150.
- ⁹⁷ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939 / Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. – К., 1999. – С. 141.
- ⁹⁸ Федорук О. Передмова // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939 / Матеріали, зібрані С. Наріжним. – К., 1999. – Ч. 2. – С. 3–5.
- ⁹⁹ Там само. – С. 6.
- ¹⁰⁰ Биковський Л. Бібліотечна справа у Чехословаччині. – Подєбради. – 1928. – 104 с.
- ¹⁰¹ Федорова О. До історії виходу українського емігрантського журналу “Книга” (Австрія, 1921 р.) // Вісн. Кн. палати. – 1996. – № 3. – С. 23–25.
- ¹⁰² Віднянський С. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921–1945) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 11/12. – С. 68–80.
- ¹⁰³ Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – К., 2006. – С. 18–19, 28–29;
- ¹⁰⁴ Зленко П. Бібліотека Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі // Книголюб. – 1928. – Кн. 3/4. – С. 50–55.
- ¹⁰⁵ Видавниче Товариство при Українській Господарській Академії в ЧСР // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 115–117.

- ¹⁰⁶ Биковський Л. Книгоживання // Українське книгознавство. – Подєбради, 1922. – Ч. 2. – С. 4–19; *Він же*. Українська бібліографія на еміграції // Там само. – Ч. 1. – С. 1–32.
- ¹⁰⁷ Биковський Л. Докладна записка про організацію бібліотеки при Українській господарській бібліотеці в ЧСР // Там само. – Ч. 3. – С. 20–25.
- ¹⁰⁸ Биковський Л. Кабінет народного господарства та економічні семінари УГА // Українська господарська академія в ЧСР (1923–1935). – Нью-Йорк 1972. – С. 67–73. *Він же*. У службах української книжки. / Л. Р. Винар, Я.Д. Ісаєвич (упор.). – Л.; Нью-Йорк, 1997. – 327 с.
- ¹⁰⁹ Биковський Л. Бібліотека Української Господарської Академії. – Женева, 1947.
- ¹¹⁰ Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 56–62.
- ¹¹¹ [Товариство прихильників української книги та бібліографічний часопис] // Бібліол. вісті. – 1926. – № 3. – С. 82.
- ¹¹² Чорній В.В. Діяльність українського товариства прихильників книги у Празі і журнал “Книголюб” (1927–1932) // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2000. – Вип. 7/8. – С. 173–180.
- ¹¹³ Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 80–95.
- ¹¹⁴ Чорній В.В. Діяльність... – С. 176–178; Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 77–78.
- ¹¹⁵ Зленко П. Друки української еміграції // Книголюб. – 1930. – С. 228–241; *Він же*. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1929–1931. – Прага, 1932. – 154 с.
- ¹¹⁶ IV Міжнародний бібліологічний з'їзд (Конгрес бібліотекарів і прихильників книги) // Бібліол. вісті. – 1926. – № 3. – С. 80–82.
- ¹¹⁷ Чорній В.В. Діяльність... – С. 175.
- ¹¹⁸ Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 63–71.
- ¹¹⁹ Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 73–75; Наріжний С. Українська еміграція. – С. 33–34.
- ¹²⁰ Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі, 1923–1938. – Прага, 1940. – С. 1–16. *Він же*. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 367 с.; *Він же*. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – К., 1999. – С. 35–46.
- ¹²¹ Гальчук Л. Український громадський видавничий фонд у Празі // Бібл. вісн. – 1998. – № 1. – С. 43–46. – Додаток: видання та співробітники УГВФ; Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 114–126.
- ¹²² Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – С. 127–151.
- ¹²³ Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 439–441; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – К., 1999. – С. 35–46. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – 650 с.; Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри у Парижі в світлі документів українських архівів // Пам'ять століть. – 2006. – № 1. – С. 91–108.
- ¹²⁴ Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри. – С. 95–99; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – С. 35–46.
- ¹²⁵ Погребенник Ф. Бібліотека “українського слова” в Німеччині // Бібл. вісн. – 1995. – № 1. – С. 29–31.
- ¹²⁶ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – С. 95–105.

- ¹²⁷ Романюк І.Р. Українська книга в Німеччині (1914–1939) // Зап. ЛНБ. – 2000. – Вип. 7/8. – С. 113–121; Швагуляк М. Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. // Українська еміграція. – Л., 1992. – С. 316–334.
- ¹²⁸ Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українська політична еміграція між двома світовими війнами // Політична історія України ХХ ст. : В 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 60.
- ¹²⁹ Там само. – С. 26–27.
- ¹³⁰ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – С. 30.
- ¹³¹ Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження : У 3 ч. – К., 2000. – Ч. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). – С. 38, 244.
- ¹³² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939. – С. 92–93.
- ¹³³ Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українська політична еміграція між двома світовими війнами // Політична історія України ХХ ст. : В 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 46–47, 52–53.
- ¹³⁴ Там само. – С. 54–60.
- ¹³⁵ 80-ліття Читальні “Просвіта” у Вінніпезі. – Вінніпег, 1985; Ювілейна книга т-ва “Просвіта” в Кенорі, Онтаріо, 1915–1965 / За ред. О. Войценко. – Кенора (Онтаріо), 1965.
- ¹³⁶ Ювілейна книга т-ва “Просвіта” в Кенорі, Онтаріо, 1915–1965. – С. 199.
- ¹³⁷ Рудницький Я.Б. Українські бібліотеки в Канаді // Українська Вільна Академія наук. – Вінніпег, 1954. – С. 25. – (Сер. Літопис УВАН).
- ¹³⁸ Тернопільський В.К. Українська читальня, або кожний українець повинен знати. – Б.м., б.р. – Ч. 1.
- ¹³⁹ Там само. – С. 3.
- ¹⁴⁰ Там само. – С. 1–40.
- ¹⁴¹ Там само. – С. 42.
- ¹⁴² Там само. – С. 42–47.
- ¹⁴³ Рудницький Я.Б. Українські бібліотеки в Канаді // Українська Вільна Академія наук. – Вінніпег, 1954. – С. 14–22, 33–38. – (Сер. Літопис УВАН).
- ¹⁴⁴ Там само. – С. 8–13.
- ¹⁴⁵ Биковський Л. Бібліотечна справа в Чехословаччині // Бібліол. вісті. – 1922. – № 1/2. – С. 82–92; Він же. Книжна справа в Чехословаччині // Там само. – С. 3–32; Живний Л., Уртель-Верчинський С. Бібліографія і завдання бібліографічних інститутів // Там само. – 1927. – № 4. – С. 5–11.
- ¹⁴⁶ Bykowski L. W sprawie redagowiki bibliotecznej. – Warszawa, 1938; Bykowski L. Ogolna polityka biblioteczna. – Warszawa, 1938.
- ¹⁴⁷ Биковський Л. У службах українській книжки. – Денвер (Колорадо), 1972. – С. 38–79. Він же. Книгарні – бібліотеки – академія: Сподини (1918–1922). – Мюнхен ; Денвер, 1971.
- ¹⁴⁸ Федорук О. Передмова // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції, 1919–1939 / Матеріали, зібрані С. Наріжним. – К., 1999. – Ч. 2. – С. 10–11.

РОЗДІЛ 6

Бібліотеки України у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)

6.1. Початок війни, евакуація бібліотечних фондів, діяльність в евакуації

Війна перервала хід бібліотечного будівництва в СРСР, призупинила реальну роботу з розвитку методологічних засад управління бібліотеками та бібліотечною наукою і впровадження соціалістичних принципів в бібліотечну справу. Період війни фактично характеризується діяльністю незначної кількості бібліотек в евакуації та масштабними руйнаціями книгосховищ, що залишилися на окупованій території, та їх фондів.

Через декілька днів після початку війни, 24–27 червня 1941 р., ЦК ВКП(б) та Рада Народних Комісарів СРСР приймають постанови та рішення про перебазування на схід Радянського Союзу промислових та сільськогосподарських підприємств, запасів сировини, продовольства, евакуацію установ і населення. 26 червня 1941 р. директивні органи України оприлюднюють рішення про евакуацію стратегічних економічних об'єктів, наукових та культурних установ, затверджується спеціальна комісія з організації евакуації¹. До бібліотек, які підлягали евакуації, були віднесені партійні бібліотеки, бібліотека Академії наук, київські бібліотеки, зокрема, Історична, що мала цінні історико-культурні фонди, численні бібліотеки галузових інститутів та підприємств.

Швидке просування нацистських військ визначило те, що евакуація бібліотечних фондів здійснювалася поспіхом. Багато бібліотек не змогли організувати вивезення фондів, оскільки пріоритети у виділенні транспорту та фінансуванні евакуації надавалися стратегічним підприємствам. Спецхрани бібліотек, що з тих чи інших причин не могли бути вивезеними, частково спаливалися.

У короткий термін великі бібліотеки Києва виокремили найціннішу частину своїх фондів і почали її евакуацію – спочатку до Харкова, а

потім до Башкирії та до південної частини Росії (м. Краснодар). Через швидке просування німецьких військ територією України у 1941 р. найзначніші зібрання харківських бібліотек та архівів, крім партійної літератури деяких установ ЦК КП(б)У, евакуювати не вдалося. Всі вони залишилися в Харкові, зокрема в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка та Харківському державному університеті, разом з частиною тих книжкових зібрань, що були перевезені до Харкова з Києва та інших міст України у липні–серпні 1941 р. (серед них – колекція стародруків київської Історичної бібліотеки, яка пізніше була відправлена до Німеччини, книжкові фонди Медичної бібліотеки, Бібліотеки Військової академії та багатьох інших установ)². За деякими даними, щонайменше 500 тис. прим. книг було втрачено внаслідок бомбардувань міста³.

В евакуації бібліотеки у важких умовах продовжували сприяти розвитку української науки, що працювала на потреби фронту. Бібліотеки перетворилися на осередки духовної підтримки нашого народу в скрутних умовах війни.

Одним з таких центрів стало м. Уфа, куди було евакуйовано Книжкову палату УРСР, яку приєднали до Академії наук. Випуск “Літопису українського друку” здійснювався і в Уфі⁴. Бібліотеки працювали дуже напружено: у цей період продовжувалося комплектування, обмін літературою, в тому числі із ученими союзних держав – англійськими та американськими. Восени 1942 р. було оформлено передплату 102 найменувань періодичних видань і часописів. З 1943 р. через крамницю “Українська книга”, що працювала в Москві, було організоване придбання літератури, а з 1944 р. була започаткована система обов’язкового примірника⁵.

У період евакуації Академії наук УРСР у 1943 р. порушувалося питання і про створення бібліографії української літератури, виконання якої покладалося на БАН та Інститут літератури АН УРСР; почалися практичні кроки в цьому напрямку. Однак, з огляду на умови евакуації, надзвичайні обставини діяльності БАН та академічних інститутів, що не мали змоги користуватися основними бібліотечними фондами, які залишилися у Києві, обмежену кількість працівників, а також неможливість організувати виконання цього проекту на державному рівні із залученням відповідних установ та організацій, від такого проекту відмовилися.

Бібліотеки продовжували проведення бібліографічної роботи, забезпечували абонементне обслуговування наукових досліджень, обмін літературою, необхідною для наукових розвідок, здійснювали тематичні виставки та експозицію нових надходжень, відзначали культурні події, брали участь у різних суспільно-політичних заходах.

6.2. Бібліотеки під час окупації України нацистами, руйнування бібліотечної системи і бібліотечного фонду

Окупація України в 1941–1944 рр. зруйнувала історично сформований тут бібліотечний фонд та систему бібліотечних установ, мала катастрофічні наслідки для збереженості історичних фондів, колекційних зібрань та бібліотек, а також структури фонду архівного примірника друку України. Специфіка нацистського ставлення до бібліотек полягала в тому, що ці заклади вони також сприймали не лише як об'єкт пограбування та наживи книжковими раритетами, а й як ідеологічні установи, що визначають свідомість народу та впливають на неї; бібліотечні фонди, відповідно, розглядалися з точки зору наукових досліджень національних, расових, політичних та соціально-економічних інституцій, що функціонували на окупованих територіях⁶.

Україна була поділена на різні адміністративні території: Рейхскомісаріат України здійснював цивільне управління значною територією України за винятком областей, що відійшли разом з румунськими територіями до т.зв. "Трансністрії" з центром в Одесі, та "Дистрикта Галичина" з центром у Львові, створеного з колишнього Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств, які свого часу перебували у складі Польщі.

Бібліотеки були об'єктом наживи багатьох організацій і відомств. Після окупації міст України вони відразу ж бралися під охорону військовою адміністрацією та опечатувалися уповноваженим представником військової групи. У рамках групи армій "Південь" в Україні діяв уповноважений від Пруської державної бібліотеки д-р Вернер Шміц і одночасно з ним – уповноважений шефа військових архівів полковник фон Гьодль. Обидві ці команди мали забезпечити збереження потрібних їм об'єктів на окупованій території від вандалізму й розграбування, і в той же час вони були наділені правом конфіскації важливих архівних та бібліотечних матеріалів воєнного характеру. Уповноважені Пруської державної бібліотеки і шефа військових архівів просувалися разом з передовими військовими частинами, і тому їх звіти містять цінну інформацію про стан бібліотек та архівів у перші дні окупації⁷.

Оперативна команда VI Відділу "О" Головного імперського управління безпеки функціонувала в Україні під керівництвом унтерштурмфюрера СС д-ра фон Гена. Ця команда мала завдання забезпечити економічною, технічною, краєзнавчою літературою та статистичними матеріалами дослідницькі інститути цього управління. В Україні активно діяли в рамках СС і науково-дослідне товариство "Спадщина", і воєнізовані геологічні групи СС.

З кінця вересня 1941 р. у Києві з'явилися представники батальйону СС під командуванням штурмбанфюрера СС барона Ебергардта фон Кюнсберга, який пересувався разом з передовими частинами вермахту. Цей загін безпосередньо був підпорядкований Міністерству закордонних справ Німеччини. У містах організовувалися опорні пункти батальйону, і, маючи такого могутнього заступника, як Ріббентроп, він розпочав самотійну діяльність з конфіскації культурних цінностей, у тому числі й у бібліотеках⁸.

У розпорядженні батальйону були чотири роти і науковий штаб, укомплектований першокласними спеціалістами з різних галузей знань. У рамках військової групи армій "Південь" в Україні діяла зондеркоманда Кюнсберга "Потсдам", існували її підгрупи в Києві, Львові, Одесі, Харкові, Криму. Керівником групи "Потсдам" був д-р Пацак, а консультантами-спеціалістами з окремих економічних, політичних та військових дисциплін – оберштурмфюрер СС д-р В. Краллерт, унтерштурмфюр СС д-р Паульсен, оберштурмфюрер СС д-р Лібен, д-р Прюсман і представник Географічної служби д-р Козак⁹.

Спочатку зондеркоманди Кюнсберга відбирали винятково літературу стратегічного й тактичного значення для рейху на період війни. Першими були переглянуті фонди бібліотек колишніх урядових і партійних установ, з яких до Берліна вивезли літературу з питань економічної статистики, таблиці про структуру промисловості й засоби виробництва. Військові матеріали, зокрема карти переправ через Дон і Волгу, безпосередньо передали уповноваженим військових груп "Південь", а представники Вищого командування військової геології одержали значний масив геологічної літератури про Донбас та Урал. Було переглянуто і фонди бібліотек наукових інститутів, церков, соборів і музеїв. З розгортанням робіт працівники зондеркоманди почали проявляти інтерес і до цінних та раритетних фондів бібліотек.

Уже 12 жовтня 1941 р. д-р Краллерт доповідав у Берлін представнику Міністерства закордонних справ Німеччини д-ру Лютеру, що в Києві конфісковано надзвичайно багатий бібліотечний матеріал: "Тільки в інститутах Академії наук і Академічній бібліотеці було переглянуто 3 млн. книг з питань краєзнавства; цей матеріал вже тепер перевищує в 10 разів аналогічний матеріал з Риги і все більше зростає через копіткий перегляд. Конфісковано близько 8 тис. книг і приблизно 5 тис. географічних карт". Найціннішими серед картографічного матеріалу д-р Краллерт вважав відомий новий на той час атлас про Мурманську область з багатьма економічними та географічними даними й супровідним текстовим томом, ряд геологічних карт Донецького басейну

з реєстрацією нових родовищ корисних копалин, нову, тільки надруковану адміністративну карту України, а також спеціальні карти Ірану. Було вивезено велику кількість атласів та енциклопедій радянського періоду, статистичні матеріали й топографічні словники. Особлива увага приділялася матеріалам з питань видобування та переробки сировини і виробництва каучуку.

Представник Географічної служби д-р Козак у своєму звіті від 10 листопада 1941 р. писав, що кількість переглянутих зондеркомандою в Києві книжок досягла 4–5 млн. Конфісковано багато повних комплектів періодичних і серійних видань з питань геології та суміжних наук, етнографії й антропології, представлених у великій кількості, а також максимально повно відібрані видання з економічної географії, геодезії та карти. Д-р Козак навіть поставив собі завдання переглянути протягом жовтня приблизно 3 млн. книг, які лежали стосами. За даними експертів Кюнсберга, найбільші і найцінніші зібрання карт було виявлено в ящиках, що підготували для евакуації в Уфу бібліотеки академічних інститутів, але за браком часу не відправили.

Фонди Володимирського собору, які належали БАН, були проревізовані 30 жовтня 1941 р. Представники команди зазначали, що в соборі зберігаються мільйони книг переважно релігійного змісту, журнали. З 6 листопада зондеркоманда Кюнсберга працювала у філії Бібліотеки на Подолі, де містилося велике зібрання гебраїки та юдаїки. Д-р Козак звітував, що попри те, що очікувалися ще матеріали з Одеси, Харкова та прибалтійських країн, київське зібрання є однозначно найзначнішим. За даними досліджень, лише єврейські колекційні фонди з Подільської філії БАН станом на 1939 р. склалися з 250 576 од. зб. і мали виняткову історико-культурну цінність¹⁰.

Підтверджуючи високу оцінку київських матеріалів БАН, д-р Козак спеціально доповідав про виявлену рукописну географічну карту часів Петра I. Вже 10 листопада зондеркомандою Кюнсберга, не рахуючи матеріалів для Географічної служби, було запаковано 370 ящиків для відправлення до Берліна (230 ящиків одразу ж було відвезено вантажівками до Житомира, а звідти – залізничним транспортом).

Після перегляду командою Кюнсберга бібліотечних фондів Київської духовної академії, розміщених на Подолі, у центральний корпус БАН, на Володимирську, 62, було вивезено каталоги, журнали й стародруки. З листа О.І. Полуляха (тодішнього керуючого бібліотекою) до І.І. Коровицького (наукового співробітника Музею переходової доби, референта з віросповідальних справ відділу культури і освіти Київської міської управи) дізнаємося, що в липні 1942 р. у Подільському корпусі Бібліо-

теки АН залишилося всього 200 тис. книг з фондів КДА. Масштаби розкрадання церковної літератури зросли після прибуття експертів з Одеси, Варшави й Берліна.

14 березня 1942 р. керівник протокольної служби Міністерства закордонних справ Німеччини барон Дьорнберг влаштував у Берліні, в приміщенні МЗС на Гарденбергштрассе, 29-А, для вузького кола привілейованих осіб – представників вищих органів країни – виставку видань, конфіскованих командою Кюнсберга у східних окупованих областях. До виставки було підготовлено покажчик на 22 сторінках, розданий усім запрошеним. Експонати було систематизовано за чотирма розділами: 1. Географія; 2. Політика; 3. Політичні акції; 4. Цінності, “врятовані від знищення”. Під останніми малися на увазі раритети та рідкісні видання, література з фондів Академічної бібліотеки, в тому числі розкішно оформлені видання XVIII ст. з Володимирського собору, Києво-Печерської лаври, Бібіковської колекції.

Спектр видань, конфіскованих командою Кюнсберга, за тематикою був надширокий: карти і географічна література з інформацією про родовища сировини; література з економіки, транспорту, статистичні дані про розміщення населення; етнологічна, антропологічна та історична література; книги з актуальних питань медицини, сільського господарства і промисловості, а також архівна справа, пропагандистські матеріали, політичні акції, плакати й платівки, цінні бібліотечні фонди XVII ст. Загальна кількість конфіскованих командою Кюнсберга видань на території колишнього СРСР становить, за попередніми даними, 304694 од. На всю цю літературу було складено докладні каталоги (географічні й предметні), які розсилалися зацікавленим нацистським науковим установам.

Представники команди Кюнсберга (50 осіб) протягом двох місяців, до створення Центральної бібліотеки рейхкомісара України, що взяла на себе організацію й координацію дій, вивезли великий масив економічної, статистичної, географічної та етнографічної літератури. Крім того, безцінні першодруки та інші рідкісні книги, зокрема 50 скринь з книгами із колекції Бібікова, вже були підготовлені до евакуації. З газетного сховища конфіскували всі німецькомовні газети, які виходили на території колишнього СРСР.

З 10.09.1942 р. команда Кюнсберга стала називатися батальйон “Зброя-СС”, а 29.07.1943 р., за розпорядженням вищого командування СС, вона була ліквідована. Всі матеріали, вивезені нею з окупованих територій, були розподілені між зацікавленими нацистськими організаціями та відомствами, а отже, точну кількість вивезених з України зондеркомандою Кюнсберга видань встановити практично неможливо¹¹.

1 вересня 1941 р. були засновані рейхскомісаріати Остланду та України. На чолі Міністерства окупованих східних областей стояв рейхсміністр Альфред Розенберг, а рейхскомісаром України був призначений гауляйтер Еріх Кох¹².

Ідеологію і тактику пограбування бібліотек, архівів, музеїв, інших наукових та культурних установ в усіх регіонах визначав Оперативний штаб рейхслайтера Розенберга, який мав працювати в узгодженні з цивільним управлінням окупованої території. Для практичного здійснення своїх завдань на окупованих територіях створювалися головні робочі групи (далі – ГРГ) та робочі групи (далі РГ) для певних областей, які мали основною метою обліковування, описування та організацію вивезення з окупованих територій культурних цінностей, а також збирання в процесі цього різноманітної інформації щодо окупованих територій з метою їх подальшого використання¹³.

Головна робоча група України при Оперативному штабі рейхслайтера Розенберга (далі – ГРГУ), що була організована 3 жовтня 1941 р., контролювала території Східної і Південної України, Криму та південних областей Росії і налічувала на березень 1943 р. 5 робочих груп: Києва, Харкова, Херсона, Криму (з центром у Сімферополі) та Дніпропетровська. Водночас на території України діяло 4 зондеркоманди – в Одесі, Мелітополі, Миколаєві та Чернігові (хоча останнє місто залишалося в оперативному військовому управлінні).

Діяльність ГРГУ щодо бібліотек та бібліотечних фондів концентрувалася по декількох напрямках:

- проведення обліку та ревізії бібліотек і складу бібліотечних фондів, конфіскація та закриття усіх бібліотек та передача їх у власність рейху;
- виокремлення найважливіших фондів, наукове дослідження фондів бібліотек та архівів і вивезення цих фондів у Німеччину для організації Бібліотеки Вищої школи, Східної бібліотеки Розенберга, які мали б всебічно забезпечувати дослідження різноманітних питань щодо окупованих територій та народів, які на них проживали;
- поповнення фондів бібліотек різних наукових, освітніх та книготорговельних установ рейху науковою літературою та конфіскованими в Україні архівами, а також цінними книжковими колекціями, рукописами, раритетами та унікалами для поповнення колекцій установ, передусім, тих, що належали до Вищої школи, та приватних осіб;
- організація бібліотечної справи та бібліотек на території України, створення крайових та спеціалізованих бібліотек (передусім, сільськогосподарських) для обслуговування потреб рейху щодо перетворення України на сировинну колонію, та відкриття публічних бібліотек для

обслуговування місцевого населення художньою, науково-популярною та релігійною літературою, для чого проводилися масштабні чистки фондів від єврейської, масонської, антирелігійної та радянської (так званої “небажаної”) літератури¹⁴.

Відповідно до цих завдань визначалися три основні напрями діяльності Оперативного штабу Розенберга, а саме: відбір юдаїки; відбір літератури для Центральної бібліотеки Вищої школи; відбір літератури для Східної бібліотеки, створеної при Штабі¹⁵.

Східна бібліотека, створена Оперативним штабом Розенберга, мала стати бібліотечним центром з історії та культури народів, які населяли так званий “східний простір”. Її дирекція та засноване книгосховище розташувалися в Берліні, а філія – в Києві. Для берлінської Східної бібліотеки з окупованих територій було вивезено понад півмільйона книг. Наприкінці 1943 р. ця бібліотека була переміщена з Берліна до Ратібору (польське місто Рацібуж)¹⁶.

Вища школа офіційно мала стати “центром національно-соціалістичного дослідження, навчання та виховання” і здійснювати дослідження з генетики, расового питання, походження арійської нації та її історії, питань релігії, історії, філософії тощо. Створити її планувалося після закінчення війни¹⁷.

У 1939 р. було започатковано Центральну бібліотеку Вищої школи та низку науково-дослідних інститутів, першим з яких був відкритий 26 березня 1941 р. у Франкфурті-на-Майні Інститут вивчення єврейського питання, куди за період окупації лише з Києва надійшло понад 100 тис. прим. видань.

Принципи відбирання книжок до Центральної бібліотеки Вищої школи диктувалися поставленими перед Третім рейхом завданнями всебічного вивчення окупованих східних областей, тому відбиралися книжки в “галузі історії краю та всіх її суміжних галузей, особливо давньої та прадавньої історії, народного мистецтва та етнографії, всіх проявів духовного життя, релігії, мистецтва, літератури, політичних та світоглядних перетворень, економічного та культурного розвитку, і, нарешті, також сучасного стану країн та народів східного простору”¹⁸.

Основними галузями, за якими здійснювався відбір книжок, були: біологія, антропологія; давня історія з допоміжними науками; історія, археологія, генеалогія, геральдика, символіка; індогерманістика, народознавство; філософія, психологія, педагогіка; релігієзнавство; мистецтво; загальне наукознавство, історія наук; загальні довідники, енциклопедії, загальні біографії, загальнонаукові журнали; націонал-соціалізм, історія партії та її націонал-соціалістична ідеологія; вороги націонал-соціалізму;

бібліотекознавство і книгознавство, бібліографія тощо¹⁹. Більшовицька література та література, що слугувала цілям антирелігійної пропаганди, була важлива як свідоцтво “ворожої націонал-соціалізму ідеології”.

Формування фондів Східної бібліотеки було розпочато взимку 1941–1942 рр. у Ризі. У жовтні 1942 р. бібліотека переїхала до австрійського міста Анненгейма, недалеко від якого в монастирі містечка Танценберг у 1943 р. було організовано велике книгосховище вивезених документів²⁰. Відбирання книжок, періодики та ілюстративного матеріалу здійснювалося за заздалегідь підготовленими списками, де передбачалося проставляти відповідні шифри, отже конфісковані фонди відразу розміщувалися на полицях у Східній бібліотеці та Центральній бібліотеці Вищої школи у відповідному порядку.

7 грудня 1942 р. в областях цивільного підпорядкування на території Рейхскомісаріату України було створене Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями (далі – КУАБМ) на чолі з директором Берлінського державного архіву д-ром Георгом Вінтером. Оперативний штаб Розенберга мав з ним тісні зв'язки²¹. Підпорядковуючись Рейхскомісаріату України та Архівному управлінню рейху, Г. Вінтер водночас був також представником штабу Розенберга²². Співробітники бібліотечного відділення новоствореного Управління почали з обліку бібліотек, ревізії фондів, внаслідок чого всі бібліотеки були зачинені²³.

Найактивніша робота з відбирання книг для Східної бібліотеки проводилася у Харкові, передусім, у Харківській науковій бібліотеці імені В.Г. Короленка, та в Києві, в тодішній Київській міській публічній бібліотеці імені ВКП(б) (нині – Національна парламентська бібліотека України).

Бібліотеки наукових установ ревізував та описував зондерштаб “Наука”, він же здійснював підготовчу роботу для вивезення найважливіших фондів для наукових установ рейху. Харків та Київ були обрані основними об'єктами діяльності ГРГУ²⁴.

Уже на першому етапі огляду бібліотек німецькими експертами була однозначно високо оцінена наукова та культурна значимість українських бібліотек як зібрань світового рівня і джерел національної культури та історії, матеріальних ресурсів і економіки, необхідних для вивчення ідеології та менталітету населення східних областей, формування стратегії управління окупованими територіями. Розуміння величезного значення раритетів з книжкових колекцій та зібрань прийшло до експертів відразу після того, як представники ОШР проаналізували стан бібліотек у Києві у жовтні–грудні 1941 р. та на початку 1942 р.²⁵

Ними були обстежені книгозбірні Київського університету, Київ-

ського політехнічного інституту, Центральної медичної бібліотеки, бібліотеки Раднаркому, Держплану та ін.²⁶ Частина ліквідованих наукових бібліотек Академії наук була передана БАН, інша відійшла безпосередньо до сфери впливу ОШР, як наприклад, Державна історична бібліотека, цінні 180-тисячні фонди якої були призначені для Центральної бібліотеки Вищої школи²⁷. Київська міська публічна бібліотека була повністю передана у розпорядження ОШР і стала його штаб-квартирою; туди звозилися зі всієї України бібліотечні фонди для наступної відправки до Німеччини. Відносно БАН було вирішено залишити її в нерозпорошеному стані до кінця війни, а потім передати як державну по місцю знаходження рейхскомісара України²⁸. БАН очолив Й. Бенцінг – професійний бібліотекар і книгознавець, який, з одного боку, в умовах пріоритетів ОШР повинен був підпорядковуватися його наказам, а з іншого – організовувати діяльність бібліотек на території України і Києва.

БАН, на відміну від інших бібліотек Києва, хоча й постраждала від військових частин нацистів, які, перебуваючи на постой в приміщенні книгозбірні, спалили меблі, картотеки й частину фондів, проте все ж її приміщення в цілому збереглося, а фонди залишилися відносно цілими – як в головному будинку, так і у філіях. Фахівець у галузі книгознавства Й. Бенцінг не міг не оцінити історичної і наукової значимості одержаного у підпорядкування “бібліотечного комбінату”, який складався із фондів БАН та наукових бібліотек вищих навчальних закладів Києва. Під безпосереднім впливом Й. Бенцинга 26 березня 1942 р. рейхскомісар України видає наказ щодо закриття та охорони фондів українських бібліотек і залишає діючою лише БАН. Для одержання книг необхідно було мати дозвіл рейхскомісара України²⁹.

У червні 1942 р. БАН з філіями, згідно з постановою рейхскомісара України Еріха Коха, перетворено на Центральну бібліотеку рейхскомісара України (далі – ЦБРУ) з підпорядкуванням безпосередньо рейхскомісару України з розміщенням у Києві. Для збереження її основних фондів надалі планували видавати тільки дублети.

Крайове управління архівами, бібліотеками й музеями, а також Оперативний штаб Розенберга надавали великого значення виявленню та вивезенню до Німеччини єврейської літератури. Протягом першої половини 1942 р. д-ри Бенцінг, Гранцін і Поль здійснили стосовно цього завдання цілеспрямовану роботу, внаслідок чого в приміщенні Подільської філії БАН було виявлено велике зібрання юдаїки – близько 150–250 тис. прим. Частину цих націоналізованих у 20–30-х роках фондів не було впорядковано та обліковано.

Німецький архівіст, консультант ГРГУ д-р Гранцін звернув увагу на те, що нові книжки не мали штампеля Бібліотеки. Серед цієї літератури налічувалося близько 50 тис. фоліантів рабініки. В колекції юдаїки д-ром Полем (представником Інституту з вивчення єврейського питання у Франкфурті-на-Майні) було виділено основний фонд – приблизно 50 тис. прим. юдаїки та гебраїки, на який існувала картотека. Близько 25 тис. прим. гебраїки XV–XX ст. (біблії, талмуди, коментарі до них, газети, журнали) були складені хаотично і потребували впорядкування.

Окремо було обстежено й книгосховище колишньої Центральної єврейської бібліотеки ім. Вінчевського, яке розміщувалося в т. зв. “Естраді” (вул. Мало-Васильківська, 13). Воно налічувало, крім юдаїки, близько 30 тис. прим. гебраїки і, мабуть, у період окупації було передано до фондів БАН, звідки найціннішу частину було відправлено до Німеччини.

Для Розенберга влаштовувалися виставки найціннішої літератури, реквізованої на східних окупованих територіях, зокрема з єврейських фондів, на котрі він звертав найбільшу увагу. У Крайовій бібліотеці було підготовлено для відправки до Центральної бібліотеки Вищої школи значну кількість матеріалів щодо єврейського населення України, зокрема з демографії та його економічного становища; інформаційні бюлетені єврейської групи Відділу національностей Державної публічної бібліотеки (№ 1–4: 1935); “Русско-еврейский архив” (т. 1–3: 1882–1903); “Вестник Еврейского отдела Народного комиссариата по национальным делам” (№ 1–3: 1920) та ін.³⁰⁻³¹

ЦБРУ стала не лише загальноукраїнською бібліотекою, яка реально обслуговувала читачів, вона також збирала у своєму приміщенні бібліотечні та приватні фонди, залишені без догляду в Києві та інших містах. Співробітники бібліотеки провели колосальну роботу з врятування цих зібрань і практично вручну переносили книжки та архіви до бібліотеки. Так, до ЦБРУ потрапили бібліотеки урядових структур та наукових інституцій (наприклад, Держплану, Наркомосу – 33 500 од. (історія, математика, сходознавство); Інституту удосконалення сільського господарства – 12 500 од. (сільське господарство); Будівельного технікуму – 5200 од. (будівництво); НКВС – 1200 од. (політична література) тощо.

Значні зусилля були спрямовані на розшук та зберігання академічних архівів та збірок, рукописних збірок і архівів видатних українських діячів культури, котрі залишилися в окупованому Києві. Цим керували М.В. Геппенер та О.А. Назаревський. Були врятовані архіви Івана Ле, Володимира Сосюри, Семена Скляренка, Петра Панча, Андрія Ма-

лишка, Натана Рибак, Юрія Яновського, Павла Тичини, Максима Рильського, Олександра Богомольця, Андрія Головка, Сергія Шелухіна, Бориса Зданевича та багатьох ін. Значну кількість було віддано власникам після їхнього повернення до Києва. Робота з виявлення та збирання безгосподарних фондів виконувалася всім колективом Бібліотеки. Відповідальною за роботу з комплектування з лютого 1943 р. була К.К. Дзюбенко (група комплектування складалася з 9–12 осіб).

Одночасно з цим проводилося також комплектування обов'язковим примірником. Бібліотека одержувала з Української книжкової палати лише ті матеріали, які виходили в Києві. З районів Київського округу матеріали надходили тільки випадково. За цим джерелом комплектування одержано 15 982 прим. газет; 1755 книг, брошур та періодичних видань; 473 дрібні матеріали; 881 плакат. За передплатою в 1943 р. надійшло декілька назв німецьких газет та три назви журналів – усього 442 прим. Куплено було лише 104 кн. од.

Улітку 1943 р. групою комплектування зібрано та надіслано для українських робітників, котрі працювали в Німеччині, 11 бібліотечок на 3350 кн. од. Списки на надіслану літературу не склалися. Крайова бібліотека збирала видання 1942–1943 рр., зокрема з Крайового архіву було передано всі книги та твори друку, опубліковані майже протягом року – всі плакати, а також по чотири примірники інших видів друку. В свою чергу, для КУАБМ передавалося по 6 прим. газет.

Нацистська влада послідовно організовувала аналіз, відбір та вивезення фондів упродовж усього періоду окупації. Так, на початок 1943 р. було порушено питання про вирішення подальшої долі бібліотеки Педагогічного інституту (була підпорядкована Крайовій, але практично знаходилася в законсервованому стані). За попереднім обстеженням, вона мала фонд у 500 тис. од., який не використовувався. Його частину планувалося передати Крайовому інституту господарчих досліджень, частину – до ОШР, а частину залишити у складі Крайової бібліотеки. З документів не зрозуміло, чи здійснилися ці наміри вповні, але бібліотека переглядалася щодо вивезення книжок у 1943 р. під керівництвом Бенцінга, оскільки була частиною Крайової.

У 1943 р. значно активізувалася діяльність Міської публічної бібліотеки у Києві, що була “опорним пунктом” ОШР, в якому концентрувалися книжки з різних бібліотек України, в тому числі Харкова, Дніпропетровська тощо для пересилання до Німеччини. У лютому 1943 р. її було вирішено підготувати до відкриття після виокремлення забороненої літератури восени 1943 р. У цей період до Міської бібліотеки потрапила Бібліотека східних народів (12 тис. од.) і Бібліотека про-

мислової кооперації (5 тис. од.); від ОРР загалом надійшло 58 061 од. у 1943 р. Всього надійшло додатково 223 997 од., що разом з попередніми 271 660 од. склали на 20 серпня 1943 р. 495 657 од. Це загальний обсяг фонду Міської бібліотеки. Також було створено іноземний відділ.

Відібрані книжкові фонди з різних бібліотек України, зібрані у Міській бібліотеці, з лютого 1943 р. відправлялися до Вищої школи. 4 червня 1943 р. була проведена нарада представників ОШР та ГРГУ щодо принципів вилучення книг з Міської бібліотеки. Попередньо було вирішено, що, крім більшовицьких книг, для потреб Вищої школи важливо вилучати з фондів Міської бібліотеки дореволюційні видання з питань політичної історії, історії культури, національного питання, історії мистецтва, філософії. Для подальшої практичної роботи картки видань, які цікавлять ОШР, вилучалися з картотек Міської бібліотеки і передавалися Крайовому управлінню для перевірки, а видання, які є у Крайовій бібліотеці, надавалися ОШР без усяких перешкод. Щодо книг, відсутніх у Крайовій бібліотеці, то ОШР і Крайове управління мали відшукувати дублети в інших бібліотеках³². Тому одним з напрямів діяльності бібліотек був пошук дублетів по регіональних книгосховищах України, де бібліотекарі працювали над складанням спеціальних каталогів та звіряли свої фонди з пошуковими каталогами, призначеними для вивезення до Німеччини³³.

У період війни були вивезено десятки тисяч безцінних першодруків, рідкісних та цінних видань, цілісних колекцій з інших бібліотек Києва, зокрема, бібліотека митрополита Флавіана та Павла Потоцького з Історичної бібліотеки, що зберігалася на території Києво-Печерської лаври, фонди Київської духовної академії, дніпропетровські колекції.

Дуже постраждали не лише публічні, а й галузеві бібліотеки Харкова, Дніпропетровська, Житомира, Полтави, Миколаєва, Криму. Крім того, вивозилися сотні тисяч наукових видань радянського часу та спецхранівських фондів наукових бібліотек.

Значна кількість видань, не актуальних для нацистів або заборонених ними, були спалені. В найгіршому стані перебували бібліотеки невеличких міст. Так, 16 підвод книжок з уманських книгозбірень було спалено та території дендропарку "Софіївка". Слід згадати про самовідданість бібліотекарів, які для врятування бібліотечних фондів переклеювали назви книжок, ховали книжки у власних квартирах, на горищах, у підвалах³⁴.

На початок 1942 р. у м. Харкові, за даними штабу Розенберга за березень–травень 1942 р., було 43 бібліотеки³⁵. Загалом у Харківській області функціонувала, за німецькими документами, 2121 бібліотека із

загальним фондом у 41 36 500 прим.³⁶, з яких найважливішими були наукові книгозбірні, зокрема Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка (далі – ХДНБ) та Центральна наукова бібліотека Харківського державного університету (далі – ЦНБ ХДУ), бібліотеки наукових інститутів та навчальних закладів. Саме ними в першу чергу зацікавилися різні відомства та організації Третього рейху. Всі інші бібліотеки були масовими, з них 10 міських та районних, 19 – народних шкіл (усього 19), а також численні бібліотеки для дітей, клубні, профспілкові тощо³⁷.

Найбільше постраждав фонд ЦНБ ХДУ, що первісно нараховував, за німецькими даними, близько 800 тис. од.³⁸ Частина цінних книжок з географії, геології, геодезії, картографічні праці, атласи, карти тощо були вивезені до Німеччини ще на самому початку окупації. Крім того, місто у 1943 р. неодноразово переходило то до радянської армії, то до нацистської, тому йому було завдано значних руйнувань внаслідок бомбардувань та пожеж.

За актами ХДНБ від 26 серпня 1943 р. про втрати книжкового фонду та збитки, заподіяні нацистською армією під час окупації Харкова з 24 жовтня 1941 р. по 23 серпня 1943 р., вказана приблизна кількість вивезених до Німеччини фондів – 595 086 томів, серед яких було 3 тис. книг з Київської історичної бібліотеки, що спочатку була евакуйована з Києва до Харкова, та повністю бібліотека Спілка письменників України³⁹.

Місцеве керівництво бібліотеками було довірене бібліотечному підвідділу відділу освіти Харківської міської управи. З другої половини 1942 р. представники штабу взяли під контроль діяльність директорів бібліотек. Вони стежили за переглядом та відбором літератури, знищенням зайвих і непотрібних книг місцевими співробітниками, а також розробляли проект комплектування окремого спецфонду більшовицької ідеологічної літератури, який почали готувати у 1943 р. до відправки в Німеччину.

Велике значення надавалося вилученню з бібліотек марксистської та більшовицької літератури, творів єврейських авторів. До більшовицької літератури належала політична та партійна література (з 1917 р.), революційно-пропагандистська література періоду Російської імперії, антирелігійна література, пореволюційна література з усіх галузей знань, оскільки вона базувалася на більшовицькій ідеології, художня література та нотні видання з більшовицьким текстом. У бібліотеках, що працювали, залишалася суто наукова література, художні видання, що не несли більшовицької ідеології – у такому випадку з них вилучали лише більшовицькі передмови та портрети вождів – Леніна та Сталіна.

Влітку 1942 р. на допомогу місцевій групі штабу було створено загальноміську бібліотечну комісію ("комісію з очищення бібліотек"). До її складу входили представник відділу міської управи І.О. Голоцван, проф. Дубняк, доц. Шевельов, заступник директора Центральної наукової бібліотеки Харківського університету О.Д. Багалій. Функції секретаря комісії виконувала Румницька – заступник директора Бібліотеки ім. В.Г. Короленка⁴⁰.

Як і бібліотека Харківського університету, ХДНБ зазнала значних втрат під час боїв за Харків. Близько 50 тис. прим. було спалено нацистами просто перед будинком бібліотеки (цінне зібрання східної літератури та книги для дітей і юнацтва), ще близько 40 тис. книг постраждали від прямого попадання великої авіабомби: вона пробила стелю читального залу, де на той момент знаходилося близько 200 тис. книжок. У 1943 р. почалося звільнення України, і Харків знову опинився у смузі воєнних дій. Загалом втрати міських бібліотек лише в 1943 р. нараховують 250–270 тис. прим.

Були вивезені фонди Харківської медичної бібліотеки, Харківської науково-технічної бібліотеки, Української книжкової палати, науково-технічні бібліотеки науково-дослідних інститутів. Втрачені книжкові фонди 16 міських і сільських районних бібліотек, фонди бібліотек Українського науково-дослідного інституту прикладної хімії (15 тис. прим.), Харківського електромеханічного заводу (97 тис. прим.), науково-технічна та навчальна бібліотека Механіко-машинобудівного інституту (до 225 тис. прим.), фонди Науково-технічної бібліотеки Харківського електротехнічного інституту тощо⁴¹. Після повторної окупації Харкова навесні 1943 р. до Берліна відправили систематичний каталог ХДНБ.

Робоча група (далі – РГ) "Харків" попрацювала і в Полтаві, зокрема, в Центральній бібліотеці міста та у 8-ми інших полтавських бібліотеках, книжкові фонди яких загалом складали близько 500 тис. книг.

У Дніпропетровську діяла РГ "Східна Україна", яка відзначала у своїх донесеннях до керівництва, що Дніпропетровськ – це "місто університетів", тобто з великою кількістю навчальних закладів, у яких одночасно навчалось 15–20 тис. студентів. Як і Харків, Дніпропетровськ був дуже зруйнований, однак усі бібліотеки були переписані нацистами, як і всі фонди перераховані. Особлива увага приділялася бібліотекам науково-дослідних інститутів, університетів, медичним бібліотекам. Серед зібрань, які поповнили книгосховища Східної бібліотеки, вказано щонайменше 10 тис. книг з Дніпропетровська⁴².

У 1942–1943 рр. були обстежені і вивезені фонди бібліотек Миколаєва, Одеси, Херсона, Кременчука.

Міська народна (публічна) бібліотека Миколаєва станом на серпень 1940 р. налічувала близько 150 тис. томів⁴³. У бібліотеці була виділена більшовицька література (50 тис. томів). До міської публічної бібліотеки були зведені та впорядковані книги, відібрані з приватних книжкових зібрань, а також книжкові зібрання різних наукових інститутів (зокрема, Інституту суднобудування). Більша частина фондів бібліотеки Педагогічного інституту Миколаєва була знищена, а вцілілу частину зібрань перевезли до філії Міської публічної бібліотеки. Філію було відкрито в іншій частині міста, в ній зберігалось близько 25 тис. томів⁴⁴.

“Плідно” працювала також РГ “Крим”, що переглянула та вивезла бібліотеки Сімферополя та інших міст і містечок півострова, зокрема, зібрання дослідницької станції в Карадазі, Нікітського ботанічного саду, Ханського палацу в Бахчисараї, палацу графа Воронцова в Алупці, що містили цінні видання, стародруки, рукописи. В Ялті, крім Центральної бібліотеки, були перевірені також міський архів, бібліотека сільськогосподарської школи та бібліотека фармацевтичного заводу, в Сімеїзі – астрономічна обсерваторія тощо⁴⁵.

Культурні установи Сімферополя перебували під управлінням д-ра Манна. Після огляду влітку 1942 р. бібліотеки Сімферопольського сільськогосподарського інституту д-р Браун сповіщав своє керівництво, що її фонди на травень 1942 р. налічували 60 тис. книг, переважно навчального та наукового змісту. Для довідки, на початок війни у цій бібліотеці було 90 тис. книг⁴⁶. Станом на травень 1943 р. у Сімферополі ще тривав перегляд фондів Центральної бібліотеки міста для вилучення літератури з історії, географії, мистецтва Росії, археології тощо, але навіть приблизна кількість книг не зазначалася⁴⁷.

На особливому положенні була Чернігівська область та м. Чернігів, де внаслідок бомбардувань було знищено 9 бібліотек. В перші дні окупації було утворено міську управу із відділом освіти і культури, яку очолив колишній викладач Чернігівського педінституту С.Г. Баран-Бутович, який запропонував створити міську центральну бібліотеку, де можна було б концентрувати усі уцілілі фонди.

Така бібліотека була створена 16 вересня 1941 р., і з січня 1942 р. її очолила Н.М. Садовська. На 1 липня 1942 р. у бібліотеці вже було зібрано понад 150 тис. прим.: це були фонди 6 книгозбірень міста, двох приватних бібліотек, що належали доцентам Чернігівського педінституту Малині та Зеленському, інших зібрань, а також обов’язкові примірники чернігівських видань. Бібліотека відкрилася 15 липня 1943 р., і в ній було організоване обслуговування книжками спеціалістів, які працювали в установах та на підприємствах (за спеціальним дозволом

німецької влади). На жаль, доля цих фондів й досі невідома, є припущення, що книжки були частково вивезені, а частково постраждали від бомбардувань під час наступу німецьких військ⁴⁸.

Після ознайомлення з конкретною ситуацією на окупованих територіях було вирішено створити на основі бібліотек Харкова, Дніпропетровська, Києва, Криму філію Східної бібліотеки Розенберга у Києві, яка б дублювала за основними фондами берлінську. Найцінніші книги або наявні в одному примірнику концентрувалися в Берліні, дублети – в Києві, в приміщенні Київської міської публічної бібліотеки. Одночасно на базі Бібліотеки Академії наук та інших великих наукових бібліотек міста було створено Крайову бібліотеку. На жаль, сховище Київської міської публічної бібліотеки – головного пункту концентрації бібліотечних фондів – було зруйноване під час бомбардування в 1943 р.: там від пожежі втрачено близько 300 тис. книжок, що належали цій бібліотеці, та близько 1 млн. прим., звезених сюди нацистами з різних бібліотек України, зокрема майже 7 тис. стародруків, періодика, спецхранівські матеріали⁴⁹.

Деякі фонди було заплановано залишити на “східних просторах” для функціонування там у перспективі публічних бібліотек. Перегляд та оцінка літератури, як правило, супроводжувалися “очищенням”, тобто знищенням за спеціально складеними списками значної кількості “більшовицької, ідеологічно шкідливої” літератури, а також літератури єврейських авторів та усіх інших, визнаних ворогами націонал-соціалізму, “щоб нею не користувалося населення, і тим самим запобігти подальшому впливу більшовизму”⁵⁰. З німецькомовної розважальної літератури формувалися бібліотечки для німців та фольксдойче. Одночасно збиралися й бібліотечки для остарбайтерів, що містили переважно дозволена белетристику та публіцистику⁵¹.

22 грудня 1942 р. видається наказ Оперативного штабу “Про роботу бібліотек в окупованих східних областях”, де говориться про необхідність виокремити заборонені книжки.

Фонди забороненої літератури вилучалися і зберігалися в закритих приміщеннях. Література обмеженого користування, яка призначалася для вермахту або для важливих воєнних цілей, могла видаватися на абонемент за умов повідомлення про це до Центру збереження і обліку культурних цінностей в Берліні. Єдина бібліотека України, що мала право зберігати вилучену літературу під суворим контролем, була Крайова.

Й. Бенцінгу було доручено складати списки забороненої літератури, він узяв під свій контроль не лише відбирання такої літератури, а й продаж дозволеної російської та української літератури у книгарнях.

“Основні положення для ревізії українських бібліотек (Пам’ятка для очищення бібліотек)” були розіслані ГРГУ робочим групам. У них зазначалося таке: 1) відкриття бібліотек не повинно бути пов’язане з проведенням ревізії. Основна мета ревізії – встановлення стану фондів, втрати, вилучення небажаної літератури, а також її знищення; 2) вилучається марксистська і більшовицька література, твори єврейських авторів (Гейне, Шолом-Алейхем, Фейхтвангер), єврейських музикантів (Мендельсон, Дунаєвський), єврейських художників; як більшовицька розглядається політична література після 1917 р. до теперішнього часу, а також революційна пропагандистська література до і під час світової війни; 3) не вилучається наукова література виключно наукового змісту, навіть якщо її автори є членами комуністичної партії (Мічурін, Лисенко); 4) дуже обережно має бути переглянута художня література; 5) в бібліотеках при видачі на абонемент творів українських та російських класиків треба уважно переглядати передмову, вилучати сторінки з більшовицьким змістом; 6) вилучаються нотні видання з більшовицьким текстом, наприклад, марші і пісні трактористів, піонерів та солдатів, а також книги з питань мистецтва, з більшовицькими ілюстраціями; 7) вилучаються пропагандистські антирелігійні, але не філософські антирелігійні твори; 8) на вилучених книжках проштемпелювати “секретно”, “не видається”; 9) марксистська література знищується⁵².

Схожий зміст мають вказівки Управління штабу ОШР від 23 жовтня 1942 р. щодо обліку та вилучення більшовицьких видань: 1) фонди мають бути поділені на дореволюційні та пореволюційні; 2) література до 1917 р. у цілому може бути залишена у місцевих бібліотеках; 3) більшовицька література (після 1917 р.) конфіскується і зберігається (по можливості упорядковано) у закритих приміщеннях; 4) наукові видання (після 1917 р.) з питань техніки, природознавства, медицини та мистецтва можуть бути залишені у бібліотеках; 5) у старих виданнях та публікаціях неросійських письменників, відносно яких не виникає сумнівів, достатньо вилучати передмову, життєписи та більшовицькі цитати; 6) вилучається антирелігійна пропаганда; 7) конфіскуються усі твори, які мають значення для вермахту або військових цілей; 8) частина вилученого матеріалу, яка не потрібна німецьким бібліотекам, передається у макулатуру⁵³.

На початок 1943 р. Й. Бенцінг уже підготував списки забороненої художньої літератури в українських та російських перекладах з інших мов (314 поз.) та художньої літератури до 1917 р. (130 поз.), а також почав укладати списки дозволеної дитячої літератури у зв’язку з відкриттям дитячої бібліотеки⁵⁴.

Одним з напрямів діяльності робочих груп було забезпечення німецьких служб різними відомостями, переважно матеріалами з фондів бібліотек. Також Управління штабу проводило листування відносно запитів бібліотек наукових, освітніх та книготорговельних установ рейху щодо поповнення їх фондів науковою літературою та конфіскованими в Україні архівами, а також стосовно наявності цінних книжкових колекцій, рукописів, раритетів та унікумів для передавання установам, що належали, передусім, до Вищої школи, та приватним особам.

ЦБРУ обслуговувала й потреби рейху, зокрема на потреби війни (вивчалися географічні та етнічні реалії для полегшення просування німецьких військ на фронті, аналізувалися можливості використання природних ресурсів тощо). Коло читачів складалося майже винятково з представників військових частин та цивільних установ Рейхскомісаріату України. Тільки за лютий–липень 1942 р. було зареєстровано 272 абоненти, 2010 відвідувань; видано 8 тис. 277 книжок і підготовлено 384 бібліографічні довідки, переважно економічного і наукового змісту⁵⁵.

Паралельно з діяльністю ОШР діяли і відповідні органи місцевих управ. Так, у складі управ міст створюється інспектура бібліотек Відділу культури та освіти, проводиться облік бібліотек, що перебували у віданні інспектури⁵⁶. Управи допомагали в організації обліку бібліотек та мали сприяти вивезенню культурних цінностей.

Інспектура бібліотек при Відділі культури та освіти Київської міської управи (КМУ) розміщувалася на вул. Фундуклеївській, 31. Її керівником став В.П. Тарнавський. Відповідно до наказу окупаційної влади, Київська міська управа за підписом начальника О. Оглоблина ухвалює постанову № 36 від 17 жовтня 1941 р. та її доповнення за № 244 від 11 грудня 1941 р. "Про збереження книжкових фондів", якою передбачалися заходи, спрямовані на інвентаризацію бібліотек і облік фондів. У цих документах зазначалося, що керуючі будинками м. Києва та його околиць мають узяти на облік усі безгосподарні бібліотеки, які раніше належали радянським установам і різним закладам, а також приватним особам, котрі залишили Київ разом із більшовиками. На ці бібліотеки керуючим будинками потрібно було в триденний термін скласти облікові відомості, де вказувалися назва установи чи закладу або прізвище колишнього власника бібліотеки, адреса, загальна характеристика за змістом і кількість книжок. У результаті перевірки бібліотек та обліку бібліотечного фонду міста було зареєстровано 425 державних (у тому числі 16 наукових, крім бібліотек НДУ АН) та 279 приватних бібліотек. З метою збереження їх фонди було перевезено до БАН.

У віданні Київської міської управи знаходилося 22, в основному

масові, бібліотеки, тобто майже вдвічі менше, ніж за довоєнний період (42 бібліотеки). З них було відкрито лише одну – Київську міську бібліотеку для дорослих і дітей, інші перебували в стані консервації. Основним завданням бібліотек під час консервації було вилучення небажаної літератури. Кількість бібліотечних працівників зменшилася на 75% (із 700 залишилося 176). Київська міська публічна бібліотека не працювала і стала центром, куди звозили для подальшої відправки до Німеччини відібрані бібліотечні фонди з усіх бібліотек України. Якщо за станом на 19.09.1941 р. фонд Київської міської публічної бібліотеки налічував 297264 од., то при перевірці у листопаді–грудні 1941 р. виявилось, що відсутні 25 604 од., тобто фонд складався з 271 660 од. За станом на 1 жовтня 1942 р. у фонд концентрації для відправки надійшло 168 517 од.⁵⁷

У червні 1942 р. Відділ культури та освіти КМУ за підписом керівника відділу Солодовника та інспектора бібліотек Полуляха надіслав до Відділу ІІа Штадткомісаріату листа з проханням дати дозвіл на відкриття з 1 липня 1942 р. бібліотеки по вул. Володимирський, 46. У цьому листі зазначалося, що Бібліотека має відповідне приміщення і значний книжний фонд (97 тис. книг, у т.ч. 46 тис. надійшло шляхом концентрації). Серед основних правил бібліотеки було безкоштовне користування книгами у читальному залі, а при видачі книг на абонемент читачі повинні були вносити заставу за одну книгу у розмірі 20 крб. для дорослих і 10 крб. для дітей, а також вносити щомісячну абонементну плату – 3 крб. На кожний абонемент видавалася лише одна книга терміном на 10 днів. Для забезпечення роботи бібліотеки потрібно було 16 штатних співробітників⁵⁸.

До відання КМУ не належали 18 наукових бібліотек. Це, передусім, БАН з усіма її відділами, а також бібліотеки інститутів: хімічної технології, металотехніки, гідрології та рибного господарства, науково-судової експертизи, захисту рослин, сільськогосподарської ботаніки, палива, економіки, землеробства, селекції, плідівництва (Китаєво), а також бібліотеки Хімічного інституту, музеїв Шевченка, українського мистецтва та театрального, Будинку вчених та Першої клінічної лікарні. До компетенції КМУ також не входили 14 бібліотек вищих і середніх навчальних закладів і 6 бібліотек різних установ⁵⁹.

У жовтні 1942 р. за підписом керівника Відділу культури та освіти КМУ Солодовника та інспектора бібліотек Полуляха до керівників київських бібліотек були надіслані циркулярні листи з проханням подати до 1 листопада 1942 р. докладний звіт про діяльність, починаючи з першого жовтня 1941 р. до 1 жовтня 1942 р., згідно із запропонованою схемою⁶⁰.

Інспектура бібліотек КМУ здійснювала велику роботу по організації виявлення, відбирання та перевезення безгосподарних книжкових фондів до великих бібліотек міста. Протягом жовтня–грудня 1941 р. з безгосподарних фондів було перевезено 184 236 видань, у тому числі БАН – 113 329 од., Науково-технічною бібліотекою – 14096 од., Науково-медичною – 1812 од., Київською міською публічною бібліотекою – 6473 од., Історичною бібліотекою – 2590 од. тощо.⁶¹

Важливо відзначити створення Музею-Архіву переходною доби в Києві, який окупаційна адміністрація спершу підтримувала, намагаючись таким чином сприяти утворенню нового режиму. 17 квітня 1942 р. за підписом т.в.о. голови міста Києва Л. Форостівського була видана постанова № 74 “Про заснування Музею-Архіву, присвяченого переходовому періоду в житті Києва”, який очолив проф. О.П. Оглоблін. На Музей-Архів були покладені такі завдання: “Зібрати, систематизувати і охороняти весь історичний матеріал (фотознімки, картини, листівки, книжки, письмові та усні свідчення окремих осіб, різні речі тощо), що стосується даного періоду життя Києва. Музей-Архів підпорядкувати відділові культури та освіти по Секції музеїв, бібліотек, архівів та охорони пам’яток культури”⁶².

Штат Музею-Архіву налічував 14 співробітників, серед консультантів установи були такі відомі вчені, як колишній директор Музею західного і східного мистецтва С.О. Гіляров, історик архітектури І.В. Моргилевський, історик Н.Д. Полонська-Василенко, директор Історичного архіву В.В. Міяковський, директор Софійського заповідника О.І. Повстенко, директор консерваторії О.М. Лисенко та ін. Розгорнулося інтенсивна робота зі збирання відповідних експонатів та матеріалів. Загалом на кінець серпня 1942 р. Музей-Архів налічував 6376 експонатів, зокрема, 3045 документів, 756 фотографій і фототипій, 154 фотонегативи, 195 малюнків, 183 плакати, 383 листівки, 1433 номери газет, 133 журнали, 96 книг. Постійної експозиції в музеї не було, а зібрані експонати демонструвалися на окремих тематичних виставках. Перша така виставка мала назву “Руйнація більшовиками культурних пам’яток у м. Києві”⁶³. Музей проіснував лише до осені 1942 р. і був закритий, як і усі національно спрямовані культурні установи.

ОШР провів значну роботу і на території Трансністрії, обстежуючи фонди таких значних міст, як Одеса (наприклад, бібліотека Одеського товариства історії та старожитностей, бібліотек вищих навчальних закладів та наукових інститутів, зокрема, медичного, педагогічного, фармацевтичного, сільськогосподарського, індустріального, інженерів комунального господарства, водного транспорту, кооперативної торгівлі, а

також музеїв, міської бібліотеки та бібліотеки консерваторії) та Вінниця (де інспектувалися міські бібліотеки, бібліотеки історичного архіву та історичного музею, історико-етнографічного музею тощо)⁶⁴.

На території Генерального губернаторства (створене 1 серпня 1941 р.) керівництво організацією та вивезенням бібліотек, передусім наукових, здійснювало Головне управління бібліотеками при Уряді Генерального губернаторства, яке очолював Густав Абб, відомий вчений та бібліотечний діяч Німеччини, який до війни керував Бібліотекою Берлінського університету та Товариством німецьких бібліотекарів, а в період війни очолював бібліотеку у Кракові і, крім того, був представником Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга та членом НСДАП⁶⁵. Управління керувало 4 державними (крайовими) бібліотеками, в яких повинні були концентруватися всі фонди наукових бібліотек підпорядкованого регіону: краківською, варшавською, люблінською та львівською.

Бібліотеки та книжкові крамниці Львова були оглянуті нацистами впродовж доби після зайняття міста⁶⁶.

18 травня 1942 р. Головне управління бібліотеками та відповідно державні бібліотеки, у тому числі львівська, були перепідпорядковані Головному управлінню (відділу) науки та освіти (НВУ) (начальником був д-р Гасевич)⁶⁷.

1 жовтня 1942 р. було прийнято план організації та збереження всіх публічних, приватних та державних бібліотек, в тому числі й у Дистрикті Галичина. У Львові почала працювати Державна бібліотека, поступово в ній налагоджувалося комплектування, каталогізація, книговидача та інші бібліотечні процеси, зберігалися заборонені книжки⁶⁸.

Нацистські інспектори обстежили місцеві бібліотеки. Особлива увагу було приділено обласним бібліотекам в Тернополі, Дрогобичі, Кременці та інших містах, створеним напередодні війни радянською владою. Книжки з цих бібліотек, зокрема дрогобицьке книжкове зібрання єзуїтів з цінними стародруками, були частково переміщені до Львівської державної бібліотеки. Книжки конфісковувалися службою СД.

У липні 1941 р. разом з представником СД д-р Фроммом ці зібрання вже були переправлені до Кракова. Одночасно конфісковувалися бібліотеки єврейських общин у Львові та Тернополі⁶⁹⁻⁷⁰. Так, львівська єврейська бібліотека була вивезена до Франкфурта-на-Майні, до Інституту вивчення єврейського питання.

Фонди Державної бібліотеки у Львові постраждали ще й від того, що слугували фондом резервного комплектування і поповнювали бібліотечки для лазаретів, частин вермахту тощо⁷¹.

Львівську державну бібліотеку від часу відкриття, з жовтня 1941 р.,

по жовтень 1943 р. очолював Ульріх Йохансен, бібліотекар Краківської бібліотеки, а з середини жовтня 1944 р. – Александр Гімпель⁷². Офіційно для відвідувачів вона була відкрита 12 січня 1942 р. Фонд бібліотеки тоді складав 2 млн. томів. Спочатку в ній працювали два відділи. У першому, що складався з бібліотечних фондів вищих шкіл, були сконцентровані зібрання двох університетів, медичної бібліотеки, бібліотеки рільничої академії, науково-технічні бібліотеки; у другому, до якого належали фонди спеціальних бібліотек, відійшли бібліотечні зібрання Осолінських, Баворовських, НТШ, Народного дому. Надалі кількість відділів виросла до 4-х (відділи університетський, технічний, НТШ та Народного дому⁷³). Богдан Барвинський очолював відділ університетських бібліотек; за зібрання Осолінських відповідав Мечислав Гембарович; за НТШ – Володимир Дорошенко; за книгозбірню Баворовських – Маньковський; за бібліотеку Політехнічної школи – Ласкевич. Педагогічна бібліотека була передана у відання бібліотеці педагогічного семінару⁷⁴.

За спогадами А. Гімпеля, підготовка до переміщення фондів почалася вже в грудні 1943 р. Перші 2 залізничні вагони книжок були переправлені до Кракова, де вони зберігалися у підвалах Ягеллонської бібліотеки, а надалі їх було переміщено до маєтку графині Пфайль у Сілезії, а також до підвалів банку в Східному Берліні. На жаль, втрат бібліотечних фондів не вдалося уникнути: банк був розбомблений, а в травні–червні 1944 р. був зруйнований будинок Львівської бібліотеки через повітряні нальоти⁷⁵.

Крім зазначених фондів, із Львова були вивезені бібліотека “Студіон” та цінні колекції з Львівської наукової бібліотеки, багато з котрих не повернулися назад⁷⁶.

У період окупації бібліотеки Осолінських та Баворовських були виокремлені як польські, і хоча підпорядковувалися єдиній Державній бібліотеці, що працювала під керівництвом Головного управління бібліотек Генерального губернаторства, однак почували себе досить вільно у внутрішній діяльності⁷⁷. Під приводом наближення лінії фронту і порятунку польської спадщини М. Гембарович у 1943 р. ініціював перед директором Бібліотеки У. Йохансеном і німецькою окупаційною владою питання евакуації Осолінеума до Ягеллонської бібліотеки у Краків. Нацисти вивезли з Львівської бібліотеки кілька десятків скринь архівних та рукописних матеріалів (переважно з колекції НТШ та Осолінських), які потім були знайдені на території сучасної Польщі, біля Вроцлава, та в архівному відділі Варшавської національної бібліотеки. Їх незначна частина, з ідеологічних мотивів, була перевезена до Києва і опинилася

у рукописних підрозділах академічних інститутів (літератури, мистецтвознавства, фольклору та етнографії)⁷⁸. Книжкову частину Оссолінеума вивезти тоді не вдалося.

Львівська бібліотека дуже постраждала від вивезення цінних книжок та рукописів. З фондів Бібліотеки було переправлено до Німеччини 5113 рукописів, 11 416 рідкісних книг, 3139 стародруків, 300 інкунабулів, 5 тис. од. графіки, в тому числі 25 рисунків А. Дюрера з бібліотеки Баворовських, що опинилися після війни в Метрополітен-Музеї в Нью-Йорку⁷⁹. Були пограбовані і фонди наукових бібліотек вищих навчальних закладів, що концентрувалися в першому відділі Львівської державної бібліотеки, знищено близько 40 тис. наукових творів радянського часу, фахових журналів, літератури мовами східних народів; частину матеріалів у період окупації було повернуто їх колишнім власникам, зокрема уніатським закладам та приватним установам, і повоєнна доля цих документів залишається невідомою⁸⁰.

Були пограбовані та розпорошені цілісні бібліотечні книжкові та рукописні зібрання, в тому й з приватних книгозбірень⁸¹.

Водночас значна кількість цінних колекцій та бібліотечних зібрань була врятована завдяки самовідданій праці бібліотечних працівників, які залишалися у Львові під час окупації. Книжки з центрального будинку зберігалися у житлових будинках по вул. Стефаника, 11, Коперніка, 5, Жовтневій, 33, Різницькій, 5, Б. Хмельницького, 36, пл. Возз'єднання⁸².

Восени 1943 р., під час наступу радянських військ, відбулися наймасштабніші переміщення цінних колекцій та зібрань через Польщу, Румунію, Чехо-Словаччину. Багато з цих фондів не були доставлені до Німеччини через стрімкий розвиток подій на фронті і залишилися в різних тимчасових сховищах.

Основні напрями діяльності ОШР та РКУ визначалися необхідністю поповнення основних німецьких бібліотек, які орієнтувалися на всебічне дослідження окупованих територій: Бібліотеки Вищої школи, Східної бібліотеки, бібліотеки Інституту вивчення єврейського питання, а також численних наукових інституцій Німеччини, що комплектували свої фонди. Унікальні книжкові колекції (передусім, інкунабулів, палеотипів, інших стародруків до XVIII ст. включно) та рукописи вивозилися без перегляду як особливо цінні об'єкти і поповнювали як вказані установи рейху, так і приватні колекції.

Вивозилися і цілісні історичні бібліотеки, що належали дореволюційним установам, та приватні зібрання видатних діячів культури, аристократів, а також наукові колекції. Найбільшу увагу нацистів на території рейхскомісаріату (крім Києва) викликали Харків, Дніпропетровськ

як промислові райони, Херсон як сільськогосподарський регіон, а також Крим, де функціонувала значна кількість наукових бібліотек.

Планувалося у майбутньому налагодити діяльність бібліотек для народу і для німецьких спеціалістів; народні бібліотеки мали створюватися у чітко визначеному обсязі та ідеологічному змісті – за умови видалення забороненої літератури, передусім, більшовицької, єврейської, антирелігійної. Дозволеною була література до 1917 р., наукові видання (після 1917 р.) з питань техніки, природознавства, медицини та мистецтва, старі видання та публікації неросійських письменників – після перегляду передмови. Крайові бібліотеки (створена була тільки Крайова бібліотека у Києві), промислові (у Харкові та Дніпропетровську), сільськогосподарські (у Києві та Херсоні) мали зберігати усю літературу (заборонену – у спецхранах, як це було зроблено у Крайовій) і обслуговувати лише німецьких спеціалістів⁸³.

Після звільнення України від окупантів бібліотечна мережа була зруйнована. Найбільших втрат зазнали наукові бібліотеки Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Києва. Повністю була знищена бомбардуваннями Чернігівська обласна медична бібліотека, розграбовано та знищено Львівську обласну бібліотеку⁸⁴.

Постраждали не лише колекції та основні бібліотечні фонди, але й уся, без винятку, видавнича продукція України періоду революційних змагань та радянських часів: передусім, обов'язковий архівний примірник, починаючи від 1923 р., отримували декілька бібліотек, однак у зв'язку зі змінами в законодавстві щодо обов'язкового примірника в 20–30-х роках лише Бібліотека Академії наук УРСР комплектувалася ним повністю⁸⁵.

Під час відступу нацистських військ восени 1943 р. інтенсифікувалася діяльність щодо вивезення культурних цінностей. Крім ОШР та РКУ, активізувалися й воєнізовані команди, зокрема діюче в СС науково-дослідне товариство “Спадщина” та геологічні групи. Пік вивезення припадає на другу половину 1943 – середину 1944 р., оскільки ці групи працювали безпосередньо в зоні бойових дій. Там, де вже не існувало цивільного управління і всі культурні цінності залишалися напризволяще, вони діяли за традиційною схемою: незадовго до відступу військових частин, головним чином з великого міста, туди направлялася оперативна команда, яка опрацьовувала невивезені відділом “G” Головного імперського управління безпеки та іншими нацистськими організаціями фонди наукових бібліотек, відбирала потрібну літературу і направляла її до Німеччини.

Трофейні фонди на території Німеччини, в свою чергу, також зазнали переміщення: бомбардування американськими та радянськими

військами німецьких міст, зокрема, Берліна, Мюнхена, Франкфурта-на-Майні та інших, спричинило до термінового перевезення літератури з основних центрів концентрації в Німеччині до різних місцевостей Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, у численні замки та сховища⁸⁶. Центральна бібліотека Вищої школи у жовтні 1942 р. перемістилася до австрійського міста Анненгейма⁸⁷.

Постраждали й українські бібліотеки, створені свого часу в еміграції, зокрема, бібліотека Українського інституту в Варшаві у листопаді 1939 р. була конфіскована військами СС і перевезена до Берліна⁸⁸.

Сумною була доля й однієї з провідних бібліотек політичної еміграції, що була зібрана зібраннями українців з багатьох країн світу і становила цінну книжково-архівну і музейну колекцію з українознавства, – Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Нацисти виявили активний інтерес до раритетних видань цієї книгозбірні, а також до рукописів видатних українських особистостей, колекції карт Першої світової війни, фотографій українських політиків та військових тощо. Восени 1940 р. Українська бібліотека була конфіскована нацистами і, за даними самих окупантів, вивезена до спеціального пункту накопичення в Парижі (а потім – до Східної бібліотеки Оперативного штабу в Берліні). До Німеччини потрапило понад 15 тис. книжок, карт, фотографії музейних експонатів. У 1946 р. власне Бібліотека імені Симона Петлюри знову відкрилася у повоєнному Парижі, однак доля книжок, вивезених до Німеччини, залишається й досі невідомою (є припущення, що вони були передані радянській військовій адміністрації у Німеччині)⁸⁹.

Не можна не згадати про мужність бібліотечних співробітників, які, залишаючись на окупованих територіях, врятували фонди, ризикуючи життям переховували їх у власних квартирах, а після війни повертали їх установам-власникам, наприклад, Ніжинському педагогічному інституту, Київській сільськогосподарській бібліотеці, Київській міській публічній бібліотеці та ін. Чимало дитячих бібліотек згоріло під час бомбардувань та під час відступу німецьких військ, зокрема, бібліотеки на Сумщині й Чернігівщині, Херсонщині й Харківщині, Вінниччині та Луганщині, а от фонди Київської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва (нині – Київська обласна бібліотека для дітей) вціліли завдяки мужності та винахідливості працівників цього книгосховища, які разом із своєю керівницею Т.П. Гибою змогли сховати найціннішу частину зібрання на горищі та в підсобних приміщеннях. У Центральній бібліотеці для дітей ім. Т. Шевченка (Київ) співробітники просто розібрали книжки по домівках, чим і врятували цінний бібліотечний фонд⁹⁰.

6.3. Бібліотеки України після звільнення від нацистської окупації: відновлення діяльності (кінець 1943 – 1945 роки)

У міру звільнення українських територій від німецьких окупантів бібліотеки поступово починають відновлювати свою діяльність. У період окупації майже всі бібліотеки були зруйновані: навіть якщо збереглися будівлі, то фонди були пограбовані та розпорошені, каталоги деструктуровані, кадрові працівники загинули під час війни від бомбардувань, голоду, розстрілів, хвороб. Переміщені і залишені на окупованій території фонди бібліотек різних наукових і державних установ, які концентрувалися в головних бібліотеках, багато разів перевозилися з місця на місце, зберігалися у приміщеннях, аж ніяк не пристосованих для розміщення в них книжок та рукописів.

Крім того, перед відступом німецьких військ процес відбирання та підготовки бібліотечних раритетів до вивезення здійснювався поспіхом, фонди хаотично складувалися, перемішувалися, в коридорах були розкидані незапаковані теки, розпорошені картотеки та каталоги. Робота з відбудови приміщень, повернення з евакуації та відновлення фонду, реконструкція каталогів були основними видами бібліотечної діяльності до кінця війни.

Як зазначалося у попередньому підрозділі, під час війни відбулися вагомі деструктивні зміни у складі і змісті фондів, було порушено бібліотечну систему, що склалася напередодні війни. Фатальну руйнацію природного складу потерпіли дореволюційні бібліотечні зібрання та колекційні фонди, частково чи повністю вивезені до Німеччини. Значна частина неопрацьованих й законсервованих комплексів історичних бібліотек та зібрань була розпорошена й перемішана. Практично в усі найбільші бібліотеки, в залежності від наявності місця, звозилися фонди, що втратили господарів або були конфісковані окупаційною адміністрацією.

У цей період починає працювати Надзвичайна державна комісія з встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників, у тому числі щодо пограбування та знищення бібліотек.

Одним из наважливіших завдань було проаналізувати стан фондів, оцінити ступінь їх цілісності, встановити власницьку приналежність переміщених бібліотек, організувати оцінку та ліквідацію втрат. Починається облік інвентаря та опис майна, ремонт приміщень, пошкоджених внаслідок бомбардувань та пожеж, розбирання стосів, відновлення розстановки фондів тощо. Майже відразу відновилося надходження

обов'язкового примірника до фондів основного зберігання, були виділені кошти на придбання книжок.

Усі бібліотеки України були тією чи іншою мірою зруйновані. Приміщення бібліотек часто займалися військовими для розміщення своїх служб (на початку війни вермахтом, після звільнення окупованих територій – радянськими військами; наприклад, Харківська державна наукова бібліотека декілька разів переходила з рук у руки під час військових дій: в ній розміщувалися і війська СС, і команди протиповітряних сил, і цивільні служби рейхкомісара України), а отже будівлі були дуже пошкоджені.

Однією з уцілілих бібліотек була БАН. У період окупації тут концентрувалися бібліотечні фонди з різних радянських установ, установ Академії наук, приватних осіб. У кінці 1943 – на початку 1944 р. Бібліотека мала декілька приміщень: частину – з довоєнного часу, частина була надана їй як Крайовій у період окупації (деякі приміщення у будинку Педагогічного інституту та Київського державного університету, "Гостинний двір" на Подолі). БАН стала центром концентрації усіх бібліотечних зібрань Києва. Власні фонди Бібліотеки зазнали значних втрат через поспіхом організовану евакуацію, знищення радянською владою літератури спецхрану, вивезення зібрання нацистськими окупантами, а також внаслідок бойових дій. На 1 січня 1944 р. фонди Бібліотеки налічували: 4 852 974 од. книг та журналів, 5280 тис. прим газет, 10 тис. плакатів, 350 тис. волянсій – всього 10 млн. 492 тис. 974 од. Підраховано, що під час окупації було вивезено близько 705 тис. прим. Закаталогізований фонд Бібліотеки складав 2 млн. книг і 600 тис. журналів⁹¹.

У БАН у кінці 1943 – на початку 1944 року продовжували обліковуватися зібрання, сконцентровані тут під час окупації. Багато окремих громадян зверталося до цієї установи з інформацією про збережені ними у воєнні роки бібліотечні колекції, окремі книжки та рукописи. Одним з найбільших надходжень того часу була збережена співробітником Інституту біохімії Масленковим сільськогосподарська бібліотека – близько 100 тис. прим., що переховувалася ним у приміщенні Інституту. Необхідність повернення будинків установам, що починали після окупації відновлювати своє життя, зокрема, університетських приміщень та приміщень Київського педагогічного інституту, поставило перед БАН нагальне завдання стосовно сортування фондів, удосконалення організації їх розміщення, прискорення передачі фондів, які випадково потрапили до БАН, до установ-власників.

На кінець 1943 р. у Бібліотеці залишилося вкрай мало співробітників: штат складався з 57 осіб, які працювали в усіх приміщеннях книго-

збірні, включаючи її філії. Тимчасово виконуючою обов'язки директора була призначена Т.М. Марківська. Завідуючими відділами були: О.З. Бродовська; К.К. Дзюбенко; Н.Г. Козель, І.А. Німчинов; А.І. Даниленко; О.М. Ляшенко, Т.Г. Волобуєва; Е.К. Масленникова.

З початку 1944 р. БАН очолив Ю.О. Меженко, який на той час працював в Державній публічній бібліотеці ім. М.Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді.

Ю.О. Меженко був одним з авторів науково-організаційної та концептуальної методики підготовки бібліографії. Відкривати цю серію мала загальна бібліографія. Перший том вже вийшов з друку, другий том – бібліографія періодики – був зданий до друку, третій – бібліографія бібліографій – підготовлений до друку. Другий напрям діяльності Ю.О. Меженка був присвячений галузевій бібліографії, зокрема історичній, літературній, економічній, військовій, технічній, бібліографії дитячої літератури та ін. Третій – створення спільних для всіх томів покажчиків. Крім цього, укладалася бібліографія світової літератури в перекладах (перед початком війни була підготовлена англійською мовою), бібліографія слов'янознавства і біобібліографічна серія.

На одній з міжбібліотечних нарад Ю.О. Меженко висвітлив власне бачення методичного апарату бібліографії та специфічні особливості бібліографування різних видів друку. Окремо дослідник проаналізував методику та методологію складання національної бібліографії. Серед основних методологічних підходів він, зокрема, виділив як окрему проблему бібліографію періодики, що було вкрай важливо саме для України. Наголошувалося, що періодика повинна пов'язуватися з життям преси та ув'язуватися з життям країни. Важливим для бібліографії книги він вважав залучення до роботи інших книгосховищ країни та обов'язковий перегляд фондів *de visu*, змістовний аналіз та анотування матеріалів.

На нараді після доповіді розгорнулася дискусія з приводу терміну "россіка" та його бібліографічного обсягу: чи все, що написано про Росію, в тому числі і переклади з російської мови, вважати об'єктом бібліографічного репертуару, чи репертуаром слід вважати лише видання російською мовою, а іншомовні виокремлювати як окрему групу бібліографічних джерел.

Ця доповідь розкрила перспективи розвитку бібліографічної діяльності бібліотек, особливо БАН, яка впродовж трьох років не займалася справжньою творчою роботою. Виступ Ю.О. Меженка був цікавим не лише для бібліографів, які ще до війни обговорювали ці питання на своїх методичних нарадах, він відіграв суттєву роль в оцінці можли-

востей того, що Ю.О. Меженко повністю задовольняє всі вимоги, що висуваються до директора БАН, і може обійняти цю посаду.

Знавець українського бібліографічного репертуару, Ю.О. Меженко завжди мріяв про його створення в Бібліотеці Академії наук України. Через рік після наради кандидатура видатного бібліотекознавця була схвалена Президією АН УРСР, і Ю.О. Меженку запропонували переїхати до Києва.

Перед бібліотекарями були поставлені завдання першочергово провести сортування фондів, оцінити їх стан та переінвентаризувати книжки. Почалася важка робота з виокремлення та передавання бібліотечних збірок, що потрапили до БАН під час окупації, їх законним власникам. Так, академічна книгозбірня повернула фонди, що були свого часу підпорядковані їй як Крайовій, бібліотекам Київського державного університету, Педагогічного інституту, Політехнічного інституту, Медичній бібліотеці та ін.

Відповідно до рішень уряду про допомогу сільському господарству, виробництву, освітнім закладам, культурно-просвітницьким установам, що знаходилися на територіях, які постраждали від воєнних дій та окупації, БАН взяла участь у поповненні фондів знищених бібліотек літературою з власного дублетного фонду.

Тоді ж розгорнулася діяльність щодо комплектування військових бібліотечок політвідділів діючої армії, куди також передавалися дублетні примірники. У 1944 р. БАН як бібліотека, що зберегла свої фонди, бере участь у формуванні бібліотечок для тилкових частин, зокрема для І Українського фронту, куди було направлено 732 книжки для агіткабінетів. Дублетна література надсилалася й до тих військових частин, які діяли на території Польщі, нею поповнювалися бібліотеки партійних та державних органів.

Важливою проблемою після руйнації та перемішування фондів внаслідок воєнних дій стало розроблення методики сортування книжок у бібліотеках. Розробку цього питання було надано БАН, яка стала центром концентрації та розподілу бібліотечних фондів. Питання методики сортування книг обговорювалися на спеціальних робочих засіданнях. Було вирішено, що література має сортуватися, з урахуванням організації фонду та спеціалізованих відділів, на: видання з марксизму-ленінізму; монографічні видання українські, російські, білоруські, починаючи з 1917 р.; періодику українську, російську, білоруську, починаючи з 1917 р.; періодику українську, російську, білоруську до 1916 р. включно; монографічні видання українські, російські, білоруські до 1916 р. включно; іншомовну літературу – європейськими мовами – монографічну (латинським шрифтом); іншомовну літературу – періодику

(латинським шрифтом); єврейською мовою; мовами народів СРСР та східними мовами; енциклопедії, словники, довідники, календарі, альманахи (всіма мовами); бібліографію, бібліотекознавство, каталоги бібліотек, каталоги та проспекти книгарень, видавництва; стародруки до 1825 р., іншомовні – до 1800 р.; видання розкішні, рідкісні, нелегальні, в коштовних оправах.

В окремі групи виділялися рукописи та спеціальні види друку, зокрема, газети, ноти, волянсії та стандарти, художні альбоми, гравюри, фото, портрети, художні листівки, атласи географічні та історичні карти, література для сліпих тощо. Спочатку велося сортування за штампами і без штампів, але через півроку вирішили здійснювати диференційоване сортування за видами друку: книги та брошури кириличного друку зі штампами бібліотек; книги та брошури кириличного друку без штампів; книги та брошури іншомовні латиницею; періодика кириличного друку після 1917 р.; художня література; видання АН УРСР.

Була розроблена спрощена схема опрацювання літератури. Після перевірки та виокремлення дублетів перший примірник звірявся з каталогами. Після звірки з каталогами здійснювалася перевірка наявності видання у сховищі. Якщо цього видання не було, його описували за спрощеною системою (автор, назва, тип видання, місце видання, видавництво, рік, том, випуск), та видання залишалося на полицях, щоб з часом поповнювати основні фонди. На ці книжки складалася картотека, книжки та картки пронумеровувалися. Якщо примірник видання був у наявності, він перевірявся *de visu* з примірником зі сховища і відправлявся у залежності від актуальності до резервного фонду. Всі дублети передавалися до групи комплектування інших бібліотек. Ця методика сортування літератури дозволила швидко і якісно організувати повернення різним українським бібліотекам, бібліотекам академічних інститутів, відомчим бібліотекам міністерств та відомств, радянських і партійних органів їх фондів. Усі бібліотеки доукомплектовувалися дублетами⁹².

У 1944 р. було здійснено виділення, повернення та доукомплектування літератури у бібліотеки Міністерства закордонних справ, Наркомату освіти, ЛКСМУ, Наркоматів харчової та місцевої промисловості, Палацу культури хлібопекарської промисловості, Держплану, Курсів партробітників, НКГБ, Округу Червоної армії. Були повернуті врятовані бібліотеки усіх академічних інститутів, архіви академічних учених та діячів науки і культури, що опинилися у період окупації в приміщеннях БАН, зокрема, акад. О.О. Богомольцю, акад. М.Г. Холодному, П.М. Попову, акад. та письменнику П.Г. Тичині, В. Сосюрі, Д. Косарику, М.С. Тардову, К. Паньківському, Е.О. Татарінову, В. Косенку, І. Іван-

ченку, Ю. Яновському, П. Панчу, М. Рильському, С. Скляренку, Г. Костюку, А. Малишку, Івану Ле, П. Усенку, П.Г. Приходьку, Ландгофу, Кройчику, Феферу, Луферу, Букишпуну, Душечкіну, Горліну, Петрову та ін. У цілому в 1944 р. БАН було повернуто 309 915 кн. од., 381 пак. рукописів, 64 графічні твори⁹³.

Окрім цього, різним відомчим бібліотекам, на їх проханням, була надана допомога в комплектуванні та доукомплектуванні фондів суспільно-політичною літературою, зокрема, книжки були безкоштовно передані Верховній Раді УРСР; редакції "Правди України"; Управлінню шкіл Наркомату освіти; Кременецькому учительському інституту; Музею партизанської слави; Республіканській комісії з історії Великої Вітчизняної війни; Будинку партпропаганди Київського МК КП(б)У; Київському обкому КП(б)У, Ленінському ЦК КП(б)У, обкому ЛКСМУ. Книжки надсилалися також в армію, до шпиталів, дитячих будинків тощо.

БАН УРСР почала формувати дублетний фонд і для Львівської бібліотеки та інших бібліотек Західної України, організувала методичну допомогу цим книгозбірням. За зверненням начальника Управління політосвітніх установ Наркомату освіти УРСР Р. Швайко від 5 березня 1945 р. було вирішено провести підбирання літератури для західних областей України, в тому числі для Львівської – 24 тис. прим.; Чернівецької, Тернопільської, Ровенської, Дрогобицької, Станіславської та Волинської – по 22 тис. прим.; Львівського, Ровенського та Дрогобицького облоно – по 4 тис. прим. здебільшого художньої літератури, науково-популярних та політичних видань українською мовою⁹⁴. В цілому, за рішенням Президії АН УРСР, було відібрано 300 тис. книг з дублетних фондів БАН⁹⁵.

Значні зусилля були спрямовані на відновлення харківських масових та шкільних бібліотек, які були повністю зруйновані. Виконком Харківської міської ради видав у листопаді 1944 р. спеціальну постанову про забезпечення бібліотек приміщеннями, паливом, фінансуванням, а також методичною допомогою (з боку Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка)⁹⁶.

3 грудня 1943 р., після створення Управління у справах поліграфії та видавництва при Раднаргоспі УРСР (листопад 1943 р.), почалася планова відбудова поліграфічних підприємств УРСР, діяльність котрих спочатку була спрямована на випуск передусім газет у визволених регіонах⁹⁷. Ці процеси супроводжувалися, відповідно, зростанням книжкової та газетної продукції.

Кількість видавництв дещо збільшилася у період війни та повоєнний час: у 1943 р. відкрилося видавництво "Радянська Україна" (орган

ЦК Компартії України), у 1944 р. – Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури, у 1945 р. – “Молодь” та Закарпатське книжно-газетне видавництво, у 1949 р. – Редакційно-видавничий відділ Товариства з поширення політичних та наукових знань, у 1950 р. – Львівське книжно-журнальне видавництво, а також видавництва університетів – Київського (1946), Харківського (1949) та Львівського (1954)⁹⁸.

З 28 вересня 1943 р. поновлюється робота Книжкової палати УРСР, яка повернулася з евакуації з Уфи до Харкова⁹⁹.

16 травня 1944 р. у системі Наркомторгівлі УРСР було відновлено Республіканське управління державної торгівлі книгами та культтоварами – “Укркнигокультторг”, обласні центри та міжобласні бази книгокультторгу. В грудні 1944 р. виходить Постанова Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У “Про покращення роботи Укркнигокультторгу”, де було передбачено організувати обласні бібколектори, а також “зважаючи на те, що на Україні, зокрема в західних областях, бібліотеки знищені німецькими окупантами, просити ЦК ВКП(б) збільшити фонди політичної, художньої літератури і культтоварів для визволених районів УРСР”¹⁰⁰. Одночасно бібліотеки УРСР зобов’язувалися виділяти дублети для поповнення бібліотек західних районів України.

Отже, вже в умовах воєнного часу проводилась величезна робота з організації, переопрацювання і перерозподілу книжкового фонду і фонду періодики України, їх каталогізації, починає нормалізовуватися книгообмін. Так, упродовж 1943–1944 рр. встановлюються книгообмінні зв’язки з бібліотеками США (Бібліотекою Конгресу, Нью-Йоркською публічною бібліотекою, бібліотекою Департаменту сільського господарства, Американського музею природничої історії, Чикагською публічною бібліотекою, бібліотеками Гарвардського, Йельського, Колумбійського та інших університетів; Великої Британії (бібліотеками Кембриджського та Оксфордського університетів, Індійської асоціації розвитку науки) тощо. На прохання західних наукових центрів та університетів українські бібліотеки надсилали довоєнні періодичні видання АН УРСР, монографії, публікації періоду війни, зокрема, “Вісті Академії наук УРСР”, “Доповіді Академії наук УРСР”, “Наукові записки Інституту історії та археології”, а також окремі монографії, брошури та збірники статей, студії з археології, історії, літератури, мовознавства, техніки та природничих наук, матеріали сесій Академії наук УРСР. Серед видань воєнного періоду великим попитом користувалися науково-практичні розробки АН УРСР: так, закордон були відіслані наукові праці Інституту клінічної фізіології АН УРСР з питань виго-

товлення та застосування антиретикуючої цитотоксичної сироватки, а також матеріали про використання вікасолу з лікувальною метою тощо.

Трофейна література, вивезена з Німеччини для “компенсації” втрат радянських бібліотек, у тому числі і в Україні, реально не могла поповнити фонди необхідною літературою, оскільки за мовою, змістом, історичною цінністю не відповідала у більшості завданням як масових, так і наукових бібліотек періоду повоєнної п’ятирічки і швидко потрапила до спецхрану іноземної літератури або до фондів консервації.

Разом з тим дуже важко простежити змістовний склад книжкового фонду, надісланий до цих бібліотек з метою доукомплектування, оскільки не збереглися документи та списки цих видань. Аналіз ситуації зі станом фонду з урахуванням його складу попереднього, окупаційного періоду дає підстави вважати, що це була переважно радянська суспільно-політична, художня і науково-технічна література.

Відроджувалася і діяльність Львівської філії БАН. Після звільнення від окупації західних областей України співробітники Бібліотеки, за дорученням Президії АН УРСР, здійснили ряд інспекційних поїздок до Львова для оцінки ситуації з бібліотечними фондами та діяльністю Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника для вирішення питання щодо допомоги їй. Львівська бібліотека залишалася під загальним керівництвом БАН на правах філії до 1951 р., коли у Львові було створено філію Академії наук, і вона перейшла до безпосереднього підпорядкування Академії наук УРСР¹⁰¹.

Після перевірки стану Львівської бібліотеки та Бібліотеки Академії наук УРСР було підготовлено спеціальне звернення від Академії наук УРСР до Ради Народних Комісарів СРСР з проханням про підвищення статусу цих бібліотек, виходячи з цінності фондів, специфіки виробничої та наукової праці, завдань, що були поставлені перед ними. Це прохання розглядалося в контексті прийнятих ЦК КП(б)У звернень, зокрема, “До всіх трудящих України” (січень 1945 р.), де ставилося завдання за короткий термін ліквідувати “економічну і культурну відсталість” західних областей. Згідно з Розпорядженням № 2001 Ради Народних Комісарів СРСР від 5 лютого 1945 р., підписаним В. Молотовим, Бібліотека АН УРСР у м. Києві та її філія у м. Львові були віднесені до бібліотек першої категорії, що вплинуло на обсяги фінансування та підвищення кількості штатів, незважаючи на вкрай важкі умови воєнного часу¹⁰².

Після спеціальних постанов ЦК ВКП(б) і Радянського уряду про допомогу західним областям України для поповнення знищеного у період окупації фонду радянських видань у Москві був створений спеціаль-

ний Державний книжковий фонд, звідки видання надсилали й до бібліотек, що постраждали у період війни та окупації. Одночасно слід зазначити, що за змістом ці видання поповнили фонди бібліотек Західної України переважно суспільно-політичною, російською художньою літературою та виданнями республік СРСР, тобто адекватного заміщення фонду не було здійснено, хоча реальне систематичне заповнення радянською ідеологічною літературою починалося з налагодженням поточного комплектування у західних районах. Воно стає актуальним після Постанови Ради Міністрів СРСР від 6 березня 1947 р. про все-союзний платний обов'язковий примірник (який Бібліотека одержувала з 1940 р., але фонд котрого у період війни був знищений), а також про налагодження надходжень російською мовою з Центрального колектора наукових бібліотек у Москві.

Водночас надходження наукової літератури мало й позитивне значення для розвитку української науки у західних районах, оскільки регіональні вчені отримали можливість доступу до інформації про наукові дослідження в СРСР, зокрема у галузі технічних та природничих наук (з 1952 р. ця Бібліотека стала отримувати й обов'язковий примірник усіх видань АН УРСР). До 1949 р. Львівська бібліотека комплектувалася шляхом передплати та придбання, з 1949 р. почала отримувати іноземну літературу через БАН УРСР.

Отже, період від звільнення Києва і до кінця війни можна умовно назвати поверненням до нормального життя у БАН та бібліотеках АН УРСР. Однак не можна не відзначити, що бібліотечні працівники головної книгозбірні АН УРСР знову діяли в екстремальному режимі – почалася напружена робота з організації фондів, передусім, з фондом концентрації, який містив значну кількість книжок, рукописів, плакатів та газет, зібраних під час окупації. Повернення цих матеріалів, прийняття фондів, що повернулися з Німеччини та окупованих держав Європи, проведення роботи з дублетним фондом, відбудова приміщень, інвентаризація пограбованого власного фонду, організація обслуговування читачів – усе це в умовах завершення війни стало ще одним випробуванням для колективу БАН УРСР.

6.4. Політика відновлення бібліотечного фонду України, повернення бібліотечних фондів

У 1945–1947 рр. активізувався процес повернення книжкових цінностей з територій Німеччини, Румунії, Польщі, Чехо-Словаччини. Центральним пунктом, що отримував реєвакуйовані бібліотечні фонди, стала

Бібліотека Академії наук УРСР, яка не була зруйнована під час окупації і в якій накопичилася значна кількість бібліотечних фондів різних бібліотек, зібраних у період окупації. Там була організована спеціальна група, яка працювала з перерозподілу фондів, що поверталися. Її очолила Т.М. Марківська. За короткий час ця група за штампами та зовнішніми ознаками визначила і відправила книжки бібліотекам-власникам¹⁰³.

Паралельно ці процеси розгортаються на території окупованої союзниками Німеччини. Після завершення війни почалася робота з реєстрації культурних цінностей, які були вивезені до Німеччини: згідно з Постановою РНК СРСР від 6 червня 1945 р. була створена Військова адміністрація в радянській зоні окупації Німеччини¹⁰⁴, що було наслідком діяльності Союзної Контрольної Комісії, Координаційного комітету союзників, а також Контрольного Штабу. Начальники відділів Штабу організували Директорат, куди увійшли 12 відділів, в тому числі і Відділ репарацій, поставок і реституцій, який пізніше був перейменований в Директорат репарацій, поставок і реституцій. Слід відзначити, що американці на вимогу радянської адміністрації провели значну роботу з фіксації, розшуку та повернення до СРСР бібліотечних фондів, які переховувалися у понад 1500 різних сховищах. Транспортування з американської зони здійснювалося через радянську Військову адміністрацію, відповідно – через Берлін та Москву.

Отже, після встановлення військового управління союзниками на території Німеччини радянська, англійська та особливо американська адміністрації організують масштабний облік знайдених у цей період культурних цінностей, в тому числі і бібліотек, відбувається процес їх повернення до країн походження. Одночасно спеціальні бібліотечні групи за підготовленими радянськими бібліотеками списками проводили огляд бібліотек і наукових установ Німеччини і складали вимоги на фонди, що були вивезені у період окупації.

Повернення бібліотечних фондів, вивезених нацистами, почалося ще у другій половині 1945 р., коли території звільнялися від нацистських військ і знаходилися бібліотечні фонди, вивезені з України. У травні 1945 р. з Польщі надійшло 26 550 книг (з Кракова); 7 вагонів – через Москву (745 тек); з Румунії – 3 вагони. Частину привезених з Москви фондів (234 ящики) було передано бібліотекам Білоруської РСР. З Румунії прибули ще у липні 1945 р. 394 книги німецькою мовою, котрі відповідно до Постанови РНК УРСР № 1273 були передані БАН УРСР¹⁰⁵.

З Бухарестського університету повернулися 14 ящиків (за № 1, 3, 4, 133, 134, 135, 151, 165, 167, 198, 202, 206) з 2506 книжками, журналами

і картами на суму 11 143 крб. З Румунської Академії наук – 50 ящиків, за № 1–45, 47–51, де було 7910 кн. од., журналів і карт на суму 23.699 крб. В ящиках були й рукописи та стародруки. Один ящик – № 178 належав Інституту біохімії¹⁰⁶. В цілому за 1945 р. БАН отримала з Бухареста та Кракова 11 431 книгу, 1360 од. графіки, 195 стародруків, 415 тек рукописів, 1546 од. географічних та історичних карт¹⁰⁷.

17 березня 1946 р. союзниками була прийнята “Чотиристороння процедура реституції”, що застосовувалася до всього майна, що підпадало під поняття реституції, прийняте 21 січня 1946 р. Спеціальні групи займалися розшуком, інвентаризацією та охороною цього майна. Воно обліковувалося на спеціальних картках, де вказувалося місце знайдення, місце зберігання, власники, надавалася класифікація предметів. Серед іншого були й архіви, книги, інкунабули, малюнки, манускрипти, карти.

Так були знайдені книжки Київської науково-дослідної станції (3500 т.), а також інші київські книжкові фонди, що були серед 29 вагонів з культурними цінностями, які відправлялися до СРСР. Загальна кількість книжок становила 157 347 т.¹⁰⁸ Найточніший облік здійснювався в американській зоні окупації. Американські війська знайшли понад 1000 книжкових сховищ, взимку 1945–1946 рр. вони були ліквідовані та зосереджені в 4 пунктах концентрації (Мюнхені, Вісбадені, Марбурзі, Оффенбаху), де описувалися й поверталися в СРСР.

Найзначніші знахідки українських музейних та бібліотечних фондів були здійснені в Мюнхені та Оффенбаху. За відомостями, наведеними істориком бібліотечної справи в Росії О. Мазурицьким, 24 жовтня 1947 р. до СРСР було відправлено 2341 теку. Один транспорт (8 вагонів) був відправлений до Києва¹⁰⁹.

П.К. Грімстед зазначає, що з 2 березня 1946 р. по 30 квітня 1949 р. із бібліотечних збірних пунктів та реституційного центру м. Оффенбаха були повернуто до СРСР 273 645 книжок, що мали відповідні ідентифікаційні штампи та екслібриси. У червні 1946 р. було відправлено не менше ніж 242 теки для України, у липні – другий транспорт – 23 теки (з 5 тис. книг), в жовтні 1947 р. – книжки та 40 395 архівних справ. У квітні 1947 р. з Мюнхенського пункту повернули 11 тис. кн. од.¹¹⁰

Одночасно з реституційними функціонували й трофейні команди. За попередніми даними, до серпня 1946 р. бібліотечні трофеї у кількості 2–3 млн. од. потрапили також і до Києва разом з книжками з київських збірок, були перемішані, що ускладнило відсортовування трофейних матеріалів.

Влітку та восени 1946 р. Бібліотека отримала 13 вагонів з радянською літературою й газетами, вивезеними нацистами під час окупації. Без-

посередньо з Німеччини прибуло 3 машини (10 тис. книг). За даними звіту за 1946 р., ці фонди було розібрано та складено в приміщеннях Подільської філії і в Малій Софійській церкві. З вагони з літературою, що належала Державній білоруській бібліотеці та Бібліотеці Академії наук БРСР, повернули останнім. Певну кількість літератури повернули власникам, зокрема, майже 15 тис. томів – до бібліотек інститутів АН УРСР та інших київських бібліотек, іншим власникам було відкладено 22 куб. м книг і журналів. Решту складали газети – 60 куб. м, література єврейськими мовами – 87 куб. м, вітчизняні видання без бібліотечних печаток або з печатками бібліотек, що з різних причин припинили свою діяльність, – 60 куб. м.¹¹¹

7 січня 1948 р. бібліотека отримала через техпостачання АН УРСР партію книг (у реєстрі вони значилися, як “технічна література 20–30 років ХХ ст.”) загальною вагою 6 т, яка надійшла через Москву як вивезена нацистами. При розбиранні цієї літератури виявилось, що вона дійсно була вивезена з різних бібліотек Києва та інших міст УРСР протягом нацистської окупації¹¹².

На жаль, не всі фонди, переміщені свого часу на територію Німеччини із “східного простору”, були повернуті, зокрема й в Україну: з реституції було виключено фонди, що належали єврейській культурі (за попередніми даними П. Кеннеді Грімстед, вони потрапили до деяких єврейських наукових центрів та інститутів в Єрусалимі, Нью-Йорку, Вашингтоні¹¹³); ті фонди, на котрі знайшлися власники в еміграції, а також, – це публічно не декларувалося, – фонди, що мали стратегічний або ідеологічний інтерес для визначення політики щодо СРСР, що ілюстрували досягнення радянської науки та економіки. Ці фонди були переміщені до США¹¹⁴.

Слід констатувати, що відбувалися й зворотні процеси. Так, упродовж 1945–1946 рр. Львівська наукова бібліотека (тоді ще філія БАН) передала значну частину фондів Оссолінеуму в “дар польському народові”, що постраждав від Другої світової війни. Це відбулося на основі Розпорядження Голови РНК УРСР М.С. Хрущова від 28 липня 1945 р. про передачу Польщі історичних і культурних цінностей польського походження з музеїв та бібліотек на прохання Тимчасового Уряду Національної Єдності Польської Республіки. 19 жовтня 1945 р. воно було підкріплене Постановою РНК УРСР № 1673.

Відомо, що граф Оссолінський заповідав свою бібліотеку Львову, що було зареєстровано в 1827 р. у бюджеті Галицького сейму. Після возз'єднання українських земель бібліотека Оссолінських увійшла до складу новоствореної Львівської філії Бібліотеки АН УРСР. На час

створення Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника в 1939 р. фонд колишнього зібрання Оссолінеуму нараховував 430 тис. од. зб.: він збільшився майже вдвічі за рахунок книжок з інших українських зібрань, книжкових та рукописних¹¹⁵. Будинок колишньої бібліотеки Оссолінських – центральний адміністративний корпус ЛНБ.

Під час війни бібліотеки Оссолінських та Баворовських вже в липні були виокремлені як польські¹¹⁶. Під приводом наближення лінії фронту і рятунку польської спадщини директор цієї інституції М. Гембарович ще в 1943 р. ініціював перед директором Бібліотеки У. Йохансеном і німецькою окупаційною владою питання про вивезення Оссолінеуму до Ягеллонської бібліотеки, однак тоді його намагання виявилися марними.

Крім Оссолінеуму до Польщі передавалися 75 % кожної назви творів усіх видань польських класиків з комор Бібліотеки та друкарні Академії наук у Львові¹¹⁷.

6 травня 1946 р. виходить чергова Постанова № 776 про додаткову термінову передачу 100 тис. стародруків та рукописів польською мовою, для чого на львівських підприємствах було виготовлено 950 ящиків та виділено з коштів республіканського бюджету 165 тис. крб. Для допомоги у відбиранні польської літератури до Львова відряджається додаткова група працівників БАН з Києва – А.Г. Адаменко, Р.Б. Портон, Є.М. Данченко, К.О. Коваленко¹¹⁸.

5 липня 1946 р. Рада Міністрів УРСР на чолі з М.С. Хрущовим приймає Постанову № 1182 “Про передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому урядові Національної Єдності Польської Республіки”, де йдеться про дозвіл “відібрати з філіалу бібліотеки Академії в м. Львові для передачі Тимчасовому Урядові весь фонд колишньої бібліотеки “Оссолінеум”, за винятком книжок, рукописів і архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва та господарства України”. Постанова уточнювала кількість музейних експонатів, що мали бути переданими Польській Республіці: 208 експонатів з фондів Львівської обласної картинної галереї; 197 – зі Львівського історичного музею; 65 – з Львівської виставки художньої промисловості; 272 – з київських художніх музеїв¹¹⁹. Для цього було терміново виготовлено ще 150 ящиків, на що виділялося додаткових 90 тис. крб.

Таке передавання викликало значну протидію бібліотечних працівників України та керівництва Академії наук, які розуміли, що під тиском владних постанов та розпоряджень цей акт не зможе бути проведений коректно. Висловлювалися різкі думки про неможливість чіткого розподілу книжок з Оссолінеуму на “польські” та “українські”¹²⁰.

12 грудня 1946 р. директор Бібліотеки акад В.Г. Щурат за підтримки уповноваженого Президії АН УРСР чл.-кор. Г.М. Савіна надіслав листа М.П. Бажану, в якому обґрунтував необхідність зваженого підходу до передачі Польщі бібліотеки Оссолінських у Львові і наполягав на тому, що українська цієї книгозбірні має залишитися в Україні. На щастя, рішення цього питання було позитивним¹²¹.

У свою чергу, УРСР порушила клопотання про повернення фондів, вивезених під час окупації до Тацька, а також бібліотеки перемишльського музею “Стривігор”, цінних зібрань Холмської та Перемишльської Капітули, Студіона. Прохання залишається відкритим до цього часу.

***

Війна – це масштабна трагедія, що охопила усі сфери матеріального та духовного життя людства.

Серед основних наслідків війни – не лише знищення матеріальної та кадрової бази бібліотечної справи, а й руйнація історично складеного національного бібліотечного фонду. Перед війною основний багатомільйонний книжковий масив України, навіть після втрат у Першій світовій війні, внаслідок революцій та репресивної політики у бібліотечній справі мав важливе значення як для національної, так і для світової культури. Історико-культурні фонди були зосереджені лише в декількох українських наукових бібліотеках та наукових центрах. Власне ці бібліотеки і стали основним об’єктом нацистських пограбувань.

Діяльність ОШР, який відав вивезенням культурних цінностей з бібліотек, архівів, музеїв, наукових установ, концентрувалася у декількох напрямках:

- проведення обліку та конфіскації бібліотек, закриття бібліотек та передача їх у власність рейху, перегляд фондів та виокремлення забороненої літератури через масштабні чистки фондів від єврейської, масонської, антирелігійної та радянської (так званої “небажаної”) літератури та її знищення;

- дослідження фондів бібліотек та архівів і вивезення цих фондів у Німеччину для організації Бібліотеки Вищої школи, Східної бібліотеки Розенберга, інших нацистських установ, що мали забезпечувати розв’язання різноманітних питань щодо окупованих територій та народів, що проживали на цих територіях; а також укомплектовування бібліотечних державних та приватних фондів Третього рейху цінними книжковими колекціями, рукописами, раритетами та унікалами;

- організація бібліотечної справи та роботи бібліотек на території України, створення крайових та спеціалізованих бібліотек (передусім,

сільськогосподарських) для обслуговування потреб рейху відносно перетворення України на сировинну колонію, відкриття публічних бібліотек для обслуговування місцевого населення художньою, науково-популярною та релігійною літературою.

На території рейхскомісаріату така робота здійснювалася на базі Київської державної публічної бібліотеки. На території рейхскомісаріату діяла Крайова бібліотека рейхскомісара України, на території Генерального губернаторства – Державна бібліотека у Львові. У період окупації нацистами було організовано планомірну конфіскацію, перегляд та вивезення книжкових фондів та історико-культурних колекцій, що нанесло непоправної шкоди бібліотечному фонду України.

Окремою сторінкою окупаційного періоду є діяльність міських управ у галузі бібліотечної справи. Вони проводили значну роботу з реєстрації та обліку бібліотек міст, збирали відомості про історію книгозбірень, кількість і склад книжкових фондів, основні напрями роботи, списки співробітників тощо. На основі цих довідок інспектурою бібліотек управ були підготовлені докладні списки-огляди бібліотек міста, які широко використовувалися у звітах всіма гілками окупаційної адміністрації і давали чітке уявлення про наявність та стан бібліотек на початку німецької окупації. Однак пізніше націоналістичне спрямування діяльності управ призвело до їх ліквідації нацистами.

У міру звільнення територій в 1944–1945 рр. в умовах воєнного часу здійснювалася величезна робота з організації, переопрацювання і перерозподілу книжкового фонду і фонду періодики України, каталогізації літератури, нормалізації книгообміну. Почалося повернення бібліотечних фондів, вивезених під час окупації. Пунктом перерозподілу стала БАН УРСР, приміщення якої майже не постраждало під час війни. Там упродовж трьох років проводилася величезна та копітка робота з повернення вивезених фондів, а також тих, що були переміщені всередині України з метою їх збереження.

Примітки

¹ История Украинской ССР : Хронол. справ. / Сост. В.Ф. Верстюк и др. – К., 1990. – С. 334–335.

² Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : Документи / Упоряд.: І. Лосієвський та ін. – К., 1997. – С. 5–7.

³ Див. статтю в цьому ж випуску "Бібліотечного вісника": *Кашеварова Н.Г.* Діяльність Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в галузі обліку, опису та конфіскації бібліотечних фондів на території рейхскомісаріату України (1941–1944 рр.) // Бібл. вісн. – 2005. – № 4. – С. 23–38; Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни. Архіви. Бібліотеки. Музеї / Упоряд. І.Я. Лосієвський та ін. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 5, 17.

⁴ Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.) / Сост. Л.И. Гольденберг и др. – К., 1986. – С. 10.

⁵ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 19–26.

⁶ Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943) – К., 2004; Себта Т. Документи Айнзаштабу рейхслайтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації // Наукові записки : 36. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 4. – С. 398–412.

⁷ "Betr.: Sicherstellung"; NS-Kunstraub in der Sowjetunion / Wolfgang Eichwede, Ulrike Hartung (Hrsg.). – Bremen, 1998. – S. 22–23.

⁸ Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Kunsberg 1941–1943. – S. 23–31; "Betr.: Sicherstellung"; NS-Kunstraub in der Sowjetunion. – S. 62–65.

⁹ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва у період окупації (1941–1943 рр.) // Бібл. вісн. – 2001. – № 3. – С. 2–5.

¹⁰ Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion. – S. 36–40

¹¹ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 2–18.

¹² Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 2–18; Дубровіна Л.А., Малолетова Н.І. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – 2003. – Т. 4. – С. 46–68.

¹³ Про різноманітну діяльність Штабу в окупованих областях Західної та Східної Європи, країн Балтії див. видання: Кашеварова Н.Г., Малолетова Н.І. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе. Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. – К., 2006.

¹⁴ Кашеварова Н.Г. Діяльність Оперативного штабу рейхслайтера Розенберга в галузі обліку, опису та конфіскації бібліотечних фондів. – С. 23–38.

¹⁵ Себта Т. М. Архівні джерела. – С. 13.

¹⁶ Грімстед П.К. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв / За участю Г. Боряка. – 2-е вид. – Л., 1992; Вона ж. Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни / За участю Г. Боряка // Пам'ятки України. – 1994. – № 3/6. – С. 92–105; Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни: Документи. – К., 1997

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 211–212; ф. 3676, оп. 1, спр. 136, арк. 222–231.

¹⁸ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943). – С. 711.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 136, арк. 222–225, 226–228, 229–231.

²⁰ Grimsted P.K. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. – Cambridge (Mass.), 2001.

²¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 124, 155; спр. 8, арк. 74 зв. –75; спр. 27, арк. 63–73.

²² Там само, оп. 5, спр. 10, арк. 154.

²³ Там само, спр. 16, арк., 48, 62–70.

²⁴ Кашеварова Н.Г. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга по конфискации ценностей научных учреждений Украины (1941–1943 гг.) // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2005. – С. 298–316.

²⁵ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 3–4.

- ²⁶ ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 4, 7–14, 55, 91, 223–226, 335–338.
- ²⁷ Там само, арк. 4; *Малолетова Н.І.* Діяльність німецького бібліотекаря та книгознавця Йозефа Бенцінга в період нацистської окупації України (1941–1944) // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – № 15. – С. 159–164.
- ²⁸ ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 5, 241–250, 261–272.
- ²⁹ Там само, арк. 80–83; ф. 3676, оп. 1, спр. 58, арк. 305.
- ^{30–31} *Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А.* Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 5–12.
- ³² ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 445.
- ³³ *Кашеварова Н.Г.* Діяльність Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в галузі обліку. – С. 30–31.
- ³⁴ *Заярна Л.Ф., Шиян Л.М., Омелянова Т.І., Цимбровська Л.О.* З історії створення Уманської центральної бібліотеки : (До 100-річчя з дня заснування) // З історії бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 47.
- ³⁵ Бібліотечні фонди Харкова. – С. 34.
- ³⁶ Там само. – С. 6.
- ³⁷ *Кашеварова Н.Г.* Діяльність робочої групи "Харків" Оперативного штабу Розенберга з вивезення бібліотечних фондів у період нацистської окупації України // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2005. – № 2. – С. 37–45.
- ³⁸ Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни. – С. 18.
- ³⁹ Там само – С. 91–92.
- ⁴⁰ Бібліотечні фонди Харкова. – С. 10; *Кашеварова Н.Г.* Діяльність робочої групи "Харків" Оперативного штабу Розенберга в галузі вивозу бібліотечних фондів в період нацистської окупації України. – С. 37–45.
- ⁴¹ *Кашеварова Н.Г.* Діяльність робочої групи "Харків" Оперативного штабу Розенберга в галузі вивозу бібліотечних фондів в період нацистської окупації України. – 2005. – № 2. – С. 37–45.
- ⁴² *Кашеварова Н.Г.* Діяльність Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в галузі обліку, опису та конфіскації бібліотечних фондів на території рейхскомісаріату України (1941–1944 рр.) // Бібл. вісн. – № 4. – С. 23–38.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ *Ходарченко К.О.* Невідомі сторінки історії Чернігівської обласної універсальної бібліотеки ім. В.Г. Короленка // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 40–45.
- ⁴⁹ Літопис Національної бібліотеки України. – К., 2001. – С. 149.
- ⁵⁰ *Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А.* Бібліотеки Києва у період нацистської окупації. – С. 699.
- ⁵¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 68, арк. 1–18; Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943): дослідження та документи. – К., 2004.
- ⁵² ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 46, арк. 2–2 зв., 3.
- ⁵³ Там само, арк. 65.
- ⁵⁴ *Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А.* Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 8–16.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ *Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А.* Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942) // Бібл. вісн. – 2003. – № 3. – С. 17–28.

⁵⁷ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 3–4.

⁵⁸ Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942). – С. 17–28.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 176, арк. 2; ф. Р-2412, оп. 1, спр. 27, арк. 83.

⁶³ Музей-Архів переходові доби. Пофондовий путівник. – К., 2002. – С. 8–9; *Гирич І.* Київський музей переходової доби (1942) // Укр. історик. – 1998. – Т. 35, № 1/4. – С. 192–196.

⁶⁴ *Кашеварова Н.Г., Малолетова Н.І.* Діяльність Оперативного штабу – С. 472–473, 485–486.

⁶⁵ Biblioteki naukowe w Generalnym gubernatorstwie w latach 1939–1945. – Warszawa, 2003. – S. 369–370.

⁶⁶ Ibid. – S. 156–157.

⁶⁷ Ibid. – S. 100.

⁶⁸ Ibid. – S. 127–128.

⁶⁹⁻⁷⁰ Ibid. – S. 135–136.

⁷¹ Biblioteki naukowe w Generalnym gubernatorstwie w latach 1939–1945. – S. 133–134.

⁷² Ibid. – S. 362–363, 483–484.

⁷³ Ibid. – S. 127–128, 156–158.

⁷⁴ Ibid. – S. 371–372.

⁷⁵ Ibid. – S. 369–375.

⁷⁶ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – К., 1989. – С. 40–41; Biblioteki naukowe w Generalnym gubernatorstwie w latach 1939–1945. – S.173.

⁷⁷ *Матвійов М.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. // Арх. України. – 2001. – № 4/5. – С. 149–151.

⁷⁸ *Дашкевич Р.Я.* Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. – Л., 1996. – С. 10–11; *Крушельницька Л.* Правда про Оссолінеум // Пам'ятки України: історія та культура. – 1994. – № 3/6. – С. 85–86; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – С. 116.

⁷⁹ *Дерев'яно С.* Львовские сокровища должны быть возвращены // Львов. правда. – 1970. – 7 июля; *Кривавич Д., Лубківський Р.* Належить вічності // Жовтень – 1971. – № 1. – С. 150–151; *Іванов М.* Родина у них одна: Реликвии нашей национальной культуры за рубежом // Сов. культура. – 1982. – 12 янв.

⁸⁰ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – С. 40–41.

⁸¹ Biblioteki naukowe w Generalnym gubernatorstwie w latach 1939–1945.

⁸² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – С. 42.

⁸³ *Кашеварова Н.Г.* Діяльність робочої групи "Харків" Оперативного штабу Розенберга в галузі вивозу бібліотечних фондів в період нацистської окупації України. – С. 44–45.

⁸⁴ Наукові бібліотеки України : Довід. – С. 64.

⁸⁵ *Чепуренко Я.О.* Вказ. пр. – С. 37–39.

⁸⁶ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 21, арк. 31–33, 91; спр. 213, арк. 65–71, 128–144, 166–171; *Grimsted P.K.* The Odyssey. – Р. 16; Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : Документи. – К., 1997.

⁸⁷ *Дубровіна Л.А., Малолетова Н.І.* Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – 2003. – Т. 4. – С. 46–68; *Grimsted P.K.* The Odyssey. – Р. 11; ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 22, арк. 174.

⁸⁸ Biblioteki naukowe w Generalnym gubernatorstwie w latach 1939–1945. – S. 77–78.

⁸⁹ Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри у Парижі в світлі документів українських архівів // *Память століть*. – 2006. – № 1. – С. 100–104; Grimsted P. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1998. – Vol. 22. – P. 181–208; Grimsted P. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during // *Ibid.* – 1997. – Vol. 21. – P. 393–461.

⁹⁰ Шамаріна Т., Торліна І. Дитячі бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни // *БВ*. – 1995. – № 2. – С. 6–7.

⁹¹ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України Імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – К., 2003. – С. 58–59, 66.

⁹² Там само. – С. 72–74.

⁹³ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 643, арк. 48

⁹⁴ Там само, спр. 654, арк. 9–10; спр. 657, арк. 8.

⁹⁵ Там само, спр. 657, арк. 8, 19, 18, 20, 59.

⁹⁶ Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов, 1941–1984. – С. 24–25.

⁹⁷ Там же. – С. 13–14

⁹⁸ ЦДАВО України, ф. 4607, оп. 1, спр. 240, арк. 108–110.

⁹⁹ Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов, 1941–1984. – С. 13.

¹⁰⁰ Там же. – С. 23–25.

¹⁰¹ Про організацію в м. Львові філіалу Академії наук УРСР : З Постанови Ради Міністрів СРСР від 21 лют. 1951 р. // *Радянський Львів, 1939–1955 : Документи і матеріали*. – Л., 1956. – С. 471; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – С. 50–51.

¹⁰² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 654, арк. 2.

¹⁰³ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – С. 69, 72–78.

¹⁰⁴ Документи цього підрозділу й досі не відкриті для широкого доступу.

¹⁰⁵ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 76; спр. 657, арк. 43; спр. 657, арк. 173,

¹⁰⁶ Там само, спр. 657, арк. 41, 42, 44.

¹⁰⁷ Бібліотека АН УРСР за 1946 рік // *Журн. Б-ки АН УРСР* – 1947. – № 1. – С. 8–15.

¹⁰⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 86.

¹⁰⁹ Мазурицкий А.М. Книжные собрания России и Германии в контексте реституционных процессов. – М., 2000. – С. 84.

¹¹⁰ Там же. – С. 85–86.

¹¹¹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 671, арк. 3

¹¹² Там само, спр. 703, арк. 15.

¹¹³ U.S. Restitution of Nazi-Looted Cultural Treasures to the USSA, 1945–1959. Facsimile Documents from the National Archives of the United States / Compiled with the Introduction by P.K. Grimsted. – Washington (D.C.), 2001. P. 41–54.

¹¹⁴ Мазурицкий А.М. Книжные собрания России и Германии в контексте реституционных процессов. – С. 74–111.

¹¹⁵ Крушельницька Л. К вопросу о собрании Оссолинеум // *Воен. трофеи*. – 1998. – № 5. – Электрон. журн.; Крушельницька Л. Правда про Оссолінеум // *Пам'ятки України: історія та культура*. – 1994. – № 3/6. – С. 85–86.

¹¹⁶ Матвіюв М. Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. // *Арх. України*. – 2001. – № 4/5. – С. 149–151.

¹¹⁷ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 61.

¹¹⁸ Там само, спр. 654, арк. 19; спр. 657, арк. 50–51.

¹¹⁹ Там само, спр. 656, арк. 15–17.

¹²⁰ Онищенко О.С., Дубровіна Л.А. Доля бібліотеки Оссоленіум в історії України та

Польщі у документах 1945–1946 рр: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини // Бібл. вісн. – 2002. – № 2. – С. 2–21.

¹²¹ Крушельницька Л. Правда про Оссолінеум.– С. 85–86; За даними, що наведені у статті Л. Крушельницької "К вопросу о собрании Оссолінеум" (Електронний журнал "Военные трофеи". – 1998. – № 5), й досі невідома доля архіву і бібліотеки Холмської та Перемишльської капітул.

РОЗДІЛ 7

Стан бібліотек України у повоєнний період та на початку 50-х років

7.1. Відновлення діяльності бібліотек. Відбудова мережі бібліотек, формування та перерозподіл бібліотечних фондів

Після закінчення війни країна переходить до мирної праці, починається реконструкція бібліотечної мережі та її вдосконалення.

У 1946 р. народне господарство СРСР повертається до п'ятирічного планування, приймається план відновлення і розвитку країни на 1946–1950 рр., яким, зокрема, було перебачено і відродження бібліотечної мережі в найкоротший термін та організацію обслуговування бібліотечними фондами процесу реконструкції економіки та культури СРСР. Період відбудови народного господарства вимагав наукового забезпечення масштабних робіт зруйнованої промисловості, міст та сіл України, відродження її науки.

Повоєнний період в бібліотечній справі характеризується значним рухом бібліотечних фондів як із Заходу, так і всередині України: дублетні фонди передаються для поповнення фондів знищених бібліотек, фонди, що переміщувалися в період окупації, повертаються українським інституціям-власникам тощо. Цивільне населення також активно долучилося до поповнення зруйнованих війною бібліотечних фондів. Усе це викликало новий перерозподіл бібліотечного фонду України. Разом з тим переоблік дублетних примірників видань об'єктивно сприяв удосконаленню використання фондів, рівномірності їх розміщення, закріпленню бібліотечного фонду.

Значну допомогу у відновленні фондів бібліотек України надав Державний книжковий фонд при Комітеті у справах культурно-просвітницьких установ при Раді Міністрів РСФСР, створений спеціально для доукомплектування бібліотек, які постраждали у період війни та окупації. Його основу складали дублетні примірники найважливіших видань з усіх бібліотек СРСР.

Так, у квітні 1944 р. лише в Чернівецьку область було завезено понад 84,5 тис. книжок¹; у Чернігівську обласну бібліотеку з Держфонду було передано понад 18,6 тис. книжок. На відновлення фондів України були надіслано разом 2 млн. 400 тис. 800 книжок. Крім цього, обласні бібліотеки України через Держфонд почали отримувати обов'язковий примірник. Із східних областей України для бібліотек Західної України було надіслано понад 500 тис. літератури. Була налагоджена організація збирання книжок у населення: Ворошиловградська обласна бібліотека збрала 20 тис. книжок, Сталінська обласна – 10 тис., Павлоградська міська бібліотека Дніпропетровської обл. – 11 тис. Через бібліотечні колектори бібліотеки отримали в 1944–1946 рр. 4 млн. 209 тис. книжок². У найгіршому стані були шкільні бібліотеки, що опинилися на окупованій території. Так, втратили свої фонди майже усі шкільні бібліотеки Одеської області: у 1946 р. тут функціонували лише 383 шкільні бібліотеки та й то виключно за рахунок дарів від населення³.

Досвід збирання літератури в 1945–1946 рр. був оформлений у спеціальному наказі Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР про організацію збирання літератури серед міського населення для села з метою посилення політико-виховної роботи серед колгоспників, робітників МТС, радгоспів. Організацію цієї роботи пропонувалося здійснювати в тісній співпраці з комсомольськими органами⁴.

У доповідній записці Управління бібліотек Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР до ЦК КП(б)У в червні 1946 р. щодо відновлення мережі масових бібліотек та їх книжкових фондів спеціально наголошувалося на необхідності не лише реконструювати фонди бібліотек, а й поповнювати їх українськими книгами та книгами класиків російської та світової літератури. Спеціально наголошувалося на необхідності поповнення українськими книжками бібліотек Західної України, де перекося щодо кількості національних видань до видань іншими мовами були очевидними. Наводилися такі факти: у Тернопільській обласній бібліотеці з 26 тис. книжок лише 1200 були українською мовою, у Чернівецькій – з 75 тис. – 200, у Чернігівській – з 33 800 – 631⁵. Передбачалося забезпечення бібліотек апаратурою для мікрофільмування книжок, матеріалами для опрацювання пошкодженої літератури, автобусами для пересувних бібліотек тощо.

Відразу після закінчення війни було вирішено здійснити загальнодержавний облік бібліотечних фондів з метою підрахуну втрат та фіксації наявного стану. 16 травня 1945 р. видається наказ Комітету у справах культурно-просвітницьких установ при Раднаркомі УРСР щодо упорядкування та зберігання фондів масових бібліотек, яким деклару-

валася необхідність проведення інвентаризації бібліотечних фондів до 16 серпня 1946 р. з відповідним оформленням інвентарних книг – пронумерованих, прошнурованих та завірених печаткою інспектури культурно-просвітньої роботи⁶. Облік проводиться в 1945–1950 рр. і завершується на початок 1951 р.

Наступний крок – обов'язкова реєстрація бібліотек УРСР, оголошена у 1946 р., і завдання якої є обліковування загальних втрат бібліотечного фонду та визначення матеріального і кадрового стану бібліотек. Внаслідок перевірки та реєстрації виявилось, що в 1946 р. в Україні функціонувало 2539 масових бібліотек з фондом у 7 млн. 610 тис. од. замість 31 млн. 324 тис. кн. напередодні війни. Отже, за офіційними відомостями, загальний обсяг книжкового фонду зменшився більше ніж у чотири рази.

На жаль, реальна ситуація була ще гіршою, адже до числа довоєнного книжкового фонду не увійшла значна кількість необлікованих і законсервованих у фондах концентрації книжкових колекцій та зібрань, свого часу націоналізованих та неопрацьованих як неактуальні. У багатьох книгосховищах, у яких за профілем комплектування дозволено було зберігати фонди (а це були переважно наукові та обласні бібліотеки), ці фонди якраз і були пріоритетними об'єктами для нацистського грабунку. Загальний обсяг фондів наукових бібліотек перед війною був вдвічі більшим за масові.

Реконструкція бібліотечної мережі масових бібліотек відбувалася майже десять років: лише в кінці 50-х років по всіх відомствах було зареєстровано 9921 бібліотеку з фондом у 34 млн. 757 тис. 756 кн. З них 17 млн. зберігалося в 275 наукових бібліотеках⁷.

На 1 січня 1947 р. було відбудовано 1068 сільських, 1041 міська і районна, 46 обласних бібліотек системи Комітету в справах культурно-просвітніх установ при Раді Міністрів УРСР та 32612 проспілкових, відомчих і шкільних бібліотек⁸.

Паралельно у 1946–1947 рр. ухвалюється низка офіційних документів щодо заходів стосовно зміцнення районних та сільських бібліотек, зокрема, Постанова Ради Міністрів УРСР від 3 березня 1947 р., в якій йшлося про необхідність забезпечити бібліотеки приміщеннями та устаткуванням, організувати бібліотечну, культурно-масову та політико-виховну роботу, створити відділи дитячої літератури. Передбачалися й певні заходи щодо підготовки кадрів – організація заочних відділень для навчання бібліотекарів сільських та районних бібліотек, курси підвищення кваліфікації. Перед “Укркнигокультторгом” було поставлене завдання – у комплектуванні фондів перевагу надавати публічним, районним та сільським бібліотекам; для цього виділено відповідне фінансування⁹.

На виконання цієї Постанови 22 березня 1947 р. було видано Наказ Комітету в справах культпросвітустанов УРСР, згідно з яким усі завідувачі обласних відділів культурно-освітньої роботи повинні були забезпечити бібліотеки відремонтованими приміщеннями, фінансуванням, а також здійснювати підготовку кадрів. Особлива увага приділялася комплектуванню фондів, поліпшенню обслуговування читачів, ідейно-політичному вихованню, розгортанню масової роботи, допомозі пересувним бібліотекам.

Науково-методичний кабінет бібліотекознавства зобов'язувався підготувати інструктивно-методичні розробки щодо відновлення роботи міжбібліотечного абонементу, проведення читацьких конференцій, допомоги читачам у самоосвіті, налагодження інформаційної та довідково-бібліографічної роботи. Окрема увага приділялася підготовці типового каталогу для сільських бібліотек, посібників щодо каталогізації, методичних матеріалів про бібліотечні технології, посібника для бібліотекаря пересувних бібліотек, програм для проведення семінарів та початкового навчання бібліотекарів, а також методичних посібників для відкриття дитячих відділів. Терміни виконання були дуже стислими – три–чотири місяці¹⁰.

Цілком очевидно, що за цей короткий час Науково-методичний кабінет бібліотекознавства не міг впоратися з такою кількістю методичних розробок в умовах їх повної відсутності.

Для методичної допомоги було обрано Харківську державну наукову бібліотеку ім. В.Г. Короленка і Одеську державну наукову бібліотеку ім. М. Горького: їх зобов'язали скласти для масових бібліотек бібліографічні покажчики, плани читання на допомогу самоосвіті з різних галузей, а Харківську бібліотеку – скласти типовий каталог для районних бібліотек. Однак і такий розподіл обов'язків не зміг суттєво покращити ситуацію з забезпеченням єдиним методичним керівництвом та організацією підготовки нормативно-інструктивних матеріалів для відродження галузі. Київська публічна бібліотека була зруйнована і з великими труднощами реконструйовувалася. Необхідно було обрати єдиний центр – це було покладено на Державну публічну бібліотеку УРСР, якій було надано статус головної публічної (далі – ДПБ, перейменовану 1948 р. з БАН АН УРСР), яка постраждала у війні набагато менше, ніж інші бібліотеки¹¹.

І все-ж таки у спеціальній довідці Комітету в справах культпросвітустанов УРСР, датованій кінцем листопада 1947 р., визнавалося, що хоча кількість читачів та обсяги обслуговування зростають швидкими темпами, дуже повільним залишається відновлення бібліотечної мере-

жі та її фонду. Враховуючи відсутність сучасного науково-методичного забезпечення, пропонувалося порушити питання про створення всесоюзного науково-методичного центру та організувати всесоюзну конференцію для обговорення усіх цих питань¹².

Відновлюється процес пропагування радянської книги. У квітні 1946 р. ЦК ВЛКСМ приймає постанову про необхідність залучення комсомольських організацій до пропаганди книги серед молоді, декларуючи допомогу масовим бібліотекам одним з найважливіших завдань комсомольських організацій. Комсомольські організації зобов'язувалися спеціально обговорювати питання роботи бібліотек, тематику читання молоді, створювати гуртки "друзів книги" та літературні гуртки, проводити огляди нової літератури, вечори книги, організовувати читання вголос політичної, науково-популярної та художньої книги, допомагати у відновленні масових бібліотек власною безкоштовною працею. Особлива увага мала бути спрямована на залучення до читання сільської та робітничої молоді і підлітків, які не мали середньої освіти. Комсомольці повинні були брати безпосередню участь у допомозі бібліотекам, у тому числі в ремонті, облаштуванні, забезпеченні паливом та освітленням, засобами запобігання втратам фондів тощо¹³. В умовах розрухи, безпритульності, голоду увага спрямовувалася на залучення молоді до освіти, культурної роботи, читання.

Окрема увага приділялася західним територіям України. Так, за 5 років – до 1949 р. у Західній, Ізмаїльській та Закарпатській областях було створено 9 обласних, 37 міських, 231 районна і 1737 сільських бібліотек для дорослих, а також 137 дитячих бібліотек. Разом це становило 2151 бібліотеку проти 530 у 1944 р. У 1945 р. на базі Ужгородської публічної бібліотеки було відкрито Закарпатську обласну універсальну наукову бібліотеку¹⁴.

У період репресивної боротьби радянської влади з рухом опору на сільські бібліотеки як опорні пункти виховання людей нової ідеологічної генерації було покладено функції впливу на свідомість через нові книги та різке збільшення сільських бібліотек, які мали стати осередками соціалістичної культури. Функціонуючі бібліотеки неодноразово перевірялися на предмет змісту та складу фондів, поповнювалися творами класиків марксизму-ленінізму, радянських письменників, політичною літературою. Поряд з тим, ці фонди комплектувалися й іншими виданнями, покликаними розвивати загальну культуру населення, його природничі знання: спеціально наголошувалося на поповненні фондів творами класиків української художньої літератури, науково-природничими та сільськогосподарськими книжками¹⁵.

Слід відзначити й окремих діячів культури, які допомагали зберегти книжку. На особливу увагу заслуговує історія створення Львівської бібліотеки іноземної літератури, що існує сьогодні як відділ Львівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки. У перші повоєнні місяці художник-аквареліст Омелян Масляк власноруч зібрав у львівському Будинку Суспільної Помочі ім. Руни Рейтнманової кинуті напризволяще видання, які стали основою відділу іноземної літератури (майже 100 тис. прим.) при Центральній міській бібліотеці. Відділ відкрився для відвідувачів у 1946 р., тоді ж О. Масляк добився для нього статусу самостійної бібліотеки іноземної літератури і сам її очолив¹⁶.

Ще під час війни розпочалося регулювання процесів реконструкції народного господарства, зокрема, пов'язаних з відбудовою зруйнованих міст. У березні 1944 р. разом з Академією архітектури УРСР створюється й наукова бібліотека. Надалі вона існувала як Науково-технічна бібліотека Академії будівництва та архітектури УРСР (1956–1963), НДІ будівельного виробництва Держбуду УРСР (1963–1989), Республіканська галузева науково-технічна бібліотека з будівництва та архітектури Держбуду України (1989–1993). В основу фонду було покладено книжкове зібрання першого президента Академії архітектури УРСР В. Заболотного, який подарував її бібліотеці. Від 1998 р. цій книгозбірні присвоєно його ім'я¹⁷.

У 1944 р. відкривається Київський автомобільно-дорожній інститут, тоді ж започатковується і його бібліотека, основою якої стали книги, передані з бібліотек Москви, Ленінграда та Сибірського автомобільно-дорожнього інституту. Тоді ж створюються бібліотеки Вищого мореплавного училища та Харківського інституту фізичної культури. Фонди цих бібліотек комплектувалися за рахунок перерозподілу дублетів та Державного книжкового фонду, який виконував значні обсяги замовлень на літературу і тим самим сприяв започаткуванню фондів у бібліотеках та обслуговуванню ними населення¹⁸.

Відбудова народного господарства, оновлення таких необхідних соціальних структур, як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, супроводжується й розвитком відповідної інфраструктури, де бібліотекам було відведено значну роль. У 1944–1946 роках відкривається низка медичних закладів, тому велика увага приділяється створенню системи медичних бібліотек. Так, у 1944 р. на базі книжкового зібрання Товариства польських лікарів було започатковано Львівську обласну медичну наукову бібліотеку; тоді ж відкрилися Херсонська обласна наукова медична бібліотека, Чернівецька обласна медична наукова бібліотека, бібліотека Буковинської державної медичної академії. У 1945–

1946 рр. розпочали свою роботу обласні медичні наукові бібліотеки у Волинській області (у Луцьку), в Житомирській, Закарпатській, Кримській (в Сімферополі), Запорізькій, Станіславській, Кіровоградській, Ровенській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій областях. Тоді ж відкривається бібліотека Станіславського медичного інституту (нині – Івано-Франківська медична академія)¹⁹.

У 1946 р. розпочинають функціонувати учительні інститути з бібліотеками при них, зокрема: Луцький учительний інститут (нині Волинський державний університет ім. Лесі Українки), Глухівський учительний інститут, Білоцерківський (від якого починає свою історію Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, куди в 1954 р. було передано фонди Дніпропетровського інституту іноземних мов), у 1948 р. – Київський державний педагогічний інститут іноземних мов²⁰.

У 1946 р. заснована бібліотека Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва; у 1948 р. – бібліотека філії Донецького інституту радянської торгівлі, від якої починає свою історію Київський національний торговельно-економічний університет²¹.

Необхідність відбудови науки позначилася на становленні академічних бібліотек, покликаних забезпечувати розвиток, передусім, фундаментальної та прикладної науки. Після закінчення війни відновлюється діяльність АН УРСР, складаються перспективні плани розвитку науки. Водночас бібліотеки академічних установ та інститутів, у багатьох випадках зруйновані під час війни, виявилися неспроможними забезпечити обслуговування наукових тем на належному науковому рівні. Тому було прийняте рішення про формування бібліотечної мережі установ та інститутів АН УРСР, налагодження її діяльності та забезпечення бібліотек обов'язковим примірником наукових видань.

Починаючи з листопада 1945 р. на прохання АН УРСР Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову про надання 26 бібліотекам найфундаментальніших академічних інститутів платного спеціалізованого обов'язкового примірника видань друку СРСР. Для бібліотек надавався абонемент у московській конторі "Академкниги", що значно поліпшило стан комплектування бібліотечних фондів. Через "Техпостачання" для академічних бібліотек була виділена партія бібліотечної техніки²².

У межах загальної перевірки бібліотек у 1946 р. Президія АН УРСР здійснила комплексну перевірку академічної бібліотечної мережі та ухвалила низку заходів щодо поліпшення бібліотечної справи та обслуговування академічних дослідників. Ці питання були широко висвітлені на сторінках "Журналу бібліотеки Академії наук УРСР" та академічного періодичного видання "Вісті АН УРСР"²³.

Так, було проведено комплексну перевірку 37 наукових бібліотек Києва та Львова. Це були бібліотеки при науково-дослідних інститутах (24 установи із загальним фондом у 191 тис. прим.), при відділеннях інститутів у Львові (6 бібліотек із загальним фондом у 9 тис. прим.), при Ботанічному саду (4 тис. 700 прим.); при кабінетах (4 тис. прим.), при комісіях (37 тис. прим.), при лабораторіях (1 тис. прим.), при музеях (6 тис. 60 прим.). Найбільшими бібліотеками академічних установ на той час були зібрання Інституту історії (27 тис. прим.), Природничого музею (20 тис. прим.), Інституту геологічних наук (19 тис. 400 прим.). Було виявлено, що багато інститутів зберігає значну кількість застарілої літератури, в той час як комплектування новою літературою є вкрай незадовільним. Значною мірою це пояснювалося відсутністю в Україні колектора наукових бібліотек або іншої організації, яка б централізовано здійснювала комплектування наукових бібліотек. З 37 перевірених бібліотек лише одна (Інституту історії) отримувала обов'язковий платний примірник від колектора наукових бібліотек СРСР; з академічних кабінетів – лише кабінет єврейської мови комплектувався платним обов'язковим примірником видавництва єврейської літератури.

Перевірка виявила незадовільний стан бібліотечної діяльності, слабку організацію комплектування вітчизняною літературою, відсутність обліку видачі книжок, недостатнє розгортання абонементу, низький рівень планування та фахової підготовки бібліотекарів, труднощі з відбудовою приміщень інститутів та, відповідно, бібліотек, виділенням штатних одиниць тощо.

Було ухвалено постанову про надання одного платного примірника друку СРСР для бібліотек інститутів; іноземне комплектування з метою усунення паралелізму та дублювання було вирішено сконцентрувати у БАН УРСР з наступним розподілом по інститутах; вдосконалювалося планування, а фахівці-бібліографи, які володіють мовами, мали бути зосереджені в БАН.

Зверталася увага на необхідність оновлення фондів; вилучення застарілої та непрофільної літератури в обмінний фонд і виставлення її за алфавітом; упорядкування фондів; розгортання міжбібліотечного абонементу; розвиток бібліографічної роботи. Керівництво мережею академічних бібліотек покладалося на директора БАН УРСР, якого зобов'язували забезпечити мережу бібліотек відповідною методичною базою.

Отже, Бібліотека АН УРСР розпочала створення єдиної методичної документації та надання консультаційної допомоги бібліотекам інших установ. Упродовж 1946 р. БАН були проведені спеціальні семінари технімуму, надана консультаційно-методична допомога щодо питань

комплектування, організації фондів та каталогів, методів та засобів роботи з читачами взагалі та академічними працівниками зокрема, оптимізоване обслуговування через абонемент тощо²⁴.

У тому ж році методисти БАН розробили пакет організаційно-методичної літератури: "Положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ АН УРСР", "Положення про бібліотеку науково-дослідного інституту", типові правила користування літературою та планово-звітні форми.

Протягом 1947 р. становище суттєво покращується. Загальна кількість академічних бібліотек у Києві зростає з 24 до 33, а загальний фонд – з 191 тис. прим. до 320 тис. Збільшуються і обсяги фондів бібліотек, зокрема – Інститут археології мав уже 20 тис. прим., ботаніки – 14 тис., геологічних наук – 23 тис. 700; економіки – 23 тис., зоології – 13 тис., історії України – 31 тис., літератури – 25 тис., математики – 9,5 тис., будівельної механіки – 12,5 тис.; мікробіології – 11 тис.; мовознавства – 15 тис., фізичної хімії – 11,5 тис. тощо.

У серпні 1945 р. було відновлено діяльність Державного видавництва технічної літератури, однак воно в другій половині 40-х років не могло забезпечити власними потужностями необхідну для бібліотек установ освіти та науково-технічних бібліотек кількість літератури, що відповідала б рівню світової науки та могла б закласти основи конкурентоспроможної радянської науки.

Важливість завдань, що стояли перед народним господарством та наукою в СРСР, викликала необхідність до створення нових видавничих центрів, зокрема, були відкриті Редакційно-видавничий відділ Товариства з поширення політичних та наукових знань (1949), Львівське книжно-журнальне видавництво (1950), а також університетські – Київського (1946), Харківського (1949) та Львівського (1954) університетів²⁵.

У квітні 1946 р. виокремлюється зі складу Міністерства земельних справ УРСР та підпорядковується безпосередньо Раді Міністрів УРСР Державне видавництво сільськогосподарської літератури. В 1949 р. Укрполітвидав передається у підпорядкування Раді Міністрів УРСР та засновується Держполітвидав України²⁶.

Інше важливе питання – підготовка кваліфікованих кадрів для бібліотек – постало дуже гостро у зв'язку з тим, що бібліотеки фізично втратили найкращих фахівців як напередодні, так і в період війни, і не лише від загибелі на фронті та в концтаборах, а й під час окупації – від масових страт, примусових робіт, голоду.

Ці нагальні питання обговорювалися на Першій республіканській нараді робітників вищої школи у травні 1945 р., зокрема, про кадрове

забезпечення масових бібліотек та про необхідність вироблення методичної документації для українських бібліотек.

В Україні не вистачало й необхідної кількості якісних підручників, як правило, бібліотекарі користувалися загальносоюзною навчальною літературою, якої було після війни вкрай мало, крім того, що вона була ще й застарілою. Єдиним новим підручником для українських бібліотек періоду реконструкції був посібник Ю.В. Григор'єва з організації бібліотечних фондів²⁷.

Одним з перших у СРСР у 1947 р. відновлюється діяльність Державного бібліотечного інституту в Харкові з трьома відділеннями: бібліотекознавства, бібліографії, бібліотек для дітей та юнацтва; в Києві відкрилася його філія. На денне відділення набирали 250 осіб, на заочне – 30. Бібліотечному інституту передавалися бібліотечні факультети Харківського педагогічного інституту²⁸.

Серед основних предметів, що викладалися в Інституті, були як загальні дисципліни (основи марксизму-ленінізму, історія СРСР, історія зарубіжних країн, вступ до літературознавства, російська література, зарубіжна література, психологія, іноземна мова, культурно-просвітницька робота), так і спеціальні – бібліотекознавство, бібліотечні каталоги, основи радянської бібліографії, бібліографія художньої літератури, педагогіка, дитяча література. На третьому курсі читалися: політекономія, зарубіжна та російська література, українська література, іноземні мови, історія книги, бібліографія суспільно-політичної літератури, бібліотекознавство, історія бібліотечної справи, художнє читання, керівництво дитячим читанням, дитяча література. На четвертому курсі вивчалися діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм, російська та зарубіжна література, бібліотекознавство, бібліографія сільськогосподарської та природничо-наукової літератури, літератури з історичних наук, художньої літератури, керівництво читанням²⁹.

Очевидно те, що основна увага підготовки бібліотечного працівника спрямовувалася на бібліографічні знання та його зв'язок з радянською літературою різного профілю, а також керівництво читанням, що, з одного боку, було педагогічним прийомом, який дозволяв отримати необхідні початкові знання, а з іншого – обмежував свободу нав'язуванням рекомендованої радянською системою літератури. В умовах керованої видавничої справи, коли видавничий репертуар книг був суворо регламентований, така підготовка спеціалістів мала обмежений характер.

Не можна не відзначити й позитивних моментів – хоча бібліотечна освіта, як і радянська освіта загалом, керувалася ідеологічними засадами формування свідомості людини, все ж відкриття Інституту дозволило

в короткий термін підготувати необхідну кількість працівників бібліотек та забезпечити ними книгозбірні, зокрема, масові. В середині 50-х років там навчалось понад 3,5 тис. студентів, функціонували також і культурно-просвітницькі училища та технікуми з бібліотечними відділеннями, а отже, впродовж десяти років бібліотеки ліквідували перекоси у фаховій підготовці.

Як згадувалося, відсутність професійних кадрів та знесилення системи призвели до пошуків тимчасових заходів для організації методичного керівництва бібліотечною справою, забезпечення випуску методичних видань та рекомендаційних покажчиків, що було покладено на головну бібліотеку України – Державну публічну бібліотеку УРСР, створену в кінці 1948 р. на базі БАН АН УРСР. ДПБ в умовах зруйнованої бібліотечної мережі була наділена функціями не лише головної академічної, а й і головної публічної бібліотеки України, покликаної у період відродження взяти на себе організацію методичного та наукового керівництва бібліотеками, забезпечення керівних органів та населення необхідним обслуговуванням бібліотечними фондами.

У цей період розвивалися традиційні джерела комплектування книг: платні обов'язкові примірники з Центрального колектора наукових бібліотек, міських та областних бібколекторів, купівля книжок на книжковому ринку, а також передплата періодичних видань через "Союздрук".

Війна повністю зруйнувала книгообмін із зарубіжними країнами. До травня 1943 р. книгообмін із зарубіжними партнерами та окремими особами здійснювався лише через Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном у Москві. З другої половини 1943 р. центром міжнародного книгообміну із закордоном для усіх бібліотек СРСР стала Державна бібліотека СРСР ім. В.І. Леніна. В умовах війни, природно, нормального іноземного комплектування не було.

Формування фондів іноземної літератури та іноземне комплектування покладалися на БАН (далі – ДПБ), де був створений Відділ іноземного комплектування, який в Україні у 1946 р. проаналізував стан поповнення бібліотечних фондів іноземною літературою. Були складені також списки іноземної літератури: "Іноземні видання, отримані бібліотекою та інститутами. Список 1" та "Іноземна періодика за 1945 рік" (укладач А.В. Антонович, опубліковано – К., 1946).

Станом на 1945 р. у БАН УРСР було 82 зарубіжних партнери. Крім інституцій США, Англії, Канади, Австралії, Індії та інших країн, були встановлені зв'язки з Шотландським королівським товариством лісоводів, Бюро досліджень рибного господарства Фінляндії, Департаментом шахт і геології Марокко, Інститутом наукового дослідження

вугілля Чехо-Словаччини тощо. Усього за обміном в 1945 р. надійшло 8701 од., з котрих 3665 од. було передано до фондів БАН.

Упродовж 1946 р. БАН, через посередництво Всесоюзної бібліотеки ім. В.І. Леніна, мала контакти вже з 113 зарубіжними науковими партнерами, в тому числі з 50 організаціями, зокрема, з: Англією (12 організацій), Болгарією (6); Бельгією (2), Голландією (2), Данією (1), Ісландією (1), Ірландією (1), Італією (1), Норвегією (1), Польщею (2), Румунією (2), США (50), Фінляндією (4), Францією (6), Чехо-Словаччиною, (6), Швейцарією (2), Швецією (11), Югославією (3). У 1946 г. Бібліотека загалом мала 252 партнери по обміну. Стосунки зав'язалися з такими відомими науковими центрами США, як Браунський, Гарвардський, Канзаський, Каліфорнійський, Північної Кароліни, Огайський, Орегонський, Чикагський університети; в Англії – з Науковим музеєм у Лондоні, Лондонським зоологічним товариством; у Франції – з Академією наук, Інститутом слов'янознавства, Національною бібліотекою в Парижі, а також з Норвезькою, Фінською, Шведською, Югославською академіями наук, університетом у Торонто (Канада), Центральною бібліотекою в Цюриху (Швейцарія) та багатьма ін. Налагодженню зв'язків сприяла діяльність Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТЗК).

Як бачимо, до холодної війни союзники забезпечували найсприятливіший режим у комплектуванні та обміні. Через обмін було отримано 28 журналів та 150 серійних видань. Разом обмін іноземною літературою складав 2671 видання, була збільшена передплата іноземної літератури до 3451 прим. У свою чергу, як уже зазначалося, для поповнення бібліотек Польщі в 1946 р. було відібрано з фондів Бібліотеки (в тому числі і з Львівської філії) 28 тис. книг.

Згідно з рішенням Президії в 1947 р. було продовжено підготовку списків іноземної літератури, отримуваної АН УРСР, у тому числі й зведеного каталогу іноземних журналів з хімії та фізики, які на той час були наявними в наукових бібліотеках м. Києва³⁰. У 1947 р. Колектор наукових бібліотек у Москві погодився на надсилання 6 повних обов'язкових примірників, які він отримував від видавництв, до БАН УРСР, якій доручалося розповсюджувати ці примірники поміж установами Академії наук УРСР.

З 1946 р. бібліотеки УРСР почали регулярно отримувати обов'язкові примірники з Всесоюзної книжкової палати. Це забезпечувало фонди Бібліотеки усіма видами творів друку Радянського Союзу російською, українською та іншими мовами народів СРСР, а також створювало можливість скорочення обсягів комплектування фондів з інших джерел.

Здійснюються не лише структурні, а й якісні зміни у складі та управлінні книжковим фондом, передусім, масових бібліотек, змінюється система обов'язкового примірника, скасовується централізований розподіл безкоштовних обов'язкових примірників. З 20 травня 1949 р. після виходу Постанови Ради Міністрів "Про забезпечення Книжкової палати УРСР обов'язковим безкоштовним примірником друкованих видань та комплектування найважливіших бібліотек і книгосховищ УРСР обов'язковим платним примірником друкованих видань" лише Книжкова палата отримувала безкоштовний примірник та одночасно втратила право централізованого розподілу безкоштовних примірників. Надсилання безкоштовних примірників було покладене на друкарні.

Інші бібліотеки отримували обов'язковий платний примірник. Повний комплект платних примірників надсилався до 27 бібліотек (крім ДПБ УРСР, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка, Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького та усіх обласних бібліотек), профільний комплект отримували 28 найбільших бібліотек. Комітет у справах культурно-просвітницьких установ при Раді Міністрів УРСР відроджує мережу бібліотечних колекторів. Оплата за такий примірник встановлювалася зі знижкою на 25 відсотків.

1948 рік можна вважати переломним, коли після надзвичайно важкого періоду економічної відбудови країни, увага знову була звернена на необхідність укріплення ідеологічних засад радянської влади. Нова хвиля сталінської політики в бібліотечній справі проявилася не лише в тому, що почалися процеси соціалістичної перебудови західних районів України, – пріоритетною стала ідеологізація наукових досліджень і переорієнтація виключно на завдання побудови комуністичного суспільства, поступово також витіснялися бібліотечні кадри, що залишалися в період 1941–1943 рр. на окупованій території, змінювалися напрями роботи з фондами, – ті з них, які не відповідали завданням радянського будівництва, знову були законсервовані у бібліотеках, здійснювалися редагування каталогів та чистка фондів.

8 липня 1948 р. ЦК КП(б)У приймає Постанову "Про стан бібліотек на Україні і заходи до поліпшення їх роботи", у якій йшлося про докорінну перебудову бібліотек з метою залучення їх до комуністичного розвитку країни. І, як наслідок, у листопаді 1948 р. проводиться спеціальна республіканська нарада бібліотечних працівників України, де бібліотеки усіх систем і відомств були визнані ідейно-політичними осередками, покликаними мобілізувати трудящих на виконання завдань ідеологічного і культурного порядку, на посилення боротьби з пережитками капіталізму в свідомості людини, їхню мобілізацію на успішне вико-

нання повоєнної п'ятирічки і завдань комуністичного будівництва в цілому³¹.

Значна увага приділялася інтеграції західноукраїнських бібліотек у радянську систему – і не лише шляхом комплектування безкоштовним та обов'язковим примірником, а й зміною кадрів, політичною спрямованістю бібліотечно-бібліографічної та масової роботи, а також реорганізацією складу та змісту бібліотек. Малося на увазі, що основний книжковий масив бібліотек Західної України відправлявся в макулатуру, а ті видання, що залишалися, як правило, потрапляли до спецхрану чи, в кращому випадку, до фондів концентрації.

Розпочався й психологічний тиск на кадрових співробітників бібліотек Західної України. Судові процеси та репресії призвели до звільнення у 1949–1950 рр. низки старих працівників ЛНБ АН УРСР, зокрема Л. Фльорек, І. Левицької, В. Ольшевича, М. Штеліги, І. Боднара, З. Курчаби, Ю. Зайця та ін.³² Хоча через певний час декого тимчасово поновлюють на роботі, такий стан речей призводив до погіршення загальної діяльності бібліотеки. За антирадянські дії звільнений та засуджений Я. Дашкевич³³.

Водночас у західні області спрямовувалося значне фінансування – і не лише на розвиток промисловості та сільського господарства, а й на культуру – за радянською схемою бібліотечної мережі створювалися масові бібліотеки, які поповнювалися радянською книжкою. З 1949 р. у ЛНБ починають працювати відділи літератури з марксизму-ленінізму, організуються семінари з марксизму-ленінізму, історії ВКП(б) і КП(б)У, політшколи тощо.

План другої сталінської п'ятирічки 1951–1955 рр. широко обговорювався в бібліотеках ще наприкінці 40-х років, зокрема на спеціальних нарадах у міністерствах культури та освіти, Президії АН УРСР, Комітеті в справах культосвітніх установ, Президії УРПС.

Основними завданнями бібліотек в оголошений період переходу від соціалізму до комунізму була участь у виконанні господарчих та політичних завдань для подальшого розвитку народного господарства і культури УРСР, сприяння вихованню комуністичної свідомості, пропаганда вчення Маркса-Енгельса, Леніна-Сталіна, а також досягнень вітчизняної науки і культури, впровадження теорії в практику для галузей промисловості і сільського господарства.

Як і в попередні роки, в програмних документах партії та уряду особлива увага приділялася розвитку досліджень, пов'язаних з формуванням книжкового фонду радянською соціалістичною літературою і літературою країн народної демократії, посиленням функцій "керів-

ництва читанням" народу, обслуговуванням читачів, вивченням їх запитів, активізації і координації науково-методичної роботи у бібліотеках різних відомств, передусім, профспілкових і Комітету в справах культосвітніх установ.

Науковим бібліотекам у цих дослідженнях відводилася особлива роль. Було передбачено пріоритетні дослідження питань рекомендаційної літератури і керівництва читанням, каталогізації книжкових фондів із урахуванням суттєвого підвищення ідейно-політичного рівня обслуговування і впровадження диференційованого обслуговування, зокрема по каталогах. Поряд з тим, планувалися перебудова на принципах марксистсько-ленінської ідеології генерального алфавітного каталогу, створення читацького каталогу, звірка топографічного та генерального каталогів і повна інвентаризація фондів з одночасним вилученням "ідеологічно невитриманої літератури". Окремо було поставлено завдання стосовно охорони та збереженості фонду, а саме – проведення реставраційних і дезинфекційних робіт³⁴.

У 1950–1953 рр., в умовах посилення переслідувань діячів науки, культури, освіти та соціальної сфери, починаються нові цензурні чистки видавничої продукції та бібліотечних фондів. Розгортається боротьба правлячої партії за "чистоту" друкованої продукції. Головліт України в 1950–1951 рр. переглядає 4252 масові бібліотеки та 345 бібліотек системи промислової кооперації, в 1952 р. – 703 бібліотеки відділів партшколи КП(б)У, Київського державного контролю і БАН. За січень 1953 р. було перевірено 2223 книгозбірні культпросвітустанов і 4906 – Міністерства освіти. З бібліотек за 1950–1953 рр. було вилучено 303 762 прим. книжок³⁵. Ще раніше, у 1947–1949 рр., у Львові пройшла масова кампанія "очищення" фондів від видань, що публікувалися у період окупації Львова, а також від "буржуазно-націоналістичних видань".

У 1951 р. було здійснено також контрольно-вибіркову перевірку складу університетських бібліотек, зокрема Львівського, Чернівецького та Ужгородського. На жаль, комісія, аж занадто буквально виконуючи відповідні вказівки про перевиховання народних мас, зробила невтішний висновок про засмічення фондів цих навчальних установ, історія яких сягала далекого минулого і була тісно пов'язана з перебуванням у складі Австро-Угорщини. Лише у Львівському університеті було виявлено понад 600 тис. зарубіжних видань, які так чи інакше підлягали списанню.

За списками, які підготувала Книжкова палата, у Харківському університеті списанню підлягали 16 тис. видань переважно релігійної літератури, в Київському університеті – 3 тис., в Дніпропетровському – понад 2 тис., в Одеському – понад 20 тис.³⁶

Перевірки планово продовжувалися й надалі. Посилення контролю за поштовими відправленнями здійснюється незалежно від засудження культу особи та декларування різних людських свобод. Так, уже у 1958 р., через 5 років після смерті Сталіна, існувала вказівка про перевірку поштових відправлень як між приватними особами, так і між бібліотеками в межах книгообміну. Перевіркою було виявлено деякі видання НТШ та антирадянську літературу, яка надсилалася поштою³⁷.

У межах чергової сталінської ідеологічної кампанії знову починаються дискусії стосовно наукової критики і самокритики, у науковій та практичній діяльності регламентується проведення наукових нарад, сесій, конференцій та дискусій на основі вказівок "товариша Сталіна" про те, що "боротьба думок завдяки вільній критиці є могутнім засобом для творчого підйому і розвитку радянської науки; і слід ширше розгорнути роботу філософських семінарів, на яких ставити на дискусійне обговорення найбільш важливі та актуальні наукові питання". Українські вчені, зокрема з гуманітарних галузей, звинувачувалися у притупленні політичної пильності стосовно проявів українського буржуазного націоналізму і недооцінці виховної ролі науки у формуванні свідомості трудящих у дусі "животворного радянського патріотизму". Дорікали їм і за відсутність ґрунтовних монографічних досліджень з питань філософії, економіки, історії української літератури, мистецтвознавства та ін.³⁸

Головна бібліотека УРСР – ДПБ також була піддана суворій критиці: опублікована в газеті "Правда" від 28 липня 1951 р. передова стаття "Важлива ланка культурного будівництва" містила докори на адресу Бібліотеки з приводу недостатнього розгортання робіт у галузі рекомендаційної бібліографії; в ній також вимагався перегляд стану і якості підготовки показників, не витриманих в актуальній для промисловості та сільського господарства проблематиці; закидалося недотримання марксистсько-ленінських методологічних вимог.

За наслідками критики та політичних процесів в усіх наукових та обласних бібліотеках системи Міністерства культури також пройшло обговорення питань стосовно підвищення якості бібліотечного обслуговування та спрямування роботи на розвиток народного господарства та виховання народних мас.

Одним зі складних аспектів науково-методичної діяльності стало перетворення ДПБ на центр рекомендаційної бібліографії і науково-методичний центр з питань бібліотечної справи в Україні.

На спеціальний контроль були поставлені питання, пов'язані з виконанням тем бібліографічного забезпечення (наприклад, будівництва

Каховської ГЕС та Південно-Українського каналу); спеціальному рецензуванню були піддані збірники, присвячені російсько-українським літературним зв'язкам, дружбі російського та українського народів, викриттю українських буржуазних націоналістів, 35-річчю жовтневої революції, 300-літтю приєднання до Росії, виданням спадщини класиків української літератури, історії філософської думки³⁹.

У зв'язку з необхідністю упорядкування та перегляду книжкових фондів бібліотек наукових установ АН УРСР, налагодження їх діяльності, введення уніфікації у користуванні фондами було створено Бібліотечну комісію АН УРСР як дорадчий орган при Президії АН УРСР, заснований для координації та контролю за роботою бібліотек усіх наукових установ АН УРСР. До функцій Комісії було внесено розгляд питань, що стосуються безпосередньо бібліотечно-бібліографічного обслуговування наукових установ АН УРСР, координації плану науково-бібліографічної роботи ДПБ з планами наукової роботи інститутів, комплектування наукових установ іноземною літературою, організації методичної допомоги бібліотекам наукових установ АН УРСР.

ДПБ створила типові методичні положення про керівництво бібліотеками наукових установ і єдину для системи АН УРСР нормативно-інструктивну документацію стосовно діяльності бібліотек науково-дослідних інститутів АН УРСР. Це дозволило ліквідувати відставання ряду бібліотек в організації комплектування фонду, укладанні науково-пошукового апарату, бібліографічній діяльності⁴⁰.

У лютому 1952 р. до складу Бібліотечної комісії АН УРСР входили такі видатні українські вчені, як: акад. АН УРСР Є.О. Шилов (голова); від Відділення біологічних наук – чл.-кор. АН УРСР Н.Б. Медведєва; від Відділення сільськогосподарських наук – чл.-кор. АН УРСР Є.В. Зверозомб-Зубовський та І.І. Стрелков; від Відділення суспільних наук – співробітник Інституту літератури к. філол. н. М.П. Пивоваров; від Інституту теплоенергетики – к. т. н. П.І. Гнип; директор ДПБ УРСР В.С. Дончак; директор ЛНБ АН УРСР О.З. Одуха; завбібліотекою Інституту філософії О.З. Лаврова; завбібліотекою Інституту загальної та Інституту неорганічної хімії І.М. Садовська; завбібліотекою Інституту ентомології і фітопатології Є.Н. Семейкіна; завбібліотекою Інституту клінічної фізіології О.С. Щур'ян; завбібліотекою Інституту електротехніки Є.Ю. Берлянт; завбібліотекою Фізико-хімічного інституту Кошеленко; завкабінетом бібліотекознавства ДПБ УРСР М.Я. Каганова (секретар).

Бібліотечна комісія працювала до 1960 р. і виконала ті завдання, що були поставлені перед нею: діяльність бібліотечної мережі академічних

бібліотек базувалася на єдиних методичних засадах; були узгоджені питання формування фондів, перерозподілу іноземних видань, виділення асигнувань на комплектування, комплексного обслуговування читачів як в системі АН УРСР, так і в галузевій науці; виставки літератури проводилися регулярно і були присвячені найактуальнішим питанням розвитку економіки та визначним політичним подіям⁴¹.

Основним наслідком тієї глобальної ідеологізації, що характеризувала життя країни і, зокрема, бібліотечну галузь, у 1951–1952 рр., була величезна робота з ідеологічного редагування відповідних розділів систематичних каталогів бібліотек. За основу систематизації були взяті таблиці М.В. Русінова та Л.М. Троповського, однак окремі розділи суттєво поповнилися працями класиків марксизму-ленінізму, партійними документами, що мали виконувати пропагандистську роль і тому були на перших місцях в каталогах, відкриваючи рубрики, а також дослідженнями з нових напрямів теорії та історії радянської науки в галузі біології, техніки, історії, мовознавства.

Форми і методи роботи з систематизації відпрацьовувалися в головному методичному центрі СРСР – Державній бібліотеці ім. В.І. Леніна, схеми систематизації – в Бібліотеці АН СРСР. Було здійснене повне переопрацювання методичних документів з технології побудови та редагування систематичного каталогу, з визначення порядку класифікації партійних та урядових матеріалів, передусім, матеріалів з'їздів та пленумів КПРС та КПУ, доповідей та виступів керівників партії та уряду, директивних матеріалів, документів спеціальних дискусій тощо. З метою вилучення літератури, що вважалася “застарілою” або “неактуальною”, передусім з ідеологічної точки зору, суцільному перегляду підлягали окремі розділи каталогів. Методичні розробки ДБЛ відтоді стали обов'язковими для впровадження у бібліотечну практику.

Ідеологічне редагування каталогів суттєво затягувалося через обмеженість високопрофесійних кадрів у бібліотеках, зростання кількості радянських видань і необхідність їх термінового опрацювання та включення в обслуговування, що суворо регламентувалося, а також через збільшення кількості масового читача та фахівців, необхідних для відбудови економіки.

З огляду на невідповідність складу фонду каталогам і з урахуванням зростаючого значення виховної ролі бібліотек реалізуються теоретичні концепції російського вченого З.М. Амбарцумяна щодо реорганізації довідково-пошукового апарату на базі так званих “рекомендаційних каталогів”⁴². Здійснюється розподіл каталогів на службові, де залишилася уся дореволюційна і частково довоєнна література, та читацькі, де

відображалася повоєнна література, а також вилучалися видання, що визнавалися "шкідливими" (зокрема, в умовах боротьби з проявами "буржуазної ідеології" в біології та кібернетиці).

До читацьких каталогів заносилися лише ті твори, які сприяли підвищенню ідейно-теоретичного рівня трудящих, відповідали інтересам основного контингенту читачів, широко відображали марксистсько-ленінське вчення. Оскільки нові надходження, як правило, складалися з обов'язкового примірника, доукомплектування літературою здійснювалося виключно за актуальною та "дозволеною" тематикою, від читача були фактично усунені величезні за обсягом дореволюційні фонди та так званий "резервний" фонд. Така система була домінуючою і в обслуговуванні читачів, і в роботі над каталогами, що обмежувало вибір літератури та свободу читання.

Обслуговування основних категорій масового читача спрямовувалося на випереджаюче інформування за рекомендаційними каталогами та покажчиками, які згідно з відповідними рекомендаціями зобов'язані були укласти в короткі терміни бібліографічні відділи, відкриті в бібліотеках у 50-х роках. Рекомендаційні каталоги вписувалися в ідеологію "керівництва читанням", а також дозволяли видавати літературу без доступу до недосконалих повоєнних каталогів, які впродовж 50-х років неодноразово піддавали критиці за огріхи в ідейному плані і мали бути докорінно перероблені.

Підходи, запроваджені З.М. Амбарцумяном, були відображенням позиції керівних органів, однак вони викликали дискусію серед фахівців з бібліотечної справи та бібліотекознавства в СРСР, яка була відкрита Є.І. Шамуріним. Ця дискусія про доцільність введення рекомендаційних читацьких каталогів продовжувалися понад 10 років. М. Бріскман, С. Копилов та Є. Щербакова, зокрема, зазначали, що переводячи в недоступні для широкого читача службові каталоги описи на величезну кількість книг, бібліотеки тим самим позбавляють відвідувачів книг, які становлять науковий інтерес, наносять збитки довідково-бібліографічному апарату, ускладнюють використання фонду⁴³. Цілком закономірно, що позиція Є.І. Шамуріна та інших бібліотекознавців, які розуміли подвійний зміст проведеної реформи і не погоджувалися з ідеологічною роллю каталогів як засобів ідейно-виховного впливу, була розкритикована і засуджена⁴⁴.

У цих умовах партійне та радянське керівництво почало спрямовану політику централізації методологічних та методичних питань бібліотечної справи і, передусім, методичних засад систематизації літератури. З цією метою ряду центральних бібліотек було доручено підготувати

та обговорити нову радянську систему бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК). Таке важливе з ідеологічного боку завдання було доручене Державній бібліотеці ім. В.І. Леніна, Державній публічній бібліотеці ім. М.Є. Салтикова-Щедріна, Бібліотеці Академії наук СРСР та Всесоюзній книжковій палаті, яким дозволялося залучати до роботи провідних спеціалістів з різних республіканських бібліотек.

Досвід ДПБ з питань редагування відповідних розділів був впроваджений у систему наукових бібліотек України, обговорювався у все-союзних фахових виданнях⁴⁵.

Основні напрями перебудови діяльності в 1951–1952 рр. були пов'язані із активізацією участі бібліотек усіх рівнів у виконанні господарчих та політичних завдань розвитку народного господарства і культури, зміцненні ідеологічних засад радянської влади, політизації вітчизняної науки і культури, впровадженні наукових досягнень учених у практику роботи промисловості і сільського господарства, формування соціалістичної свідомості народних мас.

Хоча ця перебудова проникла в усі напрями діяльності бібліотек, визначила форми і методи комплектування, склад, облік та зберігання фондів, обслуговування читачів, однак найбільш відчутно ця політика відбилася на науково-інформаційному напрямку бібліотечної діяльності (передусім, це розвиток рекомендаційної та галузевої бібліографії), а також на структурі та змісті каталогів і принципах систематизації літератури.

Масові бібліотеки також опинилися у полі зору ідеологічної цензури. Після виходу Постанови Ради Міністрів УРСР "Про заходи щодо покращення роботи масових бібліотек УРСР" від 22 квітня 1952 р. впродовж 50-х років відбувалося декілька спроб реформування та перегляду структури бібліотечної системи, спрямованих на підвищення суспільно-політичного значення публічних та масових бібліотек та їх ролі в ідеологічному вихованні мас. Перебудовувалася також діяльність наукових бібліотек, спрямована на зміцнення науково-технічного потенціалу радянської науки, що відбувалося на основі задекларованої ще перед війною політики централізації бібліотечної справи⁴⁶.

У 1950–1953 рр. у ДПБ УРСР було проведено низку читачьких конференцій з метою вивчення шляхів удосконалення обслуговування, проведено республіканські семінари, підготовлено методичні матеріали.

Першою методичкою можна назвати підготовлене І.Д. Золотоверхим, Г.М. Плеським та Я.Н. Прайсманом видання "Бібліотека і книга: Як користуватися бібліотекою: Посібник для читачів" (1949), де розкривається система читальних залів, каталоги, основні види послуг читачам, розповідається про масову та виставкову діяльність, подаються правила користування бібліотекою.

Наприкінці 1951 р. ДПБ, яку низкою постанов зобов'язали публікувати методичні матеріали та бібліографічні покажчики на допомогу масовим бібліотекам, підготувала ряд таких матеріалів. Не дивлячись на це, роботу ДПБ систематично критикували, зокрема у Постанові Ради Міністрів від 22 квітня 1951 р. Активізація методичних процесів розпочалася з 1952 р. Так, досвід роботи над підготовкою читачьких конференцій був узагальнений у методичних матеріалах Я.Н. Прайсмана⁴⁷, огляд системи обслуговування масового читача висвітлено в публікації про діяльність Бібліотеки М.П. Рудя⁴⁸.

У бібліотеках усіх рівнів, з огляду на підвищення уваги керівних органів до культурно-масової роботи, починається виставкова і консультаційна діяльність, спрямована на відзначення видатних подій радянської держави, прогресивних явищ світової культури, висвітлення економічної та політичної лінії партії, пропаганду матеріалів з'їздів, конференцій та пленумів.

Відповідно до завдань вересневого 1953 р. та березневого 1954 р. Пленумів ЦК КПРС були підготовлені картотеки, переліки літератури та виставки, присвячені проблемам розвитку сільського господарства СРСР, передовим агротехнічним заходам, досягненням науки в галузі сільського господарства тощо, готувався бібліографічний покажчик "Квадратно-гніздовий спосіб посіву і посадка сільськогосподарських культур", а також було підготовлено 18 списків рекомендаційної літератури в галузі сільського господарства (зокрема, з питань вирощування та збирання цукрового буряку, картоплі, бджільництва, кукурудзи, електропостачання, меліорації, механізації та електрифікації сільського господарства, пропаганди методу Т.С. Мальцева тощо)⁴⁹.

Створення Державної республіканської бібліотеки відіграло позитивну роль в організації обслуговування масового читача, створенні методичних засад діяльності публічних бібліотек, формуванні загальнореспубліканського універсального фонду українських видань та обслуговуванні відвідувачів.

Політика рівномірного забезпечення регіонів обов'язковим примірником проявилася в тому, що безкоштовний примірник отримували Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького та Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка.

Важливим аспектом оцінки наслідків війни було розуміння економічного відставання СРСР, що дало поштовх для економіки, науки, освіти на швидке піднесення народного господарства. Відповідно такі галузі народного господарства, як промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок вимагають забезпечення науково-технічною літературою, розвивається мережа союзних та республіканських науково-технічних бібліотек.

Значно розширюються за напрямками наукові спеціалізовані бібліотеки, зокрема, відкриваються книгозбірні при військових закладах. Так, у 1951 р. при Кіровоградському вищому військовому училищі льотчиків з'являється бібліотека, у 1952 р. – при Севастопольському військово-морському інженерному училищі та при Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР⁵⁰.

Розвиток промисловості у східних регіонах стимулює створення вищих технічних закладів із спеціалізованими бібліотеками: у 1953 р. у Краматорську – вечірня філія Донецького індустріального інституту; у 1957 р. – бібліотека Гірничо-металургійного інституту (нині Донбаський гірничо-металургійний інститут; у 1954 р. – Технічна бібліотека Міністерства чорної металургії УРСР та центральна бібліотека гірничо-металургійного комплексу України у Дніпропетровську⁵¹.

Реформи в галузі культури також безпосередньо впливали на стан та розвиток бібліотек. У 1953 р. було створено республіканські, в тому числі і в УРСР, і союзне міністерства культури, котрим передавалися всі права комітетів у справах культурно-просвітницьких установ, було започатковано Головну бібліотечну інспекцію для контролю за виконанням партійних та державних рішень у галузі бібліотечної справи, що призвело до поступового поширення єдиних методологічних засад розвитку мережі великих публічних і масових бібліотек СРСР в цілому та України зокрема. Цей процес розпочинався ще до війни, в другій половині 30-х років, і не був завершеним. Одночасно швидко зростають спецфонди – до 1956 р. вони ще інтенсивно поповнюються.

Видавництва України розпочали видання спеціальних серій, призначених для масових бібліотек, зокрема, “Колгоспна бібліотека”, “Шкільна бібліотека” тощо⁵². Усі ці видання швидко поповнили бібліотечні фонди. Основна увага зверталася на суспільно-політичну літературу. В короткий термін масові бібліотеки в декілька разів збільшили свої фонди. Наприкінці 50-х років 20 % книжкових зібрань масових бібліотек складала суспільно-політична література (в наукових – 10 %)⁵³.

Перевірки бібліотек наприкінці 40 – на початку 50-х років наочно показали стан комплектування фондів масових бібліотек. Результати перевірок обговорювалися на Колегії Міністерства культури у кінці грудня 1954 р. і були невтішними: видавництва планували свої видання без урахування потреб бібліотек; у свою чергу, бібліотеки комплектувалися без належного вивчення потреб читачів та їхніх культурних запитів, бібліотечні колектори працювали погано; неналежним було фінансування бібліотек тощо.

Постанова Колегії мала значний вплив на подальшу роботу видавництв: тепер тематичні плани випуску книжкової продукції обговорю-

валися в бібліотеках; визначалася необхідна для бібліотек кількість примірників; розпочалося складання щорічних “Списків книг видавництва УРСР, рекомендованих для комплектування масових бібліотек”; видання республіканських видавництв забезпечувалися обов’язковою індексацією за рубриками класифікації, затвердженими Головним управлінням культурно-освітніх установ; проводилися широкі заходи щодо забезпечення фізичної збереженості, опрацювання та реставрації книг; удосконалювалася робота бібліотек; розпочалося щоквартальне фінансування комплектування масових бібліотек⁵⁴.

У 1952–1959 рр. вийшли постанови, згідно з якими безкоштовний примірник усіх видань отримували також Головне управління по охороні державних таємниць та Відділ пропаганди і агітації ЦК КПУ⁵⁵.

Відбуваються і важливі зміни у поповненні бібліотечного фонду України іноземними виданнями, право їх отримання та розповсюдження бібліотечною мережею було надане ДПБ УРСР.

13 лютого 1953 р. Президія приймає Постанову “Про поліпшення організації книгообміну між установами АН УРСР та зарубіжними країнами” і затверджує спеціальну інструкцію стосовно міжнародного книгообміну, за якою забезпечення іноземними виданнями АН УРСР покладалося на ДПБ УРСР. У ДПБ аналізували заявки інститутів, складали списки літератури, рекомендованої до надсилання зарубіжним країнам. Списки подавалися на затвердження Голові БК УРСР, члену Президії Є.О. Шилову, після чого вони надходили до Головліту для отримання дозволу, а потім надсилалися до БАН СРСР.

Така складна система проходження замовлень повністю відповідала тому періоду часу, адже в 1951–1953 рр. будь-які контакти з усім іноземним мали ідеологічне забарвлення не лише з причин зовнішньої політики, а й через внутрішню політику засудження західного досвіду, суворий централізований ідеологічний контроль за стосунками із зарубіжними вченими, науковими, освітніми і культурними установами. Проведення комплектування через БАН СРСР у Ленінграді після дозволу Головліту УРСР та СРСР хоча й прискорювало оперативну організацію замовлення та обміну літературою, однак не вирішувало цієї проблеми в цілому. З іншого боку, в умовах культу особи Сталіна та судових процесів із звинуваченнями ідеологічного характеру, ситуація не сприяла ініціативам стосовно книгообміну директорів академічних установ та інститутів, хоча валютні асигнування й виділялися. Про це свідчать неодноразові нагадування Президії АН УРСР про терміни подання заявок і листів, виконання своїх замовлень, складання списків щодо зарубіжних установ, організацію обміну тощо.

Однак ця реформа мала позитивні наслідки стосовно перетворення ДПБ на координуючий центр іноземного комплектування: вона здійснювала всі організаційні заходи та листування, готувала списки літератури, підтримувала контакти з БК Президії АН СРСР. У 1954 р. через ДПБ було одержано літератури від 600 наукових установ з 42 країн світу, відповідно було надіслано 226 вітчизняних видань до 40 країн світу, в тому числі до 77 наукових установ країн народної демократії.

Станом на 1960 р. міжнародний книгообмін зростає до 910 наукових установ та бібліотек (було – 861); кількість надісланих журналів з 17 922 збільшилася до 17 957; відправлених – з 16 727 до 18 980 од. зб. За рахунок цих надходжень здійснювалося доукомплектування наукових установ АН УРСР⁵⁶.

25 липня 1953 р. Рада Міністрів УРСР ухвалює Постанову № 898 “Про заходи з поліпшення використання наукової і технічної літератури, патентів і каталогів зарубіжних країн в Українській РСР”⁵⁷, якою АН УРСР зобов’язувалася розробити і затвердити до 1 вересня 1955 р. заходи з розширення фондів іноземної науково-технічної літератури в ДПБ та бібліотеках академічних наукових установ та інститутів; подати пропозиції щодо обміну з іноземними установами; розширити і поліпшити обслуговування цією літературою та її перекладами наукових й інженерно-технічних працівників УРСР.

Цією ж Постановою міністерства і відомства УРСР разом з Головним управлінням по охороні військових і державних таємниць при Раді Міністрів УРСР зобов’язувалися переглянути закриті фонди іноземної літератури в галузевих наукових бібліотеках, і ті видання, які були засекречені без достатніх на те підстав, надавати для користування науковим та інженерно-технічним працівникам.

25 липня 1953 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила Постанову “Про заходи з поліпшення використання наукової і технічної літератури, патентів і каталогів зарубіжних країн в Українській РСР”, згідно з якою фонди іноземної науково-технічної літератури в наукових бібліотеках та бібліотеках інститутів академічної системи повинні були значно збільшитися, а також мав бути створений зведений каталог іноземної літератури в СРСР при ДПБ ім. В.І. Леніна. Паралельно було започатковано фонди іноземної літератури в Інституті наукової інформації АН СРСР, Всесоюзній державній бібліотеці іноземної літератури⁵⁸. Реалізується ідея про необхідність створення зведених каталогів іноземної літератури в межах СРСР та організації обміну цими виданнями між бібліотеками.

Міністерство культури СРСР розробляє положення про міжбібліо-

течний абонемент іноземної літератури всередині СРСР та абонементи в найбільших бібліотеках СРСР із зарубіжними книгозбірнями та установами. Значну роль в налагодженні цих процесів відіграла БК АН УРСР. ДПБ УРСР стає головним центром накопичення іноземної літератури в УРСР.

7.2. Наукова діяльність бібліотек у 1945–1954 рр.

Цілком зрозуміло, що у 1945–1946 рр. теоретичні наукові дослідження практично не розвивалися.

Однак ці роки мають важливе значення для історії української бібліографії та бібліографознавства. Саме тоді розпочалася своєрідна відлига стосовно репертуару національної книжки, розвивалася науково-бібліографічна діяльність у галузі національної бібліографії. Це стосується, передусім, активізації наукової роботи з теми “Бібліографія української книги 1798–1914 рр.”

21–22 грудня 1945 р. було проведено розширену нараду з питань укладання бібліографії української книги разом з представниками філії Бібліотеки АН УРСР у м. Львові, Держуніверситету та Інституту літератури АН УРСР м. Києва. На нараді обговорювалися такі доповіді: “Завдання, обсяг та джерела роботи” (Ю.О. Меженко), “Бібліографія Української бібліографії як джерело для складання бібліографії української книги 1789–1914 рр.” (Ф.П. Максименко), “Питання про залучення до бібліографії літератури москофілів (язичіє) Закарпатської України” (Я.Р. Дашкевич), “Основні засади опису книжок в майбутній бібліографії” (Т.М. Марківська), “Анотація, її характер та мета в майбутній бібліографії” (О.С. Ровнер), “Утворення фонду української колекції” (В.В. Лутковський), “Розподіл функцій роботи поміж бібліографами Києва та Львова” (Т.Г. Волобуєва)⁵⁹.

Взагалі показовим вже було те, що в зруйнованому Києві група українських бібліографів та бібліотекарів зібралася для обговорення методичних та практичних питань стосовно створення бібліографії української книги.

Згідно з протоколом засідання, що зберігся у Я.Р. Дашкевича, на нараді були присутні директор БАН УРСР Ю.О. Меженко, заст. директора БАН УРСР Д.П. Тацька, представники Львівської філії БАН УРСР Я.Р. Дашкевич та М.Д. Деркач, представник Інституту літератури АН УРСР Л.Ф. Хінкулов, представник Київського державного університету Ф.П. Максименко, а також представники БАН УРСР – Т.М. Марківська (заввідділом опрацювання), О.С. Ровнер (зав. бібліо-

графічним сектором), В.В. Лутковський (ст. бібліотекар), Т.Г. Волобуєва (заввідділом наукової бібліографії), А.А. Торштейн (заввідділом обслуговування), Г.А. Пуліян – завкабінетом, бібліографи О.Ф. Бондіна, С.Ф. Борецька, О.З. Бродовська, А.А. Карамишев, К.О. Коваленко, О.М. Ляшенко, Я.Н. Прайсман, О.В. Рабчинська, Н.М. Шеліхова, Т.В. Шеффер⁶⁰.

Основну доповідь прочитав Ю.О. Меженко. Створення бібліографії української книги (БУК) він розглядав як велику і постійну роботу над бібліографією української літератури взагалі. Тому основним критерієм, на думку вченого, є книга українською мовою за період від 1798 р. – дати виходу “Енеїди” І.П. Котляревського – до 1914 р. – початку Першої світової війни, яка внесла кардинальні зміни в зміст самої книги. Серед основних методологічних питань були наступні: що вважати “книгою” – не лише в теоретичному, а й у практичному значенні – для формування бібліографії. Ю.О. Меженко вважав, що мають бути обмеження, викликані типом видання (періодику, серійні бібліотечки, двомовні видання не включати до бібліографії, проте включати альбоми й навіть аркушівки та листівки, якщо вони мають обгортку) та обсягом книги (не менше 8 сторінок, а ноти – від 4-х) тощо.

Розуміючи складність такого завдання, Ю.О. Меженко запропонував, щоб практична робота з фондом була одночасно й методичною школою для відпрацювання методик, оскільки лише практична робота може дати матеріал для оцінки необхідності включення книжки в бібліографію. Для цього треба було зібрати українську колекцію, що яскраво репрезентувала б українську літературу і мову⁶¹.

Доповідь викликала жваву дискусію – як стосовно хронологічних меж, так і складу БУК. Пріоритетним, на думку Ф.П. Максименка, має бути створення бібліографії української бібліографії⁶². Доповідь Я.Р. Дашкевича була присвячена найбільш суперечливим питанням мови, зокрема, про необхідність включення до української бібліографії характерних для Галичини та Закарпаття друків так званим “язичієм”, церковнослов'янською мовою, перемінним шрифтом, де чергуються кириличний та гражданський шрифт, латинкою тощо. Т. Марківська стосовно засад опису книг пропонувала відштовхуватися від опису Книжкової палати, але включати специфічні питання в анотацію, яка б мала значення цілісної бібліографічно-бібліотечної. Зміст розкривати до трьох назв, опис – мовою книги. О.С. Ровнер висунула ідею про попередню методику анотування. В.В. Лутковський запропонував створити колекцію з української бібліографії, зібравши фонд раритетів, книжки з автографами письменників тощо та почавши практичну роботу з відбирання книжок з фонду концентрації бібліотеки, купівлі, обміну, розшуку в анти-

кварних магазинах. Структура колекції потребувала додаткового обговорення, і В.В. Лутковський знову повернувся до питання створення топографічно виокремленого фонду, в який також слід було включати архіви друкарень, цензурного управління, ілюстрації тощо⁶³.

За результатами наради було ухвалено скласти спільний план, єдину методику опису, опис “язичієм”, створення центральної редакції у Києві.

З 1945 р. в БАН розпочалася робота з відбирання літератури українською мовою з фондів концентрації для складання БУК. Одночасно науково-методична та практична робота зі створення БУК починається у Львівській філії БАН УРСР, де її очолює Я.Р. Дашкевич, пізніше обраний завідувачем створеного у кінці 1946 р. відділу бібліографії. У цей період не лише обговорювалися питання методики бібліографування, обсягу та змісту репертуару української книжки, а й активно опрацьовувалися джерела, готувалися картотеки видань, які укладалася паралельно з картотекою БАН УРСР. У Львівській бібліотеці над визначенням репертуару української книги працював потужний колектив учених, серед яких були такі знані науковці, як Я. Дашкевич, К. Малицька, М. Штеліга, У. Сітницька, Ю. Заяць, М. Деркач та ін. Було започатковано серію “Матеріали до бібліографії західних областей УРСР”, над бібліографією дитячої літератури працювала К. Малицька, бібліографію енергетичних ресурсів укладав О. Павенський, почав готувати бібліографію м. Львова та персоналію М. Возняка Ю. Заяць⁶⁴.

На жаль, ця робота в обох бібліотеках була припинена у 1947 р. і відродилася лише в 90-х роках, коли Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (в 40-х роках БАН УРСР) почала видавати бібліографію україномовної книжки, а Львівська бібліотека ім. В. Стефаника – репертуар української книги⁶⁵.

За результатами наради були підготовлені статті, що увійшли до першого випуску “Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР” (К., 1945. – Ч. 1), зокрема, стаття Ю.О. Меженка “Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи створення”, Я.Р. Дашкевича – “Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм”, Д. Тацької “Бібліотека АН УРСР під час Вітчизняної війни” та ін.

Продовжувалася робота над бібліографією української літератури, передусім класиків, які отримали світове визнання, зокрема шевченкіана. Так, виходить покажчик Ф.К. Сарани “Т.Г. Шевченко (роки Великої Вітчизняної війни)” (1949), де висвітлені публікації творів Т. Шевченка та персоналії про нього, опубліковані в період від 22 червня 1941 по 2 березня 1945 р.⁶⁶ Надзвичайна цінність цього покажчика визначалась не лише охопленням періодом, а й тим, що крім книжок там були пред-

ставлені різноманітні види видань, які характеризували власне воєнний час і в яких творчість Т. Шевченка використовувалася для боротьби з ворогом та перемоги (плакати, нотні видання, листівки тощо)⁶⁷.

Розширюється діяльність кабінету бібліотекознавства, організовується науковий семінар з питань бібліографії, бібліотеко- та книгознавства, підготовлено покажчики зарубіжних надходжень – “Іноземні видання, одержані бібліотекою та інститутами. Список 1. Іноземна періодика за 1945 рік” (К., 1946, укладач А.В. Антонович); А.Я. Ряппо “Завдання комплектування іноземною літературою науково-дослідних установ АН УРСР” (“Журнал Бібліотеки АН УРСР”. – 1946. – № 1); 3–4 номери “Журналу Бібліотеки АН УРСР” за 1946 р. (склогографічне видання). До друку був зданий “Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР” № 1.

Почалася підготовка бібліографічних покажчиків ідеологічного змісту з розвитку народного господарства – “Ленін–Сталін та Україна”, покажчик до журналу “Більшовик України”, “О.О. Богомолець”, “Горький на Україні”, “Українська книга”, “Київ соціалістичний”, “Київ у роки Великої Вітчизняної війни”, “Важка промисловість УРСР”, “Комплексний розвиток буровугільної промисловості”, “Україна в мемуарній літературі”, покажчик до журналу “Киевская старина”, “Життя і революція”, “Литературное наследство”, “П'єси” (1942–1946 рр.), “Сталінські лауреати з літератури, історії мистецтва, філософії”, “Бібліографія періодики України до 1917 р.”, “Бібліографія бібліотекознавства (1940–1946)”.

На сторінках періодичних видань активно обговорюються питання бібліотечної теорії і практики, своїм досвідом з укладання бібліографій та рецензування професійної літератури діляться головні бібліотеки СРСР (зокрема, Всесоюзна бібліотека ім. В.І. Леніна, Державна публічна бібліотека ім. М.Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, наукова бібліотека ім. М. Горького тощо). Це, зокрема, статті Л.Б. Хавкіної “Сводные каталоги”, В.П. Круглікова “Принципы и правила расстановки в предметном каталоге,” С.М. Бабишева “И.А. Крылов. Указатель произведений и материалов о нем”, І.Д. Крилової “Рекомендательный указатель литературы и материалов для библиотек”, Ю.В. Григор'єва “Организация библиотечных фондов”, Є.І. Шамуріна “Применение печатных карточек в библиотечных каталогах и библиографических картотеках”, В.Ф. Сахарова “Между-библиотечный абонемент”, численні статті в журналі “Библиотекарь”⁶⁸.

Осмислюючи необхідність видання власного бібліотечного органу друку, Ю.О. Меженко ставить питання перед Президією АН УРСР про можливість видання науково-практичного журналу, хоча б обмеженим тиражем і на склогографі, і отримує дозвіл. На сторінках “Журналу Бібліотеки АН УРСР” планувалося популяризувати досвід БАН та інших

бібліотек мережі АН УРСР, обговорювати професійні питання практичної діяльності бібліотек, публікувати нормативні документи стосовно бібліотечної галузі, висвітлювати бібліотечне життя тощо. “Журнал” виходив лише два роки (1946–1947 рр.) й мав три номери (два – в 1946 р. і один – в 1947 р.)⁶⁹.

Нетривалий час виходило видання “Науковий збірник”: у 1946 р. вийшов єдиний його номер, присвячений, як вже згадувалося, переважно питанням теоретичних підходів та методик створення бібліографії української книги.

У 1947 р. у головних наукових бібліотеках були підготовлені покажчики з історичної бібліографії, зокрема, “Київ с древнейших времен до 1917 г.” (у 1947 р. був повністю готовий); “Київ социалистический” (Н.М. Шеліхова); “Київ в Отечественной войне. Художественная литература” (О.С. Ровнер), “Бібліографія історії м. Львова” (Ю.С. Заяць).

Важливим напрямом бібліографічної роботи стало інформування про наявність іноземної наукової літератури. Так, зокрема, Г.М. Плєським було укладено “Зведений каталог іноземних журналів з хімії та фізики, що є в наукових бібліотеках м. Києва (1850–1946)”; А.Й. Ряппо та А.В. Антонович підготували довідники “Іноземні журнали, одержані Бібліотекою та інститутами АН УРСР. Список № 1. Іноземна періодика за 1945–1946 рр.” (опубліковано в 1946 р.) та “Іноземні журнали, одержані Бібліотекою та інститутами АН УРСР. Список № 2. Іноземна періодика за 1947 р.”

Особливо слід відзначити, що у цей складний для бібліотечної справи період БАН УРСР виконувала подвійні функції – і як головна бібліотека Академії наук, і як головна бібліотека УРСР, здійснюючи інформування та збирання зведеної інформації не лише про наукову літературу в системі АН УРСР, а й про фонди бібліотек Києва та України в цілому. Так, у 1946 р. було підготовлено путівник по наукових бібліотеках АН УРСР “Библиотеки Академии Наук УССР. Справочник” (К., 1946) (Я.Н. Прайсман), який у 1947 р. було доповнено за рахунок довідок з усіх інших бібліотек і сформовано нове спеціальне довідкове видання “Бібліотеки УРСР”⁷⁰.

Рішення уряду про наближення науки до практичних проблем промисловості і сільського господарства сприяли відкриттю книжкових виставок і укладанню бібліографічних покажчиків до різних нарад і конференцій, які користувалися значним попитом. Каталоги книжкових виставок репрезентувалися в матеріалах конференцій і нарад як допоміжні і відіграли певну позитивну роль в інформаційному забезпеченні не лише роботи конференцій і нарад, а й були своєрідною рекламою бібліотечних фондів, що, в свою чергу, активізувало наукові розробки.

Серед таких науково-довідкових видань слід назвати найзначніші: бібліографічний довідник "Бурые угли СРСР" (В.Н. Долгова), підготовлений за матеріалами великої книжкової виставки, влаштованої для делегатів республіканської конференції з питань комплексного використання бурого вугілля; картотека "Сільське господарство України" (Д.П. Тацька); "Важка промисловість" (Я.А. Зайцева); "Енергетичні ресурси західних областей УРСР" (О. Павенський), а також покажчик А.Д. Ульянової "Что читать об использовании природного газа в промышленности, автотранспорте, коммунальном хозяйстве, в быту и об эксплуатации газопроводов" (К., 1948).

Згідно зі спеціальним академічним планом було затверджено покажчик на допомогу ідеологічній підготовці лекторів – "Методика лекційної роботи" (С.Д. Боровська), закінчено укладання покажчика "Листовки партийных и советских организаций Украины за 1917–1920 гг.", який складався з 2300 номерів загальним обсягом 30 авт. арк. й охоплював не лише фонди Бібліотеки АН УРСР, а й фонди архівів України, зокрема міст Києва та Харкова.

Хоча значна кількість покажчиків не була опублікована, вони відіграли важливу роль в науково-консультаційній роботі бібліотек: будучи спеціалізованими допоміжними довідниками, вони сприяли інформативності каталогів бібліотек та популяризації фондів в умовах, коли каталоги й картотеки ще не повністю були реконструйовані після війни.

У цей період активізуються такі культурні заходи у діяльності бібліотек, як відзначення ювілеїв класиків української та російської літератури, науки та мистецтва, що, як правило, супроводжувалися проведенням виставок, підготовкою бібліографічних покажчиків або інших інформативних видань.

Починає активно розвиватися біобібліографічний напрям, в якому переважають популяризаційні праці. Після наукового покажчика "О.О. Богомолец. Бібліографія праць. 1941–1945 рр." (укл. Т.Г. Волобуєва), підготовленого відразу після смерті Президента АН УРСР, розпочинається укладання біобібліографій, розрахованих на масового читача: "В. Маяковский і Україна" та "М. Горький і Україна" (Г.М. Гімельфарб), "О. Пушкин і Україна" (Бойко та Г.М. Гімельфарб), бібліографії творів О.Ю. Кобилянської, П.Г. Тичини, Панаса Мирного⁷¹.

Львівська філія провела значну роботу з підготовки огляду архіву та бібліотеки Івана Франка; М.Д. Деркач підготувала перший том поезій Лесі Українки⁷² Я.Р. Дашкевич, на той час заввідділом бібліографії Львівської філії, уклав цінний для літературознавства "Словник псевдонімів, криптонімів та криптограм". Здійснювалася й робота з покажчи-

ками та картотеками: О.В. Рабчинська підготувала “Покажчик к журналу “Киевская старина”; Ю.С. Заяць – “Художня література та історія м. Львова”⁷³.

Повоєнна п'ятирічка супроводжувалася повсюдною “радянізацією” культури і науки. Питання реорганізації бібліотечної справи та удосконалення функцій бібліотек неодноразово порушувалося в 1947 р. Було навіть ухвалено рішення ЦК КП(б)У про реорганізацію Бібліотеки АН УРСР в Республіканську, внаслідок чого було проведено попередню роботу зі створення першочергової документації, зокрема, – Уставу РБ УРСР, Положення про Вчену раду, кошторису, штатного розкладу, а також розглянуто проект будівництва нового корпусу для бібліотеки як республіканської тощо. В Управління міської архітектури було подано запит про підшукування майданчика для будівництва нового приміщення бібліотеки. Проте Академія наук УРСР не дала своєї згоди на таку реорганізацію, і ці плани, відповідно, не були реалізовані.

У 1944 р. знову з'являються ознаки ідеологічного наступу культу особи Сталіна. За розпорядженням партійних органів починається масове студіювання твору Й. Сталіна “Вітчизняна війна” – “вивчення здійснюється в гуртку шляхом читання та висловлювань товаришів”. За один лише січень було проведено 7 таких публічних читань. Політичні заняття незабаром стали звичайним явищем у бібліотеках, де вивчалися й колективно обговорювалися постанови партії та уряду з основних питань внутрішньої та зовнішньої діяльності СРСР та УРСР, зокрема в галузі відбудови народного господарства та комуністичного виховання трудящих. Остаточні зміни в діяльності Бібліотеки здійснюються в 1947 р.

Саме тоді другий випуск “Наукового збірника”, незважаючи на те, що при його підготовці були враховані ідеологічні постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У стосовно журналів “Звезда”, “Ленинград”, “Вітчизна” та про репертуар драматичних і оперних театрів, був заборонений, і доля його досі залишається невідомою. Незначна кількість примірників першого випуску “Наукового збірника” надійшла до “спецхрану” і з часом була знищена.

Другий випуск “Наукового збірника” відіграв трагічну роль у вирішенні долі директора Бібліотеки Ю.О. Меженка: у жовтні 1947 р. його було відсторонено від виконання обов'язків директора і згодом звільнено.

Питання про цей випуск спеціально обговорювалося на Президії АН УРСР 30 травня 1947 р. Після доповіді віце-президента АН УРСР О.І. Білецького було вирішено, “що “Науковий бібліографічний збірник” не відбиває актуальної тематики та рішень ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У щодо ідеологічної роботи, в ньому допущені ідеологічні помилки, тому пропонується заборонити його випуск з друку”⁷⁴.

Таке рішення однозначно підтверджувало повернення радянської ідеології, навіть більш жорсткої, аніж довоєнна, згідно з якою бібліотеки розглядалися виключно як центри комуністичного, політичного і культурного виховання трудящих, як установи, що через свої фонди покликані підвищувати ідеологічну роботу серед комуністів, допомагати в роботі партійних осередків стосовно керування всіма напрямками розвитку сільського господарства, промисловості, науки, освіти, культури, політичної пропаганди і агітації.

У другій половині 40-х – на початку 50-х років піднялася нова хвиля репресій та засудження українського буржуазного націоналізму. Ще в січні 1944 р. Й. Сталін на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) розкритикував кіноповість О. Довженка “Україна у вогні” за “антиленінські помилки та націоналістичні перекирчування”, а згодом і художній фільм “Перемога”⁷⁵. Суворої критики зазнали також опери Г. Жуковського “Від усього серця” і К. Данькевича “Богдан Хмельницький”. Головним завданням літератури і мистецтва декларувалося висвітлення історичних подій з принципових позицій ідеології робітничого класу і партійної пропаганди, завдань соціалістичного будівництва.

У серпні 1946 р. ЦК КПУ ухвалює постанову про викривлення та помилки у висвітленні історії української літератури, на сторінках газети “Радянська Україна” критикуються журнали “Перець”, “Вітчизна”, “Дніпро”, а також деякі культурно-просвітницькі заклади, зокрема самодіяльні колективи, театри. В 1947–1948 рр. розглядається діяльність творчих спілок, письменників, працівників мистецтва, вчених (у 1947–50-х роках ревізуються праці науковців, передусім, з інститутів історії, літератури, мови). Засуджуються прогресивні напрями у природничих науках, передусім, генетика і кібернетика, після спеціальної наради ВАСГНІЛ у 1948 р. та розгрому “безродних космополітів” у 1949 р.⁷⁶

Ці процеси торкнулися й бібліотек, зокрема наукових, які піддаються різкій критиці за застарілі каталоги, що ніби-то не відображають потреби соціалістичного виховання народу, за принципи систематизації літератури, визнані формалістичними, тобто такими, що не враховують завдання комуністичного виховання трудящих. Особливо це стосувалося розділів ‘суспільних та природничих наук.

У першій половині 50-х років ДПБ УРСР було підготовлено та затверджено багато методичок та рекомендаційних матеріалів для масових бібліотек, зокрема, з питань діяльності читальні, каталогів, консультаційної роботи тощо. Ця робота передбачалася спеціальною темою “Розробка посібників в галузі бібліотекознавства” (керівник Петров і включала в себе напрацювання методичного забезпечення діяльності масо-

вих та наукових бібліотек, удосконалення бібліотечних процесів, пропаганду бібліотечно-бібліографічних знань. Це були такі методичні матеріали: “Абонемент бібліотеки науково-дослідного інституту. Організація і методика роботи”, “Методика побудови алфавітного читачького каталогу в масовій бібліотеці” (О.І. Ганопольська, Б.Г. Сорока), “Книжкові виставки”, “Пропаганда бібліотечно-бібліографічного забезпечення”, “Літературні і читачькі конференції”, “Заочний абонемент. Посібник для бібліотек” (Г.М. Плеський), а також серія видань, випущених на склографі: “З досвіду роботи бібліотек УРСР. Збірник”, “Списки нової літератури по бібліотекознавству, теорії і методиці бібліографії”, “На допомогу дисертантам” (Р.А. Бухіна, Г.М. Плеський) тощо. ДПБ організувало декілька консультаційних семінарів для масових бібліотек, що проводилися у відділі бібліотекознавства.

У зв'язку з тим, що в республіці починається розвиток краєзнавства, в бібліотеках розгортається напрям по збиранню матеріалів до краєзнавчої бібліографії УРСР.

У 1954 р. широко відзначалося 300-річчя возз'єднання України з Росією, у зв'язку з чим, починаючи з 1952 р., бібліотеки готували і пропагували матеріали про спільну історію українського та російського народів як в картковому репертуарі, так і на спеціальних внутрішніх виставках документів і видань. Тоді ж розпочалася підготовка бібліографічного покажчика до цієї дати (І.Ю. Панченко).

У 50-х роках посилюється підготовка бібліографічних покажчиків історико-політичного та ідеологічного спрямування, зокрема: “Радянський патріотизм – рушійна сила розвитку соціалістичного суспільства” (Я.Д. Бірюк), “Непорушна історична дружба великого російського та українського народу” (Я.Д. Бірюк), “Твори М. Горького у перекладах на українську мову” (Г.М. Гімelfарб), “Про комуністичне виховання молоді” (М.П. Рудь), а також методичні і бібліографічні матеріали “До виборів у Верховну Раду СРСР”, “Пропаганда постанови Пленуму ЦК КПРС “Про подальше збільшення виробництва зерна в країні і освоєння цілинних і перелогових земель”, “В помощь научно-атеистической пропаганде”, “Союз робітничого класу і селянства”⁷⁷ тощо.

Бібліографи ДПБ підготували бібліографічний покажчик “К 50-летию первой русской революции 1905–1907 гг.” (В.П. Титаренко, В.О. Лівенцов, Г.М. Третьак, Г.М. Гімelfарб), а також методичні матеріали з цієї теми на допомогу бібліотекарям (Я.Н. Прайсман, Г.М. Плеський).

Відомості з бібліотек УРСР подавалися до ДБЛ, ВДБЛ, Фундаментальної бібліотеки суспільних наук і ВІНІТІ АН СРСР і враховувалися при складанні всесоюзних каталогів іноземної літератури,

відображалися у всесоюзній зведеній картотеці іноземних журналів ДБЛ, у щорічниках "Новая иностранная книга в библиотеках АН СССР и академий наук союзных республик", у виданні ВДБІЛ "Сводный бюллетень новых иностранных книг", а також – у Бібліотеці АН СССР у Ленінграді⁷⁸.

***

Повоєнний період у бібліотечній справі України характеризується значним рухом бібліотечних фондів, власне, їх новим перерозподілом внаслідок війни, пов'язаним з руйнацією усталених бібліотечних ресурсів України. Склалася ситуація, коли значна кількість бібліотек втратила свої фонди, що були вивезені на Захід. У 1945–1947 рр. розпочався процес повернення награваних культурних цінностей, вивезених нацистами з окупаційної зони. БАН була одним з пунктів перерозподілу книжок, що до війни належали академічним установам УРСР.

Водночас величезні комплекси бібліотечних фондів, вивезених з бібліотек різних установ Києва до БАН як до Крайової бібліотеки під час окупації, сконцентрувалися у її будинках, і необхідно було повернути ці книжкові фонди їх законним власникам.

Важливим у цей період було й ухвалене за постановою Уряду рішення про доукомплектування із дублетних фондів БАН та методичну допомогу тим бібліотекам, що втратили свої фонди.

Нарешті, здійснювалися і міждержавні переміщення бібліотечних фондів, зокрема, передача книжкового зібрання "Оссолінеум" із Львівської наукової бібліотеки АН УРСР до Польщі ініціювалася польським урядом.

Після війни бібліотеки почали відбудову, що тривала до середини 50-х років. Завершується повоєнна переінвентаризація основного фонду, однак значні масиви законсервованої літератури в умовах відсутності приміщень залишаються неопрацьованими. У цей час запроваджується диференційоване обслуговування читачів за певними категоріями – як у спеціалізованих читальних залах, так і за різними каталогами (каталоги були розділені на читальні та службові). Бібліотеки, як і вся країна, відчували на собі нові політичні процеси, в бібліотечній галузі розпочалося формування нового книжкового фонду та ідеологічне редагування каталогів, однак цей процес виявився занадто важким і тривалим.

Специфічні особливості характеризували й розвиток науки в цей період: у 1946–1947 рр. відбулося пожвавлення інтересу до питань національної бібліографії та створення національного бібліографічного репертуару 1789–1914 рр.; у БАН (під керівництвом Ю. Меженка) та ЛНБ (під керівництвом Я.Р. Дашкевича) паралельно укладалася робоча

картотека, що на середину 1946 р. налічувала 19 тис. назв. Так, були напрацьовані матеріали для укладання "Бібліографії української дитячої літератури" (К. Малицька), "Бібліографії західних областей УРСР" (О. Павенський та У. Сітницька), "Бібліографії історії міста Львова" (Ю. Заяць). На жаль, більшість бібліографічних матеріалів так і залишилися у картотеках, а теоретичну розробку Ю.О. Меженка "Бібліографія української книги; її завдання, обсяг і легенди її створення" керівні партійні органи піддали різкій критиці⁷⁹. Найбільш обдаровані бібліографи або були засуджені (Я.Р. Дашкевич), або вимушені були звільнитися з роботи (І. Суховерський, У. Сітницька), або переведені на некваліфіковану роботу (Ю. Заяць)⁸⁰.

Основна увага бібліотек була спрямована на підготовку практичної бібліографії, яка б обслуговувала розвиток наукових напрямів у галузі економіки, суспільних відносин, освіти, культурного будівництва. Широкого розповсюдження також набули бібліографічні видання літератури з питань природокористування, економіки, будівництва, сільського господарства, зокрема, щодо використання природного газу, великих будівництв, що розгорнулися в Україні, сільськогосподарських культур тощо. Популяризувалися через бібліографічні покажчики визнані радянською владою діячі культури – Іван Франко, Павло Тичина, Микола Гоголь, Михайло Коцюбинський, Леся Українка та ін.

У період 1951–1955 рр. продовжував впроваджуватися принцип партійності в науці та культурі, поглибився культ особи Й.В. Сталіна, різко критикувалося низькопоклонство перед Заходом, превалювала орієнтація на розвиток власної науки і техніки, на створення умов для розвитку промисловості та сільського господарства.

Після смерті Й.В. Сталіна у 1953 р. Комуністична партія переосмислила наслідки культу його особи, ухвалила низку постанов і рішень, спрямованих на вивільнення науки та культури, розвиток техніки, здійснювала підготовку до XX з'їзду КПРС.

Примітки

¹ Найда В.В., Стародуб Т.С. Історія бібліотечної справи на Буковині // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 36.

² Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.). – К., 1986. – С. 41–43.

³ Там же. – С. 48.

⁴ ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 97, арк. 196–197.

⁵ Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.). – С. 42.

⁶ Там же. – С. 33–34.

⁷ Там же. – С. 31–32, 41, 45, 52–59; Гильматдинова З. Библиотечное дело на Украине (Организация библиотечной работы), 1945–1961. – Харьков, 1965. – Вып. 1: Конспект

лекцій для студентів-заочників ХГІК по курсу "Історія бібліотечного дела в СРСР. – С. 9–11.

⁸ Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.). – С. 52.

⁹ Там же. – С. 52–56.

¹⁰ Про заходи до зміцнення районних і сільських бібліотек. – Х., 1947. – С. 13–22.

¹¹ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Червень 1941 – 1960 рр. – К., 1961. – Т. 2. – С. 181–182.

¹² ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 205, арк. 232–247.

¹³ Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.). – С. 37–40.

¹⁴ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 55.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 294, арк. 167–171.

¹⁶ Кривенко М. Львівська бібліотека іноземної літератури роки становлення // БВ. – 1995. – № 2. – С. 8; Вона ж. Вадемекум світового енциклопедичного письменства у Львівській іноземній книгозбірні // Там само. – 1996. – № 3. – С. 25–29; Лук'яненко О. Львівській бібліотеці іноземної літератури – 50 // Там само. – 1997. – № 6. – 24–25. Омелян Масляк був засуджений в 1951 р. та засланий до Магадану. У 1964 р. його реабілітували, помер у 1972 р.

¹⁷ Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека (ДНАББ) Мінбудархітектури України. – К., 1994; Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 23–25.

¹⁸ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 167, 173, 190.

¹⁹ Там само. – С. 38, 46, 52, 54, 56, 58, 60, 63, 72–76, 80, 86, 95. Див. також статті: Павленко Р., Згурська О. Чернівецькій обласній [науковій медичній] бібліотеці – 50 років // БВ. – 1994. – № 5/6. – С. 36; Лозинська С. Львівській обласній медичній бібліотеці – 50 років // Там само. – С. 37; Діжур Т. Херсонській обласній науковій медичній бібліотеці – 50 років // Там само. – 1995. – № 1. – С. 35; Григаши Л. 50 років Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці // Там само. – 1995. – № 3. – С. 11.

²⁰ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 127.

²¹ Там само. – С. 129, 151.

²² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 30–31.

²³ Карпенко Г.В. В Президії Академії наук УРСР // Вісті АН УРСР. – 1946. – № 8. – С. 95; Меженко Ю.О. Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР: Доп. та ухвала Президії АН УРСР 21 черв. 1946 р. // Журн. Б-ки АН УРСР – 1946. – № 2. – С. 3–17.

²⁴ Меженко Ю.О. Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР. – С. 3–17; Від редакції // Журн. Б-ки АН УРСР – 1946. – № 2. – С. 1–2; Про роботу мережі бібліотек наукових установ АН УРСР : Корот. звіт // Там само. – 1947. – № 1. – С. 15–18.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 4607, оп. 1, спр. 240, арк. 108–110.

²⁶ Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.). – С. 37, 89.

²⁷ Григорьев Ю.В. Организация библиотечных фондов : Конспект курса. – М., 1946.

²⁸ ЗП УРСР. – 1947. – № 11. – С. 60.

²⁹ Учебно-тематический план Харьковского государственного библиотечного института. – Харьков, 1952. – С. 3–7.

³⁰ Ряпко А.Й. Завдання комплектування іноземною літературою н[ауково]-д[ослідних] установ АН УРСР // Журн. Б-ки АН УРСР – 1946. – № 1. – С. 22–29.

³¹ Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР : Резолюція Респ. наради працівників України // Культурно-освітня робота. – 1948. – № 12. – С. 15.

³² Шаповал Ю.І., Рафальський О.О., Ярош Б.О. Останні роки сталінської тиранії // Політична історія України : В 6 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 70–73.

³³ Головата Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (1940–2005) : Іст. нарис // Бібліотека НАН України. – С. 158–159.

³⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 738, арк. 27–29; спр. 739, арк. 6–8, 22.

³⁵ Федотова О. Перевірка фондів українських бібліотек у 1950–1953 роках : (За матеріалами ЦДАГО) // ВКП. – № 6. – 2004. – С. 33–35.

- ³⁶ Федотова О. Перевірка фондів українських бібліотек у 1950–1953 роках (За мат. Центр. Держ. архіву громад. об'єднань) // ВКП. – 2004. – № 6. – С. 33–35.
- ³⁷ Федотова О. Контроль зарубіжної літератури українською мовою як напрям роботи органів цензури у 1958 р.: джерелознавча база // Там само. – 2004. – № 2. – С. 45–47.
- ³⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 789, арк. 8–11.
- ³⁹ Там само, арк. 12.
- ⁴⁰ Там само, арк. 25.
- ⁴¹ Про роботу Бібліотечної комісії при Президії Академії наук Української РСР [Звіт БК за 1953–1955 рр.] // Вісн. АН УРСР. – 1955. – № 6. – С. 64; Про роботу Бібліотечної комісії при Президії Академії наук Української РСР [Звіт БК за 1955–1956 рр.] // Там само. – 1956. – № 10. – С. 52; Про Бібліотечну комісію при Президії Академії наук Української РСР : У Президії АН УРСР // Доп. АН УРСР. – 1960. – № 8. – С. 1129.
- ⁴² Амбарцумян З.Н. Классификация книг и систематический каталог. – М., 1946; Основные вопросы теории каталогов советских библиотек // Библиотекарь. – 1951. – № 4. – С. 27–32.
- ⁴³ История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – К., 1979. – С. 140. Дискусія опублікована на стрінках видання Тр. ЛГБИ. – 1958. – Т. 4. – С. 153–172.
- ⁴⁴ За высокую идейность против формализма и объективизма в библиотечной теории // Тр. ЛГБИ. – 1950. – № 3. – С. 1–4.
- ⁴⁵ Библиотечно-библиографическая информация. – 1962. – № 41.
- ⁴⁶ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – К., 1998.
- ⁴⁷ Прайсман Я.Н. Читацька конференція по обговоренню роботи бібліотеки : Методичні матеріали на допомогу б-кам. – К., 1952.
- ⁴⁸ Рудь Н.П. Государственная публичная библиотека УССР // Библиотеки СССР. – М., 1953. – Вып. 2. – С. 38–48.
- ⁴⁹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 818, арк. 25–32; спр. 863, арк. 10–11.
- ⁵⁰ Наукові бібліотеки України. Довідник. – С. 102–103, 203, 258.
- ⁵¹ Там само. – С. 257.
- ⁵² Гимальдинова З.В. Библиотечное дело на Украине (Организация библиотечной работы) 1945–1961. – Вып. 1 – С. 20–21.
- ⁵³ Там само. – С. 129, 151.
- ⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 2, спр. 48, арк. 77–85.
- ⁵⁵ Чепуренко Я.О. Вказ. пр. – С. 49–51.
- ⁵⁶ Арх. НБУВ, оп. 1, 1031, арк. 84–86; спр. 1110, арк. 4.
- ⁵⁷ Там само, спр. 831, арк. 42–43; спр. 858, арк. 32.
- ⁵⁸ Там само, спр. 858, арк. 2.
- ⁵⁹ Там само, спр. 659, арк. 77.
- ⁶⁰ На шляху до створення репертуару української книжки : Протокол наради, присвяч. складанню "Бібліографії української книги 1798–1924 рр.", яка відбулася в Б-ці АН УРСР 21–22 груд. 1945 р. – Л., 1991. – С. 9. Сьогодні протокол зберігається у науково-бібліографічному відділі ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.
- ⁶¹ На шляху до створення репертуару української книжки. – С. 15–19.
- ⁶² Там само. – С. 19–30.
- ⁶³ Там само. – С. 35–47.
- ⁶⁴ Рибчинська Н. Бібліографія і бібліографи в Академічній бібліотеці // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 50–57.
- ⁶⁵ Україномовна книга з фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського : Кат. – Вип. 1–3; Репертуар української книги, 1798–1916 : Матеріали до бібліогр. – Л., 1995–1997. – Т. 1–2.
- ⁶⁶ Посвістак О. Вклад Федора Сарани в збагачення бібліографії шевченкіани // ВКП. – 2003. – С. 37–39.

⁶⁷ Матеріали до бібліографії шевченкіани за роки Великої Вітчизняної війни / Укл. Ф.К. Сарана // Питання шевченкознавства – К., 1958. – С. 146–171.

⁶⁸ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 21–22.

⁶⁹ Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського Академії наук України : Бібліогр. покажч. – К., 1993. – С. 259.

⁷⁰ Бібліотеки УРСР: обласні, наукові, спеціальні: Довід. – К., 1948.

⁷¹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 684, арк. 10–17; спр. 715, арк. 39.

⁷² Держак М.Д. Леся Українка. Неопубліковані твори. – Л., 1947.

⁷³ Дашкевич Я.Р. Архів Івана Франка // Журн. Б-ки УРСР. – 1947. – № 1. – С. 83–86; У 1951 р. до Інституту літератури АН УРСР були передані архівні матеріали Лесі Українки та Івана Франка, що зберігалися в ЛНБ. Цей словник був покладений в основу виданого О.І. Деєм в 1969 р. "Словника українських псевдонімів і криптонімів (XVI–XX ст.)." – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника: Історичний нарис. – Л., 1989. – С. 96; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 682, арк. 13.

⁷⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 681, арк. 10.

⁷⁵ Шаповал Ю.І., Рафальський О.О., Ярош Б.О. Останні роки сталінської тиранії. – С. 29–30.

⁷⁶ Там само. – С. 31–35; История Украинской ССР. Хронолог. справ. / Укл. В.Ф. Верстюк та ін. – К., 1990. – С. 387–402.

⁷⁷ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 818, арк. 12; спр. 836, арк. 6–10; спр. 863, арк. 1–9; спр. 864, арк. 18–19.

⁷⁸ Там само, спр. 985, арк. 64–65.

⁷⁹ Меженко Ю.О. Бібліографія української книги; її завдання, обсяг і легенди її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. – 1946. – № 1. – С. 4–14; На шляху до створення репертуару української книжки : Протокол наради, присвяч. складанню "Бібліографії української книжки 1798–1924 рр.", яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21–22 грудня 1945 р. – Л., 1991.

⁸⁰ Рибчинська Н. Бібліографія і бібліографи в Академічній бібліотеці Львова у перші післявоєнні роки // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 50–57.

РОЗДІЛ 8

Бібліотечна справа

У другій половині 50-х – першій половині 60-х років

8.1. Бібліотеки у період засудження культу особи Сталіна та пошуків шляхів інтенсифікації розвитку бібліотечної справи (друга половина 50-х років)

Після смерті Й.В. Сталіна було засуджено принцип порушення колективності керівництва, соціалістичної законності і правопорядку, оголошено необхідність усунути всі негативні явища партійного життя, пов'язані з культом особи. Низка нарад і пленумів ЦК КПРС у 1953–1955 рр. визнала відставання розвитку народного господарства – як на селі, так і в галузі промисловості, будівництва, транспорту. Липневий 1955 р. Пленум ЦК КПРС спеціально розглянув питання розвитку важкої промисловості, науково-технічного прогресу в цій галузі, заходи щодо розвитку науки і техніки та впровадження нових досягнень у виробництво. Це змінює політику формування фондів наукових бібліотек, зокрема, стосовно іноземного комплектування і розвитку книгообміну, призводить до реорганізації його в союзному масштабі, а також звільняє від деяких обмежень. Розширюються списки дозволених видань, зростає кількість закордонних контактів. У бібліотеках здійснюється переорієнтація на пріоритетність обслуговування спеціалістів у галузі науки, техніки та виробництва.

У 1955 р. створюється бібліотека Міжобласної школи підготовки молодшого та середнього керівного складу УВС Харківської обл. (нині – Національний університет внутрішніх справ) та відкривається бібліотека Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту¹. У 1956 р. розпочали роботу бібліотеки Інституту підвищення кваліфікації керівного складу працівників культури УРСР (нині – Державна академія керівних кадрів культури) та Луганського медінституту².

Поступове вивільнення ДПБ УРСР від непритаманних науковій бібліотеці функцій відбувається у другій половині 50-х років у зв'язку

зі створенням у 1956 р. Республіканської бібліотеки ім. КПРС (далі – ДРБ) на базі Київської обласної бібліотеки та Науково-методичного кабінету бібліотекознавства Міністерства культури УРСР, котрій було надано роль центру науково-методичної роботи в галузі бібліотекознавства та бібліографії, передусім для публічних та масових бібліотек. Вона набула право отримувати другий обов'язковий безкоштовний все-союзний примірник та контрольний безкоштовний примірник українських творів друку³.

Така динамічна статистика відкриття наукових галузевих бібліотек пов'язана з основними завданнями, поставленими урядом і спрямованими на прискорення науково-технічного прогресу, підготовку кадрів для промисловості, сільського господарства, культури.

Формування бібліотечного фонду залежало від розвитку видавничої та книготорговельної діяльності. Постанова Кабміну УРСР про стан та заходи щодо поліпшення книжкової торгівлі від 4 вересня 1956 р. у зв'язку з невиконанням плану з розповсюдження літератури Міністерством культури та Укркоопспілкою, була спрямована на реформування галузі. Торгівлю книжками в районних центрах та інших населених пунктах сільської місцевості передали Укркоопспілці, було організоване Республіканське об'єднання торгівлі книжкою та культтоварами з базами у Києві та Харкові та експедиціями у Львові та Одесі. В торгових управліннях Облспоживспілки були відкриті обласні бази по торгівлі книжками, введені посади інструкторів – організаторів книжкової торгівлі, організовувалися спеціалізовані книжкові магазини (у районних та обласних центрах – з окремих галузей знань, зокрема, політики, медицини, науки, техніки, сільського господарства та ін.), книжки республіканського рівня отримувалися безпосередньо з видавництв, покращилася реклама книги тощо⁴. У 1956–1957 навчальному році у Харківському бібліотечному інституті було започатковано спеціальність “книжкова торгівля”.

З 1957 р. відкривається Державне видавництво дитячої літератури – Дитвидав, підпорядковане Міністерству культури УРСР, на котре покладено видання класичної і сучасної вітчизняної та зарубіжної художньої, науково-популярної, науково-фантастичної та пригодницької літератури для дітей дошкільного, молодшого шкільного та середнього шкільного віку, літератури для юних техніків, натуралістів та авіамоделістів⁵.

Наступним кроком стала організація у 1958 р. Видавництва Української академії сільськогосподарських наук – “для забезпечення видання наукових збірників сільськогосподарських науково-дослідних установ та учбових інститутів, а також видання праць видатних учених і дослідників по сільському господарству”⁶.

Аналіз змісту та складу бібліотечного фонду здійснювався щорічно. Одним з методів удосконалення спеціалізації фондів став їх фізичний перерозподіл. З 1959 р. дозволяється безоплатно передавати літературу, яка не використовується, з фондів однієї бібліотеки до інших бібліотек, що дало змогу бібліотекарям більш раціонально використовувати фонди. В 50-х роках швидко зростає мережа бібліотек – як масових, так і галузевих інститутів та закладів.

Розвивається система медичних бібліотек, які у перші повоєнні роки були об'єднані під керівництвом Республіканської науково-медичної бібліотеки у Києві, зокрема: Харківська наукова медична бібліотека, обласні бібліотеки і бібліотеки навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, лікувальних установ тощо.

Важливе значення мало створення у 1955 р. в УРСР Інституту наукової інформації. В бібліотеках системи АН УРСР розвивається міжнародний безвалютний книгообмін із зарубіжними науковими установами. Впродовж 1956–1958 рр. ДПБ УРСР стає депозитарієм ООН (1956), ЮНЕСКО (1956), Міжнародної організації праці (МОП) (1957), Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) (1958), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (1958)⁷ тощо. З 1957 р. ДПБ УРСР включається в систему міжнародного абонементу із соціалістичними країнами, а з 1958 р. – з капіталістичними, що регулювалося Конвенцією про міжнародний обмін виданнями, підписаною X сесією Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки та культури в Парижі (4 листопада – 5 грудня 1958 р.)⁸.

22 вересня 1959 р. вийшла постанова ЦК КПУ "Про заходи з поліпшення розповсюдження книги в УРСР", спрямована на забезпечення різкого зростання обігу інформації та вдосконалення системи розповсюдження книг, якнайшвидшого наповнення необхідною літературою не лише центральних, а й регіональних бібліотек⁹.

Кінець 50-х років характеризувався поживавленням діяльності наукових бібліотек, на які було покладено функцію забезпечення розвитку науки і прискорення науково-технічного прогресу; починаються нові процеси у політиці комплектування фондів наукових бібліотек, передусім, науково-технічною літературою, в тому числі іноземною.

Наприкінці 50 – на початку 60-х років існувало декілька типів бібліотек. Це, зокрема, бібліотеки Комітету в справах культурно-освітніх установ: республіканські наукові, самостійні масові для дорослих, обласні, міські, районні, сільські, а також при районних будинках культури, клубах, хатах-читальнях, технікумах політосвіти, музеях, бібліотеках системи Комітету; колгоспні бібліотеки (при клубах і хатах-читальнях);

бібліотеки системи Міністерства освіти: при педагогічних інститутах, учительських інститутах, педагогічних школах, шкільні, при дитячих будинках, палацах культури і клубах піонерів; бібліотеки різних відомств та організацій: промислової кооперації, радгоспів, МТС та МТМ, самостійні наукові бібліотеки, технічні і спеціальні бібліотеки підприємств транспорту, бібліотеки при науково-дослідних установах, парткабінетах, вищих навчальних закладах, середніх спеціальних закладах, середніх спеціальних навчальних закладах, ремісничих школах тощо. Крім того, існували профспілкові бібліотеки при клубах, палацах культури, фаб-завкомах¹⁰.

Упродовж 50-х років відбуваються суттєві зміни у розвитку книгообміну науковою літературою.

Вирішальне значення в організації нової системи іноземного комплектування мало обговорення питання розвитку науки в Раді Міністрів СРСР та ЦК КПРС у травні–липні 1955 р. і рішення липневого Пленуму ЦК КПРС стосовно вироблення нового курсу партії, спрямованого на прискорення науково-технічного прогресу. 25 червня 1955 р. вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР № 1185 “Про заходи з поліпшення використання наукової і технічної літератури, патентів і каталогів” для підвищення інформативності наукових та інженерно-технічних працівників.

АН УРСР отримала завдання створити в Інституті наукової інформації фоторепродукування і мікрофільмування іноземних наукових і науково-технічних видань, патентів та каталогів: у 1955 р. заплановано скопіювати не менше 50 найменувань на рік і в 1956 р. – не менше 200. Окрім того, АН УРСР зобов'язувалася організувати за погодженою з міністерствами і відомствами тематикою випуск “Експрес-інформації” з техніки з терміном опублікування не більше 10 днів з моменту отримання іноземних видань; розпочати з серпня 1955 р. процес передплати на іноземні видання від наукових та інженерно-технічних працівників, що мають розмножуватися Інститутом наукової інформації; приймати від міністерств та відомств договірні замовлення на переклади іноземних періодичних видань, а також вести картотеку перекладів статей з іноземних журналів; розпочати випуск двох реферативних журналів з електротехніки, радіотехніки, машинобудування, систематично видавати анотовані довідники з вітчизняної та іноземної літератури за галузями техніки.

Усі союзні та республіканські міністерства і відомства зобов'язувалися надсилати по одному примірнику карток на нові іноземні надходження зарубіжних видань ДПБ ім. В.І. Леніна, Інституту наукової інформації АН СРСР, Всесоюзній державній бібліотеці іноземної літе-

ратури, а міністерства культури, вищої освіти, охорони здоров'я повинні були виписувати два примірники кожного іноземного видання, один з котрих мав надсилатися до головних бібліотек за профілем.

Міністерству культури СРСР було доручено розробити положення про міжбібліотечний абонемент іноземної літератури, а також положення про організацію абонементів найбільших бібліотек СРСР із зарубіжними бібліотеками і установами тощо. Одним з пунктів Постанови була організація Міністерством зовнішньої торгівлі через Всесоюзне об'єднання "Міжнародна книга" систематичної і докладної інформації про іноземну літературу і патенти та забезпечення ДБЛ каталогами іноземних фірм.

Найважливішими для України були декілька пунктів з цієї Постанови. Той пункт, котрий на академії наук союзних республік, а також на Московський, Ленінградський державні університети, Всесоюзну державну бібліотеку іноземної літератури (ВДБІЛ), ДПБ ім. Салтикова-Щедріна поширював право безпосереднього книгообміну з іноземними установами та організаціями, та інший, який дозволяв здійснювати обмін не лише книгами, а й мікрофільмами, і скасовував невинуваті обмеження у використанні читачами іноземної літератури, що надходила до державних публічних бібліотек. Головне управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при РМ СРСР зобов'язувалося розробити нову інструкцію про порядок зберігання та користування іноземною літературою.

Було затверджено систему заходів щодо розширення фондів іноземної науково-технічної літератури в ДПБ, бібліотеках академічних установ і організацій, удосконалення обслуговування літературою та перекладами з іноземних видань, а також нівелювання обмежень стосовно використання іноземної літератури (для останнього пункту пропонувалося переглянути закриті фонди іноземної літератури ДПБ і ЛНБ АН УРСР до 15 вересня 1955 р.) і ті видання, що були засекречені без достатніх підстав¹¹.

У бюджетах найзначніших бібліотек передбачалося збільшення кошторисів на іноземне комплектування науково-технічною літературою, дозволялося провести додаткову передплату на іноземні періодичні видання (зокрема, найбільші кошти були виділені інститутам гірничої справи, електрозварювання, машинознавства і механіки, електротехніки, металокераміки і спецсплавів, теплоенергетики, металофізики, загальної і неорганічної хімії, фізики, будівельної механіки).

Першим значним надходженням після виходу цієї Постанови стали матеріали Женевської конференції голів урядів Англії, Франції, СРСР

та США з мирного використання атомної енергії (літо 1955 р.)¹². Вільний доступ до цих матеріалів був тим значнішим, що Радянський Союз пов'язував цю конференцію з успіхами у своїй зовнішньополітичній діяльності і першими спробами мирних переговорів щодо використання атомної енергії.

У зв'язку з цим восени 1955 р. в ДПБ УРСР створюється сектор комплектування іноземної літератури, а в червні 1956 р. він реорганізується у відділ. Наприкінці 1955 р. Бібліотека мала вже 260 партнерів у 32 країнах, а обсяг книгообміну складав 53 % від загальної кількості надходжень.

Позачерговий XXI з'їзд КПРС проходив у Москві з 27 січня до 5 лютого 1959 р. Його скликання було пов'язане із необхідністю кординальних змін у внутрішній політиці держави, з ідеологізацією виховання мас, з пошуками нових резервів для прискорення науково-технічного прогресу та розвитку народного господарства в умовах конкурування із Заходом. З'їзд констатував повну і остаточну перемогу соціалізму в СРСР і те, що країна вступила у період розгорнутого будівництва комунізму.

На партійному форумі було розглянуто низку питань, пов'язаних з проблемою переростання соціалізму в комунізм: про шляхи зближення і злиття кооперативно-колгоспної власності із загальнонародною, про розподіл вироблених суспільством матеріальних і духовних благ між усіма членами суспільства, про умови переходу від соціалістичного принципу розподілу за працею до розподілу за принципом "за потребами", про вдосконалення політичної організації суспільства та зростання ролі партії. Значним успіхом було названо формування світової соціалістичної системи.

Ці рішення активно вплинули на подальше прискорення розвитку народного господарства, науки і техніки. З'їзд затвердив планові показники народного господарства СРСР на 1959–1965 рр. У листопаді 1959 р. черговий Пленум ЦК КПРС прийняв 7-річний план розвитку СРСР, основою якого було створення матеріально-технічної бази комунізму. Розвиток наукових досліджень відповідно до завдань, поставлених перед наукою на XXI з'їзді КПРС, продовжувався з урахуванням постанов та рішень 1958 р. про розвиток хімічної промисловості, 1959 та 1960 рр. – про прискорення технічного прогресу і подальшого розвитку сільського господарства.

Перспективний план стосовно гуманітарних наук в Українській РСР на 1959–1965 рр., схвалений Радою Міністрів УРСР, був розроблений відповідно до рекомендацій республіканської наукової сесії з питань розвитку гуманітарних наук, що відбулася в травні 1958 р. Пошуки но-

вих резервів у прискоренні наукових досліджень викликали нові принципи формування діяльності АН УРСР і, зокрема, формування планів за проблемно-тематичними блоками в координації з Міністерством вищої освіти, Міністерством освіти, Міністерством культури та координуючими установами АН УРСР.

Виходячи з цього, керівні органи звернули особливу увагу на роль бібліотек у комуністичному вихованні трудящих. 22 вересня 1959 р. було прийнято спеціальну Постанову ЦК КПРС "Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні", в якій різко критикувалося відставання бібліотек від вимог соціалістичного будівництва, зокрема, в комуністичному вихованні трудящих та пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань.

Хоча ця Постанова і була спрямована, передусім, на масові бібліотеки, вона торкнулася й наукових. Наслідком її став докорінний перегляд фондів з метою їх "оновлення", чергове ідеологічне редагування каталогів, а також проведення значного комплексу заходів з організації бібліотечного та бібліографічного обслуговування читачів.

Прискорення розвитку галузевих наук та фундаментальних досліджень, спрямованих на створення умов для розвитку техніки, необхідність оперативного та якісного вивчення наукових досягнень зарубіжної науки і наукових проблем та досліджень, пов'язаних із вивченням зарубіжного досвіду, викликали потребу у збільшенні фінансування на надходження іноземної літератури, вдосконаленні системи міжнародного книгообміну, у пошуках нових форм і методів розвитку міжнародних зв'язків. За рішенням Президії АН УРСР, у 1959 р. при ДПБ було створено спеціальну групу з реферування іноземної літератури, яка виконувала замовлення Президії та наукових установ АН УРСР. Активну діяльність вона почала ще у 1960 р.¹³ Створення централізованої групи з реферування мало безумовно позитивні наслідки для поширення інформації про іноземну літературу з питань науки і техніки, а також для розкриття наукових досягнень західних країн та країн народної демократії.

Обмеження в обов'язковому безкоштовному примірнику Всесоюзної книжкової палати щодо України та повоєнні втрати бібліотек перешкождали укладанню повноцінного бібліотечного фонду України, здатного повністю забезпечити розвиток економіки, науки, культури. Необхідність профілювання бібліотек і перерозподілу книжкових фондів та періодики з метою раціоналізації їх зберігання та використання, забезпечення потреб масового читача в технічній та соціально-політичній інформації, а також з метою управління бібліотечним фондом України набула очевидного характеру.

У цих умовах Рада Міністрів УРСР прийняла рішення про черговий безкоштовний розподіл бібліотечних фондів, але за принципом профілюючої діяльності. Постановою від 24 січня 1959 р. № 28 “Про використання книжкових фондів бібліотек” узаконювалося безкоштовне передавання невикористовуваних книжкових фондів з одних бібліотек до інших згідно з профілем діяльності, тобто книгосховища мали вивчити рівень затребуваності своїх фондів і передавати ті, що не користуються попитом, до профільних бібліотек. Бюро Президії АН УРСР у березні 1959 р. також ухвалило надати право ДПБ, ЛНБ, науковим бібліотекам АН УРСР передавати безкоштовно іншим науковим бібліотекам літературу, що не використовується¹⁴.

Постанова дозволила бібліотекам упорядкувати свої фонди, переглянути їх розміщення та звільнитися від літератури, що не користувалася попитом, однак одночасно відбувалося й вилучення ідеологічно невитриманої літератури за списками Головліту.

У цей період розпочинається спеціалізація стосовно комплектування літературою в межах системи АН УРСР. Так, інтенсивний розвиток промисловості, особливо хімічної галузі, сприяв виникненню нових академічних інститутів і відповідних бібліотек, зокрема, інститутів штучного волокна (1959), хімії високомолекулярних сполук (1959) та ін. З метою координації роботи книгосховищ у цьому напрямку визначаються бібліотеки – галузеві центри координації довідково-бібліографічної роботи. ДПБ АН УРСР стала центром координації довідково-бібліографічної роботи з суспільно-політичних наук, а також хімії і хімічної технології, що дало змогу Бібліотеці проводити скоординоване комплектування фондів і поліпшити обслуговування фахівців¹⁵.

У черговій Постанові ЦК КПРС від 22 вересня 1959 р. “Про стан і заходи з удосконалення бібліотечної справи в країні” різко критикувалося відставання бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і соціалістичному будівництві, особлива увага приділялася пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань. Водночас стають жорсткішими цензурні утиски: значна частина видань переводиться на особливі, закриті форми зберігання. Створюються спеціальні державні комісії для перегляду фондів “застарілої” літератури у багатьох публічних та наукових бібліотеках з метою, передусім, позбавлення від літератури, пов’язаної з культом особи, перерозподілу технічної літератури.

З 1959 р. у складі відділу спецфондів створюється фонд емігрантської літератури “з метою посилення боротьби проти ревізіонізму та ворожої ідеології взагалі”¹⁶.

У наукових бібліотеках запроваджено відкритий доступ до довід-

кового фонду в наукових читальних залах та організовано постійно діючі виставки нових надходжень.

Від 1959 р. наукові бібліотеки починають спеціальне обслуговування Головної редакції УРЕ, надаючи їй можливість першочергового користування іноземними енциклопедіями й бібліографічною та довідковою літературою. Центральну роль в цьому процесі відігравала ДПБ. Обслуговування було організоване в залі для наукових співробітників, проводилися систематичні консультації з питань бібліографії. 10 працівників УРЕ постійно працювали в ДПБ і мали пріоритетний статус стосовно отримання літератури та консультаційної допомоги від найдосвідченіших бібліотекарів та бібліографів¹⁷.

Другий проект був пов'язаний з масштабними соціально-економічними планами республіки, зокрема, прийняттям плану генеральної реконструкції населених пунктів УРСР. Над цим державним завданням працювали Інститут градобудівництва, Академія архітектури УРСР, Київський державний університет тощо. Цим установам також було надано право пріоритетного обслуговування літературою, картами, іншими матеріалами із залу географії і картографії. Паралельно створювалася картотека міст та довідкова бібліографія з питань історії населених пунктів; працівники ІМФЕ опрацьовували тему "Типи поселень Української РСР". Картографічна фабрика здійснювала величезну роботу з складання та редагування географічного атласу України¹⁸.

З вересня 1959 р. головна наукова бібліотека – ДПБ перестала отримувати безкоштовний примірник СРСР російською мовою, що надходив зі Всесоюзної книжкової палати, і повністю перейшла на систему попередніх замовлень та передплати через Всесоюзне агентство "Союзпечать". Відтоді Бібліотека комплектується платним обов'язковим примірником, що надходить з Центрального колектора наукових бібліотек (Москва), та від 1960 р. – платним примірником книжок російською мовою, виданих на території СРСР накладом не менш ніж 330 прим.

Упродовж другої половини 50-х років декларується оновлення партійного життя, КІПС визнає сталінські репресії як злочинні, бере курс на звільнення від наслідків культу особи і починається нетривалий період "хрущовської відлиги". Здійснюється масштабний процес реабілітації українських митців, учених, письменників, окремих патрійних та військових діячів, які були репресовані сталінським режимом. Внаслідок цього цензурні органи переглянули колишні рішення та дозволили повернути у фонди дещо із забороненої літератури.

У різний час Головліт СРСР склав для бібліотек 44 списки заборо-

неної літератури (понад 30 тис. назв), виданої в Радянському Союзі, що в обмеженій кількості зберігалася у 210 бібліотеках, у складі котрих були спецхрани. У другій половині 50-х років деякі заборонені раніше книжки почали повертатися до основних фондів. Так, зі списку за 1954–1959 рр., що нараховував 273 особи, були виключені лише два українських прізвища (Досвітнього та Микитенка). Дозволяючи передавати твори таких авторів до основних фондів, Головліт попереджав про необхідність ретельно переглядати тексти та виявляти небажані посилання або заборонених осіб¹⁹.

У цілому за 1956 р. до фондів ДПБ було повернуто 6589 книжок, за 1957 р. – 6036, за перші три місяці 1958 р. – 5873.

У 1960 р. цей процес був прискорений: згідно з рішенням Прокуратури і Військової колегії Верховного Суду СРСР зі списків, що налічували 3310 осіб, до 1 січня 1960 р. було виключено 2635 імен, у загальні фонди бібліотек повернулося близько 18 тис. назв книжок. У свою чергу, була проведена масштабна перевірка спецфондів, наслідком чого став “Список видань, що знаходяться у спецфондах бібліотек і підлягають списанню в макулатуру”. З 12 тис. назв, що залишилися у спецфонадах, списанню підлягало майже 8 тис., що й було зафіксоване у “Зведеному списку книг, що підлягають вилученню з загальних фондів бібліотек і книготорговельної мережі”²⁰.

На наявність застарілої літератури в 1958 р. було перевірено 6169 бібліотек, 1793 книгарні, загалом по Україні вилучено 103 тис. книг, по Києву – 30 975²¹. В основу цієї роботи була покладена загальна інструкція Головліту та “зведені покажчики застарілих видань”. ДПБ мала право зберігати 1–2 прим. або частину літератури, необхідну для наукової роботи, а бібліотеки науково-дослідних установ могли зберігати 1–2 прим. для наукової роботи за профілем діяльності. Починають поповнюватися літературою не лише обмінні та резервні фонди, а й фонди спецхранів.

1 липня 1960 р. було затверджено “Інструкцію про порядок вилучення застарілої та зайвої літератури з фондів бібліотек установ Академії наук Української РСР”. Вилучення літератури здійснювалося з метою оперативного обслуговування наукових працівників літературою, що висвітлює останні досягнення науки і техніки. Вилучення розглядалося як необхідна умова для поліпшення якісного складу книжкових фондів бібліотек і створення резерву в книгосховищі для розміщення нових надходжень. Робота провадилася як через безпосередній перегляд книжкових фондів і виявлення застарілих видань, так і методом перевірки їх за наказами Головліту за “Бібліографічним покаж-

чиком застарілих видань" та "Зведеним списком [застарілих видань]". Відбором займалися спеціальні комісії, що склалися з працівників бібліотечної установи, членів бібліотечної ради, спеціалістів з окремих галузей знань.

Інструкція давала чітке визначення того, що саме мається на увазі під "явно застарілою в ідейно-політичному, науковому і виробничому відношенні" літературою. До неї було віднесено:

а) застарілу агітаційно-масову літературу минулих років, видану до різних політичних, господарських кампаній, а також питань міжнародного становища;

б) науково-популярні брошури, видані до XX з'їзду КПРС, в яких догматично викладаються найважливіші питання революційної теорії і практики комуністичного будівництва;

в) застарілі навчальні посібники, методичні розробки, програми, видані на допомогу мережі партійної і комсомольської освіти до XX з'їзду КПРС;

г) проекти директив п'ятирічних планів розвитку народного господарства СРСР, статутів КПРС, різних товариств і організацій, якщо є затверджені директиви і статuti;

д) науково-технічну і навчальну літературу, застарілу в технічному і економічному відношенні й непридатну для практичного використання (пам'ятки, методичні розробки, програми, підручники, скасовані державними та галузевими стандартами технічні умови, норми, цінники, преїскуранти тощо);

е) масову довідково-юридичну літературу, яка містить скасовані закони, положення, інструкції, роз'яснення;

є) скасовані військові статuti, порадики, застарілу масово-оборонну літературу;

ж) книги, журнали, газети мовами народів СРСР, надруковані латинським, арабським та іншими шрифтами, що вийшли із ужитку, за винятком видань, які становлять наукову та історичну цінність;

з) зайві комплекти та розрізнені номери журналів і газет при наявності повних комплектів. Непрофільні комплекти суспільно-політичних журналів і газет мали зберігатися в бібліотеці протягом 3-х років; терміни зберігання галузевої літератури встановлювалися керівництвом.

Разом з тим заборонялося вилучати з фондів бібліотек видання творів основоположників марксизму-ленінізму, доповіді, промови, виступи керівників партії, уряду, стенографічні звіти з'їздів і конференцій КПРС, ВЛКСМ, Пленумів ЦК КПРС, ВЦСПС і ВЛКСМ, з'їздів, рад і сесій Верховних Рад СРСР і союзних республік, Всесоюзних з'їздів проф-

спілок, зібрання законів і розпоряджень робітничо-селянського Уряду СРСР, зібрання постанов Уряду СРСР, відомості Верховної Ради СРСР, зібрання законів, указів Верховних Рад союзних республік, старі видання Малої, Великої та інших енциклопедій²².

Цінну в науковому відношенні, але непрофільну літературу було вирішено занести до інформаційних списків і передати до обмінного фонду. ДПБ надавалося право першою переглядати ці списки для доукомплектування своїх фондів, потім повідомляти інші бібліотеки. Передбачалося, що вилучення літератури бібліотеки проводять у двотижневий термін від часу отримання цих списків. Окреме рішення приймалося стосовно забороненої літератури або літератури обмеженого користування. Такі видання передавалися до бібліотек, що мали спецфонд, однак і там дозволялося зберігати лише 2 прим. книг, що підлягають вилученню.

Отже, суспільно-політичні зміни в СРСР, однак, не порушили головних принципів розвитку держави, що базувалися на засадах комуністичної ідеології, навпаки, звільнившись від наслідків сталінізму, партія посилила пропаганду марксистсько-ленінської методології, теоретичних положень і рішень з'їздів та соціально-економічних заходів, поширила пропаганду природничих та технічних видань, роботу з питань комуністичного виховання народних мас. Наукові бібліотеки розглядалися як установи, що забезпечують розвиток не лише природничих та технічних, а й суспільних наук, і, відповідно, їм відводилася важлива роль у пропаганді суспільно-політичного знання. Співробітники бібліотек організували неформальний лекторій, проводили лекції та консультації, роз'яснюючи рішення з'їздів, пленумів, нарад комуністичної партії та міжнародних комуністичних форумів.

У бібліотечній справі виокремлюються два взаємопов'язаних, але різних за методичними підходами та призначенням напрямів бібліотечної діяльності: перший – пов'язаний з формуванням суспільної свідомості, пропагандою книги і знань, другий – з формуванням фондів, організації каталогів, системи обслуговування, розвитку бібліотечної науки. Ці два напрями були спрямовані, з одного боку, на ідеологічне оброблення масової свідомості, а з іншого – на формування наукової еліти, яка стояла на службі соціалістичного ладу, радянської науки та ідеології. В цих умовах розподіл бібліотек на публічні та наукові набув методологічно принципового характеру.

У бібліотекознавчій діяльності центральне місце у цей період займало вирішення ряду науково-практичних питань з організації комплектування і побудови каталогів відповідно до вимог часу, уніфікації описування літератури, покращення форм і методів обслуговування читачів.

До кінця 50-х років мережа бібліотек в Україні була відновлена і значно розширена. Відкрилися і розпочали бібліотечно-бібліографічне обслуговування галузеві республіканські наукові бібліотеки – технічна, медична, сільськогосподарська, історична. На порядок денний постала потреба в координації діяльності та спеціалізації у комплектуванні фонду, обслуговуванні читачів, науково-методичній роботі. Оскільки у січні 1957 р. на базі Київської обласної бібліотеки ім. КПРС і науково-методичного кабінету бібліотекознавства Міністерства культури УРСР створюється Державна публічна бібліотека УРСР ім. КПРС, – на неї були покладені функції теоретичного і методичного бібліотечно-бібліографічного центру в Україні, передусім, щодо роботи публічних масових бібліотек²³. Це дозволило уточнити та конкретизувати функції ДПБ УРСР. На наукові бібліотеки було покладено розвиток науково-допоміжної бібліографії, що дуже відставала в Україні, і – в контексті розвитку академічної і галузевої науки – забезпечення останньої відповідно до вимог, що були висунуті партією та урядом, XX зїздом КПРС та КП України, пленумами та рішеннями керівних органів.

Перший комплекс науково-практичних питань був пов'язаний із каталогізацією та систематизацією літератури, перебудовою каталогів. Запровадження нових та вилучення певних рубрик, цензура, опрацювання питань нової радянської бібліотечно-бібліографічної класифікації призвели до термінового перегляду і звірки топографічного каталогу з генеральним алфавітним і докорінного редагування читацького каталогу, що вимагало підготовки інструкцій з бібліографічного опису і звірки каталогів.

Отже, головною рисою цього невеликого, з точки зору історії, періоду від 1959 до 1960 р. для розвитку бібліотечної справи є вдосконалення мережі бібліотек, що позитивно вплинуло на спеціалізацію у комплектуванні фондів та спеціалізацію бібліотечних кадрів.

Розподіл функцій за профілем комплектування і бібліотечно-бібліографічної діяльності дав бібліотекам можливість працювати в галузі оброблення науково обґрунтованих бібліотечно-бібліографічних засобів і методів, що розвивалися, та сприяння прискореному розвитку науки і техніки; значно покращив науково-методичне і організаційне керівництво бібліотеками академічних установ; дозволив здійснити спеціалізоване обслуговування читачів. Перегляд і перерозподіл фондів сприяв не лише раціональнішому розміщенню бібліотечних фондів у межах України, а й вплинув на вдосконалення обслуговування читачів різних категорій.

У цей період відбувся розподіл між спеціалізацією та бібліографічною роботою. Однак, певною мірою, він був умовним, оскільки ДПБ фактично забезпечувала всю науку АН УРСР, почавши підготовку зве-

дених бібліографій за різними галузевими науковими напрямками: “Діяльність Академії наук Української РСР, 1944–1958 рр.”, “Систематичний і авторський покажчик до журналу “Вісник Академії наук УРСР” (1928–1958)” (О.С. Ровнер) тощо.

Розширення комплексних наукових досліджень в АН УРСР забезпечувалося бібліографічним супроводом, який надавала ДПБ, зокрема, у створенні багатотомних видань з історії Української РСР, української літератури, етнографії, археології, філософії, держави і права, народного господарства, історії Києва тощо. Було також започатковано бібліографічний напрям, пов’язаний з підготовкою Української Радянської Енциклопедії (ДПБ АН УРСР та науково-дослідні бібліотеки починають спеціальне обслуговування Головної редакції УРЕ) та з масштабними соціально-економічними планами генеральної реконструкції населених пунктів УРСР, що передували підготовці фундаментальної історії міст і сіл України.

Спеціалізація бібліотечних фондів викликала з серпня 1960 р. вилучення застарілої та зайвої літератури з фондів бібліотек установ Академії наук УРСР на засадах безпосереднього перегляду книжкових фондів та перевірки їх за наказами Головліту. Передусім, було вилучено значну кількість літератури суспільно-політичного значення, пов’язаної з періодом культу особи, а також науково-технічну і навчальну літературу, застарілу в технічному і економічному відношенні, масову довідково-юридичну літературу, яка містила скасовані закони, положення, інструкції. За ДПБ залишили право зберігати 1–2 прим. або частину літератури, необхідну для наукової роботи, а бібліотеки науково-дослідних установ могли зберігати 1–2 прим. для наукової роботи за профілем діяльності інституту. Отже, за результатами перевірки було поповнено не лише обмінні та резервні фонди ДПБ, а й фонди її спецхрану.

8.2. Удосконалення діяльності бібліотек, формування нового складу бібліотечних фондів та бібліотечної політики у першій половині 60-х років

У кінці 50-х років у діяльності бібліотек відзначалися перші ознаки так званої “хрущовської відлиги”. Цей процес супроводжувався дозволом на більш вільний розвиток науки, культури, освіти, з одного боку, та посиленням партійного впливу на свідомість народних мас, виховання молоді, що відбилося на складі бібліотечних фондів, видах роботи з ними та з читачами.

Рішення XXI з’їзду КПРС та наступних пленумів ЦК КПРС у

справі вдосконалення виробництва та виробничих процесів, перегляд народно-господарських планів викликали зростання попиту на технічну літературу і, відповідно, – збільшення кількісних показників читачів бібліотеки, реорганізації кабінетів технічної літератури за рахунок розширення інформаційно-довідкових та патентних видань. Це дозволило прискорити обслуговування читачів за видами видань, відкрити нові картотеки, провести вдосконалення читацьких каталогів.

Змінюються й вимоги до питань організації каталогів та обслуговування читачів. Ці питання розглядаються в контексті аналізу загальних методологічних основ розвитку суспільства, його структури, формування та профілю суспільних потреб у знанні та науково-технічній або суспільно-політичній інформації, прогнозування бібліотечно-інформаційної орієнтації читачів різних категорій, урізноманітнення видів бібліотечного обслуговування.

Одночасно впроваджується більш послідовна система управління формуванням соціалістичної свідомості через бібліотечну методологію нав'язування “керівництва читанням”, яка, на відміну від попередніх часів, почала впроваджуватися не лише в масових, а й в наукових бібліотеках. Це проявилось в цілісній системі заходів стосовно розбудови науково-інформаційної діяльності бібліотек на всіх рівнях і в різних формах.

Так, каталоги розподіляються на службові та читацькі. До читацьких каталогів потрапляла обмежена та дозволена кількість літератури, проводилося фундаментальне редагування каталогів та переопрацювання структури (на перше місце ставляться актуальні політичні та економічні рубрики, вилучаються рубрики щодо “засуджених” як реакційні нових наук тощо), “закривалися” певні проблематики у практичній бібліографії, нав'язувалися інші тощо.

Рішення про розвиток системи бібліотек, спеціалізація профілю їх діяльності і створення Міжвідомчої координаційної ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури Української РСР у кінці 50-х років заклали фундамент для реалізації системи заходів цілісної бібліотечної реформи, яка була намічена на 60-ті роки і стосувалася розвитку спеціалізації профілю та фондів бібліотек і координації бібліографічної діяльності.

Кінець 50-х – перша половина 60-х років характеризувалися подальшим розвитком ідей, висунутих ХХІ з'їздом КПРС і ХХ з'їздом КП України, поглиблених ХХІІ з'їздом в жовтні 1961 р., а також прийняттям нової Програми КПРС, що оголосила пріоритетною розбудову комуністичного суспільства, яка відбувається в “нових історичних умовах як всередині СРСР, коли створено політичні, економічні і соціальні

підвалини для переростання соціалізму в комунізм”, так і на міжнародній арені, де створено світову систему соціалізму.

Ці рішення безпосередньо вплинули на діяльність бібліотек стосовно пошуків нових форм і методів організації і управління бібліотечною справою, удосконалення бібліотечно-бібліографічного забезпечення розвитку економіки, культури, освіти.

Кінець 50-х – початок 60-х років характеризується бурхливим розвитком структури бібліотечного обслуговування. Виділяються загальнобібліотечні, бібліотечно-оперативні і спеціальні відділи, подовжується час роботи читальних залів. Збільшується кількість читачів бібліотеки, активно діють виставки нових надходжень, створюються окремі читальні зали суспільних наук та спецвидів технічної літератури. За рахунок організаційних змін удосконалюється технологія обслуговування: створюються пункти видачі літератури, для каталогів та читальних залів залучаються додаткові консультанти тощо²⁴.

Рішення про розвиток системи бібліотек, спеціалізацію профілю їх діяльності і створення Міжвідомчої Координаційної ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури Української РСР у кінці 50-х років заклали фундамент для реалізації системи заходів цілісної бібліотечної реформи, яка почала проводитися в першій половині 60-х років.

У цей період значна увага приділяється формуванню фондів масових бібліотек, розповсюдженню книги, активізації її використання. Зазначені процеси розвивалися в декількох напрямках. Перший – це розповсюдження книги. Воно забезпечувалося низкою постанов ЦК Компартії України, наказів по Міністерству культури, по управліннях культури облвиконкомів, обкомів партії щодо покращення розповсюдження книжок. Так, Постанова ЦК Компартії України від 13 жовтня 1959 р. “Про заходи по поліпшенню розповсюдження книг в Українській РСР” визначили ряд факторів, що мали б активізувати продаж книжок та надходження їх до бібліотек: розвиток мережі книжкових магазинів, кіосків, автолавок та позамагазинних форм торгівлі, розширення пропаганди книги через пресу, радіо та телебачення. Критикувалася організація продажу книжок в таких областях, як Сталінська, Кримська, Черкаська, Одеська, Херсонська та м. Києві. Відзначалося, що у 1959 р. з 634 магазинів системи Міністерства культури 138 не виконали планів продажу літератури, на складах скупчилася значна кількість непроданої літератури на сумму 238 млн. крб. У зв’язку з цим обкоми КП України, виконкоми обласних рад та Київської міської ради депутатів, Міністерство культури УРСР зобов’язувалися здійснити конкретні засоби щодо покращення розповсюдження книги, розвивати нові прогресивні форми такої діяльності, в тому числі і в справі пропагування книги²⁵.

У липні 1960 р. виходить аналогічна Постанова ЦК КПРС, де спеціально міністерствам культури, міністерствам зв'язку та Центроспілкам союзних республік було дано завдання розширити мережу книгарень, спеціалізованих магазинів політичної, художньої, науково-технічної, сільськогосподарської книги, навчально-педагогічної, медичної літератури, магазинів "Книга-поштою", активніше залучати громадських розповсюджувачів книжок, забезпечити постачання книжок, плакатів, нотних видать, листівок в усі, навіть невеликі села різними способами, в тому числі автофургонами²⁶. Хоча, в першу чергу, увага зверталася на суспільно-політичну та художню книгу радянських авторів, цей рух об'єктивно сприяв також поширенню іншої масової книги, передусім, науково-популярної.

Активізація розповсюдження книги відповідно призвела й до різкого зростання книжкової та газетної продукції, що стало наслідком збільшення кількості видавництв. Як вже зазначалося, перед війною існували такі видавництва, як Держполітвидав УРСР (1938), Держлітвидав УРСР (1932), Держтехвидав УРСР (1930), Книжкова палата УРСР (1935), "Радянський письменник", "Радянська школа", Видавництво АН УРСР (1922), Держмедвидав УРСР (1930), Держсільгоспвидав (1930).

Коло видавництв дещо поповнилося в період війни та повоєнного часу: були створені видавництва "Радянська Україна" (орган ЦК Компартії України) (1943), Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури (1944), "Молодь" (1945), Закарпатське книжно-газетне видавництво (1945), Редакційно-видавничий відділ Товариства з поширення політичних та наукових знань (1949), Львівське книжно-журнальне видавництво (1950), а також університетські – Київського (1946), Харківського (1949) та Львівського (1954) університетів.

На рубежі 1959–1960 рр. відбувається різке зростання видавництв обласного рівня, започатковані Дніпропетровське (1959), Кримське (1950), Одеське (1959), Сталінське (1959) книжкові видавництва, також книжково-газетні видавництва – Харківське (1959), Вінницьке (1959), Запорізьке (1959), Київське (1959), Луганське (1959), Полтавське (1960), Станіславське (1959), Херсонське (1959), Черкаське (1960)²⁷. Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури розділилося на два окремих видавництва "Мистецтво" та Державне видавництво музичної літератури УРСР у 1962 р., а в 1966 р. – видавництво "Музична Україна".

У 1962 р. в УРСР було випущено близько 9 тис. назв книжкових видань, тиражем 124 млн. 139 тис. прим. Окремий внесок був зроблений 750 відомчими організаціями та вищими навчальними закладами²⁸.

Була введена сувора спеціалізація у галузі видання художньої, ди-

тячої, науково-технічної, медичної та іншої літератури, що дозволяло не лише економити державні кошти шляхом уникнення дублювання та координувати видавничу діяльність, а й тримати під постійним контролем випуск продукції та її зміст. Заведено єдиний порядок складання, розгляду та затвердження темпланів видавництва. Така політика уніфікації випуску та поширення видавничої продукції полегшувала роботу комплектаторів бібліотек, які працювали з видавничими планами²⁹.

Зростання видавничої продукції у декілька разів за короткий час призвело до швидкого поповнення бібліотечних фондів обов'язковим та замовленими примірниками книжок, які у більшості репрезентували літературу, видану радянськими видавництвами.

Отже, зазначені постанови мали вагомі наслідки: в 60-х роках з'явилася велика та розгалужена мережа книжкових магазинів, кіосків, розкладок, автолавок, пунктів. Було дозволено розповсюдження книжок безпосередньо в вузах, технікумах, на заводах і фабриках, у загальноосвітніх школах, бібліотеках, зокрема, сільських; у декілька разів виріс штат книгонош, книговидавнича політика була спрямована на випуск підручників, навчально-методичної літератури, організовувалися відділи "книга-поштою", у газетах та журналах були відкриті або розширені відділи критики та бібліографії, посилювалася реклама книги, було започатковано спеціальний бюлетень-газету "Друг читача", що виходив один раз на тиждень, половинним форматом газети "Правда" і за ціною 20 коп. за номер.

У 60-х роках починається масштабний рух громадської ініціативи бібліотекарів, яка полягла в створенні громадських бібліотек, в яких бібліотекарі працювали на громадських засадах. Більшість профспілкових бібліотек також працювала на громадських засадах. Спеціальна Всесоюзна бібліотечна нарада, що була скликана 7 червня 1963 р. у Москві, поставила завдання щодо обслуговування книгою на громадських засадах у селах та організації навчання бібліотечній справі через семінари, практикуми, школи та університети культури³⁰.

Для покращення підготовки кадрів у Харківському бібліотечному інституті було відкрите спеціальне відділення на 120 осіб, створено спеціальний книготорговельний технікум на 200 осіб, при управліннях культури почали працювати тиражні комісії, при обласних управліннях культури функціонували кіоски "Союздруку", було розроблене спеціальне рекламне забезпечення книжкових магазинів, бібліотек та видавництв. Книготорг зобов'язувався регулярно надсилати інформаційно-бібліографічні матеріали в бібліотеки та книгарні (тематичні плани видавництв, бланки замовлень тощо). У бібліотеках також було ініційовано

продаж книжок, підвищення пропаганди нових книг, газет, популяризацію реклами в галузі книжкової продукції³¹.

Міністерство культури УРСР у квітні 1960 р. видає спеціальний наказ, спрямований на поліпшення бібліотечної справи в республіці. Згідно з ним впроваджуються єдині міжвідомчі плани бібліотечного обслуговування, удосконалюється пропаганда та розповсюдження книги, у штати обласних бібліотек вводяться посади головного бібліотекаря з функціями інспекції (державного контролю і координації роботи бібліотек усіх відомств і організацій), поширюється практика відкриття бібліотечних філій, пунктів видавання книжок, залучення громадськості до пропаганди читання книжок, а також передбачається низка організаційних заходів щодо розширення мережі бібліотек. Бібліотечна рада при Головному управлінні в справах культурно-освітніх установ перетворена на Міжвідомчу раду з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР.

Було чітко відрегульовано процес складання видавничих планів та представлення бібліотеками своїх пропозицій щодо потреб у книжках для формування накладів не пізніше 1 травня кожного року, а також проведення перевірок бібліотечних фондів для очищення від застарілих видань тощо. "Укркнига" зобов'язувалася забезпечувати, насамперед, потреби бібліотек, а видавництва – враховувати в своїх планах випуск поточних та ретроспективних бібліографічних показників з окремих галузей знань.

На випуск показників як на одне з головних завдань було звернуто увагу таких бібліотек, як ДРБ УРСР ім. КПРС, Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка, Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М. Горького, Державна історична бібліотека УРСР³².

Керування бібліотечною справою та координацію роботи бібліотек усіх відомств (крім науково-технічних) було покладено на ДРБ УРСР ім. КПРС. Рада з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури почала проводити систематичні пленуми, де проходив обмін досвідом, розглядалися завдання та функції бібліотек. Було ініційовано створення у кожній бібліотеці Ради бібліотеки, яка мала розгорнути соціалістичне змагання щодо вдосконалення роботи бібліотек, організовувати розповсюдження книжкової продукції, сприяти у відкритті пунктів видавання літератури, здійснювати пропаганду книги, залучати любителів книги до цієї діяльності, впроваджувати відкриті обговорення роботи з читачами.

Значний стимул отримала культурно-масова робота. У цій сфері почався ініціативний рух бібліотекарів за розвиток форм залучення читачів

до бібліотек: у Черкаській області регулярно проводилися читацькі конференції, у Київській, Дніпропетровській областях були організовані різноманітні форми політпросвітницької роботи; у Житомирській області відкрилися бібліотечні філії, що працювали на громадських засадах³³.

У травні 1961 р. пройшов Пленум Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР, що розглянув питання стосовно координації довідково-бібліографічної роботи в республіці. Пленум констатував, що поряд з безсумнівними досягненнями бібліотек у справі формування фондів, довідково-бібліографічному обслуговуванні підприємств, установ, організацій і різних груп читачів, серйозним недоліком продовжує залишатися недостатня скоординованість бібліотек, що врешті-решт призводить до паралелізму і дублювання у виконанні довідок, нераціонального витрачання сил та державних коштів тощо.

З метою подолання цих недоліків Міжвідомча рада вирішила здійснити масштабну координацію довідково-бібліографічної роботи. Центром організації такої координації в республіці була визнана Державна республіканська бібліотека імені КПРС. Координацію в областях відповідно здійснювали державні обласні бібліотеки, за винятком Харківської обласної, де цю функцію виконувала ДПБ імені В.Г. Короленка, та Одеської обласної, де координуючим центром була ДНБ імені О.М. Горького. Основним завданням цих бібліотек-центрів було визначення головного напрямку довідково-бібліографічної роботи для всіх бібліотек "своїх" регіонів і організація довідково-бібліографічної діяльності та координації між цими бібліотеками.

Крім центру з організації координації довідково-бібліографічної роботи, створювалися галузеві центри з окремих галузей знань і техніки: з питань техніки – Державна республіканська науково-технічна бібліотека УРСР; з питань сільського господарства – Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М. Горького; з питань медицини – Державна республіканська науково-медична бібліотека. Функції координації з інших галузей науки виконувала ДРБ.

Визначалися і бібліотеки-центри для виконання складних бібліографічних завдань, в яких фонди і фахівці могли б забезпечити виконання довідок і куди бібліотеки, установи і підприємства мали звертатися безпосередньо:

- а) у галузі суспільно-політичних наук: Державна публічна бібліотека АН УРСР і Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС;
- б) у галузі історії: Державна історична бібліотека УРСР;
- г) з питань краєзнавства: Державна історична бібліотека УРСР;

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР; Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М. Горького (питання краєзнавства південних областей – Одеської, Херсонської, Миколаївської); Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка (питання краєзнавства м. Харкова і Харківської обл.), обласні бібліотеки;

д) у галузі права: Наукова бібліотека при Київському державному університеті;

е) у галузі мовознавства, мистецтва і літературознавства: Державна публічна бібліотека АН УРСР;

є) у галузі сільськогосподарських наук: Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М. Горького;

ж) у галузі медичних наук: Республіканська науково-медична бібліотека (Київ) та Харківська науково-медична бібліотека;

з) у галузі фізико-математичних наук: Наукова бібліотека при Київському державному університеті;

і) у галузі геолого-географічних наук: Наукова бібліотека при Одеському державному університеті; Наукова бібліотека при Львівському державному університеті (по західних областях);

к) у галузі хімії та хімічної технології: Державна публічна бібліотека АН УРСР;

л) у галузі статистики друку про видання творів різних авторів: Книжкова палата УРСР.

Цілком закономірно, що ця координація не мала суворого обов'язкового характеру, він був скоріше рекомендаційний, що розуміли і власне ініціатори таких процесів, оскільки передбачали, що використання цих бібліотек як центрів в усіх випадках може викликати суто організаційні ускладнення. Зокрема, рекомендувалося виконувати прості довідки силами тих бібліотек, куди звернення надійшло спершу, і лише в разі неможливості виконання довідки передавати її безпосередньо до бібліотек-центрів³⁴.

У 1964 р. Міжвідомча бібліотечна рада широко обговорює шляхи вдосконалення довідково-бібліографічної та інформаційної роботи, координацію діяльності в цій галузі, пропонує розробити загальне положення про координацію роботи; створити зведені картотеки основних бібліографічних посібників, наявних у бібліотеках; започаткувати фонд виконаних довідок та обмінюватися ними; практикувати видання путівників по великих бібліотеках республіки; посилити роботу з пропаганди бібліографічних знань; залучити до цього як професійних працівників, так і громадськість тощо³⁵.

Починаючи з 1960 р. вирішується питання розподілу напрямів до-

відково-бібліографічної роботи між ДРБ та ДПБ: перша набуває статусу республіканського центру бібліотечно-бібліографічної роботи в галузі природничих наук, друга – в галузі суспільно-політичних, філологічних, мистецтвознавчих та хімічних наук, а також хімічної технології. Це рішення сприяло дещо глибшій розробці питань забезпечення науково-технічних досліджень у відповідних галузях, їх бібліографічного супроводу.

У вересні 1960 р. виходить наказ Міністерства культури УРСР “Про централізовану класифікацію та каталогізацію книг”. Ці процеси було покладено на Державну республіканську бібліотеку УРСР, а також на Книжкову палату та Державну наукову бібліотеку ім. О.М. Горького в Одесі. Загальне методичне керівництво по здійсненню класифікації та якісної каталогізації мала здійснювати Книжкова палата УРСР, що перебувала в Харкові³⁶

Було звернуто спеціальну увагу на: комплектування та розвиток медичних бібліотек у республіці; на організацію перегляду фондів щодо застарілої літератури; поповнення бібліотек книжками з серії “Практичний лікар”, сучасними досягненнями біології, хімії, радіології, ядерної фізики, електроніки, кібернетики і т.д.; обмін літературою; пропаганду медичних знань, санітарної та медико-освітньої літератури, пересувних пунктів в медичних закладах; практику відкритого доступу до літератури; підготовку бібліографічних покажчиків та відповідних розділів у спеціальних газетах та журналах. На Республіканську медичну бібліотеку було покладено завдання методичного керівництва медичними бібліотеками, бібліотеками медичних вузів та медичних установ³⁷.

Обслуговування читачів масових бібліотек книжкою як багатоаспектне питання, що пов'язане із комплектуванням, організацією науково-довідкової роботи та рекомендаційної бібліографії, підвищенням попиту та обігу фондів, стало пріоритетним напрямом діяльності бібліотек. Відповідно, основним завданням було охоплення книжкою та бібліотекою кожного населеного пункту та бібліотечним обслуговуванням – кожної сім'ї; особлива увага спрямовувалася на Станіславську, Чернігівську, Кіровоградську, Волинську, Рівненську області, де виявилось відставання у питаннях бібліотечного обслуговування села. Дієва пропаганда книги визнавалася одним із засобів комуністичного виховання. Здійснюватися вона мала різноманітними формами: організацією відкритого доступу до книжкових фондів, тематичним оглядом літератури, створенням пересувних бібліотек, обслуговуванням без вихідних днів, залученням до розвитку пропаганди книги найактивніших громадян суспільства.

Упродовж 1960-х років завдання покращення комплектування та діяльності бібліотек супроводжувалося питанням раціоналізації розміщення бібліотек та організації фондів в умовах зростання книжкової продукції: щорічно у той період видавалося в Україні понад 1 млн. прим. книг, і ця цифра продовжувала зростати³⁸. Це яскраво проявилось у бібліотечній статистиці: з 1958 по 1962 рр. кількість масових бібліотек скоротилася з 33 985 до 31 527, однак, кількість читачів, навпаки, зросла з 170 592 до 2 039 935, а книговидача – з 2 091 598 до 2 805 071 прим.³⁹⁻⁴⁰

У практику діяльності впроваджуються міжвідомчі плани бібліотечного обслуговування, вдосконалюються показники у галузі обслуговування, у місцевостях, де бібліотеки не можуть бути відкриті через невелику кількість населення, пропонувалося організувати філії та пересувні бібліотечки.

У бібліотечному заочному обслуговуванні важливе місце займав міжбібліотечний абонемент, який щорічно зростав на 20–25 бібліотек і в ці роки працював досить напружено.

У 1960 р. 844 бібліотеки були охоплені абонентним обслуговуванням у ДПБ. З них 698 – бібліотеки УРСР, 125 – інших республік, 21 – зарубіжних країн. МБА користувалися 160 бібліотек науково-дослідних установ АН УРСР, 167 бібліотек промислових підприємств, конструкторських бюро, 198 бібліотек вузів та інших навчальних закладів, 15 республіканських та крайових бібліотек, 26 музеїв, 230 обласних, міських, районних та сільських бібліотек. Серед зарубіжних країн-користувачів МБА були: Болгарія (3 установи), Угорщина (1), Німецька Демократична Республіка (3), Голландія (1), Польща (2), Румунія (2), Чехословаччина (8), Швеція (124).

Намагання здійснити прорив у науково-технічному потенціалі СРСР проявилось у створенні в 1960-х роках низки закладів технічної освіти та формуванні відповідних бібліотек.

У 1960 р. відкриваються бібліотеки Житомирського інженерно-технологічного інституту, Запорізької філії Дніпропетровського металургійного інституту (нині – Запорізька державна інженерна академія); починає працювати бібліотека загальнотехнічного факультету Львівського політехнічного інституту (нині – Івано-Франківський національний технічний інститут нафти і газу), Кіровоградського державного технічного університету, Харківського зооветінституту, Загальнотехнічного факультету Київського політехнічного інституту (нині – Чернігівський державний технологічний інститут).

У 1961 р. було започатковано бібліотеку Загальнотехнічного факультету Київського інституту текстильної та легкої промисловості (нині –

Херсонський державний технічний університет)⁴¹; у 1965 р. – бібліотеку Донецької філії Харківського інституту мистецтв (нині – Донецька державна музична академія ім. С. Прокоф'єва)⁴²; у 1966 р. – бібліотеку філії Львівського політехнічного інституту в Луцьку⁴³.

У 1965 р. ДПБ повернули статус головної наукової бібліотеки республіки: вона виконала функції публічної книгозбірні, тимчасово покладені на неї після війни, і знову стала Центральною науковою бібліотекою АН УРСР.

Політика партії, спрямована на зближення школи та трудового життя, впровадження системи 11-річної середньої освіти, включення в програму 9–11 класів уроків виробничої праці викликає реорганізацію в 1962 р. бібліотек для дітей та юнацтва. Учні 9–11 класів було вирішено обслуговувати в бібліотеках для дорослих, а бібліотеки для дітей та юнацтва перетворюються на бібліотеки для дітей, де обслуговуються, відповідно, учні 1–8 класів.

У формуванні бібліотечних фондів також відбуваються зміни. З травня 1961 р. введено додаткове централізоване постачання обов'язкового платного примірника українських видань, що отримується безпосередньо з видавництва. У зв'язку з цим суттєво виростає замовлення та книгообмін в межах СРСР.

За даними аналітичних досліджень, основними книгообмінними операціями у сфері наукових бібліотек були охоплені академічні бібліотеки СРСР (БАН СРСР і БСН АН СРСР), а також бібліотеки союзних республік, 30 пунктів – з великими бібліотеками СРСР; 32 – з науково-дослідними інститутами, 108 – з вищими навчальними закладами, 30 – з університетськими бібліотеками, 3 – інших установ⁴⁴⁻⁴⁵. Ця пропорція у приблизних цифрах зберігалася впродовж 1960-х років.

Комплектування мало дуже нестабільний характер, оскільки залежало від обов'язкового примірника, придбання, накладів видавництва, переобліку у бібколекторах, надходження до магазинів тощо. В 1962–1964 рр. було проаналізовано джерела комплектування наукових бібліотек. Найбільший відсоток (44 %) належав платному (науковому) обов'язковому примірнику видань союзних республік російською мовою, що надходив із Центрального колектора наукових бібліотек в Москві. Друге місце займало придбання в магазинах міст та обласних колекторах (25 %). Усі інші надходження не перевищували 7–8 %: безкоштовний український обов'язковий примірник з друкарень УРСР – 7,7 %; передплата через "Союздрук" і в наукових установах – 4,9 %; платний обов'язковий примірник з видавництва УРСР – 3,4 %; внутрішньосоюзний книгообмін – 2,8 %; дари – 4,3 %; за цільовими замовленнями післяплатою – 3,8 %; з резервних і дублетних фондів Бібліотеки – 3,7 %.

Такі цифри показують, що в цей період політика вітчизняного комплектування була спрямована на пріоритетне поповнення фондів вітчизняною науковою літературою, що фіксувала досягнення радянської науки в різних республіках СРСР та передбачала поширення й наукове використання досягнень, впровадження теоретичних результатів у практику. Безкоштовне розповсюдження російською мовою видань, що відображали досягнення різних республік у спільному інформаційному просторі, об'єктивно підвищувало оперативність впровадження наукових результатів. Відсоткове співвідношення наукової продукції СРСР, куди включався відсоток Росії (20 %) та інших 14 союзних республік (в середньому кожна по 4,6 %), опосередковано (через аналіз обов'язкових надходжень книжок) свідчить про досить високий рівень української наукової продукції (7 %) у загальній системі радянських видань.

Доцільність такого підходу до формування фондів наукових бібліотек, що здійснювалося у всесоюзному масштабі, не викликає сумнівів: це дозволило укомплектувати бібліотеки літературою, необхідною для розвитку фундаментальних та прикладних наук. Однак повний примірник із Центрального колектора не отримувала жодна бібліотека, крім ДБЛ і ДПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедріна. Не отримували повний примірник і союзні академії, оскільки комплектувалися за профілем наукової діяльності, на відміну від ДПБ, яка виконувала і функції республіканської публічної бібліотеки⁴⁶.

За галузями знання перше місце (44 %) належало виданням з техніки (31 %) і природничих наук (13 %), що віддзеркалювало пріоритетність напрямів розвитку народного господарства і курс на технічний прогрес країни, декларований з'їздами та пленумами ЦК КПРС та ЦК КПУ. На другому місці, цілком закономірно для головної наукової бібліотеки, була суспільно-політична література (20,7 %); медична книга (6,6 %); сільськогосподарська (6,7 %); художня література (11,7 %); мистецтво (3,6 %); довідкова література і бібліографія (3,9 %).

Продовжується подальший розвиток спеціалізації комплектування наукових і публічних бібліотек України як вітчизняною, так і іноземною літературою, що дозволяло не лише економити валютні асигнування, а й вдосконалити комплектування за профілем діяльності бібліотек, тим більше, що з 1962 г. здійснюється його перегляд. ДПБ УРСР, виходячи з наукового профілю своєї діяльності, відмовляється від широкого комплектування своїх фондів художньою літературою зарубіжних соціалістичних країн мовою оригіналу і продовжує комплектуватися виключно творами літературних класиків цих країн (художньою літературою, виданою в капіталістичних країнах, Бібліотека не комплекту-

валяся). ДРБ, натомість, розширяє комплектування зарубіжними виданнями художньої літератури. Комплектування зарубіжною медичною літературою практичного значення було передане до Медичної бібліотеки.

Доведення книжки до читача в найкоротший термін декларувалося одним з найважливіших завдань, поставлених перед бібліотеками. Значну роль в цьому відіграло розгортання діяльності створеного Центрального колектора, що було важливим для оперативного формування фонду та прискорення доведення книжки до читача. Можливість виставити у повному обсязі книжки перед читачами на виставках нових надходжень у відділах обслуговування було впроваджено з 1964 р.⁴⁷

Відмова обласних бібколекторів забезпечувати бібліотеки платним українським обов'язковим примірником, а також запізнення із постачанням книг та складна процедура передавання замовлень спричинила до інтенсифікації праці комплектаторів з магазинами, які забезпечували можливість швидкого (у той самий день) надходження до Бібліотеки.

З 60-х років починається реформування системи обліку в наукових бібліотеках, її спрощення та здешевлення, перехід на інвентаризацію фондів за актовою системою. Першими її започаткували ДПНТБ, Центральна політехнічна бібліотека, бібліотека МДУ тощо. Актова система дозволяла механізувати індивідуальний облік літератури, спрощувати ведення документації книг в процесі їх опрацювання, давала можливість використання інформації про нові надходження та економити час у період обліку журналів тощо. Інвентаризація журналів здійснювалася в річній книзі реєстрації річними комплектами. Інвентарний номер складався з двох останніх цифр року, номера акту і порядкового номера запису журналу в реєстраційній книзі. Акт вважався єдиним звітним документом перед бухгалтерією, і ця система регулює бібліотечний облік й донині⁴⁸.

Розвиток комплектування наукових бібліотек зарубіжною літературою викликав необхідність наукового визначення принципів комплектування, зокрема, критеріїв відбору іноземних наукових публікацій, науково обґрунтованих рекомендацій з комплектування зарубіжної наукової літератури та її розповсюдження між науковими установами.

З жовтня 1963 р. з метою керування видавництвами, поліграфією та книжковою торгівлею створюється Державний комітет Ради Міністрів УРСР з питань друку. Він здійснює контроль у загальнореспубліканському масштабі за змістом і спрямуванням видання літератури у всіх видах, визначенням технічної політики у поліграфічній промисловості, підготовкою зведених та перспективних планів випуску книг, усуненням паралелізму і дублювання видань⁴⁹. Така політика дозволяє в пла-

новому порядку формувати бібліотечні фонди, контролювати зміст та управління фондом.

У зв'язку з фондовою спеціалізацією різних державних бібліотек України вирішується питання регіональної координації передплати зарубіжної періодики, що охоплює шість великих бібліотек: ДПБ АН УРСР, Державну республіканську бібліотеку УРСР ім. КПРС, Державну республіканську науково-технічну бібліотеку УкрНДІНТІ, Республіканську наукову медичну бібліотеку, Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку Північного відділення ВАСГНІЛ та Наукову бібліотеку Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

На 1 січня 1965 р. книгообмін був встановлений з 1153 зарубіжними організаціями з 60 країн світу. З них: соціалістичних країн налічувалося 12 (450 організацій); інших країн – 48 (703 організації), в тому числі – 19 (380) з Європи; 2 (18) – з Австралії та Нової Зеландії; 5 (94) – з Азії; 11 (185) – з Америки; 11 (25) – з Африки. Слід зазначити, що 100 найцінніших наукових журналів з хімії, фізики, математики, геофізики, біології, гео- та біофізики, механіки, радіоелектроніки, статистики, філології тощо таких країн, як Англія, США, Франція, ФРН, було отримано через міжнародний книгообмін, що складав 33 % надходжень. Що стосується відсотку книгообміну в наукових установах АН УРСР, то він складав там 50–90 % і здійснювався на власні видання інститутів. В 1964 р. ДПБ припинила отримання іноземної літератури з бібліотек Українського товариства дружби і культурних зв'язків при Раді Міністрів УРСР у зв'язку з тим, що література надходила від них із запізненням і не в повному обсязі⁵⁰.

Починаючи з 60-х років українські бібліотеки брали участь у все-союзних зведених каталогах і бюлетенях нових іноземних видань: у ДБЛ, ФБСН АН СРСР, Всесоюзній ДБІЛ, Всесоюзному інституті наукової інформації. Створення загальнодержавних довідників іноземної літератури дозволяло актуалізувати використання цієї літератури через книгообмін та раціонально витратити валютні кошти на закупівлю необхідної наукової продукції.

Науково-методична робота в галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства періоду 60-х років сконцентрувалася у декількох союзних центрах, що майже нанівець звело самостійну бібліотекознавчу діяльність українських бібліотек.

Методичним центром загальнодоступних бібліотек в СРСР стала Державна бібліотека ім. В.І. Леніна, яка почала випускати методичні посібники та рекомендації для всіх видів та типів цих бібліотек; для мережі наукових бібліотек – БАН СРСР, Фундаментальна бібліотека з

суспільних наук та Державна публічна науково-технічна бібліотека СРСР; для мережі вузівських бібліотек – Наукова бібліотека Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. Республіканські бібліотеки УРСР мали керуватися цими рекомендаціями та координувати свою роботу з союзними центрами. В 1963 р. великим накладом видається “Сборник руководящих материалов по вопросам библиотечной работы”, де опубліковані всі основні постанови, накази керівних органів, рішення з’їздів та пленумів ЦК КПРС та ЦК союзних республік, міжвідомчих рад для кращого засвоєння основного курсу партії та уряду на розвиток бібліотечної справи.

Загальні процеси науково-методичної централізації у бібліотечній справі, перетворення ДБЛ на науково-методичний центр, з одного боку, нівелювали місцеві особливості і проводили лінію партійно-урядового керівництва країною, а з іншого, – сприяли об’єднанню в єдину мережу та переходу на єдині засади діяльності, що дозволяло економити сили в умовах браку кадрів та фінансування.

Передусім, перехід на уніфіковані правила опису і каталогізації творів друку, побудова систематичних каталогів за принципами радянської системи ББК певною мірою спрощували роботу з опрацювання літератури та каталогізації.

У цей період радянські бібліотекознавці видають низку праць з теорії та практики каталогізації і систематизації, починає реалізовуватися радянська система бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК)⁵¹. Остаточо складається система класифікації знання в галузі суспільних наук, а також створені передумови для переходу всіх бібліотек СРСР на нові правила опису друку і каталогізації творів друку, побудову систематичних каталогів за принципами ББК. Оскільки процес створення ББК був сконцентрований у ДБЛ, він координувався спеціальною Міжвідомчою каталогізаційною комісією при ДБЛ, а в Україні – в республіканській Міжвідомчій каталогізаційній комісії. Українські бібліотеки брали активну участь у діяльності цих комісій (під керівництвом О. Дараган), зокрема, ними були підготовлені матеріали щодо уніфікації та уточнення бібліографічного опису публікацій вищих законотворчих і виконавчих органів влади республіки, виданих українською мовою. Поряд з тим продовжувалася робота з перебудови систематичного каталогу за типовими схемами і матеріалами, що розповсюджувалися головним методичним центром СРСР – ДБЛ.

Здійснюється постійне редагування та перебудова каталогів з відображення питань, “що висунуті наукою та життям”, відповідно до схем ДБЛ, нових навчальних програм з марксистсько-ленінської філософії,

основ наукового комунізму для вищих навчальних закладів, а також пристосування їх до чергових завдань “у світлі рішень” з’їздів і пленумів ЦК КПРС (оперативно відкриваються відповідні рубрики в каталозі, зокрема, була доопрацьована рубрика “Марксизм-ленінізм” з підрубрикою “Закономірності переростання соціалізму в комунізм” тощо).

Історичні науки редагувалися відповідно до програмно-методичних матеріалів Вищої партійної школи, матеріалів дискусій з питань періодизації історії СРСР, а також системи розміщення матеріалу всередині рубрик, що відповідно формувалися згідно з новою періодизацією історії: за соціально-економічними формаціями, а в межах соціально-економічної формації – у відповідності до прийнятої в радянській історичній науці періодизації і внутрішнього розміщення матеріалу. За цією систематизацією укладалися принципи та ієрархічно стала система рубрикації, коли суспільно-політичні та економічні процеси пов’язувалися із основними положеннями марксистсько-ленінської теорії щодо соціально-економічних процесів та класової політичної боротьби і рушійних сил історії. Так, у каталозі “Історія. Історичні науки” були повністю перебудовані підрозділи “Історія СРСР: період капіталізму, радянський період, історія союзних республік” та “Історія зарубіжних країн”. При побудові каталогів актуальні питання та проблеми, що ініціювалися науковими завданнями партії та уряду, Президією АН СРСР та Секцією суспільних наук, виокремлювалися в самостійні рубрики.

Найретельніше редагувався радянський період, який закріплювався “Типовою сіткою ділень в радянському періоді історії” стосовно кожного підрозділу. Історія радянського суспільства була поділена на три періоди: “Перемога пролетарської революції і боротьба за побудову соціалізму в СРСР (1917–1937)”; “Радянський Союз в період завершення розбудови соціалізму (1938–1958)”; “Період розгорнутого будівництва комунізму (1959 –)”. Ті ж самі принципи класифікації щодо прийнятої періодизації історії діяли і при формуванні історії зарубіжних країн з урахуванням карткового репертуару бібліотек. Так, зокрема, в історії Великої Британії та Німеччини період капіталізму був організований за схемою: “Період англійської буржуазної революції XVII ст. до французької буржуазної революції XVII ст. (1640–1789 рр.)”; “Період розквіту капіталізму (1789–1870)”; “Період занепаду капіталізму і переростання його в імперіалізм”; “Імперіалізм початку XX ст. (1871–1919 рр.)”. Під час редагування історії зарубіжних країн відкриті рубрики “Комуністична партія”.

У галузі природничих наук і техніки переглянуто нові здобутки науки і включені рубрики, що під час ідеологічних абструпцій (зокрема, сто-

совно гететики, кібернетики, електроніки) або взагалі не відкривалися, або розглядалися з позицій критики зарубіжної науки.

Грунтовно переглядався і розділ “Техніка. Технічні науки” для врахування розвитку наукових знань і технологій, коли застарілі рубрики змінювалися на нові, що вимагало ознайомлення каталогізаторів із літературою безпосередньо. Крім переопрацювання старих рубрик на нові (наприклад, заміну рубрики “Паровози” на “Електротранспорт” з відповідним наповненням), ґрунтовно опрацьований розділ “Електроніка” (представлений 28 рубриками), відкритий розділ “Самонавчаючі системи” у рубриці “Кібернетика”; суттєво редагується підрозділ “Електроенергетика”, “Електротехніка”, “Електростанції”, “Телемеханіка”, “Гірнична справа”, “Обчислювальна техніка”.

У світлі рішень грудневого 1962 р. Пленуму ЦК КПРС опрацьований розділ “Сільське господарство”, де відкриті підрозділи “Агрохімія”, “Хімія у сільському господарстві”, доопрацьовані підрубрики “Природничо-наукові і технічні основи сільського господарства” (зокрема, “Меліорація”, “Загальне рослинництво”).

Розділ “Фізико-математичні науки” поповнився новими підрубриками: “Література загального характеру з елементарної математики”, “Література загального характеру з вищої математики”, “Математична логіка”, “Арифметика як наука про числа”, “Теорія чисел”, “Математичний аналіз”; “Теорія ймовірності” поповнилася підрубриками “Теорія ігр. Дослідження операцій”, “Лінійне програмування” тощо.

У розділі “Біологічні науки” відкриті рубрики “Біоніка”, “Космічна біологія” тощо. У розділі “Економіка” переглянуті усі застарілі формулювання, відкриті нові – “Методика планування”, “Планові органи”, “Науково-дослідні і проектно-конструкторські організації”, “Науково-технічний прогрес. Єдина технічна політика”, “Суспільні начала в економічному житті”, “Централізоване керівництво технічною політикою”, “Науково-технічний прогрес в СРСР”, “Виробничі об’єднання – фірми і комбінати”, а також галузь, пов’язана з хімічним виробництвом – “Економіка виробництва синтетичних матеріалів”, “Економіка пластмас”, “Економіка штучних і синтетичних волокон”, “Економіка каучуку і гумових виробів”, “Застосування математики в економіці”, “Концентрація, спеціалізація і кооперація у сільському господарстві” тощо. Була проведена значна робота з переопрацювання підрозділів, пов’язаних з новим економічним укрупненням діленням, коли відповідно до Указу Президії Верховної Ради РСФРР у цій республіці замість 70 районів створено 24; а в Україні за відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР замість 14 створено 7 районів⁵².

Редагування каталогів здійснювалося за "Єдиними правилами описань творів друку для бібліотечних каталогів". Перебудова виконувалася за принципами суцільного перегляду і передбачала проведення методично цілісної системи заходів: перевірки правильності розстановки, переопрацювання заголовків, розкриття ініціалів авторів, уточнення прізвищ та об'єднання всіх творів під авторським заголовком в одному місці, розкриття псевдонімів і криптонімів, ліквідація дублетних записів, бібліографічне доопрацювання колективних авторів та додаткових описань, впровадження прямого хронологічного принципу при описанні творів друку, вилучення застарілої літератури і оформлення нових розподільників.

У генеральному алфавітному каталозі основна увага в 60–70-х роках приділялася редагуванню алфавітного ряду рубрики "КПРС" із поповненням її матеріалами аналітичного розписування збірників документів щодо резолюцій, рішень конференцій, пленумів і з'їздів як загальносоюзного та республіканського, так і місцевого рівнів⁵³. У кожному розділі впроваджувалася система політбесід.

Особлива увага бібліотек звертається на роботу з каталогами і науково-пошуковим апаратом бібліотек у цілому. В масштабах Радянського Союзу здійснюється централізований облік науково-пошукового апарату бібліотек і створюється "Информационный указатель важнейших библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза (1957–1959)".

Одночасно розробляються і перші радянські підручники в галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства, однак вони виходили виключно в союзних центрах, зокрема, в Москві та Ленінграді, переважна більшість з них була обмежена курсами лекцій для спеціальних вузів та технікумів.

У 60-х роках припинила своє існування самостійна бібліотечна освіта як в СРСР, так і в Україні. У 1964 р. Харківський бібліотечний інститут було реорганізовано в Харківський державний інститут культури з бібліотечним факультетом⁵⁴. Бібліотечний факультет відкрився також у складі створеного в 1968 р. Київського інституту культури. Однак бібліотечна освіта у цей період переживає стан формування та пристосування до нових вимог часу, зокрема у зв'язку із прискоренням науково-технічного прогресу, в галузі спеціальної підготовки та перепідготовки кадрів, створення нових підручників.

За даними ЦСУ УРСР, на початок 1965 р. у республіці було зареєстровано 70 686 бібліотек усіх типів, з них 26 724 (37,8 %) бібліотек, що знаходилися в містах, і 43 962 (62,2 %) – у сільській місцевості.

Книжковий фонд нараховував 439 млн. прим. книжок, журналів, брошур, з котрих 66 % зберігалися в міських бібліотеках, а 34 % – у сільських. Бібліотеки загальноосвітніх шкіл складали 42,8 %, масові – 40 %, технічні та спеціальні – 14,3 %.

У сільській місцевості на 100 населених пунктів у середньому припадало 59 бібліотек. Найширші мережі були в Черкаській області – 94, Чернівецькій – 94, Тернопільській – 89. Найменше бібліотек було в Кримській – 34, Дніпропетровській – 41 та Луганській – 45 – областях. Із загальної кількості працівників бібліотек вищу освіту мали 23,8 %, середню – 74 %, бібліотечну – 61 % бібліотекарів⁵⁵.

Соціально-економічні реформи 50-х – початку 60-х років мали визначальний вплив на всі галузі суспільного життя. Промисловість зазнала суттєвих змін внаслідок реформи 1957 р., коли були ліквідовані 10 союзних та 15 союзно-республіканських міністерств. У союзному підпорядкуванні залишилися лише міністерства хімічної, радіотехнічної, авіаційної, суднобудівної промисловості, середнього машинобудування і транспортного будівництва. Майже вся промисловість республіки перейшла у підпорядкування Ради Міністрів УРСР; з метою подолання галузевої системи управління, яка створювала відомчі бар'єри між підприємствами різного підпорядкування, виникли раднаргоспи.

На початку 60-х років в Україні з'явилися перші виробничі об'єднання, або комплекси. Головне підприємство здійснювало керівництво групою об'єднаних фабрик та заводів, було започатковано госпрозрахунок тощо. Зростає роль та права місцевих рад народних депутатів. У вересні 1963 р. для забезпечення комплексного розвитку промисловості, будівництва, транспорту, інших галузей народного господарства уточнюються економічні райони в СРСР. Країну було поділено на 19 районів, три з них припадали на Україну: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний та Південний. Створювалися планові комісії з координації розміщення та розвитку продуктивних сил, куди, разом з державними та партійними діячами, увійшли представники з різних галузей промисловості. Поліпшилися умови праці (здійснено перехід на 7-годинний робочий день, були підвищені пенсії, посилено увагу до охорони здоров'я, сфери послуг, почалося впровадження типових проектів у будівництві житла тощо)⁵⁶.

Аграрна політика 50-х – першої половини 60-х років у СРСР характеризується протиборством двох тенденцій – прагматичної та ідеологічної. Перша відображала назрілу потребу в реформуванні відсталого галузі господарства, друга – традиційну лінію соціалістичної й комуністичної перебудови аграрного сектору економіки згідно з ідеологіч-

ними вимогами партійно-державного апарату, коли лише державна власність визнавалася передовою, тому кооперативно-колгоспна власність “підтягувалася” до державної. Спроби підвищити продуктивність сільськогосподарського сектору у 50-х роках завершилися осмисленням необхідності часткового відходу від розверсткової, реквізиційної практики щодо заготівель, планової, цінової й податкової політики, разом з тим, ідеологічна тенденція залишалася домінуючою⁵⁷.

Усе це відбилося й на розвитку бібліотечної справи, змісті та формуванні фондів, видах бібліотечної діяльності, бібліографічної та культурно-масової роботи бібліотек – як наукових, спеціалізованих, так і масових.

8.3. Наукова діяльність бібліотек у другій половині 50-х – першій половині 60-х років

З кінця 1950-х років наукова діяльність бібліотек характеризується поступовою переорієнтацією на конкретну діяльність, пов’язану з організацією, вивченням та використанням інформаційного потенціалу фондів. Хоча цей період відзначений помітним зростанням процесу підготовки рекомендаційних показників, а з кінця 60-х – створення науково-допоміжної бібліографії, що відповідало основним завданням, висловленим на партійних з’їздах та в постановах уряду щодо прискорення економічного та науково-технічного розвитку країни, а також виховання людини нового типу, однак значних теоретичних праць, де розвивалися б питання бібліотечної науки, не з’являлося аж до кінця 80-х років.

Теоретичні питання бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства в Україні не знайшли відповідного розвитку ще й через відсутність наукової інституції, яка була б уповноважена або спроможна організувати комплекс проведення цих робіт, хоча у 50-х роках відділи бібліотекознавства були створені майже в усіх наукових бібліотеках. Звернення до конкретних питань бібліотечної діяльності також мало позитивні наслідки для розвитку науки та культури, оскільки історичні обставини розвитку бібліотек дозволили в короткий термін зібрати цінні за історико-культурною, науковою та інформаційною значимістю книжкові фонди, на організацію та використання яких не вистачало часу та умов у попередні роки. Фактичні наслідки війни були подолані лише наприкінці 50-х років. З’явилося розуміння, що інформаційний потенціал бібліотек є “матеріальною силою”, відповідно, крім рекомендаційної, починають розвиватися поточна бібліографія та науково-допоміжна бібліографія (остання була покликана супроводжувати науко-

ві дослідження за різними напрямками розвитку економіки, науки та культури).

Тенденції централізації бібліотечної науки не сприяли розвитку власної теоретичної школи бібліографознавства, однак вони підготували цілісну школу бібліографів-практиків, які зробили значний внесок у розвиток прикладної бібліографії, її методичних засад, специфічних аспектів бібліографічної діяльності.

Основним напрямом бібліографії в 60-х роках визнається рекомендаційна бібліографія, спрямована на підготовку бібліографічних покажчиків, адресованих, передусім, масовому читачу, з метою допомоги в освоєнні опублікованої літератури з різних галузей виробництва, економічного та сільськогосподарського розвитку країни, а також популяризації соціалістичної культури та науки, українських класиків літератури тощо. Рекомендаційна бібліографія стала найважливішим засобом керівництва читанням та пропаганди книги.

У цей період бракувало професійних бібліотечних кадрів, методичні розробки в галузі масової роботи у 1950 – на початку 1960-х років було покладено на ДПБ УРСР, яка з 1965 р. перейшла на обслуговування науки і не могла виконувати роль загальноукраїнського центру рекомендаційної бібліографії. Ставши знову Центральною науковою бібліотекою АН УРСР, ДПБ концентрує увагу на бібліографічному забезпеченні академічної науки, однак за загальнометодичним планом бере участь у відповідних науково-допоміжних бібліографічних покажчиках згідно з обраним напрямом в рамках координації бібліографічної діяльності в Україні. Центром створення рекомендаційної бібліографії була визнана Державна республіканська бібліотека ім. КПРС.

Бібліографи ДПБ, зокрема Г.М. Плеський, О.М. Матвієнко, С.В. Сороковська, Ф.К. Сарана, К.Є. Скокан, Л.І. Гольденберг, Г.М. Гімelfарб, М.Я. Каганова, К.О. Коваленко, М.Г. Швалб, А.Д. Ульянова та ін., ще у 50-х роках починають розробляти методичні посібники, присвячені окремим напрямкам науково-практичної діяльності масових бібліотек, а також створюють рекомендаційні бібліографічні покажчики для цих бібліотек з різних напрямів розвитку культури, освіти, пропаганди знань.

За 1961–1965 рр. в УРСР було видано 21 назву бібліографічних покажчиків загальним обсягом 1,5 тис. друк. арк. та накладом в 1 млн. 200 тис. прим. Основна увага спрямовувалася на підготовку покажчиків ідейно-політичного змісту, що пропагували ідеї марксизму-ленінізму, комуністичного будівництва, виховання комуністичної моралі, а також покажчики щодо читання в масових бібліотеках, які здійснювали редакційно-видавничі відділи Книжкової палати УРСР, Товариства “Знання”,

Політвидаву України, "Наукової думки", "Веселки", "Здоров'я", "Реклами" та інших видавництв. Ґрунтовна підготовка бібліографічних видань здійснювалася Державною республіканською бібліотекою ім. КПРС, Центральною науковою бібліотекою АН УРСР, Харківською державною науковою бібліотекою ім. В.Г. Короленка, Одеською державною науковою бібліотекою, Центральною науковою бібліотекою Харківського університету та іншими великими бібліотеками. І все ж постійно наголошувалося на тому, що у світлі нових завдань комуністичного будівництва підготовка рекомендаційної бібліографії розвивається недостатньо⁵⁸.

Основними завданнями розвитку рекомендаційної бібліографії було визнано необхідність поліпшення тематики, підвищення якості рукописів, активізацію поширення та популяризації бібліографічних видань. Так, видавництвам слід було включати бібліографії до планів видань, що раніше не практикувалося й через що знижувалися можливості пропаганди та поширення бібліографічної літератури, проведення наукового рецензування із залученням відомих учених, журналістів, письменників, бібліографів, викладачів. Також зверталася увага на видання бібліографічних буклетів, листівок та плакатів, тематичних списків, вкладишів та інших видів рекламної продукції, які пропагують найкращі бібліографічні видання з використанням вільних сторінок, шпальт, обкладинок книг тощо.

Велике значення надавалося пропаганді бібліографічної продукції Книжковою палатою УРСР. Зверталася увага на необхідність розширення тематики бібліографічних видань, підвищення їх якості, поліпшення художньо-технічного оформлення та поліграфічного виконання. Вона розробила відповідну інструкцію та розіслала її по видавництвах республіки – про порядок підготовки бібліографічних видань та складання прикнижкової бібліографії⁵⁹.

Отже, рекомендаційна бібліографія суттєво обмежувала читацьку ініціативу, однак прискорювала обслуговування масового читача тими книжками, що були актуальними в цей період. У загальноукраїнському контексті розпочинається виконання наукової теми "Рекомендаційна бібліографія на службі побудови комуністичного суспільства", що передбачала опрацювання принципів її підготовки, створення методів та організаційних засад.

З 1955 р. було започатковано разом з ДБЛ фундаментальну бібліографію "Українська література", що виконувалася у світлі постанов ЦК КПРС щодо розвитку дружби братніх народів (І.З. Бойко, М.В. Булавицька, Г.М. Гімelfарб, Л.І. Гольденберг)⁶⁰. Цей показчик дозволив залучити українську літературну спадщину у контекст загальнолітературних процесів.

Ряд показників був сконцентрований на актуальних питаннях виробничої галузі: “Механізація трудомістких і важких робіт” (керівник О.М. Матвієнко, виконавці А.Д. Ульянова, Р.Б. Ліммер, Г.І. Стецюк), “Сталінський план перетворення природи у дію” (керівник О.М. Матвієнко, виконавці Д.І. Варшавська, О.О. Індісов, К.О. Коваленко), “Боротьба з посухою на півдні України за сто років” (П.М. Першин), “Досвід передовиків-металургів” (О.М. Матвієнко), “Бібліографія видань АН УРСР” (О.М. Матвієнко).

Книгознавчим питанням були присвячені показники: “Історія книги та друку”, а також “Каталог книг громадянського друку” (С.І. Маслов).

У 1955 р. вийшли перші випуски “Сводного каталога иностранных журналов, полученных научными учреждениями Академии наук СССР в Киеве за 1945–1954 гг.” (Вип. 1. Химия и химическая технология; Вип. 2. Геология. Геофизика, География), складені Г.М. Плеським та Л.М. Молочко⁶¹.

Починаючи з 1955 р. впроваджувалася практика публікації систематичних оглядів, що розкривали діяльність ДПБ за рік. Першим був випуск “Государственная публичная библиотека Украинской ССР за 1954 г.”, підготовлений науково-методичним кабінетом бібліотекознавства.

Пріоритетними були бібліографічні показники, підготовлені на актуальні для виконання планів п’ятирічки завдання, зокрема, “Великі будови на півдні УРСР” (І.Ю. Панченко), “Видатні діячі України” (Я.Д. Бірюк), сільськогосподарські питання, проблеми техніки, біо-бібліографії, а також показники основних праць українських класиків літератури, що широко використовувалися у педагогічній практиці, навчанні, культурній діяльності. Останні виконувалися на державне замовлення, оскільки були включені в рекомендаційну літературу, узгоджену з політикою радянської влади в галузі освіти і культури, однак фактичне виконання цих показників, як правило, відкладалося через постійні державні замовлення більш актуальних бібліографій. Увага приділялася, закономірно, також популяризації соціалістичної культури; так, було підготовлено показник праць майстрів українського образотворчого мистецтва – лауреатів Сталінської премії тощо.

Грунтовними бібліографічними показниками досліджуваного періоду були такі видання: В.П. Титаренко, В.О. Лівенцов, І.Ю. Панченко “Союз робітничого класу і селянства – вирішальна сила в боротьбі за комунізм” (К., 1956), “Історія Києва” (К., 1958–1959. – Т. 1, вип. 1–2.), “40 років Радянської влади на Україні” (К., 1958), декілька випусків видання “Зведений каталог іноземних журналів, одержаних науковими установами Академії наук УРСР в Києві” за 1945–1958 рр., ряд бібліо-

графічних покажчиків з хімічних наук, хімічної технології та покажчиків до журналів (З.М. Ващенко – до “Записок Інституту хімії” Академії наук УРСР (К., 1957); “Указатель к “Украинскому химическому журналу (Т. I–XX (1925–1954)” (К., 1958); “Информационный указатель важнейших библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза” тощо.

Лібералізація національно-культурного життя проявилася й в посиленні національної політики, розширилися права республік в економіці та в національно-культурному будівництві, пожвавилася увага до національних проблем, історії та культури народів. У бібліографічній практиці бібліотек України це знайшло свій прояв у створенні бібліографічних покажчиків з національної культури, літератури та науки. Проводиться підготовка колективної бібліографічної праці І.З. Бойка, М.В. Булавицької, Г.М. Гімelfарб, Л.І. Гольденберга, А.А. Куніної, К.Є. Скокан “Украинская литература. Дооктябрьский период”, “Бібліографія української художньої літератури” (О.М. Матвієнко), “Народна творчість, театральна та народна самодіяльність (1945–1951)”.

Бібліографічні традиції українського краєзнавства продовжував Ф.П. Максименко, з іменем котрого пов’язується розробка не лише краєзнавчої бібліографії, а й бібліографічної україніки. Оформлюється окремий напрям, важливий для історії культури – створення бібліографічних покажчиків класиків української літератури. Друком виходять: бібліографія І. Франка (1956), П. Тичини (1957), В. Короленка (1957). Бібліографічні огляди з різних питань публікує Л.І. Гольденберг. Починає видаватися поточна бібліографія “Українська РСР в братній сім’ї народів СРСР”.

У 50–60-х роках М. Гуменюк працює над бібліографічним покажчиком “Письменники радянського Львова”, де було вміщено 39 прізвищ⁶². Після цього він разом з Є.Є. Кравченко видає покажчик, присвячений М. Шашкевичу, І. Вагилевичу, Я. Головацькому⁶³.

Розвивається бібліографічна “шевченкіана”: видаються декілька покажчиків, що заклали основу для подальших досліджень Кобзаря. У 1961 р. з’являються видання “Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія бібліографій. 1940–1960” (укладачі І.З. Бойко та Г.М. Гімelfарб). Через два роки виходить покажчик “Т.Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839–1959: В 2-х т.” (відп. ред. Є.П. Кирилюк, укладачі – І.З. Бойко, Г.М. Гімelfарб, О.Д. Кізлик, Є.Є. Кравченко, К.Є. Скокан, Л.В. Беляєва, М.В. Булавицька) (К., 1963). Ф.К. Сарана продовжує свої дослідження “шевченкіани” – у 1957–1965 рр. він підготував матеріали до бібліографії “шевченкіани” за різні роки, в тому числі “Т.Г. Шевченко. Ювілейна література. 1960–1964”⁶⁴.

Відзначення 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка проводилося на високому державному рівні: був створений урядовий ювілейний комітет, розроблена система заходів в АН УРСР, якими передбачено було організувати Шевченківські читання, провести ювілейну конференцію, виступи з лекціями, доповідями по радіо і в пресі, виставки та екскурсії. Інститут Шевченка мав підготувати повне зібрання творів Т.Г. Шевченка в шести томах; видати серію праць, зокрема біографію Шевченка, а також здійснити наукові дослідження стосовно інтерполяції творчості Кобзаря на сучасну дійсність: "Гуманізм Шевченка і наша сучасність", "Шевченко і література народів СРСР", "Проти фальсифікації літературної спадщини Шевченка", "Коментар до "Кобзаря" Т.Г. Шевченка", "Листи до Т.Г. Шевченка", "Фототипічне видання Малої і Більшої книжок Шевченка". ІМФЕ було доручено видати живописну спадщину Шевченка, а також збірник "Шевченко в народній творчості"; Інституту мовознавства – "Словник мови Т.Г. Шевченка"; Інституту філософії разом з Інститутом історії – збірник наукових праць "Проти фальсифікації історичних та філософських поглядів Т.Г. Шевченка"; Музею Т.Г. Шевченка доручено підготувати нову експозицію. ДПБ АН УРСР мала укласти 2-томну "Бібліографію" (що була видана в 1963 р.) та здійснити публікацію нових документів про Т.Г. Шевченка з відділу рукописів ДПБ АН УРСР (у 1966 р. світ побачило видання "Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів ДПБ АН УРСР"⁶⁵). Праця "Издание произведений Т.Г. Шевченко и литература о нем на иностранных языках" (Л.І. Гольденберг, Л.В. Беляєва) була підготовлена спільно з Державною публічною бібліотекою ім. В.І. Леніна. Усі ці покажчики отримали високу оцінку фахівців.

Важливою подією у науковому та культурному житті України стала публікація фундаментального п'ятитомного бібліографічного покажчика "Українські письменники", що охоплював період від X–XIII ст. (давня українська література) до радянського часу включно⁶⁶. Тоді ж були започатковані такі поточні бібліографії, як "Книги з українського літературознавства" (з 1958 р.) (укладач Л.В. Беляєва), книгознавча бібліографія П.М. Попова тощо.

Окремий розділ складали біобібліографічні покажчики: О.С. Ровнер, Р.Я. Королик "Олександр Григорович Шліхтер" (К., 1958), М.В. Булавицька "Леся Українка" (1956), І.З. Бойко "Іван Франко" (1956) та "Бібліографічний покажчик видань творів П.Г. Тичини та основна література про життя та творчість" (1957), І.З. Бойко "Короленко і Україна" (1957) тощо. Для залучення фондів ДПБ АН УРСР до наукового обігу співробітниками відділу рукописів (А.Г. Адаменко, Д.М. Іофанов, З.В. Ки-

рилюк, О.К. Олійниченко, Й.В. Шубинський) був підготовлений науковий каталог “Опис автографів українських письменників” (1959), у якому були репрезентовані раніше невідомі автографи таких класиків вітчизняної літератури, як Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, С. Васильченко, М. Коцюбинський, П. Грабовський, А. Тесленко та ін.⁶⁷

С.О. Петров видав науковий каталог книг громадянського друку⁶⁸; незабаром публікуються каталоги книг кириличного друку⁶⁹, а також книг першої чверті XIX ст. з фондів ДПБ АН УРСР⁷⁰.

З'являються книгознавчі дослідження українського вченого Г.І. Коляди, присвячені історії української книги, а на сторінках союзних наукових збірників публікуються численні студії українських дослідників; М.Г. Різник випускає свої книгознавчі розвідки, зокрема, “Розповідь про книжку” (1964).

У Львові книгознавчу науку продовжує розвивати визначний український книгознавець і бібліограф Ф.П. Максименко, дослідження якого стосуються науково-бібліографічного опису стародруків (це, передусім, його видання “Першодруки (інкунабули) наукової бібліотеки Львівського університету” (1959). Підсумковою історико-книгознавчою працею стала колективна монографія “Книга і друкарство на Україні” (К., 1965), видана Академією наук УРСР, а також праця Д. Гнатюка “Книговидавнича справа на Україні в післявоєнні роки” (1965).

У 1960 р. вийшла перша монографія мистецтвознавця, книгознавця та історика українських рукописних книг і стародруків Я.П. Запаса, присвячена мистецтву книги, орнаментальному оздобленню українських кодексів⁷¹.

У період 1959–1960 рр. також було укладено низку бібліографічних покажчиків з актуальної проблематики, зокрема: “Історія Києва (Т. 1, Вип. 1–2. – К., 1958–1959)”, П.З. Гринюка, М.Ф. Котляра, О.В. Молодчикова “Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі” (К., 1959); колективу працівників Бібліотеки (О.М. Матвієнко, Р.А. Берлянд, З.М. Ващенко, П.Ю. Висоцька, О.С. Ровнер, А.Д. Ульянова) “Діяльність Академії наук Української РСР. 1944–1958” (К., 1959); тематична бібліографія “Фізична географія УРСР (1840–1958)”. У 1959 р. газетний відділ підготував зведений каталог газет за 1918–1920 рр., що зберігаються в бібліотеках та архівах м. Києва і України.

Продовженням попередньої роботи з питань прискорення розвитку сільського господарства став завершений позапланово співробітниками кабінету сільськогосподарської літератури Т.М. Щербиною та О.О. Індісовим покажчик “Меліорація і сільськогосподарське використання

болотних та заболочених земель Полісся” (К., 1956) та праця Т.М. Щербини “Кормова база – основа розвитку тваринництва. Огляд літератури” (К., 1959).

Розвиток техніки та технічного знання був представлений у таких виданнях, як бібліографічний покажчик А.Д. Ульянової “Технічний прогрес у семиріччі” (К., 1959), що готувався впродовж 1955–1957 рр.; Г.І. Стецюк та А.Д. Ульянова “Історія техніки. Бібліографічний покажчик літератури, що вийшла на Україні в 1946–1955 рр.” (К., 1959) та “Список литературы с применением пластмасс в машиностроении и приборостроении, имеющейся в Публичной библиотеке и представленной на выставке в Доме научно-технической пропаганды в декабре 1959 г.” (К., 1960).

***

У 1956–1958 рр. розпочинаються соціально-економічні реформи, які покликані до створення умов для переходу до розгорнутого будівництва комунізму. У цей період політичне виховання мас стало найважливішим завданням партії поряд з розбудовою важкої промисловості і соціалістичного сільського господарства, прискоренням розвитку науки та техніки. Політична агітація набуває надзвичайно широкого масштабу, форм та видів. У зовнішньополітичній діяльності СРСР цей період характеризується складними міжнародними умовами для СРСР, зміцненням світової соціалістичної системи, “холодною” війною, формуванням військових, політичних та економічних блоків, Корейською війною, подіями в Угорщині, оформленням стійкого протистояння соціалістичної та капіталістичної систем.

Оскільки ДПБ АН УРСР делегувалася така важлива функція, як реалізація політики партії в галузі народного господарства, науки та культури через свої фонди, то вдосконалювалося управління бібліотечним фондом, науково-пошуковий апарат перетворювався на дієвий засіб реалізації цих завдань.

Окрема роль належала ДПБ як республіканському центру бібліотечної науково-методичної роботи. У період реконструкції народного господарства вона взяла на себе створення загальних методичних документів, зокрема, у 50-х роках було створено низку видань методичного характеру для масових бібліотек, переважно бібліотекознавців Г.М. Плеського та Я.Н. Прайсмана⁷². Масові бібліотеки тоді вже провели облік, опис та переінвентаризацію фондів після війни, організували міжбібліотечний обмін, здійснили поповнення за рахунок перерозподілу бібліотечних фондів між бібліотеками України та СРСР⁷³.

Ознакою "хрущовської відлиги" стало видання філологічних бібліографічних посібників та покажчиків з української літератури та мови, слов'янської філології. У 50 – на початку 60-х років видаються ґрунтовні покажчики в галузі історії та філології, зокрема, почалася масштабна розробка проблеми бібліографічної "шевченкіани", біобібліографій українських письменників. Наприкінці 50-х років Ф.К. Сарана розпочинає реєстрацію видань "шевченкіани" – спочатку періоду війни та повоєнних років, згодом – за 1957–1965 рр.

У другій половині 50-х років розпочалося осмислення наслідків культу особи Сталіна, відбуваються партійні з'їзди, конференції, наради, спрямовані на зміцнення ролі КПРС та КПУ, комуністичної ідеології взагалі, підвищення в цьому процесі ролі бібліотек. Змінюється репертуар видавничої продукції, що відповідно викликало зміни в комплектуванні фондів і організації каталогів, розвиток напрямів рекомендаційної бібліографії та політики керівництва читанням.

Тенденції до централізації в управлінні та економіці проявилися і в бібліотечній справі, що знайшло свій прояв у централізації науково-методичної роботи, розвитку координації та кооперації в галузі, удосконаленні бібліотечних технологій та організації бібліотечних фондів, уніфікації принципів їх організації, каталогізації, створенні системи доступу та спеціалізованого обслуговування читачів. З іншого боку, почалося нівелювання специфіки національної бібліотечної справи та науки.

В умовах курсу на прискорений поступ науково-технічного прогресу та створення органів НТІ, розвиток науки як виробничої сили змінюються напрями діяльності наукових бібліотек, бібліотек системи Академії наук УРСР, новостворених органів науково-технічної інформації. Першочергового значення набуває діяльність наукових бібліотек з обслуговування науково-технічною інформацією, актуалізується завдання виховання бібліотечно-бібліографічних спеціалістів у цих галузях. У бібліотеках відкриваються кабінети технічної інформації та сільського господарства, бібліографічні відділи, відділи обслуговування читачів масовою літературою, розвивається іноземний книгообмін. Бібліографічна діяльність підпорядковується завданням рекомендаційної бібліографії, що обслуговує потреби виробництва, сільського господарства, народної освіти та масової культури.

Примітки

¹ Наукові бібліотеки України. Довідник. – С.168, 194.

² Там само. – С. 130, 140.

³ Гимальдинова З.В. Библиотечное дело на Украине. – С. 22–23.

- ⁴ Культурне будівництво. – Т. 2. – С. 355–358.
- ⁵ Книга и книжное дело. – С. 135.
- ⁶ ЗП УРСР. – 1958. – № 3. – Ст. 53.
- ⁷ Арх. НБУВ, спр. 895, арк. 37; спр. 941, арк. 83; спр. 984, арк. 9; спр. 984, арк. 9.
- ⁸ Законодавство – бібліотекам України : Довід. вид. – К., 2001 – Вип. 1: Загальні засади діяльності бібліотек, ч. 2. – С. 108–112.
- ⁹ Книга и книжное дело. – С. 154–160.
- ¹⁰ Гимальдинова З.В. Библиотечное дело на Украине. – С. 12.
- ¹¹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 858, арк. 35–36.
- ¹² Там само, арк. 43–46.
- ¹³ Там само, спр. 1021, арк. 7.
- ¹⁴ Там само, арк. 20.
- ¹⁵ Довідник бібліотекаря. – К., 1967. – С. 122.
- ¹⁶ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1021, арк. 36.
- ¹⁷ Там само, спр. 1067, арк. 32; спр. 1021, арк. 29–30.
- ¹⁸ Там само, спр. 1067, арк. 14–15.
- ¹⁹ Федотова О. Демократичні зміни та зворотні тенденції хрущовської відлиги : Нарис з історії друкованих видань у 1954–1959 роках (за матеріалами Центр. держ. арх. громадських об'єднань) // ВКП. – 2003. – № 9. – С. 35.
- ²⁰ Баран В.К. Україна в добу Хрущова // Політична історія України : У 6 т. – К., 2003. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). – С. 182–183.
- ²¹ Там само. – С. 36.
- ²² Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – С. 265–266; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1061, арк. 26–27.
- ²³ Скарбниця людського розуму. – Х., 1966. – С. 94.
- ²⁴ Каліберда Н. Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Історія формування та тенденції розвитку. 1918 – початок 90-х років : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – С. 125–135.
- ²⁵ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 154–160.
- ²⁶ Там же. – С. 177–180.
- ²⁷ ЦДАВО України, ф. 4607, оп. 1, спр. 240, арк. 108–110.
- ²⁸ Там само, спр. 245, арк. 21.
- ²⁹ Там само, арк. 20–23.
- ³⁰ Довідник бібліотекаря : 36. керівних матеріалів з питань бібл. роботи. – Х., 1977. – С. 108–111.
- ³¹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 159, 161–166.
- ³² Там же. – С. 168–169.
- ³³ Сборник руководящих материалов по вопросам библиотечной работы. – М., 1963. – С. 225–227.
- ³⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1104, арк. 9–15.
- ³⁵ Довідник бібліотекаря. – С. 113–116.
- ³⁶ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 188–189.
- ³⁷ Довідник бібліотекаря. – С. 118–120.
- ³⁸ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 182–183.
- ³⁹⁻⁴⁰ Там же. – С. 221.
- ⁴¹ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 249.
- ⁴² Там само. – С. 112–114.
- ⁴³ Там само Там само. – С. 143.
- ⁴⁴⁻⁴⁵ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1110, арк. 56.
- ⁴⁶ Там само, арк. 21.
- ⁴⁷ Там само.

- ⁴⁸ Там само, спр. 1230, арк. 1–2; спр. 1217, арк. 1, 42.
- ⁴⁹ Ведомости Верховного Совета УССР. – 1963. – № 24. – С. 572.
- ⁵⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1188, арк. 57–78.
- ⁵¹ *Коновалова М.Н.* Алфавитно-предметный указатель к систематическому каталогу. – Л., 1955; *Шамурин Е.И.* Пособие по составлению предметного указателя к систематическому каталогу : Рец. // Сов. библиогр. – 1956. – № 42. – С. 76–82; *Марченко П.В.* Общая методика предметизации произведений печати. – М., 1956.
- ⁵² Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1188, арк. 157–158.
- ⁵³ Там само, арк. 159–172.
- ⁵⁴ *Березюк Н.* Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // БВ. – 2000. – № 1. – С. 34–35.
- ⁵⁵ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 241–248.
- ⁵⁶ *Баран В.К.* Україна в добу Хрущова // Політична історія України : У 6 т. – К., 2003. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). – С. 150–165
- ⁵⁷ Там само. – С. 143–144, 150.
- ⁵⁸ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 268–272.
- ⁵⁹ Довідник бібліотекаря. – С.76–77; *Сенченко М.І.* Книжкова Палата України. Історія і сьогодення. – С. 22–51.
- ⁶⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 863, арк. 5–6.
- ⁶¹ Там само, арк. 11
- ⁶² *Гуменюк М.П., Лабеза Є.М.* Письменники радянського Львова : Матеріали до бібліографії / М.П. Гуменюк, за участю Є.М. Лабези. – Л., 1960. – Вип. 1; *Гуменюк М.П., Кравченко Є.Є.* М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький: Бібліогр. показ. – Л., 1962. – 134 с.
- ⁶³ *Кошик Н.* Внесок М.П. Гуменюка у дослідження історії української бібліографії // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С.57–63; *Королевич Н.Ф.* Михайло Гуменюк // Українські бібліографи ХХ ст. – С. 264–289.
- ⁶⁴ *Сарана Ф.К.* Т.Г. Шевченко. Бібліографія ювілейної і літератури, 1960–1964. – К., 1968. – 624 с.; *Посвістак О.* Вклад Федора Сарани в збагачення бібліографії шевченкіани // ВКП. – 2003. – С. 37–39; *Федір Кузьмич Сарана.* Бібліографічний показчик / Укл. Н.Ф. Королевич, Ю.С. Зубець. – 1993. – 26 с.
- ⁶⁵ Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів ДПБ АН УРСР / А.Г. Адаменко, М.П. Візир, І.Д. Лисоченко, Й.В. Шубинський. – К., 1966.
- ⁶⁶ Українські письменники : Бібліограф. показч. : У 5 т. – К., 1960–1965. – 5 т.
- ⁶⁷ Там само.
- ⁶⁸ Книги гражданской печати XVIII века. Каталог книг, хранящихся в ГПБ УССР" / Наук. ред. С.И. Маслов. – К., 1956.
- ⁶⁹ Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Гос. Публ. б-ке АН УССР/ Сост. Я. Бирюк, Т. Золотарь. – К., 1958.
- ⁷⁰ Книги первой четверти XIX века : Кат. книг, хранящихся в ГПБ УССР. – К., 1961.
- ⁷¹ *Запаско Я.П.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – Л., 1964. Його плідна діяльність продовжена в монографіях "Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст."(1971); "Мистецька спадщина Івана Федорова" (1974).
- ⁷² Методичні і бібліографічні матеріали на допомогу бібліотекам. – К., 1951; З досвіду роботи бібліотек УРСР.–К., 1953 тощо.
- ⁷³ Книга и книжное дело. – С. 82–84, 111–115. *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – К., 2003.

РОЗДІЛ 9

Бібліотечна справа в Україні в другій половині 1960 – 1980-х роках

9.1. Стан бібліотечної справи в Україні в 1960–1970-х роках

Усунення від влади М.С. Хрущова та обрання першим, а згодом Генеральним секретарем ЦК КПРС Л.І. Брежнєва знаменують повернення до консервативного курсу партії, який характеризувався як певними позитивними зрушеннями, так і зростанням негативних процесів в економіці, політиці, культурі, соціальній та духовній сферах життя. Аналіз економічного розвитку країни, проведений апаратами Першого секретаря ЦК та Ради Міністрів СРСР, показав її суттєве відставання від провідних держав світу і в економіці, і в сільському господарстві. Тому Вересневий пленум ЦК КПРС та Жовтневий ЦК КПУ 1964 р. прийняли постанови про покращення управління промисловістю, вдосконалення планування, економічного стимулювання та оголосили необхідність здійснення невідкладних заходів для розвитку народного господарства СРСР.

Радянське керівництво з 1965 р. починає широку економічну реформу. З одного боку, ці заходи були спрямовані на розширення господарської самостійності підприємств, розвиток місцевої ініціативи, посилення економічних стимулів до праці, підвищення наукового рівня планування, впровадження госпрозрахункових відносин на підприємствах та в сільському господарстві. Взято курс на технічне оновлення народного господарства країни, розвиток сільськогосподарської науки, розширення та вдосконалення соціальної сфери. Водночас радянське керівництво бачить вихід у значному посиленні політики централізації позицій центральних відомств союзного значення, що почалося з ліквідації раднаргоспів та поверненні до промислових міністерств і центрів¹.

У галузі управління бібліотеками та бібліотечною справою ці процеси також знайшли своє безпосереднє відображення. У середині 60-х років проводиться аналіз стану мережі бібліотек, використання та оберненос-

ті книжкових фондів, організації науково-довідкового апарату, бібліографічної діяльності, інтенсивності обслуговування читачів у масових бібліотеках, перспективи вдосконалення інформаційної та культурно-масової роботи. Ці дані стали підґрунтям для прискорення процесу централізації бібліотечної справи та уніфікації діяльності бібліотек по всіх її напрямках, значної уваги керівних органів до розвитку бібліотек, формування фондів, матеріального забезпечення бібліотечної справи.

Статистика відобразила реальний стан бібліотечної мережі та бібліотечної справи в цифрах.

На початок 1965 р. в УРСР було зареєстровано 70 686 бібліотек усіх типів, з них 26 724 (37,8 %) знаходилося в містах, 43 962 (62,2 %) – у сільській місцевості.

Книжковий фонд бібліотек налічував 439 млн. книг, журналів, брошур, з них 290 млн. (66 %) знаходилося у бібліотеках міст, 149 млн. (34 %) – у сільських бібліотеках.

Основну кількість складали бібліотеки загальноосвітніх шкіл – 42,8 % та масові – 40 %, технічні та спеціальні – 14,3 %. Крім того, існували бібліотеки дошкільних дитячих установ, бібліотеки на громадських засадах тощо, які в цілому становили незначний відсоток. Разом з тим питома вага фондів розподілялася так: у загальноосвітніх бібліотеках книжковий фонд налічував 16,1 %, масових – 49,4 %, науково-технічних – 33,9 %.

У масових та науково-технічних бібліотеках працювало понад 30 тис. штатних працівників: 22 811 – у масових; 9501 – у науково-технічних².

З'ясувалося, що обіг фондів зріс в цілому за рахунок активізації використання в наукових та спеціалізованих бібліотеках, зокрема, збільшилося використання сільськогосподарської (в 1,3 рази порівняно з 1960 р.) та науково-природничої літератури (в 2 рази), однак нерівномірно використовуються фонди в масових республіканських, міських та дитячих бібліотеках, де оберненість бібліотечного фонду зменшилася. Вказувалося й на те, зниження використання є характерним для Донецької, Кіровоградської, Запорізької, Дніпропетровської, Луганської областей, де лише за 1965 р. цей показник зменшився в 1,3 рази.

Аналіз рівномірності використання бібліотечних фондів за змістом показав, що краще, однак також незадовільно, використовуються бібліотечні фонди у Чернігівській, Харківській, Сумській, Київській областях, зокрема, незначним попитом користується суспільно-політична література, а в Вінницькій, Кримській, Полтавській, Сумській, Херсонській та Миколаївській областях – сільськогосподарська література, хоча усі ці області належать до аграрного сектору.

У листопаді 1966 р. Держплан УРСР подає до Ради Міністрів УРСР доповідну записку про необхідність вдосконалення використання книжкових фондів бібліотек та самої бібліотечної мережі. У доповідній записці, що була підготовлена за даними Центрального статистичного управління УРСР, зазначалися й причини такого становища – відсутність організаційного вирішення проблеми створення єдиної мережі та системи бібліотечного обслуговування. Вказувалося, що в республіці існує 50 відомств і організацій, що мають свою бібліотечну мережу, отже, відомчі бар'єри перешкоджали раціональному перерозподілу бібліотечних фондів, планомірному розміщенню мережі бібліотек, координації комплектування фондів між бібліотеками, що призвело до перекосів у скупченні фондів та їх використанні. Обґрунтовувалася доцільність передачі бібліотечних колекторів до відання органів культури, що дозволило б уникнути накопичення дублетної та непрофільної літератури, а також рекомендувалося апробувати практику першочергового виділення частини накладу для забезпечення бібліотек літературою, безкоштовного пересилання книжок по міжбібліотечному абонементу, централізації в обов'язковому порядку 60 % коштів на комплектування сільських бібліотек³. Усі ці аргументи слугували, як вважали у Держплані, на користь централізації.

Отже, політика централізації бібліотечної справи оголошувалася пріоритетною у колі галузевих питань бібліотекознавства.

Те саме стосувалося й книговидавничої політики, що безпосередньо впливало на характер комплектування фондів, їх склад, зміст та можливості вдосконалення обслуговування читачів. Особлива увага радянських керівних органів спрямовувалася на поліпшення тематичного планування і підвищення якості літератури. Традиційно першочерговими вважалися видання Політвидаву України та твори класиків марксизму-ленінізму, книги з історії КІРС, комуністичних та робітничих партій, методична література в галузі пропаганди комуністичної ідеології та способу життя. Це було ще більше актуалізовано у зв'язку із святкуванням 50-х роковин жовтневої революції.

Наступними за ступенем пріоритетності після ідеологічної літератури були видання з техніки та будівництва, економіки виробництва, продуктивності праці, спеціалізації виробництва, раціоналізаторського руху. Далі йшли твори з сільськогосподарської тематики, хімізації сільськогосподарського виробництва, економіки та спеціалізації колгоспного і радгоспного виробництва.

Планувалося також розширити випуск творів класичної літератури, перекладів з мов інших народів, почався випуск серій та бібліотек:

“Шкільна бібліотека” (видавництва “Молодь” та “Веселка”), “Шедеври світової лірики”, “Бібліотека світової класики” (“Дніпро”), “У світі прекрасного” (“Молодь”), “Юні герої”, “Наукова фантастика” (“Веселка”) тощо⁴.

Було проведено перевірку діяльності видавництв, зокрема, роботу з питань удосконалення видавничих тематичних планів, відбулися наради з питань пропаганди та рекламування книги, в яких бібліотеки брали безпосередню участь. У 1965 р. успішно пройшла організована в Чехословаччині міжнародна виставка, присвячена 150-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, де рекламувалася українська книга та література.

Відповідальність за кадрову підтримку розвитку радянського книговидавництва було покладено на систему вищої освіти. Так, у Харківському інституті культури, завдяки клопотанням Держкомітету по пресі, в 1965 р. було відкрито факультет книгознавства для підготовки спеціалістів у галузі книжкової торгівлі: на очному відділенні навчалося 30, на заочному – 27 студентів⁵.

Хоча реформи були викликані очевидним відставанням економіки СРСР від економік західних країн, процес централізації публічно відбувався під гаслами піднесення народного господарства, завершення культурного будівництва, науково-технічного прогресу, які створили нові умови для розвитку країни, підняли потреби радянського народу у політичній, виробничій та науково-технічній літературі, а відповідно – у реформуванні видавничої та бібліотечної справи.

Починається розробка, обговорення та прийняття типових загальносоюзних статутів бібліотек, видавництв, книготорговельних установ, книжково-бібліографічних інституцій. У бібліотечній сфері це почалося з обговорення та прийняття типового статуту обласної бібліотеки та її структури, який було затверджено в 1966 р. Міністерством культури УРСР. Одночасно ДРБ як методичному центру було доручено разом з науковими бібліотеками розробити зразки положень про відділи, комплектування фондів, координацію та кооперування діяльності бібліотек області. Начальники обласних управлінь культури одержали вказівки – збільшити фінансування обласних бібліотек, зокрема, на пересилання літератури по міжбібліотечному та заочному абонементу. Особлива увага була приділена підготовці методичних посібників з питань бібліотечного обслуговування спеціалістів народного господарства та працівників науки та культури⁶.

Реорганізується робота Книжкової палати України: згідно з наказом Голови Комітету в справах друку, з 1966 р. вона починає працювати за “Типовим положенням про Державну Книжкову палату союзної республіки”; в ній створюється науково-методичний відділ, а в редакційно-

видавничому відділі організовуються нові редакції: редакція науково-бібліографічної літератури та книгознавства; редакція літератури з питань видавничої справи, поліграфії та книжкової торгівлі; редакція бюлетеня "Нові книги УРСР". З 1 січня 1966 р. припинилося видання в Книжковій палаті анотованих каталожних карток, їх випуск зосереджується у видавництвах⁷.

З 1966 р. починається процес створення загальнодержавної системи науково-технічної інформації. 27 грудня 1966 р. ухвалюється відповідна постанова Ради Міністрів УРСР, якою декларується здійснення докорінного поліпшення системи науково-технічної інформації на базі сучасного технічного обладнання, удосконалення накопичення, обробки та видачі інформаційних даних для своєчасного та повноцінного інформування про досягнення вітчизняної і зарубіжної науки та техніки. Держплану, АН УРСР, міністерствам та відомствам було доручено підготовку конкретних заходів щодо створення галузевих систем та мережі територіальних органів науково-технічної інформації, включаючи наукові та технічні бібліотеки, організації та відділи НТІ в головних наукових інституціях, науково-дослідних інститутах, проектно-конструкторських бюро та на великих виробництвах; проведення укомплектування кваліфікованими кадрами; вирішення питання координації та спільної діяльності органів НТІ та технічних бібліотек, а також забезпечення з 1 січня 1968 р. обов'язкової реєстрації у Всесоюзному науково-технічному інформаційному центрі підвідомчих науково-дослідних робіт та звітів⁸.

У зв'язку з цим у галузі видавничої діяльності було посилено контроль за науковою видавничою продукцією та її надходженням до бібліотек. Важливу роль в цьому процесі відіграла постанова ЦК КПРС від 26 лютого 1966 р. "Про впорядкування видавничої діяльності міністерств, комітетів, відомств і організацій", відповідні постанова ЦК КПУ від 24 травня 1966 р. та наказ голови Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР від 2 червня 1966 р. № 87, у яких відзначалося, що за останні роки різко зросла кількість організацій і установ (в Україні – понад 650), які випускають літературу та іншу друковану продукцію поза видавництвами, що призвело до безпідставних витрат паперу та державних коштів, а також не давало можливості контролювати розсилання обов'язкового примірника до бібліотек і надходження до книгарень. У 1965 р. серед таких видань було 4725 книг і понад 11 тис. брошур.

Ці розпорядчі документи різко обмежували можливості самостійної видавничої діяльності міністерств, комітетів, відомств, інших організацій: їм залишили право видання лише службових матеріалів (накази, по-

станови, інструкції, правила, статuti, нормативні матеріали, каталоги, рекламні листівки тощо). У постановах підкреслювалося, що міжвідомчі тематичні наукові, науково-технічні, науково-методичні збірники випускаються лише видавництвами. Відкриття нових збірників здійснюється міністерствами і відомствами за погодженням з Комітетом по пресі при Раді Міністрів УРСР.

У деяких випадках дозволялося вищим і заочним середнім спеціальним навчальним закладам видавати програми, навчальні плани, методичні рекомендації, завдання для студентів, навчально-методичну документацію – усе це згідно з планами, затвердженими міністерствами та відомствами.

Центральним бібліотекам і музеям дозволялося видання каталогів, путівників, буклетів, плакатів, листівок по обміну досвідом; а науково-дослідним і проектним організаціям, вищим навчальним закладам, які мають право приймати дисертації до захисту, – автореферати дисертацій.

Згідно з цією постановою ЦК КПРС та ЦК КПУ у виняткових випадках, поза видавництвами за затвердженими планами та погодженням з Комітетом по пресі при Раді Міністрів СРСР, дозволялося видання продукції, що має важливе наукове, практичне значення, зокрема:

- головним науково-дослідним і проектним інститутам – тематичних (за профілем) збірників наукових праць, матеріалів конференцій, з'їздів;

- головним вищим навчальним закладам – тематичних (за профілем) збірників наукових праць, матеріалів конференцій і з'їздів, текстів лекцій і малотиражних навчальних посібників;

- всесоюзним і центральним галузевим органам науково-технічної інформації – найбільш важливих інформаційних матеріалів, які не дублюють відповідні періодичні видання, про досягнення вітчизняної і зарубіжної науки, техніки і виробництва – у відповідності з планами, затвердженими Державним комітетом по науці і техніці при Раді Міністрів СРСР;

- організаціям і установам науково-технічних товариств при необхідності – тез доповідей і рекомендацій конференцій та з'їздів.

Відповідні міністерства та відомства складали списки таких установ. Це давало можливість бібліотечним комплектаторам контролювати надходження обов'язкових примірників та закуповувати необхідну кількість таких видань для наукових бібліотек⁹.

Розвиток науково-технічної інформації вплинув на відповідні напрями діяльності бібліотек – формування напряму науково-інформаційної діяльності; уточнення науково-технічної проблематики бібліографічних видань; прискорення та збільшення випуску таких видань; пошук нових

форм інформаційної роботи; уніфікацію довідково-пошукового апарату, інтенсивне впровадження уніфікованих методик його побудови, зокрема, масштабне переведення на радянську ББК наукових бібліотек.

Стала активно розвиватися взаємодія та координація діяльності між бібліотеками різних відомств стосовно розробки основних засад каталожного опису. З цією метою в 1966 р. було створено Міжбібліотечну каталогізаційну комісію, проведено підготовку “Єдиних правил книгоописування творів друку для бібліотечних каталогів”, розпочинали свою діяльність спільні колективи на рівні СРСР для підготовки зведених каталогів радянської та іноземної книги (в цьому брали участь усі наукові бібліотеки, яким було надано право іноземного комплектування).

Завдання XXIII з'їзду КПРС порушили питання про подальший розвиток ідейно-виховної, культурно-просвітницької роботи в бібліотеках, їх активну участь у формуванні світогляду радянських людей. Окрема увага приділялася селу, підйому загальноосвітнього та культурного рівня сільського населення.

Це безпосередньо вплинуло на подальшу актуалізацію розвитку сільських бібліотек, зростання їх кількості, вдосконалення організації фонду, зокрема, засад формування фондів сільської бібліотеки та активізації їх попиту, розвитку рекомендаційної бібліографії, спрямованої на пропаганду та використання книги для села та з сільськогосподарської тематики, методів диференційованого обслуговування сільського читача, впровадження комплексних методів пропаганди книги, методів гармонізації ідеологічного, загальноосвітнього та професійного виховання селян.

У травні 1966 р. відбулася науково-практична конференція бібліотечних робітників України, Білорусії та Молдавії, де ці питання розглядалися конкретно. Рекомендації конференції зосередилися на розвитку декількох напрямів, зокрема: ідейно-виховній роботі, спрямованій на “формування гармонійно розвиненої особистості”, і, відповідно, – формуванні тематики читання сільського читача, що сприяли б зростанню свідомості, естетичних смаків, політехнічній освіті, здобуттю всебічних та професійних знань.

Головним у роботі сільського бібліотекаря визнавалися пропаганда рішень XXIII з'їзду КПРС, пленумів ЦК, літератури радянського змісту, а також поширення сільськогосподарських, технічних та економічних знань. Пріоритетними стали принципи диференційованого обслуговування читачів – відповідно до підготовки, професійних інтересів; обслуговування книжкою сільської інтелігенції та спеціалістів у галузі сільського господарства, створення у сільських бібліотеках спеціалізованих читальних залів, які згодом мали перетворитися на центри культурно-виховної

роботи на селі, де б проводилися заходи з пропаганди книги, поширення бібліотечно-бібліографічних знань, навчання культурі читання, вечори музики, показ науково-популярних фільмів. Тоді ж обговорювалися ідеї створення системи науково-методичних центрів для допомоги сільським бібліотекам та координування такої діяльності¹⁰.

У 1967 р. в УРСР налічувалося 26 932 масові бібліотеки, з яких 17 438, або 66 % знаходилися у сільській місцевості. Порівняно з 1940 р. мережа бібліотек зросла на 20 %, а книжковий фонд – з 37 до 238 млн. прим., тобто в 6,5 разів, а в сільській місцевості – з 12 до 112 млн. прим., тобто в 9,2 раза. Водночас мережа бібліотек зменшилася на 5710, або на 14 %, хоча книжкові фонди і збільшилися на 48 млн. 300 тис. прим. Скорочення відбулося за рахунок укрупнення бібліотек, що працювали на громадських засадах. У середньому на одну масову бібліотеку припадало 9 тис. книжок проти 7 тис. – в 1960 р.

З розвитком мережі бібліотек Міністерства культури відкрилося 650 нових бібліотек; на території кожної сільської ради діяла самостійна державна бібліотека як керівний центр, що координував роботу інших бібліотек на цій території; до 1968 р. були відкриті стаціонарні бібліотеки у населених пунктах з кількістю мешканців понад 500 осіб (946 пунктів); на порядку денному стояло забезпечення діяльності дитячих відділів в бібліотеках, стаціонарне обслуговування жителів населених пунктів з кількістю понад 300 людей (у планах – до 1970 р.), виділення коштів на придбання літератури для колгоспних бібліотек¹¹. У другій половині 60-х років реально збільшується кількість сільських бібліотек: лише у 1967 р. понад тисячу бібліотек було переведено в нові або у більш пристосовані приміщення, а загальна кількість читачів збільшилася на 1 млн.¹² Водночас завдання відкриття стаціонарних бібліотек у пунктах з населенням понад 500 жителів так і залишилося невиконаним як у 70-х, так і у 80-х роках.

У 60-х роках проходить реорганізація певних типів бібліотек. Так, у 1967 р. відкривається Державна республіканська бібліотека для дітей (1978–1991 – Державна республіканська бібліотека ім. Ленінського комсомолу, з 1992 – до сьогодні – Національна бібліотека України для дітей) як головна установа з організації бібліотечно-бібліографічного обслуговування дітей, національне сховище творів друку для дітей¹³. Поповнення фонду відбулося за рахунок передачі деякими бібліотеками частини власних фондів дитячої літератури, зокрема, ЦНБ АН УРСР, ДРБ ім. КПРС, інших бібліотек. Затверджується положення про Державну обласну бібліотеку УРСР для дітей, у зв'язку з чим діючі на той час бібліотеки для дітей здійснили перегляд фондів, а масові бібліо-

теки для дорослих розробили методику диференційованого обслуговування з урахуванням старшокласників¹⁴.

У наступному 1968 р. Бібліотека Академії архітектури України перетворюється на Державну наукову архітектурно-будівельну бібліотеку: з вузько відомчої спеціалізованої бібліотеки стає книгозбірнею з поглибленим змістом фондів, які відтворюють історію розвитку будівництва та архітектури не лише в Україні, а й в інших державах світу¹⁵.

Відкриваються наукові інституції, що розробляють нові напрями в науці, для чого, відповідно, комплектуються й спеціалізовані наукові бібліотеки.

Так, у 1965 р. розпочинають свою діяльність бібліотеки Донецького ботанічного саду, Донецького фізико-технічного інституту, Інституту гастроентерології (нині – Інститут гастроентерології АМН України), Інституту ендокринології і обміну речовин, Київського науково-дослідного інституту гігієни і токсикології пестицидів, полімерів і пластичних мас АМН, Інституту прикладної математики і механіки НАН України¹⁶.

У 1966–1969-х роках починають функціонувати бібліотеки новостворених Інституту проблем міцності, Інституту теоретичної фізики, Донецького відділу Інституту фізичної хімії, Інституту колоїдної хімії АН УРСР, Науково-дослідної станції тваринництва (Інститут тваринництва)¹⁷; у 1970-му – бібліотеки Сектору географії Інституту геофізики АН УРСР та Інституту ядерних досліджень АН УРСР¹⁸. В інститутах також створюються науково-інформаційні відділи, які працюють разом з бібліотеками в напрямі забезпечення науково-інформаційної діяльності.

У зв'язку з цим колегія Міністерства культури переглянула стан інформаційної роботи бібліотек, а в 1971 р. прийняла "Програму розвитку універсальних наукових бібліотек УРСР як складової загальнодержавної системи науково-технічної інформації на 1971–1975 рр."¹⁹.

У 1967 р. у бібліотеках усіх типів проводяться заходи щодо святкування 50-річчя радянської влади, що полягали в проведенні книгознавчих та читацьких конференцій, виставок, випуску відповідних бібліографічних показників, участі бібліотекарів у забезпеченні таких великих видавничих проектів, як "Українська радянська енциклопедія", які готували понад 5 тис. учених, літераторів, діячів мистецтва, партійних та державних діячів. До урочистої дати було підготовлено 17 томів, останній присвячувався УРСР, її історії та висвітленню соціалістичного та комуністичного будівництва в республіці²⁰.

Подальша бібліотечна реформа, що базувалася на централізації та створенні єдиної мережі бібліотек і єдиного науково-методичного забезпечення їх діяльності, знайшла свій прояв у відпрацюванні Міністерством культури порядку організації масових бібліотек.

У 1965 р. Міністерство культури разом з республіканськими та науковими бібліотеками провело експеримент щодо вдосконалення мережі обласного рівня – на базі Львівської області. Обласне управління культури проаналізувало стан мережі бібліотек, напрацювало низку заходів стосовно її упорядкування, передусім, у бік укрупнення, зміцнення книжкових фондів, створення філій, пунктів видачі книжок, розширення функцій бібліотек тощо. Досвід такого експерименту широко обговорювався в колі керівників бібліотечною справою та фахівців і впродовж 1966–1968 рр. був рекомендований для впровадження в Україні.

За цей час у республіці відкрилася 1251 масова бібліотека; на базі клубних бібліотек, філій колгоспних та громадських бібліотек створювалися пункти видачі книжок, усі сільські ради були забезпечені державними бібліотеками²¹.

У травні 1969 р. приймається “Положення про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР”. В основу документа були покладені розроблені у 1968 р. Міністерством культури “Основні положення організації єдиної мережі масових бібліотек у містах та поселеннях міського типу”. У Положенні давалося визначення поняття масових бібліотек: це “бібліотеки, що задовольняють своїми універсальними фондами попит широких верств населення на літературу”. Основною метою організації єдиної мережі масових бібліотек визнавалося створення якнайкращих умов для бібліотечного обслуговування робітників, колгоспників, інтелігенції, молоді і дітей, а також більш ефективного використання державних коштів, що витрачалися на бібліотечну справу відповідно до народногосподарського плану²².

У Положенні визначалися умови відкриття бібліотек: державні сільські і міські бібліотеки відкривалися за рішенням відповідного виконкому районної, міської та обласної рад депутатів трудящих; республіканські – за рішенням Ради Міністрів УРСР; профспілкові – за рішенням фабрично-заводського комітету або за статутом організації; колгоспні – за рішенням загальних зборів членів сільськогосподарських артілей. Положенням визначалися територіальні принципи: на території кожної сільської ради має бути як мінімум одна бібліотека, масові бібліотеки відкриваються у пунктах з населенням понад 500 жителів, в мікрорайонах – понад 1000 жителів з радіусом мікрорайону не більше 1,5–2 км. У сільських радах, де є декілька бібліотек, визначається центральна державна бібліотека – координуючий методичний центр. Дитяче відділення відкривається, якщо у місцевості проживає понад 500 дітей 1–8 класів. Книжковий фонд складається із розрахунку не менше 6 книг на одного жителя, або для дитячого відділення – 6 книг на кожну ди-

тину. Відкриття бібліотеки дозволялося за умови початкового фонду не менше 1500 книжок, занесених до інвентарної книги.

Документом декларувалася також організація бібліотек в районних центрах та в містах. Районна бібліотека визнавалася координуючим центром, центральним книгосховищем та місцем довідково-бібліографічного обслуговування. У кожному місті також мала бути, як мінімум, одна масова бібліотека; декілька бібліотек відкривалося, якщо там було не менше 10 тис. жителів, а відстань між ними становила не менше 1,5 км. У містах, де працювало декілька бібліотек, обиралася міська центральна, яка б організовувала абонемент та бібліографічне обслуговування, здійснювала методичну допомогу з питань організації бібліотечної справи. Профспілкові бібліотеки та бібліотеки установ і організацій відкривалися за наявності мінімуму книжкового фонду, постійного джерела фінансування, спеціального приміщення та штатного керівника²³.

Народногосподарським планом на 1971–1975 рр. передбачалося відкриття 6173 бібліотек, що дало б можливість забезпечити стаціонарними бібліотеками усі населені пункти УРСР, де проживало понад 300 мешканців, заснувати дитячі бібліотеки в сільських пунктах з кількістю жителів не менш 750 осіб та організувати додаткові бібліотеки у пунктах, де налічувалося не менше 2 тис. жителів²⁴.

В історію ця п'ятирічка увійшла як "золота", яка супроводжувалася зростанням економіки, підвищенням наукового рівня планування, впровадженням госпрозрахункових відносин на підприємствах, у сільському господарстві – на технічне оновлення, розвиток сільськогосподарської науки, розширення та вдосконалення соціальної сфери²⁵. Це проявилось й у бібліотечній справі, зокрема, у відкритті стаціонарних бібліотек, філій, пунктів, забезпеченні планомірної організації комплектування фондів на базі упорядкування видавничої діяльності в країні та виходу темпів, книгообміну, організації міжвідомчого та міжміського абонементів.

Якщо на початок 1965 р. в УРСР налічувалося 26 932 масові бібліотеки, то в 1970 р. їх вже було 27 608, а книжковий фонд зріс з 228 723 до 282 634 тис. прим. книжок та журналів. Наукових, технічних та спеціальних бібліотек на кінець 1971 р. було 11 926 порівняно з 10 537 на початку 1965 р. Кількість наукових бібліотек, бібліотек науково-дослідних установ, проектних та конструкторських організацій відповідно зросла з 836 до 965, а книжковий фонд – з 46 367 тис. до 75 061 тис. прим. книжок та журналів²⁶.

Позитивну роль відіграла на цьому етапі й уніфікація бібліотечних технологій в галузі каталогізації, бібліотечної звітності та планування.

На рубежі 60–70-х років в Україні рух шестидесятників починає

переростати в дисидентський, що стало причиною активізації цензури. Ще в середині 60-х пройшли арешти найбільш радикальної частини творчої інтелігенції, серед якої були І. Світличний, М. і Б. Горині, О. Заливаха та ін. Свій протест прилюдно висловлювали І. Дзюба та В. Стус. У 1969 р. за ініціативою секретаря ЦК КПРС з ідеології М. Суслова було прийнято постанову “Про підвищення відповідальності керівних органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що друкуються, та репертуар”, що мала своїм наслідком усунення П. Шелеста з посади першого секретаря ЦК КПУ та загалом репресивні заходи 1972–1973 рр. У “чорних” списках були І. Драч, Є. Гуцало, В. Симоненко, Є. Сверстюк, В. Стус, М. Вінграновський, Б. Олійник, В. Некрасов, Л. Костенко, І. Дзюба, В. Чорновіл, І. Стасів-Калинець, І. Гель, С. Шабатура, М. Осадчий, В. Лісовий та ін. Хвиля дисидентських справ охопила весь Радянський Союз.

Спецфонди бібліотек почали поповнюватися новими творами осіб, визнаних ворожими радянській владі.

9.2. Бібліотеки України в 1970–1980-х роках. Централізація та інформатизація бібліотек

У 70-х роках було здійснено спробу реалізації запланованого упорядкування бібліотечної мережі на принципах централізації та планомірної організації, створення єдиної системи бібліотек усіх типів та видів, відомчої приналежності.

Розпочалися позитивні тенденції в оптимізації структури бібліотек: у 1975 р. на базі Бібліотеки для дорослих ім. В. Василевської Московського р-ну м. Києва створюється Державна республіканська бібліотека для юнацтва як центральна з обслуговування молоді в Україні²⁷; у 1979 р. на базі культурно-просвітницького факультету Київського державного інституту культури ім. О.Є. Корнійчука відкривається Державний інститут культури Міністерства культури УРСР у м. Ровно; започатковуються районні та міські бібліотеки.

З 1970 р. Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека, що була заснована в 1921 р. як службова книгозбірня Народного Комісаріату земельних справ України, підпорядковується Південному відділенню ВАСГНІЛ і стає науково-методичним центром для 200 бібліотек науково-дослідних інститутів, дослідних станцій, сільськогосподарських вищих навчальних закладів і технікумів України та Молдови. У 1971 р. вона переїжджає до Києва. Нині в ній зберігається 2-мільйонний фонд²⁸.

Ознакою часу є активізація питання стосовно централізації бібліотечної мережі.

Ідеї централізації не були новими, час від часу в бібліотечній політиці вони обговорювалися. Вже з 10-х років ХХ ст. зарубежем розпочиналося створення єдиних методичних засад бібліотечних технологічних процесів, що, безумовно, було необхідною умовою комплектування, формування фондів, створення науково-довідкового та пошукового апарату, обслуговування читачів. Централізація мережі масових бібліотек стала наступним кроком управління системою, що мав оптимізувати її діяльність. У СРСР цей процес почався в 60-х роках. У 1969 р. розробляється обов'язкове для всіх відомств положення про єдину загальнодержавну систему міжбібліотечного абонементу.

Централізація розглядалася як спроба підвищення суспільної ролі масових бібліотек, які у своїй більшості не могли виконувати поставлені перед ними партією та урядом завдання. Незважаючи на постійні спроби стимулювати діяльність цих бібліотек, вони все ж не могли “успішно розв'язувати агітаційно-пропагандистські, виробничі та загальноосвітні завдання”. Не було єдиної політики стосовно комплектування фондів, відзначалися перекоси в їх змісті в різних бібліотеках, не вистачало агітаційно-масової літератури, передусім суспільно-політичного характеру.

Початок цього процесу пов'язаний з централізацією мережі загальнодоступних бібліотек, із затвердженням загального (спільного) книжкового фонду, централізованим комплектуванням, єдиним адміністративним і методичним керівництвом бібліотечною справою. У 1971–1972 рр. Міністерство культури УРСР проводить спільний експеримент по централізації мережі бібліотек на базі м. Севастополя, який здійснюється ДРБ УРСР ім. КПРС та ДРБ для дітей при методичній допомозі ДБЛ. Цей експеримент був проведений з метою з'ясування ефективності централізації такої форми, як міська бібліотечна система, що об'єднує усі раніше самостійні масові бібліотеки міста під єдиним адміністративно-господарським керівництвом центральної міської бібліотеки на правах філій. Ця система мала б єдині штати, майно, єдиний процес комплектування, обробки та використання фондів²⁹. Спроби централізації в умовах радянської влади теоретично мали цілком очевидні переваги в управлінні бібліотечною справою, пов'язані із спробами знайти внутрішні резерви вдосконалення діяльності бібліотек, економії коштів, полегшення формування єдиного фонду, уникнення зайвого дублювання, створення єдиного науково-пошукового апарату, що дозволило б оптимізувати обслуговування читачів як книжкою, так і бібліографічними

довідками, раціональніше організувати роботу фахівців і, відповідно, підвищувати продуктивність праці.

Експеримент показав й необхідність ґрунтовного опрацювання методичних питань, пов'язаних з централізацією мережі різних бібліотек як в обласних центрах, що мають свою специфіку, так і у невеличких містах, сільській місцевості, та визначення засобів включення у єдину загальну систему цих бібліотек. Вивчення результатів севастопольського досвіду було покладено на ДРБ ім. КПРС, ДРБ для дітей, Одеську державну наукову бібліотеку ім. О.М. Горького, Харківську державну наукову бібліотеку ім. В.Г. Короленка та Севастопольське міське управління культури.

Експеримент для масових бібліотек різного виду й типу проводився в різних місцях, зокрема, в м. Суми, м. Нововолинську Волинської обл., м. Краматорську Донецької обл., м. Кременчуці Полтавської обл., Городоцькому р-ні Хмельницької обл., Шевченківському р-ні м. Києва, Овідіопольському р-ні Одеської обл., Борщівському р-ні Тернопільської обл., с. Мирогоща Дубнівського р-ну Рівенської обл.

Одночасно була проведена перевірка комплектування масових бібліотек, що показала незадовільний стан книжкових фондів з боку складу та змісту. Львівська, Тернопільська та Сумська області критикувалися через недостатню увагу до видань класиків марксизму, історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії та атеїзму. Зауваження щодо наявності суспільно-політичної літератури торкалися й інших обласних бібліотек. Недостатня кількість науково-популярної літератури з природничих наук характеризувала Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Львівську області. У Полтавській, Одеській, Чернівецькій областях було обмаль видань мистецької літератури. В цілому в масових бібліотеках не вистачало довідкових видань, а в сільських бібліотеках – загально-освітньої літератури та спостерігалася спонтанність у комплектуванні газетного та журнального фонду тощо. У зв'язку з цим були ухвалені рішення щодо перерозподілу книжкового фонду бібліотек з використанням дублетної літератури з обмінно-резервних фондів, перегляд застарілих видань, координації у мережі питання стосовно комплектування обов'язковим примірником та тими, що купуються за профілем фондів³⁰.

У 1975 р. Українська Рада Профспілок ухвалює рішення про централізацію профспілкових бібліотек. Спеціалізована бібліотека Укрпрофради була затверджена як центральна³¹.

Хоча на початок 10-ї п'ятирічки, в 1976 р., в Україні вже існувало 69 централізованих бібліотечних систем, що об'єднували 2 тис. бібліотек, і планувалося створити ще 477 районних та 113 міських систем

державних масових бібліотек, все ж вирішити питання централізації одномоментно не вдавалося³².

Проблема централізації бібліотечної мережі обговорювалася на спеціальній науково-практичній конференції “Централізація – важливіший напрям удосконалення бібліотечної справи” (1976), що узагальнила перші кроки цього процесу. Одним з висновків експерименту була пропозиція стосовно створення єдиної державної мережі із включенням бібліотек усіх відомств, створення відомчих централізованих бібліотечних систем, без чого успіх централізації не міг бути забезпеченим. Бібліотекам – методичним центрам було запропоновано визначити оптимальну модель системи³³.

На базі ДРБ ім. КПРС розробляється і наприкінці 70-х років затверджується “Проект положення про організацію єдиної мережі масових бібліотек”, однак цей процес не завершився.

У період боротьби з дисидентством увага зверталася й на відповідність змісту фондів завданням комуністичного будівництва; на міжвідомчих радах з питань бібліотечної роботи, що існували при обласних управліннях культури, було проведено спеціальні наради та прийняті відповідні рішення про перегляд фондів та підвищення функцій ідейно-політичного виховання³⁴. У січні 1975 р. при Міністерстві культури створюється Головна бібліотечна інспекція, покликана ідеологізувати функцію державного контролю за діяльністю бібліотек незалежно від відомчої приналежності.

Незважаючи на ці заходи, відчутною стала криза використання фондів у масових бібліотеках: у 70–80-х роках фіксується падіння показників користування масовою книгою, яка складає всього 30 % у загальному бібліотечному фонді; радіомовлення та телебачення, які невпинно розвиваються, починають складати конкуренцію бібліотекам, скорочується загальна чисельність загальнодоступних бібліотек³⁵.

У 70-х роках відзначається значний розвиток науково-технічної інформації, формується система депозитарного зберігання, різко зростає користування науковими бібліотеками, чому сприяла діяльність Міжвідомчої комісії з координації діяльності наукових, технічних та інших спеціалізованих бібліотек при Державному комітеті по науці та техніці.

Плануються заходи, спрямовані не лише на централізацію відомчих і міжвідомчих централізованих бібліотечних систем, а й на підвищення ролі бібліотек “як опорних баз з комуністичного виховання трудящих партійних організацій, ідеологічних та науково-інформаційних установ” з метою повнішого використання книжкових фондів, планомірного забезпечення ними основних економічних районів.

У 1973 р. створюються великі загальносоюзні бібліотеки – Бібліотека з природничих наук АН СРСР та на базі Фундаментальної бібліотеки суспільних наук – Інститут наукової інформації з суспільних наук.

Прискорення темпів науково-технічного прогресу викликає створення в центрі та республіках галузевої системи не лише науково-технічної, а й з культури та мистецтва (з 1982 р.), започатковуються відповідні інформаційні служби, для координації керівництва бібліотечною справою та розвитком науково-дослідної роботи створено Державну міжвідомчу бібліотечну комісію³⁶. Постанова ЦК КПРС “Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі” від 8 травня 1973 р. викликала відповідний резонанс з боку Міністерства культури УРСР, АН УРСР та інших відомств, що проводили науково-інформаційну діяльність. У постанові йшлося про централізацію масових бібліотек; диференціацію науково-інформаційного обслуговування; створення єдиного довідково-інформаційного фонду для органів інформації та бібліотек; удосконалення депозитарного зберігання фондів, що мають незначний попит; відкриття в 1974–1976 рр. республіканських та обласних бібліотек для дітей та юнацтва. Зокрема, пропонувалося посилити координуючу функцію Державної бібліотеки ім. В.І. Леніна стосовно розвитку досліджень з бібліотекознавства та бібліографії, Державної публічної науково-технічної бібліотеки СРСР – з наукових, технічних та спеціалізованих бібліотек, реорганізувати журнал “Библиотекарь” у всесоюзний тощо³⁷.

Тоді ж було розроблено “Положення про організацію депозитарного зберігання книжкових фондів бібліотек” (1974), яке передбачало створення союзних, республіканських та обласних бібліотек-депозитаріїв, а також “Положення щодо взаємодії регіональних галузевих та універсальних депозитаріїв”. Важливого значення набуло й “Положення щодо взаємодії універсальних та науково-технічних бібліотек” (1978).

Бібліотеками-депозитаріями на республіканському рівні були затверджені: Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна республіканська бібліотека ім. КПРС, ДРНТБ Українського науково-дослідного інституту технічної інформації Держплану УРСР, ЦНСГБ Південного відділення ВАСГНІЛ, ДІБ УРСР, НТБ Південно-Західної залізниці Міністерства шляхів сполучення УРСР, ЦНТБ Міністерства харчової промисловості УРСР, ЦНТБ Науково-дослідного інституту будівельного виробництва Держбуду УРСР, ЦБ ім. М. Островського Українського товариства сліпих, ЛНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, ЦНТБ Міністерства лісової промисловості УРСР (м. Івано-Франківськ), ЦНТБ Міністерства чорної металургії УРСР (м. Дніпропетровськ),

ЦНТБ Міністерства вугільної промисловості УРСР (м. Донецьк). Між-обласними бібліотеками-депозитаріями стали: Одеська державна наукова бібліотека імені О.М. Горького, Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка, Запорізька обласна бібліотека ім. О.М. Горького, ЦНТБ Львівського центру науково-технічної інформації, ЦНТБ Запорізького центру науково-технічної інформації, ЦНТБ Харківського центру науково-технічної інформації³⁸.

Окрему ланку репрезентували наукові бібліотеки, зокрема, основний наголос було зроблено на академічні бібліотеки. У середині 60 – на початку 70-х років Академія наук УРСР активізує науково-дослідні розробки в галузі хімії, фізики, біології, матеріалознавства, посилює зв'язки з виробництвом, на неї покладаються завдання, пов'язані з роботою військово-промислового комплексу. Це супроводжувалося посиленням уваги до формування фондів наукової літератури, розвитку загальної бібліотечної мережі академічних бібліотек, переглядом спеціалізації бібліотек.

Оскільки ДПБ знову перепрофілюється на завдання Академії наук, вона змінює назву на Центральну наукову бібліотеку АН (1965 р.). Наукове значення цієї бібліотеки як головної наукової бібліотеки УРСР закріплюється наданням їй у 1971 р. нового статусу установи, що діє на правах науково-дослідного інституту АН УРСР. У зв'язку з цим у червні 1967 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову "Про заходи по забезпеченню будівництва Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР в м. Києві".

ЦНБ почала активно експериментувати над удосконаленням системи та організації фондів і обслуговування. Так, в обслуговуванні вдосконалюються технологічні аспекти виконання читацьких вимог – скасовано т. зв. путівку; основні сили спрямовано на обслуговування читачів у читальних залах; організація диференційованого обслуговування потребувала створення системи спеціалізованих залів – читальний зал марксистсько-ленінської літератури було перетворено на читальний зал суспільних наук, відкритий зал хіміко-технологічних та біологічних наук, читальний зал зарубіжної історіографії (літератури)³⁹. Система читальних залів ЦНБ була пристосована до структури Академії наук та напрямів наукових досліджень її секцій, що дозволяло підготувати професійно орієнтованих бібліотекарів та бібліографів та краще забезпечити обслуговування наукових досліджень за основними напрямками АН УРСР. Оскільки до складу Академії входили секції фізико-технічних, математичних, хіміко-технологічних, біологічних та суспільних наук, основним завданням ЦНБ та бібліотечної мережі системи АН УРСР

було обслуговування цих секцій, науково-дослідних установ відділів, чим обґрунтовувалося створення при головній академічній бібліотеці галузевих читальних залів.

Згідно з Постановою ЦК КПРС “Про заходи з подальшого розвитку суспільних наук та підвищення їх ролі в комуністичному будівництві” (1967) на базі відділу суспільних наук ЦНБ у 1969 р. створює зал соціально-економічної літератури з підручним фондом відкритого доступу в 20 тис. прим. видань, де основу складали документи партії, уряду, Програма КПРС, документи політичної та економічної стратегії СРСР⁴⁰.

У цей період змінюються категорії читачів наукових бібліотек, зокрема, підвищується питома вага фахівців з фізики, геохімії, клінічної біології, генетичної інженерії, що, в свою чергу, потребувало предметного обслуговування в спеціальних бібліотеках академічних інститутів, яких на кінець 70-х років було вже близько 460.

Удосконалюються методи обслуговування вчених та спеціалістів. Так, у наукових бібліотеках створюється система бронювання літератури на два тижні з можливістю продовження терміну користування книжками. В ЦНБ відкривається спеціальна філія в Академмістечку (Святошин), де читальний зал був наближений до академічних інститутів, що там знаходилися, а також для академічних читачів – мешканців цього району. Таке нововведення значно економило час читача та поліпшувало культуру обслуговування⁴¹.

У 1969 р. було відкрите Постійне Представництво України при Організації Об'єднаних Націй, а у 1970 р. у ЦНБ відкривається Зал публікацій ООН.

Наприкінці 1973 р. обслуговування в ЦНБ сформувалося як багатогранна та диференційована система, до якої входили: відділ обслуговування з загальним та галузевими читальними залами; зал соціально-економічної літератури; фонд групової обробки; зал виставок нових надходжень; естампів та репродукцій; нотних видань; картографічних видань; зал спецвидів технічної літератури, а також спеціалізовані відділи рукописів, газетний, теорії і методології культури, наукової інформації та ДБО, бібліотекознавства, зовнішніх робіт по госпрозрахунковому обслуговуванню читачів, сектор масової роботи, Зал публікацій ООН, відділ спеціального збереження фондів, абонемент (як окрема структурна одиниця з 1972 р.), філія № 1 (Поділ), філія № 2 (Академмістечко)⁴².

Упродовж 1971–1973 рр. у наукових бібліотеках проводиться комплексне соціологічне дослідження, спрямоване на вивчення відповідності структури читальних залів основних, галузевих, підручних фондів до вимог

обслуговування читачів; на визначення оперативності виконання запитів; на аналізування відмов; на ефективність використання каталогів та картотек; на оптимізацію часу роботи бібліотек тощо. Основну ініціативу у проведенні досліджень взяла на себе ЦНБ. Ці матеріали заклали підґрунтя для подальшого вдосконалення обслуговування читачів, зокрема: створюється окремий пункт запису читачів, виокремлюється пункт реєстрації відвідувань, створюється диспетчерська служба та ін.⁴³

У порівнянні з 1965 р. загальнобібліотечні показники збільшилися майже вдвічі. Найактивнішою читацькою категорією були спеціалісти з різних галузей знань – 36,6 %, наукові працівники та викладачі вузів, які складали приблизно 25 % усіх відвідувачів, аспіранти – 23 % та студенти – 17 %. У період 1965–1973 рр. спостерігалось збільшення кількості наукових співробітників та викладачів вузів. Лише ЦНБ у 1973 р. щодня відвідувало в середньому 940 читачів. На одне читацьке місце припадало 1,5 відвідування, питому вагу складала книговидача з фондів відкритого доступу, що становила 47 % загальної книговидачі. Формувалася нова система бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів та довідково-бібліографічного апарату⁴⁴.

ЦНБ як головна наукова бібліотека переорієнтовується на вдосконалення обслуговування науки, перед нею поставлені завдання розвитку спеціально-наукової та допоміжної бібліографії, створення бібліографічних показників.

Розвивається й інфраструктура книгознавчих інституцій. В 1972 р. створюється Державний музей книги та книгодрукування Української РСР у м. Києві. Він розміщується на території Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника – у приміщенні колишньої друкарні Києво-Печерської лаври⁴⁵.

Продовжувала розвиватися пропаганда книги та популяризація знань. Форми та методи такої пропаганди суттєво розширилися. В 1972 р. проводиться урочисте святкування Міжнародного року книги в Україні. В усіх містах було проведено весняне свято книги під гаслом “Книги – на службі миру, гуманізму та прогресу”, діяли книжкові базари, виставки, проводилися публічні зустрічі з письменниками, читацькі конференції, були опубліковані бібліографічні показники. Так, лише на Харківщині відбулося 375 книжкових базарів, було організовано понад 20 масових зустрічей читачів з письменниками, проведено близько 300 читацьких конференцій. З Донеччини до Ростова-на-Дону виїхав “Поїзд дружби” з українською літературою, а з Ростова-на-Дону прибула література, видана там (вона експонувалася в Жданові, Горлівці, Краматорську, Макіївці). В Києві у програмі урочистих свят бу-

ли читацькі конференції, святкові вечори книги в Жовтневому палаці культури, популярними стали розкладки книжок. У Львові пройшли наукові конференції, на Вінничині було організовано базари в усіх райцентрах, на Полтавщині відбулося 50 книжкових виставок⁴⁶.

Централізація бібліотечної справи доводила необхідність якісної трансформації бібліотечних технологій⁴⁷.

Наприкінці 70-х починається комплексна діяльність стосовно розробки системи стандартів у галузі бібліотечної справи та бібліографії, а також у галузі наукової та науково-технічної інформації, редакційно-видавничої роботи, з урахуванням досвіду національної та міжнародної стандартизації і перспектив технічного оснащення бібліотек засобами механізації та автоматизації. У структурі Держкомстандарту був створений спеціальний відділ. Головною організацією зі стандартизації в галузі бібліотечної справи та бібліографії було визнано ДБЛ, базовими – ДПНТБ СРСР, БАН СРСР, БПН АН СРСР, ВДБІЛ, ДІБ ім. Салтикова-Щедрина, ДПНТБ Сибірського відділення АН СРСР, ВКП⁴⁸.

Комплексність цих заходів вимагала й проведення уніфікації класифікації літератури для книговидавання в СРСР, де до того часу існувало декілька схем, зокрема, зведене тематичне планування та координація книготорговельних організацій, державна бібліографія та статистика друку. Запроваджувалася “Єдина схема класифікації літератури для книговидавання в СРСР”, згідно з якою проводилася індексація кожного видання. При цьому індекси УДК, що були запроваджені для науково-технічних видань у 1962 р., зберігалися⁴⁹.

У 1979 р. на базі культурно-просвітницького факультету Київського інституту культури відкривається Державний інститут культури в м. Ровно⁵⁰.

Отже, в другій половині 60 – у 70-х роках бібліотечна система в Україні набуває інтенсивного розвитку. У 1974–1980 рр. відкриваються 553 бібліотеки, на базі 22 140 бібліотек створено 609 великих закладів (ЦБС), які обслуговували 25, 8 млн. читачів, нові приміщення отримали 2174 бібліотеки⁵¹. Створюються дитячі та юнацькі бібліотеки, розширюється мережа масових і спеціальних бібліотек, організовуються базові профспілкові бібліотеки, система поповнюється новими видами бібліотек, зокрема, медичними та бібліотеками галузевих міністерств⁵². Розвиток бібліотечної системи республіки – створення в Києві бібліотек республіканського значення, збільшення кількості бібліотек НДІ АН УРСР – сприяв співпраці наукових та науково-технічних бібліотек. Змінювався й контингент читачів, зростала кількість студентів, інженерно-технічних працівників, які за координацією стали обслуговуватися відкритими в Києві спеціалізованими бібліотеками.

У цей період активну діяльність розгорнуло Добровільне товариство любителів книги. В 1979 р. воно мало 25 обласних, Київське і Севастопольське міські відділення, 114 міських і 569 районних відділень. Основна діяльність зводилася до заходів з популяризації книги, проведення читацьких конференцій, літературних вечорів, зустрічей з письменниками, місячників, декад, тижнів і свят книги, книгознавчих “п’ятниць”, ярмарок букіністів, виставок книг тощо. Організовувалося збирання книжок для сільських бібліотек, пересувні бібліотеки, конкурси на кращу пропаганду книги, працювали розповсюджувачі книжок, проводилися різноманітні лекції⁵³.

У кінці 70-х роках зроблені перші кроки до автоматизації бібліотечних процесів, зокрема, в сфері науково-технічних бібліотек. У наукових бібліотеках були організовані відділи механізації та автоматизації, які розпочали науково-дослідну роботу з проблем автоматизації управління бібліотеками, створення бібліотечних інформаційних ресурсів, опрацювання книжок, підготовки бібліографічних покажчиків, формування електронних каталогів. Однак до бібліотек електронно-обчислювальна техніка та сучасне бібліотечне обладнання постачалося досить повільно, створення бібліотечних баз даних та систем стримувалося через відсутність відповідних фахівців, новизну і складність завдань автоматизації бібліотечних процесів, а також через специфічну класифікацію та систематизацію літератури, побудовану на радянській системі ББК.

На початок 80-х років усі науково-технічні бібліотеки були охоплені єдиною мережею та системою, загальну координацію наукових досліджень у галузі бібліотекознавства стала здійснювати Міжвідомча державна бібліотечна комісія та підпорядкована їй Всесоюзна бібліотечна рада, де були організовані підкомісії у секції бібліографії та бібліотекознавства при Міністерстві культури СРСР.

Продовжується формування мережі сільськогосподарських бібліотек: у цей період – 1982 р. – було створено бібліотеку Вінницької філії Української сільськогосподарської академії (з 1991 р. – Вінницького сільськогосподарського інституту); з 1984 р. – філії Одеського сільськогосподарського університету в Миколаєві⁵⁴.

Найпомітнішим явищем 80-х років було затвердження “Положення про бібліотечну справу в СРСР” (13 березня 1984 р.) – першого союзного нормативного акту, що регулював діяльність бібліотек і декларував роль бібліотек як ідеологічних, культурно-просвітницьких та науково-інформаційних установ, що забезпечують трудящих суспільним користуванням книгами та іншими видами бібліотечних фондів.

У “Положенні” були визначені основні завдання бібліотек, принципи організації та керівництва бібліотечною справою СРСР, вперше засто-

соване поняття “єдиний бібліотечний фонд”, обґрунтоване право користування бібліотеками, порядок їх створення та реєстрації тощо. Важливою частиною цього “Положення” був розділ “Єдина система бібліотек в СРСР”, де йшлося про засади організації, розвитку і функціонування єдиної системи бібліотек, Державної міжвідомчої комісії, ролі Державної бібліотеки ім. В.І. Леніна як головної бібліотеки країни та бібліотек – методичних центрів. У “Положенні” декларувалися засади формування та збереженості фондів, бібліотечного обслуговування, матеріально-технічного забезпечення бібліотек, міжнародні зв’язки⁵⁵.

Це “Положення” зафіксувало як факт централізацію бібліотечної справи в масштабах СРСР, чим, відповідно, майже повністю позбавило ініціативи у питаннях розбудови національної бібліотечної системи та бібліотечної справи у союзних республіках. Завданням централізації та уніфікації бібліотечної справи слугували й методичні документи зі створення єдиних схем класифікації в книговидаванні, бібліотечно-бібліографічній діяльності, стандартизації галузі. Впродовж 1981–1985 рр. впроваджується “Єдина схема класифікації літератури для книговидавання в СРСР”, що мала на меті підвищення ефективності тематичного планування та розподілу літератури.

Директивним порядком у масових бібліотеках планувалося (проте так і не було виконане до кінця) впровадження радянської бібліотечно-бібліографічної класифікації.

Бібліографічна галузь у цьому контексті знову опинилася в центрі уваги бібліотек, вступивши в новий етап, який характеризувався зростанням її суспільної ролі як частини духовного життя суспільства, розширенням суспільної науково-інформаційної потреби в бібліографічних виданнях та бібліографічній інформації. Лише в 1979 р. ВКП, ДБЛ, ВІНІТІ, ІНІСН, ДПНТБ, ВДБІЛ та інші установи і бібліотеки видали понад 2,5 тис. наукових бібліографічних показників.

Разом з тим існували й певні недоліки: недостатньо використовувалися бібліографічні ресурси; була відсутня координація та кооперація в бібліографічній діяльності між різними науково-інформаційними центрами, бібліотеками, установами; бібліографознавство як наука розвивалося дуже повільно; на порядку денному стояли вдосконалення автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів та підготовка кадрів у галузі бібліографічної діяльності. Була впроваджена система розподілу бібліографічних видань у різних видавництвах: зокрема, фундаментальні міжгалузеві науково-допоміжні бібліографічні показники, колективні та рекомендаційні бібліографічні посібники мали друкуватися у видавництві “Книга”, вузькогалузеві бібліографічні показники та посіб-

ники друкувалися, відповідно, в галузевих видавництвах. Одними з найважливіших завдань були: розвиток бібліографічних автоматизованих систем на базі розробок ДАСНТІ; вдосконалення централізованої каталогізації як основи підвищення якості довідково-бібліографічної та інформаційно-бібліографічної діяльності; діяльність у галузі стандартизації⁵⁶.

У 1983 р. у бібліотечну справу вводиться система стандартів⁵⁷. Розвивається теорія та практика бібліографічного опису у період прийняття державного стандарту 7.1–84 “Библиографическое описание документа”, зокрема, видаються Альбоми зразків⁵⁸. Цей Держстандарт відіграв позитивну роль у питаннях уніфікації бібліографічного опису всіх видів творів друку.

У 80-х роках робляться перші кроки до автоматизації бібліотечних процесів: започатковується науковий напрям, пов'язаний з розробкою проблем оптимізації роботи бібліотеки в умовах АСНТІ, вдосконаленням системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування в умовах автоматизації, управлінням бібліотечними фондами та створенням новітніх інформаційно-бібліотечних технологій. У середині 1986 р. у низці бібліотек відкриваються відділи автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів. Починається розробка принципово нових аспектів бібліотечної діяльності, що поєднують професійні знання як у галузі бібліотечної справи, так й інформатики. Бібліотеки організовують спеціальні конференції, де обговорюються питання формування інформаційних ресурсів, масивів бібліографічних даних та бібліотечних технологій⁵⁹.

Задекларована в країні “перестройка” дозволила новим механізмам господарювання “прорости” в діяльності бібліотек: наприкінці 80-х років починають впроваджуватися певні новітні елементи, перш за все, платні послуги⁶⁰.

Разом з тим у розвитку бібліотек відчувалися й застійні явища. Так, низка циркулярів та рішень не змогла виправити ситуацію з низьким обігом фондів, слабким впровадженням механізації та автоматизації, недосконалим науково-організаційним та методичним забезпеченням діяльності масових бібліотек; невирішеною залишилася проблема кадрового та матеріально-технічного забезпечення ЦБС тощо⁶¹. Потребували спеціальної уваги і науково-технічні бібліотеки. В “Основних напрямках економічного та соціального розвитку СРСР на 1981–1985 рр. і на період до 1990 року” вказувалося на необхідність підвищення ефективності науково-технічної інформації, вдосконалення діяльності інформаційних органів. Разом з тим недостатня матеріальна та науково-технічна база не дозволяла ґрунтовно підвищити науково-інформаційну діяльність науково-технічних бібліотек республіки. Ба-

гато невирішених проблем залишилося у сфері сільськогосподарських бібліотек. Гостро стояли питання формування та збереженості фондів, не були вирішені до кінця питання формування фондів ЦБО, перерозподілу дублетного та непрофільного фондів, комплектування галузевих фондів довідковими та інформаційними виданнями тощо⁶².

У 1981 р. було 26 135 масових бібліотек⁶³.

Суспільно-політична криза спричинила деякі суперечливі тенденції у розвитку бібліотечної справи. З одного боку, процес перебудови супроводжувався звільненням від ідеологічних підходів та штампів, відкривалися “спецхрани”, активно вивчалася історико-культурна спадщина. У 1987 р., згідно зі спеціальним рішенням Політбюро КПРС, було створено Міжвідомчу комісію з перегляду видань, які зберігалися в спецфондах.

З 7 тис. заборонених творів в основні фонди повернулося близько 6 тис. видань. “Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети” (М., 1988), що видавався Головним управлінням з охорони державної таємниці в друку при Кабінеті Міністрів СРСР, у порівняння з таким самим “Списком” за 1973 р. зменшився за обсягом з 330 стор. до 28, однак остаточна ліквідація “спецхранів” та надходження залишків літератури до бібліотечних фондів загального доступу відбулися лише в 1990 р.⁶⁴

Зі змінами пріоритетів у соціально-культурній сфері суспільства відкриті нові відділи-фондоутримувачі, зокрема, зарубіжної україніки (на базі розформованих “спецхранів”) та “репресованої” літератури. На них поширювалися усі вимоги щодо бібліотечних колекцій. Поява таких відділів була викликана гострою необхідністю збереженості цих фондів, які з моменту їх створення набули неабиякої популярності серед читачів. Враховуючи те, що в 28 спецфондах України мали право зберігатися лише по 2 прим. заборонених видань, ці книжки швидко стали раритетами і опинилися перед загрозою фізичного знищення. Певною мірою такий стан справ рятували видавництва, які почали перевидавати раритетні книги, однак дуже невеликими накладками.

Серед першочергових завдань названо актуалізацію фондів, що впродовж тривалого часу не вважалися пріоритетними в обслуговуванні читачів. Серед них – архіви та бібліотечні зібрання дореволюційних національних просвітницьких та державних установ, релігійних товариств, установ культури різних віросповідань, іноземних та вітчизняних діячів, діячів дореволюційного часу, націоналізовані у період 1918–1920 рр. Ці бібліотечні фонди офіційно не заборонялися, а декларувалися науково “застарілими”, неактуальними для користувачів, що, в

свою чергу, ставало на заваді належному опрацюванню та обліку фондів, створенню науково-пошукового апарату, і, відповідно, обмежувало доступ до них через суто технічні причини.

9.3. Організація та розвиток наукових досліджень у бібліотеках у другій половині 1960–1980-х роках

Кардинальні зміни, що відбувалися в суспільстві, наклали відбиток також і на розвиток наукових досліджень у бібліотеках України.

Позитивна роль щодо розвитку рекомендаційної бібліографії в наукових, обласних та масових бібліотеках належала Державній республіканській бібліотеці УРСР ім. КПРС, яка в 1964 р. була затверджена координаційним та методичним центром бібліотечної і бібліографічної роботи⁶⁵.

У кінці 60-х років в бібліотеках були створені підрозділи рекомендаційної бібліографії. Колегія Міністерства культури визначила основні функції великих наукових бібліотек різних систем і відомств стосовно підготовки рекомендаційних та науково-допоміжних покажчиків. ДРБ за цим розподілом складала такі видання з суспільно-політичної та сільськогосподарської тематики (з 1968 р. – з художньої літератури та мистецтва); Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР – з художньої літератури та мистецтва; Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка – з питань промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, науково-технічного прогресу; Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М. Горького – з природничої та атеїстичної літератури; Державна історична бібліотека – з питань історико-краєзнавчої проблематики; ЦНБ АН УРСР – з хімічних наук та промисловості⁶⁶ тощо.

Тоді ж з'являється низка праць, пов'язаних з різними радянськими ювілеями (Н.Ф. Королевич, Ф.К. Сарана, Т.Г. Шерстюк, К.Д. Тараманова, В.В. Машотас, П.М. Попов та ін.). Обласні бібліотеки уклали покажчики стосовно природних багатств краю, виробничих сил, краєзнавчої літератури.

Хоча науковим бібліотекам штучно нав'язувався напрям рекомендаційної бібліографії (а це передбачало популярний рівень покажчиків та обмеження у повноті та об'єктивності змісту), починаючи з кінця 60-х років ними поступово вдосконалюються методичні основи та практика підготовки науково-допоміжної бібліографії, зокрема в системі Академії наук УРСР, де розвиваються фундаментальні напрями в галузі природничих наук.

Вплив на розвиток рекомендаційної бібліографії в бібліотеках Міністерства культури мав спільний лист Міністерства культури УРСР та Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР до підвідомчих організацій "Про стан та заходи щодо поліпшення рекомендаційної бібліографії в республіці" від 10 вересня 1970 р., в якому відзначався недостатній розвиток рекомендаційної бібліографії та незадовільний стан видавничої діяльності в цьому напрямку⁶⁷.

Масштабною роботою в 1960-х роках стало бібліографічне забезпечення фундаментальної 26-томної "Історії міст і сіл України", коли колективними зусиллями бібліотечної спільноти було підготовлено зведену бібліографічну картотеку видань із зазначеної тематики⁶⁸. Крім того, укладалися інші бібліографічні видання на допомогу цьому процесу, зокрема, з питань іншомовних видань (А.Д. Кізликів), бібліографія бібліографій з історії Української РСР (О.В. Молодчиков та С.В. Сороковська), краєзнавча бібліографія (Ф.П. Максименко) тощо⁶⁹.

Бібліографічний супровід наукових досліджень у галузі філологічних наук знайшов свій прояв у таких спеціальних науково-допоміжних бібліографіях, як: "Філологічні науки на Україні" (з 1978 р.), "Слов'янська філологія на Україні", "Філологічні науки на Україні" (1980–1987), "Українська мова" (1983), у створенні яких брали участь відомі бібліографи, зокрема, Н.Ф. Королевич, Ф.К. Сарана, Л.В. Беляєва, Н.М. Деркач, А.І. Невольниченко, Л.І. Гольденберг та ін.⁷⁰

У 70–80-х роках розвивається бібліографія українсько-російських літературних зв'язків Є.М. Лабези та М.А. Вальо⁷¹.

З середини 60-х років і до початку 90-х регулярно публікуються наукові бібліографічні посібники поточного характеру, зокрема, стосовно довідкових та зарубіжних книжкових видань з фондів ЦНБ та бібліотек наукових установ АН УРСР⁷², а також серії видань, присвячених новим іноземним книгам, що надійшли до ЦНБ. Серед укладачів: Н.І. Малолетова, Р.С. Кириченко, М.А. Стельмашова, М.С. Мизніков, С.А. Ткаченко, Т.М. Козак, Н.П. Стоян та ін.⁷³ У ЛНБ підготовка покажчиків і розгляд питань стосовно вдосконалення комплектування іноземною літературою здійснювалися Є.О. Максимовою⁷⁴.

Активний розвиток практичної бібліографії, що охопив усі напрями науки та економіки, позитивно стимулював українську науку та культуру. У цьому процесі, що складався з різних напрямів бібліографічної діяльності, були задіяні кращі київські бібліографи: С.В.Сороковська, І.З. Бойко, А.Д. Ульянова – історія економічної думки та техніки; Т.А. Азарнова, Н.О. Шеμεць – астрономія і математика; Ф.Д. Овчаренко, З.М. Ващенко, К.О. Коваленко, М.К. Погребняк – хімія; О.В. Бистряков,

Т.М. Щербина – сільське господарство; Г.М. Плеський – медицина; К.О. Коваленко, А.Д. Ульянова, Л.В. Беляєва – біобіографія вчених; Н.М. Гончаренко, М.А. Ковальова – охорона природи та раціональне використання ресурсів; Ф.К. Сарана, А.М. Турченко, Н.М. Радзієвська, Л.І. Гольденберг – культурні зв'язки, література і мистецтво⁷⁵.

Паралельно розвивається наукова бібліографія у відділі наукової бібліографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (заввідділом – М.П. Гуменюк), де в працях таких бібліографів, як В.В. Полудень, Є.М. Лабеза, Є.М. Стасюк, М.А. Вальо, розглядаються інформаційно-бібліографічна діяльність ЛНБ, економічна бібліографія (О.Г. Бербека), україніка в дореволюційних російських виданнях (Є.М. Лабеза), термомеханіка та механічні системи (О.О. Яворський, Н.І. Грайцер, Л.Я. Кужель), соціальне управління (О.Г. Бербека)⁷⁶. Р.Я. Луцик проводить значну роботу з опису стародруків у відділі рідкісної книги і в 1974 р. готує до друку каталог інкунабулів ЛНБ⁷⁷.

Значну науково-практичну бібліографічну спадщину (понад 160 довідників за різними галузями знань) залишив нам харківський бібліограф М.Г. Швалб, який сформував окрему галузь бібліографічної діяльності і зробив великий внесок у розкриття фондів харківських бібліотек⁷⁸. У науковій бібліотеці Львівського державного університету працював учень Ф.П. Максименка М.Л. Бутрин – фахівець з української бібліографії в Галичині та видавничо-торговельної бібліографії в Україні, викладач історії та методики бібліографії Львівського університету, автор понад 150 бібліографічних праць⁷⁹.

Широко розгорнулася науково-бібліографічна діяльність академічних бібліотек, передусім у галузі електронно-променевої зварки, механіки машин, фізико-технічних і математичних наук, астрономії, наук про Землю та Космос, економіки та науково-технічного прогресу, екології тощо. Почалися регулярні видання бібліографій вчених, зокрема, Є.О. Патона, Ю.О. Митропольського, П.М. Першина, Й.З. Штокала, В.О. Водяницького, В.М. Глушкова та ін.

Поряд з позитивними рисами суспільного життя активізувалося й таке негативне явище, як ідеологічний контроль: у розряд буржуазних націоналістів і, відповідно, під опалу потрапляють провідні українські вчені та письменники. Не обійшло це явище й бібліотеки, зокрема наукові, які однією із своїх функцій мали забезпечення науки, культури, освіти, політичної та економічної діяльності країни якісними бібліографічними показниками та посібниками. Починаючи з весни 1971 р., коли Політбюро ЦК КПУ ухвалило постанову "Про стан книговидавничої справи в республіці і заходи по поліпшенню видавничої продукції", в якій ви-

знало цей стан незадовільним, а також після постанови ЦК КПРС у січні 1972 р. "Про літературно-художню критику", де рекомендувалося посилити ідейно-теоретичний рівень стосовно викриття "чужих поглядів і концепцій", розгорнулася широка цензурна кампанія по перевірці опублікованих та підготовлених до друку наукових праць та художньої літератури⁸⁰.

Найприскіпливіше цензурні та контрольні органи ставилися до показчиків, пов'язаних з розкриттям діяльності представників національної культури. Так, негативну критику отримав показчик "Леся Українка" (упорядники М. Мороз, М. Булавицька, редактори Ф. Сарана та Л. Гольденберг) – у ньому згадувалися І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус та інші шестидесятники, творчість яких була визнана ворожою принципам радянської ідеології стосовно національного питання та інтернаціонального виховання. Так само були оцінені й бібліографічні показники "Українське радянське літературознавство і критика" (упорядники Л. Беляєва, Л. Гольденберг), "Видання АН УРСР (1919–1967). Суспільні науки", бібліографічний показчик І.Г. Шовкопляса "Розвиток радянської археологічної науки на Україні (1917–1966)"⁸¹.

У 70–80-х роках перед бібліографічною наукою ставиться завдання розвивати державну бібліографію, централізовану каталогізацію та статистику творів друку, що розглядається як перша ланка загальносоюзної системи науково-технічної інформації. У зв'язку з цим проводиться значна робота зі створення зведених каталогів різного напрямку: рукописної кириличної книги XI–XIII ст., де брав участь український вчений М.П. Візир⁸², книжок іноземними мовами XVIII ст., одним з співупорядників якого була українська дослідниця Т.П. Золотар⁸³.

Серед інших поточних бібліографічних показчиків 70–80-х років загальносоюзного рівня, в яких українські бібліографи брали участь, слід згадати видання, що продовжувалися до 90-х років і мали вагомий вплив на розвиток радянської науки в цілому: це – зведені каталоги зарубіжних видань, у тому числі періодичних, з природничих та економічних наук, техніки та сільського господарства, медицини, охорони здоров'я тощо⁸⁴.

Зведені каталоги зарубіжних видань у межах України були підготовлені Центральною науковою бібліотекою АН УРСР⁸⁵.

Продовжувалися серійні видання науково-допоміжних бібліографічних показчиків, спрямованих на підтримку розвитку науки в Україні, що готувалися разом зі спеціалістами з відповідних галузей знань. Серед них – видання з розвитку фізичних, математичних, хімічних наук, використання ресурсів, досліджень у галузі пріоритетних наук, зокрема,

порошкової металургії, колоїдної хімії, паливно-енергетичного комплексу, науково-технічного прогресу⁸⁶.

Святкування 60-річного ювілею радянської влади викликало появу спеціальних історико-бібліографічних оглядів, присвячених підсумкам розвитку радянської бібліографії та бібліотекознавства. Їх автори В.С. Бабич, О.С. Клименко, Л.І. Вакуленко, Л.І. Гольденберг, М. Гуменюк зверталися до окремих періодів історії бібліотечної справи та бібліографії, висвітлювали певні етапи діяльності бібліотек⁸⁷. Лекційні курси та посібники в галузі історії бібліографії, зокрема 20-х років, публікують І.О. Вовченко, Ф.О. Єщенко, Н.Я. Фрідьєва⁸⁸. І.І. Корнейчик (Харків) видає монографічне дослідження і підручник з історії бібліографії в Україні. М.А. Вальо (Львів) досліджує зв'язки української літератури з літературами народів СРСР через аспект бібліографії⁸⁹.

Питання теорії та практики державної бібліографії в Україні розглядаються у комплексній тематичній серії "Державна бібліографія на Україні"⁹⁰. Відбувається активізація створення системи бібліографічної інформації щодо складу та змісту газетних фондів України. М.Ф. Дмитрієнко визначає основну методику науково-бібліографічної та джерелознавчої роботи з газетними фондами, Л.В. Пахуча, О.С. Лук'янчук, І.В. Сіра за цими принципами видають низку тематичних каталогів⁹¹. У Книжковій палаті вийшли друком "Періодичні видання УРСР. 1917–1960 рр."⁹².

У 60–80-х роках розвивається й національне бібліотекознавство, хоча головними центрами бібліотекознавчої науки були визначені Москва та Ленінград.

У бібліотекознавстві на всесоюзному рівні порушувалися питання про типологічні риси, функції і особливості наукової бібліотеки, розпочалася важлива дискусія щодо визначення поняття та функцій національних бібліотек, до котрих прирівнювалися й центральні наукові бібліотеки, зокрема ЦНБ АН УРСР. Деякі дослідники вважали, що особливість наукової бібліотеки полягає у змісті фонду і категоріях читачів, інші – у нерозривному зв'язку з наукою⁹³.

ЦНБ також почала повільно опановувати певні бібліотекознавчі проблеми, проте ці дослідження мали, значною мірою, прикладний характер, адже з моменту надання Бібліотеці статусу науково-дослідного інституту пройшло небагато часу, і власна школа ще не встигла сформуватися.

Теоретичні питання бібліотекознавства в російській науці у цей період осмислювалися на рівні дискусій щодо статусу бібліотекознавчої науки; ознак національної бібліотеки; виокремлення перспективних для вивчення проблем; обговорення понять об'єкта та предмета

бібліотекознавства. У своїх працях їх обґрунтовували Ю.В. Григор'єв, Н.І. Тюліна, О.С. Чубар'ян, Л.М. Інькова, Л.Г. Єфімова, Н.Я. Фрідьєва, Ж.С. Шадріна, А.В. Соколов та ін.⁹⁴

Так, Н.І. Тюліна виділяла п'ять типологічних ознак національної бібліотеки: як державної бібліотеки, інформаційно-бібліографічного, координаційного і науково-методичного центру⁹⁵. Саме ці типологічні риси були характерними для діяльності ЦНБ АН УРСР й вимагали розробки питань комплексного та системного обслуговування читачів. ЦНБ, яка створювалася як національна і котрій були притаманні риси і функції національної, володіла багатими універсальними фондами, сформованими на базі історичних колекцій та зібрань, що надійшли в 20–30-х роках внаслідок націоналізації, отримання обов'язкового примірника УРСР та СРСР. Вона могла задовольняти різноманітні потреби науковців і спеціалістів гуманітарного, природничого, міжгалузевого профілів, масового читача. Хоча у радянському бібліотекознавстві склалося розуміння національної бібліотеки в державно-політичному змісті, воно відповідало завданням ЦНБ у галузі збирання літератури та надання її читачам. Водночас унікальність досвіду такої бібліотеки складалася з того, що вона була орієнтована як на загальнодержавні функції, так і на обслуговування науки в Україні.

Надання статусу наукової дало можливість ЦНБ створити п'ять наукових відділів: відділ теорії і методології культури, історії книги та бібліотечної справи (котрий згодом було перетворено на відділ книгознавства), відділ наукової бібліографії, відділ наукової інформації та довідково-бібліографічного обслуговування, відділ рукописів та науково-методичний відділ, що мало важливе значення не лише для розвитку теоретичних питань бібліотекознавства, книгознавства та бібліографознавства, а й для науково-прикладних досліджень структури й функцій наукової бібліотеки⁹⁶.

Бібліотекознавчі дослідження в Україні склалися з декількох напрямів. Перший – присвячений історії бібліотечної справи в Україні – був представлений у працях таких дослідників, як О.К. Олійниченко, О.К. Олександрова, Ф.З. Шимченко, О.П. Куш, О.М. Апанович, Є.М. Стасюк, М.В. Галушко, В.М. Гуменюк та ін. У цей період з'являються й перші нариси з історії бібліотек, зокрема ЦНБ та ЛНБ АН УРСР. Хоча вони характеризувалися чітким ідеологічним підходом, все ж їх поява у період відлиги була прогресивним явищем.

Характерною особливістю бібліотекознавчих досліджень цього періоду в Україні була виражена практична складова і, відповідно, прикладне значення, однак, незважаючи на це, вони сформували власну

школу українських бібліотекознавців-практиків. У бібліотекознавчих дослідженнях розглядалися питання бібліотечних технологій та форм діяльності: так, довідково-бібліографічна робота з читачем та комплектування фондів, у тому числі іноземне, розглядалися у працях М.П. Рудя, І.В. Шажко; бібліотечного абонементу – Г.М. Плеського; бібліотечної каталогізації та системи каталогів – С.В. Сороковської; комплектування – М.Я. Каганової; опрацювання творів друку – О.П. Дараган; обов'язкового примірника друку – О.О. Майбороди, фондознавства і методичної діяльності наукових бібліотек – О.П. Куща, М.В. Галушко; науково-методичної роботи в галузі комплектування та використання іноземної літератури, практичних питань книгообміну – Н.І. Малолетової, Р.Л. Красій, А.А. Свободи, М.С. Мизнікова, К.Д. Бакуліна, С.К. Гутянського. Важлива увага приділялася й науково-методичним питанням опрацювання фондів, систематизації та створення каталогів наукових бібліотек (А.Г. Бровкін, О.П. Дараган, І.А. Зарічняк, Г.О. Ритова, Н.І. Смаглова, Г.Є. Палажченко) тощо.

Водночас починаються й дослідження організації обслуговування цільових комплексних науково-технічних програм, їх довідково-бібліографічного забезпечення, вдосконалення інформаційного обслуговування науковців та фахівців з різних галузей знань. Основна увага приділялася задоволенню професійних потреб через удосконалення бібліотечно-бібліографічної діяльності, обмін досвідом. Після довгої перерви у бібліотечній науці серед першочергових завдань постала розробка окремих аспектів обслуговування з урахуванням специфіки діяльності наукових бібліотек; бібліотечні фахівці починають брати участь у загальносоюзних програмах та збірниках наукових праць. Цим питанням присвячуються спеціальні статті Т.В. Добко, А.І. Врадій, Н.І. Таранової, М.С. Ракушиної, Л.М. Беліної та інших, насамперед, стосовно пропаганди інформаційно-бібліографічної діяльності в обслуговуванні⁹⁷.

Упровадження у 80-х роках у практику роботи бібліотек нового господарського механізму, зокрема платних послуг, також сприяло дослідженням бібліотечних технологій, розробці нових принципів діяльності. Так, у працях В.Г. Попроцької обґрунтовувалися організаційні та економічні параметри функціонування бібліотечних технологій, ресурсне забезпечення бібліотечної діяльності, нормування праці на ділянках обслуговування⁹⁸.

У спеціальний напрям виокремилося питання наукового описування давньої рукописної книги та рукописів нового і новітнього часу (М.В. Геппнер, Д.М. Іофанов, М.П. Візир, Й.В. Шубинський, О.О. Дзьобан). Були опубліковані студії О.М. Апанович та М.А. Шамрай стосовно рукописно-книжкової спадщини України XVIII ст.

Харківський державний бібліотечний інститут за ініціативою Н.Я. Фрідьєвої здійснює видання курсів лекцій та допоміжних посібників, в яких викладається історія бібліотечної справи в Україні, починаючи, цілком зрозуміло, з періоду встановлення радянської влади і в контексті її ідеологічних вимог⁹⁹. У 1975 р. побачив світ підручник "История библиотечного дела на Украине (1917–1932)" (Х., 1975), однак він висвітлював розвиток бібліотечної справи в радянській інтерпретації і за обмежений період часу.

Наприкінці 70-х років починає розвиватися бібліотекознавча історіографія – перша спроба осмислення розвитку бібліотечної справи та бібліографії в Україні за 60 років радянської влади – в працях В.С. Бабица, І. Вовченко, Ф.О. Єщенко, О.П. Куца¹⁰⁰. Стан та перспективи розвитку наукових бібліотек, науково-організаційні питання їх діяльності проаналізували С.К. Гутянський, Б.П. Ковалевський та В.І. Чепелєв. Значний внесок в розвиток історико-бібліографічних досліджень був зроблений О.П. Куцем та М.П. Гуменюком¹⁰¹. Видатна роль в історії та практиці української бібліографії належить М.П. Гуменюку, багаторічному завідувачому відділом бібліографії ЛНБ, який опублікував багато персоналій відомих українських бібліографів, а також монографію про життя та діяльність видатних бібліографів кінця ХІХ – початку ХХ ст.¹⁰²

Державна республіканська бібліотека ім. КПРС розпочала випуск серіального видання "Міжнародний книгообмін бібліотек Української РСР" (К., 1975–1978).

Підпорядкованість українського бібліотекознавства та бібліографознавства загальносоюзному центру відчутно спостерігалася на прикладі створеного у Харківському державному інституті культури українського періодичного збірника "Бібліотекознавство і бібліографія" (1964–1992). Його зміст складали статті щодо ідеологічної функції бібліотечної діяльності, зокрема, комплектування та розвитку бібліотечних фондів, питань каталогізації і класифікації фондів та спеціалізованого обслуговування читачів, а також студії з питань вивчення потреб читача, "керівництва читанням", пропаганди книги, рекомендаційної бібліографії¹⁰³. Отже, журнал виконував поставлене перед ним конкретне завдання щодо створення єдиного простору бібліотечної справи та науки в СРСР. Разом з тим він довгий час був єдиним часописом українського бібліотекознавства та бібліографознавства, на сторінках якого публікувалися наукові праці українських фахівців з бібліотечної справи, обговорювалися теоретичні питання бібліотекознавства в Україні.

У 80-х роках виникають перші розробки стосовно автоматизації

бібліотечних процесів: започатковується науковий напрям, пов'язаний з вирішенням проблем оптимізації роботи бібліотеки в умовах АСНТІ, вдосконалення системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування в умовах автоматизації, управління бібліотечними фондами та створення новітніх інформаційно-бібліотечних технологій, технічного обладнання бібліотек засобами механізації та автоматизації, створення концепції АСНТІ. Починаючи з середини 1986 р. відкривається відділ автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів.

На відміну від офіційного бібліотекознавства та бібліографії значний прогрес відзначається і в книгознавчих дослідженнях, однак їх було дещо переорієнтовано з питань теорії книги на питання історії книги, а також наукове описування рідкісних та цінних фондів наукових бібліотек, створення каталогів та довідників з питань історії книги, передусім, стародруків та рукописних книг, формування спеціального бібліографічного напрямку.

На відміну від бібліотекознавства в 60–80-х роках спостерігається повернення до заборонених в 30-х роках досліджень з історії української книги, створюється українська школа істориків книги, що згодом посіла важливе місце у загальносоюзній історичній школі. Формуються київська, львівська, харківська та дніпропетровська школи істориків української книги та книгознавства, актуалізуються питання історії книжної культури України, осмислюється наукова цінність і необхідність залучення до наукового обігу історико-культурних фондів. Одночасно відчувається відсутність фахівців у галузі книги, недосконалість бібліотечних наукових каталогів відносно розкриття ретроспективних бібліотечних фондів.

У Києві плідно працює історик книги С.О. Петров, який стає визнаним фахівцем з цієї проблематики, опрацьовуючи питання історії книги та впроваджуючи в практику діяльності бібліотек наукові методи описування українських стародруків, що згодом були визнані світовою практикою. Г.І. Ломонос-Рівна, продовжуючи традиції описування кирилических стародруків Б.І. Зданевича, який почав опрацьовувати інкунабули БАН УРСР ще в 30-х роках, в 1974 р. допрацювала його науковий каталог інкунабулів. М.Г. Різник видає книжку "Письмо і шрифт" (1978).

Значний внесок у розвиток історії книги зробив книгознавець й бібліограф Ф.П. Максименко, дослідник стародруків львівських бібліотек: досі широко відомий його каталог "Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються в львівських збірках (1574–1800)" (Львів, 1975). Багаторічна праця Р.Я. Луцика, завідувача відділу рідкісної книги, дослідника слов'янських стародруків XV–XVII ст. у фон-

дах ЛНБ, завершується підготовкою каталогу інкунабулів у фондах ЛНБ (1974)¹⁰⁴.

У Харкові побачив світ каталог видань громадянського друку, зокрема, "Книги громадянського друку, видані на Україні" (Х., 1971).

Перша фундаментальна праця Я. Ісаєвича була присвячена українським братствам і містила ґрунтовні розвідки з історії братських друкарень, надалі ця тема розвивалася у його дослідженнях щодо львівських стародруків, окремих діячів видавничої справи, історії книгодрукування¹⁰⁵. Важливою подією в українському історичному книгознавстві стало спільне видання Я.Д. Ісаєвича та Я.П. Запаса "Каталог українських стародруків" (1981) в 3-х книгах.

Фактично з наукового каталогу М.В. Геппенера, М.П. Візира та Й.В. Шубинського "Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР" починається публікація оглядів рукописних фондів бібліотек України¹⁰⁶. Історико-книгознавчий напрям розвивається і в Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, яка випускає тематичні збірники наукових праць, де вміщуються огляди фондів та розглядаються питання науково-практичної бібліографії.

Позитивне значення для розвитку прикладного книгознавства мало створення в 1972 р. у Києві, в будівлі друкарні Києво-Печерської лаври, Музею книги і друкарства, який почав активний процес популяризації історії та новітніх досягнень українського книговидання, організувавши так званий "Федорівський семінар".

70-ті роки характеризуються ґрунтовними дослідженнями питань з історії книги та книгознавства. Виходить друком всесоюзне видання "Книга. Исследование и материалы"; розпочинає свою діяльність Комісія з комплексного вивчення книги Наукової ради з історії світової культури АН СРСР, яка розгорнула активну роботу з координації вивчення історії книги, теорії та методики книгознавства. Комісія разом з ДБЛ та Книжковою палатою СРСР проводила всесоюзні конференції з питань історії рукописної та друкованої книги, в яких брали участь також і українські вчені. За наслідками конференцій публікувалися збірники наукових праць¹⁰⁷.

Дві перші конференції були присвячені історії книги, а третя, найбільш масштабна, проходила під гаслом "60 років радянській книзі" і була організована спільно Науковою радою з історії світової культури АН СРСР, ДБЛ, Всесоюзною книжковою палатою та Всесоюзним добровільним товариством любителів книги.

Важливим здобутком радянської науки було те, що в Державній

бібліотеці ім. В.І. Леніна створюється перша спеціалізована вчена рада з присвоєння вченого ступеня доктора наук зі спеціальності “Книгознавство”, а також “Бібліографія та бібліотекознавство”, на якій могли захищати дисертації й українські спеціалісти¹⁰⁸.

У 70-х роках школа українських істориків книгодрукування поповнюється дніпропетровськими дослідниками, які вивчають ранні періоди друкарства в Україні. Серед них варто назвати М. Ковальського¹⁰⁹.

У 70–80-х роках найбільші досягнення українського книгознавства були відзначені в галузі вивчення радянської та марксистської книги, історії книговидання, соціально-політичних функцій книги, більшовицької преси і періодики, листівок. Розвиток радянської книги розглядався у працях І.Д. Золотоверхого, О.В. Молодчикова, М.П. Рудя та ін. Історіографічний огляд історії радянської книги підготували М.П. Рудь та О.В. Молодчиков¹¹⁰. У Харкові Книжкова палата організувала випуск збірника наукових праць “Книга. Читач. Сучасність” (1971), виходить праця Ю. Медведєва з книжкової статистики, ЦНБ АН УРСР розпочинає систематичний випуск збірників наукових праць “З історії книги на Україні” (1978). Історії радянської книги присвячена праця А.П. Шпакова “Книга і час” (1977), виходить низка видань, присвячених історії наукових бібліотек Києва, Харкова, Одеси¹¹¹.

Львівські вчені Ю.П. Ясиновський та О.О. Дзьобан упорядкували видання “Нотолінійні рукописи XV–XVIII ст.: Каталог” (Л., 1979), ЛНБ проводить конференції з питань книгознавства та випускає збірники наукових праць “Книгознавство та бібліографія” (К., 1982; К., 1984), присвячені питанням загального книгознавства та проблемам формування і використання фондів рідкісної книжки.

У 80-х роках продовжувалося дослідження соціальної ролі книги в житті радянського суспільства¹¹². М.З. Суслопаров, Є.П. Демченко, М.Ф. Дмитрієнко займалися вивченням історії видання марксистської книги, преси, листівок¹¹³. Н.П. Іванова, Я.В. Янчак підготували каталог плакатів 1941–1945 рр. з фондів ЛНБ¹¹⁴. Значення книги як культурологічного чинника, взаємозв'язок книгознавства та літературознавства і соціальні функції книги розглядаються в працях М.П. Кодака¹¹⁵. Книжкова справа та книговидання як фактор розвитку української радянської культури вивчаються Л.І. Гольденбергом¹¹⁶. Важливе значення мав випуск двотомного фундаментального збірника документів і матеріалів, присвяченого книзі та книжковій справі в Українській РСР, виданого колективом укладачів на чолі з Л.І. Гольденбергом, куди увійшли О.С. Беляєв, В.П. Колесников, Ю.Б. Медведєв, І.П. Шевцова¹¹⁷.

У 80-х роках продовжують плідно працювати львівські книгознав-

ці Я. Запаско, Я.Ісаєвич, О. Мацюк¹¹⁸ Р.Я. Луцик, Р.С. Харабадот та Р.М. Біганський підготували каталоги інкунабулів та палеотипів¹¹⁹. Активно досліджуються рукописні фонди бібліотек Києва (М.П. Візир, О.О. Дзьобан, О.М. Апанович, С.І. Білокінь, А.Г. Адаменко). Академічна наука активізує дослідження унікальних рукописних пам'яток, що зберігаються у фондах наукових бібліотек, зокрема, В.М. Нійнк студіює філософські курси риторики і філософії, В.В. Німчук – найдавнішу пам'ятку слов'янської писемності – Глаголичний міссал Х ст. (Київські глаголичні листки)¹²⁰, В.П. Колосова та М.А. Шамрай – видання Памво Беринди та інші стародруки. Вивчення історії створення цінних колекцій та зібрань України розпочинають Є.О. Колесник ("Книжкові колекції ЦНБ АН УРСР") та І.Г. Шовкопляс ("Бібліотека Б. Грінченка та історико-культурні фонди бібліотек"). Випускаються бібліографічні довідники, присвячені 1500-літтю Києва¹²¹. У 70-х роках розпочинається викладання книгознавчих дисциплін на бібліотечних факультетах інститутів культури.

***

Отже, в другій половині 1960-х років відбувається послідовна централізація методологічних та методичних засад функціонування як масових, так і наукових бібліотек, що було покладено на відповідні союзні керівні органи та головні всесоюзні бібліотеки. Українське бібліотекознавство, відповідно, втрачає індивідуальні риси.

В історії цей період супроводжувався зростанням економіки, підвищенням наукового рівня планування, впровадженням госпрозрахункових стосунків на підприємствах та в сільському господарстві, що спрямовувалися на технічне оновлення, розвиток сільськогосподарської науки, розширення та вдосконалення соціальної сфери. Це далось взнаки і в бібліотечній справі, зокрема, відкривалися стаціонарні бібліотеки, філії, пункти, забезпечувалася планомірна організація комплектування фондів на основі упорядкування видавничої діяльності в країні та виходу темпланів, книгообміну, організації міжвідомчого та міжміського абонементу.

У бібліотекознавстві та бібліографії домінує науково-практичний напрям, пов'язаний з технологічними питаннями організації бібліотечної справи та рекомендаційної бібліографії, зміцнюється ідеологічний контроль за "керівництвом читанням" та укладанням бібліографії. Центр уваги переноситься з теоретичних питань на питання практичної діяльності бібліотек, описування та використання книжкових фон-

дів. У наукових бібліотеках широкого розповсюдження набувають ретроспективні та поточні бібліографічні покажчики за галузями знань та наукових напрямів.

Лише в 70-х роках напрям науково-допоміжної бібліографії отримує розвиток у наукових бібліотеках. Разом з ним активізуються дослідження української книги, з'являються перші наукові каталоги, праці, які висвітлюють методи описування стародруків та рукописних книг, а також з історії та мистецтва української книги.

Примітки

¹ Котигоренко В.І., Андрущенко В.П., Кремень В.Г. та ін. "Розвинутий соціалізм" в Україні // Політична історія України : В 6 т. – К., 2003. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). – С. 291–204.

² Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 241–242.

³ Там же. – С. 275–277.

⁴ Там же. – С. 249–254.

⁵ Там же. – С. 258.

⁶ Довідник бібліотекаря. – 1967. – С. 67–69.

⁷ Довідник бібліотекаря. – 1977. – С. 123.

⁸ СП УССР. – 1966. – № 12. – Ст. 128.

⁹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1292, арк. 49–51.

¹⁰ Руководящие материалы по библиотечному делу : Справ. – М., 1982. – С. 95–97.

¹¹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 286–291.

¹² ЦДАВО України, ф. 937, оп. 10, спр. 477, арк. 159–161.

¹³ Державній бібліотеці України для дітей 30 років. – К., 1997; ЗП УРСР. 1966. – № 7/12. – Ст. 78.

¹⁴ Довідник бібліотекаря. – 1967. – С. 54.

¹⁵ Підгора В. Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці – 50 років // БВ. – 1994. – № 4. – С. 34.

¹⁶ Наукові бібліотеки України: Довід. – С. 262, 290, 285, 326.

¹⁷ Там само. – С. 330, 342, 349.

¹⁸ Там само. – С. 276. 356

¹⁹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 532.

²⁰ Правда України. – 1966. – 7 січ.

²¹ ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 9, спр. 495, арк. 41–44.

²² СП УССР. – 1969. – № 5. – Ст. 63.

²³ Там само.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 9, спр. 495, арк. 44.

²⁵ Котигоренко В.І., Андрущенко В.П., Кремень В.Г. та ін. "Розвинутий соціалізм" в Україні. – С. 205.

²⁶ Книга и книжное дело. Т. 2. – С. 327; Народна освіта, науки і культура Української РСР. – К., 1973. – С. 213–219, 232.

²⁷ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 20–22.

²⁸ Вергунова В. Центральній науковій сільськогосподарській бібліотеці УААН – 80 років. – 2002. – № 3 – С. 56–57.

²⁹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 342.

³⁰ Довідник бібліотекаря. – 1977. – С. 114–118.

- ³¹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 376.
- ³² Там же. – С. 383.
- ³³ Централізація – важливіший напрямок вдосконалення бібліотечної справи в республіці. – К., 1976. – С. 38–40.
- ³⁴ Книга и книжное дело. – Т.2. – С. 370–372.
- ³⁵ *Абрамов К.И.* История библпотечного дела в СССР : Учебник. – М., 1980. – С. 118–119, 123–124.
- ³⁶ КПСС в резолюциях и решениях. – Т. 2. – С. 388–393.
- ³⁷ Там же.
- ³⁸ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 381–382.
- ³⁹ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1343, арк. 5; спр. 1377, арк. 2.
- ⁴⁰ Там само, спр. 1442, арк. 22.
- ⁴¹ Там само, спр. 1377, арк. 7.
- ⁴² *Каліберда Н.Ю.* Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – С. 140; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1405“А”, арк. 22– 24.
- ⁴³ История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – С. 157–158.
- ⁴⁴ *Зюба Л.А.* Формування системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів ЦНБ УРСР // 50 років Центральній науковій бібліотеці АН УРСР : Матеріали ювіл. конф.– К., 1974. – С. 39–45; *Дараган О.П.* Довідково-бібліографічний апарат ЦНБ АН УРСР // Там само. – С. 76–94; *Каліберда Н.Ю.* Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – С. 141.
- ⁴⁵ СП УССР, 1973. – № 3. – С. 25.
- ⁴⁶ Книга и книжное дело. – Т.2. – С. 337–340.
- ⁴⁷ XIII научная конференция Библиотеки АН СССР “Актуальные вопросы централизации библиотечного и информационного обслуживания в системе БАН СССР”. (Ленинград, 16–18 дек. 1975 г.) – Л., 1975.
- ⁴⁸ Руководящие материалы по библиотечному делу. – М., 1982. – С. 47–48.
- ⁴⁹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 391–392.
- ⁵⁰ СП УССР.– 1978. – № 11. – Ст. 91.
- ⁵¹ Книга и книжное дело. – Т.2. – С. 427.
- ⁵² Бібліотечна Україна : Довідник.– К., 1996.– 382 с.
- ⁵³ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С.399–403.
- ⁵⁴ Наукові бібліотеки України : Довідник. – С. 95.
- ⁵⁵ Книга и книжное дело. –Т. 2. – С. 485–498.
- ⁵⁶ Сов. библиогр. – 1981. – № 1. – С. 44–48.
- ⁵⁷ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 391, 460–465.
- ⁵⁸ Библиографическое описание сериальных изданий : Альбом образцов. – К., 1985. – Ч. 1; Библиографическое описание документа по ГОСТу 7.1–84. : Альбом образцов. – К., 1986. – Ч.2.
- ⁵⁹ *Павлуша Т.П.* Оптимизация пути читательского требования в автоматизированной системе библиотечного обслуживания // Роль библиотек в развитии общества : Тез. докл. и сообщ. Междунар. науч. конф. (10–13 окт. 1989, г. Киев). – К., 1989. – Вып. 1. – С.121–125; *Костенко Л.Й., Павлуша Т.П.* Впровадження прогресивних бібліотечно-інформаційних технологій – ефективний шлях якісного обслуговування читачів // Сучасний читач і бібліотека.– К., 1991.– С. 18–21.
- ⁶⁰ *Попроцкая В.Г.* Введение новых условий хозяйствования в деятельность крупной научной библиотеки: проблемы и перспективы // Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР : Тез. докл. – К., 1990. – Ч. 1. – С. 105–108; *Попроцкая В.Г.* Экономическая оценка функционирования библиотечной технологии : Метод. аспект // Прогрессивные библиотечные технологии : Сб. науч. тр.– К., 1989. – С. 83–89.
- ⁶¹ Книга и книжное дело. – Т. 2. – С. 427–430.

⁶² Там же. – С. 480–485.

⁶³ Там же. – С. 451–452.

⁶⁴ Федотова О. Цензура друкованих видань в Україні на останньому етапі свого існування (1985–1990): джерелознавчий аспект // ВКП. – 2003. – № 11. – С. 37–39.

⁶⁵ Бабич В.С., Клименко А.С. Некоторые итоги. – С. 33.

⁶⁶ Там же. – С. 32–33.

⁶⁷ Книга и книжное дело. – Т.2. – С. 317–320.

⁶⁸ Макаренко Л.Л., Жевахов Ф.И. Сводная библиографическая картотека по истории городов и сел Украины // Сов. библиогр. – 1965. – № 4. – С. 46–51.

⁶⁹ Кизликов А.Д. Иноязычные материалы с истории городов и сел Украины. – Львов, 1967; Бібліографія бібліографії з історії Української РСР / Уклали О.В. Молодчиков та С.В. Сороковська. – К., 1960–1965. Щодо краєзнавчої бібліографії див.: Белокин С.І. Праці Ф. Максименка в галузі краєзнавчої бібліографії // 2 Респ. наук. конф. з іст. краєзнавства, 19–21 жовт. 1982 р., м. Вінниця : Тез. доп. – К., 1982. – С. 48–50.

⁷⁰ Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського Академії наук України: Бібліогр. покажч., 1918–1993. – К., 1993. – С.180–184.

⁷¹ Вальо М. Відображення в радянській бібліографії зв'язків української літератури з літературами народів СРСР. – К., 1981; Лабеза Є.М. Відображення українсько-російських зв'язків у бібліографії // Бібліотека та інформація. – Л., 1973. – С. 73–81.

⁷² Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського Академії наук України: Бібліогр. покажч., 1918–1993. – С.189–192.

⁷³ "Довідкові та бібліографічні зарубіжні книжкові видання у фондах ЦНБ і бібліотек наукових установ АН УРСР з середини 60-х років – "Нові іноземні книги, що надійшли до ЦНБ та бібліотек наукових установ АН УРСР" (з 1966 р.); "Нові надходження іноземної зарубіжної літератури" (з 1973 р.); "Зарубежные издания в фондах ЦНБ" (1900–1992).

⁷⁴ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : Іст. нарис. – К., 1989. – С. 176–177; Максимова Є.О. Комплектування фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР іноземною літературою. – К., 1984.

⁷⁵ Див. Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського Академії наук України : Бібліогр. покажч., 1918–1993. – К., 1993.

⁷⁶ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР (1940–1980) : Покажч. видань 6-ки та літ. про її діяльність. – Л., 1982.

⁷⁷ Інкунабули ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР. Каталог / Уклад. Р.Я. Луцук. – Л., 1974; Пукас О. Роман Ярославович Луцук – бібліотекар і книгознавець // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 73–76.

⁷⁸ Грамма В., Березюк Н., Глибицька С. До аналізу наукової спадщини М.Г. Швалба (1926–1995) // Бібл. вісн. – 1998. – № 3. – С. 30–35.

⁷⁹ Кулай Г. Мирослав Львович Бутрин – український бібліограф, літературознавець, педагог // Бібліотеки на західноукраїнських землях : Доп. та повідомл. Другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. – Л., 2006. – С. 162–166.

⁸⁰ Баран В. Цензура в системі тоталітаризму // Сучасність. – 1994. – С. 113–114.

⁸¹ Федорова О. Ідеологічний контроль бібліографічної продукції в Україні на поч. 70-х років ХХ ст. // ВКП. – 2005. – № 3. – С. 34–36.

⁸² Сводный каталог славяно-русских рукописей XI–XIII ст. – М., 1979.

⁸³ Сводный каталог книг на иностранных языках, изданных в XVIII веке, 1701–1800. – Л., 1984.

⁸⁴ Общесоюзный сводный каталог зарубежных периодических изданий. Естественные науки. Техника. Сельское хозяйство. Медицина. – М., 1973–1978; Общесоюзный сводный каталог зарубежных периодических изданий: Естественные науки. Техника. Сельское хозяйство. Медицина. – М., 1977.

⁸⁵ Зарубежные периодические издания в фондах ЦНБ и библиотеках научных учреждений АН УССР : Свод. кат. – К., 1980–1985.

⁸⁶ Найважливіші з них: "Охорона природи та раціональне використання ресурсів Української РСР" (1977–1992); "Розвиток фізичних наук на Україні: 1917–1967", "Видання Академії наук України: 1918–1967 "Фізико-технічні і математичні науки"(1967); "Развитие отечественной коллоидной химии (1967–1978)", "Порошковая металлургия" (1980–1988); "Розвиток топливно-энергетического комплекса Української РСР (1984–1988); "Социально-экономические проблемы научно-технического прогресса" (1977–1978) тощо.

⁸⁷ *Бабич В.С.* Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К., 1979. – С. 3–30; *Бабич В.С. Клименко А.С.* Некоторые итоги развития библиографии в Украинской ССР // Сов. библиогр. – 1977. – № 4. – С. 30–45; *Вакуленко Л.І.* Бібліографія Української РСР: стан і перспективи розвитку // Бібліотекознавство і бібліогр. – Х., 1985. – Вип. 25. – С. 55–66; *Бабич В.С., Пашкова В.С.* Питання історії бібліотечної справи і бібліографії на сторінках збірника "Бібліотекознавство і бібліографія" : (До 30-річчя з дня заснування) // Історія бібліотечної справи в Україні : Зб. наук. пр. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 78–84

⁸⁸ *Вовченко І.О.* Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси України 20-х років. – Х., 1971; *Він же.* Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976; Современное состояние и проблемы развития библиографии в УССР // Библиография библиографии в СССР. Современное состояние. Организация проблемы. – Л., 1987. – С. 62–69; *Ещенко Ф.О.* Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921–1925) : Матеріали до лекції з курсу "Історія бібліотечної справи в СРСР". – Х., 1961; Бібліотечна справа на Україні в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941–1945) : Лекції для студентів з курсу "Історія бібліотечної справи в СРСР". – Х., 1963.

⁸⁹ *Вальо М.* Відображення в радянській бібліографії зв'язків української літератури з літературами народів СРСР, – К., 1981.

⁹⁰ Державна бібліографія на Україні. – Х., 1965.

⁹¹ "Газети Радянської України. За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР. Бібліографічний показник" (1917–1920; 1921–1925; 1926–1929) (Укладачі Л.В. Пахуча, О.С. Лук'ячук, І.В. Сіра, під редакцією М.Ф. Дмитрієнко. К., 1979–1985); *Дмитриенко М.Ф.* Создание системы библиографической информации о составе газетных фондов республики (опыт работы ЦНБ им. В.И. Вернадского АН УССР с периодикой 1917–1987 гг.) // Роль библиотек в развитии общества : Тез. докл. и сообщ. Междунар. науч. конф. (10–13 окт. 1989 г., Киев. – К., 1989. – Вип. 1. – С. 43–46.

⁹² Періодичні видання УРСР, 1917–1960 рр. / Склад. А.І. Козлова та ін. – Х., 1965.

⁹³ *Григорьев Ю.В.* Методологические проблемы советского библиотековедения // Учен. зап. / МГИК. – 1968. – Вип. 15. – С. 50–74; 9-е совещание директоров библиотек Академии наук СССР и Академий наук союзных республик // Библ.-библиогр. информ. б-к АН СССР и акад. наук союз. респ. – 1967. – № 1. – С. 1–91; *Тюлина Н.И.* Национальная библиотека и наука // Б-ки СССР. – 1969. – Вип. 44. – С. 24–28; *Чубарьян О.С.* Перспективы развития областных библиотек // Там же. – 1966. – Вип. 31. – С. 32–49.

⁹⁴ *Дворкина М.Я.* Изучение статуса библиотековедения (60-е – первая половина 70-х годов) // Российское библиотековедение : XX век. Направления развития, проблемы и итоги. – М., 2003. – С. 72–85.

⁹⁵ *Тюлина Н.И.* Национальная библиотека : Соц. библ. дело и типол. особенности нац. б-к // Библиот. и библиогр. за рубежом. – 1967. – Вип. 23. – С. 3–19.

⁹⁶ Арх. НБУВ, од. зб. 1538, арк. 9.

⁹⁷ *Ракушина М.С., Белина Л.И.* Пропаганда библиотечно-библиографических знаний среди читателей // Оптимизация работы по обслуживанию читателей : Сб. науч. тр. – М., 1985. – С. 14–19; *Добко Т.В.* Организация справочно-библиографического обслуживания целевых комплексных научно-технических программ в ЦНБ АН УССР // Актуальные вопросы развития культуры и искусства : Тез. докл. Респ. науч.-теор. конф. проф.-преп.

состава и асп. вузов культуры и искусства, 24–26 марта 1987 г. – Одесса, 1987. – Ч. 1. – С. 188; *Врадий А.И., Таранова Н.И.* Организация информационного обслуживания библиотечных специалистов в ЦНБ АН УССР в 11 пятилетке // История становления и развития академических библиотек. – М., 1987. – С. 37–47.

⁹⁸ *Попроцкая В.Г.* Введение новых условий хозяйствования в деятельность крупной научной библиотеки: проблемы и перспективы // Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР : Тез. докл. – К., 1990. – Ч. 1. – С. 105–108; *Попроцкая В.Г.* Экономическая оценка функционирования библиотечной технологии : Метод. аспект // Прогрессивные библиотечные технологии : Сб. науч. тр. – К., 1989. – С. 83–89.

⁹⁹ *Ещенко Ф.О.* Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921–1925) : Матеріали до лекції з курсу "Історія бібліотечної справи в СРСР". – Х., 1961; Бібліотечна справа на Україні в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу, 1941–1945 : Лекції для студентів з курсу "Історія бібліотечної справи в СРСР". – Х., 1963.

¹⁰⁰ *Бабиш В.С.* Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади – К., 1979. – С. 3–30.

¹⁰¹ *Кошик Н.* Внесок М.П. Гуменюка у дослідження історії української бібліографії // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 57–63.

¹⁰² *Гуменюк М.П.* Українські бібліографи XIX – поч. XX ст. : нариси про життя та діяльність. – Х., 1969; *Він же.* Біля джерел української радянської бібліографії. – К., 1991; Олег Павлович Куш : Бібліогр. покажч. / Уклад. Є.Є. Кравченко. – Л., 1980; Михайло Прокопович Гуменюк : Бібліогр. покажч. / Уклад. Л.І. Ільницька. – Л., 1980.

¹⁰³ *Бабиш В.С., Пашкова В.С.* Питання історії бібліотечної справи і бібліографії на сторінках збірника "Бібліотекознавство і бібліографія" : (До 30-річчя з дня заснування) // Історія бібліотечної справи в Україні : Зб. наук. пр. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 78–84.

¹⁰⁴ Інкунабули ЛНБ ім. В. Стефаника АН України : Кат. / Уклад. Р.Я. Луцик. – Л., 1974.

¹⁰⁵ *Ісаєвич Я.Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Л., 1966; *Він же.* Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету : Репродукція першої друкованої книжки укр. автора. – Л., 1968; *Він же.* Львівські видання XVI–XVIII ст. : Кат. – Л., 1970; *Він же.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – Л., 1972; *Він же.* Юрій Дрогобич. – Л., 1972; *Він же.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Л., 1975; История книгопечатания на Украине и его роль в межславянских культурных связях: XVI – перв. пол. XVII в. (1977).

¹⁰⁶ Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР: Огляд, опис, публікації. – К., 1969; Збірник оглядів фондів відділу рукописів АН УРСР. – К., 1962.

¹⁰⁷ Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976; Актуальные проблемы книговедения. – М., 1976; История книги : Теор. и методол. основы. – М., 1976; Книга : Исслед. и метариалы – М., 1975. – С. 30.

¹⁰⁸ *Подмазова Т.А.* 60 лет советской книге (Третья Всесоюзная научная конференция по проблемам книговедения) // Сов. библиогр. – 1977. – № 4. – С. 98–109.

¹⁰⁹ *Ковальський М.П.* Джерела про початковий етап друкарства на Україні (1972) та інші його статті.

¹¹⁰ *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К., 1983. – С. 5–29; *Молодчиков О.В.* Книга радянської України. – К., 1974.

¹¹¹ История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – К., 1978.; Скарбниця людського розуму. – Х., 1966.

¹¹² Социальная роль книги : Сб. науч. тр. – К., 1987.

¹¹³ *Демченко Є.П.* Издание марксистской книги на Украине до Великого Октября. –

К., 1987; *Она же*. Сатирическая пресса Украины, 1905–1907 г. – К., 1980. *Дмитрієнко М.Ф.* Листівки більшовицьких організацій, 1917–1920. – К., 1980.

¹¹⁴ *Иванова Н.П., Янчак Я.В.* Плакаты периода Великой Отечественной войны Советского Союза за 1941–1945 гг. : Кат. – Львов, 1976.

¹¹⁵ *Кодак Н.Ф.* Время. Произведение. Книга. – К., 1987.

¹¹⁶ *Гольденберг Л.И.* Издание сочинений классиков украинской литературы как фактор развития украинской советской культуры // Книга и культура : Шестая Всесоюз. науч. конф. (18–20 апр. 1988 г.) – М., 1988. – С. 47–49; *Гольденберг Л.И.* Літературознавча книга в Українській РСР : Питання теорії та історії – К., 1980.

¹¹⁷ Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов. – К., 1985. – Т. 1: 1917–1941; Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. док. и материалов. – К., 1986. – Т. 2: 1941–1984.

¹¹⁸ Публікуються монографії Я. Запаска: "Видання Івана Федорова" (разом з Ісаєвичем, 1983), "Львівські стародруки: Книгознавчий нарис" (разом з О. Мацюком) (1983).

¹¹⁹ Інкунабули Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР / Уклад. Р.Я. Луцук; Каталог палеотипів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР / Уклад. Р.С. Харабадот, Р.М. Біганський.

¹²⁰ *Ничик В.М.* Собрание курсов риторики и философии профессоров Киево-Могилянской академии XVII–XVIII вв. // Русские библиотеки и их читатель: из истории рус. культуры эпохи феодализма. – Л., 1983. – С. 80–87; *Німчук В.В.* Київські глаголичні листки: найдавніша пам'ятка слов'янської писемності. – Л., 1983.

¹²¹ *Шовкопляс І.Г., Дідківська Г.У., Воробей М.А.* Каталог фондів Бібліотеки Грінченка. – К., 1988; *Колесник Е.А.* Книжные коллекции Центральной научной библиотек Академии наук УССР. – К., 1988.

РОЗДІЛ 10

Новий етап розбудови бібліотечної справи: початок інформатизації та розвиток бібліотек у незалежній Україні (1990-ті роки)

У 1991 р. в Україні розпочинається національно-державне будівництво, і, відповідно, створюються передумови для формування нових умов для розвитку бібліотек, бібліотечної справи та бібліотечної науки. Бібліотеки як органічна частина державної інфраструктури починають трансформувати свої функції відповідно до потреб нового суспільства, української державності, національної освіти, науки та культури. Бурхливо розвиваються гуманітарні науки, зростає кількість досліджень раніше заборонених як націоналістичних проблематик історичного минулого українського народу, починаються об'єктивні дослідження історичних процесів на повноцінній джерельній базі. Культурні процеси й, передусім, поступове вивільнення від заборон на інформацію поставили перед бібліотеками завдання якнайшвидшого наукового опрацювання неактуалізованих у попередні роки історико-культурних рукописних та книжкових фондів, удосконалення науково-пошукового апарату, поліпшення методів і форм обслуговування читачів. Аналогічна мета постала й перед бібліотечною освітою. Прискорення процесу інформатизації суспільства зумовило нові умови функціонування бібліотек: з книго-сховищ вони почали трансформуватися в бібліотечно-інформаційні центри, відповідно зростали темпи подолання стереотипів та традиційного консерватизму бібліотечної справи.

Однією з важливих умов розвитку бібліотек та бібліотечної справи було створення правового простору для розвою культури та, відповідно, основ законодавства України про культуру (1992)¹. Законодавче забезпечення бібліотечної галузі зазнало фундаментальних змін. Воно почало розвиватися в комплексі законів про культуру, про бібліотеки і бібліотечну справу, про обов'язковий примірник, про доступність інформації та інших нормативно-правових актів, міжнародних угод, ратифікованих Верховною Радою України, де бібліотека розглядається як фактор історико-культурного середовища.

Бібліотека та бібліотечні фонди були визнані об'єктами національної культурної спадщини, що мають бути занесені до спеціального Державного реєстру національного культурного надбання. Передбачалося, що держава має дбати про їх розвиток та охорону, гарантувати вільний доступ до пам'яток історії та культури, музейних, бібліотечних та архівних фондів, забезпечити окремим соціальним групам громадян (дітям дошкільного віку, учням, студентам, пенсіонерам та інвалідам) доступ до культурних цінностей на пільгових умовах. Основами законодавства заборонялося вилучення друкованих видань, творів, експонатів, документів із бібліотечних, музейних і архівних фондів, знищення об'єктів матеріальної і духовної культури з ідеологічних та політичних міркувань. Бібліотеки як об'єкти національної культури не підлягали роздержавленню. Окремо було прийнято такий нормативний акт, як Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (1992)².

Оскільки бібліотеки увійшли до складу національної системи науково-технічної інформації і формування довідково-інформаційних фондів (обробка, зберігання, поширення і використання інформації, інформаційне забезпечення юридичних та фізичних осіб), на них було поширено й законодавство у галузі інформації: Закон про інформацію (1992)³ та Закон про науково-технічну інформацію Національного інформаційного фонду України (1993)⁴.

Цей процес супроводжується докорінними змінами у бібліотечному законодавстві, типах та видах бібліотек, структурі і змісті бібліотечної діяльності, відкритті повного доступу до бібліотечних фондів та інформації, що в них міститься, нових засадах формування бібліотечних ресурсів.

Уперше за історію України приймаються окремі закони – Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (1993) (а через три роки, у 1996 р. – поправки до нього) та Закон “Про обов’язковий примірник документів” (1999)⁵. Прийняття цих законів створило нові умови для розвитку бібліотек. Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” визначив статус бібліотек, правові та організаційні засади їх діяльності, спрямовані на реалізацію прав громадян на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки, освіти, що зберігаються в бібліотечних фондах. Бібліотеки визнаються юридичними особами, що не підлягають приватизації, забороняється вилучення з бібліотечних фондів документів за ідеологічними чи політичними ознаками. Вперше Законом було передбачено, що коли ратифіковані в Україні міжнародні договори встановлюють інші норми, ніж вітчизняне бібліотечне законодавство, то практика бібліотечної діяльності має функціонувати за міжнародними правилами.

Законом України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” декларуються такі основні напрями бібліотечної політики: підтримка бібліотечної справи та її розвиток шляхом гарантованого фінансування бібліотек, пільгової податкової, кредитної та цінової політики; фінансування створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп’ютерні мережі, об’єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів; стимулювання взаємовикористання бібліотечних ресурсів через систему міжбібліотечного абонементу, зведених каталогів, депозитаріїв, обмінних бібліотечних фондів, інтеграцію бібліотек у світовий інформаційний простір; координація діяльності бібліотек усіх форм власності, регулювання діяльності на основі кооперації бібліотек державної і комунальної власності; забезпечення розвитку бібліотечного обслуговування соціально незахищених верств населення; розробка програм і стратегій розвитку бібліотечної справи та забезпечення їх цільового фінансування; створення умов для міжнародного бібліотечного співробітництва⁶ В цілому бібліотечна політика в Україні підпорядкована задоволенню інформаційних потреб усіх категорій населення, інформаційному забезпеченню процесів реформування суспільства та збереженню національної культурної спадщини.

Закон України “Про обов’язковий примірник документів”⁷ від 9 квітня 1999 р. відкриває новий етап розвитку в системі обов’язкового примірника, поширюється на всі види носіїв інформації, в тому числі електронні, а також в сфері стандартизації, метрології та сертифікації. Ним забезпечується функціонування національного інформаційного фонду України – “сукупності інформаційних фондів (інформаційних ресурсів) держави: архівного, бібліотечного, стандартів, архіву друків, фонду фільмів, патентного та інших фондів. Сфера дії Закону поширюється на документи, виготовлені юридичними та фізичними особами України як в самій державі, так і поза її межами⁸.

Розвивається нормативна база діяльності публічних бібліотек. З метою запобігання занепаду масових бібліотек, Постановою Кабінету Міністрів України приймаються “Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні”, де визначаються такі норми: в сільській місцевості від 500 до 3 тис. населення – 1 загальнодоступна бібліотека на території сільської ради; далі – 1 бібліотека на 3–5 тис. У містах у багатоповерхових житлових районах – 1 бібліотека на 30 тис., із середньоповерховою забудовою – 1 бібліотека на 15–20 тис., з малоповерховою забудовою – 1 на 5–8 тис. В областях створюються універсальні наукові обласні бібліотеки, у Сімферополі та

Києві – міські. В кожному обласному центрі існують бібліотеки для дітей, а також юнацькі бібліотеки – у містах з понад 500 тис. населення, а юнацькі обласні – в обласних центрах⁹.

І хоча в країні й мали місце деякі негативні процеси, що так чи інакше справляли вплив на розвиток бібліотечної справи, зокрема, економічна криза, розпад системи книговидавання і книгопостачання, зростання цін, інфляція, податковий тягар, загроза збереженості фондів, передусім, для невеликих масових бібліотек, все ж перспективи вільного розвитку бібліотечної справи були започатковані, власне, саме у цей час.

У початковий період становлення незалежності України формується нова інфраструктура бібліотечно-бібліографічних установ.

Система бібліотек поповнюється новими книгозбірнями. З 1900 р. функціонує Кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспринського як філія Сімферопольської міської центральної бібліотеки для дорослих, а в 1996 р. вона набуває статусу самостійної Республіканської кримськотатарської бібліотеки ім. І. Гаспринського. Заклад збирає твори друку, рукописи і документи кримськотатарською мовою та літературу про кримських татар іншими мовами.

У 1999 р. створюється Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського. З 2002 р. вона отримує обов'язковий примірник усіх навчальних, навчально-методичних видань для навчальних закладів усіх типів, наукових видань з питань педагогіки та психології, що виходять в Україні, і набуває статусу бібліотеки загальнодержавного значення.

У зв'язку із відкриттям нових навчальних закладів відкриваються і нові наукові бібліотеки, зокрема, в 1992 р. – бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія”; у 1994 р. – бібліотека Національного університету “Острозька академія”; у 1996 р. – бібліотеки Кримського державного інженерно-педагогічного інституту та Української академії банківської справи; у 1998 р. – бібліотека Інституту муніципального менеджменту в Києві.

У комплексі з новими державотворчими процесами в 90-х роках реалізується одна з найважливіших функцій держави в галузі науки, освіти, культури – створення національних установ, серед яких національні бібліотеки посідають пріоритетне місце. Державній бібліотеці Міністерства культури України надається статус Національної парламентської бібліотеки України (1993)¹⁰; Центральній науковій бібліотеці ім. В.І. Вернадського НАН України повертається статус і назва “Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського” (1996)¹¹.

Набувають визнання як наукові ще ряд бібліотек. Крім тих, що були визнані науковими установами раніше (НБУВ, ЛНБ та ін.), отримують статус наукових установ Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН, Державна науково-педагогічна бібліотека України, Книжкова палата України тощо. Було переглянute право наукових бібліотек визначати свою структуру відповідно до їх функцій. Бібліотеки вдосконалюють свою структуру: у складі великих наукових бібліотек створюються наукові інститути, центри, служби. Так, на комплексні науково-бібліотечні центри перетворюються академічні Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського та Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника.

Бібліотекам надається право самостійно вирішувати науково-організаційні питання внутрішньої діяльності. Для забезпечення комплексного здійснення завдань збирання, зберігання та використання документної інформації та документально-інформаційних ресурсів у складі НБУВ з 1993 р. починають функціонувати науково-дослідні інститути: бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень, а також 4 центри – бібліотечно-інформаційних технологій, консервації та реставрації, культурно-просвітницький, редакційно-видавничий¹². При Бібліотеці засновано Національну юридичну бібліотеку, а також Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади¹³. Новою за змістом та функціями для України структурою є створений в НБУВ за Указом Президента України від 11 жовтня 1996 р. “Фонд президентів України”, де збираються, зберігаються та залучаються до наукового і культурного обігу документальні матеріали, що відображають політичну і державну діяльність та життя президентів України. Сьогодні там накопичена значна колекція документів та інформаційних ресурсів щодо інституту президентства в Україні, здійснюється прес-моніторинг соціально-політичних процесів в країні із застосуванням автоматизованих систем обробки ключових фрагментів публікацій у режимі щоденного відстеження реакції преси на політичні події із залученням широкого кола джерел (понад 300 видань)¹⁴.

У Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника було започатковано Центр періодики, який розпочав фундаментальні дослідження з історії українського періодичного друку, видання збірників наукових праць, науково-інформаційних видань та енциклопедій.

Бібліотечна система України сьогодні об’єднує всі види бібліотек, підсистеми яких виокремлюються за такими критеріями: за масштабом значення (національні, загальнодержавні, республіканські (Автоном-

ної Республіки Крим), обласні, міські, районні, селищні, сільські); за змістом фондів (універсальні, міжгалузеві, галузеві); за призначенням (публічні; спеціальні – наукових установ, навчальних закладів, підприємств, організацій, відомств; спеціалізовані (дитячі, юнацькі, для осіб з фізичними обмеженнями)¹⁵.

Наприкінці ХХ ст. в Україні існувало близько 40 тис. бібліотек, об'єднаних у мережах міністерств культури, освіти і науки, охорони здоров'я, сільського господарства, академій наук (національної, педагогічної, медичної, аграрної), а також інших відомств, профспілок, підприємств, установ і організацій. Важливе значення мають наукові бібліотеки України, яких сьогодні нараховується близько 500, однак саме вони зберігають у своїх фондах абсолютну більшість не лише бібліотечних фондів, а й науково-інформаційного потенціалу бібліотечних ресурсів. Розвивається мережа приватних бібліотек, які на даному етапі виконують функції домашніх бібліотек їх власників.

Головні бібліотеки України, поруч із загальнодержавними функціями, виконують роль центральних для бібліотечної системи відповідних відомств, зокрема, для Національної академії наук України – Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського; для централізованої системи Міністерства культури і мистецтв головна бібліотека – Національна парламентська; для Міністерства освіти і науки – Наукова бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; для Міністерства охорони здоров'я – Державна наукова медична бібліотека; для Міністерства сільського господарства – Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека. Виконання загальнодержавних завдань та координації діяльності бібліотек різних відомств дозволяє на єдиних засадах здійснювати формування інформаційного ресурсу і охоплювати усі соціальні інститути, професійні кола та верстви населення різноманітним бібліотечним сервісом.

Усі бібліотеки об'єднані у мережу державних бібліотек, що враховує стан та відомчу підпорядкованість бібліотек. Так, на сьогодні в Україні існує 985 медичних бібліотек різних рівнів та відомств, а Державна наукова медична бібліотека є методичним і координаційним центром. Другим центром є Харківська науково-медична бібліотека, 23 обласних, Автономної Республіки Крим, Севастопольська міська, 47 – при науково-дослідних установах, 125 – при закладах освіти, 787 – при закладах охорони здоров'я¹⁶.

Виникають нові форми бібліотек – як традиційних, так і електронних. У 90-х роках ХХ ст. виникла й така форма міжнародної бібліотечної співпраці, як "бібліотека в бібліотеці" – бібліотека однієї держави в

бібліотеці іншої (або спеціалізовані фонди). У бібліотеках Львова, Чернівців, Харкова існують "австрійські бібліотеки". У Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського – австрійська й іранська, у бібліотеці університету "Києво-Могилянська академія" – бібліотека української діаспори.

Активно працює Книжкова палата України. Сьогодні вона випускає систему державних бібліографічних покажчиків, побудованих за видовим принципом: "Літопис книг", "Літопис авторефератів", "Літопис нотних видань", "Літопис образотворчих видань", "Літопис картографічних видань", "Літопис інформаційно-аналітичних видань"¹⁷.

У 1990-х роках в Україні відбувається активне формування електронних ресурсів та електронних бібліотек.

Процес інформатизації суспільства отримав новий стимул для розвитку з прийняттям Закону України "Про національну програму інформатизації", а також виходом Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо впровадження системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин". Прийняття цих актів спричинило до формування державної політики і розробки державної міжвідомчої бібліотечно-інформаційної програми "Елібр" на рівні Міністерства культури і мистецтв України. При Міністерстві було створено Міжвідомчу раду з питань інформатизації бібліотек, до складу якої увійшли не лише фахівці з бібліотечної справи, але й програмісти, вчені, працівники Національного агентства з питань інформатизації, представники інших державних органів управління та Книжкової палати України. Головна мета діяльності Ради – вироблення стратегії розвитку міжвідомчої кооперації бібліотек, формування і використання електронних баз даних, розвиток сітьових технологій взаємодії бібліотек, формування телекомунікаційного середовища для взаємного доступу у використанні інформаційних ресурсів¹⁸.

Започатковується Національна електронна бібліотека України на базі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та електронних ресурсів наукових бібліотек. Основними її компонентами є: електронний каталог НБУВ, який відбиває обов'язковий примірник вітчизняних творів друку; загальнодержавна реферативна база даних "Україніка наукова", що розкриває зміст монографій, енциклопедій, довідників, словників, періодичних видань, збірників наукових праць, матеріалів конференцій, авторефератів, дисертацій, препринтів тощо; депозитарій повних електронних версій опублікованих матеріалів¹⁹. Починають функціонувати електронні бібліотеки, які створюються в поточному режимі. Серед них: Наукова бібліотека України ім. М. Максимовича

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Кіровоградська обласна універсальна бібліотека ім Д.І. Чижевського, Наукова бібліотека Тернопільського державного технічного університету. В цих бібліотеках сформовані значні фонди електронних документів, створено пошуковий апарат на них²⁰. Майже всі загальнодержавні, обласні універсальні та університетські бібліотеки мають електронні каталоги нових надходжень.

До бібліотечної справи поряд з накопиченням ресурсу належить весь комплекс підготовки його до використання – інвентаризація, класифікація, каталогізація документів, створення науково-пошукового апарату. Тому в 90-х роках відбуваються паралельний розвиток прикладних досліджень цього процесу і створення стандартів бібліографічного та археографічного опису, систем бібліотечно-бібліографічної класифікації, всіх видів карткових і електронних каталогів та спеціальних баз даних, різного роду бібліографічних покажчиків, ведення поточної і ретроспективної бібліографії, а також видання наукових каталогів та покажчиків рукописних фондів, рідкісної та цінної книги, спеціалізованих видань. Ця діяльність тісно пов'язується із переведенням бібліотек на нові бібліотечні технології та формування принципово нових за змістом електронних ресурсів. Впровадження Інтернет-мережі та цифрових технологій відкрило нову еру інформаційного суспільства, а також соціальних умов для переходу суспільства до суспільства знань. Це визначило й перегляд ролі бібліотек у майбутньому суспільстві знань.

Піднімається питання про організацію при великих бібліотеках електронного видавництва для поступального розвитку в сфері документних інформаційних комунікацій України з одночасним збереженням традиційних видавничих технологій, про формування зібрань електронних видань на компакт-дисках, започаткування нової складової загальнодержавної системи розповсюдження документів, розробку ліцензійно чистих програмних засобів і технологій інтелектуальної обробки інформації та розкриття знань, акумульованих у фондах електронних документів, для створення нових бібліографічних, реферативних, оглядово-аналітичних і прогностичних матеріалів.

Іншою ознакою часу стала активізація використання фондів, становлення нових умов матеріально-технічного забезпечення діяльності бібліотек.

Суспільно-політичні реформи призвели до значного зростання інтересу до національної історії та культури, розкриття спецхранів та випуску раніше забороненої літератури в галузі національної культури та

політичних аспектів розвитку суспільства. Розконсервовуються величезні обсяги книжкових фондів, що не опрацьовувалися впродовж майже 70 років, зокрема, націоналізовані в 1918 р. бібліотеки дореволюційних державних установ, духовного відомства, а також фонди, що відбивають питання національного розвитку України, особисті книжкові та архівні колекції діячів національного або опозиційного руху, спеціальні колекції.

Одночасно актуалізуються рукописні фонди бібліотек. Починається опрацювання величезних обсягів рукописних документів. До суспільного користування потрапляє велика кількість рукописних фондів – або свого часу оголошених неактуальними, або особових фондів репресованих діячів української науки та культури. За короткий термін до наукового обігу залучається абсолютно новий шар історико-культурної та наукової інформації, що потребує наукового опрацювання, введення до наукового обігу, а відповідно – перегляду рубрикації та структури науково-пошукового апарату. В наукових бібліотеках і, передусім, в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського створюється колекція видань зарубіжної україніки, де представлені видання всіх українських товариств, видавництв, наукових інституцій, українських працівників відомих бібліотек світу, приватних діячів української діаспори. В основу колекції було покладено зібрання авторів з розсекречених спецфондів, що поповнювалося подарунками книжок української діаспори в кінці 80–90-х років. Сьогодні фонди україніки розвиваються за рахунок дарів – серед жертводавців – Ганна Фігус-Ралько, Євген Желіховський, Любомир Гузар, Ярослав Богдан Рудницький, Андрій Гнатишин, Степан Ладиженський, Володимир Комаринський та багато ін.²¹

Розвивається система управління і пов'язаного з нею фінансового і матеріально-технічного забезпечення бібліотек та бібліотечної справи. Державне управління бібліотечною справою передбачає: формування єдиної державної політики в галузі бібліотечної справи; розробку і реалізацію державних програм її розвитку; створення об'єднаної бібліотечно-інформаційної системи; сприяння координації в комплектуванні і використанні бібліотечних фондів; організацію розробки державних бібліотечних стандартів, інструкцій, положень та інших нормативних документів; контроль за діяльністю бібліотек державної і комунальної форми власності, збереженням ними бібліотечного фонду України; підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів; сприяння науковим дослідженням та інформаційно-методичному забезпеченню в галузі бібліотечної справи.

В Україні загальне методичне керівництво бібліотеками покладено на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в сфері культури. В даний час – це Міністерство культури і мистецтв. Інші міністерства і відомства здійснюють керівництво мережею підпорядкованих їм бібліотек у координації з Міністерством культури і мистецтв.

Об'єднується на нових засадах і розвивається бібліотечна спільнота. В 1992 р. проведений I Всеукраїнський конгрес бібліотекарів, де були поставлені нові завдання бібліотечної справи та діяльності бібліотек з урахуванням нових суспільно-політичних умов та розвитку інформаційного суспільства. Громадськість бере участь в управлінні бібліотечною справою шляхом створення наглядових і читацьких рад, товариств друзів бібліотек, благодійною і спонсорською допомогою бібліотекам.

Розширюються права бібліотек стосовно організації своєї діяльності. Управління конкретними бібліотеками здійснюють їх адміністрації на чолі з директором або адміністрацією власника (засновника), якщо бібліотека не є самостійною юридичною особою. Основна увага в даний період в управлінні конкретними бібліотеками звертається на питання їх розвитку стосовно потреб інформаційного суспільства, ринкових відносин, підвищення кваліфікації і кадрів, впровадження інновацій у бібліотечну практику, збагачення і збереження бібліотечних фондів, розширення бібліотечних послуг, поліпшення координації діяльності з бібліотеками відповідних мереж і систем, розвиток міжнародного співробітництва.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення бібліотек здійснюється їх власниками (засновниками). Державні і комунальні бібліотеки фінансуються з державного і муніципального бюджетів. Додаткове фінансування бібліотек всіх форм власності може бути за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб, коштів від господарської діяльності бібліотек, спонсорських, благодійних внесків.

Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" гарантує державний захист майнових прав бібліотек усіх форм власності. Земельні ділянки, на яких розташовані бібліотеки державної і комунальної власності, передаються їм у безстрокове користування відповідно до земельного законодавства. Бібліотечний фонд, будівлі, споруди, приміщення, обладнання та інше майно, що є державною та комунальною власністю або передане замовником державним і комунальним бібліотекам, належить їм на праві оперативного управління. Законами України забороняється переміщення бібліотек без надання рівноцінного упорядкованого приміщення для обслуговування користувачів бібліотеки, роботи працівників, зберігання бібліотечних фондів.

Обов'язковою складовою бібліотечної справи є забезпечення соціальних гарантій працівникам бібліотек. В Україні на працівників бібліотек всіх форм власності і всіх видів та типів поширюються гарантії, встановлені законодавством про працю, соціальне страхування та пенсійне забезпечення.

Після здобуття незалежності відбувається реформа вищої освіти і, відповідно, підготовки професійних бібліотечних кадрів в Україні. Інститути культури перетворюються на національні державні інституції: Київський національний університет культури і мистецтв та Харківська державна академія культури (1998). Нині професійні бібліотечні кадри готуються в Київському національному університеті культури і мистецтв та його Миколаївській філії, Харківській державній академії культури, Рівненському гуманітарному університеті.

З урахуванням потреб розвитку бібліотечної справи відбувається процес переростання бібліотечного працівника в працівника сфери інформаційної діяльності, нові вимоги висовуються перед системою бібліотечної освіти. Бібліотечна освіта перебудовується з урахуванням переходу українського суспільства на інформаційний та інноваційний шляхи розвитку.

Бібліотечні професії поповнюються низкою спеціальностей, що відбивають потребу в нових фахівцях та інтегративних працівниках у бібліотеці, розширюється коло традиційних предметів, вводяться нові актуальні курси, в галузі інформології, маркетингу, документально-інформаційних наук, документознавства тощо. Крім традиційних бібліотекарів, бібліографів і книгознавців, навчальні заклади готують бібліотечних менеджерів, маркетингологів, технологів, комп'ютеризаторів, спеціалістів у галузі бібліотечних зв'язків з громадськістю. Безперервна бібліотечна освіта здійснюється через фахові семінари, конференції, симпозіуми, самонавчання, бібліотечну пресу.

Навчальна база поповнюється новими підручниками та посібниками, створеними в Україні. Виходять нові колективні та індивідуальні підручники з бібліотекознавства (В.О. Ільганаєва, Г.Д. Ковальчук, І.А. Мейжис, В.Я. Онуфрієва, В.Г. Попроцька, Т.П. Самійленко, М.С. Слободяник)²², інформаційного сервісу в Інтернеті (В.М. Шейко, Б.М. Смолянський, Л.Я. Філіпова)²³, документознавства та бібліографознавства (Н.М. Кушнарєнко, Г.М. Швецова-Водка, А.А. Соляник)²⁴.

Розвивається українська школа бібліотечних кадрів вищої кваліфікації. Кадри вищої кваліфікації починає випускати аспірантура і докторантура Київського національного університету культури і мистецтв, Харківської академії культури і Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Підготовка для розвитку національної школи в галузі бібліотечних наук була певною мірою здійснена у 80-х роках, переважно на базі загальносоюзних центрів бібліотекознавства (у Москві та Санкт-Петербурзі). На початок 90-х років була підготовлена українська школа бібліотекозавців нового профілю, які займалися питаннями розвитку науково-інформаційних, організаційних аспектів діяльності бібліотеки в умовах розвитку автоматизації, – Т.В. Девтерева, С.Г. Кулешов, О.Б. Поліська, В.К. Скар, В.В. Терно, Л.І. Тітова, Т.П. Павлуша, Т.А. Белобратова, які захистили кандидатські дисертації.

При Київському національному університеті культури і мистецтв відкриваються спеціалізовані вчені ради з історичних та педагогічних наук по захисту кандидатських, а при Національній бібліотеці України – по захисту кандидатських і докторських дисертацій з бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства – з історичних наук, а також бібліотечні системи та мережі – з технічних. З'явилися перші доктори наук, підготовлені на базі власної національної школи – В.О. Ільганаєва, Т.І. Ківшар, С.Г. Кулешов, В.П. Ляхоцький, А.А. Непомнящий, І.А. Мейжис, М.С. Слободяник, Л.Я. Філіпова, Г.М. Швецова-Водка та ін. Нострифіковані докторські, що були захищені поза межами України (Н.М. Кушнарєнко, А.С. Чачко).

Велике значення має включення у систему наукових кадрів фахівців з інших спеціальностей, залучення до бібліотечної системи докторів історичних наук, які захистили роботи з інших спеціальностей – філософських наук (акад. О.С. Онищенко), спеціальних історичних дисциплін, зокрема, за спеціальністю “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” (Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна, І.Б. Матяш, М.М. Романюк, В.С. Чишко та ін.) та “Археологія України” (Л.І. Крушельницька, І.Г. Шовкопляс та ін.), “Історія України” (П.Т. Тронько, В.Ю. Омельчук та ін.), філологічних наук (І. Лосієвський), а також технічних наук (С.М. Гриша, О.Є. Литвиненко, В.А. Широков та ін.).

Відкриваються нові фахові часописи – “Бібліотечний вісник” (з 1993), “Бібліотечна планета”, “Вісник Книжкової палати України”, “Вісник ХДАК”, книгознавчі журнали “Книжник”, “Друкарство”, спеціальні аналітичні видання служби СІАЗ НБУВ: “Резонанс” (на базі аналізу матеріалів Інтернетвидань про Україну), “Україна регіональна сьогодні” (на базі аналізу джерел інформації в областях України), проводяться роботи із створення карти електронних інформаційних ресурсів регіонів України, поповнення та підтримка баз даних “Україна: події, факти, коментарі”, “Політичне життя” тощо.

Головні бібліотеки Національна бібліотека України імені В.І. Вер-

надського, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Харківська державна наукова бібліотека, Одеська державна наукова бібліотека та вищі навчальні заклади в галузі культури (Київський національний університет культури та мистецтв та Харківська академія культури) починають видавати власні збірники наукових праць. Крім того, при великих бібліотеках започатковуються серійні видання профільних наукових праць – “Рукописна та книжкова спадщина України”, “Українська біографістика”, “Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития”, “Збірник наукових праць Науково-дослідного центру періодики [Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника]”, “Бібліотечна справа та краєзнавство” тощо.

Започатковуються нові види фахових видань, що відбивають інтеграційні процеси в науковій та державній політиці щодо інформаційних ресурсів України – зокрема, Український реферативний журнал “Джерело”²⁵.

Створюються бібліотечні асоціації та товариства. Статут Української бібліотечної асоціації декларує, що основною метою асоціації є всебічне сприяння розвитку бібліотечної справи і забезпечення права читачів та споживачів інформації на якісне своєчасне бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування читачів, захист соціальних та інших спільних інтересів членів УБА²⁶. Вводяться почесні відзнаки УБА “За внесок у розвиток бібліографії та бібліографознавства”, “За відданість бібліотечній справі”, “За внесок у бібліотечну освіту”, “За внесок у бібліотекознавство” та ін.

Важливою сферою бібліотечної справи є міжнародне співробітництво, що має тенденцію до розширення. Це пояснюється поживанням міжнародних зв’язків України, активізацією національно-культурних організацій української діаспори, посиленням міжбібліотечних стосунків і особистих контактів бібліотекарів України і зарубіжжя. Провідні бібліотеки України (Національна, Парламентська, Медична, Технічна, Сільськогосподарська, обласні універсальні, університетські) є членами Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) і беруть участь у виконанні її програм.

Ряд українських бібліотек входить до Бібліотечної Асоціації Євразії (БАЄ), створеної в 1992 р. з метою збереження та розвитку єдиного інформаційно-гуманітарного простору, підтримки діалогу по всьому полю діяльності в області культури.

Бібліотеки академічних установ взаємодіють з відповідними структурами Міжнародної асоціації академій наук (МАН). На базі Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського діє Рада директорів

бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН та щорічно видається спеціальний бібліотечний збірник МААН.

Українські бібліотеки – активні учасники міжнародного книгообміну. Загальнодержавні й університетські бібліотеки, як правило, мають договори про співробітництво із спорідненими зарубіжними бібліотеками, здійснюють спільні інформаційні програми, обмін досвідом, спеціалістами, електронною інформацією.

Бібліотеки України беруть участь у конференціях європейських бібліотек та асоціацій національних бібліотек світу з питань комплектування, формування інформаційних ресурсів, обміну спеціалістами, розгортання спільних проектів, спільного видання монографічних досліджень, публікацій рукописних та книжних джерел, довідників з бібліотечних фондів, зокрема рукописів, стародруків, газет, видань з мистецтва тощо.

Провідні українські бібліотеки сприяють формуванню українознавчих фондів національних і академічних бібліотек зарубіжжя. Міжнародне співробітництво бібліотек України розвивається, головним чином, на основі двосторонніх міжбібліотечних договорів. Важливе значення при цьому надається виявленню в зарубіжних бібліотеках і бібліографічному описуванню документів, що стосуються України.

Вагомою є діяльність зарубіжних українських організацій, які допомагають українським бібліотекам за рахунок гуманітарної допомоги формувати фонди як американськими виданнями, так і українознавчими працями української діаспори, зокрема, американо-українська фундація "Сейбр-Світло" (США). Перелік зарубіжних бібліотек, що мають книгообмін, поповнився українознавчими зарубіжними центрами, які ще донедавна входили до переліку "закритих" з ідеологічних причин для України. Серед нових українських партнерів, які здійснюють книгообмін, – бібліотеки Українського наукового інституту при Гарвардському університеті (Ukrainian Research Institute, США), Канадський Інститут українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies, Канада), Бібліотека ім. Симона Петлюри (Франція), Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка у Сарселлі (Франція), Товариство сприяння розвитку науки у Бонні (Німеччина), яке здійснює централізований книгообмін для німецьких бібліотек, розподіляючи українську літературу, отриману від НБУВ, Бібліотека Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина), Центр українських досліджень (Wuhan University Library) (Китай) та багато ін.

У кінці 80 – на початку 90-х років були встановлені тісні стосунки з бібліотеками українських наукових центрів у різних країнах, почався

обмін спеціалістами та досвідом формування українознавчих збірок. В цьому процесі брали активну участь співробітники українських та слов'янських відділів наукової бібліотеки Гарвардського університету (де працювала українська бібліотечна спеціалістка Оксана Процик); Бібліотеки Конгресу США (працював український вчений та бібліограф Богдан Ясинський); Інституту славістики Університету ім. Ернста-Моріца-Арндта у Грейфсвальді (де є кафедра україністики і відповідальна за книгообмін проф. Ульріке Єкуч); Інституту Славістики Університету Ерлан-Нюрнберг у м. Ерлангені (Німеччина) (відповідальна Ленка Байєр) та ін.

Розгортається співробітництво з зарубіжними організаціями в Україні, зокрема, з представництвом ООН, Британською радою, Французьким культурним центром, Гете-інститутом, Радою міжнародних наукових досліджень, програмою академічних обмінів імені Фулбрайта, Міжнародною асоціацією сприяння співробітництву з науковцями країн СНД (IREX) тощо.

Проводяться міжнародні конференції з актуальних питань діяльності бібліотек у світі, на яких розглядаються питання міжнародної кооперації в галузі формування інформаційних ресурсів, розвитку науки та культури в сучасному соціокультурному процесі, інформаційно-аналітичної діяльності щодо забезпечення органів державної влади та управління, розвитку бібліотечно-бібліографічної класифікації та інформаційно-пошукової системи, стратегії комплектування фондів бібліотек, бібліотечно-інформаційних ресурсів наукових бібліотек, бібліотечно-інформаційного сервісу тощо.

У 90-х роках переглядається місце, роль і функції наукової бібліотеки в сучасному суспільстві з урахуванням її ролі як акумулятора та розповсюджувача документально-інформаційних ресурсів в системі індустрії знання, що стрімко зростає напередодні ХХІ ст. і визначає розвиток двох функцій бібліотеки – культурологічної та інформаційної. В галузі інформаційної сфери бібліотек виникають нові напрями діяльності. В бібліотеках розвивається інтегрований напрям бібліотечно-інформаційних технологій. З іншого боку, активно використовуються ретроспективні бібліотечні фонди як джерельна база вивчення історії і культури людства, заповнюються лакуни в історії національної культури українського народу та інших народів, що проживали на її території. Науково-інформаційні технології дозволяють суттєво прискорити усі процеси розробки наукового знання та введення його до наукового обігу.

Провідні бібліотеки України розвивають інформаційно-аналітичні, консультаційні служби, розширюють підготовку вторинної інформаційної продукції (бібліографій, рефератів, оглядів, аналітичних матеріалів,

експрес-інформації). Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України ведуть загальнодержавну електронну базу рефератів вітчизняної наукової літератури і видають Український реферативний журнал "Джерело" в трьох серіях (технічній, природничій, гуманітарній).

Об'єктивні процеси розвитку наукових бібліотек обумовлюють появу нових структурних підрозділів, що перетворюються на бібліотечно-інформаційні та науково-дослідні центри і дозволяють надавати нові функції бібліотекам. Цей процес характеризується необерненим перетворенням бібліотек із сховищ документів у сховища знань. Нові структури, створені на базі бібліотек, починають перебирати на себе функції національних інституцій. Таким прикладом є, зокрема, Центр періодики в ЛНБ; СІАЗ та Інститут біографічних досліджень в НБУВ.

Інститут біографічних досліджень, єдиний в Україні національний центр біографістики, де розробляються питання теоретичних та науково-методичних проблем національної біографістики, проводяться історико-біографічні дослідження, збираються та науково опрацьовуються біографії діячів України, створюються бази даних біографічної інформації, зокрема, словникової частини Українського біографічного словника, готуються біографічні видання на базі документальних джерел НБУВ, а також провадиться координація біографічних досліджень в загальнодержавному масштабі.

У бібліотеках створюються центри бібліотечно-інформаційних ресурсів, які мають завданням розробку інформаційних технологій в бібліотеках, розробку механізмів комп'ютеризації бібліотек, впровадження програмно-технологічних комплексів щодо комплектування, обробки нових надходжень, формування електронного каталогу, опрацювання механізмів дії бібліотек як компонентів глобальних комп'ютерних мереж, створення інформаційних ресурсів і баз даних, які б забезпечували розкриття фондів бібліотек та пошук у світовому документальному потоці, забезпечення інформаційного обслуговування читачів, створення та підтримку Веб-серверів бібліотек, інтеграції інформаційних ресурсів.

Бібліотеки перетворюються на інтегративні центри формування, використання і дослідження документальної спадщини різного походження, в тому числі архівно-бібліотечного типу, як, наприклад, в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, де відбувається здійснення формування архіву науки та його дослідження, на базі якого створюються фундаментальні публікації джерел з історії науки, з допомогою бібліотечних фондів виконується реконструкція бібліографічної джерельної бази з історії науки в Україні.

Особлива увага надається питанням збереженості бібліотечних фондів. У комплексі проблем збереження книжних та рукописних пам'яток актуалізуються питання обліку та збереженості національної культурної спадщини. З 1992 р. ЮНЕСКО затвердив комплексну програму "Пам'ять світу", спрямовану на здійснення заходів щодо збереження історичної та культурної спадщини людства, накопичених народами духовних цінностей, розповсюдження інформації та сприяння доступу до інтелектуальних скарбів світу. До виконання цієї Програми приєдналися й українські бібліотекарі. Починається вивчення, копіювання та видання шедеврів загальноєвропейської книжкової та рукописної культури, які в змозі сприяти розвиткові програми "Пам'ять світу". Вже є перші приклади створення фондів цифрових страхових копій унікальних книжок та рукописів. На сьогодні гостро постає питання збереження спадщини тих народів, що проживали на території України впродовж століть та залишили унікальні документальні комплекси пам'яток духовної культури, зокрема, грецького (XVI–XVIII ст.), татарського та єврейського общинного життя в XVIII–XIX ст.

У бібліотеках України проаналізовано комплекс питань, пов'язаних із сучасними деструктивними факторами, що впливають на збереженість фондів. Основною проблемою є впровадження технологій упередження і нейтралізації деструктивних процесів у кислотному папері, з якого історично була виготовлена переважна більшість друкованої продукції. Важливими також є питання збереження фондів від зношування в процесі використання і фізичних втрат. З цією метою розроблені особливі правила користування рукописами, стародруками, рідкісними виданнями. Вони планово реставруються, переносяться на електронні носії, здійснюється перехід на обслуговування не оригіналами, а їх копіями. Для них створюються особливі умови збереження. Здійснюється довгострокова загальнодержавна міжвідомча програма збереження, консервації і реставрації бібліотечних фондів, у 1999 р. приймається Державна "Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 р.", де заплановано комплекс заходів щодо фізичного збереження фондів, страхового копіювання та організації видання пам'яток книжкової культури, проведення державного обліку та реєстрації книжкових пам'яток як національного культурного надбання, що зберігається в бібліотечних та архівних фондах держави. Того ж року Постановою Кабінету Міністрів України було розпочато створення "Державного реєстру національного культурного надбання", де важливе місце надавалося рукописним книгам, стародрукам, рідкісним виданням, книжковим та рукописним колекціям.

З цією метою в бібліотеках створюються центри реставрації та консервації документів, покликані проводити дослідження та впроваджувати їх в практику організації фізичного збереження фондів: здійснювати біологічний моніторинг екологічного стану книгосховищ та документів, дослідження фізико-хімічних показників паперу й матеріалів, запроваджувати прогресивні технології консервації та реставрації, забезпечувати реставраційні роботи тощо.

Нового змісту набуває культурно-просвітницький напрям діяльності бібліотек. Створюються культурно-просвітницькі та редакційно-видавничі центри, які організовують виставки, проводять лекційну пропаганду знань, зустрічі з видатними діячами науки, культури, освіти, читацькі конференції, здійснюють екскурсійну та інформаційно-рекламну діяльність. Редакційно-видавничі центри забезпечують публікацію наукових праць, журналів, бюлетенів та іншої видавничої продукції бібліотек.

Примітки

¹ Законодавство – бібліотекам України : Довід. вид. – К., 2000. – Вип. 1: Загальні засади діяльності бібліотек. – С. 16–26. Прийняті 14 лютого 1992 р., № 2117 – XII із доповненнями та змінами 1992–1996 рр.

² Постанова КМУ № 466 від 12.08.92 р.: Законодавство – бібліотекам України. – Ч. 1. – С. 143–144.

³ Постанова ВР України № 2657 від 2.10.92 р. // Законодавство – бібліотекам України. Довідкове видання. Вип. 1. – Загальні засади діяльності бібліотек. Ч. 1 – К., 2000. – С. 26–32.

⁴ Постанова ВР України № 3323–XII від 25.06.93 р. // Законодавство – бібліотекам України. – Ч. 1. – С. 44–57.

⁵ Законодавство – бібліотекам України. Ч. 1. – С. 119–115. – Доповнення 1996 р.

⁶ Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, розд. II, ст. 4.

⁷ Закон України “Про обов’язковий примірник документів” від 9 квітня 1999 р. // Бібл. вісн. – 1999. – № 4. – С. 5–8.

⁸ Чепуренко Я. Система обов’язкового примірника документів в Україні: новий етап розвитку // Там само – С. 9–12.

⁹ Постанова КМУ, № 510 від 20.05.97 р. // Законодавство – бібліотекам України. – Ч. 1. – С. 148.

¹⁰ Постанова Верховної Ради України № 3158–XII від 3.05.93 р. // Законодавство – бібліотекам України. Довідкове видання. – К., 2001. – Вип. 1: Загальні засади діяльності бібліотек, ч. 2. – С. 123.

¹¹ Про надання Центральній бібліотеці імені В.І. Вернадського статусу національної. Указ Президента України 244/96 від 05.04.96 // Там само. – С. 127–128.

¹² Дубровіна Л.А. Інститут рукопису: завдання і перспективи // Бібл. вісн. – 1993. – № 3/4. – С. 41–45; Куриленко Т., Ляшко С. Інститут біографічних досліджень: напрями діяльності // Там само. – 1998. – № 5. – С. 53–56.

¹³ Горючий В. СІАЗ – нова структура Бібліотеки // Там само. – С. 50–52.

¹⁴ Чепуренко Я.О. Фонд президентів України як бібліотечно-архівна колекція // Там само. – 2002. – № 4. – С. 2–11.

¹⁵ Бібліотечна Україна : Довід. – К., 1996.

¹⁶ Козлюк П. Етапи становлення медичних бібліотек в Україні // ВКП.– 2003.– № 5. – С. 32.

¹⁷ Кириченко Л. Добір матеріалів до державних бібліографічних показників // Там само. – 2003. – № 8. – С. 11–14.

¹⁸ Прокошева Т.Н. Державна політика в галузі бібліотечної справи в Україні // <http://192.168.4.10/articles/crimea/1998/doc1/doc.3.html>.

¹⁹ Національна електронна бібліотека України: проектні рішення, інформаційні ресурси, вхідні формати. – К., 2000.

²⁰ Павлуша Т.П. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання розробки української концепції // Бібл. вісн. – 1999. – С. 13–14; Вона ж. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів // Там само. – 2000. – № – С. 16– 19.

²¹ Дідківська Г.Г., Дегтерянко Л.А. "Бути духовно єдиними" // Там само. –1993. – № 1/2. – С. 54–55.

²² Організація діяльності бібліотек: Учеб.-метод., посіб. / В.О. Ільганаєва, В.Я. Онуфрієва, М.С.Слободяник, В.Г. Попроцька. – Х., 1993; Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек : Підручник / В.О.Ільганаєва, Г.Д.Ковальчук, Т.П. Самійленко та ін. – Х., 1993; Ільганаєва В.О., Слободяник М.С. Організація діяльності бібліотек: Навч. посібн. – Х., 1998; Мейжис И.А. Социально-психологические основы библиотечного обслуживания : Учеб. пособие. – Николаев, 1994.

²³ Інформаційний сервіс в Інтернеті : Навч. посіб. / В.М. Шейко, Б.М. Смолянський, Л.Я. Філіпова та ін. – Х., 1998.

²⁴ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение : Учеб. для студентов ин-тов культуры. – Харьков, 1997; Швецова-Водка Г.М. Загальне бібліографознавство (Основи теорії бібліографії) : Навч. посіб. для студ. ін-тів культури.– Рівне, 1995; Вона ж. Типологія документа : Навч. посіб. для студ. ін-тів культури. –К., 1998; Соляник А.А. Документні масиви : Навч. посіб. – Х., 2000.

²⁵ Петров В. Інформаційна революція та її вплив на еволюцію бібліотек // Бібл. вісн. – 2000. – № 2. – С. 18–20.

²⁶ Зареєстр. Мінюстом 1 серпня 1995 р., № 675.

РОЗДІЛ 11

Розвиток наукових напрямів у бібліотекознавстві, книгознавстві, бібліографознавстві у період незалежності України

Період незалежності України характеризується значною активізацією науково-дослідної та науково-практичної діяльності бібліотек, викликаною процесом деідеологізації та розвитком технічного прогресу, які стали фундаментом створення інформаційного суспільства, в якому бібліотекам було відведено важливе місце.

У 90-х роках науково-дослідна проблематика набуває докорінних змін відповідно до нових тенденцій в діяльності бібліотек та їх соціальних функцій. Відкриваються наукові теми, покликані вирішувати нагальні проблеми взаємодії бібліотек з основними напрямками соціальної політики держави, розвитку науки і культури України, питань трансформації бібліотек у сучасні документально-інформаційні центри, які акумулюють, зберігають та активно використовують знання, накопичені людством, впливають на формування духовної культури, забезпечують пріоритетні напрями у розвитку науки, економіки, державотворчих процесів, досліджують науково-інформаційну діяльність наукових бібліотек у відкритому суспільстві, розвивають документно-інформаційні ресурси та засоби їх використання.

Одним з чинників, що вплинув на розвиток наукової думки, стала можливість об'єднання бібліотечної спільноти навколо вирішення актуальних завдань бібліотечної науки.

Питання розвитку бібліотек розглядаються на численних наукових конференціях, зокрема, міжнародних – “Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті” (Київ, 1993 р.), “Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи” (Київ, 1995 р.), “Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек” (Київ, 1996 р.), “Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки” (Київ, 1997 р.), всеукраїнських – “Бібліотека у демократичному суспільстві” (Київ, 1995 р.), “Архівна і бібліотечна справа доби визвольних змагань в Україні”

(Київ, 1997 р.); міжрегіональних, зокрема, – “Пріоритетні напрями розвитку бібліотечної справи в Україні” (Рівне, 1993 р.); “Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам’яті народу України” (Київ, 1997 р.). Проведення таких конференцій відіграло велику роль у популяризації наукових ідей та досвіду, можливості відверто та широко обговорювати нагальні питання розвитку бібліотечної науки.

Одним з об’єктивних факторів цього розвитку стали інформаційні процеси у суспільстві. Вже у 1980-х роках бібліотекознавство активно інтегрує питання інформатизації бібліотечної справи та документальних ресурсів бібліотек. Питання впровадження автоматизації бібліотечних технологій набуває гостроти, починається розробка концепції розвитку автоматизації бібліотек (В.А. Баннов, В.М. Дріянський – 1985 р.)¹. Концепція вимагала узгодження із фахівцями в галузі бібліотечних технологій, врахування специфіки бібліотечних документів. Тому наприкінці 80-х років створюються спільні колективи фахівців у галузі інформатики та бібліотечної справи, які працюють на прискорення автоматизації бібліотек, зокрема в ЦНБ АН УРСР: М.І. Сенченко, Л.Й. Костенко, М.В. Пийтер, В.А. Ясулайтіс, М.С. Слободяник, Т.П. Павлуша, І.П. Антоненко, М.Й. Берлінська, А.Г. Бровкін, Л.А. Дубровіна, Б.Б. Беліцький, О.С. Лозниця та ін. Вони виступають з практичними пропозиціями щодо конкретних напрямів автоматизації бібліотек, обговореними на республіканських нарадах, скликаних публічними та науковими бібліотеками. Матеріали цих нарад оформлюються у спеціальних збірниках наукових праць, що дозволяло поширювати можливості залучення до цих питань інших фахівців².

Опрацьовується концепція загальнореспубліканської автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи наукових бібліотек³. Питання наближення бібліотек та інформаційних технологій розглядалися в монографічному дослідженні М.І. Сенченка “Библиотеки и компьютеры” (К., 1990).

У цьому ж контексті здійснюється організація професійної взаємодії між бібліотеками-користувачами з метою створення єдиного електронного каталогу та служби інформаційно-бібліотечного сервісу, а також баз даних створення електронних видань спеціалізованих фондів.

Починає реалізовуватися концепція інформатизації наукових бібліотек та створення інтегрованих науково-інформаційних ресурсів, запропонована генеральним директором НБУВ академіком О.С. Онищенком⁴. Серед лідерів бібліотечно-інформаційної сфери: Л.Й. Костенко – завідувачий Центром інформаційно-бібліотечних технологій; В.І. Воронков – заступник директора Українського інституту науково-технічної

та економічної інформації; О.М. Волохін – головний інженер з автоматизації Кіровоградської ОУНБ ім. Д.І. Чижевського; В.О. Александров⁵ – заступник генерального директора Національної парламентської бібліотеки України; І.Г. Торлін – заступник директора з питань автоматизації бібліотечних процесів Національної бібліотеки України для дітей (м. Київ), Н.І. Морозова⁶ – заввідділом автоматизації Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва та багато ін.

Значний внесок у розвиток інформатизації бібліотек, створення єдиного інформаційного простору вносять ініціативи директорів наукових бібліотек і центрів. Серед них, зокрема, директор НТБ КПІ В.Г. Дригайло, директор КПУ М.І. Сенченко, директор Державної медичної наукової бібліотеки Р.І. Павленко, представник Київської асоціації користувачів системи ІРБІС та бібліотечно-інформаційних технологій Л.З. Рудзський.

Впродовж 90-х років відбувається поєднання традиційних бібліотекознавчих досліджень з новим аспектом, спрямованим на створення теорій і моделей розвитку інформаційної сфери суспільства в ХХІ ст.; починають домінувати студії в галузі інформаційних технологій бібліотечної справи та електронних ресурсів. Основна увага приділялася формуванню електронних каталогів та електронних бібліотек, Інтернет-технологіям. Ці питання у різних аспектах розглядаються у працях І.П. Антоненко – авторитетний контроль бібліографічних записів⁷; О.М. Волохіна – реалізація Інтернет-технологій в практиці регіональних бібліотек⁸; В.І. Воронкова – проблеми інтеграції та каталогізації електронних інформаційних ресурсів⁹, Л.Й. Костенка – формування електронних інформаційних ресурсів та організація доступу до них¹⁰; І.Г. Торліна – автоматизація дитячих бібліотек України¹¹; В.О. Александрова – проект державної програми автоматизації бібліотек України¹²; Н.І. Морозової – вдосконалення структури та функцій бібліотек у період інформаційних технологій¹³; Т.П. Павлуші – бібліотекознавчі питання автоматизації бібліотек¹⁴, А.О. Чекмарьова, Л.Й. Костенка, Т.П. Павлуші – національна система електронних бібліотек¹⁵ та ін.

Одним із здобутків інтеграції в бібліотечній справі є формування центральних та регіональних бібліотечно-інформаційних центрів, тісно пов'язаних із розвитком нової сфери бібліотечної науки. Досліджуючи проблеми бібліотечно-інформаційної галузі, провідні вчені вирішують питання теорії та практики інформатизації бібліотек, закладають підвалини розвитку програмно-технологічних засобів формування та використання електронних інформаційних ресурсів, тематичних інформаційних веб-сайтів, інформаційної складової світової мережі Інтернет у структуруванні та формуванні електронних інформаційних ресурсів

у галузі науково-технологічної, економічної та культурно-освітньої діяльності в Україні.

В умовах перетворення бібліотек на інформаційні центри перші продовжують розвивати зміст та напрями бібліотечно-інформаційного забезпечення органів влади та управління (А.Г. Бровкін, В.М. Горовий, Л.Й. Костенко, Н.В. Танатар, М.С. Чиж)¹⁶. Створюються спеціальні структури, зокрема Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади та управління в НБУВ, спрямовані на оперативне інформування, укладання та розвиток баз даних аналітичної інформації, що набувають значення бібліотечного ресурсу нового змісту, стають елементом інформаційної структури суспільства (В.М. Горовий)¹⁷.

Учені 90-х років вирішують складні завдання діяльності бібліотек в інформаційному суспільстві, наприклад: теоретичні дослідження еволюції структури і функцій наукової бібліотеки в системі електронних комунікацій (М.С. Слободяник)¹⁸; проблема трансформації бібліотечних технологій, зокрема, еволюція уявлень про бібліотечну технологію в Україні (О.Г. Кириленко)¹⁹, складні питання формування електронного каталогу (Л.Й. Костенко та О.С. Лозниця)²⁰; створення електронних книг з дотриманням традицій книжкової культури; розробка технологій і стандартів, дотичних до розвитку електронних книг (І. Остапова²¹), досліджується еволюція системи реферування наукової літератури (М.Б. Сорока)²² тощо.

Проблема трансформації бібліографічних технологій та створення електронних бібліографічних ресурсів стає об'єктом окремих досліджень (Л.Я. Філіпова)²³.

Важливим питанням є розробка національного стандарту бібліографічного опису всіх видів документів, сумісного з міжнародними стандартами; оновлення бібліотечно-бібліографічної класифікації; створення зведеного електронного каталогу провідних бібліотек держави та повної національної бібліографії; презентація вітчизняних бібліографічних ресурсів в Інтернеті. Ці питання вирішуються спільними зусиллями Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, державних науково-технічної, медичної, сільськогосподарської, педагогічної бібліотек, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького, Харківської наукової бібліотеки імені В. Короленка, інших бібліотек, а також Книжкової палати України.

На рубежі століть для забезпечення сумісності українських та світових інформаційних потоків створюється міжвідомча бібліотечна група в галузі розробки українського національного формату представлення

бібліографічних даних (УкрМАРК), де беруть участь Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (Національна академія наук України), Національна парламентська бібліотека України (Міністерство культури і мистецтв України), Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Міністерство освіти і науки України). Проект формату, реалізованого через декілька років, передбачав комп'ютерну каталогізацію усіх видів документів, забезпечення обміну бібліографічною інформацією та сумісність вітчизняних інформаційних ресурсів на рівні бібліографічних даних. Він складається з формату представлення бібліографічних даних, формату представлення авторитетних даних, формату представлення класифікації даних, інструктивно-методичних матеріалів для каталогізації спецвидів документів²⁴.

У 90-х роках відбуваються стрімкий розвиток міжнародного співробітництва та узгодження діяльності бібліотек стосовно створення електронних ресурсів у галузі науки, культури, освіти. Ці питання розглядалися на щорічних спеціальних конференціях країн СНД, що традиційно проводяться в Україні (Крим) за ініціативою Державної публічної науково-технічної бібліотеки (ДПНТБ) Росії під загальною назвою "Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва" і успішно вирішують спільні і спірні питання інформатизації в бібліотеках²⁵. Колективні обговорення актуальних завдань інформатизації бібліотечної справи сприяли швидкому просуненню електронних технологій, створенню сприятливих форм співробітництва.

Розпочинається розвиток фундаментальних та прикладних досліджень в галузі теоретичного, методичного та організаційного функціонування наукових бібліотек, зокрема організаційні та технологічні питання формування та використання інформаційних ресурсів, в тому числі на засадах кооперації, формування фонду документальних та інформаційних ресурсів, удосконалення та практичної реалізації бібліотечно-бібліографічної каталогізації фондів, документно-інформаційного обслуговування читачів, впровадження прогресивних форм бібліотечної діяльності.

11.1. Бібліотекознавство в умовах державотворчих процесів, виникнення нових напрямів дослідження

Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти об'єктивно спричинили до проведення комплексного аналізу вченими сучасного етапу технологічного розвитку, прогнозування подальших шляхів розвою світового спів-

товариства в ХХІ ст. і, відповідно, – визначення ролі та засад діяльності центрів документально-інформаційних ресурсів, серед котрих особливе значення надавалося бібліотекам. В. Немошкаленко та О.С. Онищенко запропонували концепцію інтеграційної науково-інформаційної ролі бібліотек у формуванні та ініціативному впливі на процес становлення нового устрою інформаційного суспільства²⁶.

Пріоритетного значення набувають щорічні наради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук країн Балтії, де обговорюються найбільш важливі питання обслуговування науки у перехідний період, розвиток наукових зв'язків між академічними бібліотеками, проблеми книгообміну та створення спільних ресурсів²⁷. Наприкінці 90-х років на базі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського організується новий міжнародний збірник Міжнародної асоціації академій наук – “Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. Научно-практический и теоретический сборник”, який надає можливість обміну досвідом по різних напрямках діяльності та узгодження складних питань діяльності бібліотек академій наук на пострадянському просторі.

Організація академічної бібліотечної справи, наукова та науково-методична діяльність цих бібліотек стали важливим об'єктом бібліотекознавства. Цій проблемі присвячується ряд бібліотекознавчих праць, що характеризують новий стан розвитку бібліотек та їх ресурси, актуалізують нові аспекти наукової та науково-методичної діяльності. Такі питання вирішуються у працях О.С. Онищенка та В.Г. Попроцької, які аналізують наукову діяльність НБУВ²⁸; питаннями фондознавства (наукові видання в структурі фонду НБУВ) займалася О.В. Воскобойнікова-Гузєва²⁹; розвитком академічних бібліотек – А.А. Свобода, Н.І. Смаглова, Г.І. Солющенко³⁰.

Наукова-методична робота публічних бібліотек та розвиток її змісту розглядаються у працях О.Б. Виноградової³¹. Проблеми типологізації системи наукових знань у контексті створення науково-пошукового апарату сучасних бібліотек досліджувала В. Корнієнко³².

Набувають розвитку деякі бібліотекознавчі питання, що відображають роль бібліотеки у період змін суспільних тенденцій, зокрема, державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України студіювала Я.О. Чепуренко³³.

Розглядалися й науково-практичні питання розвитку системи обслуговування читачів, зокрема, в обласних бібліотеках (В.П. Ярошук³⁴); вивчаються соціально-психологічні засади бібліотечного обслугову-

вання та створення бібліотечної психологічної служби в нових умовах розвитку українського суспільства (І.А. Мейжис, Я.О. Хіміч)³⁵; довідково-бібліографічне обслуговування (Т.В. Добко)³⁶; вдосконалення системи обслуговування читачів наукових бібліотек (Н.Ю. Каліберда)³⁷; специфіка обслуговування національних меншин (В.А. Маркова)³⁸.

Кардинальні зміни в процесах державотворення в Україні спричинили до поглиблення також і бібліотекознавчих досліджень. Для цього періоду характерною була багатоаспектність проблематики та виникнення нових наукових напрямів. Так, Н.М. Кушнарєнко створила наукові засади напряму бібліотечного краєзнавства; краєзнавчі історико-біографічні та бібліографічні дослідження Криму здійснює А.А. Непомнящий³⁹, В. Петрікова укладає краєзнавчу бібліографію, П.С. Шпіга займається впровадженням сучасних інформаційних технологій в краєзнавчих дослідженнях⁴⁰. У Сімферополі започатковано збірник нового типу – “Библиотечное дело и краеведение”.

Отримавши доступ до світових інформаційних систем, українські бібліотекознавці починають активно вивчати зарубіжний досвід. Пріоритетні уваги спрямовані на дослідження зарубіжного досвіду в галузі бібліотечної справи, зокрема, на аспект доступу до інформації та діяльність зарубіжних бібліотечних асоціацій і бібліотек (В.С. Пашкова, Я.О. Чепуренко)⁴¹.

Розвиваються нові підходи до змісту документознавства як комплексної дисципліни, визначаються власні концептуальні засади. Початки документознавства в Україні представлені працями С.Г. Кулєшова⁴², Н.М. Кушнарєнко⁴³, М.С. Слободяника⁴⁴, Г.І. Швецової-Водки⁴⁵.

Інтеграційні процеси у бібліотечній та видавничій справі спричинили до розробки питань стандартизації в Україні в галузі інформації, бібліотечної та видавничої справи, які опрацьовував М. Хойнацький⁴⁶.

Центром соціологічних досліджень стала Національна парламентська бібліотека, де діє відомча соціологічна служба і було створено методику соціологічних досліджень у сучасних бібліотеках, запропоновану В.І. Студенковою та Ю.А. Зборовським⁴⁷. Важливе значення має організований цією бібліотекою випуск інформаційно-аналітичного бюлетеня “Соціологічні дослідження в бібліотеках” (від 1992 р.).

Актуалізуються проблеми розвитку бібліотечно-інформаційної освіти (В.С. Бабич, В.О. Ільганаєва)⁴⁸; аналізуються питання маркетингу та менеджменту (О.В. Башун, Г. Єрмолаєва, Г.А. Саприкін, Л. Петрова)⁴⁹; проблеми бібліотечної професіології започатковуються в працях А.С. Чачко та О.О. Грозовської⁵⁰; бібліотекознавчі засади зведення бібліотечних будівель як функціональних комплексів розвиваються Л.З. Амлинським⁵¹;

технологічні питання діяльності бібліотек – О.Г. Кириленком⁵², бібліометричний аналіз вітчизняних монографій як метод вивчення когнітивної структури бібліотекознавства здійснюється О.М. Кобелевим⁵³.

Започаткований історіографічний напрям у бібліотекознавстві: М.С. Слободяник проаналізував перші узагальнення досвіду розвитку українського бібліотекознавства за 10 років незалежності, обґрунтував нові тенденції в бібліотекознавстві, визначив напрями досліджень та фахові наукові школи, окреслив пріоритети⁵⁴.

Інтеграційні тенденції бібліографії, археографії та кодикографії знайшли відображення у спеціальних проектах Державного комітету України з питань науки і технологій (тепер – Міністерство у справах науки та технологій), що розроблялися в 1992–1996 рр. і були об'єднані програмою “Книжкова спадщина України: створення бібліографічного та археографічного реєстру і системи збереженості й загальнодоступності”. Програма включала в себе комплекс проектів: “Історико-культурний процес в Україні в писемних джерелах”, “Архівна та рукописна Україніка: національна зведена система документальної інформації”, “Створення реєстру української рукописної книги”, “Створення бібліографічного реєстру друкованих видань”, “Розробка і організація системи збереження книжкової спадщини України”, “Забезпечення загальнодоступності книжкової спадщини України”. Наукові здобутки, отримані в процесі виконання Програми, визначили підходи до збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної книжкової та рукописної спадщини. В проектах брали участь археографи та кодикологи – Л.А. Дубровіна, М.М. Пещак, М. Боянівська, Г.Є. Волосюк, бібліографи – І.П. Антоненко, Т.П. Павлуша, В.Ю. Омельчук, Л.В. Муха, В.Я. Фрис, О.М. Колосовська, В.Ю. Соколов, І.Б. Качур, інформатики – Ю.А. Дудка, Л.Й. Костенко, С.М. Гриша, О.В. Сохань, В.Г. Пшеничний, А.В. Широков⁵⁵. Серед найвагоміших результатів – розробка дескриптивних технологій опису рукописних книг, формування електронних ресурсів в галузі книжкової спадщини, опрацювання методичних основ забезпечення збереженості бібліотечних фондів тощо⁵⁶. Видається збірник “Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп'ютеризація архівної справи в Україні” (К., 1996.– Вип. 1), на сторінках якого підведено результати першого етапу комп'ютеризації рукописних фондів бібліотек, запропоновані структури даних щодо зведеного опису рукописів, обговорюються рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик.

Фундаментального розвитку в Україні набувають дослідження історії

бібліотек та бібліотекознавства, що дозволяє заповнити майже столітні лакуни у вивченні цього складного питання в контексті суспільно-політичного та культурного розвитку України ХХ ст. Зазначений науковий напрям охоплює багатоаспектну проблематику – це історія бібліотек, бібліотечної, видавничої та книжкової справи; формування національного бібліотечного фонду; історична доля та примусова міграція бібліотечних зібрань та колекцій; збирацька діяльність приватних осіб; історія бібліотек різних наукових інституцій, культурних осередків, наукових товариств, просвітницьких установ; бібліофільство; історія рукописних книг та стародруків, періодики, спеціальних видів друку та багато ін.

Так, О.С. Онищенко та Л.А. Дубровіною започатковано фундаментальну монографічну серію, присвячену складній історії Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського⁵⁷, виданий перший том, що висвітлює період 1918–1941 рр. Ґрунтовно вивчалися історія Книжкової палати (М.І. Сенченко, Н.М. Сенченко)⁵⁸, Центральної наукової бібліотеки Харківського університету (В.К. Мазманьянц, Б.П. Зайцев, С.І. Куделко)⁵⁹, дитячих бібліотек України (Г.І. Погребняк)⁶⁰, Державної науково-педагогічної бібліотеки (П. Рогова)⁶¹. Окремим предметом дослідження стала історія бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка⁶². У Харкові виходить бібліографічний посібник з історії бібліотечної справи Харківщини, укладений Г.М. Єрофєєвою⁶³. Становлення та функціонування Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника досліджувала Л.І. Крушельницька⁶⁴.

Окремі аспекти з історії бібліотек висвітлені в працях М.С. Слободяника⁶⁵, В.В. Матусевич⁶⁶, Н.Ю. Каліберди⁶⁷, Л.А. Гнатенко⁶⁸, С.Л. Зворського⁶⁹, Т.В. Добко⁷⁰.

Історія та діяльність Національної парламентської бібліотеки аналізується у спеціальному виданні “Літопис національної парламентської бібліотеки України”⁷¹. Історичним дослідженням присвячуються конференції та збірники наукових праць “Бібліотека і час”⁷², “Історія бібліотечної справи в Україні”⁷³ тощо.

У 90-х роках починає досліджуватися історія бібліотек під час Другої світової війни – як в цілому⁷⁴, так і зокрема бібліотек Харкова⁷⁵, Дніпропетровська⁷⁶, Києва⁷⁷, Львова⁷⁸, що ініціюється Комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей (в тому числі бібліотечних), яка залучила багато бібліотек до співпраці⁷⁹.

Плідно продовжується науковий напрям, пов’язаний із створення бібліотекознавчої бібліографії. Двічі на рік виходить бібліографічний посібник НПБУ – “Бібліотекознавство і бібліографія України”, ретроспективний бібліографічний показник “Бібліотекознавство України”

(від 1991 р.), “Бібліографознавство України”⁸⁰. Колективом НБУВ вперше в історії створюються бібліографічні довідники, що містять повну бібліографію праць співробітників у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства за період 1918–1998 рр.⁸¹

ХДНБ ім. В.Г. Короленка видає зведений каталог надходжень “Бібліотечна справа. Бібліотекознавство. Бібліографознавство” та “Бібліографознавство України (1991–1995)”⁸². Досліджується внесок окремих діячів у бібліотекознавство. Так, у працях Г.М. Єрофєєвої розглядається доробок М.Ф. Сумцова та В.Г. Короленка у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавчої думки⁸³. Українська бібліотечна справа в цей період збагатилася працями видатних культурологів, які свого часу виїхали за кордон та продовжували працювати за фахом. Так, перевидається дослідження Л. Биковського “У службах українській книжці”⁸⁴, виходять друком праці стосовно внеску в розвиток книгодрукування Є. Пеленського та І. Огієнка.

11.2. Розвиток бібліографознавчих досліджень та бібліографії

Другим важливим напрямом бібліотечної науки стала активізація використання інформаційного потенціалу ретроспективних фондів для прискорення розвитку гуманітарних дисциплін та соціокультурної сфери суспільства. Це стосується організації бібліографічного, історико-книгознавчого та архівно-археографічного використання тих фондів, що є культурним надбанням України, проте впродовж тривалого часу не вважалися актуальними для національної культури. Розпочалися планомірне створення корпусу видань у галузі національної бібліографії, підтримка найважливіших державних проектів в галузі науки, освіти, культури, укладання тематичних інформаційно-бібліографічних показників та електронних інформаційних ресурсів.

Ознакою державницького розвитку України стало створення національної бібліографії та репертуару україномовної книги. Цей бібліографічний напрям набуває пріоритетного значення. Робота над його здійсненням розпочалася з розробки концептуальних засад понятійно-змістового характеру і, відповідно, дискусій з приводу поняття “національна бібліографія”, бібліографічного змісту поняття “українська книга”, репертуару української книжки, критеріїв національної книги в зв’язку із специфічним шляхом Української держави, ретроспективної національної бібліографії (Я.Р. Дашкевич, В.Ю. Омельчук, О.Ф. Коновець, Г.М. Швецова-Водка, Н.В. Зелінська, Л.І. Крушельницька, М.М. Романюк, Л.І. Ільницька та ін.)⁸⁵.

Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики стали темами спеціальних конференцій⁸⁶.

Ця проблематика актуалізувалася вже на початку 90-х років в працях Н. Танатар, В. Костири, Р. Жданової, В. Клапюк⁸⁷. Книга українською мовою становила ядро національного репертуару, а його розвиток пов'язувався з серією спеціальних видань, які б враховували етнічний, територіальний, мовний та інші аспекти ретроспективної бібліографії. Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики складали тематику спеціальних збірників наукових праць⁸⁸.

У 90-х роках виходять капітальні праці з україномовної книжки та україніки, підготовлені провідними науковими бібліотеками України. Дві найбільші наукові бібліотеки – НБУВ та ЛНБ починають проекти багатотомних видань у галузі національної бібліографії: "Україномовна книга в фондах НБУВ. 1798–1923". З 1996 по 2002 рік вийшло 5 томів (В.Ю. Омельчук – відп. ред. та керівник колективу, упорядники – М.Д. Бойченко, І.І. Діденко, Р.С. Жданова, Л.В. Лісовська, Л.С. Новосьолова, О.О. Фіклістова, Т.Є. Яковець, О.В. Давидович)⁸⁹. "Репертуар української книги 1798–1916 рр." (упорядники Л.І. Ільницька, О.І. Хміль)⁹⁰ був підготовлений ЛНБ ім. В. Стефаника.

Ряд наукових бібліотек України видає свої покажчики книжок українською мовою. Серед них – декілька випусків книги українською мовою з фондів ХДНБ ім. В.Г. Короленка (упорядники Т.О. Сосновська, Л.Ф. Бондаренко, Н.І. Полянська, В.М. Созонова)⁹¹. Розкриваються й колекції україномовної книги у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка (Т.О. Сосновська, М.М. Краси́ков)⁹². Матеріали до репертуару української книги 1861–1917 рр. підготував С. Петров, який вивчав українське книговидання ХІХ – початку ХХ ст.⁹³ і почав видавати багатотомний покажчик.

Цими виданнями було закладено фундамент україномовної частини національної бібліографії України.

Інший напрям присвячується українським бібліографам, осмисленню ролі бібліографії у бібліотечних науках.

Найвидатніші постаті української бібліографії ХХ ст. розкриваються Н.Ф. Королевич в 12-ти нарисах, зокрема, вона досліджувала діяльність таких відомих особистостей, як Ю.О. Меженко, І.М. Ясинський М.Ф. Яшенко, І. Калинович, В. Дорошенко, С.І. Маслов, Ф.П. Максименко, І.З. Бойко, О.П. Куш, І. Корнейчик, М. Гуменюк, Ф. Сарана)⁹⁴.

Національною парламентською бібліотекою видається серія брошур "Видатні діячі української книги", де приміщуються статті про Ю. Меженка (Н.Ф.Королевич, Н.І. Стрішенець), Л. Биковського (Н.В. Ка-

закова), М. Плевако (В.Я. Буран), С.І. Маслова (Г.І. Ковальчук та Н.Ф. Королевич⁹⁵), С. Постернака (Н. Стрішенець)⁹⁶.

Вивчається бібліотечна та бібліографічна діяльність таких діячів, як Д.Ю. Добра (М. Зніщенко)⁹⁷, М. Швалб (В. Грама, Н. Березюк, С. Глибицька)⁹⁸, К.І. Рубинський (М.Н. Березюк)⁹⁹, Н. Королевич (М. Герасценко)¹⁰⁰, В. Січинський (С.П. Костюк)¹⁰¹, С. Сірополко (Т.І. Ківшар)¹⁰²⁻¹⁰³, Є. Ківлицький (Л.А. Гнатенко) та багато ін.

Грунтовні бібліографічні видання присвячені видавничій спадщині І. Тиктора (В.Г. Денисюк) та М. Голубця (Н.І. Кошик)¹⁰⁴, досліджуються книжкові колекції, зокрема, Г.П. Данилевського (С.Б. Шоломова)¹⁰⁵.

У публікаціях О.С. Онищенка побачили світ біобібліографічні студії стосовно відомих сучасних фахівців бібліотечної галузі культури – Л.В. Беляєвої, А.Г. Бровкіна, В.С. Бабича, Є.К. Бабич, Л.А. Дубровіної, П.Я. Пирого, І.Г. Шовкопляса, П.Т. Тронька¹⁰⁶ та ін. Л.А. Дубровіна опублікувала бібліографічні нариси про співробітників відділу рукописів НБУВ – М.В. Геппенера, М.П. Візира, Г.П. Житецького, П.М. Попова та ін¹⁰⁷.

Довідкові публікації біографічного характеру Г.І. Ковальчук інформують про керівників НБУВ, зокрема, про Ю.О. Іванова-Меженка, С.П. Постернака, В.Ф. Іваницького, Н.М. Миколенка, А.М. Яременка, В.М. Іванушкіна, З.М. Ільницьку, О.Б. Михайличенка, Б.І. Зданевича, Т.М. Марківську, М.П. Рудя, І.С. Черненко, С.К. Гутянського, Л.В. Беляєву, Б.П. Ковалевського, Ф.З. Шимченка, М.І. Сенченка, О.С. Онищенка¹⁰⁸.

Відбувається підготовка бібліографічного довідника, присвяченого бібліографам Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького (упоряд. Л.М. Бур'ян, наук. ред. та вступне слово Г.Д. Зленка, відп. ред. О.Ф. Ботушанська), що розкриває основний бібліографічний доробок бібліотеки впродовж двохсотрічної діяльності через персоналізацію наукового внеску її бібліотечних працівників. Серед бібліографів – О.Ф. Ботушанська, Г.Д. Зленко, Л.В. Арюпіна, О.М. Барковська (Щербакова), Л.М. Бур'ян, Т.Г. Коломієць, О.Г. Кушнір, І.Є. Рікун, Л.М. Шекера, Т.В. Щурова та ін.¹⁰⁹

Здійснюється поточна бібліографія книжкових видань, газетних і журнальних статей. Поряд з державною бібліографією, що її укладає Книжкова палата України, виникають центри національного бібліографічного репертуару української книжки та національної бібліографії: НБУВ та ЛНБ, Одеська, Харківська та Дніпропетровська наукові бібліотеки, що видають фундаментальні бібліографічні покажчики з різних напрямів науки, культури, освіти.

Нагальною стає потреба в укладанні бібліографічних довідників, де

повноцінно були б репрезентовані джерела українознавства. Перші видання в цьому напрямку були здійснені бібліографами Б.В. Грановським, Н.М. Погребецькою, С.О. Рильковим, В.І. Костирою¹¹⁰. Бібліографічний покажчик видань Товариства "Просвіта" у Львові поповнює репертуар української книжки¹¹¹. Репрезентується українознавчий фонд ХДНБ ім. В.Г. Короленка (І.В. Ганзя)¹¹². Паралельно виникає концепція "Архівної та рукописної україніки", що поширюється як на архіви, так і на бібліотеки (В.І. Ульяновський, Л.А. Дубровіна, К.Є. Новохатський)¹¹³.

Важливими виданнями є тематичні бібліографічні покажчики, що вперше повноцінно висвітлювали складні періоди української історії, зокрема, період Української революції 1917–1920 рр. Останній представлений в колективній праці бібліографів НБУВ "Українська революція та державність. 1917–1920"¹¹⁴, підготовлений колективом авторів (А.Л. Пановою, В.Ф. Солдатенком, Л.В. Беляєвою, В.С. Гоїнець, Л.В. Лисовською, О.А. Смиченко та ін.) та в бібліографічному покажчику Г.Я. Рудого, присвяченому українським газетам цього періоду (1997 р.)¹¹⁵.

У вересні 1999 р. на базі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію "Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних", за результатами якої ЛНБ підготувала фундаментальне видання наукових доповідей та практичних матеріалів¹¹⁶.

Питання національного бібліографічного репертуару рукописних книг, теоретичні питання кодикології, археографії, бібліографії опрацьовує Л.А. Дубровіна¹¹⁷. Одночасно студіюється питання теорії та методики в галузі створення бібліографії стародруків – В. Фрис¹¹⁸. Каталоги кирилических книг, що зберігаються у різних сховищах України, укладаються С.О. Половіковою та І.М. Ситим (Чернігівський історичний музей), О.Г. Полегайловим, Г.В. Боряком, І.О. Ціборовською-Римарович та Н.М. Яковенко (ЦДІА України)¹¹⁹; Л.К. Войславським і К.Д. Тарамановою (Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка)¹²⁰.

Значний внесок у дослідження рукописних фондів та бібліографії належить І.Я. Лосієвському, який в різних аспектах розкрив склад і зміст колекцій ХДНБ ім. В.Г. Короленка, зокрема, колекції книг з автографами, пам'ятки української писемності та друку, польські стародруки та рідкісні видання, книги з бібліотек імператорського дому Романових, пушкініану тощо¹²¹.

Науковий опис образотворчих видань та колекцій НБУВ здійснюють Г.М. Юхимець та І.І. Цинковська¹²². Л.М. Багрянцева та Н.М. Кучерова розкривають музичні фонди ХДНБ ім. В.Г. Короленка¹²³.

Національна бібліотека України для дітей у 1975 р. розпочала бібліографічне видання "Українська дитяча література", Державна бібліотека для юнацтва – інформаційний бюлетень "Бібліотеки України – юнацтву: досвід, проблеми, перспективи" (від 1998 р. – інформаційний вісник "Бібліосвіт").

Державна історична бібліотека від 1968 р. видає науково-допоміжний покажчик "Історія України за ... рік", Державна наукова медична бібліотека України – "Історія медицини України", Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН – "Бюлетень Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук" та реферативний журнал "Агропромисловий комплекс України".

Набула розвитку й українська сільськогосподарська бібліографія: вона вивчалася керівниками сільськогосподарських бібліотек Л.А. Пиндою та Г.В. Шемаєвою¹²⁴.

Побачили світ бібліографічні покажчики з питань культури і літературознавства, що поєднують архівні та бібліографічні джерела за предметом дослідження (І.Б. Матяш)¹²⁵. Виходять бібліографічні посібники проблемно-тематичного змісту з питань культурних зв'язків України (Ю.М. Кочубей)¹²⁶.

Окрему групу складають дослідження періодичної преси України.

Значне місце у вивченні періодичної преси України належить дослідникам з Науково-дослідного центру періодики, створеного 1993 р. при ЛНБ ім. В. Стефаника. Теоретичні та науково-практичні питання пресознавства та історико-бібліографічні дослідження Галичини плідно розвиваються М.М. Романюком та М.В. Галушко¹²⁷. Відбуваються науково-теоретичні конференції та випускаються збірники "Українська періодика: Історія і сучасність"¹²⁸, побачили світ "Збірник праць Науково-дослідного центру періодики", де публікуються статті та повідомлення стосовно українських періодичних видань кінця ХІХ–ХХ ст., а також монографічні дослідження, присвячені різним аспектам становлення та функціонування української періодики в Західній Україні, зокрема праці М. Романюка та І. Крупського. Видано бібліографічні списки українських періодичних видань 1917–1945 рр. з фондів ЛНБ¹²⁹.

Досліджувалися українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.) (В.А. Передирій)¹³⁰. Н.В. Антонюк, В.І. Парубій, Л.В. Сцінарчук підготували до друку працю "Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1959 рр.)" (Львів, 1998). Важливе значення має дослідження І.З. Павлюк щодо українських часописів Волині, Полісся, Холмщини та Підляшся (1917–1939 рр.)¹³¹. ЛНБ перевидав український часопис 20-х ро-

ків ХХ ст. "Бібліологічні вісті". Бібліографічні довідники "Періодичні видання Катеринослава, Полтави та Полтавської губернії" за 1838–1917 рр. були укладені Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко, О.Д. Школьною та В.В. Фінклер¹³².

Видаються історико-бібліографічні дослідження та покажчики українських часописів Західної України 20–30-х років ХХ ст., Північної Буковини (1870–1940 рр.), міст Станіслава, Коломиї тощо¹³³.

Одним із центрів пресознавчої бібліографії є Київ. Тут опубліковані бібліографічні довідники газетної періодики України за 1917–1920 рр. (Г.Я. Рудий), газет окупаційної преси (Б.В. Грановський), "Каталог видань політичних партій, рухів, самодіяльних громадських об'єднань і товариств в Україні. 1989–1990 рр." (К., 1991) (колектив НБУВ) та ін. Теоретичні і методологічні аспекти вивчення української періодики розробляє Г.Я. Рудий¹³⁴. І.Б. Матяш аналізує стан галузевої архівної періодики та видає бібліографічні довідники в цій галузі. Н.Г. Солонська досліджує бібліотечну періодику 20 – початку 30-х років ХХ ст.

У Харкові починає виходити друком каталог "Українська преса у фонді ХДНБ ім. В.Г. Короленка" (1817–1923)¹³⁵, підготовлений Л.Ф. Бондаренко та Т.О. Сосновською. Українську технічну пресу почала вивчати К.Д. Тараманова¹³⁶.

Свій внесок у питання української бібліографії здійснила також українська діаспора, про що свідчить фундаментальний довідник М. Бойка "Українська бібліографія материка і діаспори" та англomовні видання, присвячені українським студіям Л. Винара, А. Рутковського, Н. Цинкара¹³⁷.

11.3. Розвиток історико-книгознавчих досліджень в 1990-х роках

Багатоспектністю характеризується розвиток книгознавства та розвиток історії книжкової спадщини.

У Львові продовжується вивчення мистецтва рукописних пам'яток та першодрукарів у працях Я.П. Запаска і Я.Д. Ісаєвича¹³⁸. Початкам книгодрукування присвячено колективну працю "Початки українського друкарства" (Львів, 2000) (Я.Д. Ісаєвич, О. Мацюк і В. Стасенко). Історія розвитку та теоретичні питання українського книгознавства й історії книги розглядаються у фундаментальній праці Я.Д. Ісаєвича "Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми"¹³⁹. Узагальнюючий матеріал представлений у посібнику В. Фрис з історії рукописної книги в Україні¹⁴⁰.

Дослідженню першої книгознавчої установи в Україні – Українському

науковому інституту книгознавства – присвятила свої праці Г.І. Ковальчук¹⁴¹, окремі питання діяльності УНІК висвітлювала Н.В. Козакова¹⁴².

Теоретичні питання книгознавства в окремих аспектах розвивалися у дослідженнях Г.І. Ковальчук¹⁴³; місце бібліотечних колекцій та зібрань у системі історико-культурних фондів – Л.В.Мухи¹⁴⁴; розвиток книгознавчої думки в 20-х роках ХХ ст. та історії книжної торгівлі – Н.Г. Солонської¹⁴⁵, спадкоємність книгознавчих студій – П.В. Голобуцького та Е.М. Жлудько¹⁴⁶, тематико-типологічні особливості кирилических книг – Г.І. Глотова¹⁴⁷; зв'язки книги та освіти в ХVІ ст. – В. Шевчук¹⁴⁸. Є.І. Франчук розвивав теоретичні аспекти історичного книгознавства (“Еволюція поняття “книга” як об'єкта книгознавства та джерелознавства”, “Українська книга і книжкова культура в національній культурі України”).

Започатковуються студії з історії книгозбірень ХVІІ–ХХ ст., які зберігаються у складі колекційних фондів сучасних бібліотек: серед них – монастирські бібліотеки Лівобережної України (О.М. Дзюба, м. Київ)¹⁴⁹; бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка (Л.І. Ільницька та ін., м. Львів)¹⁵⁰, Київської духовної академії (Л.М. Дениско, м. Київ)¹⁵¹, Волинського науково-дослідного краєзнавчого музею (С.М. Міщук, м. Житомир)¹⁵², Університету св. Володимира (В. Нестеренко та Т. Мяскова)¹⁵³.

Бібліотечні колекції стародрукованої книги в Галичині ґрунтовно студіювали О.М. Колосовська (м. Львів)¹⁵⁴ та М.В. Галушко¹⁵⁵; бібліотечну діяльність “Просвіт” – Л. Бандилко¹⁵⁶, роботу бібліотеки Харківського товариства грамотності – А. Волинець, Л. Одинок¹⁵⁷, фонди бібліотек ліцеїв України в ХІХ–ХХ ст., зокрема Ніжинського та Рішельєвського, – В. Мозгова¹⁵⁸, колекційні зібрання бібліотек Півдня України (Одеса, Миколаїв, Херсон) – Г.Г. Бородіна¹⁵⁹.

Теоретичні та практичні питання організації та історії картографічних фондів висвітлюються в студіях львівських дослідників Я.Д. Дашкевича, М. Вавричин¹⁶⁰, Т. Падюки, Б. Паславського¹⁶¹, харківського бібліографа К.Д. Тараманової¹⁶², київських – А.Л. Герус та Т.І. Шовкопляс¹⁶³.

О.М. Колосовська, В.Я. Фрис та Н.П. Швець розвивають комплексні дослідження рукописних книг і стародруків, розглядають питання історії формування колекцій стародруків у Галичині, колекційної діяльності видатних українських діячів ХІХ–ХХ ст., видають каталоги стародруків¹⁶⁴. У цей період був опублікований також каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України¹⁶⁵, упорядкований В. Фрис, а також зведений каталог інкунабулів із збірок Львова, укладений співробітниками бібліотеки Д. Коваль-Гнатів, Н. Швець, Я. Павличко та іншими¹⁶⁶. О.М. Колосовська, І. Качур,

М.В. Галушко студіюють книжкові колекції ЛНБ, зокрема Народного Дому, А.С. Петрушевича, І.С. Свенціцького, М.С. Возняка, Ф. Ржегоржа¹⁶⁷.

Київські книгознавці та історики книги проводять дослідження унікальних книжок і колекцій¹⁶⁸. Так, М.А. Шамрай розглядає колекції палеотипів та українські стародруки кириличного шрифту XV–XVII ст. як об'єкт джерелознавства¹⁶⁹, І. Ціборовська-Римарович – видання друкарень, що діяли в українських землях у XVI–XVIII ст., а також зібрання Вишневецьких, Потоцьких, Мошинських¹⁷⁰. К.Д. Тарамановою досліджується польська книга XVI–XVIII ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка¹⁷¹.

Біографічні та просопографічні дослідження спрямовуються на висвітлення життєвого та творчого шляху передусім тих, хто був з ідеологічних міркувань упродовж значного періоду викресленим з історії національної культури.

Ряд монографічних досліджень присвячується історії та змісту історичних колекцій видатних осіб. Є. Рукавіцина-Гордієвська вивчала бібліотеку митрополита Євгенія Болховітінова¹⁷²; Л.В. Івченко – колекції інструментальної музики О.К. Розумовського¹⁷³, Г. Юхимець та Н.Ю. Белічко – образотворчі колекції¹⁷⁴, Н.М. Зубкова – архів та бібліотеку Б.Д. Грінченка¹⁷⁵, С.О. Булатова – книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських¹⁷⁶, І.Г. Шовкопляс – історичні колекції НБУВ, Є. Біленький – зібрання баронів Шодуарів¹⁷⁷.

На науковий центр вивчення рукописної і книжкової спадщини нового часу перетворюється Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка, де проводяться щорічні науково-практичні "Короленківські читання" та публікуються матеріали наукових досліджень з різних напрямів бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства, в тому числі й історії книги¹⁷⁸.

Розвиваються дослідження фондів стародруків у наукових бібліотеках Одеси. В.М. Райко публікує розвідки щодо слов'янських інкунабулів та палеотипів кириличного шрифту Одеської державної бібліотеки ім. М. Горького¹⁷⁹.

Активізуються дослідження рукописної книги: Л.А. Гнатенко укладає каталоги кодексів XIV–XV ст.¹⁸⁰; М. Боянівська¹⁸¹, О.А. Іванова¹⁸², В.Я. Фрис – XV–XVII ст.¹⁸³; В. Соколов – медичної книги в Україні в XVIII ст.¹⁸⁴

На базі Інституту рукопису НБУВ започаткована та розвивається українська кодикологічна школа. Теоретичні та науково-практичні засади кодикології були обгрунтовані в працях Л.А. Дубровіної¹⁸⁵. За десять років Інститут рукопису підготував ряд кандидатів історичних

та філологічних наук з кодикології та археографії: О.М. Гальченко займається питаннями історії оправи рукописних книг¹⁸⁶; Л.А. Гнатенко досліджує староукраїнський правопис останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. у зв'язку з проблемою другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу¹⁸⁷; І.А. Сергєєва здійснює історико-книгознавчий аналіз та археографічне описування єврейських декорованих рукописних пам'яток України XVIII – початку XX ст.¹⁸⁸; С.О. Булатова вивчає книжково-рукописні зібрання польських магнатських родів XVII – середини XIX ст. з огляду на їх походження та долю¹⁸⁹; О.О. Хамрай – застосування формалізованого аналізу почерків при описуванні єврейських рукописів (доба середньовіччя – XVIII ст.)¹⁹⁰; Є.К. Чернухін кодикологічно опрацьовує грецькі рукописи IV–XX ст. з фондів НБУВ¹⁹¹; О.А. Іванова розробила основні засади кодикологічного опису рукописної книги XVI ст. в Україні¹⁹²; М.К. Іваннікова студіює кириличну рукописну світську книгу XVII ст.¹⁹³ Грунтовно досліджуються та археографічно опрацьовуються архівно-бібліотечні колекції НБУВ, встановлюються принципи їх організації та дослідження (О.П. Степченко, Н.М. Зубкова, Л.В. Муха, С.В. Сохань, І.В. Клименко, Т.В. Коваль, Т.В. Міцан).

У НБУВ виходять ґрунтовні публікації видатних писемних пам'яток, зокрема, Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр.¹⁹⁴; наукові каталоги документів з фондів Інституту рукопису: зі спадщини просвітителів Кирила і Мефодія у писемних джерелах¹⁹⁵, слов'янської кириличної рукописної книги XV ст.¹⁹⁶; документів з історії Києво-Могилянської академії (1615–1817)¹⁹⁷ тощо.

Провідні академічні бібліотеки видають довідники особових архівних фондів, що зберігаються в їх рукописних підрозділах, зокрема, довідник “Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ”¹⁹⁸ та “Особисті архівні фонди відділу рукописів [ЛНБ ім. В. Стефаника]: Анотований покажчик”¹⁹⁹.

Питання історії українського книговидання нового та новітнього часу розвиваються в працях таких вітчизняних істориків, як Т.І. Ківшар (аспекти книговидання та книгопоширення в українському книжковому русі)²⁰⁰, Л. Гальчук (історія видавничого концерну “Українська преса” Івана Тиктора, який існував у Львові з жовтня 1923 р.²⁰¹), Т. Петриченко (історія власної друкарні П. Куліша в Петербурзі, де друкувалися дешеві книжки для народу²⁰²), Г. Белоцерківська, Л. Гальчук (історія друкарні Кульженків та видавництва “Дзвін”²⁰³), І.В. Клименко (українські часописи кінця XIX – початку XX ст.)²⁰⁴, М. Тимошик (історія українського книговидання та видавнича діяльність І.І. Огієнка), В.П. Ля-

хоцький (видавнича та бібліотечно-бібліографічна діяльність І.І. Огієнка)²⁰⁵.

Пріоритетними в 1990-ті роки стають проблеми збереженості фондів, зокрема екології книгосховищ, від вирішення яких залежить ступінь захищеності документів, рівень їх технологічної консервації на різних матеріальних носіях, що все разом дає змогу уповільнити процеси внутрішнього руйнування документів, а застосовуючи ще й реставраційні заходи, – відновити і зберегти давні книги та рукописи. Ці питання розглядаються такими дослідниками, як Г.М. Новикова, А.Г. Субота, Л.П. Затока, Ю.Я. Полулях, М.М. Омельченко та ін.²⁰⁶ Так, почала запроваджуватися в практику моніторингу бібліотечних фондів запропонована Г.М. Новиковою еколого-технологічна концепція фізичної збереженості документів²⁰⁷. Методи контролю та аналізу збереженості рукописних книг були запропоновані О.М. Гальченко²⁰⁸. Важливе значення має також бібліографічне забезпечення діяльності в галузі консервації та реставрації пам'яток культури на папері та пергамені²⁰⁹.

Наукові студії в цій сфері розвиваються як на рівні бібліотек, так і на міжнародному рівні. Україна не лише брала участь у виявленні, страховому копіюванні на мікроносіях та у вигляді електронних документів писемних пам'яток історії та культури в бібліотеках і архівах, а й створила нові унікальні методики збереження джерел духовної спадщини на різних носіях інформації. Так, у межах цієї програми в 1996–1999 рр. відбулося відродження цінної колекції єврейського музичного фольклору – Інститут проблем реєстрації інформації НАН України розробив унікальну технологію переведення записів на воскових циліндрах (фоноваликах) у цифрову форму оптичним методом відтворення звуку. Інститутом і Бібліотекою були підготовлені страхові копії (над розробкою методики, перезаписами та підготовкою для видання працювали: з боку ІПРІ – академік В.В. Петров, чл.-кор. НАНУ А.А. Крючін, С. Шанойло, з боку Бібліотеки – О.С. Онищенко, Л.В. Шолохова та І.А. Сергєєва)²¹⁰. В 1996 та 2001 рр. підготовлено 2 випуски компакт-дису “Скарби єврейської культури в Україні”, що містили записи музичних текстів, перенесених з валиків на диск, а також музичні записи та нотні розшифровки матеріалів етнографічних експедицій 1912 р. У 1996 р. відбулася презентація зібрання і першого компакт-дису на спеціальному засіданні Ради ЮНЕСКО в Парижі.

Іншим міждержавним проектом є програма “Полоніка”, що передбачає вивчення польської спадщини та видання каталогів, зокрема бібліотеки польського короля Станіслава Понятовського, що виконувалися спільно НБУВ та Бібліотекою Народовою у Варшаві. Пла-

нується створення бази даних з питання польської архівної та рукописної спадщини XVIII–XX ст., що зберігається в архівах та рукописних сховищах України.

Отже, у другій половині XX ст. відбуваються значні зміни у стані, функціях і тенденціях розвитку бібліотек України. Багато з них збігається із загальносвітовими²¹¹, що свідчить про органічність взаємозв'язків української бібліотечної справи із світовою.

Наприкінці XX ст. починається новий етап розвитку бібліотечних наук: на передній план виходять інтеграційні питання інформаціології, бібліотекознавства, документознавства та бібліографії, одночасно, поряд з питаннями дослідження процесів створення, накопичення, обробки і використання інформації, відбувається розробка стратегій бібліотечного розвитку, нових технологій бібліотечного обслуговування, консервації і реставрації фондів, вивчення історії бібліотечної справи в Україні і в світі, аналіз ефективності бібліотечних мереж і систем, статусу, завдань і функцій бібліотек в контексті соціокультурних змін, прогнозування розвитку бібліотечної справи. Поряд з традиційними бібліотекознавчими питаннями виникають нові умови для докорінних змін у практиці бібліотечної справи, а відповідно й у бібліотекознавстві.

У працях дослідників інформаційної сфери аналізувалися основні завдання інформатизації бібліотек та входження бібліотечних ресурсів в інформаційний простір, тенденції та досягнення щодо створення програмно-технологічних засобів формування та супроводу великих обсягів бібліотечної інформації в електронному вигляді, основні шляхи формування електронних інформаційних ресурсів у галузі бібліотечної справи, особливості виникнення та розвитку бібліотечних веб-порталів. Висвітлено досвід використання інформаційної складової світової мережі Інтернет у структуруванні електронних інформаційних ресурсів тощо. Важливого значення набуває дослідження та науково-практична діяльність у галузі інформатизації бібліотечних технологій, створення електронних наукових ресурсів.

Широко розгортається науково-дослідна та науково-практична діяльність у галузі бібліотечної справи в Україні, зокрема виникають проблемні та комплексні праці, спрямовані на вирішення теоретичних питань бібліотекознавства в нових умовах науково-технічного прогресу, інформатизації бібліотечної справи, створення електронних ресурсів. Виникнення Інтернету наприкінці XX ст. підводить підсумок розвитку та трансформаційним тенденціям традиційних документальних ресурсів в електронні та одночасно відкриває нові перспективи розвитку бібліотек як інформаційних інституцій, живить бібліотекознавство новими творчими ідеями.

У 90-х роках значного розвитку набула науково-бібліографічна діяльність, створюється та починає реалізацію концепція національної бібліографії, україномовного репертуару, відбувається персоналізація бібліографічного процесу та заповнення лакун в процесі історичного розвитку бібліографознавства в ХХ ст., значна кількість наукових праць прив'язується розкриттю бібліографічного доробку українських учених. Нові технології значно прискорюють терміни підготовки праць. Цей напрям співіснує з розвитком досліджень ретроспективних фондів бібліотек, що надає можливість поєднувати меморіальну функцію бібліотек і включення всієї духовної спадщини українського народу та світової культури в сучасну науку та культуру, відчувати єдність історичного розвитку нації, держави та людства, а також одночасно сприяти процесам державотворення в умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства.

Найбільшій інтенсифікації зазнала розробка проблем книгознавства та історії книги, організації збереження та обслуговування історико-культурними фондами, стародруками, рідкісною книгою, історичними колекціями, нотними і музичними виданнями, а також реалізація завдань створення національної бібліографії України, україномовної книги, наукових каталогів стародруків, нотних, картографічних видань, періодики, образотворчого мистецтва, наукових показників по фондах. Актуалізуються питання камеральних та дескриптивних методик наукового описування історико-культурних фондів, колекцій, зібрань, рукописних книг, комплектування рукописних підрозділів бібліотек особовими фондами видатних діячів науки та культури, науково-дослідна робота з фондами, підготовка наукових каталогів та публікацій пам'яток писемної культури, що зберігаються в бібліотечних фондах, і включення їх в сучасний історико-культурний процес. Розробка проблем історії книжно-рукописної культури є важливим напрямом книгознавства. Традиційним є вивчення історії книги, різноманітних колекцій, зібрань, історичних бібліотек, яке включається в систему ретроспективного знання про Україну та активно впливає на розвиток духовної сфери сучасного українського суспільства.

Примітки

¹ Баннов В.А., Дриянский В.М. Применение мини- и микро- ЭВМ в Центральной научной библиотеке АН Украинской ССР // Проблемы организации труда и управления библиотечно-библиографическими процессами. – М., 1985. – С. 27–28.

² Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов : Сб. науч. тр. – К., 1989; Прогрессивные библиотечные технологии и организация управления :

Сб. науч. тр. – К., 1989; Роль библиотек в развитии общества, Библиотека-информатизация-наука : Тез. докл. и сообщ. науч. конф., Киев, 8–10 окт. 1991 г. – Ч. 1–2. – К., 1991.

³ Автоматизированная библиотечно-информационная система республиканских научных библиотек Украинской ССР : Техн. задание. – К. 1988.

⁴ *Онищенко А.С.* Доминирующая тенденция развития информационной сферы // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Науч.-практ. и теор. сб. – К., 2000. – Вып. 1. – С. 3–6; *Онищенко О.С.* Поширення наукових знань як чинник інтелектуального збагачення суспільства // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь : Наук. пр. матеріали конф. – К., 2001. – С. 46–51; *Він же.* Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 2–7.

⁵ *Александров В.А.* Проект Государственной программы автоматизации библиотек Украины [Электрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : 5-я Юбил. междунар. конф. "Крым 98": Материалы конф. – 1998. – Т. 1.

⁶ *Морозова Н.І.* Створення регіонального інформаційного порталу в мережі Інтернет та структурні зміни, що відбуваються в бібліотеці [Електрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : 9-я Междунар. конф. "Крым 2002" : Материалы конф. – М., 2002. – Т. 1 – С. 168–171.

⁷ *Антоненко І.П.* Авторитетний контроль бібліографічних записів // Бібл. вісн. – 1995. – № 4; *Вона ж.* Авторитетний контроль назв установ та організацій у інформаційних системах археографічного типу і можливості його використання у НАІС // Національна архівна інформаційна система "Архівна і рукописна Україніка". – К., 1996; *Вона ж.* Сучасні проблеми каталогізації: традиції та вплив інформаційних технологій // Бібл. вісн. – 1997. – № 5.

⁸ *Волохин О.М.* Інтернет технології в практиці регіональної бібліотеки: первый опыт, перспективы развития [Электрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 6-я Междунар. конф. "Крым 99" : Материалы конф. – 1999. – Т. 1.

⁹ *Воронков В.И.* Антология проблем интеграции и каталогизации электронных информационных ресурсов // Электронные информационные ресурсы: проблемы формирования, обработки, распространения, защиты и использования – 2002 : III Междунар. науч.-техн. конф. – К., 2002. – С. 16–21; *Воронков В.І.* Загальні проблеми формування електронних інформаційних ресурсів з науково-технологічної і економічної діяльності // НТІ. – 2001. – № 4. – С. 7–11.

¹⁰ *Костенко Л.И.* Компьютерные технологии в Национальной библиотеке Украины имени В.И. Вернадского // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : Тр. конф. : 10-я юбил. междунар. конф. "Крым 2003". – М., 2003. – Т. 1. – С. 217–219; Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси – науці, культурі та освіті (підсумки 10-ї міжнародної конференції "Крим – 2003") [Електрон. ресурс] / Л.Й. Костенко, А.О. Чекмарьов, А.Г. Бровкін, І.А. Павлуша // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 43; *Костенко Л.Й.* Використання INTERNET у бібліотеках [Електрон. ресурс] // Бібл. вісн. – 1999. – № 2. – С. 6–10.

¹¹ *Торлин И.Г.* Автоматизация детских библиотек Украины: настоящее и будущее [Электрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 3-я Междунар. конф. "Крым-96": Материалы конф. – 1996. – Т. 2; *Он же.* Автоматизация детских библиотек Украины: проекты и реальность [Электрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 5-я Юбил. междунар. конф. "Крым 98": Материалы конф. – 1998. – Т. 1.

¹² *Александров В.А.* Проект Государственной программы автоматизации библиотек Украины [Электрон. ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 5-я Юбил. междунар. конф. "Крым 98": Материалы конф. – 1998. – Т. 1.

¹³ *Морозова Н.І.* Створення регіонального інформаційного порталу в мережі Інтернет

та структурні зміни, що відбуваються в бібліотеці // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 9-я Междунар. конф. "Крым 2002": Материалы конф. – М., 2002. – Т. 1 – С. 168–171.

¹⁴ Павлуша Т.П. Сучасні проблеми інформатизації бібліотек України: бібліотекознавчі аспекти // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Збірка наукових праць. – К., 1998. – С. 116–121; *Она же*. Електронная энциклопедия о книжности и книжниках Украины // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы Междунар. конф. "Крым-96". – М., 1996. – Т. 2. – С. 106–112.

¹⁵ Чекмарьов А.О., Костенко Л.Й., Павлуша Т.П. Національна система електронних бібліотек. – К., 1998.

¹⁶ ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України в інформаційному забезпеченні органів державної влади України: Дов. матеріали / Уклад. А.Г. Бровкін та ін. – К., 1994; Бровкін А.Г. Універсальна наукова бібліотека в системі обслуговування управлінських структур (на прикладі Національної бібліотеки України ім.В.І. Вернадського) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.

¹⁷ Горовий В.М. ЦНБ імені В.І. Вернадського НАН України в інформаційному забезпеченні органів державної влади. – К., 1994; *Он же*. "СИАЗ" как элемент информационной структуры новой Украины // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. Научно-практический и теоретический сборник. – К., 2000. – Вып. 1. – С. 68–75.

¹⁸ Слободяник М.С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К., 1995; *Він же*. Бібліотека та її роль у системі наукових комунікацій // Бібл. вісн. – 1994. – № 2. – С. 2–16.

¹⁹ Кириленко О.Г. Еволюція наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні (80–90-ті роки) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.

²⁰ Костенко Л.Й. Формування електронного каталогу Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського // Інформаційно-бібліографічне забезпечення сільськогосподарської науки і виробництва: матер. наук.-практ. конф. – К., 1996. – С. 26–28; Лозниця А.С. Електронний каталог універсальної научної бібліотеки // Научно-техн. б-ки. – 1995. – Спец. вып. – С. 43–45.

²¹ Остапова І. Електронна книга і традиційна книжкова культура // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 38–44.

²² Сорока М.Б. Становлення та розвиток системи реферування української наукової літератури (1991–2000) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001; *Вона ж*. Національна система реферування української наукової літератури [Електрон. ресурс]. – К., 2002. – 209 с.

²³ Філіпова Л.Я. Бібліографічні системи України в інформаційно-комп'ютерному середовищі : теорія, організація, технологія : Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Х., 1999; Филлипова Л.Я. Автоматизированные библиографические базы данных: пользовательский подход : Книга для работников электрон. б-тек и информ. служб, имеющих гуманитарное образование. – К., 1998; *Она же*. Информационно-библиотечные ресурсы Интернет. – Х., 1998.

²⁴ Ісаєва О.В. Про проект Національного формату представлення бібліографічних даних УкрМАРК // Бібл. вісн. – 2003. – 5. – С. 19; Багрий І. Блок визначення тематики формату УкрМарк. // Там само. – С. 23–30.

²⁵ Костенко Л.И. Комп'ютерные технологии в Национальной библиотеке Украины имени В.И. Вернадского // Библиотеки и доступность информации в современном мире : электронные ресурсы науке, культуре, образованию: Материалы. междунар. конф. "Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: Новые технологии и новые формы сотрудничества". Судак, 7–15 июля 2003. г. – М., 2003. – Т. 1. – С. 217–219.

²⁶ Онищенко А.С. Доминирующая тенденция развития информационной сферы // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Наук. практ. и теорет. сб. – К., 2000. – Вып. 1. – С. 3–6; Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ столітті та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 2–7.

²⁷ Материалы рабочего совещания директоров научных библиотек и информационных центров академий наук – членов Международной ассоциации академий наук и академий наук стран Балтии, 15–16 мая 1996 г. – К., 1996.

²⁸ *Онищенко О.С., Попроцька В.Г.* Наукова діяльність Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (1993–1998) // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 3. – С. 1–13. Див. також низку звітів за 1993–1999 рр. за авторством О.С. Онищенко, зокрема: *Онищенко О.С.* Звіт про наукову діяльність Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у 1993 р. – К., 1994; Звіт про наукову діяльність Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у 1994 р. – К., 1995 тощо.

²⁹ *Воскобойнікова-Гузєва О.В.* Наукові видання сучасної України: динаміка і тенденції розвитку // *Вісн. Книжкової палати.* – 1999. – № 2; *Вона ж.* Формування та розвиток системи документопостачання НБУВ (1918–1997 рр.) // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 6.

³⁰ *Свобода А.А., Смаглова Н.І., Солоіденко Г.І.* Бібліотеки Національної Академії Наук України [Електрон. ресурс]. – К., 1996. – 110 с. Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної Академії Наук України : 36. документів і матеріалів. [Електронний ресурс] / Уклад. Н.І. Смаглова, Г.І. Солоіденко. – К., 2000. – Вип. 3. – 72 с.

³¹ *Виноградова О.Б.* Науково-методична діяльність публічних бібліотек України 70-90-ті роки : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998; *Вона ж.* Визначення перспектив розвитку системи підвищення кваліфікації працівників інформаційно-документаційної сфери // *Студії з архівної справи та документознавства.* – 2002. – Т. 8. – С. 251–255.

³² *Корнієнко В.* Проблеми типологізації системи наукових знань: Огляд // *ВБК.* – 2003. – № 11. – С. 11–14.

³³ *Чепуренко Я.О.* Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – К., 1998.

³⁴ *Ярошук В.П.* Обслуговування читачів: аспекти оновлення. – Рівне, 1997; *Вона ж.* Система обслуговування читачів обласних універсальних наукових бібліотек України (80–90-ті рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.

³⁵ *Мейжис И.А.* Социально-психологические основы библиотечного обслуживания : Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – СПб., 1996; *Хіміч Я.О.* Бібліотечна психологічна служба : Аналітичне дослідження. – К., 1997.

³⁶ *Добко Т.В.* Базы даних служби довідково-бібліографічного обслуговування: Анотований кат. – К., 1996; *Вона ж.* Інформаційні ресурси довідково-бібліографічного обслуговування: стан та проблеми використання // *Бібліографознавство: теорія і практика.* – К., 1997. – С. 46–56; *Вона ж.* Розвиток довідково-бібліографічного обслуговування у Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського // *Бібліотека. Інформація. Суспільство: 36. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 20-22 жовт. 1998 р.* – К., 1998. – С. 185–190.

³⁷ *Каліберда Н.Ю.* Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України. Історія формування та тенденції розвитку (1918 – початок 90-х років) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 18 с.

³⁸ *Маркова В.А.* Формування системи бібліотечного обслуговування національних меншин в Україні (1920–1930 рр.) // *Культура України : 36. ст. – Х., 1996. – Вип. 3. – С. 204–212; Вона ж.* Культурно-просвітницька діяльність наукової бібліотеки: традиції та перспективи // *Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя : 36. наук. пр.* – К., 1998. – С. 14–22.

³⁹ *Кушнаренко Н.Н.* Библиотечное краеведение : Тер.-метод. аспект : Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – К., 1997; *Непомнящий А.А.* Музейное дело в Крыму и его старатели (XIX–начало XX века): Библиографическое исследование. – Симферополь, 2000; *Он же.* История и этнография народов Крыма : Библиография и архивы (конец XVIII – начало XX века). – Симферополь, 2001.

⁴⁰ *Шпига П.С.* Впровадження сучасних інформаційних технологій в краєзнавчих дослідженнях // *Історичне краєзнавство і культура : Доп. та повідомл. 8-ї Всеукр. наук. конф.* – К. ; Х., 1997. – Ч.1. – С. 65–68.

⁴¹ Пащикова В.С. Інтелектуальна свобода та доступ до інформації в бібліотеках: Зарубіж. досвід. – К., 1997; Вона ж. Національні бібліотечні асоціації: виникнення та еволюція діяльності. – К., 1997; Чепуренко Я.О. Правове забезпечення формування фондів та використання інформаційних ресурсів президентських бібліотек США // АУ. – 2001. – № 4/5. – С. 136–148.

⁴² Кулешов С. Про значення поняття “документ” // Бібл. вісн. – 1995. – № 1. – С. 1–4; Він же. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – К., 1995; Він же. Українське документознавство: сучасний стан та перспективи розвитку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 4. – С. 95–99; Він же. Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000;

⁴³ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение : Учеб. для студентов вузов культуры. – 2-е изд., перераб. и доп. – К., 2000.

⁴⁴ Слободяник М. Структура сучасного документознавства // Вісн. Книжкової палати. – 2003. – № 4. – С. 18–21.

⁴⁵ Швецова-Водка Г.М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. – Рівне, 2001.

⁴⁶ Хойнацький М. Стан стандартизації в Україні та напрями вдосконалення розроблення державних стандартів в інформації, бібліотечній та видавничій справі // Вісн. Книжкової палати. – 1996. – № 1/2. – С. 17–19.

⁴⁷ Студенкова В.І., Зборовський Ю.А. Організація соціологічних досліджень в бібліотеках : Метод. поради. – К., 1995.

⁴⁸ Бабич В.С. Еволюція бібліотечно-інформаційної освіти. – К., 1997; Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку. – К., 1996.

⁴⁹ Башун О.В. Вплив маркетингу і фандрейзінгу на трансформацію бібліотек. – Донецьк, 1999; Єрмолаєва Г. Теорія і практика бібліотечного менеджменту в умовах ринкових перетворень (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) // ВКП. – 2006. – № 12. – С. 30–31; Петрова Л. Менеджмент і маркетинг як стратегічна основа розвитку сучасної бібліотеки // Бібл. вісн. – 2003. – № 3 – С. 8–11; Вона ж. Бібліотека в умовах соціальних змін. – К., 2003. – 301 с.

⁵⁰ Чачко А.С. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации. – 2 изд. – К., 1986; Он же. Профессиональная адаптация молодых библиотекарей и библиографов. – К., 1986.

⁵¹ Амлинский Л.З. Библиотечноеведение основы функциональной организации зданий библиотек как фактор совершенствования обслуживания читателей. : Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1988.

⁵² Кириленко О.Г. Еволюція наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні (80-90-ті роки) : Автореф. дис. ... канд. наук. – К., 1996.

⁵³ Кобелєв О.М. Бібліометричний аналіз вітчизняних монографій як метод вивчення когнітивної структури бібліотекознавства // Вісник ВДАК. – Х., 2000. – Вип. 3. – С. 42–55.

⁵⁴ Слободяник М.С. Бібліотечна наука в Україні: до підсумків десятирічного розвитку // Бібл. планета. – 2002. – № 1. – С. 6–13.

⁵⁵ Державна програма “Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності” (ДКНТ, напрям 7.1.1.) і її проект “Архівна та рукописна українська” / І.Б. Іваненко, О.С. Онищенко, П.С. Сохань // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна українська” і комп’ютеризація архівної справи в Україні: Зб. наук пр. – К., 1996. – Вип. 1: Інформатизація арх. справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – С. 5–11.

⁵⁶ Дубровіна Л.А., Гальченко О.М., Іванова О.А. Кодикографія української та східнослов’янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992; Дубровіна Л.А., Костенко Л.Й. Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 189–200.

⁵⁷ Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вер-

надського, 1918–1941. – К., 1998; Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1941–1964. – К., 2003.

⁵⁸ Сенченко М.І. Книжкова палата України: історія і сьогодення (1919–1999). – К., 1999; Сенченко Н.М. Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – К., 1999.

⁵⁹ Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). – Харьков, 1992.

⁶⁰ Погребняк Г.І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003.

⁶¹ Рогова П. Державна науково-педагогічна бібліотека України: аспекти становлення // Бібл. вісн. – 2000. – № 6. – С. 17–19.

⁶² Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди / Упоряд. та заг. ред. текстів Л.І. Ільницької. – Л., 1996.

⁶³ Бібліотечна справа Харківщини до 1917 р.: Бібліогр. посіб. / Уклад. Г.М.Єрофеева. – Х., 1999. – 275 с.

⁶⁴ Крушельницька Л. Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. – Л., 1996; Лариса Крушельницька: Бібліографічний покажчик / Уклад. Л.С. Заяць. – Л., 1998. – 84с.

⁶⁵ Слободяник М.С. Комітет для заснування Національної бібліотеки Української держави: основні напрямки і результати діяльності // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921) : 36. наук. пр. – К., 1998. – С. 108–117.

⁶⁶ Матусевич В.В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933. – К., 1998. – 121 с.

⁶⁷ Каліберда Н.Ю. Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України. Історія формування та тенденції розвитку (1918 – початок 90-х років) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 18 с.

⁶⁸ Гнатенко Л., Кучинський М. Євген Кивлицький – перший директор Всенародної бібліотеки України // Бібл. вісн. – 1996. – № 1. – С. 8–10.

⁶⁹ Зворський С.Л. Діяльність Бібліотечно-архівного відділу по створенню Національної бібліотеки України на базі Київської міської бібліотеки (1918–1934 рр.) // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921) : 36. наук. пр. – К., 1998. – С. 103–107

⁷⁰ Добко Т.В. Масові бібліотеки України в культурному розвитку суспільства 80-х років : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994.

⁷¹ Літопис національної парламентської бібліотеки України. – К., 1996–2001. – Ч.1: 1866 – лютий 1917 р. ; Вип. 2: Березень 1917–1943 р. – 2001.

⁷² Бібліотека і час : Ювіл. зб. до 130-річчя Нац. парламентської б-ки України. – К., 1996.

⁷³ Історія бібліотечної справи в Україні : 36. наук. пр. – К., 1995. – Вип. 1.

⁷⁴ Врублевская В., Александрова А. Найти, восстановить, сохранить: Подход Украины к проблеме возвращения расхищенных книжных богатств // Библиотека. – 1994. – № 12. – С. 4–7.

⁷⁵ Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. – К., 1997. – Вип. 2: Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : Документи / Упоряд. І.Я.Лосієвський та ін.; Лосієвський І. Українські приватні колекції пам'яток друку та писемності у роки Другої світової війни // Культурні цінності України: Втрати. Шляхи повернення: Матеріали постійно діючого "круглого столу". – К., 1999. – Вип. 2. – С. 70–71.

⁷⁶ Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни: анотований перелік документів і матеріалів / Упоряд. Д. Мешков. – К., 2000. – 75 с.

⁷⁷ Малолетова Н. І., Дубровіна Л. А. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 139–172; Вони ж. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943) // Бібл. вісн. – № 3. – К., 2001. – С. 2–18.

⁷⁸ *Луцький О. І.* Доля бібліотечних цінностей Львівського державного університету в світлі нових фактів // Роль бібліотек, монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України : Тези наук. конф. – К., 1993. – С. 86–89.

⁷⁹ Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. 6

⁸⁰ Наукові бібліотеки України : Довідник. – К., 2004. – С. 15.

⁸¹ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К., 1993–1998. – Вип. 1. – 1993; Вип. 2. – 1998.

⁸² Бібліотечна справа. Бібліотекознавство. Бібліографознавство: Звед. кат. нових надходжень до провід. б-к Харкова за ... рік. – Х., 1998–1999 рр; Бібліографознавство України (1991–1995): Наук.-допом. бібліогр. показ. / Уклад. Л.В.Глазунова, Є.К.Бабич. – К., 1999.

⁸³ *Єрофеева Г.М.* Внесок М.Ф.Сумцова у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавчої думки // Другі Сумцовські читання : Тези наук. конф., 18 квіт. 1996 р. – Х., 1996. – С. 4–6; *Вона ж.* Громадська ініціатива В.Г. Короленка в організації бібліотек // Короленківські читання : Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 1999 р. – Х., 1999. – С. 13–18.

⁸⁴ *Биковський Л.* У службах українській книжці / Упоряд. Л. Винар, Я. Ісаєвич. – Л., 1997.

⁸⁵ *Омельчук В.Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Біб. вісн. – 1995. – № 5. – С. 3–13; *Дашкевич Я.Д.* Навколо "репертуару української книги 1798–1916" // Репертуар української книги, 1798–1916 : Матеріали до бібліографії. – Л., 1995. – Т. 1. – С. 112; *Коновець О.Ф.* Проблеми створення бібліографії з історії української науки і техніки // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : Доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., 25–26 серп. 1995 р. – Л., 1996. – С. 111–115; *Швецова-Водка Г.М.* Визначення загальної ретроспективної бібліографії та її об'єкта // Там само. – С. 51–52.

⁸⁶ Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : Доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. 25–26 серп. 1995 р. – Л., 1996. – 460 с.

⁸⁷ Библиотека – информация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф. 8–10 окт. 1991 г. – К., 1991. – Ч. 2. – С. 35; *Танатар Н.В., Костира В.* Український бібліографічний репертуар: сучасне вирішення проблеми // Бібліографія українознавства. – Л., 1992. – Лип.; *Жданова Р., Танатар Н., Устінникова О.* З проблеми роботи над українським бібліографічним репертуаром // Там само. – С. 10–11; *Жданова Р.* Український бібліографічний репертуар (1798–1923) : Метод. рекомендації на допомогу складанню. – К., 1999.

⁸⁸ Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : Зб. наук. пр. – Л., 1996.

⁸⁹ Україномовна книга в фондах НБУВ, 1798–1923. – К., 1997–2003. – Т. 1–5; Те саме. – К., 2003. – Т. 1–3.

⁹⁰ Репертуар української книги, 1798–1916 рр. – Л., 1995–1999. – Т. 1–3.

⁹¹ Книги українською мовою у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка (1798–1923): Друк. кат. : [У 5 вип.]. – Х., 1995–1997. – 5 вип.

⁹² *Сосновська Т.О., Красиков М.М.* Книги українською мовою – ядро національної бібліографії (до характеристики книжкових зібрань ХДНБ ім. В.Г. Короленка) // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 2. – С. 17–27.

⁹³ Книга в Україні, 1861–1917 : Матеріали до репертуару укр. книги. – К., 1999 – Вип. 2"Б". / Уклад. С.Й. Петров, С.С. Петров.

⁹⁴ *Королевич Н.Ф.* Українські бібліографи ХХ ст. Навчальний посібник для інститутів культури України. – К., 1998.

⁹⁵ *Ковальчук Г.* Дослідження С. Маслова в галузі історії книги // Перші книгознавчі читання. – К., 1997. – С. 28–32; *Ковальчук Г.І., Королевич Н.Ф.* Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957) : Біобібліогр. нарис. – К., 1995. – 42 с.

⁹⁶ *Стрішенець Н.* Степан Постернак // Бібл. вісн. – 1998. – № 5. – С. 29–37.

⁹⁷ *Зніщенко М.* Педагогічні аспекти бібліотечної діяльності Д.Ю. Доброї. – К., 1999.

- ⁹⁸ *Грама В., Березюк Н., Глибицька С.* До аналізу наукової спадщини М.Г. Швалба (1926–1995) // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 3. – С. 30–35.
- ⁹⁹ *Березюк Н.* Пам'яті Костянтина Рубинського // *Там само.* – 1997. – № 4. – С. 27.
- ¹⁰⁰ *Геращенко М.* Нінель Королевич // *Там само.* – 1996. – № 3. – С. 27–28.
- ¹⁰¹ *Костюк С.П.* Володимир Січинський – бібліограф літератури з питань українського мистецтва // *Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника.* – 1998. – Вип. 6. – С. 54–59.
- ¹⁰²⁻¹⁰³ *Ківшар Т.І.* Степан Сірополко // *Бібл. вісн.* – 1997. – № 6. – С. 32–35.
- ¹⁰⁴ *Покажчик видань Івана Тиктора (1923–1977) та концерну "Українська преса" (1923–1939) / Уклад. В.Г. Денисюк.* – Л., 1999; *Михайло Голубець : Бібліогр. покажч. / Уклад. Н.І. Кошик.* – Л., 2000. – 148 с.
- ¹⁰⁵ *Шоломова С.Б.* Книги Г.П. Данилевського та особиста бібліотека письменника у фонді ХДНБ ім. В.Г. Короленка // *Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка : Зб. наук. ст. – Х., 1996.* – Вип. 2. – С. 73–80.
- ¹⁰⁶ *Олексій Семенович Онищенко: Матеріали до біобібліографії / Уклад. Т.В. Добко, А.Л. Панова.* – К., 2003.
- ¹⁰⁷ *Костюк С.П.* Володимир Січинський – бібліограф літератури з питань українського мистецтва // *Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника.* – 1998. – Вип. 6. – С. 54–59.
- ¹⁰⁸ *Ковальчук Г.І.* Керівники ВБУ–НБУВ (1918–1998) // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 5. – С. 18–28; *Вона ж.* Доля репресованих директорів ВБУ // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 1998. – Вип. 4. – С. 5–20.
- ¹⁰⁹ *Бібліографи Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького : Біобібліогр. довід. / Упоряд. Л.М. Бур'ян.* – Одеса, 2002.
- ¹¹⁰ *Джерела українознавства.* – К., 1990. – Вип. 1: Вітчизняні бібліографічні джерела; *Джерела українознавства / Уклад. Н.М. Погребецька, Л.М. Ковінченко; Вип. 2: Біобібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань.* – Л., 1998.
- ¹¹¹ *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: документи, факти, коментарі / Авт. вступ. ст., упоряд. текстів Л.І. Крушельницька.* – Л., 1996.
- ¹¹² *Українознавчий фонд ХДНБ ім. В.Г. Короленка: склад та використання: (За результатами наук. дослідж.) / Уклад. І.В. Ганзя.* – Х., 1999.
- ¹¹³ *Архівна та рукописна Україніка : Матеріали розширеної міжвід. наради "Архівна та рукописна Україніка", Київ, 17 жовт. 1991 р.* – К., 1992.
- ¹¹⁴ *Українська революція та державність. 1917–1920 рр. : Наук.-бібліогр. вид.* – К., 2001.
- ¹¹⁵ *Преса України. Газети 1917–1920 рр. Бібліогр. покажч. / Уклад. Г.А. Рудий.* – К., 1997.
- ¹¹⁶ *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних / Упор., загальна ред. текстів, допоміжні покажч. М.М. Трегуб.* – Л., 1999. – 654 с.
- ¹¹⁷ *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги – К., 1992; *Вона ж.* Рукописна книга як об'єкт національного бібліографічного репертуару України в контексті поняття "писемна пам'ятка" та її автора // *Наук. пр. НБУВ.* – 1999. – Вип. 2. – С. 141–154; *Вона ж.* Кодикологія – Археографія – Кодикографія (взаємозв'язки та розмежування) // *Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису.* – К., 1992. – С. 7–31; *Вона ж.* Рукописна книга як історико-культурне джерело та її джерелознавче вивчення // *Історія українського середньовіччя. Козацька доба : Зб. наук. пр. : У 2 ч.* – К., 1995. – Ч. 1. – С. 152–161; *Вона ж.* Кодикографія у системі кодикологічного аналізу рукописної книги: до змісту поняття // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів.* – К., 2000. – Вип. 4, ч. 2. – С. 307–322.
- ¹¹⁸ *Фрис В.* Бібліографія стародруків: теорія, методика практика // *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики* – С. 64–69.
- ¹¹⁹ *Кириличні стародруки Чернігівського історичного музею / Уклад. С.О. Половікова та І.М. Ситий.* – Л., 1998; *Каталог стародруків Центрального державного історичного музею у м. Києві, 1494–1764 / Уклад. О.Г. Полегайлов та ін.* – К., 1999.

¹²⁰ *Войславський Л.К., Тараманова К.Д.* Зібрання бердичівських видань XVIII – початку XIX ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка // *Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: Зб. наук. пр. – Житомир, 1999. – Ч. 2. – С. 258–263.*

¹²¹ *Лосієвський І.Я.* Колекція книг з автографами: історія формування та сучасний склад // *Науково-дослідна робота ХДНБ ім. В.Г. Короленка у 1995–1996 рр.: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 1997 р. – Х., 1997. – С.63–64; Він же.* Пам'ятки української писемності та друку у фондах ХДНБ // *Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, груд. 1998 р. – Х., 1999. – С.34–38; Він же.* Польські стародруки та рідкісні видання у фондах ХДНБ // *Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 1999 р. – Х., 1999. – С.61–64; Він же.* Книжки из библиотек императорского дома Романовых в фондах ХДНБ // *Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2000 р. – Х., 2000. – С. 84–91; Он же.* Книжные и рукописные реликвии пушкинской эпохи в фондах ХДНБ // *Зб. наук. пр. – Х., 2000. – Вип. 3. – С. 42–53.*

¹²² *Юхимець Г.М.* Колекція офортів Льва Михайловича Жемчужникова у фондах ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України // *Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 138–152; Юхимець Г.М., Цинковська І.І.* Проблеми іконографічного забезпечення української біографістики // *Наук. пр. НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 403–408; Вони ж.* Графіка Георгія Сергеева з фондів НБУВ: Кат. кол. – К., 1997; *Вони ж.* Опис аркушевих образотворчих документів. – К., 2000. – 71 с.

¹²³ *Багрянцева Л.М., Кучерова Н.М.* Нотний та музикознавчий фонд ХДНБ ім. В.Г. Короленка: історія і сучасність // *Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 2. – С. 42–49; Вони ж.* Твори церковної музики вітчизняних композиторів у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка // *Науково-дослідна робота ХДНБ ім. В.Г. Короленка у 1995–1996 рр.: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 1997 р. – Х., 1997. – С. 75–80.*

¹²⁴ *Пинда Л.А.* Українська сільськогосподарська бібліографія Східної Галичини як джерело бібліографічної інформації (20–30-ті роки XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999.

¹²⁵ *Український героїчний епос (думи): Бібліографічний покажчик. Перелік архівних фондів / Уклад. І. Матяш. – К., 1995; Матяш І.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999.

¹²⁶ *Кочубей Ю.М.* Україна і Схід: Культурні взаємозв'язки України з народами Близького і Середнього Сходу, 1917–1992: Підручний бібліогр. покажч. – К., 1998.

¹²⁷ *Романюк М. М.* Українська преса Північної Буковини, 1870–1918 рр. – Л., 1998; *Він же.* Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940). – Л., 2000; *Романюк М.М., Галушко М.В.* Українські часописи Коломиї (1870–1994 рр.): Іст.-біблогр. дослідження. – Л., 1996; *Романюк М.М., Галушко М.В.* Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.): Іст.-біблогр. дослідження. – Л., 1999.

¹²⁸ *Українська періодика: Історія і сучасність: Тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теор. конф. Львів, 9–10 груд. 1993 р. – Л., 1993.*

¹²⁹ *Українські періодичні видання 1917–1945 рр. у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України: Список. – Л., 1992–1996. – Ч. 1–2 / Уклад. Є.П. Наконечний, С.Ф. Семенова.*

¹³⁰ *Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.): Анот. кат. / Укл. В.А. Передирій. – Л., 1995.*

¹³¹ *Павлюк І.З.* Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917–1939 рр.): Анот. покажч. – Л.; Луцьк, 1997.

¹³² *Періодичні видання Катеринослава, Полтави Полтавської губернії за 1838–1917 / Упоряд. Н.М. Сидоренко та ін. – Л., 1995–1999.*

¹³³ *Галушко М.* Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.): Іст.-біблогр. дослідження. – Л., 2001; *Романюк М.М., Галушко М.В.* Українські часописи Коломиї (1865–1994):

Іст.-бібліогр. дослідження. – Л., 1996; Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.): Іст.-бібліогр. дослідження. – Л., 1999; Антонюк Н.В., Вдовичин І.Я., Габор В.В. та ін. Періодика Західної України 20-30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліогр. – Л., 1998.

¹³⁴ Рудий Г.Я. Теоретичні і методологічні аспекти дослідження української періодики 1917–1920 рр. // Наук. пр. НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 399–411.

¹³⁵ Українська преса у фонді ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Друк. кат. – Х., 1999. – Вип.1: Газети (1817–1923) / Уклад. Л.Ф. Бондаренко, Т.О. Сосновська; Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Друк. кат. – Х., 2000. – Вип.1: Журнали (1816–1917) / Уклад. Л.Ф.Бондаренко.

¹³⁶ Тарманова К.Д. До питання про початок української технічної преси: технічні журнали, що видавалися в Харкові у ХІХ – на початку ХХ ст. // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2000 р. – Х., 2000. – С. 59–91; Вона ж. З історії української технічної преси: технічні журнали, що видавалися в Харкові в ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісн. Книжкової палати. – 2001. – № 10. – С. 34–38.

¹³⁷ Бойко М. Українська бібліографія материка й діспори: Вид. мат. Архіву-бібліотеки УЛТПА. – Блумінгтон, 1989; Никифорчук Ю. Західна Україна: матеріали до бібліографії. Спис літератури, опублікованої на терені У.С.Р.Р., 1917–1929 рр. – Едмонтон., 1992; Ukrainian Serials. A Checklist of Ukrainian Journals, Periodicals and Newspapers in the University of Alberta Library. – Edmonton, 1987; A Bibliographic Guide to English-Language Publications / B.S. Wynar. – Englewood, 1990.

¹³⁸ У 80–90-х рр. Я.П. Запаском опубліковані праці “Мистецькі рукописні пам’ятки України” (1997), “Ошатність української рукописної книги” (1998), “Українська рукописна книга (1995)”. Я.Д. Ісаєвич видає низку праць: “Літературна спадщина Івана Федорова” (1989), “Преемники первопечатника” (1981), “Україна давня і нова: народ, релігія, культура” (1996), а також “Початки українського друкарства” (Я. Ісаєвич, О. Мацюк і В. Стасенко) (Львів, 2000).

¹³⁹ Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми. –Л., 2002.

¹⁴⁰ Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні Х–ХVІІІ ст. – Л., 2003.

¹⁴¹ Ковальчук Г. Основні напрями діяльності УНІКу // Бібл. вісн. – 1996. – № 3. – С. 19–23; Вона ж. Внесок УНІК в розвиток науки про книгу // 36. наук. праць КДІК. – К., 1994. – Ч. 2. – С. 52–62.

¹⁴² Козакова Н.В. Історико-культурне та наукове значення бібліографічної спадщини Українського наукового інституту книгознавства // Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: Тез. наук.-практ. конф. – К., 1994. – С. 74–76.

¹⁴³ Ковальчук Г.І. Історія розвитку книгознавства в УСРР в 20-30 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1991.

¹⁴⁴ Муха Л.В. Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.

¹⁴⁵ Солонська Н.Г. “Бібліологічні вісті” як явище української книгознавчої думки 20–початку 30-х років ХХ століття: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997; Вона ж. До історії книжкової торгівлі 20–30-х років в Україні // Бібл. вісн. – 1996. – № 5. – С. 12–21.

¹⁴⁶ Голобуцький П.В., Жлудько Е.М. Українське книгознавство: відродження втрачених традицій // Культура України: проблеми, перспективи: 36. наук. пр. колективу авт. Рівенського ін-ту культури. – Рівне, 1992 [1993]. – С. 76–89.

¹⁴⁷ Глотова Г.І. Тематико-типологічні особливості кирилических стародруків Ставропігійського братства // Наук. пр. НБУВ. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 161–166.

¹⁴⁸ Шевчук В.О. Виховання української людини в ХVІ ст. у зв’язку з тодішнім книготворенням та суспільно-культурними процесами // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 200–206.

¹⁴⁹ Дзюба О.М. Монастирські бібліотеки Лівобережної України в контексті української культури ХVІІІ ст. // Бібл. вісн. – 1994. – № 1. – С. 18–22.

- ¹⁵⁰ Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу. – Л., 1996.
- ¹⁵¹ Дениско Л.М. Бібліотека Київської духовної академії та її бібліотекарі (1818–1919) : Дис. ... канд іст. наук. – К., 1997.
- ¹⁵² Міщук С.М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1990–1932): Походження, склад, доля : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
- ¹⁵³ Нестеренко В. Історія наукової бібліотеки Київського університету ім. Т. Шевченка // Бібл. вісн. – 1994. – № 5/6. – С. 30–33; Мяскова Т.Є. Заснування та комплектування бібліотеки Університету св. Володимира. 1834–1841 // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 292–302.
- ¹⁵⁴ Колосовська О.М. Дослідження та колекціонування стародрукованої кириличної книги в Галичині (кінець XVIII – пер. пол. XX с) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 251 с.; Вона ж. Кириличні стародруки із збірки НТШ // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди : Матеріали круглого столу. – Л., 1996. – С. 22–28; Вона ж. Колекція кириличних стародруків з бібліотеки Народного Дому у Львові // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 124–131; Вона ж. А.С. Петрушевич – колекціонер і дослідник стародрукованої книги // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – Л., 1998. – Вип. 2. – С. 151–161.
- ¹⁵⁵ Галушко М.В. Особисті бібліотеки А.С. Петрушевича і М.С. Возняка та колекції І.С. Свенціцького та Ф. Ржегоржа як джерело по історії вивчення історії слов'янських народів // Бібліотека – скарбниця духовності : Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – К., 1993. – С. 130–139.
- ¹⁵⁶ Бандилко Л. Бібліотечна діяльність “Просвіти” на Волині (з початку XX ст. до 1939 р.) // Бібл. вісн. – 1998. – № 2. – С. 33–35.
- ¹⁵⁷ Волинець А., Одинока Л. Бібліотечна діяльність Харківського товариства Грамотності // Там само. – № 3. – С. 35–37.
- ¹⁵⁸ Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею (1832–1875) // Там само. – 2000. – № 2. – С. 37–40.
- ¹⁵⁹ Бородіна Г.Г. Мережа бібліотек півдня України: Формування та тенденції розвитку : Автореф. дис. ... канд. наук. – К., 2003.
- ¹⁶⁰ Дашкевич Я. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Боплан і Україна : 36. наук. пр. – Л., 1998. – С. 46–77; Він же. Середньовічні карти України в дослідженнях кінця XVIII – початку XX ст. // Іст. дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1985. – Вип. 11. – С. 85–90; Вавричин М. Г. До підсумків дослідження картографічної спадщини Г. Боплана // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні (1995–1997 рр.). – Л., 1999. – Вип. 2. – С. 24–29; Вона ж. Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи // Картографія та історія України : 36. наук. пр. – Л., 2000. – С. 18–22; Вона ж. Маловідомі карти України Г. Боплана // Боплан і Україна : 36. наук. пр. – Л., 1998. – С. 114–122.
- ¹⁶¹ Паславський Т., Падюка Н. Картографічні видання у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника // Картографія та історія України : 36. наук. пр. – Л. та ін., 2000. – С. 228–233.
- ¹⁶² Тарманова К.Д. Картографічні видання XVII–XIX ст. у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка як джерело вивчення історії країни // Культура України: історія і сучасність : Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., 19–20 листоп. 1996 р. – Х., 1996. – С. 74; Вона ж. Картографічні видання у фондах бібліотек: проблеми, дослідження, знахідки // Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України: Матеріали наук.-практ. конф. (26–27 трав. 1997 р., м. Київ). – К., 1998. – С. 201–204; Вона ж. Найцінніші твори з картографічного фонду ХДНБ ім. В.Г. Короленка // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка : 36. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 2. – С. 49–59.
- ¹⁶³ Герус А.Л., Шовкоплас Т.І. В. Кордт – історик, краєзнавець, бібліограф // Історія України: маловідомі імена, події, факти : 36. ст. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 284–288.

- ¹⁶⁴ Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України. – Л., 1996–2000. – Вип. 1.
- ¹⁶⁵ Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Л., 1996. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрягина, Крилоса, Рохманова та Угорець / Уклад. В.Я. Фрис.
- ¹⁶⁶ Зведений каталог інкунабул із збірок Львова / Уклад. Д. Коваль-Гнатів та ін. – Л., 1997. – 60 с.
- ¹⁶⁷ Колосовська О.М. Колекція кириличних стародруків бібліотеки Народного Дому у Львові // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 124–132; Вона ж. Дослідження та комплектування стародрукованої кириличної книги в Галичині (кінець XVII – перша половина XX ст.) : Дис. ... канд. іст.наук. – К., 1998; Вона ж. А.С. Петрушевич – Колекціонер і дослідник стародрукованої книги // Книга і преса в контексті культ.-іст. розвитку суспільства. – Л., 1998. – Вип. 2. – С. 151–161; Галушко М.В. Особисті бібліотеки А.С. Петрушевича і М.С. Возняка та колекції І.С. Свенціцького та Ржегожа як джерело до вивчення історії слов'янських народів // Бібліотека – скарбниця духовності : Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – К., 1993. – С. 130–139.
- ¹⁶⁸ Полегайлов О. Кириличні стародруки XVI–XVIII ст. у збірці Центрального історичного архіву України (м. Київ) // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 73–82.
- ¹⁶⁹ Шамрай М.А. Стародруки кириличного шрифту XV–XVII ст. як об'єкт джерелознавства // Там само. – С. 222–224.
- ¹⁷⁰ Циборовська-Римарович І. Видання друкарень, що діяли в українських землях у XVI–XVIII ст. у бібліотеці Вишневецького замку // Бібл. вісн. – 1998. – № 6. – С. 12–15.
- ¹⁷¹ Польська книга XVI–XVIII ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка як джерело інформації про історію, культуру Польщі : Путівник по фонду / Уклад. К.Д. Тараманова. – Х., 2001. – 45 с.
- ¹⁷² Рукавіцина-Гордієвська Є. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Е.О. Болховітінова) : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995.
- ¹⁷³ Івченко Л.В. Нотна колекція О.К. Розумовського як об'єкт музичного джерелознавства : Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2000; Вона ж. Музика в житті Андрія Розумовського // Укр. муз. арх. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 102–121.
- ¹⁷⁴ Юхимець Г. Атрибуція інструментів лаврських інтролігаторів XVII ст. як аспект роботи над каталогом колекції гравірувальних дощок українських друкарень з фондів ЦНБ // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи : Тези доп. Міжнар. наук. конф., Київ, 10–12 жовт. 1995 р. – К., 1995; Белічко Н.Ю. Мистецтвознавча атрибуція як невід'ємна частина наукової категорії видань образотворчого мистецтва // Там само. – С. 94–95.
- ¹⁷⁵ Зубкова Н.М. Бібліотека і архів Б.Д. Грінченка як джерело з історії народної про-світи України кін. XIX – поч. XX ст. : Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994; Б.Д. Грінченко. – К., 1994. – Вип. 1. Віршовані твори: Документи і матеріали з фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України: Показчик / Упоряд. Н.М. Зубкова.
- ¹⁷⁶ Булатова С.О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2006. – С. 160–170.
- ¹⁷⁷ Біленький Є. Фонд Шодуарів: історія надходження колекції // Бібл. вісн. – 2000. – № 4. – С. 31–34.
- ¹⁷⁸ Короленковські читання: Матеріали наук.-практ. конф. – Х., 1998–2001.
- ¹⁷⁹ Райко В.М. Слов'янські інкунабули та палеотипи кириличного шрифту Одеської державної бібліотеки ім. М. Горького // Наук. пр. НБУВ. – К. 2000. – Вип. 4. – С. 132–138.
- ¹⁸⁰ Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : Кат. – К. 2003. – 274 с.
- ¹⁸¹ Боянівська М.Б. Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення : Дис. ... канд. іст. наук. – Л., 1994. – 208 с.

¹⁸² *Гнатенко Л.* Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2007. – 264 с.; *Вона ж.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2003. – 352 с.

¹⁸³ *Фрис В. Я.* Галицька кирилична рукописна книга XVI – першої половини XVII ст. // Історія, історіософія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). – К., 1996. – С. 269–291; *Вона ж.* Українська рукописна книга XVI – першої половини XVII ст.: проблема репрезентативності та відтворення цілісності // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 180–187; *Вона ж.* Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII століть // Зап. НТШ. – Л., 1997. – Т. 233. – С. 215–238; *Вона ж.* Українські рукописні книги XVI ст. у збірках Львова // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника. – 1993. – Вип. 2. – С. 3–9.

¹⁸⁴ *Соколов В.* Медична книга в Україні в XVIII ст. // Бібл. вісн. – 1996. – № 1. – С. 20–22.

¹⁸⁵ *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992; *Дубровіна Л.А.* Кодикологія української книги XV–XVIII ст.: об'єкт та проблеми археографічного опису // Слов'янська писемність і розвиток духовної культури : 3б. матеріалів. – К., 1993. – С. 27–30.

¹⁸⁶ *Гальченко О.М.* Оправа східнослов'янських рукописних книг і стародруків: спроба аналізу та опису // Зап. НТШ. – Л., 2000. – Т. 215. – С. 438–456; *Гальченко О.М.* Бібліопегістика – спеціальна історична дисципліна про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправи // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : 3б. наук. пр. на пошану акад. В.А.Смоля : У 2 ч. – К., 2000. – Ч.1. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – С. 313–322.

¹⁸⁷ *Гнатенко Л.А.* Графіко-орфографічні особливості староукраїнського узусу в правописі голосних конфесійних рукописних пам'яток останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 39–57; *Вона ж.* Поеднання палеографічних та орфографічних досліджень при вивченні староукраїнських писемних пам'яток // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 103–109; *Вона ж.* Рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2003.

¹⁸⁸ *Сергеева І.А.* Історико-книгознавчий аналіз та археографічний опис єврейських декорованих рукописних пам'яток України 18 – поч. 20 ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998.

¹⁸⁹ *Булатова С.О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII – сер. XIX ст: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999.

¹⁹⁰ *Хамрай О.О.* До питання формалізації типів почерку єврейських рукописів // Східний світ. – 1995. – № 2; № 1. – 1996. – С. 126–132; *Він же.* Караїмські рукописи у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // Сходознавство. – К., 1998. – № 3/4. – С. 112–118; *Він же.* Атрибуція єврейських рукописів: почеркознавчий аспект // Матеріали Першої всеукр.і наук.-практ. сходознавчої конф. – К., 1998. – С. 115–123.

¹⁹¹ *Чернухін Є.К.* Книжкова спадщина греків України (Монастир св. Катерини в Києві) // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 262–280; *Він же.* Латинська книга в фондах Інституту рукопису // Там само. – 1994. – Вип. 2. – С. 174–188; *Він же.* Грецька рукописна спадщина в Києві: Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. – К., 2002. – 326 с.

¹⁹² *Іванова О.А.* База даних рукописної книги XVI ст. "Кодекс" // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 289–294; *Вона ж.* Рукописні книги XVI ст. у фондах Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського // Там само. – 2002. – Вип. 9. – С. 465–474; *Вона ж.* Характерні риси східнослов'янських мовних редакцій в церковнослов'янських рукописних книгах XVI ст. на матеріалі фондів Інституту рукопису НБУВ // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 95–103.

¹⁹³ *Іваннікова М.К.* Основні напрями вивчення української рукописної книги XVII ст. в Україні у другій половині XIX–XX ст. // *Студії з архівної справи та документознавства*. – К., 2002. – Т. 8. – С. 124–129; *Вона ж.* Філігранознавчий аналіз у кодикології рукописних книг XVII ст. (на прикладі Руського Хронографа редакції 1620 р.) // *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 217–240.

¹⁹⁴ *Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр.* Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Вид. підгот. І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – 703 с.

¹⁹⁵ *Просвітители Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України* : Кат. рук. другої половини XV – першої чверті XX ст / Уклад., передм. Л.А. Гнатенко. – К., 1995.

¹⁹⁶ *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : Кат. – К., 2003.

¹⁹⁷ *Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. – К., 2003. – Вип. 2. Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615–1817).

¹⁹⁸ *Особові архівні фонди Інституту рукопису / НБУВ* : Путівник. – К., 2002.

¹⁹⁹ *Особисті архівні фонди відділу рукописів* : Анотований показч. – 2-е вид. випр. і доп. / Уклад. П. Баб'як та ін. – Л., 1995.

²⁰⁰ *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923). – К., 1996.

²⁰¹ *Гальчук Л.* "Українська преса" Івана Тиктора // *Бібл. вісн.* – 1994. – № 5/6. – С. 38–40.

²⁰² *Петриченко Т.* Видавець книжок для народу (до 197-річчя з дня народження П. Куліша) // *Там само*. – 1994 – № 5/6. – С. 60–64.

²⁰³ *Белоцерківська Г.* Друкарня Кульженків // *Там само*. – 1995. – №. 1. – С. 14–19; *Белоцерківська Г., Гальчук Л.* Діяльність видавництва "Дзвін" // *Там само*. – 1996. – № 3. – С. 23–26.

²⁰⁴ *Клименко І.В.* Архів часопису "Киевская Старина" з фондів Інституту рукопису НБУВ як джерело з історії редакційно-видавничої справи кінця XIX – початку XX ст. // *Наук. пр. НБУВ*. – К., 2002. – С. 304–311.

²⁰⁵ *Тимошик М.С.* Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського ун-ту 1834–1999 : Дис. ... д-ра філол. наук (1997); *Ляхоцький В.П.* Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополіта Іларіона). – К., 2000.

²⁰⁶ *Затока Л.П., Омельченко М.М., Полулях Ю.Я.* Вивчення властивостей паперу документів // *Арх. України*. – 1995. – № 1/3. – С. 107–109; *Омельченко М.М.* Фізичні, фізико-механічні та хімічні дослідження реставраційних матеріалів // *Там само*. – 1995. – № 1/3. – С. 109–111; *Скобець І.Є., Новікова Г.М., Шолохова Л.В.* Аналіз стану фізичного збереження воскових фоноваліків при їх консерваційному збереженні // *Бібліотека у демократичному суспільстві* : 36. матеріалів Міжнар. наук. конф., Київ, 21–23 листоп. 1995 р. – К., 1995. – С. 111–112.

²⁰⁷ *Новікова Г.М.* Стратегія збереження документальних фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 5. – С. 57–61; *Новікова Г.М.* Деякі аспекти організаційно-методичного та технологічного забезпечення фізичного збереження документних фондів // *Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи* : Наук. доп. Всеукр. конф. Київ, 19–20 листопа. 1996. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 216–220.

²⁰⁸ *Гальченко О.М.* Завдання і методи контролю та аналізу збереження фондів рукописних книг // *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 1993 – Вип. 1. – С. 172–177.

²⁰⁹ *Консервація та реставрація пам'яток культури на папері та пергаменті* : Бібліогр. показч. / Уклад. Л. І. Розумна. – Л., 1999.

²¹⁰ *Jewish Treasury of Ukraine*: Компакт-диск / Уклад. Л. Шолохова, І. Сергєєва. – К., 1997.

²¹¹ *Тюлина Н.И.* Библиотечное дело 2 пол. XX в. (общемировые тенденции сквозь призму понятийного аппарата) // *Библиотековедение*. – 2000. – № 2. – С. 18–25.

Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХХ ст.: перспективи подальшого розвитку. Замість післямови

Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. зазнала інтенсивного розвитку та фундаментальних змін в організації бібліотек та їх ролі, у формуванні бібліотечної мережі та бібліотечних ресурсів, у теорії та практиці бібліотечної справи, традиційних та інноваційних функціях бібліотек. Інформаційний поступ суспільства в 70–90-х роках спричинив до суттєвих інновацій в бібліотечних технологіях та змісті документно-інформаційної та соціокультурної діяльності бібліотек, їх трансформації від книгосховищ до сховищ знань, від сховищ знань до активних центрів управління знанням та бібліотечно-інформаційними ресурсами. Перетворення бібліотек на документально-інформаційні центри не означає втрату їх індивідуальності як соціального інституту, а вкладає в форму та зміст поняття “бібліотека” нове значення відповідно до вимог часу. Спадкоємність соціокультурних, в тому числі й інформаційних, функцій бібліотек забезпечується наявністю документально-інформаційних фондів різних категорій, поєднанням меморіальної, кумулятивної та науково-інформаційної функцій, зберіганням, формуванням та використанням як документальної спадщини, так і сучасних знань, що їх накопичило людство. Бібліотека як соціальний інститут в кінці ХХ ст. так само виконує завдання організації збирання, зберігання та використання знання в інтересах розвитку суспільства як у документальній, так і в електронній формі. З допомогою новітніх технологій вона репрезентує своє нове значення у світі, що швидко змінюється.

Бібліотечна справа як галузь соціокультурної діяльності, яка стосується всіх питань функціонування бібліотек, включає у єдиний комплекс бібліотечну політику, науку, освіту, практику, законодавче, фінансове, матеріально-технічне, організаційне та кадрове забезпечення. Сьогодні її стратегічним завданням є створення і підтримка функціонування ефективної бібліотечної системи, яка б охоплювала всі прошарки населення та всі регіони і була б надійною складовою інформаційної системи держави, накопичувачем та хранителем національного науково-інформаційного ресурсу та документальної духовної спадщини.

Першочерговими завданнями бібліотечної справи є створення і розвиток бібліотек, їх мереж і систем, формування комплексних фондів на усіх видах носіїв інформації, створення науково-пошукового апарату, забезпечення широкої системи доступу користувачів до фондів та інформаційних ресурсів, організація їх збереженості, інформаційний супровід державотворчих процесів, науки, освіти, культури, проведення профільних наукових досліджень та впровадження їх у практику діяльності бібліотек.

Важливим завданням є подальший розвиток змісту бібліотечної діяльності. Її основою в Україні є стратегія формування інфосфери держави та розвитку бібліотек як комплексних інформаційних центрів накопичення, збереження і надання в суспільне користування бібліотечних ресурсів, створення електронних ресурсів забезпечення загальної доступності до знань і культурних цінностей та реалізації вільних прав громадян на бібліотечне обслуговування. Оскільки бібліотека активно залучається до процесу інформатизації суспільства, її функції як соціального організму відповідно розвиваються та трансформуються – від центрів зосередження, зберігання та використання творів друку і рукописів вони перетворюються на центри зосередження, опрацювання і суспільного використання всіх ресурсів та основних потоків інформації. Тому бібліотеки розширюють свій традиційний рукописний і друкований ресурс ще й за рахунок електронної та аудіовізуальної продукції.

У зв'язку з цим, формування загальнодержавного, розподіленого за бібліотеками мереж і систем бібліотечно-інформаційного ресурсу є сьогодні одним з найперших завдань бібліотек, зокрема, наукових. Це передбачає накопичення в бібліотеках усіх видів документів (рукописних, друкованих, електронних), їх бібліотечно-бібліографічну, аналітико-синтетичну обробку, підготовку власної бібліотечної продукції (наукових праць, бібліографічної, реферативної, довідкової, аналітико-інформаційної), інформаційно-пошукових мов і систем. Одночасно через створення національного формату УкрМАРК, зведеного каталогу та комп'ютерних мереж відбувається інтеграція цих ресурсів, а також інтеграція ресурсів внутрішньодержавних мереж і систем між собою, з міжнародними бібліотечними центрами, мережами і системами. Йдеться і про інтеграцію ресурсів бібліотек, архівів і музеїв, що веде до їх взаємного посилення, та інтеграцію ресурсів різних позабібліотечних інформаційних служб.

Важливим завданням залишається розвиток сфери бібліотечного обслуговування читачів та користувачів інформації. Це реалізується

шляхом організації читальних, каталожних, комп'ютерних, аудіовідеозалів у приміщеннях бібліотек; бібліотечного, міжбібліотечного, міжнародного абонементу; надання онлайнового доступу до Інтернет-ресурсів. Головне в бібліотечному обслуговуванні – забезпечення вільного доступу до джерел інформації всім громадянам, впровадження нових технологій, підвищення якості, збагачення форм і методів. До традиційного обслуговування документом (книжкою, журналом, газетою, рукописом) нині все більше додається обслуговування електронними базами і банками даних і знань, реферативною, довідковою, інформаційно-аналітичною продукцією. Перспектива розвитку бібліотечного обслуговування як найважливішої практичної складової бібліотечної справи базується на комп'ютеризації, інтеграції всіх видів обслуговування, розширенні комунікації бібліотечного працівника і читача (користувача).

Пріоритетною частиною бібліотечної справи є збереження бібліотечних фондів, проведення комплексних досліджень та заходів щодо їх фізичної збереженості та переведення на електронні форми страхових копій документів.

Головний напрям підвищення ефективності бібліотечної справи в сучасній Україні – гармонійна інтеграція всіх її частин, взаємодія із суміжними сферами культури, перехід на інноваційний шлях розвитку, підвищення соціального статусу бібліотек і бібліотечних працівників.

Отже, розвиток суспільства у XX ст. характеризувався колосальним прискоренням науково-технічного прогресу, глобальними суспільно-політичними та економічними перетвореннями, що не могло не відбитися на такому важливому соціальному інституті суспільства, як бібліотека: відбулися докорінні зміни у системі, статусі та функціях бібліотек, здійснилася трансформація їх місії.

Лише в кінці XIX – на початку XX ст. в Україні склалася система відомчих спеціалізованих, наукових и публічних бібліотек, нагальною була проблема забезпечення загальнодоступності до акумульованих у бібліотечних фондах знань та духовних скарбів усьому населенню. За цей період відбувся стрімкий розвиток функцій бібліотек: від функції зберігання творів друку як суспільно корисних текстів і надання їх у суспільне користування до функції зберігання суспільно корисної інформації і забезпечення доступу до всіх зафіксованих у різних видах документів знань, встановлення комунікацій з усім світом і організації доступу до цієї інформації.

Створення інфосфери суспільства та формування нової економічної категорії – сукупного поняття “інформаційний ресурс”, який абстрагується від форми, виду, походження документа та змісту його інфор-

мації і основну увагу переносить на уніфікацію інформації вторинного рівня та засоби комунікації, накладає на сучасну бібліотеку не лише особливу роль у процесі функціонування інфосфери, а й обов'язок гармонізації інформаційної та соціокультурної функцій, перегляд засобів та формування національних духовних основ суспільства. На відміну від інших центрів інформаційних ресурсів, де поняття документного "змісту інформації" є абстрагованим, бібліотека покликана зберігати, поповнювати та активно включати в наукові дослідження та соціокультурну сферу духовну спадщину людства, формувати менталітет особистості нової цивілізації, яка, стаючи людиною світу, свої духовні засади перебирає з національної культури. Єднання сучасності та духовної пам'яті народу знайшло своє відображення у тому, що разом з Конституцією України президенти незалежної України присягають українському народові на видатній пам'ятці української культури XVI ст., унікальному рукопису Пересопницькому Євангелії, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ – скарбниці української рукописної спадщини¹.

Національно-культурна функція бібліотек, крім того, реалізується в загальнодержавному інформаційному бібліотечному ресурсі "україніки" – серії друкованих та електронних видань усіма мовами, на всіх носіях інформації всього, що видано українцями за кордоном всіма мовами і про все, і всього, що видано іноземними мовами про все в Україні. Розпочато укладання "Національного реєстру пам'яток рукописної і книжкової культури", найбільш важливі колекції віднесені до категорії національного надбання. Продовжуються міжнародні програми ЮНЕСКО (в тому числі "Пам'ять світу"), що передбачають здійснення системи заходів щодо зберігання, реставрації, цифрового копіювання, традиційного та електронного видів видань пам'яток історії, науки та культури загальнолюдського значення, створення зведених електронних загальнодоступних ресурсів документальної пам'яті в бібліотеках та архівах, наукових інституціях.

Наукові бібліотеки України розпочинають та втілюють у життя серію видань україномовної книги та національного бібліографічного репертуару, започатковуючи цим міцну базу українознавчих досліджень. Формування загального бібліотечного ресурсу держави включає в себе обов'язкове систематичне поповнення колекції найважливішої зарубіжної наукової, художньої, технічної, технологічної, соціогуманітарної літератури. Кожна з бібліотек, їх мереж і систем вирішує це завдання відповідно до свого профілю, мети і можливостей. В цілому інтегрований

¹ Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561. – К., 2000.

бібліотечний ресурс повинен дати надійний інформаційний супровід життєдіяльності всіх ланок суспільства – в цьому полягає соціальна суть бібліотечної справи.

В Україні розгортаються корпоративні наукові дослідження, спрямовані на виявлення, наукове опрацювання та вільне надання світовому суспільству інформації про найвидатніші пам'ятки історії та культури різних народів і культур, що зберігаються в її архівах та книгосховищах. Публікуються науково-інформаційні видання, здійснюється цифрове копіювання та створюються бази даних не лише українських, а й арабських, грецьких, слов'янських, латинських, єврейських, французьких, німецьких, шведських, польських, болгарських, сербських, румунських рукописних та книжкових пам'яток X–XIX ст. з колекційних фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, інших наукових бібліотек. Важливе значення в контексті прийнятого до обговорення проекту розвитку та використання багатомовності в Інтернеті має перехід до укладання повнотекстових баз даних рукописних та книжкових пам'яток.

Розвиваючи цей напрям, Україна продовжує роботу над створенням "Державного реєстру культурного надбання України", де перший етап реєстрації передбачає виявлення пам'яток світової культури у вітчизняних книго- та архівосховищах; започатковано та покладено початок реалізації наукових розробок в галузі створення електронних ресурсів архівної та книжкової спадщини; розпочато публікації наукових каталогів і текстів пам'яток світової культури; удосконалюється система страхового цифрового копіювання унікальних культурних об'єктів духовної спадщини різних народів.

Сьогодні бібліотеки України орієнтовані на функціонування у глобальному вільному інформаційному суспільстві із першочерговим вирішенням гуманітарних питань, забезпеченням загального доступу до інформаційних ресурсів, збільшенням засобів комунікації, декоммерціалізацією інформації, яка є загальним надбутком людства. Пріоритетом бібліотечної справи на сучасному етапі є розвиток бібліотечної та архівної інфраструктури, служб, мереж, а також мультимедійних центрів на основі інтелектуального співробітництва з метою розповсюдження універсальних цінностей, підвищення ролі творчої інтелігенції в позитивній конвергенції культур через виявлення загальнолюдської спадщини і спільних культурних цінностей.

Список скорочень

АМН	Академія медичних наук
АН	Академія наук
АСНТІ	Автоматизована система науково-технічної інформації
БАЄ	Бібліотечна Асоціація Євразії
БАН СРСР	Бібліотека Академії наук СРСР
БАН УРСР	Бібліотека Академії наук УРСР
ББК	Бібліотечно-бібліографічна класифікація
БК	Бібліографічна комісія
БПН	Бібліотека природничих наук АН СРСР
БСН АН СРСР	Бібліотека суспільних наук АН СРСР
БУК	Бібліографія української книги
ВАСГНІЛ	Всесоюзна академія сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна
ВБУ	Всенародна бібліотека України
ВДБІЛ	Всесоюзна державна бібліотека ім. В.І. Леніна
ВДВ	Всеукрдержвидав
ВИШ	Вища школа
ВІНІТІ	Всесоюзний інститут наукової і технічної інформації
ВКП	Всесоюзна книжкова палата
ВЛКСМ	Всесоюзна Ленінська комуністична спілка молоді
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПУВ	"Взаємна поміч українського вчительства" (товариство)
ВТИШ	Вища технічна школа
ВУАМЛІН	Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських
(УАМЛІН)	науково-дослідних інститутів
ВУАН	Всеукраїнська Академія наук
ВУІКО	Всеукраїнський інститут комуністичної освіти
ВУІМ	Відомства установ імператриці Марії
ВУЦВК	Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ВЦРПС	Всесоюзна Центральна Рада професійних спілок
ГКП	Головна книжкова палата
ГРГ	Головна робоча група Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга
ГРГУ	Головна робоча група України Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга
ДАС НТІ	Державна автоматизована система науково-технічної інформації
ДБЛ	Державна бібліотека імені В.І. Леніна
ДВОУ	Державне видавниче об'єднання України
ДВУ	Державне видавництво України
ДІБ УРСР	Державна історична бібліотека УРСР
ДПБ	Державна публічна бібліотека
ДПНТБ	Державна публічна науково-технічна бібліотека
ДПУ	Державне політичне управління
ДРБ ім. КПРС	Державна республіканська бібліотека ім. КПРС
ДРНТБ	Державна республіканська науково-технічна бібліотека
ІМФЕ	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України
ІНІСН	Інститут наукової інформації з суспільних наук
ІНО	Інститут народної освіти
ІПРІ	Інститут проблем реєстрації інформації НАН України
ІФЛА	Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій
КАІ	Київський археологічний інститут
КБО	Київське бібліотечне об'єднання
КДА	Київська духовна академія
КМУ	Кабінет Міністрів України
КП	Книжкова палата
КСМУ	Комуністична спілка молоді України
КУАБМ	Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями
ЛБТ	Львівське бібліографічне товариство
ЛКСМУ	Ленінська комуністична спілка молоді України
ЛНБ	Львівська наукова бібліотека
ЛНТ	Львівське наукове товариство
МААН	Міжнародна асоціація академій наук
МАГАТЕ	Міжнародне агентство по атомній енергії
МДУ	Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова

МК КП(6)У	Міський комітет КП(6)У
МНО	Міністерство народної освіти
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МООП	Міжнародна організація охорони праці
МТМ	Машинно-тракторна майстерня
МТС	Машинно-тракторна станція
НБУВ	Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
НДІ	Науково-дослідний інститут
НДІБ	Науково-дослідний інститут бібліотекознавства
НДКБ	Науково-дослідна комісія бібліотекознавства і бібліографії
НДУ	Науково-дослідна установа
НКВС	Народний Комісаріат внутрішніх справ
НКДБ	Народний Комісаріат державної безпеки
НКЗС	Народний Комісаріат закордонних справ
НКО	Народний Комісаріат освіти
НКОЗ	Народний Комісаріат охорони здоров'я
НПБ (НПБУ)	Національна парламентська бібліотека України
НСДАП (NSDAP)	Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини
НТБ	Науково-технічна бібліотека
НТІ	Науково-технічна інформація
НТШ	Наукове товариство імені Шевченка
ОБО	Одеське бібліотечне об'єднання
ОБТ	Одеське бібліографічне товариство
ОДБ	Одеська державна бібліотека
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОТІС	Одеське товариство історії та старожитностей
ОШР	Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга
ПК	Політичний контроль
РГ	Робоча група Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга
РКУ	Рейхскомісаріат України
РНК	Рада Народних Комісарів
РОБОС	Спілка робітників освіти
СД	Служба безпеки Третього рейху при СС
СІАЗ	Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ
СС	Охоронні загони Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини
ТК	Тимчасовий комітет

УААН	Українська академія аграрних наук
УАН	Українська Академія наук
УБА	Українська бібліотечна асоціація
УБР	Український бібліографічний репертуар
УБТ	Українське бібліографічне товариство
УВПІ	Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова
УВУ	Український вільний університет
УГА	Українська господарча академія
УГВФ	Український громадський видавничий фонд
УДБ	Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка в Одесі
УДК	Універсальна десяткова класифікація
УІГ	Український інститут громадськознавства
УІМЛ	Український інститут марксизму-ленінізму
УІФТ	Українське історико-філологічне товариство
УКП	Українська книжкова палата
УкрМАРК	Український національний формат представлення бібліографічних даних
УкрНДНТІ	Український науково-дослідний інститут науково- технічної інформації
УНІ-В	Український науковий інститут у Варшаві
УНІК	Український науковий інститут книги
УНР	Українська Народна Республіка
УНТ	Українське наукове товариство
УНУ	Український народний університет
УРЕ	Українська Радянська Енциклопедія
УРГГ	Українська Рада народного господарства
УТЗК	Українське товариство культурного зв'язку з закордоном
УТПК	Українське товариство прихильників книги
УЦК	Український центральний комітет
УЦР	Українська Центральна Рада
ФБСН АН СРСР	Фундаментальна бібліотека суспільних наук АН СРСР
ХДНБ	Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка
ХДУ	Харківський державний університет
ЦБРУ	Центральна бібліотека рейсхкомісара України
ЦБС	Централізована бібліотечна система

Список скорочень

ЦНБ	Центральна наукова бібліотека АН УРСР
ЦНСГБ	Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека
ЦНТБ	Центральна науково-технічна бібліотека
ЦНУБ	Центральна науково-учбова бібліотека у Харкові
ЦРК	Центральна ревізійна комісія
ЦСУ УРСР	Центральне статистичне управління УРСР
ЦУСД	Центральне управління у справах друку
ЦФБСН	Центральна фундаментальна бібліотека суспільних наук СРСР
АН СРСР	
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
(UNESCO)	
НВУ	Головне управління (відділ) науки та освіти

Іменний покажчик

- Абб Густав 300
Абрамов К.І. 15
Абрамович П.Н. 116
Адаменко А.Г. 317, 400, 441
Азарнова Т.А. 431
Акаловська 142
Александров В.О. 469
Алексеев Т.П. 221, 224, 225
Алиськевич А. 240
Алмазов О.І. 25
Алчевська Х.Д. 17, 18, 35, 36
Альковська А.Ф. 181
Амбарцумян З.М. 342, 343
Амлинський Л.З. 473
Анастасевич Василь 252
Андреев Л. 123
Андрієвський В. 265
Андрієвський О.Ю. 208
Андрієвський П. 85, 263
Андрусова В.М. 80
Андрусяк М. 255
Антоненко І.П. 468, 469, 474
Антонович А.В. 335, 352, 353
Антонович В.Б. 13, 17, 93, 244
Антонович Д.В. 258, 260–263
Антончук А. 265
Антонюк Н.В. 480
Апанович О.М. 435, 436, 441
Аркас М. 17
Аркас О. 264
Артимович А. 258
Артюхова А.В. 221
Архангельська М. 86
Арюпіна Л.В. 478
- Бабенко О.К. 115
Бабич В.С. 434, 437, 473, 478
Бабич Є.К. 478
Бабишев С.М. 352
- Баворовські 256, 301, 302, 317
Багалій Д.І. 18, 35, 49, 50, 86, 87–88, 91, 94, 97, 135, 215
Багалій О.Д. 293
Багрянцева Л.М. 479
Бажан М.П. 318
Бажанський П. 254
Базилевич В.М. 83, 208
Байер Ленка 462
Бакулін К.Д. 436
Балаш Б. 263
Балика Д.А. 142, 153, 181, 182, 187, 188, 190, 192, 194–198, 200–202, 205–207, 209–213, 215, 217, 218, 221
Балицький П.О. 218
Балінський І.М. 96, 99, 135, 136
Баллін М.П. 19, 34, 35
Балобанова К.В. 39, 40
Балобанова К.В. 39, 40
Балясний Я.О. 35
Бандилко Л. 482
Бандура Владислав 256
Баннов В.А. 468
Баран–Бутович С.Г. 294
Барвінок В.І. 218
Барвінський Б. 244, 251, 254, 301
Барвінський В. 245
Барвінський О. 244
Барзилович Г.Г. 223
Барковська (Щербакова) О.М. 478
Бачинський 254
Бачинський В. 249
Бачинський Є. 268
Башун О.В. 473
Безбородько, князь 22, 23
Бекетов М. 18, 35
Бем А. 77, 215
Бенін М.С. 182
Бенцінг Й. 288, 290, 295, 296

- Бербека О.Г. 432
 Бердичевська К.М. 192
 Бердонос А.М. 43
 Березін В. 57
 Березюк М.Н. 478
 Березюк Н. 478
 Беринда Памво 441
 Берлинський Максим 92
 Берлінська М.Й. 468
 Берлянд Р.А. 401
 Берлянт Є.Ю. 341
 Бернфельд С.Л. 19
 Беліна Л.М. 436
 Беліцький Б.Б. 468
 Белічко Н.Ю. 483
 Белобратова Т.А. 459
 Белов О. 40
 Белявська В.М. 43
 Беляев О.С. 440
 Беляєва Л.В. 399, 400, 431–433, 478, 479
 Бедний Дем'ян 116
 Биковський Л.Ю. 73, 79, 80, 99, 136, 153, 196, 211, 218, 251, 259, 260, 262, 270, 271, 476, 477
 Бистряков О.В. 431
 Біанкі Ф.Г. 182
 Бібіков Д.Г. 24, 284
 Біганський Р.М. 441
 Біднов В. 260, 261, 263, 268
 Біла Г.Д. 220, 222, 224
 Біленький Є. 483
 Білецький Л.С. 220, 262, 263
 Білецький О.І. 195, 217, 365
 Білокінь С.І. 441
 Білоконський І. 18
 Білоцерківська Г. 484
 Білярський П.С. 23
 Біляшівський М.Ф. 27, 39
 Біркіна Н. 195
 Бірюк Я.Д. 357, 398
 Бітов Ю. 40
 Боворський 243
 Богацький П. 259, 261, 264
 Богомолець О.О. 290, 309, 352, 354
 Богуславський Р.М. 42
 Богуцький П. 261
 Боднар І. 338
 Боднарський Б.С. 39, 40, 45
 Божиківський М. 240
 Бойко І.З. 354, 397, 399, 400, 431, 477
 Бойко М. 481
 Бойченко М.Д. 477
 Болсунов І.І. 208
 Болховітінов Євгеній, митрополит 483
 Бондаренко Л.Ф. 477, 481
 Бондіна О.Ф. 350
 Боровська С.Д. 354
 Борецька С.Ф. 350
 Борисов Я. 40
 Боровий С. 157
 Боровик В. 18, 121
 Борович Б.О. 35, 56, 108, 142, 181, 182, 187, 189, 197, 214, 217, 220
 Бородаєвський 262
 Бородіна Г.Г. 482
 Борщак І. 258
 Борщевський В. 27
 Боряк Г.В. 459, 479
 Ботушанська О.Ф. 478
 Бочковський О. 268
 Боянівська М. 474
 Брандт Р.Ф. 38
 Браун, д-р 294
 Брежнев Л.І. 406
 Бржостовський С.А. 26
 Бriskман М. 343
 Бровкін А.Г. 436, 468, 470, 478
 Бродовська О.З. 200, 202, 307, 350
 Бродський А.Л. 38
 Брун Л.П. 52
 Брюхатов Л.Д. 38
 Бузен'єр Н.Й. 132
 Бузескул В.П. 50
 Букшпун 310
 Булавицька М.В. 397, 399, 400, 433
 Булатова С.О. 483, 484
 Бунге М.Х. 24, 29
 Бунін І. 123
 Буран В.Я. 478
 Бур'ян Л.М. 478
 Буряник А. 270
 Бутаков А.І. 213
 Бутрин М.Л. 432
 Бутурліна П. 14
 Бухіна Р.А. 229, 357
 Бучинський Б. 255
 Бучинський Д. 80
 Вавричин М. 482
 Вагилевич І. 241, 399
 Вагнер Ю. 135
 Вайнштейн О.Л. 216

- Вайсблат В.Н. 196, 201
 Вакуленко Л.І. 434
 Вальо М.А. 431, 432, 434
 Варшавська Д.І. 398
 Василенко М.П. 39, 73, 89, 90, 93
 Василь Великий, святий 144
 Васильєв В.М. 40
 Васильєва К.М. 43
 Васильченко С. 401
 Ващенко З.М. 399, 401, 431
 Ващенко К.П. 87
 Введенський О. 123
 Венгеров С.А. 85
 Вербичка Г. 121
 Веремкович Б.Д. 115
 Вержбицький А. 17
 Вернадська Н.В. 80
 Вернадський В.І. 80, 83, 89, 90–93, 97, 99
 Вегл Джозеф 248
 Вехов В.І. 40
 Винар Л. 481
 Винниченко В. 85, 124, 262, 266
 Виноградов А.К. 182
 Виноградова О.Б. 472
 Винокур В. 195
 Виржиковський Р.Р. 208
 Вировий Є. 260, 261, 263
 Витошинський Е.М. 208
 Висоцька П.Ю. 401
 Вишневецькі, магнати 23, 483
 Вишня Остап (Губенко П.М.) 163
 Вияснівський А.І. 182, 195, 217
 Вияснівський Ф.Ю. 209
 Візир М.П. 433, 436, 439, 441, 478
 Вінграновський М. 417
 Вінтер Георг, д-р 287
 Вінцьковський Д. 243
 Віслоцький Владислав Тадеуш 256
 Вітольд Казімеж, брат Каленбаха Жозефа 248
 Вітте М.К. 208
 Владіміров М. 124
 Влизько О. 163
 Воблий К.Г. 159
 Вовк Г.Ф. 205, 207
 Вовк Федір (Хведір) 73, 207
 Вовченко І.О. 434, 437
 Вовчок Марко (Вілінська М.О.) 18, 401
 Водяницький В.О. 432
 Возняк М. 243, 245, 246, 255, 257, 351
 Возняк М.С. 483
 Войнич–Сяноженцький О.Р. 44
 Войславський Л.К. 479
 Волинець А. 482
 Волобуєва Т.Г. 307, 349, 350, 354
 Волосюк Г.Є. 474
 Волохін О.М. 469
 Воробкевич С. 242
 Вороний М. 163
 Воронков В.І. 468, 469
 Воронцов, граф 294
 Воронцови, родина 23
 Воскобойнікова–Гузева О.В. 472
 Врадій А.І. 436
 Вугман І.С. 181
 Вутерс Л. 189
 Гаєвський Є. 77
 Гайманівський О. 258
 Галаган М. 264
 Галаган Павло 22, 77, 95, 135
 Галушко М.В. 435, 436, 480, 482, 483
 Галушинський М. 249, 252
 Гальченко О.М. 484, 485
 Гальчук Л. 484
 Ган Ф.В. 24
 Ганзя І.В. 479
 Ганицький І. 258
 Ганопольська О.І. 357
 Гардинг Д. 123
 Гареллі П. 237
 Гасевич, д-р 300
 Гейне 296
 Гель І. 417
 Гельвіг Р. 80
 Гельфанд Л.А. 181
 Гембарович Мечислав 256, 301, 317
 Ген фон, д-р 281
 Геннаді Г. 9
 Генсьорський Антін 254–256
 Геппенер М.В. 219, 223, 224, 289, 436, 439, 478
 Геращенко М. 478
 Гермайзе Й. 163
 Гермайзе О. 88
 Герус А.Л. 482
 Гефтер, д-р 24
 Гиба Т.П. 304
 Гіляров С.О. 299
 Гімельфарб Г.М. 354, 357, 397, 399
 Гімпель Александр 301
 Глибицька С. 478

- Глотова Г.І. 482
 Глушков В.М. 432
 Гнатенко Л.А. 475, 478, 483, 484
 Гнатишин Андрій 456
 Гнатюк В. 245, 246, 254
 Гнатюк В.Я. 116
 Гнатюк Д. 401
 Гнип П.І. 341
 Гоголь М. 51, 359
 Годкевич М.А. 88, 138, 140, 181, 182, 185, 189, 198, 206, 207, 216, 217, 220, 221
 Гоїнець В.С. 479
 Голобуцький П.В. 482
 Головацький Я. 239, 241, 243, 246, 247, 399
 Головачов І. 135
 Голошко Андрій 290
 Голоскевич Г. 88, 163
 Голоскевич Г.К. 200
 Голоцван І.О. 293
 Голубець М. 478
 Голубев С.Т. 57, 261
 Гольденберг Л.І. 396, 397, 399, 400. 431–434, 440
 Гончаренко 262
 Гончаренко Н.М. 432
 Гончаров І. 123
 Гопнер С.І. 106
 Горбачевський І. 258
 Гордієнко К. 163
 Горецька Н.С. 181
 Горецький М.О. 215
 Горині, брати Михайло і Богдан 417
 Горлін 310
 Гормузакі, поміщицька родина 242
 Горовий В.М. 470
 Городков 220
 Горький Максим 352, 354, 357
 Горянський П.Є. 200, 201
 Готовцев А. 52
 Готовцев О. 86
 Гофман Вальтер 191
 Грабаров О. 193
 Грабовський П. 401
 Грайцер Н.І. 432
 Грама В. 478
 Грановський Б.В. 479, 481
 Гранцін, д-р 288, 289
 Гребінка Є. 36
 Греков О. 266
 Григор'єв Ю.В. 334, 352
 Григорієв Н. 263, 264
 Гринюк П.З. 401
 Гриша С.М. 459, 474
 Грімстед П.К. 325, 316
 Грінченки Борис і Марія 17
 Грінченко Б.Д. 16, 36, 53, 55 93, 441
 Грінченко М. 75
 Гріпарі, родина 116
 Грозовська О.О. 473
 Грушевський М.С. 208, 225, 242, 245, 246, 258, 266
 Грушевський О.С. 73, 75–77, 88
 Грушевський С.Г. 208
 Губе Р.М. 23
 Губська 224
 Гудесман І. 159
 Гудзій М. 80
 Гузар Любомир 456
 Гуменюк В.М. 435
 Гуменюк М.П. 399, 432, 434, 437, 477
 Гурзієнко Л.О. 200
 Гурський А.А. 49
 Гутенберг Й. 221
 Гутянський С.К. 436, 437, 478
 Гуцало Є. 417
 Гуцура В.В. 208
 Гьодль фон, полковник 281
 Давидович О.В. 477
 Данилевич В.Ю. 39, 94
 Данилевський Г.П. 478
 Даниленко А.І. 307
 Данченко Є.М. 317
 Данькевич К. 356
 Дараган О. 390
 Дараган О.П. 436
 Дашкевич Я.Р. 338, 349–351, 354, 357–359, 476, 482
 Девтерева Т.В. 459
 Демченко Є.П. 440
 Дениско Л.М. 482
 Денисюк В.Г. 478
 Денікін 83, 98
 Деркач Марія 256
 Деркач М.Д. 349, 351, 354
 Деркач Н.М. 431
 Деспот–Зеновіч Леон 248
 Джунковський В. 29
 Джунковський П.П. 24
 Дзбановський О.Т. 223, 225
 Дзедушицькі 242, 243
 Дзьобан О.О. 436, 440, 441

- Дзюба І. 417, 433
 Дзюба О.М. 482
 Дзюбенко К.К. 290, 307
 Діденко І.І. 477
 Дідріхсон О.А. 38, 42, 43, 50, 51
 Діяківський Ю.П. 181, 198, 200
 Дмитрієнко М.Ф. 434, 440
 Дністрянський С. 258
 Добко Т.В. 436, 473, 475
 Добра Д.Ю. 15, 43, 46, 117, 478
 Добровольський Л.П. 82
 Добрянський В. 243
 Добрянський І. 243
 Довгань К.А. 195, 196, 220
 Довженко О. 356
 Довнар-Запольський М.В. 39, 82
 Долгова В.Н. 354
 Долгоруков, князь 95
 Должиков Павло 27
 Дольницький І. 243, 245
 Доманицький В. 17
 Донець Л. 117
 Дончак В.С. 341
 Дорошенко В. 245, 249–251, 254, 255, 257, 477
 Дорошенко Володимир 301
 Дорошенко Д.Я. 17, 54, 55, 89, 258, 262, 263, 265, 268
 Дорошенко Н. 249
 Дорошенко П. 73, 85
 Дорошкевич А.К. 200
 Досвітній О. (Скрипаль О.Ф.) 163, 372
 Достоевський Ф. 123
 Драгоманов М. 55, 163, 242, 245, 268
 Драгоманова Л. 17
 Драй-Хмара М. 80
 Драч І. 417
 Дригайло В.Г. 469
 Дріянський В.М. 468
 Дровольський 116
 Дроздов В.Г. 26
 Дубняк К.В. 207, 293
 Дубровіна Л.А. 459, 468, 474, 475, 478, 479, 483
 Дубровський В.В. 181, 182, 184, 187, 190, 191, 207
 Дубровський І.В. 218
 Дудка Ю.А. 474
 Дунаєвський 296
 Дунін-Борковський С. 238
 Дурдуківський В. 17, 163
 Духнович О. 243
 Душечкін 310
 Дьорнберг, барон 284
 Дьюї 29
 Дюрер А. 302
 Дяків Василь 256
 Еберт 56
 Ейгер Ю. 192
 Ейхельман О. 262
 Енгельс Ф. 223, 225, 226, 238
 Епик Г. 163
 Ернст М.Л. 80
 Ернст Ф.Л. 196, 187, 219, 221
 Єгорова С.В. 52
 Єзерський І.Д. 51
 Єкуч Ульріке 462
 Єрмолаєва Г. 473
 Єрофєєва Г.М. 475, 476
 Єфімова Л.Г. 435
 Єфремов С.О. 91, 92, 94, 159Ю, 163, 195, 196, 207, 208, 215, 221, 255
 Єщенко Ф.О. 434, 437
 Жданова Р.С. 477
 Желіховський Євген 456
 Живний Л. 195, 271
 Животко А. 255, 263
 Жислін Л.Е. 142
 Житецький Г.П. 91, 94–99, 135, 136, 153, 181, 198, 201, 205, 212, 219, 224, 478
 Житецький П. 13, 17
 Жлудько Е.М. 482
 Жуковський Г. 356
 Журавльова А.В. 182
 Заболотний В. 330
 Заболотний Д.К. 159
 Заглада Н. 195
 Загоровський Е.О. 181
 Загул Д. 163
 Заїкін В'ячеслав 256, 258
 Зайцев Б.П. 475
 Зайцева Я.А. 354
 Заклинський О. 243
 Залевський Й. 145, 146
 Залевський М. 224
 Заливаха О. 417
 Залізник М. 266
 Запаско Я.П. 401, 439, 441, 481

- Зарицький А. 243
 Зарічняк І.А. 436
 Затока Л.П. 485
 Заяць Ю.С. 338, 351, 353, 355, 359
 Заячківський Роман 256
 Зборовський Ю.А. 473
 Зверозомб–Зубовський Є.В. 208, 341
 Зворський С.Л. 475
 Звягінцев Є. 37
 Зданевич Б.І. 153, 181, 198, 202, 205, 208, 212, 213, 215, 221, 223, 224, 290, 438, 478
 Зеленко О.У. 38
 Зеленський 294
 Зелінська Н.В. 476
 Зеньківич П.З. 182
 Зернов С. 25
 Зеров М. 88, 197
 Зільберштейн 142
 Зленко Г.Д. 478
 Зленко П. 255, 259, 261, 262
 Значківський В. 79
 Зніщенко М. 478
 Золотар Т.П. 433
 Золотарьов М. 220
 Золотоверхий І.Д. 344, 440
 Зубкова Н.М. 483, 484
 Зубрицька М. 245
 Зубрицький Д. 246
 Зуммер В.М. 83

 Іваненко М.Е. 208
 Іваницький В.Ф. 96, 99, 135, 181, 182, 184, 189, 190, 198–200, 202, 203, 205, 214, 215, 220, 221, 223, 226, 478
 Іваннікова М.К. 484
 Іванова Е.О. 192
 Іванова Н.П. 440
 Іванова О.А. 483, 484
 Іванов–Меженко Ю. див. Меженко Ю.О.
 Іванушкін В.М. 195, 196, 197, 200, 221, 478
 Іванченко І. 309
 Іванченко М.М. 181, 196, 197, 221
 Івченко Л.В. 483
 Ігнатієнко В.А. 195, 197, 220, 221
 Ігнат'єв П. 15
 Ігудесман Д.Н. 182
 Ідзиковський Л. 19, 30
 Ідзиковські Леон та Владислав 27
 Ізраєльсон Я. 98, 135
 Іконников В.С. 39

 Ільганаєва В.О. 458, 459, 473
 Ільїнський, граф 116
 Ільїнські, графи 28
 Ільницька З.М. 478
 Ільницька Л.І. 476, 477, 482
 Імшенецький В.Г. 24
 Інґльот Стефан 256
 Індісов О.О. 398, 401
 Іноземцев І. 215, 224
 Інькова Л.М. 435
 Іоанн Златоуст, святий 144
 Іофанов Д.М. 400, 436
 Ірчан М. 163
 Ісаєвич Я.Д. 439, 441, 481
 Істрін В.М. 25

 Йохансен Ульріх 301, 317

 Кабачків І. 262
 Каганова М.Я. 341, 396, 436
 Казакова Н.В. 477
 Казановська Н.Е. 181
 Каленбах Жозеф 248
 Калинович І. 250–252, 258, 260, 477
 Каліберда Н.Ю. 473, 475
 Калішевський А.І. 38, 45
 Калішевський К.І.
 Калмикова О.М. 38
 Каманін І.М. 57
 Камінський В.А. 114, 115
 Кандиба 116
 Кандиба С. 261
 Каразін В.М. 23
 Карамишев А.А. 350
 Карп А. та С., подружжя 19
 Карпінська О.Є. 181, 182, 190, 198, 200, 202, 212, 220, 224
 Карпинська Н.І. 205
 Касперов В.І. 49
 Каспин 142
 Качур І.Б. 474, 482
 Кащенко, видавець 244
 Кащенко А. 17
 Квітка К. 17
 Керекез Я. 130, 220
 Кетлер 56
 Кивелюк І. 249
 Кириленко О.Г. 470, 474
 Кирило, святий 484
 Кирилюк Є.П. 207
 Кирилюк З.В. 400

- Кириченко Р.С. 431
 Кисіль О.Г. 224
 Кицай О.Г. 115
 Ківлицький Є.О. 52, 93, 96, 97, 99, 478
 Ківшар Т.І. 459, 478, 484
 Кідрик Т.М. 182
 Кізлик О.Д. 399
 Кізликов А.Д. 431
 Кіркос О.В. 181
 Кірпічніков О.І. 49
 Клапюк В. 477
 Клименко І.В. 484
 Клименко О.С. 434
 Клименко П. 80
 Клименко П.В. 208, 219
 Клоссе Людвіг 248
 Кобелев О.М. 474
 Кобилянська О.Ю. 242, 261, 354
 Ковалевський Б.П. 437, 478
 Ковалевський Ю. 85, 86, 88, 180, 218
 Коваленко Г. 17
 Коваленко К.О. 317, 350, 396, 398, 431, 432
 Коваль В. 262, 264
 Коваль Т.В. 484
 Коваль-Гнатів Д. 482
 Ковальова М.А. 432
 Ковальський М. 440
 Ковальський М.І. 115
 Ковальський О. 25
 Ковальчук Г.Д. 458
 Ковальчук Г.І. 478, 482
 Ковжун П. 254
 Коган Л.Р. 142, 217
 Кодак М.П. 440
 Кожин М. (ієромонах Микита) 121
 Кожухівський О.Н. 115
 Козак, д-р 282, 283
 Козак Т.М. 431
 Козакова Н.В. 482
 Козаченко А.І. 181, 182, 186, 196, 219
 Козель Н.Г. 201, 307
 Козебродський Й., граф 238
 Козловський В.О. 137, 153, 181, 182, 186, 187, 189, 190, 198, 200–202, 204, 205, 208, 214, 215, 220, 222–224
 Козловський І.Й. 43
 Козуб С.І. 208
 Козякін І.Г. 208
 Кокорудз Іл. 246
 Колесник Є.О. 441
 Колесников В.П. 440
 Коломієць Т.Г. 478
 Колосова В.П. 441
 Колосовська О.М. 474, 482
 Колесса О. 258, 261, 263
 Колесса Ф. 245, 254
 Коляда Г.І. 220, 401
 Комаринський Володимир 456
 Комаров Б.М. 121, 181, 221
 Комаров М.Ф. 17, 19, 27, 55, 56, 121, 245
 Комський С. 159
 Конан-Дойль А. 123
 Кондра С.Г. 208, 219, 221
 Кониський О. 244
 Коновець О.Ф. 476
 Копержинський К.О. 216, 218, 220
 Копилов С. 343
 Корбутяк Дмитро 257
 Кордт В.О. 39, 51, 52, 56, 82, 85–92, 94, 99, 115, 136, 181, 201, 215, 223
 Кордт Є.А. 181
 Корнейчик І.І. 434, 477
 Корнієнко В. 472
 Коровицький І.І. 283
 Королевич Н.Ф. 430, 431, 477, 478
 Короленко В. 399, 400
 Короленко В.Г. 476
 Королик Р.Я. 400
 Королів-Старий В. 255, 263, 265
 Коропатницький Д. 258
 Корф М., барон 13, 34, 35
 Корчак-Чепурківський О.В. 159
 Косарик Д. 309
 Косач О. 17, 18
 Косач-Кривинюк Олена, сестра Лесі Українки 16
 Косенко В. 309
 Косенко Іл. 206
 Косинка Г. 163
 Костелі Л. 159
 Костенко Л. 417
 Костенко Л.Й. 468–470, 474
 Костира В.І. 477, 479
 Костомаров М.І. 24, 55
 Костюк Г. 310
 Костюк С.П. 478
 Котляр М.Ф. 401
 Котляревський І. 55, 241, 265, 350
 Кох Еріх 285, 288
 Коць М. 242
 Коцюбинський М. 17, 116, 359, 401
 Кочубей С.В., князь 24

- Кочубей Ю.М. 480
 Кочубинський О. 30
 Кошеленко 341
 Кошик Н.І. 478
 Кравців Б. 250
 Кравченко 202, 224
 Кравченко В.Г. 26
 Кравченко Є.Є. 399
 Кравченкова Г.В. 205
 Краллерт В., д-р 282
 Красиков М.М. 477
 Красій Р.Л. 436
 Красовський А. 29
 Кревецький І.І. 96, 98, 99, 135, 136, 196, 211, 219, 245, 246, 250, 251, 254
 Кречетов І. 86
 Кривинюк М. 17
 Крилов І.А. 352
 Крилова І.Д. 352
 Крилов М.М. 80
 Криловський А.С. 30, 43, 51, 52, 56, 86, 87, 115, 201
 Кримський А.Ю. 73, 91, 93, 94, 97, 98, 136, 214
 Крип'якевич І. 219, 242, 244, 245, 249–251, 253, 254, 257
 Крип'якевич Петро Франс, священик, батько І. Крип'якевича 244
 Кровопусков К.Р. 43
 Кройчик 310
 Кротевич Л.І. 181
 Кругліков В.П. 352
 Крузенштерн І.Ф. 23
 Крупницький Б. 263
 Крупська Н.К. 107, 143, 149, 228
 Крупський І. 480
 Крушеван 144
 Крушельницька Л.І. 459, 475, 476
 Крючін А.А. 485
 Ксендзюк П. 16
 Куделко С.І. 475
 Кудрицька О.І. 182 116
 Кудрицький М.
 Кудрявцев К.А. 109
 Кудрявцев П.П. 208
 Кужель Л.Я. 432
 Кузеля З. 245, 258
 Кузеля І. 242
 Куземський М., єпископ Холмський 243
 Кузьма О. 240
 Кулаковський Ю. 135
 Кулешов С.Г. 459, 473.
 Куліш П.О. 36, 206, 265, 484
 Кульженки 484
 Кульженко С. 124
 Куницький М. 243
 Куніна А.А. 399
 Курбас Л. 163
 Курдюмов В.З. 52
 Курінний П. 196
 Куртц Ю.І. 43
 Курчаба З. 338
 Куфаєв М.М. 216, 220
 Кухаренко І.А. 208
 Кухарський А. 23
 Кучерова Н.М. 479
 Кушельов–Безбородько О., граф 23
 Кушнарєнко Н.М. 459, 473
 Кушнір В. 258
 Кушнір О.Г. 478
 Куш О.П. 435–437, 477
 Кюнсберг фон Ебергардт, барон 282–284
 Лабеза Є.М. 431, 432
 Лаврова О.З. 341
 Лавровський Н.А. 24
 Ладигенський Степан 456
 Лазаревський Г. 268
 Лазаревський О. 54
 Лазаревський О.М. 24
 Ландгоф 310
 Ландкаф С.Н. 208
 Ласкевич 301
 Латинський 142
 Лашенко В. 268
 Ле Іван (Мойся І. Л.) 289, 310
 Лебедєв О. 57, 58
 Левашова, графиня 95
 Левинський В. 262
 Левинський Володимир 257
 Левицька І. 338
 Левицький В. 243, 245, 251, 252
 Левицький В. (псевдонім Василь Лукич) 55
 Левицький І. 55, 245, 246
 Левицький І.О. 55, 56
 Левицький М. 17, 53
 Левицький О. 17
 Левченко М.З. 208
 Ленін В.І. 107, 118, 292, 338, 352
 Лепкий Б. 265, 268
 Лесков М. 123

- Ліммер Р.Б. 398
 Липа І. 17
 Липинський В.К. 263, 266
 Липський В.І. 207, 214
 Лисенко 227, 296
 Лисенко М. 17
 Лисенко О.М. 299
 Лисий Володимир 256
 Лисиченко Д. 196
 Лисовська Л.В. 479
 Литвиненко О.Є. 459
 Лібен, д-р 282
 Лівенцов В.О. 357
 Лілеєв М.І. 57
 Лінниченко І.А. 56
 Лісник Ф.С. 113, 182, 192
 Лісовий В. 417
 Лісовська Л.В. 477
 Лісовський М.М. 58, 220
 Лічков Л.С. 51, 87
 Ловягін О.М. 192
 Лое В.Є. 115
 Лозинський М. 258
 Лозниця О.С. 468, 470
 Лозовик Г.Н. 208
 Ломонос-Рівна Г.І. 438
 Лонгінов Н.М. 24
 Лопухіни-Демидови, князі 28
 Лосієвський І.Я. 459, 479
 Лотоцький О. 260, 264, 268
 Лубенець Т. 18, 75
 Лукашевич І. 240
 Лук'яненко О. 224
 Лук'яненко О.М. 39
 Лук'яненко О.Я. 224
 Лук'янчук О.С. 434
 Луначарський А.В. 107
 Лутковський В.В. 349-351
 Луфер 310
 Луцик Р.Я. 432, 438, 441
 Луцики, сім'я 254
 Луцький Остап 256
 Любарський Я. 113
 Лютер, д-р 282
 Лютий І.Г. 208
 Ляскоронський В. 17
 Ляхоцький В.П. 459, 484
 Ляшенко О.М. 307, 350
 Мазепа І. 260, 261
 Мазманьянц В.К. 475
 Мазурицький О. 315
 Майборода О. 159
 Майборода О.О. 436
 Макаренко А. 85
 Макаренко М. 197, 219, 264
 Макаренко М.О. 196, 221
 Максименко Ф.П. 181, 198, 202, 208, 212, 213, 215, 221, 224, 226, 349, 350, 399, 401, 431, 432, 438, 477
 Максимова Є.О. 431
 Максимович М. 54, 55, 163
 Малина 294
 Малицька К. 351, 359
 Малишко Андрій 289, 310
 Малков Г. 135
 Малолетова Н.І. 431, 436
 Мальцев Т.С. 345
 Манн, д-р 294
 Маньковський 301
 Марголіна Г.М. 117, 182, 192, 195
 Маркевич А. 80
 Марківська Т.М. 307, 314, 349, 350, 478
 Марко Вовчок див. Вовчок Марко
 Маркова В.А. 473
 Маркович Яків 255
 Марковський Є.М. 135, 202, 208, 220, 223, 224
 Марковський М.М. 77, 96, 99, 136
 Маркс К. 223, 225, 226, 338
 Марморович М. 243
 Мартович Лесь 242
 Масарик Т. 257
 Масленникова Е.К. 307
 Масленков 306
 Маслов С.І. 57, 83, 88, 191, 196-198, 201, 202, 207, 210-213, 215, 218-221, 225, 398, 477, 478
 Маслова О. 196
 Масловський С.Д. 43, 45, 56, 109, 110
 Масляк Омелян 330
 Матвієнко О.М. 396, 398, 399, 401
 Матусевич В.В. 475
 Матчак М. 254
 Матяш І.Б. 459, 480, 480, 481
 Мацієвич К. 261
 Мацюк О.Я. 441, 481
 Мацюкевич 251
 Машотас В.В. 430
 Маяковський В. 116
 Маяковський Я.Л. 181, 182, 188, 190, 198, 202, 205

- Медведєв Ю.Б. 440
 Медведєва Н.Б. 341
 Меженко Ю.О. 73, 76, 77, 79, 80, 85–88, 98, 99, 134, 141, 153, 179, 180, 181, 189, 193–197, 200, 206–210, 213, 215, 216, 218, 220, 221, 271, 307, 308, 349–352, 355, 358, 359, 477, 478
 Межов В. 54
 Мейжис І.А. 458, 459, 473
 Мельник–Антонович К.М. 83
 Мендельсон 296
 Мефодій, святий 484
 Мещерський 145
 Мещеряков В. 124
 Мизніков М.С. 431
 Микитенко 372
 Микола І 33
 Миколенко Н.М. 222, 478
 Милорадович Г. 54
 Мирний Панас 354
 Митропольський Ю.О. 432
 Михайличенко О.Б. 478
 Михайловський С.В. 208
 Михальчук К. 13
 Мицюк О. 77
 Мізерницький О.М. 115
 Мікошевські, шляхтичі 23
 Міллер Д.П. 43, 51
 Мірний І. 261
 Мірчук І. 258
 Міцан Т.В. 484
 Мічурін 296
 Мішин С. 124
 Міщук С.М. 482
 Міяковський В.В. 77, 84, 85, 99, 196, 211, 299
 Мнішки, магнати 23
 Могилянський А. 241
 Могилянська Н.О. 87
 Модзалевський В.Л. 77, 85, 88, 97, 98
 Мозгова В. 482
 Мокроус П. 30
 Молодчиков О.В. 401, 431, 440
 Молотов В. 312
 Молочко Л.М. 398
 Мольєр Ж.–Б. 124
 Моргилевський І.В. 299
 Мороз М. 240, 433
 Морозов Г.Ф. 80
 Морозова Н.І. 469
 Мотовілова С.М. 200
 Мочульський В.М. 25
 Мошинські, шляхтичі 23, 483
 Мурзін І. 40
 Мустепи, поміщицька родина 242
 Муха Л.В. 474, 482, 484
 Мухін М. 261
 Мюльгаузен Ф. 80
 Мяскова Т. 482
 Назаревський О.А. 181, 289
 Нарбут Г. 219
 Наріжний С. 261, 263, 268
 Науменко В.П. 17, 18, 93
 Невольниченко А.І. 431
 Некрасов В. 417
 Некрасов М. 116
 Немошкаленко В. 472
 Непомнящий А.А. 459, 473
 Нестеренко В. 482
 Нестор–літописець 24, 25
 Нехамкіс М.З. 43
 Нечаєв М.М. 196, 215
 Нечуй–Левицький І. 401
 Николяка Д. 270
 Нікітський О.В. 25
 Німчинов І.А. 307
 Німчук В.В. 441
 Ніринська Е.Д. 481
 Нічик В.М. 441
 Новикова Г.М. 485
 Новоселецька Є. 17
 Новосьолова Л.С. 477
 Новохатський К.Є. 479
 Носов А.З. 87, 93, 181
 Обідній М. 263
 Обухов О.М. 37, 45
 Овчаренко Ф.Д. 431
 Огієнко І.І. 16, 58, 74, 75, 77, 79, 80, 85, 114, 124, 218, 253, 268, 476, 484, 485
 Оглоблин О.П. 297, 299
 Огоновський О. 55
 Одинока Л.В. 482
 Одуха О.З. 341
 Оксіук М.Ф. 205, 220, 224
 Олександр II 33
 Олександрова О.К. 435
 Олександрович Ю.С. 114, 115
 Олександровський О.М. 208
 Олексюк Т. 259
 Олена Пчілка див. Пчілка Олена

- Олесь О. 163, 266
Олійник Б. 417
Олійниченко О.К. 401, 435
Ольшевич В. 338
Омельченко М.М. 485
Омельчук В.Ю. 459, 474, 476, 477
Омелянович–Павленко М. 260
Онищенко О.С. 459, 468, 472, 475, 478, 485
Онуфрієва В.Я. 458
Оренштайн Я. 266
Орловський М. 16
Осадчий М. 417
Оссолінський, граф 316
Оссолінські 301. 316, 317
Остап Вишня *див.* Вишня Остап
Остапова І. 470
Отле Поль 189
Отмановський В.Д. 181. 182, 185, 199. 212
- Павелко Н.Г. 192
Павенський О. 351, 354, 359
Павленко Р.І. 469
Павлик М. 36, 240, 244, 245
Павлик М.І. 55
Павликов Т. 243
Павличко Я. 482
Павловський І.Ф. 55
Павлуша Т.П. 459, 468, 469, 474
Павлюк І.З. 480
Падюка Т. 482
Палажченко Г.Є. 436
Паламар Г. 262
Палладін В. 80
Панова А.Л. 479
Паночін С. 77
Панч Петро (Панченко П.Й.) 289, 310
Панченко І.Ю. 357, 398
Панченко М.М. 43
Паньківський К. 17, 309
Парубій В.І. 480
Парчевський С.Н. 43, 51
Паславський Б. 482
Паславський Г. 243
Патон Є.О. 432
Паульсен, д-р 282
Пахаревський Л. 17
Пахуча Л.В. 434
Пацак, д-р 282
Пашкова В.С. 473
Пашницький В. 256
Пелевін І. 193
- Пеленський Є.Ю. 250, 252, 254, 255, 476
Передирій В.А. 480
Перетц В.М. 17, 39, 57, 197, 245
Перліна Н. 195
Перфецький Є.Ю. 91
Перфецький Р. 266
Першин П.М. 398, 432
Петлюра С. 85, 262, 264, 265, 267
Петринський М.М. 216
Петриченко 484
Петрікова В. 473
Петро І. 283
Петров 310, 356
Петров А.А. 38
Петров В. 262, 263
Петров В.В. 485
Петров М. 17, 135
Петров М.І. 27, 39, 51, 52, 56, 57
Петров С.О. 401, 477
Петрова Л. 473
Петрункевич І.І. 14
Петрунь Ф.Є. 216
Петрунь Ф.О. 181
Петрушевич А. 243, 244, 246
Петрушевич А.С. 483
Петрушевич Є. 266
Пещак М.М. 474
Петухов Є. 80
Пивоваров М.П. 431
Пийтер М.В. 468
Пилипенко С. 163
Пинда Л.А. 480
Пиріг М.І.
Пиріг П.Я. 478
Пирогов М.І. 14
Підмогильний В. 163
Пілецький 224, 225
Пільчиков Н.Д. 24
Піскорська Н.В. 181, 190, 198, 200, 202, 205, 220, 223
Піскорська О.В. 192
Піснячевський В. 266
Плевако М.О. 79, 80, 215, 477
Плеський Г.М. 344, 353, 357, 396, 398, 402, 432, 436
Плотніков А.Е. 44
Плятери, графи 28
Повстенко О.І. 299
Погребецька Н.М. 479
Погребняк Г.І. 475
Погребняк М.К. 431

- Познанський Б. 13
 Покровська А.К. 38
 Покровський О.О. 38, 107, 110, 217
 Полегайлов О.Г. 479
 Поліська О.Б. 459
 Половікова С.О. 479
 Полозова Н.М. 43
 Полонська-Василенко Н.Д. 82, 83, 299
 Полудень В.В. 432
 Полулях 298
 Полулях О.І. 153, 181, 198, 200, 202, 205, 222, 223, 283
 Полулях Ю.Я. 484
 Поль, д-р 288, 289
 Полянська Н.І. 477
 Полянський Ю. 257
 Понятовський Станіслав, польський король 23, 485
 Попел П. 270
 Попов В. 80
 Попов П.М. 182, 189, 196, 197, 218, 219, 223, 224, 309, 400, 430, 478
 Попроцька В.Г. 436, 458, 472
 Портон Р.Б. 317
 Постернак С.П. 137, 181–184, 187, 189, 198, 201, 203, 206, 207, 209, 214, 220–223, 478
 Потєбня О.О. 24
 Потоцький Павло 73, 291
 Потоцькі, польський магнатський рід 483
 Прайсман Я.Н. 344, 345, 350, 353, 357, 402
 Приходько І. 264
 Приходько П.Г. 310
 Прозоровська 142
 Прокопович 145
 Прокопович В.К. 264, 267
 Процик Оксана 462
 Прусевич О. 238
 Прюссман, д-р 282
 Птуха М.В. 206–208, 214, 215
 Пуліян Г.А. 350
 Пухальська О.Л. 43
 Пушкін О. 116, 354
 Пфайль, графиня 301
 Пфейфер В.В. 115
 Пчілка Олена (Косач О.П.) 17, 18
 Пшеничний В.Г. 474
 Пясецький П.Ю. 115
 Рабчинська О.В. 223, 350, 355
 Радзівська Н.М. 432
 Радников В.П. 208
 Райко В.М. 483
 Раковський І. 245, 251
 Ракушина М.С. 436
 Ревюк В. 249
 Рейнбот В.В. 181
 Репецький С. 259
 Резніченко А.М. 192
 Ржегорж Ф. 483
 Рибак Натан 290
 Рильков С.О. 479
 Рильський Максим 290, 310
 Рильський Т. 13
 Ристенко О.В. 25
 Ритова Г.О. 436
 Ріббентроп 282
 Різник М.Г. 401, 438
 Рікун І.С. 478
 Ріпецький М. 252
 Рклицький С.В. 208
 Ровнер О.С. 349, 350, 353, 376, 400, 401
 Рогова П. 475
 Родніков В. 54, 117
 Рожко М.В. 181, 182
 Розанов Я.С. 142, 181, 182, 207, 215
 Розенберг Альфред 285–289, 291, 295, 300
 Розенвайц Д. 77
 Розенгауз 142
 Розовська Є. 215
 Розумовський О.К. 183
 Романенчук Б. 251, 254
 Романови 479
 Романовський В.О. 218
 Романюк М.М. 459, 476, 480
 Рубакін М.О. 39, 195, 220
 Рубінський К.І. 42–44, 50, 56, 121, 216, 478
 Рубінштейн С.Л. 181, 182, 185, 189, 199, 206, 207, 215–217
 Рубцова П. 195
 Руданський С. 253
 Рудзський Л.З. 469
 Рудий Г.Я. 479, 481
 Рудичів Іван 264, 265, 271
 Рудницький М. 255
 Рудницький С. 258
 Рудницький Ярослав Богдан 456
 Рудь М.П. 345, 357, 436, 440, 478
 Рукавіцина-Гордієвська Є. 483
 Румницька 293
 Русінов М.В. 342
 Русов О. 18

- Русова С. 17, 18, 34, 36, 73–75, 80, 262
 Рутковський А. 481
 Рябков П. 14
 Ряппо А.Й. 352, 353

 Сабат М. 258
 Савич О.П. 208
 Савін Г.М. 318
 Сагарда М.І. 96, 136, 181, 182, 185, 191, 198,
 199, 201–207, 210, 211, 213–215, 220,
 221, 224
 Сагарда О. 86
 Садовська І.М. 341
 Садовська Н.М. 294
 Садовський В. 268
 Саліковський Ол. 267
 Самійленко Т.П. 458
 Самойлович М. 259
 Саприкін Г.А. 473
 Сарана Ф.К. 351, 396, 403, 430–433, 477
 Сафонов Н.С. 38
 Сафронєєв М.С. 42, 43, 52, 181
 Сахаров В.Ф. 352
 Сверстюк Є. 417, 433
 Свенціцький І.С. 243, 245, 246, 253, 254,
 483
 Світличний І. 417, 433
 Свобода А.А. 436, 472
 Семенчиков М.Л. 43
 Сенченко М.І. 468, 469, 475, 478
 Сенченко Н.М. 475
 Сербина М.П. 115
 Серветник 224
 Сергєєва І.А. 484, 485
 Середа А. 197
 Седашов П.М. 43
 Семейкіна Є.Н. 341
 Сидоренко Г. 260
 Сидоренко Н.М. 481
 Сидоренко О.І. 481
 Симоненко В. 417
 Ситий І.М. 479
 Сікорський І.О. 24
 Сімановський І.Б. 182
 Сімович В. 261
 Сіра І.В. 434
 Сірополко С.О. 36–38, 42, 44, 45, 53, 73–80,
 89, 114, 251, 260–262, 271, 478
 Сітницька У. 351, 359
 Сіцинський Євфимій, отець 261
 Сіцинський Ю.Й. 26

 Січинський В. 250, 252, 255, 260, 261, 478
 Скабічевський Я.М. 182
 Сквері Є.П. 43
 Скляренко Семен 289, 310
 Скар В.К. 459
 Скокан К.Є. 396, 399
 Скоропадський П. 77, 90, 266
 Скотинський Й.К. 115
 Скрига Д. 270
 Скрипник М. 163
 Скрипник М.О. 151, 226
 Скрипчинський І. 92
 Слабченко М.Є. 159
 Славик Я. 263
 Сливка І. 79
 Сліпий Йосип 249
 Слободяник М.С. 458, 459, 468, 470, 473–
 475
 Смаглова Н.І. 436, 472
 Смаль–Стоцький Р. 258, 268
 Смаль–Стоцький С. 264
 Смиченко О.А. 479
 Смоленський Л. 17
 Смолянський Б.М. 458
 Смушкова М. 217
 Собољщиков В.І. 51
 Созонова В.М. 477
 Сокальський І. 24
 Соколов А.В. 435
 Соколов В. 483
 Соколов В.Ю. 474
 Соколов Н.А. 24
 Солдатенко В.Ф. 479
 Соловйов Володимир 144
 Соловйов П. 193
 Солодовник 298
 Солоїденко Г.І. 472
 Солонська Н.Г. 481, 482
 Соляник А.А. 458
 Сомова М.Л. 24
 Сорока Б.Г. 357
 Сорока М.Б. 470
 Сороковська С.В. 396, 431, 436
 Сосновська Т.О. 477, 481
 Сосюра Володимир 289, 309
 Сохань О.В. 474
 Сохань С.В. 484
 Сперанський М.Н. 57
 Срединський С. 219
 Сталін 170, 226, 227, 292, 338, 340, 347, 352,
 355, 356, 359, 363, 403

- Старинкевич А.В. 80
 Старицька–Черняхівська Л. 163
 Старосольський Володимир 256, 258
 Стасенко В. 481
 Стасів–Калинець І. 417
 Стасюк Є.М. 435
 Стебельський Е.Б. 181
 Стебницький П.Я. 73, 94, 96, 252
 Стевен Х. 23, 80
 Стельмашова М.А. 431
 Степченко О.П. 484
 Стефаник В. 251, 254
 Стецюк Г.І. 398, 402
 Стешенко І. 73, 74, 135
 Стешенко О. 75
 Стешенко Я.І. 181, 197, 215, 221
 Шешко Ф. 259
 Стороженко О. 265
 Стоян Н.П. 431
 Стрелков І.І. 341
 Стринський О.К. 83
 Стрішенець Н.І. 477, 478
 Строганов О.Г. 23
 Стронський І. 240
 Стюарт А., барон 23
 Студенкова В.І. 473
 Студинський К. 243, 246, 254, 257
 Стус В. 417, 433
 Субота А.Г. 485
 Суворов 145
 Сулима Христофор, єпископ 23
 Сулятинський П. 268
 Сумцов М.Ф. 17, 18, 25, 35, 49, 50, 53, 55, 245, 276
 Суслов М. 417
 Суслонarov М.З. 224, 440
 Суховерський І. 359
 Сухомлінов М.І. 24
 Сцінарчук Л.В. 480
 Танатар Н.В. 470, 477
 Тараманова К.Д. 430, 478, 481–483
 Таранова Н.І. 436
 Тардов М.С. 309
 Тарнавський В.П. 220, 297
 Татарінов Е.О. 309
 Тацька Д.П. 349, 351, 354
 Теремець Д.П. 86, 87, 181
 Терлецький І. 243
 Терно В.В. 459
 Тернопільський В.К. 269
 Тершаковець М. 254
 Тесленко А. 401
 Тиктор І. 253, 478, 484
 Тимошик М. 484
 Тисяченко Г. (Саливон) 218
 Титаренко В.П. 357, 398
 Титов Ф.І. 57
 Тихомандрицький М.О. 80
 Тихомиров І. 57
 Тичина П. 290, 309, 354, 359, 399, 400
 Тищенко–Сірий Ю. 260, 261
 Тітова Л.І. 459
 Ткаченко С.А. 431
 Толстий І.І., граф 41
 Толстой Л. 123
 Томашівський С. 246
 Топорков О.Д. 40
 Торлін І.Г. 469
 Торштейн А.А. 350
 Третьак Г.М. 357
 Трипольський В. 57
 Триштал Г. 14
 Троїцька О. 159
 Тронько П.Т. 459, 478
 Троповський Л.М. 342
 Тросянський М. 51, 52
 Троцький А. 158
 Тулупов М. 20, 37
 Тургенев І. 123
 Турченко А.М. 432
 Тутковський П.А. 26, 215
 Тьомкін А. 77
 Тюліна Н.І. 435
 Углицький М. 243
 Удовиченко О. 264
 Українка Леся (Косач–Квітка Л.П.) 116, 354, 359, 400, 401, 433
 Уланов В.Я. 38
 Ульянінський Н. 216
 Ульянова А.Д. 354, 396, 398, 401, 402, 431, 432
 Ульяновський В.І. 479
 Унде–Попов П.А. 45
 Уртель–Верчинський С. 271
 Усачев П. 25
 Усачов О. 197
 Усенко П. 310
 Ушинський К. 34
 Фаас І.Я. 218
 Фабер 142

- Файнівський А.В. 115
 Фалькович Р. 159
 Федоров М.Ф. 56
 Федорова О. 79
 Федькович Ю. 242
 Фейхтвангер 296
 Фефер 310
 Фігус–Ралько Ганна 456
 Фіклістова О.О. 477
 Філіпова Л.Я. 458, 459, 470
 Філлер І.І. 44
 Фінклер В.В. 481
 Флавіан, митрополит 163, 291
 Флоровський А.В. 25
 Фльорек Л. 238
 Форманіюш М. 238
 Форостівський Л. 299
 Фортунатов О.Ф. 38
 Фотинський О.А. 26
 Франко І.Я. 36, 55, 56, 116, 242–246, 354, 359, 399, 400
 Франчук Є.І. 482
 Фрис В.Я. 474, 479, 481–483
 Фрідьева Н.Я. 130, 142, 182, 195, 217, 434, 435, 437
 Фромм, д–р 300
 Фурер 142
 Фурса 224
- Хавкіна Л.Б. 35, 36, 38, 39, 40, 50, 205, 352
 Хамрай О.О. 484
 Ханенко В. 18
 Ханенко В.М. 83
 Харабадот Р.С. 441
 Хіміч Я.О. 473
 Хінкулов Л.Ф. 349
 Хлебцевич Є. 217
 Хмельницька Є.С. 182
 Хмельницький Б. 356
 Хміль О.І. 477
 Хойнацький М. 473
 Холодний Г. 163
 Холодний М.Г. 309
 Холодний П. 77
 Хохол М.Т. 181, 182, 205
 Хрептович Литавор 24
 Христюк П. 163, 266
 Хрущов М.С. 316, 317, 406
- Цинкар Н. 481
 Цинковська І.І. 479
 Ціборовська–Римарович І.О. 479, 483
 Цукорник О. 269
- Чагіна С.І. 110
 Чайковський А. 243
 Чаковський Х. 124
 Чаплигіна А.В. 182
 Чарнецький Степан 257
 Чарнецькі 243
 Чарнолуський В.М. 54
 Чарторійський Адам 248
 Чарторійський В. 238
 Чачко А.С. 459, 473
 Чаянов О.В. 38
 Чекмарьов А.О. 469
 Чемпковський О. 50
 Чепелев В.І. 437
 Чепіга Н.І. 181
 Чепуренко Я.О. 472, 473
 Череватенко І. 36
 Чередієв В. 260
 Черкасенко С. 258
 Черкаський А.М. 201
 Черненко І.С. 478
 Чернухін Є.К. 484
 Чехов А. 124
 Чехов М. 37
 Чеховська М. 163
 Чеховський В. 85
 Чечель М. 266
 Чиж М.С. 470
 Чижевський Д. 195, 217, 261, 263
 Чижевський П.І. 268
 Чикаленко Є. 17
 Чирвинський П. 238
 Чирков М. 86
 Чишко В.С. 459
 Чолганська О.І. 135
 Чорновіл В. 417
 Чубар'ян О.С. 435
 Чубинський М. 18
 Чупринка Г. 163
- Шабатура С. 417
 Шадріна Ж.С. 435
 Шажко І.В. 436
 Шамрай А. 163
 Шамрай М.А. 436, 441, 483
 Шамурін Є.І. 157, 343, 352

- Шанойло С. 485
 Шаповал М. 257, 262, 264
 Шаповал О. 259, 261
 Шараневич І. 246, 247
 Шафир Я. 217
 Шашкевич М. 243, 399
 Швайко Р. 310
 Швалб М.Г. 396, 432, 478
 Швецова-Водка Г.М. 458, 459, 473, 476
 Швець Ф. 77, 85
 Швець Н.П. 482
 Шевельов 293
 Шевцова І.П. 440
 Шевченко Т.Г. 36, 116, 213, 241, 265, 298, 351, 352, 399, 400, 409
 Шевчук В. 482
 Шейдт 18
 Шейко В.М. 458
 Шекера Л.М. 478
 Шелест П. 417
 Шеліхова Н.М. 350, 353
 Шелухін С. 258, 262, 263, 266, 290
 Шемаєва Г.В. 480
 Шемень Н.О. 431
 Шендрик І. 250, 256, 265
 Шенфінкель 142
 Шепталін О.Ю. 44
 Шептицький Андрей, митрополит 166, 243, 244
 Шерстюк Г. 16
 Шерстюк Т.Г. 430
 Шестаков П. 20
 Шестериков П.С. 52, 56
 Шеффер Т.В. 350
 Шилов Є.О. 341, 347
 Шимченко Ф.З. 435, 478
 Шипович М.А. 181
 Широков А.В. 474
 Широков В.А. 459
 Шишковський В.М. 52
 Шільдер М.К. 23
 Школьна О.Д. 481
 Шліхтер О.Г. 159, 400
 Шмідт Ф.І. 83
 Шміц Вернер, д-р 281
 Шовкопляс І.Г. 433, 441, 459, 478, 483
 Шовкопляс Т.І. 482
 Шодуари, барони 28, 116, 483
 Шолом-Алейхем 296
 Шоломов С.Б. 478
 Шолохова Л.В. 485
 Шостаков П. 37
 Шпаков А.П. 400
 Шпіга П.С. 473
 Шпілевич В. 195
 Шпунт Р. 207
 Шраг І. 17
 Шраг М. 266
 Штейнберг А. 109
 Штейнванд Г.Д. 216
 Штейнгель Ф.Р., барон 17, 27
 Штеліга Марія 256, 338, 351
 Штерн Г.Я. 14
 Штокало Й.З. 432
 Шубинський Й.В. 401, 436, 439
 Шульгін 145
 Шульгін О. 262, 264
 Шумський О. 163
 Шур 201
 Щєбров К.Н. 44, 181
 Щєглова С.О. 57
 Щєлкунов М.І. 220
 Щєрбаківський В. 261, 263
 Щєрбаківський Д.М. 196, 219
 Щєрбакова Є. 243
 Щєрбина Гр. 264
 Щєрбина Т.М. 401, 402, 432
 Щєрбина Ф. 262
 Щурат В. 245, 246, 251, 254, 257
 Щурат В.Г. 318
 Щурова Т.В. 478
 Щур'ян О.С. 341
 Юрій, король з Подебрад 260
 Юркевич В.Д. 208
 Юхимець Г.М. 479, 483
 Яблоновські, магнати 23, 483
 Яворівський М. 163
 Яворський М.І. 223
 Яворський М.Я. 159
 Яворський О.О. 432
 Яворський Стефан, митрополит 255
 Яворський Ю. 243
 Яворський Ю.А. 57
 Ягич В. 245
 Якименко Ф. 262
 Якобі Г.О. 200
 Яковенко Н.М. 279
 Яковець Т.Є. 477
 Яковлів А. 261

Яковлів Я. 268
Якубець Маріан 256
Якубович В.С. 26
Якубовський С.В. 221
Яновський Юрій 290, 310
Янушевич Л. 265
Янчак Я.В. 440
Ярема Я. 262, 264
Яременко А.М. 222–224, 478
Ярошевич А.І. 208
Ярошевич Ю. 117
Ярошенко С. 30
Ярошук В.П. 472

Ясиновський Ю.П. 440
Ясинський Богдан 462
Ясинський М.І. 79, 80, 153, 181, 182, 185,
190, 191, 196, 198, 199, 201, 202, 204,
207, 210–213, 215–218, 220, 221, 223–
225, 477
Ясулайтіс В.А. 468
Яхонтова М.М. 44
Яцина П. 270
Яцків Михайло 257
Яшек М.Ф. 12
Яшенко М.Ф. 477

ЗМІСТ

Від авторів	3
Розділ 1. Бібліотеки України в складі Російської імперії, стан бібліотечної справи від кінця XIX ст. до 1917 р.....	9
1.1. Бібліотеки на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., їх види і типи, бібліотечні фонди	9
1.2. Стан бібліотечної справи, правові засади бібліотечної діяльності, проблеми її розвитку та реорганізації	29
1.3. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи та його внесок у становлення наукових та практичних основ бібліотекознавства і розвиток бібліотек	40
1.4. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство в Україні	49
Примітки	63
Розділ 2. Бібліотечна справа в період Української революції 1917–1920-х років	72
2.1. Проекти реформи бібліотечної справи в умовах розбудови національно-державницьких інституцій України, стан бібліотек та розвиток бібліотечної системи й освіти	72
2.2. Створення Головної книжкової палати, її структура, функції та концептуальні засади в 1919 р.....	84
2.3. Створення Національної бібліотеки Української держави.....	88
Примітки	101
Розділ 3. Формування засад радянської бібліотечної справи: 1919 – кінець 30-х років	105
3.1. Проекти реформ бібліотечної справи, створення системи державних бібліотек, формування видів і типів бібліотек, створення єдиних методичних засад діяльності в 1919–20-х роках	105
3.2. Початок діяльності загальнодержавних та спеціалізованих наукових бібліотек, ВБУ, Книжкової палати, УНІК у 20–30-х роках XX ст.	132
3.3. Бібліотеки у період становлення нових соціально-економічних і політичних відносин (друга половина 1920-х – 1930-ті роки)	141
Примітки	171

Розділ 4. Розвиток наукових досліджень у галузі теорії та практики бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства в 20–30-х роках ХХ ст.	179
Примітки	230
Розділ 5. Розвиток бібліотек на Західній Україні та в українських еміграційних осередках наприкінці ХІХ – у 30-х роках ХХ ст.	237
5.1. Бібліотеки на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.	237
5.2. Розвиток бібліотек на Західній Україні в 1918–1939 рр.	247
5.3. Бібліотечна діяльність українознавчих центрів в еміграції у 20–30-х роках	257
Примітки	272
Розділ 6. Бібліотеки України у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.).	279
6.1. Початок війни, евакуація бібліотечних фондів, діяльність в евакуації	279
6.2. Бібліотеки під час окупації України нацистами, руйнування бібліотечної системи і бібліотечного фонду	281
6.3. Бібліотеки України після звільнення від нацистської окупації: відновлення діяльності (кінець 1943 – 1945 роки)	305
6.4. Політика відновлення бібліотечного фонду України, повернення бібліотечних фондів	313
Примітки	319
Розділ 7. Стан бібліотек України у повоєнний період та на початку 50-х років	325
7.1. Відновлення діяльності бібліотек. Відбудова мережі бібліотек, формування та перерозподіл бібліотечних фондів	325
7.2. Наукова діяльність бібліотек 1945–1954 рр.	349
Примітки	359
Розділ 8. Бібліотечна справа у другій половині 50-х – першій половині 60-х років	363

8.1. Бібліотеки у період засудження культу особи Сталіна та пошуків шляхів інтенсифікації розвитку бібліотечної справи (друга половина 50-х років)	363
8.2. Удосконалення діяльності бібліотек, формування нового складу бібліотечних фондів та бібліотечної політики у першій половині 60-х років	376
8.3. Наукова діяльність бібліотек у другій половині 50-х – першій половині 60-х років	395
Примітки	403
Розділ 9. Бібліотечна справа в Україні в другій половині 1960 – 1980-х роках	406
9.1. Стан бібліотечної справи в Україні в 1960–1970-х роках	406
9.2. Бібліотеки України в 1970–1980-х роках. Централізація та інформатизація бібліотек	417
9.3. Організація та розвиток наукових досліджень у бібліотеках у другій половині 1960–1980-х роках	430
Примітки	442
Розділ 10. Новий етап розбудови бібліотечної справи: початок інформатизації та розвиток бібліотек у незалежній Україні (1990-ті роки)	448
Примітки	465
Розділ 11. Розвиток наукових напрямів у бібліотекознавстві, книгознавстві, бібліографознавстві у період незалежності України	467
11.1. Бібліотекознавство в умовах державотворчих процесів, виникнення нових напрямів дослідження	471
11. 2. Розвиток бібліографознавчих досліджень та бібліографії.....	476
Примітки	487
Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХХ ст.: перспективи подальшого розвитку. Замість післямови	501
Список скорочень	506
Іменний покажчик	511

Наукове видання

**ДУБРОВІНА Любов Андріївна
ОНИЩЕНКО Олексій Семенович**

Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті

Редактори

Н. М. Зубкова, М. Л. Сकिрта, О. С. Боляк

Іменний показчик

О. С. Боляк

Оригінал-макет

С. Г. Даневича

Під. до друку 30.06.09. Формат 70х100/16. Офс. друк. Папір офс. № 1.
Ум. друк. арк. 33,25. Обл.-вид. арк. 33,6. Тир. 300 пр. Зам. 18.

Друкарня Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ-39, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 1390 від 11.06. 2003 р.

Для нотаток

B 47947⁽⁵⁾